

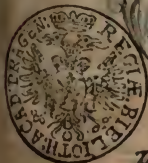

JOHANNIS LOMEIERI
Zutphaniensis.

EPIMENIDES
Sive
DE
VETERUM GENTILIUM
LUSTRATIONIBUS
SYNTAGMA.

Nunc secundis curis auctius editum, tabulis illustratum, indiceque pariter Rerum & Verborum locupletissimo adornatum.

ZUTPHANIÆ;
Sumptibus { JOHANNIS a SPYK, & DANIELIS SCHUTTEN, } Bibl. Zutphaniensis. Bibl. Daventriensis.
CIↃ IↃ C C.

D. FREDERICO vander CAPELLEN, Domino in *Boedelhof*, *Hagen*, *Esselt*, illustris hujus Collegii Præsidi.

D. HENRICO WILHELMO van WESTERHOLT, Domino in *Hakfort* & *Scherpezeel*, Toparchæ in Baar & Lathum, Baroni Hæreditario Ducatus Gelriæ & Comitatus Zutphaniæ.

D. JOANNI van LINTELO, Domino van de *Marsch*, in Curia Gelrica extra ordinem Senatori.

D. STEPHANO ANDREÆ van WINSHEM
D. JOANNI EVERHARDO ten BROEK, } Urbis Zutphaniæ Consulibus.

D. JOANNI THEODORO van HEECKEREN, Domino in *Berlham*, in Curia Rationum Gelrica Senatori, urbis Dotechemii Cos.

Illustris Collegii Ordinum inclyti Comitatus Zutphaniæ Deputatis.

E T

Amplissimo ac Consultissimo Viro

D. GISBERTO opten NOORT, Jur. Utr. Doctori, urbis Zutphaniæ Cos. Illustri huic consessui â secretis.

D. ADRIANO VALCK, J.C.

D. STEPHANO ANDREÆ van WINSHEM.

D. BARTOLDO van DIEMEN, territorii Zutphaniensis Proprætori.

D. JOANNI van ESSEN, J.C. ad Comitia potentissimorum Ordd. Generalium Assessori & Delegato.

D. GISBERTO opten NOORT, J.C.

D. THEODORO SCHIMMELPENNINCK vander OYE, ad Comitia Præfecturæ maritimæ apud Frisios Delegato.

D. JOANNI EVERARDO BENIAMINI van GOLTSTEIN, similiter ad Comitia Præfecturæ Maritimæ apud Frisios Delegato.

D. JOANNI EVERARDO ten BROECK.

D. ARNOLDO WENTHOLT, J.C. Ordd: Tetrar: Zutphan: â secretis.

D. JOANNI JACOBO GANSNEB, Dict: TENGNAGEL, Comitat: Zutphan: Quæstori primario.

D. HERMANNO van BAYEN.
D. GUALTERO SLOOT.

Inclytæ Civitatis Zutphaniæ Consulibus.

D. BERNARDO CREMER.
D. BARTOLDO WENTHOLT.
D. PHILIPPO van ESSEN, Jur. Utr. Doctoribus: amplissimo huic senatui á secretis.

Nisi Majores nostri, ea, quæ summo studio ac lucubrationibus consecuti sunt, scriptis tradita divulgassent, certè posterior ætas ex illorum labore & vigiliis, illos uberrimos fructus capere non posset, qui maxima cum voluptate simulque omnium utilitate quotidie percipiuntur. Imo clarissimorum virorum innumera documenta & monumenta squallore ac sordibus obsita perpetuo jacerent: Igitur vetus omnino & ab omni antiquitate repetitus mos fuit, quo doctissimorum virorum scripta non solum typis excusa publicæ fiant lucis, utque ab interitu & tenebris vindicentur, sed & tales tantosque sibi patronos quærant, quorum auctoritate & nominum fulgore gloriâ & splendore adversus joilos & momos consistant, Instituti hujus non ignarus fuit *Doctissimus* LOMEIERUS,

 dum

dum primam hujus ſyntagmatis de Veterum Gentilium Luſtrationibus editionem, Vobis: (*illuſtres & præpotentes Ordinum hujus inclyti Comitatus Zutphanienſis Deputati*) ante annos quam plurimos obtulerit & dedicaverit, Voſque Genios Tutelares deputaverit; ad hunc ergo morem in dedicanda hac iteratâ editione & nos confugimus, & ſyntagma hoc elaboratiſſimum, perpolitum, adauctum, & tabulis æneis illuſtratum, noſtris typis evulgamus, Vobiſque *Illuſtres ac præpotentes Ordines*, & Vobis *Nobiliſſimi Ampliſſimi & Clariſſimi Conſules* ea qua par eſt reverentia humanitate & obſervantia. (conſilio & ope BERNARDI PLEGERI juris utriuſque Doctoris) dedicamus & dono mittimus: Poſthumus hic liber eſt, utpote deſtitutus authore & parente ſuo, quem æterna & vera Majeſtas, rectiſſimus Judex, & indulgentiſſimus pater, in ſumma æternaque gloria vivere permittat, cujus obitus quamvis eccleſiæ, ſcholæque noſtræ, nobis, & omnibus bonis fuerit acerbiſſimus, Attamen πᾶσιν ἀνθρώποις ὀφείλεται ἀποθανεῖν ἢ πρότερον ἢ ὕστερον, dixit olim Archinus apud Athenæum, quæ Horatius lib. 2. ode 3. ſic tranſtulit:

Omnes eôdem cogimur, omnium
Verſatur urna: ſerius, ocyus
Sors exitura.

Certe

Certe si unquam vir longiore vitâ dignus fuit, erat hic, in quo optimo sene & eruditio & candor certabant, sed non hominis est sibi vitæ terminos præscribere, nam Venusinus Vates (quem maximè in deliciis habent & admirantur docti) sic canit:

Fugaces labuntur anni, nec pietas
Moram rugis & instanti senectæ
Afferet, indomitæque morti.

Nos igitur & post ipsum obitum gratulamur autori, cum effluxo etiam ætatis suæ clymacterico anno de servitute in libertatem, de ærumnis ad fœlicitatem, de caligine ad lucem, de periculis in tutum, de morte ad vitam, de morbis ad immortalitatem, de tot malis ad summum bonum, de caducis ad æterna, de terrenis ad Cœlestia, & ab hominum colluvie ad angelorum contubernium traductus sit: Cumque spartam quam nactus erat, dum in vivis fuit, recté & rité ornaverit: Hunc itaque doctissimi auctoris partum posthumum ab invidorum morsibus vestra auctoritate ac splendore fovendum suscipite, nullus enim tam bonus liber in lucem emittitur, qui non post obitum authoris insectatores mox, quamvis indoctos, inveniat, mortuo enim Leoni sæpius insultant Lepores: Hunc

 ergo

ergo librum amplisſimis veſtris nominibus, ut obſervantiæ & gratitudinis noſtræ teſtem L. M. Q. offerimus, ut illi honoris, gloriæque ex veſtro patrocinio, quam plurimum accedat: ſit igitur Viri præſtantisſimi gratus vobis Typographi veſtri labor, illumque favore veſtro & indulgentia proſequimini, interea, *Nobilisſimi Amplisſimi Domini*, vobis fœlicia & fauſta vovemus, precamur, utque *Deus optimus Max.* Vos ſalvos, incolumes, omnibuſque corporis & animi bonis diu florentes tueatur ac conſervet, utque in omnibus conſiliis ac adminiſtrationibus veſtris vos regat, fortunet, ad inclyti hujus Comitatus & primariæ ejuſdem Civitatis bonum & decus, veſtramque perennem gloriam: Quod ut felix fauſtumque velit eſſe *Supremus mundi Moderator*, ex animo ſuppliciter iterum atque iterum optamus & vovemus: Zutphaniæ pridie Calend: Septembr. 1700.

Illuſtriſſ. & Ampliſſ. DD. V. V. humillimus & devotiſſimus cliens

JOHANNES vander SPYK,

Ordinum & Civitatis
Typographus.

ARNOL-

ARNOLDI MONENII,

Ecclesiastae Daventriensis,

ad benevolum lectorem

PRAEFATIO.

Uanquam, Benevole lector, vino, ut veteri verbo dici solet, vendibili non opus sit suspensa hedera, neque liber hic singularis de Lustrationibus Veterum Gentilium alieni oris egeat praeconio, tamen Typographi, hujus operis nitidissimam iterantes editionem, me rogarunt, ut qualemcunque adderem praefationem, quo limatius curatiusque in publicum prodiret. Praeterquam quod hoc officium mihi humanitatis Christianaeque caritatis leges facile imponunt, nolui in hoc honestae virorum publico pro virili inservientium petitioni eo minus deëesse, quod mihi Viri Clarissimi, Joannis Lomeieri, jam laboribus suis defuncti, memoria in aeviternum cara esse debet. Fuit enim mihi cum viro hoc, de Ecclesia Christi meritissimo, ab iis annis, quibus in vicinia viximus, pares munere, licet aetate dispares, non solum aliquod amicitiae commercium, sed & ille, ut erat ad conciliandas necessitudines facilis, varia benevolentiae suae significatione animum meum erga se assidue provocavit, sibique certis & publicis obnoxium fecit argumentis. Quum autem inveteratus mos & vulgaris exigat consuetudo lectorem praemonere de auctoribus eorumque molimiuibus, quae salutifera Lucinae typographicae ope in lucem prodeunt, quid ego praefari necesse habeam, plane dubius haereo. Ipsus enim hoc fecit Lomeierus, totum vitae suae (qua longi-

ore

ore frui dignissimus erat, si hoc cum sanctissimis divinae Providentiaerationibus potuisset componi) curriculum cum erudito orbe communicans Dierum Genialium Decadis secundae dissertatione, cui *Zutphaniae* nomen imposuit; cui etiam solummodo ad quartum Nonarum Decembrium anni proximi supervixit; quanquam hoc nimis dolendum, quod summa tantum carpserit & Delibaverit capita ὁ μακαρίτης. Et de opere ipso multis sermocinandi necessitatem mihi ademit ipsa Viri amicissimi diligentia, qui prioris editionis prooëmio Syntagmatis hujus scribendi occasionem foetusque literarii ortum & progressum accurato describit stylo. Meliusque sane hoc defungeretur officio vir aliquis, ab eloquentiae donis instructissimus nominisque Lomeierani amantissimus, sive Jacobus Perizonius, sive Theodorus Janssonius Almelovenius, qui Graecas Latinasque literas cum iis artibus, quae ad humanitatem spectant, meritissima cum laude in Batavorum & Sicambrorum docent Athenaeis, sive denique Samuël Pitiscus, Gymnasiarcha Trajectinus, inter veteres Lomeieri nostri sodales & commilitones primipilus. Quandoquidem autem, ut nunc est, egomet mihi, licet omnibus rebus imparatissimo, quicquid est hujus oneris imponi passus sum, accipe, Benevole Lector, quae de redivivo hoc Epimenide tua scire interest. Damus tibi denuo Veterum Gentilium Lustrationes, opus egregium & exasciatum, in quo generosi Lomeieri nostri conatus sese omnibus liberalis eruditionis studiosis copiose probant, & cum praestantissimo ingenio abundantique undique doctrina regina rerum modestia & sanctissimum veritatis studium pulcerrime decertant. Prodit autem opus ipsum multo, quam ante annos undeviginti, politius limatum, uti cuique utramque editionem con-

contendenti facillime patefcet, rerumque non contemnenda acceffione locupletatum, five varietatem five copiam fpectes; adeo ut fi unquam magnos, nunc incredibiles diligentiffimis tam profanarum, quam facrarum literarum cultoribus fpondeat & polliceatur fructus. Hoc in me non modo recipere aufim, Candide Lector, fed & reciperet, fat fcio, fi adhuc fuperaret aethereaque aura vefceretur, Vir pari fama & meritis Stephanus Le Moyne, Galliae quondam fuae Palladifque Batavae decus nunquam intermoriturum. Quanti enim fecerit τ̀ μακαρίτlω, quidque ante annos aliquam multos de Luftrationum Gentilium Syntagmate cenfuerit, docebit unumquemque Viri Celeberrimi judicium, quod, hifce auribus hauftum, praefationi huic five tanquam emblema aliquod & ornamentum adjicere, five aliorum eruditorum judiciis addere, quae publice ubique proftantia, hanc etiam praefationem continuo excipient. Accidit enim anno labentis feculi LXXXIII. ut Lomeierus nofter egoque cum aliis Synodorum Belgicarum delegatis Hagae effemus Comitis ad luftranda Synodi Nationalis, quae Dordraci habita eft, commentaria, fimulque Ecclefiarum Gallo-Belgicarum nomine nobis adeffet Reverendus Le Moyne. Hic, quum inter acceptas redditafque utrimque falutes auctorem noftrum, quem oculis fuis nunquam ufurpaverat, nomine fuo audiret compellari, extemplo virum eruditiffimum percunctari, num effet ille Lomeierus, qui fcripfiffet, de Luftrationibus Veterum, annuentique abfque refponfo, dum ingenuus pudor genas perfunderet, animum his verbis addere, aeftimare fefe illum effe Theologum, qui facras literas conetur illuftrare ex antiquitatibus & ritibus Veterum. Uti nobili hoc praeconio nofter fefe Scaligeris, Cafaubonis, Drufiis, Heinfiis,

Grotiis, Capellis, Bochartis aliisque permistum agnovit Achivis, ita supremus ejus felicitati hic cumulus accessit, quod laudatorem non solum habuerit elegantissimum, sed etiam laudatum virum, qualis Hectori Naeviano, teste Cicerone, olim obtigit. Operi porro huic ad meliorem intellectum additae sunt tabulae aliquod aeneae, quas calculo suo probavit, dum vivebat, ὁ μακαρίτης, quaeque licet non feliciter admodum nec per omnia ad deformata exempla respondent, copiose tamen testabuntur de propensissima illius voluntate lucubrationibus suis, quae aetatem ferent, rem publicam Christianam & literariam demerendi. Quibus nominibus tibi, Candide Lector, Epimenidem hunc meliori nota commendo, foetum Lomeieri novissimum, cui tamen ultima non defuit lima, locupletes si indices excipias, quos indefessa Reverendi Joannis Everhardi Meieri, Ecclesiae, quae Augustanam Confessionem apud Daventrienses sequitur pastoris concinnavit industria. Tu fruere Lomeieri nostri laboribus, diligentiam & eruditionem ejus pro virili aemulare, supplicibusque supremum rerum arbitrum precibus fatiga, ut lux illa, quam Ecclesiae suae hac tempestate & his oris accendit, majora indies incrementa capiat, universumque brevi impleat orbem. Plura non addo, hoc honore contentus, quod hac praefatione, quam virorum bonorum desideriis negare religio erat, simul licuerit mihi sinceri gratique amici officio defungi. Vale, Benevole Lector, & meis pro Ecclesia Christiana conatibus etiam favere perge. Dabam Daventriae, Saliorum Francorum metropoli. A. D. IV. Non. Jun. anni aerae Christianæ CIↃ IↃ CC.

Testi-

Teſtimonia & Judicia Virorum Eruditiſſimorum DE JOHANNE LOMEIERO, ejuſque libro.

Journal de ſçavans, de l'An M DC LXXXI. Par le Sr. A.D.L.R. tome Neuviéme, p. 292.

JOHANNIS LOMEJERI Zutphanienſis de Veterum Gentilium Luſtrationibus Syntagma. In 4 Ultrajecti. *Et ſe trouve à Paris chez Antoine Cellier.* 1681.

LA pluſpart des anciens Payens eſtoient perſuadez que l'on ſe rendoit agreable aux Dieux par la vertu, qu'on les offençoit par le vice, & que les mechans s'attiroient leur colere & leurs vengeances principalement par les crimes qui bleſſoient la ſocieté civile. Ils ne demeuroient pas neanmoins bien fermes dans cette maxime, & c'eſtoit avec raiſon que les premiers Chreſtiens leur reprochoient, que pour plaire à leurs divinitez imaginaires, ils commettoient des actions condamneés par l'équité, ou par la pudeur naturelle. Ces Infideles croyoient auſſi qu'il y avoit de certains moyens d'expier les crimes, ceſt à dire de s'en purifier & de s'exempter ainſi des châtimens que la juſtice du Ciel faiſoit tomber ſur les mechans. C'eſt de ces ſortes d'expiations Religieuſes, mais ſuperſtitieuſes, que l'Auteur traite dans cet ouvrage, qui eſt aſſûrément plein d'erudition, & où il éclaircit quantité d'endroits des anciens Ecrivains Grecs & Latins.

Apres donc avoir montré que le Demon s'eſt efforcé de ſe faire adorer ſous le nom de tant de fauſſes divinitez, & qu'il a voulu avoir des Auteurs & des ſacrificateurs, il traite de diverſes choſes que les Payens regardoient comme peché, & qu'ils eſtimoient porter malheur à celuy qui les faiſoit. Il parle en ſuite des predictions de ces châtimens, puis de ces châtimens mêmes, & enfin des Luſtrations*, ou moyens que les Payens employoient pour ſe purifier.*

Ces Lustrations ne regardoient pas seulement les personnes en particulier mais les Villes entieres, les armeés, le bestail, les champs &c. De-là vient le mot de Lustrum *pour signifier l' espacede cinq ans, parce que de cinq ans en cinq ans on purifioit Rome, & même d' autres Villes.*

Il y avoit plusieurs manieres d' expier. On y employoit quelque fois les quatre Elemens en particulier, car on lavoit, on evantoit ou même on vanoit, & on faisoit passer par le feu. On usoit dans ces lustrations des herbes & d' autres productions de la terre, on s' y servoit aussi des oeufs, parcę que par une plaisante imagination, ils croyoient que l' oeuf renfermoit les 4. elemens, d'une façon particuliere. Selon cette ideé la coque exterieure seche & froide ressemble à la terre. On y trouve un esprit chaud & humide, qui participe ainsi aux qualitez de l' air. Le blanc froid & humide tient de la nature de l' eau, & enfin le jaune est comme un Globe de feu.

Judicium eruditorum Germanorum de JOHANNIS LOMEJERI Zutphaniensis Syntagmate de Veterum Gentilium Lustrationibus impresso Ultrajecti. 1681. in 4.

GEntiles etiam ex naturæ lumine cognovisse Deum ita detestari peccata & scelera hominum, ut nisi illa fuerint prius expiata, justas eorum pœnas, bellà, famem, pestem & alia id genus mala immittat, erudito commentario demonstrare aggressus est *Johannes Lomejerus*, autor nominis haud obscuri. Primum in originem & causas Lustrationis Veterum inquirit, ac quare Gentiles tot inventis ceremoniis a peccatis sese purgare, divinumque numen placare instituerint, exponit. Inde progressus, ordine non malo, causas (ut in scholis vocant) quatuor, cum variis circumstantiis describit, Deos gentilium καθαρσίυς & ἀλεξικάκυς postquam allegasset, contra Stoicos & Epicurum, Diis iram abjudicantes, disputat: signa irati Numinis Varia colligit, & multis scriptorum veterum testimoniis confirmat. Tria purgationis genera, Servio ad VI. Æneid. Virgilii observata, fusius quam quisquam alius declarat. Refutat etiam Judæorum opinionem, qui ex Genes. 1:8. colligunt Angelos secunda creationis die lapsos esse, quia non legitur additum:

tum : *Vidit Deus quod esset valde bonum.* Tandem spicilegium quorundam περιλειπομένων instituit, ac nonnulla lustrationum genera peculiaria recenset. Quibus expositis, gentilium hanc superstitionem per Doctores, concilia, & Imperatores Christianos abrogatam esse tradit.

ANTONIUS BORREMANSIUS.

ὁ μακαρίτης, epist. ad auctorem, data A. D. XV. Kal. Octob. CIƆ IƆ LXXXI.

OCcupor in præsenti legendo tuo opere de Lustrationibus Veterum. Dudum est quod utiliorem librum non viderim, & pleniorem omnigenæ eruditionis. Ostendis sane, Lomejere præstantissime virum te esse prodigiosæ lectionis, & stupendæ diligentiæ. Quotquot literas amant magno tibi obstrinxisti beneficio. Mihi multum gratulor, quod te talem mihi amicum habeam, quales Belgica nostra habet paucissimos. Ipsum librum non deponam priusquam totum devoravero. Adhuc multa negotia me detinuerunt, quo minus desiderio meo satisfacere potuerim. Jam pinguius otium nactus pascam animum elegantissimis epulis. &c.

Benevolo

LECTORI

JOHANNES LOMEIER

S. D.

Ellum rerum omnium patrem esse, veteri jactatum est proverbio. Philosophi quidem ex Lite omnia prognata esse decreverunt, rerum naturam ex contrariis omnia producentem contemplantes: Martem autem rerum novandarum & mutandarum causam esse, fatales Imperiorum & Rerumpublicarum eversiones ac periodi abunde docent. Quis autem libros ex bello gigni crediderit? quoniam humaniorum artium cultricibus Sororibus, perpetuum cum Pallade quidem commercium, cum Bellona autem est diffidium. Sed tamen hinc larga scribendi materia historicis omni tempore est suppeditata, nec minus Poetis arma virosque canentibus: Nec temere Orphei statua, Alexandro M. in Darium proficiscente, sudavit, quasi Poetarum laborem praesentisceret. Hoc etiam syntagma nostrum, B. L. bello Gallico debes, e cujus ardore, ut πυριγενὲς, in lucem productum est. Cum enim, Zutphania nostra, anno hujus seculi LXXII. *occupata, triste hoc incendium per vicinas provincias longe lateque circumferretur, nihilque aliud nisi agrorum vastationes, pecuniarum exactiones, multorum civium ea de causa ad carcerem damnationes, scholarum & ecclesiarum eversiones, mulierum & puerorum gemitus, militum in publico concursiones, intra privatos parietes cum civibus contentiones, adeoque omnia undique misere turbata & concussa videremus; & in futurum omnia apparerent tristiora: Consilium cepi alio animum avertendi, quodcunque temporis a molestissimo scholarum, quibus tum praeeram, onere vacuum conce-*

concedebatur, ita transigendi, ut tum adorandam Dei providentiam ac justitiam in peccatis hactenus satis impune grassantibus, puniendis considerarem: tum etiam mentem publicis privatisque calamitatibus fessam, amœnioribus literarum studiis recrearem. In quem finem veterum gentilium lustrationes illustrandas selegeram. Interea, Deo ita dirigente, Galli urbe nostra excesserunt, ego autem ad ecclesiæ ministerium vocatus, aliis gravioribus curis ab his studiis sum avulsus, mihique idem quod Augustino contigit, qui, epist. 131. *ad Memorium Episcopum, ita scribit:* Postea quam mihi curarum ecclesiasticarum sarcina est imposita, omnes illæ delitiæ fugere de manibus, ita ut vix nunc ipsum codicem inveniam. *Amicorum tamen voluntatem, petitionem, jussionem contemnere noլui, contentus tam diffusæ, quam susceperam, materiæ partem aliquam tradidisse, neque enim tantæ rei me satisfacturum esse speravi unquam. In magna sylva feras quam plurimas indaganter capere boni venatoris est, non omnes cepisse nulli culpæ fuit. Malevolis si prolixe me hic excusarem, magno conatu magnas nugas agerem: cum invitis nulla aut eloqentia, aut eruditio placere possit, animum vero jam præjudicio occupatum in tuam sententiam trahere si nitaris, nihilo plus agas quam si surdo fabulam narres. Ego vero meos labores, ut olim Æschylus fabulas suas* χρόνῳ ἀνατίθεμαι. *Tu autem, B. L. adesto æquo animo, cognosce & judica, spectandus tibi, an exigendus sim prius.*

A D

AD

Virum Clarissimum

JOHANNEM LOMEIERUM,

QUUM

LUSTRATIONES GENTILIUM

Denuo ederet

QUod tua lustravit dudum praecordia lumen
 Doctrinae, & cultis imbuit ora sonis,
Haud sinit obscura mersum caligine, inerti,
 Lomeiere, tuum repere nomen humo:
Dum multâ illustras & purâ luce vicissim,
 Utile priscorum pagina quicquid habet.
Dum nunc divinos aperit tua cura recessus,
 Promitque ex adytis abdita quaeque sacris.
Ludicra nunc Grajae gentis mysteria pandit,
 Quosve olim coluit credula Roma Deos.
Te duce, jam dudum licuit cognoscere ritus,
 Queis mala credebat crimina posse lui.
Queis se, queis Urbem lustrabat stulta vetustas,
 Si Quae vel leviter fulmine tacta forent.
Ut thure, utque molâ curarit somnia falsâ,
 Ut Venerem vivo flumine proluerit.

Quid

Quid referam, ut currens cum ſectâ pelle lupercus
Ridiculo patriam more piarit humum?
Quid? quod participi nec Funeris eſſe licebat,
Ni mox purgarent ignis & unda virum?
Cœca ſuperſtitio, verique ignara, recepit
Multa quidem ex ſacris ritibus Abramidum.
Sed ſolidi nihil aut veri perſpexit in illis
Atque ita conſtituit februa vana ſibi,
Quae tamen, & quoſvis, luſtrent vel ſola nocentes,
Atque Deos habeant mox ſibi morigeros.
Talia Tu nuper nos, *Lomeiere*, docebas,
Jam tunc ab doctis omnia puncta ferens.
Et tamen illa novae decreſti reddere limae,
Pulchrius artifici perpolienda manu.
Scilicet ut ſeros opus hoc bene duret in annos,
Et faveant meritis poſtera ſecla tuis.
Salve docte ſenex, & fortunate laborum:
Nectimus, en, vivo debita ſerta tibi.
Nulla tuas unquam carpent oblivia laudes,
Major poſt cineres ſed tibi ſurget honos.
Oppida multa jacent, quorum nec rudera reſtant,
Quorum nec fama eſt Nominis ulla ſuper.
Tu vives etiam, vivis quum Te eximet aetas,
Et magna ſemper parte ſuperſtes eris.

JAC. PERIZONIUS.

COLLEGÆ

D. LOMEJERI

DEFUNCTI.

DUm quatuor post lustra paras lustralia demum
  Splendidiore astro, Te rapit hora necis.
Lumina clauduntur, latitant sub tegmine mortis
  Membra, tuis studiis fessa labore sacris.
Fortunate senex, nunc Tu nos deseris omnes,
  Per varios casus transis ad astra poli.
Dicite Pierides lugubria carmina mecum,
  Luctisonæque simul plectra movete lyræ.
Lugete, Ille Ovium Pastor, Columenque juventæ,
  Ereptus terris vivit in arce Dei.
Vivat, & ossa cubent, donec mens nescia fati
  Associetur iis, cœlica regna tenens.
Vive, valeto diu, captans nova gaudia vitæ,
  A mundo ulterius non repetende, vale.
Ah mihi surripior! tacito sub pectore volvens,
  Res has mundanas, illicò quàm pereant.

Quàm

Quàm nihil immoti linquant hæc climata mundi,
Quàm nihil æterni Tethyos unda ferat.
Stemmata nobilium quidam imposuere sepulcris,
Ast ea cum tumulis interiére suis.
Ædificare domos aliis placet esse superstes,
Vel pictis tabulis innotuisse juvat.
Frustrà: Posteritas aufert, aut lenta vetustas
Consumit tandem, aut texit iniqua dies.
Plus prodest, quum post obitum bene gesta loquantur,
Lethum hominem potuit tollere, gesta nequit.
Sic *Lomejere* manent scriptis monumenta laboris,
Fama perennis erit, mors nisi corpus habet.

Ἐις φιλίας τεκμήριον,
ABRAHAMUS BECKER,
Senior Ecclesiæ Zutphan. Pastor.

 In

In Rev. Clariss. Sacrisque & Humanioribus Literis Doctissimi p.m. VIRI,

D. JOH. LOMEIERI,

Pastoris nuper & Professoris Zutphaniensis dignissimi, suique in Professionis munere Collegæ honorandi,

DE

VETERUM GENTILIUM LUSTRATIONIBUS SYNTAGMA,

Secundis curis præclarè auctum.

PLeraque magnarum sunt parva exordia rerum;
Nil citò perfectum, nihil omni parte politum
Primò oritur; natæ crescunt cum tempore plantæ;
Crescit homo; ingenium crescit crescentibus annis;
Et longô saliens cursu fit rivulus amnis:
Sic LOMEIERI melioribus, ecce, secundis
Accrevit tandem VETERUM LUSTRATIO curis,
Prodeat ut *priscis lustrandi ritibus aucta*,
Auctaque *præclarè dictis*, *ex ære figuris*:
Auctorem luge defunctum, Lector Amice,
Et meliora manu postremâ hæc perlege Scripta,
Plurima te *Veterum lustrâsse* Volumina dices,
Et sibi Scriptorem nomenque decusque parâsse.

L. M. Q.

JOHANNES FLENDERUS,
Professor & Rector Zutphaniensis.

IN OBITUM
Plurimum Reverendi Clarissimi Doctissimique
VIRI

JOHANNIS LOMEIERI

ZUTPHANIENSIS
ejusque
DE

VETERUM GENTILIUM LUSTRATIONIBUS

SYNTAGMA

Posthumum, adauctum & tabulis aeneis illustratum.

Sentiit *Aonidum Patronus*, & *anchora sacra*;
Quam properum, querulum, quam breve vita bonum.
Et *Libitina Viro* nescivit parcere *docto*,
Hinc *Musae* & *Charites* fletibus ora rigant.
Mors sua sceptra tenet toti communia mundo,
Omnibus obscuras injicit illa manus.
Mors festinatis incidit stamina pensis
Et LOMEJERUM funeris hora tulit.
Nos infelices! tua nos absentia curis
Urit, & immemores non sinit esse tui.
O quoties animo venerandae frontis imago,
Et docti species oris honesta subit,

Et placidi mores, & fandi lactea vena,
  Et non moroso tincta loquela sale!
Ut te spectaret, patriam non linquere *Grajus*,
  Advena non longas horruit ire vias.
Mollivit tantos spectandi caussa labores
  Et JANUM merces sola videre fuit.
At quia nec nobis doctæ dulcedine linguæ
  Nec LOMEJERI jam datur ore frui:
Nunc superest cultis mentes advertere libris
  Et quodcunque vigil cura paravit opus.
In quibus & liber hic supra caput extulit omnes
  Hunc qui *prælustrem* dixerit esse *Virum*.
Ergone prælustris Veterum lustratio? scriptis
  Quæ quondam doctis est celebrata tuis.
Illa suo quæ se commendat lumine scripta
  Sat solidæ laudis, sat quoque lucis habet.
Haud opus est igitur rutilum face quærere Phæbum,
  Non opus est hedera vendibilique mero.
Panditur his lucens *Veterum Lustratio* libris,
  Hinc luci & populo sunt monumenta suo.
Quæ modo per totum lucet *Lustratio* mundum
  Extendet toto nomen in orbe tuum.
Gallia liligeros vibrans præstantior axes,
  Gallia quæ vestrum nomen ad astra tulit:
Hæc tua conspiciens, illustribus aucta papyris,
  Discutiet famæ posthuma scripta tuæ.
Et sibi funestos, Regina Lutetia, cultus
  Sumet, & in vultu signa doloris erunt.

Fons

Fons ibi castalius, doctarum sacra sororum
Excolit, & studium nobile semper amat.
Ergo & vade liber, niveis circumdata pennis
Fama: per occiduas te vehet usque plagas.
Et tua jam totum volitabit fama per orbem,
Et LOMEJERI fama perennis erit.
Insula testis erit, toto quam dividit orbe
Pontus, & assiduo verberat unda salo.
Testis erit veteri regnata Tuistone tellus
Quæ LOMEJERI scripta probare solet.
Testis & extremo qua cingitur India Gange
Qua latam Nereus cærulus ambit humum.
Et *patria* est testis, testis *Zutphania* nostra
Qua nemo Musis charior ante fuit.

Ita uxoris suæ ἐν ἀγκάλαις
Vitrico actinebat.

BERNH: PLEGER.
J. U. D.

Tu

Εἰς τὴν

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ

ΛΩΜΕΙΗΡΟΥ

Περὶ τῶν Καθαρμῶν τῶν Ἐθνικῶν Βίβλον.

ΕἸ ΛΩΜΕΙΗ'ΡΟΝ λίπεν ἡ ψυχὴ δὲ καὶ ἀλκή,
Ἀλλὰ ὅμως ζώει ἔτι, καὶ μὴ κάτθανε πάντως.
Τὸν γὰρ Μυσάων θεράποντα ῥα ἔποτ' ἐῶσι
Θνήσκειν Πιέριδες, ταὶ Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι.
Κάτθανε μὲν θνητὸν, ζώει δὲ τὸ ἄμβροτον ἀνδρὸς
Αἰεί, καὶ θανέοντ' οὐκ ἐάσουσιν ἐκεῖναι
Βὔχαπται ζέλιδες θ' ἅμα καὶ πολυηχέες αὐτοῦ;
Καὶ μάλα τοῦτ' ἔργον, τό περ ἔμπαλιν ἱστοροῦν φῶς;
Ἔργον, ὃ φαΐζει λαμπρῶς, πρὸς ἃ λῦτρα βαδίζειν,
Καὶ πῶς φοιβάζειν τὸ δέμας ζαθέοισι Καθαρμοῖς
Λύματα θ' ἁγνίζειν πάνθ', ὡς χόλον ἐξαλίασθαι
Ἀθανάτων ὀξὺν, πεφιλήκασιν ἔθνεα τυφλά.
Οὕτως ἄσβεστον τοῦδ' ἀνδρὸς τὸ κλέος ἔσται;
Οὕτως καὶ θανέων ζώει, καὶ ζήσεται αἰεί.

SLATERUS.

EPI-

EPISTOLA

Clariss. Literatissimique Viri,

D. SAMUELIS PITISCI,

Gymnasiarchæ Zutphaniensis, nunc Ultrajectini, ad Auctorem.

TUum de Veterum Lustrationibus librum mihi in agro hærenti suburbano tabellarius recte in manus tradidit. Feriarum harum, quæ ingenuæ pigritiæ jus nobis dederunt, tempore, rus ex urbe, tanquam e vinculis, evolare; & ut animus procul negotiis ex Scholastico strepitu reficeretur, & aures convitio defessæ conquiescerent,

Jacere modo sub antiqua ilice,
Modo in tenaci gramine,
Laberentur altis interim dum ripis aquæ:
Quererentur in sylvis aves,
Fontesque lymphis obstreperent manantibus,
Somnos quod invitaret leves.

equidem destinaveram; sed quam primum tuas curas evolvere cœpi, omnes ruris quamvis amæni delicias contemsi, & membra sub fagi patulæ tegmine stratus, antequam illas ἐκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλὴν (pedes & caput præpostere dum pono, non vituperabis sat scio; illo enim ordine in Pluto posuisse Aristophanem juxta mecum scis) legissem, lumbos neque exporrexi, neque extuli. Hac itaque dape ebrius easdem tibi remitto, & quidem (Si in rusticatu sane sentire, aut scribere quid possum) non sine meo applausu. Condidisti, vir Reverende, chartas

μεγάλῃ (ὦ ζῶ) καὶ ἀκριβεῖ σπουδῇ τε καὶ ἐπιμελείᾳ πεπονημένας. In illis (Jovem lapidem juro) quod reprehendat, non inveniet Zoilus; & quod probabunt, qui, quod Religio, quod patitur fides, decernere solent. Laudo, & admiror ingenii tui dotes, quibus tot laboribus mutandis par es. Macte vir Reverende, curas hasce tuas prælo dignissimas prælo cura committas. Typographum, qui illas suis describat typis quære, & invenies. Si tibi apud exteros industriæ testimonium habituro hoc meum placuerit judicium, illud cæterorum amicorum votis & εὐλογίαις inserere tibi integrum erit. &c.

II.

Dum lustras oculo veterum monumenta sagaci;
Dum teris assidua Scripta hodierna manu;
Dumque Palestinæ, Grajæ, Latiæque Minervæ,
Perlustras docti, scrinia, quicquid habent;
Denique præluſtri dum illustras multa labore;
Quæ sine te cœca nocte sepulta forent:
LOMEJERE, tibi quæ solvat grata vetustas,
Nec quæ posteritas præmia reddat, habet.
Bibliotheca, tuis illustrius aucta papyris,
Cœpit in aprico pulchrior esse loco;
Nec tam doctorum titulis, numeroque librorum,
Quam LOMEJERI laude, superba fuit.
At quando ex tetris *Veterum lustratio* lustris
Excita, & scriptis est celebrata tuis;
Ille dies, inquam, tibi lustricus obtigit; & te
Prælustrem dici jussit, & esse virum.
Doctaque Posteritas (quæ, nunc quoque lurida, fati
Incusat leges, invidiamque vocat,
Quod, præmaturis dum *Crusius* occidit annis,
De Servis nequiit liber abire *Liber*)

Sæpe

Sæpe tuos grata perluſtrans mente labores,
Pro te, proque tua vota ſalute facit.
Sollicitaque Deos & voce & corde precatur,
Ut vitæ adjiciant plurima luſtra tuæ:
Quo luſtrando libros illuſtria plurima promas,
Queis illuſtrari ſecla futura queant.

Hæc, invito licet Apolline, accinebat, qui a te bene vivendi initium magna ex parte accepiſſe ſe gaudet,

HENR. MEILINGIUS,

Eccleſiæ Borgenſis Paſtor: nunc autem Grollanæ.

III.

Cor ſtupet! errorum quantum mortalibus olim
Noxia miſcuerit miſeris aconita Tonantis
Æmulus impurus; delirum faſcinat orbem
Dira ſuperſtitio, diſtringit turba Deorum
Mille quot orcus habet, cœlum quot, terra, quot undæ
Sponte ſua ratio cæcas inventa ſacrorum.
Turpia quæ dictu docuit ludibria mentes!
Ira Deum, jus fasque innatum & conſcia culpæ
Pectora, ſi Numen temeratum, aut alma cruore
Innocuo fœdata parens, ſi qua horrida cœlo
Sævit hyems, ſi qua annonæ vis ingruit arctæ,
Peſtiferum aut terras afflavit ſidus, & arma
Ingratæ ſuperi immittunt ultricia genti;
Somnia ſollicitant animum præſaga, Sacrasve
Dextra rubens arces tetigit Jovis, augur, haruſpex
Inſuetæ voces, oracula, ſpectra minantur,
De cœlo ſervat vates, oſtentaque ſtragem,

Mon-

Monstraque sunt vanæ portendere credita genti.
Hinc ergo iniustæ molis *Lustratio* nata
Hinc trepidant omnes pacem implorare Deorum ,
Et res infestos cœlos divina fatigat.
Qua cura , & ritu , quando , quæ signa litabant,
Hæc LOMEJERUS monimentis eruta priscis
Magnus erat , Lector , qui corpus legit in unum ;
Utile opus , dignumque viro , & laudabile utroque
Pollice , quod livor præsens si dente maligno
Appetit , ut solet ; æqua tamen mirabitur olim
Posteritas ; *Si qua illustris sic leta revixit*
Bibliotheca: Suis nunc stabit & inclyta Sacris
Semper & egregie vero *lustrata* vetustas ,
Ut si quis laterem demens absterserit unda.
Perge , Pater venerande , decus laudesque tueri
Usipetum , propriæque domus memorabile nomen
Lomejeranæ totum differre per orbem.
Non tam aversus equos patria Sol jungit ab urbe
Zutphania , non tam nobis præcordia finxit
Omnipotens pejore luto ; si foverit artes
Mæcenas , mentemque bonam pretium comitetur ,
Marsilios , alios & *Dammannos* , *Crusiosque*
Et *Lomejeros* cernas , aliosque *Wilhelmos*.
Naturæ dotes sed avara intercipit ætas.

ANT. à BILERT.

Ecclesiæ Geesteranæ Pastor: nunc Lingensis , atque hic in illustri schola litt. human. Professor.

JO-

JOHANNIS LOMEIERI

EPIMENIDES,

SIVE

DE VETERUM *GENTILIUM* LUSTRATIONIBUS, SYNTAGMA.

CAPUT I.

Lustrum & lustrare a λῦτρον, *vel* λύτρον. *Lues* λύθρον. *lustra in sylvis. lustrum tempus quinquennale. lustrare; circumire. quid* λύτρον *contra Socinum ex Grotio. Placamen.* ἱλασμὸς, καθαρισμὸς. *Piare.* λύτρωσις. ἀντίλυτρον. אשם חטא כפר τελετή. *Synonyma alia. Expiatio politica: religiosa.*

Nominis ἔτυμον non ex Latio, sed ex Græcia, quod Latinis vocibus non infrequens, petendum est. *Lustrum* vel est a λῦτρον. & λύω, Paulus enim, Festi mutilator, primam hujus vocabuli sylabam aliquando produci significat: vel a λύτρον & λύω, unde & Latinum *Luo*, & a λυτρῶν *lustrare*. Utrobique unica interponitur litera: Sic a *rodo* est *rostrum*, a *plodo plostrum*, a *moneo monstrum*, a *transeo transtrum*, a *fluo flustrum*. Vid. Voss. etymol. in Lustrum: & Beeman. Orig. ling. lat. in luo. p. 628. 639.

Hanc originationem ipsa vocabulorum significatio indicat Idem Paulus: *Lues est diluens usque ad nihil, tractum a Græco* λύειν.

hinc

hinc dictum lutum, terra humore soluta, & lustratio qua quid solvitur ac liberatur. hinc & λύτρα ἀπὸ τῆς λύσεως, id est, solutione auri. Nonius: *Lues a rebus solvendis proposita.* Sed & *lues* pro scelere. 4 Georg. v, 454. *Magna lues commissa.* Hesychius: λύτρον, τίμημα λύτρα καθάρματα. λυτήρια καί πάντα τὰ διδόμενα εἰς ἀνάκλησιν (leg. ἀπάλλησιν) ἀνθρώπων. Hinc Ἕκτορος λύτρα, *Hectoris lustra* vertit Ennius. Apud Pollucem, lib. 7. cap. 29. laudatur drama Æschyli φρύγες, ἢ λύτρα. Casaubonus in Athenæum, lib. 2. cap. 11. hujus fabulæ titulum judicat fuisse φρύγες, ἢ ἕκτορος λύτρα, cujus argumentum ex Iliad. Ω,

Ejusdem originis est λύθρον. Eustath Odyss. X. λύθρον, ὁ ἐξ αἵματος μολυσμὸς ὃν χρὴ ἀπολύσασθαι, παρὰ τὸ λύω, ἀφ' οὗ λύω, ἐξ οὗ καὶ λῦμα τὸ κάθαρμα, καὶ λυμαίνω τὸ ἀποκαθαίρω. Γράφεται δὲ διὰ τοῦ θ τὸ λύθρον τοῦτο, πρὸς διαστολὴν τοῦ λύτρου, ὃ ἐπὶ αἰχμαλώτων τίθεται. Idem. Iliad. Λ. λύθρον ἐστὶν ἀκαθαρσία αἵματος μετὰ κόνεως, δεομένη λύματος, ἤγουν καθάρσεως. Didymus item ad Iliad. Υ. vers. ult. ὁ ἐκ τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας μολυσμὸς, ἢ τὸ κονιορτοῦ καὶ ἱδρῶτος ἀνθρώπειον αἷμα λύθρον καλεῖται.

Hesychius: λύθρον, μαστιγοφόρον, ἰχὼρ αἵματος τὸ ἀπὸ φόνου, καὶ τὸ ἐξ αἵματος καὶ κόνεως μόλυσμα. ὁ μεθ' αἵματος φόνος. ἀπό τοῦ λύειν τοὺς ἐναντίους τοῦ θορεῖν. ἢ τὸ ἐκ τοῦ αἵματος μόλυσμα. Item: λύθρῳ, φόνῳ ἢ τῷ ἐκ μάχης μολύσματι συνισταμένῳ δι' ἱδρῶτος καὶ κόνεως, καὶ αἵματος. Sensus est: λύθρον *notare immunditiem, ex sanguine pulvere & sudore humano, purgatione indigentem; scribi autem per θ ad differentiam λύτρου, quod pro captivis datur.*

Lustra, ait Paulus, Festi abbreviator, *significat lacunas lutosas, quæ sunt in sylvis aprorum cubilia, a qua similitudine, ii qui in locis abditis & sordidis ventri & desidiæ operam dant, dicuntur in lustris vitam agere.* Addit: *Et cum ejusdem vocabuli prima syllaba producitur, significat nunc tempus quinquennale, nunc populi lustrationem.* Varro, lib. 5. L. L. *Lustrum nominatum tempus quinquennale, a luendo, hoc est, solvendo, quod quinto quoque anno vectigalia, & ultro tributa per Censores solvebantur.* Ovid. lib. 4. de Pont. eleg. 6.

In Scythia nobis quinquennis Olympias acta est:
Iam tempus lustri transit in alterius.

Isid. Orig. lib. 5. cap. 37. *Lustrum est*, πεντετηρὶς *id est, quinquennium, quod quinto anno dicitur condi, propter Olympiades a Romanis. adhuc enim Consules, adhuc æra nondum erant. Est enim quinquennale*

nale tempus. Ideo vero sic vocatur, eo quod censu per quinquennium in Republica peracto, urbs Roma lustrabatur. Serv. ad 1. Æneid. v. 287. *Lustrum dictum, quod post quinquennium unaquaque civitas lustrabatur.* adi Scalig. de emend. temp. p. 482. 483.

Quoniam autem lustratio, hoc est, expiatio, ambiendo fiebat, hinc μεταληπτικῶς *lustrare* significat *circumire*, & sic *circumspicere, patefacere,* vid. Non. Marc. cap. 4. §.277. Gloss. veteres: περιέρχεται, *lustrat.* Glossar. Isidori: *Lustro, vagator.* Lustrum solis, periodus solis, annus. Manil. lib. 3.

Lustra decem tribuit solis, cum mensibus octo.

Nos ad primariam expiandi significationem flectimus.

λύτρον, definiente Grotio, in libro de satisfactione Christi (cujus hic vestigia premimus) est proprie *res aut factum, quo movetur quispiam ut aliquem incommodo alioquin affecturus, eo liberari patiatur.* Socinus immerito ad solam captivitatem restrinxerat, cum & servituti, & exilio, & morti, & omni incommodo a quo liberari possumus, ea vox conveniat. Nam & origo, λύω scilicet, ad ea quoque pertinet, & communis usus non refragatur. deinde, & in eo erravit Socinus, quod λύτρον proprie dictum velit accipi ab aliquo, detinente scil. captivum. Nam si vox accipiendi rigide accipiatur, ut in definitionibus fieri solet, aptari factis non potest, sed rebus solis: At factis quoque potest satis fieri, & liberatio impetrari, atque hoc præcipue apparet in ea liberatione, quæ fit per pœnæ translationem, pœna autem proprie non accipitur a quopiam, ut Grotius dicto libro, *cap.* 2. probavit. Præterea acceptionis vox proprie sumta, si non dominii translationem, certe utilitatem aliquam accipientis indicat: At in pœna non spectatur propria utilitas punientis, sed commune bonum, & ordo rerum. Acceptor ergo hic nullus est; nisi libeat admodum improprie acceptorem dicere judicem, tanquam juris & æqui ac boni communis curatorem. λύτρον nihilominus locum habet & in pœna. Ita Zaleuci oculus λύτρον fuit oculi filii: & in decimatione, qui puniuntur λύτρον sunt totius legionis. Imo ipse Jesus Christus, filius ille hominis venit dare animam suam λύτρον pro multis. *Matt.* 10. 28. *Marc.* 10. 45. ita ut ejus morte nos redemti simus, & a pœna liberati, Deoque reconciliati, qui ante ejus hostes eramus. Eodem modo Latini voces *Lustrum*, & *lustrare* usurpatunt.

pariunt. Lustrare urbem est eam a pœna liberare per lustrum, hoc est, per pœnam succedaneam, quod piaculum dicitur. Sic Decii lustrarunt exercitum Romanum, & Thebas Menœceus, de quo mater apud Papinium:

LUSTRALEMNE feris ego te, puer inclyte, Thebis
Devotumque caput vilis ceu mater alebam.

Ad quem locum vetus Scholiastes: *Lustrare civitatem humana hostia Gallicus mos est.* *Lustrare* dicit, quod Cæsar lib. 6. de bell. Gall. *placare Deorum immortalium numen.* Non quod plane hæc verba sint synonyma, sed quod in pœnis satisfactoriis coincidant placamen & lustrum, Gr. ἱλασμὸς & λύτρον: quæ ut pagani in re falso credita, ita in re vere credita Apostoli sensu eodem usurpant. Itaque in epistola ad Hebræos pro eodem λύτρωσις & καθαρισμὸς, ut apparet cap. 9. v. 12. 13. 14. 15. 22. 23. Imo eodem loco καθαρίζειν & ἁγιάζειν est reatum tollere, sive efficere remissionem, ut v. 22. exponitur. Christus per seipsum effecit hunc καθαρισμόν. Heb. 1. 3. Christus καθαρίζει conscientiam ab operibus mortuis. Heb. 9. 14. hoc est, a reatu & pœna, pœnæque timore conscientiam liberat. quod autem his in locis est καθαρίζειν, hoc ipsum simili ratione dicitur ῥαντίζειν, & λύειν, v. 22. quo respicit etiam vaticinium Zach. 13. 1. Eodem sensu dixit Johannes, Apoc. 1. 5. λύσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Item. iep. 1. cap. 7. sanguis Christi καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας, & v. 9. junguntur ἀφιέναι & καθαρίζειν. Argumentatur Apostolus a conjunctis: si in luce ambuletis, habetis mundationem, hoc est, remissionem per sanguinem Christi, quia nemini in luce ambulanti imputantur peccata. Baptistæ vero prædicatio, Christum agnum nominantis, qui mundi peccata tollat, cum sacrificia expiatoria respiciat, plane non permittit nos *tollere peccata* aliter interpretari quam *reatum tollere*, hoc enim faciebant expiatoria sacrificia. Neque aliud est εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, Heb. 9. 26. quam πρὸς τὸ καθαρίζεσθαι ἡμᾶς, πρὸς τὸ γίνεσθαι ἡμῖν ἄφεσιν ut ex v. 22. apparet. Illa autem ἀθέτησις ἁμαρτίας facta est διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, dicto versu 26.

Huc faciunt & ἱλάσκεσθαι, εἰρηνοποιεῖν, καταλλάσσειν, ἀποκαταλλάσσειν, Lat. *placare, pacare, conciliare, aut reconciliare;* Item *propitiare*, tum actus ipse, tum id quo actus peragitur, Gr. ἱλασμὸς, Latinis:

timis *placamen* dicitur, quo ſenſu Chriſtus rurſus dicitur ἱλασμὸς pro peccatis noſtris. 1. Joh. 2. 2. & ἱλαστήριον per fidem in ſanguine ipſius. Rom. 3. 25. nam ſine ſanguinis effuſione non fit remiſſio. Heb. 9. de verbis καταλλάσσειν, & ἀποκαταλλάσσειν vide Rom. 5. 10. 11. 2. Cor. 5. 18. Eph. 2. 16. Col. 1. 20. Sophocl. Ajace Maſtigophoro:

> Ἀλλ' οἴχεται τοι πρὸς τὸ κέρδιστον τραπεὶς.
> Γνώμης, θεοῖσιν ὡς καταλλαχθῇ χόλου.
> *Sed converſus eſt ad prudentiſſimum*
> *Conſilium, ut Diis concilietur iratis.*

Ubi chorus id exprimit, quod Ajax ante dixerat:

> Ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ καὶ παρακτίους
> Λειμῶνας, ὡς ἂν λύμαθ' ἁγνίσας ἐμὰ,
> Μῆνιν βαρεῖαν ἐξαλεύσομαι θεᾶς.
> *Sed abeo ad lavacra, & maritima*
> *Prata, poſtquam ſordes expurgavero meas,*
> *Iram gravem evitem Deæ.*

ubi Diis conciliari, καταλλάττεσθαι θεοῖς, idem eſt quod *iram ipſorum effugere.* Sic ergo victimis dicebatur *placari* Numen; reus ipſe, aut homo, aut populus *purgari* ſive, antiquo verbo, *Februari*; peccatum ipſum *piari* atque *luſtrari*. Quare eadem ſacrificia dicebantur ἱλαστικὰ, ἁγνιστικὰ, καθαρτικὰ: Lat. *placamina*, *februa*, *piamina*. Vox ἱλάσκεσθαι ad victimas ab Homero, aliiſque ſæpe aptatur. ἁγνίζειν τὴν πόλιν καθαρμοῖς eſt apud Plutarchum in Romulo. hoc ἁγνίζειν quoque ἁγίζειν & ἁγιάζειν dicitur. Phryx Adraſtus homicidio pollutus καθαρσίου ἐδεέτο, opus habuit ſacro expiatorio. *Herod. lib.* 1. Crœſus ipſum ἐκάθηρε, expiavit; quæ κάθαρσις, expiandi ratio apud Lydos & Græcos eadem. Apud Hermogenem eſt: Μηδὲ καθηράμενος ἀπὸ τῶν ἀσεβημάτων. Plato 2. de Rep. pro eodem ponit λύσεις & καθαρμοὺς ἀδικημάτων. Plutarchus in Romanis καθάρσια interpretatur ἀποτρόπαια, hoc eſt, averrunca, iram divinam avertentia. *Placandi* voce apud Virgilium alioſque in ſacris nihil frequentius; cujus vim Horatius ita expreſſit: *Mactata veniet lenior hoſtia.* Livius ſæpe: *Pacem Deos expoſcere.* Plinius pecori gratiam eſſe dicit in *Deorum placamentis.* Ovid. 1. Faſtor. victimis ait *homini Deos conciliari*: quæ vox cum *placandi* voce idem valet.

 Pur-

Purgare & purificare ex Græco ἁγνίζειν translatum inde sumitur, quod reatus immunditia quædam videtur. Purificandi vox est apud Suetonium & Plinium. *Purgare mœnia lustro*, dixit Lucanus.

Sed receptius est *lustrare*. Sic *exercitum Suovetaurilibus lustrare* est apud Livium. Ovidius 13. *Metam.* per *expurgare* exposuit: —— *Ego lustror ab illis Expurgante nefas noviesque mihi carmine dicto.* Servius apud Virgil: 3. Æneid. *Lustramurque Jovi*, exponit *purgamur, piamur.* Seneca in Troad: *Lustrale sacrum*, explicat ipse, *quo piantur rates.* Papinius Menœcea dixit *caput lustrale*, quod sic exponit:

Terrigenam cuncto patria pro sanguine poscunt.
Item: —— *Date gaudia Thebis*
Quæ pepigi, & toto quæ sanguine prodigus emi.

Lustrale ergo *sacrum* est, quod *sanguine emit* id est, *redimit.* Notandumque inprimis, sæpissime cum de sacris expiatoriis agitur, sanguinis fieri mentionem, quia ex vetustissima Dei lege, Noacho data, *Gen.* 9.4. atque inde ad populos omnes propagata, sanguis est vice animæ, ac propterea animæ nomine appellatur. Virg: *Sanguine quærendi reditus, animaque litandum*, quæ verba Macrobius ex Trebatio explicans, eas hostias ait *animales* fuisse appellatas.

Piari proprie dicuntur ipsa peccata, hoc est, lui; sive solvendo pœnam debitam, sive aliud quid, quod pœnæ debitæ in locum succedit. Virg. —— *& culpam miserorum morte piabunt.* hoc est, *efficient ut luantur.* Plinius: *Luxum populi expiare solent bella.* Cicero: *tua scelera Dii immortales in nostros milites expiaverunt.* Apud eundem sæpe est, *scelera supplicio expiare* & apud Sallustium, *cædem cæde, sanguinem sanguine expiare.* Imo & *supplicii* vox primo in sacris fuit, unde ad pœnas translata est. Sed in sacrificiis piare est luere per successionem rei alterius in locum pœnæ debitæ. Plautus:

Men' piacularem oportet fieri propter stultitiam tuam,
Ut meum tergum stultitia tua subdas succedaneum?

Hinc auctor distichorum quæ Catonis nomen præferunt, ait:

Cum sis ipse nocens moritur cur victima pro te?

Ubi *pro te*, est, *tuo loco*, atque ibidem eos qui victimas offerunt ait alterius morte salutem sperare. Hinc *piacula* proprie ipsa *sacrificia:*

crificia: Ea prima piacula sunto. 6. Æneid. Horat. *teque piacula nulla resolvent.* Ovidio *piamina:*

Februa Romani dixere piamina Patres.

cujus vocis vim ipse mox exprimit, *quo crimina nostra piantur. Et piamenta* Plinio. Impropric *piacula*, *crimina* propter quæ piacula debentur; ut recte Servius ad illud Virg: *Distulit in seram commissa piacula mortem.*

Quanquam autem, ut diximus, piare proprie est luere, ideoque de ipsa pœna, aut peccato, id est, reatu & debito proprie dicatur: cœpit tamen sumi pro significationis propinquæ vocibus placare & lustrare. Sic *Cereris numen expiandum* dixit Cicero. Sic Livius: *ut cædes manifesta aliquo piaculo lueretur, imperatum est patri ut filium expiaret,* id est, lustraret. Sic Seneca in Troad: dixit *piare rates,* id est, classem lustrare. *Prodigia* quoque *piare* dixit Tacitus, pro facinoribus ob quæ orta ira prodigiis indicabatur. Locus est ubi de Judæis agit: *evenerant prodigia, quæ neque hostiis, neque votis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa.* Ex his manifesto apparet sacra lustralia sive piamenta pertinuisse ad placandum numen, & sic impetrandam impunitatem commissorum, quod Plinius ita exprimit: *Vetus priscis temporibus opinio obtinuit, februa esse omnia quibus malefactorum conscientia purgarentur, delerenturque peccata.*

A λύτρον est λύτρωσις & ἀπολύτρωσις *redemtio*, quæ quamvis improprie qualemcunque liberationem significet, etiam cui λύτρον non intercedit: Rectius tamen ac proprie definitur: *Liberatio alicujus ab incommodo, λύτρῳ intercedente.* Sic Maro *redemtionis* vocem proprie usurpavit, cum dixit: *Si fratrem Pollux alterna morte redemit.* Liberatur Castor a morte perpetua, λύτρῳ intercedente, morte fratris alterna. Significantior vox est ἀντίλυτρον qua utitur Paulus 1 Tim. 2. 6. Vox ἀντὶ in compositione aut contrarietatem aut commutationem sinificat. In hac autem materia contrarietas locum non habet: significatur ergo compensatio. Neque alia forma Græce dicuntur ἀντίψυχοι, qui pro altero morti se devovent, ut ipsum liberent. Sic *ἀντίλυτρον est tale λύτρον, in quo liberator simile quiddam subit ei malo, quod ei imminebat qui liberatur.* Estque egregia ejus vocis quasi περίφρασις, Gal. 3. 13. *Christus ἐξηγόρασεν redemit nos ab execratione factus pro nobis execratio.*

Apud.

Apud Hebræos occurrit verbum כפר quod inter alia etiam *redimere* notat. Gr. λύτρον. Exod. 21. 30. item ἐξίλασμα. Psal. 49. 8. *Placare*. Gen. 32. 20. אכפרה LXX. ἐξιλάσομαι. Huc facit illud Salomonis, Prov. 13. 8. כפר Gr. λύτρον *viri sunt divitiæ ejus:* quod simile est isti sententiæ Job. 2. 4. *quicquid habet aliquis id pro vita sua daturus est*. Est enim & hic divitiarum usus, quod multorum iram, aut justam aut injustam possint placare, atque ita noxam imminentem avertere, juxta illud:

Munera, crede mihi, placant hominesque Deosque.

Ac plane est in ista gnoma commodorum, quæ secum fert utraque fortuna elegans comparatio: *Dives habet quo placet iratum: pauper ira aliena minus est obnoxius.* Sic & חטא Gen. 31. 39. est *luere*, unde & hoc cœpit ad expiationem significandam usurpari, quæ primo quidem tribuitur victimis, ut Heb. 9. 13. & 25. deinde Sacerdoti propter victimas quas exhibet, ut sæpe Levitico: postremo etiam istam luitionem admittenti, ut Ps. 51. 9. תחטאני Gr. ῥαντιεῖς. Hactenus fere ex Grotio, cujus vitula hic arasse non piget.

Voces אשם & חטאת significationis sunt fere ejusdem. Eodem certe sensu occurrunt Lev. 5. 1. — 7. 11. Utraque & peccatum & sacrificium denotat. Quas circa priorem significationem differentias excogitarunt Abrabenel, Abenezra, Grotius, Saubertus, aliique rejecit Outramus, *lib. 1. de sacrif. cap. 13. § 8.* Eam tamen culpam præcipua quadam ratione אשם dictam existimat, quæ vel reo dubia erat, unde victima pro noxa dubia; vel proximo damnum inferebat, unde ortum habuit victima pro noxa certa dicta; quæ (si Nazaræos, funestatos, hominesque lepra pollutos demseris, quorum, quia tum victimis pro peccato, tum etiam victimis pro noxa dictis purgandi erant, nulla hic habenda ratio est) nemini imperata fuit, nisi his, qui ita contra Deum, ut & contra proximum etiam, peccaverant. Tales utique erant, qui sacra inscii defraudabant, quippe quod Sacerdotibus damno fuit. *Lev.* 5. 15. Tales etiam qui rem alienam apud se depositam, aut inventam, aut vi ereptam, aut interversam jurejurando abnegabant. Lev. 5. 2. 3. 4. Tales denique (neque enim plures erant, quibus erat hoc sacrificii genus legis jussu imperatum) quorum in Hebræa, servo Hebræo desponsata, libido forte

æ lapsa erat. Utpote qui & sponsæ verberum auctores erant, & sponso dedecoris & doloris. Lev. 19. 20. 21. Quæ autem peccata per חטאת expianda erant, quatuor conditionibus definierunt Judæi, apud Outramum *lib.* 1. *de sacrif. cap.* 12. §. 2. Primo si contra legem vetantem; deinde si incogitato fieret; tertio si factis subjiceretur, non dictis tantum, aut cogitatis; ultimo si tale etiam esset, quale quidem cogitato factum peccantis exitio luendum erat. Equidem חטאת latioris significationis videtur, quia & peccatum, & reatum ex peccato contractum complectitur. Pl. 109. 7. אשם vero ad solum reatum restringitur. Clotzius, *lib.* 1. *de dolor. an. Christi, consider.* 14. §.5. rejectis Vatabli, Augustini, Gregorii, Lyrani, Tostati, Eugubini, Riberæ, Franzii &c sententiis, arbitratur voculas illas interdum quidem indifferenter usurpari, neque semper nimis scrupulose distinguendas esse, sed in materia tamen sacrificiorum, ubi אשם & חטאת distinguuntur, חטאת peccatum dici, quod sive per ignorantiam, sive scienter, sive contra Deum, sive contra proximum, sive opere, sive cogitatione à persona privata commissum est: אשם verò, sive delictum dici, quod à persona publica, cujus exemplum ad alios trahitur, perpetratum est; atque sic חטאת sive sacrificium pro peccato esse quod pro *persona privata*, aut qualicumque: אשם sive sacrificium pro delicto autem illud, quod pro *persona publica*, sive Sacerdote, sive Principe, sive alia quadam, cujus exemplum ad alios trahitur, etiam pro illo, qui publice cum scandalo aliorum peccarat, offerebatur. Quicquid sit utrumque Messiæ tribuitur: אשם quidem Jes. 53. 10. חטאת autem sive περὶ ἁμαρτίας. Rom. 8. 3. coll. cum Hebr. 10. v. 6. & Ps. 40. 7. adde 2. Cor. 5. 21.

Inter ipsa autem sacrificia eisdem nominibus designata illud interfuisse constat, quod ad אשם sacrificium pro noxa alii prorsus pecudum sexus, aliique ritus adhibendi essent, ac qui ad חטאת sacrum pro peccato factum adhiberi rite potuerunt. Enim vero ad sacra pro noxa dicta arietes semper agnive masculi adhibendi erant, quorum in sacrificiis pro peccato nullus omnino usus erat. Sed & sanguis victimarum pro peccato altarium cornibus, *Lev.* 4. victimarum pro noxa aræ lateribus aspergendus erat. *Lev.* 7, 2. Adde quod sacra pro peccato dicta universo Judæorum cœtui imperata essent; at nulli, nisi singuli homines, alia illa facere

jussi erant, quæ sacra pro noxa dici solent. Id tamen utrumque illud genus cum altero plane commune habuit, quod neutrum nisi legis jussu, neutrum voto aut voluntate rite factum censeretur. Id enim sacrorum salutarium & holocaustorum proprium fuit, quod ex Maimonide & Abrabenele probat Outramus, *libro dicto*, *cap.* 13. §. 9.

Græcis frequentissima vox est τελετή. Hanc expiationem significare docet Budæus *in comment. ling. Gr.* & Platonem ait appellasse τελετὰς ludos & sacrificia, dicitque esse λύσεις & καθαρμὲς τῶν ἀδικημάτων. Addit locum ex Luciano, ubi ait Servatorem nostrum crucis supplicio affectum ὅτι καινὴν τελετὴν εἰσήγαγεν ἐν παλαιςίνῃ. Apulejus lib. 11. Metam. sacra Isidis *teletas* vocat. Vere Augustinus lib. 3. de Trinit. cap. 10. scripsit: *Diabolum animas deceptas illusasque præcipitasse, quum polliceretur purgationem animæ, per eas quas* τελετὰς *appellant transfigurando se in Angelum lucis per multiformem machinationem in signis & prodigiis mendacii.* Ratio notationis non eadem datur. Alii enim a τελεῖν, id est, *sumtum facere*, derivant, quia sacra sine sumtu fieri non poterant, unde *sine sacris hereditas* in proverbium abiit apud Plautum Capt. act. 4. sc. 1. id est, sine ulla incommoda appendice: ut explicat Festus. Athenæus dipnosoph. lib. 2. cap. 3. τελετάς τε καλῦμεν τὰς ἔτι μείζυς, καὶ μετά τινος μυςικῆς παραδόσεως ἑορτὰς, τῶν εἰς αὐτὰς δαπανημάτων ἕνεκα. Τελεῖν γὰρ τὸ δαπανᾶν. καὶ πολυτελεῖς οἱ πολλὰ ἀναλίσκοντες, καὶ εὐτελεῖς οἱ ὀλίγα. *Teletas vero etiamnum appellamus festorum solenniores celebritates, cum arcanis ac mysticis quibusdam ritibus traditas, ob illam quæ fit impensam. Est enim* τὸ τελεῖν *sumtum facere, unde* πολυτελεῖς *qui pecuniæ multum insumunt,* εὐτελεῖς *qui parum.* Aliis magis arridet alia originatio, nempe a fine & scopo sacrorum, quem τέλος dixerunt. Finem autem interpretantur perductionem animæ ad illum statum in quo erat priusquam descenderet in corpus. Olympiodorus in Platonis Phædonem: Σκοπὸς τῶν τελετῶν ἐςιν, εἰς τέλος ἀναγαγεῖν τὰς ψυχὰς ἐκεῖνο, ἀφ' ὗ τὴν πρώτην ἐποιήσαντο κάθοδον ὡς ἀπ' ἀρχῆς. *Scopus sacrorum est animas reducere ad illam perfectionem, a qua, tanquam principio, olim exciderunt.* Ultimum vero finem & fructum horum mysteriorum esse dicebant, quod initiati post mortem cum diis essent habitaturi, quum non initiati in cœno & luto sese essent volutaturi.

Plato

Plato in Phædone: Κινδυνεύουσιν οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν καταστήσαντες, οὐ φαῦλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλαι αἰνίττεσθαι ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾅδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται, ὁ δὲ κεκαθαρμένος καὶ τετελεσμένος, ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ θεῶν οἰκήσει. *Qui hæc ſacra nobis inſtituerunt non mali quidam fuiſſe videntur, ſed revera olim ſignificari, quod quisquis non initiatus ad inferos deſcenderit in luto jacebit: qui vero luſtratus & initiatus illuc venerit cum diis habitabit.* Atque hæc aliorum etiam fuit ſententia.

Apud Pollucem, onomaſt. lib. 1. c. 1. ſynonyma ſunt καθήρασθαι. μίασμα ἐκνίψασθαι. ἄγος ἀποπέμψασθαι. μύσος λύσασθαι. ἀπολύσασθαι. ἀποτρίψασθαι. ἀποδιοπομπήσασθαι. Sed ad nominis explicationem ſatis.

Non agimus hic de expiatione civili, per quam ſatisfit læſis & alioquin ulturis, quæ ſuos quoque ritus habuit. Livius lib. 1. cap. 14. *Romulus bello quidem abſtinuit, ut tamen expiarentur Legatorum injuriæ, Regiſque cædes; fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt.* & lib. 9. cap. 15. *Pontius Herennii filius, Samnitium Imp. ut expiaret Conſulum ignominiam, ſub jugum cum cæteris eſt miſſus.* Hercules Iphiti à ſe occiſi liberis mulctam pependit pretium quo venditus erat, ſuaſore Apolline, ut facilius expiaretur. *Diod. Sic. lib.* 4. *cap.* 31. Sic expiationis ſacræ ritus in prætextum æquitatis inventus videtur, ut qui jure abſolvi non poſſent, veluti religioſa quadam ceremonia, ac divina ope liberarentur. Scilicet quod Philoſophia ſummæ poteſtati civili tribuit, id fabulæ ad Deos referunt, quo ſenſu expiatio criminum reſpondet reſtitutioni famæ, & honoris infamibus indultæ. *Sacra* autem, de quibus nunc agimus, *Luſtrationes ſunt actiones & ceremoniæ religioſæ, inſtigante κακοζηλίᾳ diaboli, obſtetricante hominum ſuperſtitione ac ἐθελοθρησκείᾳ a gentibus inſtitutæ, & ſolennibus perſonis, rebus, ritibuſque adhibitis peractæ, quibus ſe a peccatis purgare, mala avertere, Numenque placare conabantur.*

CAPUT. II.

Diabolus æmulatus veri Dei nomen, opera: Historiam sacram fabulis involvit: suos habuit sacrorum Antistites. Cista in sacris Bacchi, Isidis, Cereris. gentes circumcisæ, lotiones Leviticæ Christum respiciebant. Baptismus, aliaque apud idololatras.

VEriffime scripsit Tertullianus, apolog. cap. 47. *Omnia adversus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus æmulationem istam spiritibus erroris.* Primus enim sacerrimorum horum sacrorum fons in illa diaboli κακοζηλίᾳ quærendus est, qua, tanquam Dei sanctissimum, & creaturis incommunicable in *Jovis* & *Iacchi* titulis idololatricis profanavit, ut aliqua saltem veri Dei nomine superbiret. Stupenda Dei opera in omnium rerum creatione, diluvio Noachico, confusione linguarum, & turris Babylonicæ destructione anilium fabularum portentis ita involvit, ut ea unquam facta esse

Nec pueri credant, nisi qui nondum ære lavantur:

Fabulosa gentilium Heroum historia sacræ historiæ corruptela est. Quis enim *Saturnus* Coeli filius, nisi *Adamus* Dei filius, nomen a סתר *occultando* sortitus, quia in paradiso vocem & conspectum Dei fugiens latebras quæsivit? Quæ Eva nisi אשה Ægyptiorum *Isis? Tubal-Kain* fabrorum pater *Vulcanus* est: ejusque soror *Naema*, a pulchritudine dicta, *Venus*. *Noachus Janus*, spectans πρόσσω καὶ ὀπίσσω, qui utrumque viderat mundum, dictus a יין quod vinum notat, quia & vitem coluit, & vino obrutus ludibrium filio debuit, qui *Chamus* in Jove *Hammone* revixit, ut ex *Japheto Iapetus* factus est. Nonne in *Baccho* videmus *Mosem?* in *Hercule* monstrorum domitore *Samsonem?* in *Typhoeo Ogum* gigantem? quæ fusius exequuntur qui gentilium idololatriam descripserunt.

Verus Deus suos habuit ministros tum Ordinarios, Sacerdotes, Le-

Levitas: tum extra ordinem, Prophetas, Nazirmos: Diabolus suos habuit Pontifices Maximos, Sacerdotes, Flamines, Flaminicas, Vestales, Augures, extispices, aruspices, astrologos, Vates, Sibyllas, & qui alicui Deastro capillos suos consecrabant scilicet Nazirmos.

Præcipuum sacrarii apud Hebræos instrumentum fuit Arca fœderis, quæ in ipso adyto collocata tabulas legis manu Dei scriptas servabat, tecta operculo, typo scil: Christi, ἱλαστηρίῳ. Hæc diabolus æmulatus est. cistas inter sacra habuerunt cultores Bacchi: Val. Flacc.:2. Argon.

Tympanaque, & plenas tacita formidine cistas.

Isidis: Apull. lib. 11. *Ferebatur ab alio cista, secretorum capax, penitus celans operta magnificæ religionis.* Cereris: Arnob. lib. 5. adv. gentes: *Eleusiniorum vestrorum notas & origines producunt turpes antiquarum elogia literarum: ipsa denique symbola, quæ rogatè sacrorum in exceptionibus respondetis: Jejunavi, atque ebibi Cyceonem, ex cista sumsi & in calathum misi, accepi, rursus in cistulam transtuli*, quæ totidem fere verbis ex Clem. Alexandr. προτρεπτ. πρὸς ἑλλ. mutuatus est Arnobius.

Ceremonias in sui honorem maxime torquere voluit Princeps hujus mundi. Circumcisionem fœderis divini σφραγῖδα, Diaboli instinctu, alii extranei a fœdere Ægyptii, Colchi, Æthiopes, Troglodytæ imitati sunt.

Non tantum sacrificia, sed & lotiones lustrationesque plurimas Deus, sapientissime infantili Ecclesiæ suæ ætati prospiciens, instituerat: si quis impuri quid attigisset: si immundo somnia visu nocturnam vestem, ventremque supinum maculassent, &c. aqua lustrabantur. Si quis cadaver aliquod attigisset, cinere juvencæ rufæ solenniter combustæ, aqua & hyssopo lustrabatur, ex lege: *Num.* 19. Respicientes fide sanguinem Christi purgantis nos ab omni peccato. Quid hic Diabolus? Audiamus Justinum Martyrem apol. 2. pro Christianis: *Id lavacrum, quia Dæmones ex Prophetis didicerant, effecerunt, ut qui adeunt templa seipsos aspergant, priusque offerant illis gratos nidores atque libamina, aut etiam totos se abluunt, antequam subeant delubra eorum: nam & calceis exutos introire sacrorum causa jubent sacrifici, dum iidem genii æmulantur quoddam quod Mosi Prophetæ accidisse sciunt.*

 Novi

Novi Testamenti sacramentorum prius animæ lustrationem in aquæ lavacro obsignat: alterum spiritualem κοινωνίαν corporis & sanguinis Domini per externa panis & vini symbola confirmat. Et hæc contaminare voluit impurus genius. Tertull. de baptis. cap. 5. *Hic quoque studium Diaboli agnoscimus, res Dei æmulantis, cum & ipse Baptismum in suis exercet.* Just. Mart. apol. modo dicta circa finem: *Quod in Mithræ mysteriis imitari mali dæmones conati sunt, panem & aquam poculum initiandis eos apponere, cum quibusdam incantationibus, potestis discere.*

Plurima simul complexus est Tertullianus de præscript. adv. hæret. cap. 40. *Diabolus*, inquit, *ipsas quoque res sacramentorum, in idolorum mysteriis æmulatur, Tinguit & ipse quosdam, utique credentes & fideles suos, expiationem delictorum de lavacro repromittit, & sic adhuc initiat Mithræ: signat illic in frontibus milites suos, celebrat & panis oblationem, & imaginem resurrectionis inducit, & sub gladio redimit coronam. Quid? quod & summum Pontificem in unis nuptiis statuit? habet & virgines, habet continentes. Cæterum si Numæ Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotii officia, insignia & privilegia, si sacrificialia ministeria & instrumenta, & vasa illa sacrificiorum & piaculorum, & votorum curiositates consideremus, nonne manifeste diabolus morositatem legis Mosaicæ imitatus est?*

Unicus ejus scopus est hac ratione Evangelii salutarem potentiam retundere, non secus ac Magi Ægyptii miracula per Mosen facta, præstigiis suis ita sunt imitati, ut cor Pharaonis obduresceret. Eleganter hæc expressit Tertullianus, apolog. cap. 47. *Itaque & ridemur Deum prædicantes judicaturum. Sic enim & Poetæ & Philosophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quæ est ignis arcani subterraneus ad pœnam thesaurus. proinde decachinnamur. Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos amnis est. Et si paradisum nominemus, locum divinæ amœnitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, maceria quadam igneæ illius Zonæ a notitia orbis communis segregatum, Elysii campi fidem occupaverunt.*

Ritus autem a Mose populo Israëlitico traditos, ab Ægyptiis derivatos esse, eosque paululum hic illic emendatos, & politico scilicet aliquo schemate incrustatos, *Marschami* quidem & *Spenceri* opinio est, quorum hic mea in hoc capite verba respexit: *lib. 3. de legg. Hebr. ritual. dissert. 5. cap. 1.* verum hanc doctissimo-

ſimorum virorum ſententiam veru jugulante accuratiſſime transfixit Clar. *Hermannus Witſius, in Ægyptiacis*, ut ſi vel tantillum adderem, Iliadem poſt Homerum canere jure merito videri poſſem. Inſignem in his refellendis operam quoque collocarunt Rev. & Doctiſſimus *Baſnagius Flotteman villeus* in exercitationibus ſuis Hiſtorico-Criticis: p. 664—677. & Clar. *Waejenus* in *variis ſacris*, ubi Spenceri diſſertationem de Hirco Azazel, accuratiſſime excuſſit: ut & Clar. *Joh. Meyerus* in ימים טובים ſive diatriba de feſtis.

CAPUT. III.

Superſtitio μορμολύκειον, Hujus a religione diſcrimen. Lactantius Ciceronem immerito caſtigavit. Timor Dei duplex. quid religio? quid ſuperſtitio? Gentilium religio ſuperſtitio. Hujus filiæ duæ πολυθεότης & ἐθελοθρησκεία.

SI quis ignem in aquam aut lapides conjiciat, facile eum extingui; At vero ſi in linum, ſtipulam, pulverem pyrium, aliamve materiam quæ facile ignem concipit, momento flammam excitari animadvertas: Sic ignita Satanæ jacula, ſi in cor vera religione imbutum incidant, facile repelluntur, contra vero ſi animus vana ſuperſtitione ſit occupatus; quæ alter hujus mali fons eſt, & quaſi mater, ex qua pater tenebrarum quælibet idololatriæ monſtra pro lubitu gignit.

Superſtitionis a Religione diſtantiam aſtruere conatus eſt Cicero, 2. de nat. Deor. *Non enim*, inquit, *Philoſophi ſolum*, *ſed etiam majores noſtri ſuperſtitionem a religione ſeparaverunt. Nam qui totos dies precabantur & immolabant, ut ſui liberi ſibi* ſuperſtites *eſſent*, ſuperſtitioſi *ſunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum pertinerent, retractarunt, & tanquam*, relegerent, *ii dicti ſunt* religioſi *ex* religendo, *tanquam ex* eligendo eligentes, *ex* deligendo deligentes, *&* intelligendo intelligentes. *His enim omnibus*

bus inest vis legendi *eadem qua in* religioso. *Ita factum est in superstitioso & religioso alterum vitii nomen, alterum laudis.*

Verum Lactantius, *lib.* 4. cap. 28. hanc distinctionem ineptam judicat, quia in iisdem diis colendis & superstitio & religio versatur, quid enim afferetur causæ, cur precari pro salute filiorum semel religiosi: & idem decies facere superstitiosi esse hominis arbitrandum sit? Si hora prima, ergo & tota die: si una hostia placabilis, placabiliores utique hostiæ plures: quia multiplicata obsequia demerentur potius quam offendunt. Non enim nobis odiosi videntur ii famuli, qui assidui & frequentes ad obsequium fuerint, sed magis chari. Cur igitur sit in culpa, & nomen reprehensibile suscipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut Deos satis honorat, laudetur etiam qui minus? Quod argumentum etiam ex contrario valet: Si enim totos dies precari & immolare criminis est, ergo & semel. Si superstites filios subinde optare vitiosum est, superstitiosus igitur & ille, qui etiam raro id optaverit. Aut cur vitii nomen sit ex eo tractum, quo nihil honestius, nihil justius optari potest? Nam quod ait religiosos a relegendo adpellatos; qui retractent ea diligenter, quæ ad deorum cultum pertineant, cur ergo illi, qui hoc sæpe in die faciunt, religiosorum nomen amittant, cum multo utique diligentius, ex assiduitate ipsa, relegant ea quibus dii coluntur? Hoc autem verum putat Lactantius esse discrimen, quod religio veri cultus sit, superstitio falsi. Interesse quid colas, non quemadmodum colas, aut quid precere. Gentilesque omnes superstitiosos tantum non religiosos, Christianos solos religiosos esse contendit. Nomenque religionis non a *relegendo*, sed a *religando*, sive vinculo pietatis deductum esse judicat, quod hominem sibi Deus religaverit, & pietate obstrinxerit, quia servire nos ei ut Domino, & obsequi ut Patri necesse est. Lucretium ergo hoc nomen melius esse interpretatum, non qui filios suos superstites optant (omnes enim optamus) sed aut eos qui superstitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus suis superstites, celebrant imagines eorum domi, tanquam deorum penatium. Nam qui novos sibi ritus assumebant, & in deorum vicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos superstitiosos vocabant. Eos vero qui publicos & antiquos

tiquos Deos colerent, religiosos nominabant. Unde Virgilius,

Vana superstitio, veterumque ignara Deorum.

Sed cum veteres quoque Deos inveniamus eodem modo consecratos esse post obitum, superstitiosi ergo qui multos ac falsos Deos colunt. Christiani autem religiosi, qui uni & vero Deo supplicant.

Quamvis autem secundum Lactantium judicem, gentes a vero Deo veraque adeo religione alienas superstitionis insimulantem: eum tamen aliquo modo in Ciceronem injurium esse puto. Non enim in cultus objecto, sed in gradu ac modo hanc collocat distantiam. cum, etiam in Cimmeriis ethnicismi tenebris, non omnem Deorum metum laudabilem esse viderit. quod etiam sacræ literæ asserunt, vid. Exod. 20. 20. & 1. Joh. 4. 18. Religionem igitur cultum Dei ex amore; superstitionem eorundem Deorum cultum, sed ex metu solo profectum esse voluit: qui quidem metus rationis expers animum perturbat, territumque ligat, unde metum δεῖμα, q. *ligamentum* Græci dixerunt: ut habet Plutarchus, *de superstit. cap.* 3. Religioni frænum in manu appinxit Theod. Beza. Idem, quamvis aliquo modo dilute, dixit Seneca epist. 47. *Deo satis est quod colitur & amatur, non potest amor cum timore misceri.* Rectius, epist. 123. *Superstitio error insanus est, amandos timet, quos colit violat.* item lib. 2. de Clem. cap. 5. *Religio Deos colit, superstitio violat.* Maximus Tyrius, *serm.* 4. pietatem a superstitione sic distinguit. Εἰ δέ ἐστι καὶ ἀνθρώποις πρὸς θεοὺς ἐπιμιξία, ὁ μὲν εὐσεβὴς φίλος θεῷ, ὁ δεισιδαίμων κόλαξ θεοῦ. Καὶ μακάριος ὁ εὐσεβὴς φίλος θεοῦ, δυστυχὴς δὲ ὁ δεισιδαίμων: *Si quid hominibus cum Deo commune est, homo pius amicus Dei est, superstitiosus adulator; Et sobrius quidem cultor Deique amicus beatus, superstitiosus autem miser.* Plutarchus Δεισιδαιμονίαν sive superstitionem definit, δόξαν ἐμπαθῆ, καὶ δέους ποιητικὴν ὑπόληψιν. ἐκταπεινοῦντος καὶ συντρίβοντος τὸν ἄνθρωπον, οἰόμενον μὲν εἶναι θεοὺς, εἶναι δὲ λυπηροὺς καὶ βλαβερούς. *Opinionem turbulentam, quæ timorem homini incutiat, eumque consternet ac deprimat, existimantem quidem esse Deos, sed eos acerbos damnososque putantem.* Rabbini Deum aut δαίμονα יראה *metum* vocarunt, Sanhedr. cap. 7. §. 10. seductor alium ad idololatriam incitat his verbis: ש יראה במקום פלוני *Est Deus (metus) in loco isto.*

 vide-

videantur Theophrasti characteres, *cap. περὶ δεισιδαιμονίας*, & Plutarchus, *de superstit:* Verum ergo Religionis & superstitionis discrimen hoc est: Religio veri Dei verus est cultus, complectens omnia officia, vero Deo, ex ejus mandato, debita: Superstitio autem non tantum est cum creatura creatoris loco colitur, sed etiam cum verus Deus colitur modo non legitimo. *Vide latius differentem Gisbert. Voetium part.* 3. *dispp. selectarum, tit. De superstitione.*

Interest quidem, Lactanti, quid colas: sed maxime quoque interest quemadmodum colas, aut quid precere. Non enim quilibet cultus Deo acceptus est. *Frustra me colunt docentes doctrinas quæ sunt mandata hominum.* Matt. 15. Nec quidvis a Deo petendum, sed secundum voluntatem ejus. 1. Joh. 5. 14. Omnis ergo gentilium religio vanissima fuit superstitio, qua falsos Deos commentitio cultu celebrabant. Religionem illi, ut virtutem, in mediocritate ponebant: Superstitionem autem, ut in excessu peccantem, vitio vertebant, quæ inepta distinctio est, & a Lactantio jure merito castigata. In religione non audiendus Neoptolemus qui paucis philosophandum dixit, nec Africanus qui nimium diligentes non amabat. Καταχρηστικῶς etiam religiosi dicti sunt, qui nimia & superstitiosa religione se alligaverant, *vide Agell. noct. attic. lib.* 4. *cap.* 9.

Quin & ipse Cicero omnes gentiles superstitiosos esse docet, 2. *Tusc.* Balbum sic loquentem faciens: *Videtisne igitur, ut a Physicis rebus, bene atque utiliter inventis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos Deos? quæ res falsas genuit opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pene aniles.* Audiamus & Augustinum, lib. 4. de civ. Dei. cap. 30. *Quis non intelligat eum (* Ciceronem *) conari, dum consuetudinem civitatis timet, religionem laudare majorum, eamque a superstitione velle sejungere, sed quomodo id possit non invenire? Si enim a majoribus illi appellati sunt superstitiosi, qui totos dies precabantur & immolabant, nunquid non & illi qui instituerunt, quod iste reprehendit Deorum simulachra diversa ætate & veste distincta Deorum genera, conjugia, cognationes? Hæc utique cum tanquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa majores talium simulachrorum institutores atque cultores, implicat & ipsum, qui quantolibet eloqui*-

loquiose in libertatem nitatur evolvere, necesse habebat ista venerari: nec quod in hac concione disertus insonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Christiani Domino Deo nostro gratias, non cœlo & terra, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cœlum & terram, qui has superstitiones, quas iste Balbus, velut balbutiens vix reprehendit, per altissimam Christi humilitatem, per Apostolorum prædicationem, per fidem Martyrum, pro veritate morientium, & cum veritate viventium, non solum in cordibus religiosis, verum etiam in ædibus superstitiosis, libera suorum servitute subvertit.

Politica autem μεγαλοπρέπεια religioni mixta superstitionem auxit an extinxit? Aristoteles certe, *lib.* 4. *Eth. cap.* 2. ad Magnificentiam refert τὰ περὶ τοὺς θεοὺς ἀναθήματα, καὶ κατασκευὰς, καὶ θυσίας, ὁμοίως δὲ καὶ ὅσα περὶ πᾶν τὸ δαιμόνιον. Donaria quæ Diis dicantur, apparatus, & sacrificia, & res religioni impensas cum ludis, largitionibus, & epulis publice præbitis comparat. Et Pompejus Magnus, theatro suo solo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriæ suæ censoriam animadversionem, Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum sed Veneris templum nuncuparit, cui subjecimus, inquit, gradus spectaculorum. Ita damnatum, & damnandum opus templi titulo prætexuit, & disciplinam superstitione delusit. *Tertull. de spectac. cap.* 10.

Superstitio duas peperit filias πολυθεότητα & ἐθελοθρησκείαν. Πολυθεότης revera ἀθεότης. Gentiles Deorum copia laborantes ἄθεοι vocantur Apostolo. *Eph.* 2. 12. cum enim in objecto cultus errarent, propriæ imbecillitatis conscii, quodvis arripuerunt cui inniterentur: Theophyl. in Act, 17. Δεισιδαίμων λέγεται, ὁ δεδιὼς τὰ δαιμόνια. ὁ πάντα θειάζων, καὶ ξύλον, καὶ λίθον καὶ πνεῦμα. *Superstitiosus dicitur is, qui timet dæmonia, qui omnia pro numine colit, & lignum, & lapidem, & spiritum.* In Petronii Arbitri fragmentis hæc θεογονία ex superstitione orta sic describitur:

Primus in orbe Deos fecit timor, ardua cœlo
Fulmina cum caderent, discussaque mœnia flammis,
Atque ictus flagraret Athos, mox Phœbus ad Ortus
Lustrata dejectus humo, Lunaque senectus,
Et reparatus honos: hinc signa effusa per orbem,

Et permutatis disjunctus mensibus annus
Projecit vitium hoc: atque error jussit inanis
Agricolas primos Cereri dare messis honores:
Palmitibus plenis Bacchum vincire: Palemque
Pastorum gaudere manu: natat obrutus omni
Neptunus demersus aqua: Pallasque cavernas
Vindicat. Et voti reus, & qui vendidit orbem,
Jam sibi quisque Deos avido certamine fingit.

Tanta autem Deorum gentilium tandem copia extitit, ut Varro necessarium judicaverit eorum contexere catalogum, veritus ne perirent, *non incursu hostili, sed civium negligentia: de qua illos, velut ruina, liberare voluit, & in memoria bonorum per hujusmodi libros recondi, atque servari utiliore cura, quam Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Trojano excidio Penates liberasse predicatur.* August. lib. 6. de C. D. cap.. 2.

Ἐθελοθρησκεία & in objecto & in modo cultus errat, fœcunda idololatriæ mater, damnata Paulo. *Col.* 2. 23. hinc innumerabiles ceremoniæ de quibus Theophrastus *Character. cap.* 17. περὶ δεισιδαιμονίας, & Plutarchus. *cap.* 4. & 11. Addam hæc ex Horat. lib. 2. sat. 3.

Frigida si puerum quartana reliquerit, illo
Mane die, quo tu indicis jejunia, nudus
In Tiberi stabit, casus Medicusve levarit
Ægrum in præcipiti, mater delira necabit
In gelida fixum ripa, febrimque reducet.
Quone malo mentem concussa? Timore Deorum.

Et Lucret. lib. 5.

Et quibus ille modis divûm metus insinuarit
Pectora, terrarum qui in orbi sancta tuetur
Fana, lacus, lucos, aras, simulacraque divum.

CAPUT. IV.

Θεοὶ καθάρσιοι. Certi. Superi. Jupiter, Juno Sospita, an Sispita? Vesta, Apollo, Sol, Diana. Ceres, Bacchus, Venus Cluacina, Neptunus. Lua mater. Hercules ἀλεξίκακος. Amor. Plures Dii conjuncti· Θεοξένια. Inferi. mors. Pluto. Proserpina. Februarius mensis. Medioxumi, Genii. Incerti, quare sic dicti? Deorum numina incerta, nomina occulta. Eorum evocatio & excessus. Deus ignotus Atheniensium. Act. 17. Cabiri.

FIlia Superstitionis natu maxima πολυθεότης innumerabilem Deastrorum multitudinem esse satis indicat; Omnes tamen & singulos ad dicendum suffragium, quasi per præconem, non evocabo: Esset enim ἐκκλησία συγκεχυμένη. Comitia hæc sine maxima eorum parte facile celebrari possunt. Multi eorum Dii minorum gentium, & quasi Senatores pedarii partes assensibus implent. Quamvis inter se invidia flagrantes expostulent, ut apud Ovid. 5. Fast. Flora;

Nos quoque tangit honos, festis gaudemus & aris,
Turbaque cœlestes invidiosa sumus.

Aliorum tamen ingratiis, aliquos tantum in septa cogam, neglectis cæteris.

Dii in lustrationibus culti, vel certi erant vel incerti: quam divisionem nobis præivit Varro, qui, *apud Augustin. lib. 7. de Civ. Dei, cap.* 17. in iis libris, quos rerum divinarum & humanarum inscripsit, Deos dispescuit in certos, & in incertos. Nam trium librorum extremorum primum de Deis certis absolvit, alterum vero de Deis incertis quoque aggressus dicitur.

Certi erant de quorum nominibus ac numinibus, adeoque cultu ac placatione certo persuasi esse dicebantur.

 At-

Atque hi vel Superi, vel Inferi, vel tandem Medioxumi. quorum ἐπωνυμίαι ex Julio Polluce, lib. 1. tales: θεοὶ ἱκέσιοι, τρόπαιοι, ἀποτρόπαιοι, λύσιοι, καθάρσιοι, ἀγυῖται, φύξιοι, σωτῆρες, παλαμναῖοι. Item lib. 5. cap. 26. οἱ μὲν δαίμονες, οἱ λύοντες τὰς ἀρὰς, ἀλεξίκακοι λέγονται, ἀποπομπαῖοι, ἀποτροπαῖοι, λύσιοι, φύξιοι. οἱ δὲ κυροῦντες ἀλιτήριοι, ἀλιτηριώδεις, προστρόπαιοι, παλαμναῖοι. Et lib. 8. cap. 12. τρεῖς θεοὺς ὀμνύναι κελεύει Σόλων ἱκέσιον, καθάρσιον, ἐξακεστήριον, *Avertentes* vocat Macrobius *saturn. lib. 3. cap. 20.*

Dii superi vel singuli seorsim colebantur, vel plures conjunctim. Inter singulares primum locum jure suo obtineat *Jupiter*, ne si alius eum occupet, Saturni instar deturbetur. Hic ergo καθάρσιος dictus Herodoto, *lib.* 1. quem invocavit Crœsus Adrastum expians. Eustath. in Odyss. X. circa finem: Διοπομπεῖν καὶ ἀδιοπομπεῖν ἐφαίνετο, τὸ διὸς ἀλεξικάκου ἐπικλήσει ἐκπέμπειν τὰ φαῦλα. ubi ἀλεξίκακος dicitur. Idem φύξιος, Schol. Apoll. Argon. 4. φύξιος Ζεὺς, ὁ βοηθῶν τοῖς φυγάσι, καὶ πρὸς ὃν καταφεύγουσιν. cui καθάρσια & ἱκέσια exhibuit Pausanias, ut infra, *cap.* 13. videbitur. Cui & ara apud Argos erecta. *Pausan. Corinthiac.* Virg. 3. Æneid.

Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras.

Apud Livium, *lib.* 2. ludi magni instaurati dicuntur *Jovi*, quod T. Latinius, an T. Annius, *Val. M. lib.* 1. *cap.* 7. an Annius, *Macrob. Saturn. lib.* 1. *cap.* 11. homo de plebe somnio monitus fuisset, prioribus ludis præsultatorem *Jovi* displicuisse. Sosia, in Plauti Amphitruone, *act.* 2. *sc.* 2. *Jovem prodigialem* vocat, quia mola salsa, aut thure placatus prodigia depellat.

Huc pertinet Jupiter ἀπόμυιος qui & ἀπομυίαιος & μυιαγρὸς, cui Elei fecerunt ex Herculis instituto, narrante Pausania, *lib.* 5. cum enim Jovi porriciens muscas abigere non posset, Muscarum depulsori hostiam mactavit: cum autem perlitatum esset, omnes repente muscæ trans Alpheum evolarunt. Idem בעל זבוב *Baalzebub*, Deus Palæstinis in urbe Ekrone cultus. ut ex historia Ahaziæ patet. 2. *Reg.* 1. cui adstipulatur Plinius, cum Achorem sine dubio ex Ekron, seu Accaron urbis nomine vocans, lib. 10. cap. 28. *Invocant Cyrenaici Achorem Deum muscarum multitudine pestilentiam afferente, quæ protinus intereunt, quando litatum est illi Deo.*

Deo. Hujus tantum erat nomen apud Palæſtinos, ut Judæi etiam ſic principem dixerint dæmoniorum. Matt. 12. 24. Marc. 3. 2. Luc. 11. 15. Ac Diaboli quidem a quibuſdam comparantur muſcis, quod ſint ſpiritus in aëre volantes. Credibile autem eſt, Palæſtinos hunc cultum in Cyrenaïcam attuliſſe. Satis enim notum pleraſque Africæ fuiſſe colonias Phænicum: ut & ipſam Carthaginem. *vid. Bochart. Canaan. lib.* 1. *capp.* 24. 25. 37 Solebant etiam gentiles numinibus ſuis nomina indere ab inſectis, quibus ſe liberari ab iis putabant. Sic Hercules dictus ἰποκτόνος interemtor vermiculorum vites infeſtantium, qui Græcis ἶπες Item κωνωπεύ, culicum depulſor Oetæis cultus. *vid. Alex. ab Alex. lib.* 1. *cap.* 13. Per ἐκφαυλισμὸν vero dictus è בעל זבול Beelſebul, id eſt, *Dominus ſtercoreus*, ſimili ratione ac Bethel, quod eſt *Domus Dei*, priuſquam idololatria iſthic ad lapidem, ubi recubuerat Iacob, exerceri cœpit, factum deinceps eſt *Beth-Aven*, ideſt, *domus vanitatis*. Porro Romæ, in ædem Herculis in foro boario nec muſcæ, nec canes intrarunt. *Plin. lib.* 10. *cap.* 29. Tradunt aliqui in palatio Toletano unicam tantum conſpici muſcam; in Veneto nullam, quia idolum quoddam ſub limine ejus conditum ſit. *Bodin.* Neque hoc omittendum videtur Baalſebub per appoſitionem dici poſſe, ſcil. Non Dominus muſcæ, ſed Dominus Muſca: Joſephus, antiq. lib. 9. cap. 2. μυιώδην vocat. In hiſtoria Ahaziæ, 2. Reg. 1. Græci legunt: ἐν τῷ Βααλ μυῖαν θεὸν ἀκκαρών. forte quia Muſcæ ſpecie apparet. Narrat Nicolaus Remigius, *dæmonol. lib.* 1. *cap.* 23. Si magos alicujus rei monitos eſſe oportet & homines præſentes colloquium impediunt in muſcam migrare dæmonem, ſic vicinas auribus partes ſubire, quo propius, quæ vult, inſuſurret. confirmat hoc teſtimonio Claudiæ Simonetæ, Caſteleti, Anno. 1588. III. Kal. Octob. damnatæ.

Jovi *Junonem* jungimus. Hæc Varroni Cos. Rom. irata, quod formoſum puerum, in templo Jovis, ad excubias tenendas collocaſſet, quaſi alterum Ganymedem metuens, cauſa fuit infelicis illius pugnæ, quæ apud Cannas contigit, ideoque hoc factum, poſt aliquot annos memoria repetitum, ſacrificiis expiatum eſt. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 1. *Lactant. lib.* 2. *cap.* 17. Hæc ſcilicet ma-

matrona Tonantis causas irarum, sævosque dolores animo excidere haud passa est, nisi studiose admodum placata. *tantæne animis cælestibus iræ?* Februatæ cognomen habuit, teste Festo. Philologia, apud Mart. Capell. *lib.* 2. *de nuptiis Philol.* sic Junonem alloquitur: *Fluoniam, Februalemque ac Februam mihi poscere non est necesse, cum nihil contagionis corporeæ sexu intemerata pertulerim.* Alii *Febralem*, Romani *Februlem* vocabant. Mense Februario sacra ei fiebant, ejusque feriæ Lupercalia, qua die mulieres februabantur a Lupercis, amiculo Junonis, id est, pelle caprina, quare hic *dies februatus* appellatur. Kalendæ omnes, inprimis Februariæ Junoni sacræ. 2. Fast.

Principio mensis Phrygiæ contermina Matri
Sospita delubris dicitur aucta novis.

Sospita Junonis cognomen est: sed *Sispitam*, contra antiquum morem, legendum esse ait Festus; & ex numismatibus ostendit Ezechiel Spanhemius, ut & ex quadam inscriptione, quæ *Junonem Sispitam*, & *Jovem Sispitem* habet, *dissert.* 2. *de usu & præst. numism.* Huic omnes consules faciebant. *Cic, pro Muræn. fin.*

Succedat *Vesta*. Cum ignis in æde Vestæ extinctus, bello Punico secundo, plus cæteris prodigiis animos hominum terruisset, non tantum ea Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu Pontificis flagro cæsa est, sed etiam, quanquam nihil portendentibus Diis, negligentia tantum humana accidisset, hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. *Liv. l.* 28.

Apollo, etiam ἀποτροπαίȣ titulo ornatus. Aristoph. Avib. sc. ἐποποῖ. Ἄπολλον ἀποτρόπαιε. Demosthenes Orat. adv. Midiam, oraculum habet Jovis Dodonæi: Ἀπόλλωνι ἀποτροπαίῳ βȣ̃ν θῦσαι. *Apollini malorum depulsori bovem mactandum.* Ἀλεξίκακος Atheniensibus nominatus. *Macrob. Saturn. lib.* 1. *cap.* 17. A Romanis quoties ludis ab illo denominatis placatus est? qua de re carmina Vatis Marti i, qui Cannensem cladem prædixerat consulta, & libri Sibyllini a X viris inspecti: *Liv. lib.* 25. *cap.* 12.

Romæ inter arcem & Capitolium ædes fuit Vejovis, ejusque in ea simulachrum sagittas tenet, quæ sunt videlicet paratæ ad nocendum. quapropter cum Deum plerique *Apollinem* esse dixerunt,

runt, Immolabaturque illi ritu humano capra, ejusque animalis figmentum juxta simulacrum stabat. *A. Gell. noct. Att. lib.* 5. *cap.* 12. Inscriptiones antiquæ: APOLLINI CONSERVATORI. Horat. lib. 1. sat. 9. v. ult.

——— *Sic me servavit Apollo.*

Scilicet ut IOVI LIBERATORI sanguinem suum moriens Seneca libavit. *Tacit. annal.* XV. *cap.* 64. an vero his Jesum Christum Liberatorem designaverit, adeoque Seneca inter Christianos numerandus, dubium est. infirmum sane hinc ducitur argumentum. *vid. Lips. diatr. de vita & script. Senec. cap.* 7. & 8. *Perronian. p.* 297.

Sol Lustrationibus a Judæis idololatris cultus. Jesaia. 66. 17. המתקדשים והמטהרים אל הגנות אחר אחד בתוך *sanctificantes & lustrantes se in hortis, post unum in medio.* De hoc loco interpretes dissentiunt. Alii Masorethas secuti, pro אחר legunt אחת fœm. *unam*, subintelligentes *cisternam*, q. in medio horti, pone cisternam aliquam insignem, in loco segregato se lustraverint. Aliorum sententias enumerant Interpp. Belgæ, inter quas & hæc, quæ vocem אחד ad *Solem* refert. Hunc apud Assyrios cultum nomen ADAD habuisse, atque id *unum* notare scripsit Macrobius, *lib.* 1. *Saturn. cap.* 23. ubi manifestus librariorum error, ACHAD enim scribendum erat, ideoque sensus ille Scaligero videtur apertissimus: februationes & lustrationes Deo illi, sive idolo, fieri, quem Deum ipsi vocant *Achad*, id est, *unum*; idque in medio hortorum, qui illi Deo dicati. Qua de re legatur Vossius, *de idolol. gent. lib.* 2. *cap.* 6.

Diana: Hæc Trojanis irata, cum ventorum flatus inhiberet, pestemque Græcis immitteret, propter cervam ab Agamemnone confectam, immolata Iphigenia placanda fuit, de quo mythologi. Melampus Præti filias furentes e spelunca, arcanis quibusdam sacris & expiationibus extraxit, easque in vicum λουσοὺς dictum duxit, atque in *Dianæ* templo lustratas insania liberavit. Deam autem ejus templi Præsidem ἡμερήσιαν, idest, placabilem deinceps nuncuparunt Clitorii. *Pausan. in Arcad.*

Ceres: Cicero, *act.* 4. *in Verrem:* Cum Tib. Graccho occiso, atroci ac difficili Reip. tempore, metus ex ostentis portendere-

D tur;

tur: P. Mutio, L. Calpurnio coss. aditum est ad libros Sibyllinos; in quibus inventum est, Cererem antiquissimam placari oportere. Tum ex amplissimo collegio Xvirali, sacerdotes P. R. cum esset in urbe Cereris pulcherrimum & magnificentissimum templum, tamen usque Ennam profecti sunt, tanta enim erat auctoritas & vetustas illius religionis, ut cum illuc irent, non ad ædem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur.

Bacchus: qui Μειλίχιος dictus, non a ficu, e qua hujus Dei facies apud Naxios fiebat, quod mortalibus ficum dederit, quam Naxii Μειλίχια vocant, ut est apud Athenæum, *dipnos. lib.* 3. *cap.* 5 Sed potius quod sit mitis, blandus, placidus, sicut Jupiter quoque Μειλίχιος, cujus simulachrum e candido marmore, Polycleti opus fuit apud Argivos. *Pausan. in Corinth.* Sane M. Antonium, Ephesum ingredientem, viri puerique Panum habitu præcesserunt, teste Plutarcho, fœminæ Baccharum. hedera, thyrsis, psalteriis, tibiis, fistulis personabat urbs. Διόνυσον αὐτὸν ἀνακαλουμένων χαριδότην καὶ Μειλίχιον. ἦν γὰρ ἀμέλει τοιοῦτος ἐνίοις, τοῖς δὲ πολλοῖς ὠμηστὴς, καὶ ἀγριώνιος. *Appellabant eum Bacchum benignum ac blandum: & erat sane nonnullis talis, multis tamen immanis & trux.* Sic scilicet ὠμηστὴς opponitur Μειλιχίῳ. Plutarch. Arist. Captis tribus filiis sororis Xerxis ad Psyttaliam insulam ab Aristide, misit eos ad Themistoclem, καὶ λέγονται κατά τι λόγιον τοῦ μαντέως εὐφραντίδου κελεύσαντος ὠμηστῇ Διονύσῳ καθιερωθῆναι. *Ferunt hos, ex oraculo quodam, Vate præcipiente Euphrantide, Omestæ Baccho immolatos.*

Venus Cluacina: quæ purgatrix, expiatrix. Cluere enim purgare est, & apud ejus locum purgati sunt verbena myrtea, qui propter captas virgines pugnare voluerunt. Plin. lib. 15. cap. 19. Cluo enim quasi colluo i. e. purgo.

Neptunus qui Ποσειδῶν τρόπαιος dicitur apud Athenæum *lib.* 8. *cap.* 2. cui pisces sacrificavit Sarpedon. Et thynnorum piscatores votum faciebant Neptuno ἀλεξικάκῳ, sive Averrunco, nempe ne ξιφίας piscis accedens rete laceret, vel delphinus thynnis opem ferat. Atque iidem post felicem capturam immolabant Neptuno thynnum, qui primus captus esset, atque id sacrificium θυνναῖα dixere. Quod ex Æliano, & Athenæo docet Vossius, *de idol. gentil. lib.* 9. *cap.* 7.

Mer-

Mercurium dormituri invocabant, quod ſomnum conciliare crederetur: lectulorum autem pedes in ejus effigiem efformabant, ut has ἀλεξητήρας, *averruncas* imagines habentes terribile quidem non metuerent, majore autem etiam in ſomnis voluptate fruerentur *Didym. in Odyſſ.* ψ: *v.* 198.

Lua mater, quæ fortaſſe à luendo ſic dicta eſt. Liv. lib. 8. cap. 1. *Armorum magna vis, tum inter cæſa corpora hoſtium, tum in caſtris inventa eſt, ea Luæ matri dare ſe conſul dixit*, Scilicet poſt hoſtium cædem piamentis opus erat. Lunam vero pro *Lua* legendum eſſe contendit Dempſterus ad Roſin. *lib.* 2. *cap.* 8. quia noctis & Lunæ præſidio multa aggrediebantur Imperatores. Siculi Dianam Lyen cognominarunt, quia ab ea morbo eſſent infeſto liberati. *C. Rhodig. lect. antiq.* 13. *cap.* 34. Nobis autem *Lua* Bellona videtur, cui ſcilicet arma conſecrata ſint. nec originatio abludit, quæ à diſſolutione eſt. Heſych: λύα, ςάσις. Item λύα, pro quo viri docti legunt λύη, ςάσις μάχη, διαφορά. Et hinc deducta, λυάζει, ςασιάζει. λυαὶ, ςάσεις, διαφοραί. λυάζαι, ςασιάζει, διαφέρειν.

Hercules Ἀλεξίκακος. quod ἐπίθετον Herculi proprium eſſe ait Schoiaſtes Ariſtophanis, *in Nub.* Ulpianus Schol. in Orat. Demoſth. adv. Midiam: ἐπειδὴ ἀνέγνω μαντείας, ἐν αἷς ἐγέγραπτο, ὅτι ἔδει θύειν ἡρακλεῖ ἀλεξικάκῳ, ἢ κνισᾶν τὰς ἀγυιάς. *Poſtquam recitavit oracula, in quibus ſcriptum fuit ſacra facienda eſſe Herculi malorum depulſori, & vicos luſtrandos.* Hercules Defenſor in marmore priſco, quod exhibet Lipſius ad Tacit. annal. 2. excurſ. F.

HERCULI DEFENSORI.
PRO. ITU. ET. REDITU.
D. CLODI. SEPTIMI.
ALBINI. CÆSARIS.
D. CLODIUS. D. L.
FELIX.
ACTOR. CÆSARIS. N. D. D.

Ultimum verſum, ſic legit Lipſius: *Actor Cæſaris noſtri dedicavit.* Verum Sertorius Urſatus de notis Rom. pag. 9. *Actor Cæſaris Numini dedicavit:* vel, *Numini dicatiſſimus.* De Hercule *Sotere*, Spanh. *de numiſm, p.* 383.

Amor: Zeno Cittiensis Amorem Deum esse Libertatis, Amicitiæ, Concordiæ largitorem & procuratorem existimabat, ideoque auxiliatorem in iis, quæ ad reip. salutem spectant. idemque a Lacedæmoniis, Cretensibus aliisque cultus, ut est apud Athenæum, *dipnos. lib.* 13. *cap.* 1. 2. vid. infra, *cap.* 31.

Aliquando plures Dii in ejusdem honoris societatem admissi. Luæ matri Mars & Minerva accesserunt *Liv. lib.* 45. post ludos, quos victis Macedonibus dedit Æmilius Paulus, omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus *Martem, Minervam, Luamque matrem, & ceteros Deos,* quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse Imperator, face subdita, succendit: ubi non Lunam, sed Luam legendum docuit Turnebus *advers. lib.* 16. *cap.* 20.

Scipio capta & eversa Carthagine arma, machinas, naves Ἄρει καὶ Ἀθηνᾷ κατέκαιε κατὰ τὰ πάτρια. *Marti & Minervæ dicata succendit more majorum.* Appian. Alex. in Libycis. Tarquinius Priscus, victis Sabinis, spolia hostium, quæ *Vulcano* voverat, ingenti cumulo accendit. *Liv. lib.* 1. *cap.* 37. *Castori & Polluci* sacrificavit Alexander M. fœdum de Clito somnium expiaturus, *Plut. in Alex.*

Romæ propter gravem pestilentemque omnibus animalibus æstatem, per dies octo *Apollini, Latonæ, Dianæ, Herculi, Mercurio, Neptuno,* Lectisternium factum, atque hoc primum lectisternium fuisse Romæ institutum ait Livius *lib.* 5. quod qua ratione primum esse potuerit ambigi posset, cum aliud prius factum sit a Valerio Poplicola, qui primus cum Bruto Consul fuit, cujus meminit Val. Max. *lib.* 2. *cap.* 4. Sed illud ἐναντιοφανὲς tantum non est, ut propterea Valerius cum Livio sit committendus. Illud enim lectisternium, quod Livius primum fuisse ait, ex oraculo librorum Sibyllinorum institutum est: Poplicola autem secutus est exemplum Valesii, vitæ rusticæ, sed viri locupletis. Deinde Livianum illud in honorem Deorum superorum; hoc Valerianum Diti ac Proserpinæ, Diis inferis factum fuit.

In omnium communiter Deorum honorem institutum a Græcis est festum θεοξενίων. Latini communicarium appellant diem & Pandicularem *C. Rhodig. Lect. antiq. l.* 12. *c.* 1. Hesychius:

θεο-

θεοξένια κοινὴ ἑορτὴ πᾶσι τοῖς θεοῖς. Plut: de sera num. vindicta: Ἀναμνήσθητι δὲ καὶ τῶν ἐναγχος τῶν θεοξενίων, καὶ τῆς καλῆς ἐκείνης μερίδος. ἣν ἀφαιρεῖντες τοὺς Πινδάρου κηρύττουσι λαμβάνειν ἀπογόνους. *In mentem revoca nuper celebrata Theoxenia, & praeclaram illam portionem quam eximiam praeco edicit Pindari posteros accipere debere.* Polemon apud Athenæum, lib. 9. Sancitum, inquit, apud Delphos est, qui in sacrificio Theoxeniorum gethyllida maximam Latonæ intulisset, de mensa partem caperet. Theoxenia Apollini sacra fuerunt apud Pellenenses, de quibus in Achaicis Pausanias. Athenis potissimum Theoxenia fuisse celebrata videtur Casaubono, *in Athen. lib. 9. cap. 3.* quia inter propria hujus Reipublicæ instituta hoc fuerit, quod θεοὺς ξένους colerent quam plurimos, unde ara θεῷ ἀγνώστῳ de quo Paulus in Actis, & nos in fine hujus capitis.

Diis Inferis lustrationes quoque instituebantur. Pythag. χρυσ. ἔπ. 3.

> Τούς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, ἔννομα ῥέζων,
> *Inferos dæmonas reverere, legitima sacrificans.*

ubi δαίμονες καταχθόνιοι non sunt Dii terrestres, ut vertit Seberus, aut Dii minorum gentium, ut idem in commentario explicat; Et Hierocli καταχθόνιοι sunt ἐπιχθόνιοι, nempe οἱ ἐπὶ γῆς πολιτεύεσθαι δυνάμενοι, καὶ κατὰ γῆς οἰκεῖν, *qui Rempublicam habere possunt ac domicilium supra terram.* Sed inferi. Pluto enim ἀίδης ἐνέροισιν ἀνάσσων, ab Eustath. ad Iliad. O. vers. 188. Ζεὺς καταχθόνιος vocatur. Hesychius. Ζεὺς καταχθόνιος, ὁ ἅδης. quem Virgilius 4. Æn. v. 638. *Iovem stygium* appellat. Et καταχθονίους non tantum ἐπουρανίοις, sed etiam ἐπιγείοις opponit Apostolus, Phil. 2. 10. eo nomine demortuorum animas designans. ὑποχθόνιοι, Subterranei dicuntur Porphyrio, de antr. Nymph. ὡς γὰρ τοῖς μὲν ὀλυμπίοις θεοῖς ναούς τε, καὶ ἕδη καὶ βωμοὺς ἱδρύσαντο, χθονίοις δὲ καὶ ἥρωσιν ἐσχάρας, ὑποχθονίοις δὲ βόθρους καὶ μέγαρα &c. *Sicut enim Diis cœlestibus templa, delubra, & aras statuerunt; Terrestribus & Heroibus focos; Subterraneis autem scrobes & fana &c.* ut Medea, apud Ovidium, 7. metam.

> *——— egesta scrobibus tellure duabus*
> *Sacra facit: cultrosque in guttura velleris atri*
> *Conjicit, & patulas perfundit sanguine fossas.*

Sic Dion. Halicarnassæus, lib. 6. τοὺς θεοὺς τοὺς οὐρανίους ἵλεως εἶναι καὶ

καὶ δαίμονας τοὺς χθονίους. *Deos cœlestes propitios esse, ac dæmones inferos.* Perinde ut Euripides, in Hecuba: Κήρυσσε θεοὺς τοὺς οὐρανίδας, τοὺς θ' ὑπὸ γαῖαν. *Suplica diis cœlestibus, & illis qui sub terra sunt.*

Mors alibi neglecta, quia numen implacabile, apud Gaditanos culta fuit, ut quæ sit ἡ κοινὴ ἀνάπαυλα, καὶ ὁ τελευταῖος ὅρμος. *communis quies & ultimus portus.* Hinc Philostratus: τὸ θάνατον μόνοι ἀνθρώπων παιωνίζονται. *Soli hominum festis cantibus mortem celebrant.* At mortis nomine potuit Pluto intelligi, quem מות id est, mortem Phœnices appellarunt.

Areimanius Deus malús a Persis herba omomi cum sanguine jugulati lupi placatus. *Plut. de Iside & Osir.*

Inferorum autem Regem *Plutonem*, Reginamque *Proserpinam* imprimis placabant: Festus in Seculares ludi: *Populus Romanus in agro Tarquinii antea repertam aram Diti ac Proserpinæ consecraverat, in extremo Martio campo, quod Tarentum appellatur, demissam infra terram pedes fere viginti, in qua pro malis avertendis Populus Rom. sacra facere solitus erat.* Origo horum sacrorum fuit a Valesio, homine inter Sabinos illustri, qui arboribus ejus de cœlo tactis & exustis, liberis etiam morbo correptis, voce monitus est, ut Tarentum liberos abduceret, atque ibi calefactam aquam Tiberinam, in Ditis Patris & Proserpinæ foco illis libandam daret. loco reperto cum aram extructurus esset, fodientibus lapicidinariis, reperta est ara jam facta, cum inscriptione, DITI AC PROSERPINÆ. itaque furvis hostiis mactatis nocturna pervigilia ibidem exegit. Hæc autem ara tali ex caussà extructa fuit: Bellum inter Romanos & Albanos erat, cum jam utrinque in armis essent, quidam prodigiosa facie, pelle nigra amictus, clamavit: Ditem Patrem atque Proserpinam imperasse: rem sacram sub terra prius sibi facerent, quam ventum ad manus esset. quibus dictis evanuit. Romani spectro territi & aram sub terra struxerunt, & facta re sacra, defossàm ad altitudinem viginti pedum aram occultarunt, ut Romanis exceptis, aliis omnibus res ignota foret. hanc reperit Valesius, qui deinceps appellatus est Manius Valerius Tarentinus, quod a Diis Manibus in Tarento liberorum valetudinem impetravisset. Anno post exactos Reges primo cum pestis urbem occupasset, P. Valerius Publicola, ma-

ctato

ctato in hac ara Diti Patri ac Proserpinæ bove nigro nigraque bucula, urbem peste liberavit. Deinceps morbis & bellis ingruentibus ex oraculis Sibyllinis eadem sacra facta, ut latius narrat Zosimus, *histor. lib.* 2. *Val. M. lib.* 2. *c.* 4. M. Varro de originibus scenicis, lib. 1. *Cum multa portenta fierent, & murus ac turris, quæ sunt inter portam Collinam & Exquilinam de cœlo tacta essent, & ideo libros Sibyllinos XVviri adissent, renuntiaverunt, uti Diti Patri ac Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent tribus noctibus, & hostiæ furvæ immolarentur.*

Plutonem pluribus animalibus, in profundissimam cavernam actis placant Indi, teste Æliano, *de animal. lib.* 16. *cap.* 16.

Hinc Pluto *Februus* dictus. Isid. Orig. lib. 5. cap. 33. *Februarius nuncupatur a Februo, id est, Plutone, cui eo mense sacrificabatur, Nam Januarium Diis Superis, Februarium Diis manibus Romani consecraverunt. Ergo Februarius a Februo, id est, Plutone, non a Febre, id est, ægritudine nominatur.* ideo Numa hunc mensem anno addidit. 1. Fast.

At Numa, nec Janum, nec avitas præterit umbras,
Mensibus antiquis præposuitque duos.

Eadem ratio est, quare hic mensis olim fuerit ultimus, 2. Fast.

Qui sacer est imis manibus imus erat.

Beda de rat. temp. cap. 12. *Secundum Numa dicavit Februo, id est, Plutoni, qui lustrationum potens credebatur.* Varro, lib 5. de L. L. *ab Diis infereis Februarius appellatur, quod tum his parentetur.* Servius ad. 1. Georg. v. 43. *Februus autem est Ditis pater, cui eo mense sacrificatur.* Juba Maurus apud Athenæum, *lib.* 3. Februarium vocatum tradit a sacris quibus subterranea terricula menta & pavores depellantur, & quia vita functis inferiæ solvi soleant. Ovid. 2. Fast.

Est honor & tumulis animas placare paternas,
Parvaque in extructas munera ferre pyras.
Parva petunt manes, pietas pro divite grata est
Munere, non avidos Styx habet ima Deos.

Circe, apud Homerum, Odyss. K. vers. 516. & seqq. Ulyssi præscribit modum placandi κλυτὰ ἔθνεα νεκρῶν, quem & ipse Odyss. Λ. secutus est. Similia sacra descripta a Virgilio, 5. Æneid. Lucano,

cano, lib. 6. Silio Italico, lib. 13. Obſervandum etiam, quod Apollonii Scholiaſtes ad v Argon. notavit: ἔντομα τὰ σφάγια τὰ τοῖς νεκροῖς ἐναγιζόμενα, διὰ τὸ ἐν τῇ γῇ ἀποτέμνεσθαι τὰς κεφαλάς. οὕτω γὰρ θύουσι τοῖς χθονίοις. τοῖς δὲ οὐρανίοις ἄνω ἀναστρέφοντες τὸν τράχηλον σφάζουσι. *Inciſa, victima mortuis ſacra, quia in terra capita reſecant. hoc enim modo fit Diis inferis. Superis autem collum ſurſum flectentes ſacrificant.*

Mercurius χθόνιος, unà cum *Furiis* placatus viſo ſpectro. *Phlegon Trall. de reb. mirab. cap.* 1.

De Diis Medioxumis ſic Apulejus de Deo Socratis, ex Platonis ſententia: *Sunt quædam divinæ mediæ poteſtates, inter ſummum æthera & infimas terras, in iſto interſitæ aeris ſpatio, per quas & deſideria noſtra, & merita ad Deos commeant, hos Græco nomine* Δαίμονας *nuncupant: inter terricolas cœlicolaſque vectores, hinc precum, inde donorum, qui ultro citroque portant hinc petitiones, inde ſuppetias; ceu quidam utriuſque interpretes & ſalutigeri. Per hos eoſdem, ut Plato in ſympoſio autumat, cuncta denuntiata, & Magorum varia miracula omneſque præſagiorum ſpecies reguntur. Eorum quippe de numero præditi curant ſingula, proinde ut eſt eorum cuique tributa provincia, vel ſomniis conformandis, vel extis fiſſiculandis, vel præpetibus gubernandis, vel oſcinibus erudiendis, vel vatibus inſpirandis vel fulminibus jaculandis, vel nubibus coruſcandis, cæteriſque adeo per quæ futura dinoſcimus.* &c. Hinc θρησκεία τῶν ἀγγέλων damnata Paulo, *Col.* 2. 18. & *Angelici* inter Chriſtianos hæretici. Hi autem genii curabant non tantum populos, urbes, regiones, vias: ſed etiam homines ſingulares, de quibus vide Cenſorinum, de die natali, *cap.* 2. & ſcriptores ab Henr. Lindenbrogio ad eum indicatos. Martian. Capel. lib. 2. de nuptiis Philologiæ. Huc referendi Lares, de quibus vide Voſſium, *de idolol. lib.* 9. *cap.* 33.

Incertis Diis duabus de cauſis ſacra fiebant, quarum prior ſi ipſum Dei nomen ac numen eſſet ignotum: Altera, ſi in obſcuro eſſet cui Deo eſſet ſacrificandum.

Vera Deorum nomina gentilibus ignota fuiſſe certiſſimum eſt, ideoque Pontifices, notante Servio, ad 4. Æneid. v. 577. ſic precabantur: *Jupiter, Optime, maxime, ſive quo alio nomine te appellari volueris.* & Æneas:

Sequi-

— *Sequimur te, sancte, Deorum Quisquis es* —
cum tamen satis animadvertisset, cum omnia Mercurio similem fuisse. Livius *lib.* 1. *cap.* 2. De Ænea, qui jam mortalitatem expleverat, quemque Jovem Indigetem appellarunt: *Quemcunque eum dici jus fasque est.* Indigetum enim nomina non vulgabantur. *Festus.* Orpheus apud Clementem Alex. strom lib. 5.

Ἄφθιτον, ἀθάνατον, ῥητὸν μόνον ἀθανάτοισι.

Æternum, immortalem, fandum duntaxat immortalibus.

Tiresias apud Statium 4. Thebaïd. v. 516.

Et triplicis mundi summum quem scire nefastum est,
Illum sed taceo.

Ad quæ verba sic commentatur Lactantius, an Luctatius? *Dicit Deum Demogorgona summum, cujus nomen scire non licet. Infiniti autem Philosophorum, Magorum, Persæ etiam confirmant revera esse, preter hos Deos cognitos, qui coluntur in tempus, alium principem & maxime Deum, ceterorum numinum ordinatorem, de cujus genere sint soli, Sol atque Luna; ceteri vero qui circumferuntur, astra nominentur, qui ejus clarescunt spiritu, maximis in hoc autoribus, Pythagora, & Platone, & ipso Tagete convenientibus; sed dire sentiunt. qui eum interesse nefandis actibus artibusque magicis arbitrantur. In versu ergo Poeta dixit: Illum, quasi nomen sciret sic repetunt ut prodiret. Sed hoc magis ad terrorem dixit,* ILLUM, *ut putaretur scire, Si ergo scire nefas est, disci a Vate non potuit; licet magis frigidas habeant, quas putant Dei nomine continere, sed Dei vocabulum a nullo sciri hominum potest. Sed quid veritas habeat percipe. Hujusne Dei nomen sciri potest, qui nutu tantum regit & continet cuncta; cujus arbitrio deserviunt, cujus nec æstimari potest mundus, nec finibus claudi? Sed cum magi vellent, virtutis ejus, ut putabant, sese comprehendere singulas appellationes, quas per naturarum potestates abusive modo designarunt, & quasi plurimorum numinum nobilitate Deum appellare conati sunt, quasi ab effectu cujusque rei ductis vocabulis, sicut Orpheus fecit. & Moyses Dei summi antistes, & Esaias, & his similes. Ethrusci confirmant, Nympham, quæ dum non nupta fuerit, prædicasse maximi Dei nomen exaudiri hominem per naturæ fragilitatem, pollutionemque fas non esse; quod ut documentis assereret, in conspectu ceterorum, ad aurem tauri, Dei nomen nominasse,*

E

vasse, quem illico, ut dementia correptum, & nimio turbine coactum, exanimasse. sunt qui se, licet secreto scire dicunt, falsum sciunt, quoniam res ineffabilis comprehendi non potest. Apud Sicyonios, teste in Corinthiacis Pausania, in templo Palladis, prope monumentum Epopei visebantur Dii ἀποτρόπαιοι, quibus omnia fiunt quæ Græci facienda arbitrantur ἐς ἀποτροπὴν κακῶν, ad mala averruncanda, certa tamen eorum nomina non indicantur. Et Athenienses (eodem Pausania, in Atticis, teste) Deum quendam Ἀλεξίκακον habuerunt, qui inde cognomen traxerit, quod, Peloponnesiaci belli temporibus, omnia foedantem pestilentiam, e Delphici oraculi responso, sedasset. Nomen autem proprium ejus Dei non additur. Nec magis de omnium Deorum Numine, sive Divinitate certi erant, ideoque Tertullianus, lib. 1. advers. Marcion. cap. 9. Deos incertos ab ignotis distinguit. *Invenio*, inquit, *plane ignotis Deis aras prostitutas; sed Attica idololatria est. Item incertis Deis, sed Romana superstitio est; Porro incerti Dei minus noti, ut minus certi, & proinde ignoti, quia minus certi* Augustinus *de cons. Evang. l.* 1. *c.* 30. Ostendit Lucanum, quia non pie quæsiverat, sed vel per suas cogitationes, vel per suorum libros, non invenisse quisnam sit Judæorum Deus. Cum autem magna ejus documenta sentiret, nec tamen tanta, quanta in omnibus gentibus post Lucani tempora consecuta sunt, quasi dubitans de ejus divinitate, nec plane persuasus, maluit *incertum* Deum, quem non inveniebat, quam nullum Deum dicere.

Ejus rei duplex omnino causa est. Prior quod veri Dei verum nomen scire non potuerint gentiles, quorum omnis religio ex Oriente & Judæa. Nominis τετραγραμμάτου יהוה pronunciatio ipsis Judæis, exceptis Sacerdotibus incognita. Lectionem *Jehova* primus Galatinus docuisse dicitur. Græci scribere omnino nequeunt cum his literis careant. quoniam vero י & ו similitudinem quandam habent cum litera ι. & ה cum Π græco, hinc pro יהוה legerunt ΠΙΠΙ, *Pipi*. Alii scripserunt Ἰαώ, ἰαβὲ, ἰαβαὶ, & pronuntiationem & vim vocis ignorantes. *Drus. observ. lib.* 1. *cap.* 1. vide item quæ de tetragrammato ipse Drusius, Gatakerus, Fullerus in miscellaneis aliique commentati sunt *Voss. de idolol. lib.* 2. *cap.* 14. *& etymol. in voce* Juvo. Hinc Romanorum *Jupiter*, non

non quasi *juvans Pater*, quam notationem ridet Lactantius, *lib.* 1. *cap.* 11. sed quasi *Jovis Pater.* Latine hoc Dei nomen pauculis tantum literes mutatis receperunt. Si enim יהוה Latinis sonet *Jehova*, quod & *Jehovi* scribitur, literam autem ה quæ tantum aspiratio est exteras, ut fit in Josaphat, Josedeck, Joachim, rursusque fini adjicias literam *S.* ut in Judas, Jesaias, Jeremias, prodibit ex *Jehovi* nomen *Jovis*, sub quo Latini, & aliæ nationes æmulæ summum Deorum coluerunt. Jupiter autem ex *Jovis* & *Pater*, ut *Marspiter*, *Diespiter* conflatum est. Cum ergo genuina pronuntiatio & lectio nominis יהוה in oculto sit, qui gentiles veri Dei Israëlis nomen scire potuissent? Philemon Comicus apud Justin. Mart. *lib. de Monarchia*, de Deo peccata infernali supplicio puniente, ait: ὃ τοὔνομα φοβερὸν οὐδ' ὀνομάσαιμ' ἐγώ, *Cujus nomen formidabile, ne nominare quidem ausim.*

Altera hujus incertitudinis causa est, quod vera Deorum suorum nomina ipsi gentiles studiose celaverint. Serv. ad 2. Æneid. v. 351. *Romani celatum esse voluerunt, in cujus Dei tutela urbs Roma sit, & jure Pontificum cautum est, ne suis nominibus Dii Romani appellarentur. In Capitolio fuit clypeus consecratus, cui inscriptum erat: Genio urbis Romæ sive mas sive fœmina.* rationem addit, ne exaugurari possent. Valerius Soranus, teste eodem, *ad* 1. *Æneid. v,* 284. & *ad* 1. *Georg. v.* 499. male periit, quod nomen hoc edidisset. Cavebant enim Romani ne quod adversus urbes hostium fecisse se noverant, idem ipsi quoque hostili evocatione paterentur. ratio hæc est apud Plutarchum, *quæst. Rom.* 61. & Macrobium, *Saturn. lib.* 3. *cap.* 9. qui etiam carmen quo Dii evocabantur addit hujusmodi: *Si Deus, si Dea est, cui populus civitasque Karthaginiensis est in tutela, teque maxime ille qui urbis hujus popolique tutelam recepisti, precor veneror que, veniamque a vobis peto, ut vos popolum civitatemque Karthaginiensem deseratis, loca, templa, sacra, urbemque eorum relinquatis, absque his abeatis, eique popolo civitatique metum, formidinem, oblivionem injiciatis, proditique Romam ad me meosque veniatis, nostraque vobis loca, templa, sacra, urbs acceptior probatiorque sit. Mihi popoloque Romano militibusque meis præpositi sitis, ut sciamus intelligamusque. Si ita feceritis voveo vobis templa ludosque facturum.* In eadem verba hostias fieri

oportebat, auctoritatemque videri extorum, ut ea promitterent futura.

Præterea timebant ne Deos suos offenderent, si eos non suo vocarent nomine, ideoque in eorum arbitrio ponebant, ut e multis id nomen adsciscerent, quo magis delectarentur. Horat. lib. 2. Sat. 6. *Matutine Pater, seu Jane libentius audis.* Et carm. secul. *Lenis Ilithyia, Sive tu Lucina probas vocari, Seu Genitalis.* quam veterum consuetudinem illustrat P. Victorius, *Var. lect. lib.* 13. *cap.* 2. Primo adducens hymnum Catulli ad Dianam, ubi postquam pluribus nominibus Deam invocasset, ad extremum inquit:

Sis quocunque tibi placet Sancta nomine.

Præterea ex Æschyli Agamemnone, ubi sic canit: Ζεὺς ὅστις ποτ' ἐστίν, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ, Τοῦτον νιν προσεννέπω, Οὐκ ἔχω προσεικάσαι πάντ' ἐπισταθμώμενος πλὴν Διός. *Jupiter, quicunque est, Si hoc ei placet vocato, Hunc ipsum alloquor. Non possum alicui assimulare omnia ponderans præter Jovem.* Deinde ex Euripide, apud Clementem Alex. lib. 5. Strom. Σοὶ τῷ πάντων μεδέοντι χοὴν πέλανόν τε φέρων Ζεὺς εἴτ' ἀίδης ὀνομαζόμενος στέργεις, σὺ δέ μοι θυσίαν ἄπυρον παγκαρπίας δέξαι, πλήρη, προχυτίαν. *Tibi omnium Regi libamen & molam offerens, Jupiter sive mavis Dis vocari. Tu autem mihi sacrificium rarum, omnis fructuum oblationis accipe, plenum, profusum.* Tandem ex Platonis Philebo, ubi Socrates Protarcho incredibilem hanc animi sui reformidationem exponit: τὸ δ' ἐμὸν δέος ὦ Πρώταρχε, ἀεὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα, οὐκ ἔστι κατ' ἄνθρωπον, ἀλλὰ πέρα τοῦ μεγίστου φόβου, καὶ νῦν τὴν μὲν Ἀφροδίτην, ὅπῃ ἐκείνῃ φίλον, ταύτῃ προσαγορεύω. *Meus autem metus, o Protarche, circa Deorum nomina non est humanus, sed supra maximum timorem, Et nunc quidem Venerem, quomodo ipsi placet, ipsam appello.* Sic ergo miseri gentiles adorabant quod nesciebant; Deosque evocatos migrare credebant. Liv. lib. 5. Camillus Dictator Vejos obsidens Junonem hoc carmine evocavit: *Te simul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare, ubi te dignum tua amplitudine templum accipiat.* addit Valerius Max, *lib.* 1. *cap.* 7. Urbe jam capta, cum simulachrum sede sua movendum esset, per jocum Deam interrogatam, an Romam migrare vellet:

Velle

Velle se respondisse, qua voce audita lusus in admirationem versus est. Iphigenia in Tauris apud Euripidem, sic Dianam alloquitur:

Ἀλλ' εὐμενὴς ἔκβηθι βαρβάρου χθονὸς
Εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ γὰρ ἐνθάδ' οὐ πρέπει
Ναίειν, παρόν σοι πόλιν ἔχειν εὐδαίμονα.
Verum placata abeas ex hac barbara terra
Athenas: non enim decet te hic
Manere, cum liceat inhabitare civitatem florentem.

Iphigenia enim & Orestes de tollenda Deæ statua, eaque Athenas transferenda, consilium agitabant. Palladio clam ab Ulysse sublato, 2. Æneid.

Excessere omnes adytis arisque relictis
Dii quibus imperium hoc (Trojanum) *steterat.*

Neptunus Euripidis Troadibus sic προλογίζει:

Ἐγὼ δὲ (νικῶμαι γὰρ Ἀργείας θεοῦ
Ἥρας, Ἀθάνασθ' αἳ συνεξεῖλον Φρύγας)
Λείπας τὸ κλεινὸν Ἴλιον, βωμοὺς τ' ἐμούς.
Ἐρημία γὰρ ἄρλιν ὅταν λάβῃ κακὴ
Νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν, οὐδὲ τιμᾶσθαι θέλει.
Ego autem (qui vincor ab Argiva Dea
Junone, & Minerva, quæ everterunt Phryges,)
Linquo celebre Ilium & aras meas.
Quando enim urbs fit deserta,
Tunc languent res divinæ, nec honorantur Dii.

Bacchus, apud Statium, 7. *Theb.* metuens Thebis suis, in concilio Deorum ait:

——— *Quo sacra, tamen ritusque peremtos*
Gentis? & in tumulos si quid male fœta reliquit
Mater abire jubes?

Diodorus Siculus, lib. 13. cap. 59. *Deos incolis infensos Selinunte jam excessisse.* Tale erat prodigium Bacchi Antonium destituentis, apud Plutarchum, *in Antonio.* Petronius, poëmate de bello civili:

Ergo tanta lues Divum quoque numina vidit,
Consensitque fuga coeli timor. Ecce per orbem

Mitis turba Deûm terras exosa furentes
Deserit, atque hominum damnatum avertitur agmen.

Sophocles in ξοανηφόροις Deos induxit suis humeris simulachra sua gestantes. meminit scholiastes Æschyli: Εἴρηται δὲ καὶ ἐν ξοανηφόροις Σοφοκλέους, ὡς οἱ θεοὶ ἀπὸ τοῦ Ἰλίου φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξοάνα, εἰδότες ὅτι ἁλίσκεται. *Dicitur quoque in simulachriferis Sophoclis, Deos ab Ilio extulisse humeris propria sua simulachra, gnaros excidium ejus instare.* Æschylus, comœdia ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, aperte scribit, urbes quæ capiuntur, a suis, hominum opinione, Diis deseri: Ἀλλ' οὐ θεοὺς τοὺς τῆς ἁλούσης πόλεως ἐκλείπειν λόγος; In quem locum Scholiastes: λέγεται γὰρ, ὅτι ὅταν ἔμελλε πορθηθῆναι ἡ τροία, ἐφάνισαν οἱ θεοὶ τρωσὶν ἀνειλημμένα ἐκ τῶν ναῶν τὰ ἀγάλματα αὐτῶν. Quo tempore Xerxes Atticam invasit, ut narrat Herodotus, *lib.* 8. & Plutarchus in Themistocle, Draco arcis custos, cui menstrua libamina ex melle proponebantur, ea tunc illibata reliquit, quasi sedes suas relinquere velle videretur. Ante Sagunti excidium, apud Silium Ital. lib. 2.

Excitus sede horrendum prorupit ab ima
Cæruleus maculis auro squalentibus anguis.
Ignea sanguinea radiabant lumina flamma,
Oraque vibranti stridebant sibila lingua:
Isque inter trepidos cœtus, mediamque per urbem
Volvitur, & muris propere delabitur altis
Ac similis profugo vicina ad littora tendit,
Spumantisque freti præceps immergitur undis.
Tum vero excussi amentes, ceu prodita tecta
Expulsi fugiant manes, umbræque recusent
Captivo latuisse solo.

Hoc fatum forte caventes Mantinenses Atheniensium secuti exemplar Victoriam sine alis dedicarunt, ne scilicet avolaret *Pausan. lib.* 5. Phigalenses autem Eurynomen, qua Dianam putabant, in catenas conjecerunt aureas, *id. lib.* 8. Et Lacedæmonii vincula injecerunt Marti. *id. lib.* 3. In Victoriæ simulachrum de coelo tactum, cui alæ deciderant lusit Pompejus, *Antholog. Græ. epigr. lib.* 4. cap. 21.

Ῥώμη παμβασίλεια, τεὸν κλέος ὔποτ' ὀλεῖται,

Νίκης

Νίκη γὰρ σε φυγεῖν ἄπτερος οὐ δύναται.
Roma potens, alis cur stat Victoria lapsis?
Urbem ne possit deseruisse suam.

Alexandro Tyrum obsidente, Apollo incolis quibusdam in somno dicere visus est, se ad Alexandrum abire, non enim sibi placere, quæ in civitate fierent, quare ejus Dei simulachrum aurea catena vinxerunt, eamque aræ Herculis, Dei tutelaris, inseruerunt. *Curt. lib.* 4. ipse Alexander, Plutarcho teste, somniaverat videre se Herculem ex muro sibi manus tendentem, invitantemque, Julian. Misopog. Ἐμοὶ μὲν οὖν ἐδόκει, καὶ πρὸ τοῦ πυρὸς ἀπολελοιπέναι τὸν ναὸν ὁ θεός. *Ac mihi quidem videtur Deus, multo ante conflagrationem templo excessisse.* Jul. Obsequens de prodigiis *Metella Cæcilia somnio Junonem Sospitam profugientem, quod immunde sua templa fœdarentur, cum suis precibus ægre revocatam diceret*, &c. Lampridius inter prodigia Commodi Imp. mortem portendentia: *Visa sunt vestigia Deorum in foro exeuntia.* Magi Deos evocantes herba marmaritide utuntur. *Plin. lib.* 24. *cap.* 17. Memorabilem historiam, quæ in obsidione Constantinopol. contigit ex Filesaco refert Voetius, dispp. select. part. 2. pag. 1277. *Visum maxime effulgens & coruscum lumen, cœlo supra Constantinopolim obsessam demissum, quam tota nocte texisse cernebatur. Hoc Christiani, hoc Turcæ, communi veluti sensu ita interpretabantur, ac si Deus obsessorum se salutem vitamque tueri testaretur. Verum cum Turcæ multis cladibus acceptis, & eo etiam prodigio territi de solvenda obsidione cogitarent, vespera diei præcedentis, quo discessum parabant, cœleste lumen illud iterum conspiciunt, non jam supra urbem diffusum, sed veluti deserta urbe, procul sese subducens, tandem discussum evanuisse. Mahumetes suique exclamarunt, Deum Christianos deseruisse. Eventus, urbe altera die expugnata, comprobavit.* Ex avolantibus ciconiis Aquilejæ capiendæ augurium certissimum cepit Attila Hunorum Rex, notante Jornande de rebus Geticis.

An autem hanc artem Deos evocandi etiam sciverit Bileamus, qui propterea a Balako accersitus sit ut malecideret Israeli? An hac ratione Amazias Judæorum Rex evocaverit Deos filiorum Schirs, quos secum abduxit, & coluit? 2. Reg. 25. An hæc fuerit

fuerit mens Achioris Ammonitæ, Holofernem Principem militiæ Regis Aſſyriæ, monentis capi Bethuliam non poſſe niſi Deus eorum ipſis iratus fuerit? Judith. 5. hic non inquirimus, cum Deus Iſraelis non ſit inſtar idolorum gentilium, non enim migrat qui ubique eſt, nec nugis illis delectatur aut terretur, teſte ipſo Bileamo: Num. 23. *Non eſt incantatio contra Jacobum, nec divinatio contra Iſraelem.* Peccatis populi ſui offenſus juſte eos punit, gratiam ad tempus negando, quomodo recedere dicitur. *Hoſ.* 5. 15. Sic nunc receſſit ab Iſraele, qui eſt κατὰ σάρκα, jam inde ab excidio Hieroſolymitano, & πολιτείας πανολεθρία: quo facit illud Taciti, *hiſt. lib.* 5. *cap.* 13. inter prodigia urbis interitum prænuntiantia: *Expaſſa repente delubri fores, & audita major humana vox, Excedere Deos, ſimul ingens motus excedentium.* Joſephus, *lib.* 7. *de bell. Jud. cap.* 12. ait vocem auditam: Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν *Migremus hinc.*

Redimus tandem ad evocationem Romanis uſurpatam. Plinius, lib. 28. cap. 2. *Verrius Flaccus auctores ponit, quibus credat, in oppugnationibus ante omnia ſolitum a Romanis evocari Deum, cujus in tutela id oppidum, eſſet: promittique illi eundem aut ampliorem locum apud Romanos, cultumve. Durat in Pontificum diſciplina id ſacrum, conſtatque ideo occultatum, in cujus Dei tutela Roma eſſet, ne qui hoſtium ſimili modo agerent.* Vide ſis Camer. *hor. ſubciſ. cent.* 2. *cap.* 10.

Hinc illa colluvies, & quaſi idolorum omnium Babel ad Romanos confluxit. Lucan. lib. 8.

Nos in templa tuam Romana accepimus Iſin,
Semideoſque canes, & ſiſtra moventia luctus,
Et quem tu plangens hominem teſtaris Oſirim.

Supereſt quod ſecundo loco poſuimus, gentiles *incertis Diis* feciſſe, ſi neſcirent cui Deo ſupplicandum eſſet, ne alium pro alio nominando falſa ſe religione illigarent, ignotum *Ignoti* nomine coluerunt. Arabes camelos pingues in ara ignoti Dei ſacrificaſſe notat Alex. ab Alex. *lib.* 3. *cap.* 10. Celebris ara apud Athenienſes, & inſcriptio ejus: Ἀγνώστῳ Θεῷ de qua Paulus, *Act.* 17. 23. cujus ἐπιγραφῆς duas cauſas reddit Oecumenius ad hunc locum. Οἱ μὲν γάρ φασιν, ὡς φιλιππίδην ἔπεμψαν Ἀθηναῖοι πρὸς λακεδαι-

κεδαιμονίους περὶ συμμαχίας, ἡνίκα πέρσαι ἐπεστράτευσαν τῇ ἑλλάδι, ᾧ, κατὰ τὸ παρθένειον ὄρος, πανὸς φάσμα ἔντυχον ᾐτιᾶτο μὲν Ἀθηναίους, ὡς ἀμελοῦντας μὲν αὐτοῦ, ἄλλους δὲ θεοὺς θεραπεύοντας, καὶ βοηθεῖν ἐπηγγέλλετο. Νικήσαντες οὖν ἐκεῖνα τε ἀνέστησαν ναὸν, καὶ βωμὸν ᾠκοδόμησαν, καὶ ὡς φυλαττόμενοι μή τὸ αὐτὸ δὴ καὶ ἄλλοτε πάθοιεν, παρέντες τινὰ θεὸν, ἄγνωστον αὐτοῖς, ἀνέστησαν τὸν βωμὸν ἐκεῖνον ἐπιγράψαντες. Ἀγνώστῳ Θεῷ. Τοῦτο λέγοντες, ὅτι καὶ ει τὶς ἕτερος ἀγνοεῖτο παρ ἡμῶν, εἰς τιμὴν ἐκείνου, οὗτος δὴ παρ ἡμῶν ἐγηγέρθω, ὡς ἂν ἵλεως ἡμῖν εἴη εἴπερ ἀγνοούμενος μὴ θεραπεύοιτο. Ἄλλοι δέ φασιν, ὅτι λοιμὸς κατέσκηψέ ποτε Ἀθήνῃσι, καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτοὺς κατέκαυσεν, ὡς μηδὲ τῶν λεπτοτάτων σινδόνων ἀνέχεσθαι. Τοὺς νομιζομένους οὖν αὐτῶν θεοὺς θεραπεύοντες, οὐδὲν ἀπώναντο, ἐννοήσαντες οὖν ὅτι ἴσως ἐστι θεὸς, ὃν αὐτοὶ κατέλιπον ἀγέραστον, ὁ τὸν λοιμὸν καταπέμψας, νέον δειμάμενοι βωμὸν, καὶ ἐπιγράψαντες. Ἀγνώστῳ θεῷ καὶ θύσαντες εὐθέως ἐθεράπευσαν. *Alii dicunt, Athenienses misisse Philippidem ad Lacedamonios de ferendo auxilio, cum Persa exercitum in Graciam ducerent. Cui, juxta Parthenium montem, Panis spectrum obviam factum Athenienses accusabat, quod se neglecto, alios Deos colerent, & auxilium promisit. Quum igitur victoria potiti essent, templum illi erexerunt, aramque adificarunt, tanquam caventes ne vel idem, vel simile quid illis accideret, si quenquam ignotum sibi Deum pratermitterent, aram illi erexerunt, inscribentes: Ignoto Deo. dicentes, si quis adhuc alius á nobis ignoretur, in ejus honorem hac ara a nobis erecta esto, quo nobis propitius sit, licet cum ignoretur, non colatur, Alii vero ajunt, pestem quondam Athenis grassatam, adeo illos exussisse, ut neque sindones tenuissimas tolerare possent. Quum igitur eos colerent, qui apud ipsos Dii habebantur, nihil adjumenti senserunt. Cogitantes itaque quendam fortasse esse Deum, quem inhonoratum reliquißent, qui pestem immisisset, novam extruxerunt aram, ac inscripserunt, Ignoto Deo. quicunque ipsi sacrificassent, statim curati sunt.* Addit Oecumenius integram aræ inscriptionem fuisse: Θεοῖς Ἀσίας, καὶ Εὐρώπης, καὶ λιβύης, Θεῷ ἀγνώστῳ καὶ ξένῳ. *Diis Asia, & Europa, & Libya, Deo Ignoto ac Peregrino.* Hesychius: Θεοὶ ξενικοὶ παρὰ Ἀθηναίοις τιμῶνται. οὓς κατὰ λέγει Ἀπολλοφάνης ἐν Κρησί. Suidas in voce Τιμασίων. de Athenis loquens: οὗ καὶ ἀγνώστων θεῶν βωμοὶ ἵδρυνται. *Ubi etiam ignotorum Deorum ara posita sunt.* Sed omnia tanquam in fasciculum colligavit Joh. Gerh. Vossius, qui *lib.* 1. *de* idolol. *cap.* 2. sic disserit: Epimenides,

„ pimenides, pestilentia Athenis oborta, oves albas ac nigras in
„ Areopagum adduxit, ac dimissis deinde quo ire vellent, auctor
„ fuit, ut ubi illæ recubuissent, ibi sacrificarent τῷ προσήκοντι
„ θεῷ, *Deo convenienti*, sive *proprio*, ut auctor est Laërtius in E-
„ pimenide. Atque ait, hinc provenire etiam, quod suo tem-
„ pore forent Athenis βωμοὶ ἀνώνυμοι, *aræ sine nomine* At venit
„ Epimenides Athenas Olympiadis XL. anno I. Laërtius cla-
„ ruit temporibus Antonini Philosophi, Commodi, vel circi-
„ ter, hoc est, post Epimenidem Olympiadibus quasi ducentis.
„ Eo autem statutæ aræ sine nomine, quia Epimenides nesciret,
„ cui Deo sacrificandum esset ad avertendam pestilentiam: unde
„ præcipere erat contentus, ut sacrificarent Deo convenienti,
„ hoc est, vere potestatem habenti pestilentiæ averruncandæ,
„ quisquis is tandem foret. De his ignotorum Deorum aris me-
„ minit & Pausanias, lib. 1. Philost. lib. 6. Hieron. in epist. ad
„ Tit. cap. 1. Nempe hic apud Græcos se res habuit non absi-
„ mili ratione, ac apud Romanos in terræ motu de quo ita A-
„ gellius, lib. 2. cap. 28. *Veteres Romani, cum in omnibus aliis*
„ *vitæ officiis, tum in constituendis religionibus, atque in Diis im-*
„ *mortalibus animadvertendis castissimi, cautissimique; ubi terram*
„ *movisse senserant, nuntiatumve erat, ferias, ejus rei causa impera-*
„ *bant. Sed Dei nomen: ita uti solet, cui servare ferias oporteret sta-*
„ *tuere & edicere quiescebant: ne alium pro alio nominando falsa re-*
„ *ligione populum alligarent. Eas ferias si quis polluisset, piaculoque*
„ *ob hanc rem opus esset, hostiam SI DEO, SI DEÆ immolabant,*
„ *idque ita ex decretis Pontificum observatum esse M. Varro dicit;*
„ *quoniam & qua vi, & per quem Deorum Dearumve terra tremeret,*
„ *incertum esset.* Quibus ex verbis non obscurum est, qui a veteri-
„ bus *Dii* dicantur *Ignoti*, & cujusmodi fuerint eorum aræ. Nec
„ quia *Deorum* dicantur, eo putandum nullam fuisse, quæ singulo
„ numero *Ara Ignoti Dei* vocaretur. Nam aliud longe nos do-
„ cuerit Lucianus, sive alius potius, eo dialogo, qui Philopa-
„ tris inscribitur, ubi sic legas: Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Non per*
„ *ignotum Athenis.* Ac in dialogi fine: ἡμεῖς γὰρ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνω-
„ στον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες τούτῳ εὐ-
„ χαριστήσομεν. *Nos autem Athenis Deum Ignotum invenientes, &*
„ *ado-*

,, *adorantes manibus in cœlum expansis, huic gratias agemus.* Atque
,, hæc est ara, de qua sic B. Paulus, Act. 17. 23. Διερχόμενος
,, γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ ἀγάλματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο
,, Ἀγνώστῳ θεῷ, ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.
,, *Præteriens & videns simulachra vestra, inveni & aram, in qua*
,, *scriptum erat, IGNOTO DEO. Quod ergo ignorantes colitis, hoc*
,, *ego annuntio vobis.* Quam aperte hic ait Paulus Athenienses il-
,, lud coluisse numen, quod ipse esset annuntiaturus, ut dein-
,, ceps agnoscerent! Nec cum apud Lucanum 2. Pharsaliæ
,, —— *Dedita sacris Incerti Judæa Dei*
,, legimus, incertus ille alius est, quam verus Israelis Deus, Sed
,, Poetæ vocatur *Incertus*, quia dicere non posset, utrum foret
,, Saturnus, an Jupiter, vel Mars, vel quo tandem vocabulo
,, gauderet. Quod a gemina causa provenit. Judæi enim τετρα-
,, γράμματον Dei nomen non efferebant vulgo, ne gentium ludi-
,, brio exponeretur, vel etiam in populo Dei vilesceret. Nec
,, poterant gentes ex cultu Judaico, qui ab Deorum gentilium
,, cultu plurimum distabat, certi quid colligere. Nam quod Plu-
,, tarchus in problem. *Sympos. lib.* 4. *quæst.* 5. ex tabernaculorum
,, festo Bacchum fuisse conjectabat, id putidius est quam ut re-
,, felli mereatur. Non dubium igitur, quin ille, qui Athenien-
,, sibus ignotus, idem Lucano incertus: Deus sit interim aliquo
,, modo cognitus confuse & potentia; ignotus distincte & actu,
,, quomodo Menonis dubitationi, quæ est apud Platonem, oc-
,, currere docet Aristoteles, lib. 1. post. anal. cap. 1., Cum
,, vero non vereatur Apostolus Paulus dicere, Athenienses, licet
,, ignorantes, coluisse illud numen, quod ipse annunciaret; fa-
,, cile mihi persuadeam, postquam Christiana doctrina gentilibus
,, innotuit, etiam qui necdum reciperent Christum, majori ta-
,, men cura aciem animi in naturam Dei intendisse, ac quadam
,, confusa notitia invocasse non tam rerum naturam, quam na-
,, turæ opificem & rectorem Deum. Ut qui sic Deum rogarent,
,, Κύριε ἐλέησον, *Domine miserere:* quæ Ecclesiæ Christianæ est
,, precatio. At, si non ante, saltem Adriani Cæsaris temporibus,
,, qui a nato Christo cxx. annis claruit, similiter Deo suppli-
,, carunt gentilium sapientiores: quem ritum tangit nobilis ejus

„ temporis ſcriptor Arrianus, diſſertationum Epicteti, lib. 2:
„ cap. 7. τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ, κύριε ἐλέησον *Deum in-*
„ *vocantes precamur eum, Domine miſerere.* Hactenus Voſſius.

Deos *Cabiros* aliî certos deſignant. alii vero inter incertos & ἀγνώστους collocant, itaque quam ad claſſem referendi ſint incertus ſum: Huc igitur in poſtremum agmen eos ablegabo, & quaſi in Cæritum tabulas redigam. Hos cum *Camiris* confudit, & Vulcani filios ſomniavit Nonnus in Dionyſiacis, quod docet Dan. Heinſius, *Ariſt. ſacr. cap.* 1.

Eorum denominatio vel ex Græcia eſt. vel Palæſtina. Græculi eos derivant alii, a Cabiris Phrygiæ montibus: Appollonii Scholiaſt. in 1. Argon. Κάβειροι δὲ δοκοῦσι προσαγορεύεσθαι ἀπὸ καβείρων τῶν κατὰ Φρυγίαν ὀρῶν. Alii a Corybantibus, vel a Cabiro Berecynthiæ monte, vel tandem a Cabyra Prothei filia. Sed verior originatio e Palæſtina eſt, ſc. a כביר quod etiam veri Dei ἐπίθετον. Job. 36. 5. הן אל כביר ולא ימאס כביר כוח לב *Ecce, Deus eſt maximus, & non ſpernit, maximus virtute cordis.* Affine eſt אביר, quo etiam verus Deus ornatur, Gen. 49. 24. אביר יעקב δυνάστης τοῦ Ἰακώβ. Jeſ. 49. 26. גאלך אביר יעקב ἰσχύος Ἰακώβ. Hujus veritas confirmatur ex Euthymio Zigabeno, & Cedreno. quorum verba exhibentur a Voſſio, lib. 2. de idolol. cap. 31. „ Euthymii quidem hæc: οἱ
„ Σαρακηνοὶ μέχρι τοῦ Ἡρακλείου βασιλέως χρόνων εἰδωλολάτρουν, προσκυ-
„ νοῦντες τῷ ἑωσφόρῳ ἄστρῳ καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν δὴ καὶ χαβὰρ τῇ ἑαυτῶν ἐπονο-
„ μάζουσι γλώττῃ. δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὕτη τὴν Μεγάλην. *Saraceni, uſque*
„ *ad Ceſaris Heraclii tempora, idola coluerunt, adorantes Luciferum*
„ *& Venerem: quam ſua lingua CHABAR vocant: Vox autem ea*
„ *illis Magnam ſignificat.* Similiter Georgius Cedrenus in Chro-
„ nicis, quo loco vitam Muhammedis perſcribit: τὸν Ἀφροδίτης
„ ἀστέρα τὸν ἑωσφόρον εἶναι μυθολογοῦσιν, ἣν δὴ καὶ Κουβὰρ τῇ ἑαυτῶν κακεμ-
„ φάτῳ ἐπονομάσαντο γλώσσῃ ὅπερ ἐστὶ Μεγάλη. *Luciferum fabulantur*
„ *eſſe ſtellam Veneris: quam & lingua ſua abſona abſurdaque appel-*
„ *lant CUBAR, quod ſignificat MAGNA.* Poſteaque hanc Sara-
„ cenorum precationem ſubdit: Ἀλλὰ, ἀλλὰ, οὐὰ, κουβὰρ, ἀλλὰ, ac
„ ἀλλὰ, ἀλλὰ exponit ὁ θεὸς, ὁ θεὸς: οὐὰ, μείζων: Κουβὰρ ἡ μεγάλη,
„ εἴτουν ἡ Σελήνη, καὶ Ἀφροδίτη. Alla, Alla, *Deus, Deus,* Ova *major,* De-
„ um CUBAR eſſe Luciferum, Veneris ſtellam: hic ait eſſe

„ Lu-

„ Lunam ac Venerem: ut Luciferum cum Luna coluisse videantur. Interim Cedrenus de ὐὰ, ut bene monitum celeb. Seldeno, deceptus fuit, cum sit copula, ut Hebræis ו. Quare sensus est, *Deus Deus, Deus, & magna illa, Deus.* Pro Κυβὰρ, „ apud Euthymium est χαβὰρ, ut vidimus.

Horum mysteria Thebanis primum constituisse Methapum scribit Pausanias in Messenicis: In Bœoticis autem originem ad Cererem refert, ritum autem illorum ne proderet, religione se ait prohibitum. Tantum dicit, ad Prometheum & Ætnæum filium ejus Cererem quondam accessisse, familiaritatem contraxisse, quædam apud illos deposuisse, quæ eloqui nefas sit. Plerique ex Samothracia arcessunt, ubi ea quæ Samothracum sacra vocantur primum instituit Eetion, ut est apud Clem. Alexandrinum admonitione ad gentes. Strabo, lib. 7. in Samothracia insula initiationes quædam fuisse dicuntur ad remedia nonnullarum periclitationum, ubi & Corybantum mysteria, & Hecates sacra celebrabantur, cui canes ad antrum Zerinthium immolabant. Aristoph. Schol. in Pace: ἐν Σαμοθράκῃ οἱ ἐν κινδύνοις γενόμενοι ἐπικαλοῦντο τούτους τοὺς δαίμονας, τοὺς ἐν Σαμοθράκῃ τούς τε κορύβαντας, καὶ τὴν ἑκάτην, ἐξ ἧς καὶ [illegible] ἦν τὸ ζήρινθον ἄντρον, ἔνθα ταύτῃ ἡγίαζον, καὶ ἠλευθεροῦντο. Tertull. de spectac. cap. 8. *Tres aræ trinis diis parent*, magnis, potentibus, valentibus: *Eosdem Samothracas existimant.* Hi a Dardano in Phrygiam, ab Ænea in Italiam delati. *Macrob. Saturn. lib. 3. c. 4.* Sed hæc omnia λήρους esse judicat F. Junius ad Tertulliani locum modo laudatum, Sed a verbo סתר derivat, quod Hebræis, Phœnicibusque est abscondere, a quo Saturnus, & Saturnia terra, Latium a latendo, & Mastarna mons Cœlius in antiquis inscriptionibus a celando appellatus. Huic verbo interseritur liquida una ἐπένθετος Santhar, sive Samthar, quemadmodum & in voce ambubajæ, simpulum, angarius, &c. Atque hunc vult esse fontem Samothracum Deorum, non insulam Samothraciam. Cum hi Dii occulti, & ignoti fuerint, nec certis nominibus circumscribantur, sed tantum communibus, Dii magni, dii potes, sive potentes, dii valentes, κάβειροι, nec inter veteres conveniat de singularibus & definitis ipsorum nominibus.

Numerum tamen aliqui definire voluerunt, in quo etiam non con-

conveniunt. Alii enim duos tantum esse voluerunt Cœlum & Terram. Varro lib. 4. de ling. lat. *Terra & cælum, ut Samothracum initia docent, sunt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque, quas ante portas statuit duas viriles species ahenas, dei magni; neque, ut vulgus putat, hi Samothraces Dii, qui Castor & Pollux: sed hi, mas & fœmina; & hi quos augurum libri scriptos habent sic, DIVI POTES: & sunt pro illis qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοί. Subjicit mox: *Hæc duo cælum & terra; quod anima & corpus; humidum & frigidum.*

Alii tres statuerunt. Tertull. de spectac. cap. 8. *Tres aræ trinis Diis parent, magnis, potentibus, valentibus.* Sunt autem Jupiter, Minerva, Juno. qui re cum prioribus duobus conveniunt. Nam medius & imus æther cum summo aere est Jupiter: supremus æther Minerva: medius & imus aer cum terra, Juno. Qua de re sic Macrobius, lib. 3. Saturn. cap. 4. *Varro humanarum secundo, Dardanum refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiam, & Æneam ex Phrygia in Italiam detulisse. Qui sint autem dii penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit. Sed qui diligentius eruunt veritatem, penates esse dixerunt, per quos penitus spiramus per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Esse autem medium athera Jovem, Junonem vero imum aera cum terra, & Minervam summum atheris cacumen. Et argumento utuntur, quod Tarquinius Demarati Corinthii filius, Samothraciis religionibus mystice imbutus, uno templo ac sub eodem tecto, numina memorata conjungit. Cassius vero Hemina dicit Samothracas Deos, eosdem Romanorum penates, dici* θεοὺς μεγάλους. *Noster* (Maro) *hæc sciens ait,*

Cum sociis, natoque, penatibus, & magnis Diis.

quod exprimit θεοὺς μεγάλους. Deinde hoc nomen Junoni tribui ostendit:

Junonis Magnæ *Primum prece numen adora.*

Et Vestæ: *Sic ait, & manibus vittas,* Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Alii quatuor numerarunt: Interpres Apollon. in 1. Argon. Μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ τοῖς Καβείροις. ὧν Μνασέας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες δ' εἰσὶ τὸν ἀριθμόν. Ἀξίερος, ἀξιόκερσα, ἀξιόκερσος, κάσμιλος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ. Ἀξιόκερσα ἡ Περσεφόνη. Ἀξιόκερσος

ὁ

ἡ δ᾽ Ἅδης. ὁ δ᾽ προςτιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. *Invocantur vero in Samothrace Cabiris: quorum & Mnaseas nomina memorat. Sunt autem quatuor numero: Axieros, Axiocersa, Axiocersus, Casmilus. Et Axieros quidem est Ceres; Axiocersa, Proserpina; Axiocersus autem Pluto: qui vero apponitur Casmilus, is Mercurius est: quorum meminit Dionysodorus.* Ubi duos ex Superis Cererem & Mercurium: duos item ex inferis Plutonem & Proserpinam videmus. Præterea omnes non videntur esse ejusdem ordinis, Sed hi Dii Magni alii aliis majores aut minores. Alii primi ordinis, & Classici vere Cabiri: Alii ministri, qualis hic Mercurius, sive Casmilus. Varro lib 6. de ling. Lat. *Casmilus nominatur in Samothracum mysteriis, Dius quidam administer magnis Deis.* Nec Vesta eodem cum cæteris penatibus loco collocatur Macrobio, *lib.* 3. *Saturn. cap.* 4. quam de numero Penatum aut tollit, aut certe comitem tantum eorum facit, quamvis illi a Magistratibus res divina pariter & penatibus facta sit.

Colebantur autem primo quidem in ipsâ Samothracia, insula Thraciæ finitima, cui postquam Samii ab Ephesiis expulsi eo concesserunt, etiam Sami nomen indiderunt, sed hoc discrimine quod *Thracum Samos*, vel *Samothrace* diceretur, unde Virgilius. 7. Æneid.

Threïciamque Samon, quæ nunc Samothracia fertur,

Deinde etiam hæc mysteria coluerunt Corybantes, ut auctor est Strabo lib. 7. Item Pelasgi. Dion. Halic. lib. 1. οἱ γὰρ πελασγοὶ ἀφορίας γενομένης ἐν τῇ γῇ πάντων χρημάτων, εὔξαντο τῷ Διΐ, καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ τοῖς καβείροις καθύσειν δεκάτας τῶν προσγεγενημένων ἁπάντων. *Pelasgi, orta in sua regione sterilitate, voverunt se Jovi & Apollini, & Cabiris decumas omnium eorum, quæ nascerentur, sacrificaturos.* Terra Pergamenorum Cabiris sacra fuit. *Pausan. in Atticis.* Et apud Anthedonios Cabirorum templum fuit, eodem in Boeoticis teste. Macedones Cabyrium coluisse dicuntur Lactantio lib. 1. cap. 15. Item Thessalonicenses. Julius Firm. de errore profan. relig. cap. 12. *In sacris Corybantum parricidium colitur. nam unus frater a duobus interemtus est, & ne quod indicium necem fraternæ mortis aperiret, sub radicibus Olympi montis, a parricidis fratribus consecratur. Hunc eundem Macedonum colit stulta persuasio.*

ſuaſio. Hic eſt Cabyrus, cui Theſſalonicenſes quondam cruento, cruentis manibus ſupplicarunt.

Contra Cabiros, & hæc eorum ſacra ſi quid commiſſum id inexorabili ira vindicatum fuiſſe Pauſanias, *in Bœoticis* indicat. Cum enim ſacros Thebanorum ritus plebei homines Naupacti imitari auſi fuiſſent, non multo poſt pœnam dederunt. Deinde qui cum Mardonio e Xerxis exercitu circa Boeotiam relicti, ſpe fortaſſe magnarum opum, aut rerum divinarum contemtu impulſi, ædem Cabirorum erant ingreſſi, delirare continuo cœperunt, & aut in mare ſe, aut de rupibus præcipitarunt. Cum etiam victor Alexander & Thebas, & Thebanum agrum igne depopularetur, Macedones, qui Cabirorum templum ſubierant, tanquam in terra hoſtili, fulmine percuſſi ſunt. vide & Strabonem, *lib.* 10. Legatur Bochartus, Geograph. ſacr. *part.* 2. *lib.* 1. *cap.* 12.

CAPT V.

Dei adverſus homines σχέσις. Epicurus omnes Deo affectus ademit. Stoici iram negarunt: quam Deo tribuit S. Scriptura, recta ratio, & ipſi gentiles.

NOn minus fæcunda eſt altera Superſtitionis filia ἐθελοθρησκεία, quæ & ἐθελοσέβεια Heſychio; ſed & δυσσέβεια dicitur, media quaſi inter ἀσέβειαν & εὐσέβειαν. Hæc de numine ſibi conciliando nimis ſollicita, nec uno Deo contenta, multiplicem ſibi ac monſtroſum cultum progenuit. Quid enim aliud poſſet animus hominis conſcientia peccati, pænæque metu agitatus, ac luce verbi divini deſtitutus? Hic autem imprimis σχέσις Dei adverſus hominem conſideranda eſt: de qua jam olim diſſenſerunt Philoſophi, & Lactantius egit ſingulari libro, quem de ira Dei inſcripſit. Cum enim diverſa ſint, & repugnantia ira & gratia, aut ira tribuenda eſt Deo, & gratia detra-

trahenda, aut utrumque pariter detrahendum: aut ira demenda eſt &gratia tribuenda, aut utrumque tribuendum. Aliud præter hæc nihil poteſt capere natura, neceſſe ſit in uno iſtorum aliquo verum inveniri. Primum illud de Deo nemo dixit unquam, iraſci eum tantummodo, & gratia non moveri, hoc enim Deo diſconveniens eſt, ut obeſſe poſſit, prodeſſe non poſſit. Sic nulla ſpes ſalutis hominibus propoſita eſſet, & ipſa Dei majeſtas non ad judicis poteſtatem, ſed ad tortoris ac carnificis officinam deduceretur. Duæ ergo reliquæ ſententiæ obtinuerunt, quarum prior eſt de ſchola Epicuri, altera Stoicorum. Epicurus dum palato quid ſit optimum judicat, cœli palatum non ſuſpexit, Deoſque finxit μονογράμμους, & humana non curantes. Beneficentiam, iram omneſque affectus illis ademit, adeoque ipſos revera Deos ſuſtulit, quos etiam nullos eſſe ſenſit, ea autem quæ de Diis locutus eſt, depellendæ invidiæ cauſa dixit. idcoque hæc philoſophia ab omnibus pridem exacta & exploſa eſt. Stoici aliquanto melius de divinitate ſenſiſſe exiſtimantur, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe docentes. Favorabilis ſane oratio non cadere in Deum hanc animi puſillitatem, ut ab ullo ſe læſum putet, qui lædi non poteſt. Hi quidem ex parte non errant, ſed id quod melius eſt ex duobus retinent. Epicurus hoc argumento inductus eſt. Quia Deus non iraſcitur, ergo nec gratia commovetur. Stoici iram, utpote ſapiente etiam & gravi homine indignam, a Deo removerunt. Contra lenitatem, tranquillitatem, beneficentiam tribuerunt, ut vere communis omnium pater Optimus ac Maximus dici poſſit. Qui hæc ſentiunt ad veritatem quidem accedunt propius: ſed in parte tamen labuntur. Nam ſi Deus non iraſcitur impiis & injuſtis, nec pios utique juſtoſque diligit. Conſtantior ergo eſt error illorum: qui & iram ſimul & gratiam tollunt. In rebus enim diverſis, aut in utramque partem moveri neceſſe eſt, aut in neutram. Itaque qui bonos diligit, & malos odit, & qui malos non odit, nec bonos diligit. quia & diligere bonos ex odio malorum venit, & malos odiſſe ex bonorum charitate deſcendit. Adeo iſta natura connexa ſunt, ut alterum ſine altero fieri nequeat.

*S*upereſt tertia ſententia, quæ a Philoſophis quidem nec ſu-

ſcepta eſt unquam, nec defenſa: adeo tamen vera, ut in ea omnis ratio religionis veritatiſque verſetur. Nam neque honos ullus deberi poteſt Deo, ſi nihil præſtat colenti, nec ullus metus ſi non iraſcitur non colenti. Cum autem Deum iraſci dicimus, non eam illi tribuimus mentis commotionem, ac perturbationem quæ velut quædam ſæva tempeſtas, tantos fluctus excitet, ut ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum maculet nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens: Sed eam juſtitiam quæ a Theologis *judiciaria* ac *vindicativa* dicitur, qua tanquam judex totius terræ, nonpoteſt non exigere peccatorum pœnas, quæ illi adeo naturalis, ut ei repugnet remittere peccata, ſine ſufficienti ſatisfactione.

Quantulum a gentilium Stoicorum caſtris abſunt inter Chriſtianos illi, qui Deum ſontes nulla interveniente ſatisfactione abſolvere poſſe docent, ne pretioſiſſimi λύτρȣ, ſanguinis Jeſu Chriſti vim agnoſcere cogantur? Sed hujus erroris jugulum petit S. Scriptura, aſſerens τὸ δικαίωμα τȣ̃ Θεȣ̃ relucere in reatu peccatoris: & ipſis ethnicis agnitum fuit, eos qui talia faciunt dignos eſſe morte. *Rom.* 1. 32. Impius theſaurizat ſibi iram in diem iræ, καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τȣ̃ Θεȣ̃. *Rom.* 2. 5. Deus ipſe juſtitiam vindicativam ſibi vendicat: *meum eſt ulciſci, ego rependam.* Ideo horrendum eſt incidere in manus Dei viventis: eſt enim ignis conſumens, lux inacceſſa, in qua tenebræ nullæ, odit iniquitatem. Impius non poteſt coram eo conſiſtere. Paulus, 2. *Theſſ.* 1. 6. aſſerit, δίκαιον παρὰ τῷ Θεῷ ἀνταποδȣ̃ναι τοῖς θλίβȣσιν ὑμᾶς θλίψιν. Nonne diluvium Noachicum, Sodomæ Gomorræque ſubverſio Deum peccatis iraſci demonſtrant? Cur Deus legem in monte Sinai tam ſolemniter promulgavit, additis tot manifeſtis iræ ſignis, niſi ut teſtaretur juſtum judicem ex juſtitia ad vindictam obligari? Quid volebant ſacrificia, niſi ut in animalium ſanguine ira Dei adverſus peccata legeretur? Quid cauſa fuit, cur Deus Filium ſuum miſerit in mundum, niſi ut eſſet ἱλαστήριον διὰ πίστεως, ἐν τῷ αἵματι αὐτȣ̃. *Rom.* 3. 23.

Sanctius de Deo ipſi gentiles philoſophati, non tam in ſcholis diſputantes, quam religionibus Deos in templis colentes. Cur tam ſedulo ſapientes eorum Nemeſin ſive Adraſteam ὑπερόγκων comitem venerabantur? cur ille monet,

Di-

Discite justitiam moniti, & non temnere Divos.

Quid sibi volebant Tisiphone cum sororibus? Quid Minos, Æacus, ac Rhadamanthus? quid omnes inferorum pœnæ? Scilicet ἔχει θεὸς ἔκδικον ὄμμα. Legatur Plutarchi liber περὶ τῶν ὑπὸ θείου βραδέως τιμωρουμένων. in quo plurima quæ a Christiano dicantur ac discantur.

Provoco ad ipsius animæ sese excutientis testimonium. unde illi metus? Juven. sat. 13.

——— *Prima est hæc ultio, quod se*
Judice nemo nocens absolvitur, improba quamvis
Gratia fallacis Prætoris vicerit urnam.

Quid agitavit Neronem matricidam, ac Orestem? quid Judam ad laqueum adegit? Egregie Tertulianus, de testim. animæ, cap. 2. *Si anima aut divina aut a Deo data est, sine dubio datorem suum novit. Et si novit, utique & timet, ut tantum postremo autorem. Annon timet quem magis propitium velit, quam iratum? unde igitur naturalis timor animæ in Deum, si Deus non novit irasci? quomodo timetur, qui nescit offendi? quid timetur nisi ira? unde ira, nisi ex animadversione? unde animadversio, nisi de Dei judicio? unde judicium, nisi de potestate? Cujus potestas summa, nisi Dei solius? hinc ergo tibi, anima, de conscientia suppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente prædicare, Deus videt omnia, &, Deo commendo, & Deus reddet, & Deus inter nos judicabit.*

Cum ergo quo se verterent miseri nescirent, Deo tamen ejusque justitiæ quantum quidem ipsis sufficere videbatur, ex corruptæ rationis dictamine, satisfacere conabantur. Hinc orta lustrationum ἐθελοθρησκεία, quæ pœnæ rationem magis vel minus manifestam adjunctam habuit: quod tum ἐτυμολογία vocum, λύτρου, *luo* &c. indicat, tum aperte ostendunt hostiæ succedaneæ, quæ pœnas homini, cujus in locum substituebantur, debitas luebant. lustrationes infernales, quibus reliquæ respondebant, pœnas manifeste præ se ferunt. 6. Æneid.

Ergo exercentur pœnis, *veterumque malorum*
Supplicia *expendunt: aliæ panduntur inanes*
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur *scelus, atque* exuritur *igni.*

In lustrationibus quoque per ignem, & aquas marinas, vim igneam habentes pœnæ ratio satis est conspicua: plerisque victimæ additæ & pœnam & peccati confessionem, Numinisque placandi conatum non vulgarem arguebant; his enim ἁμαρτίας ὀψώνιον, quod homo sacrificans commeritus fuerat, inserebatur.

CAPUT. VI.

Vota, voti reus: damnatus. Vota ordinaria: Castrensia, Urbana, Magistratuum pro populo, Populi pro Magistratibus. Fiebant Kal. Januarijs, an die tertio post? Votum Mevii. Vota rustica, nautica. Extra ordinem vovebantur templa, pecunia, ver sacrum, decimæ.

VOta, Hebræorum Magistris סג לפרישות. *sepes sanctimoniæ* dicta, inter actiones, ἑκουσίως, spontaneo animi motu ἐξ ἐθελοθρησκείας profluentes, primum locum tuentur: quibus gentiles sponte Numinibus suis se obligabant ad ea præstanda, quibus Deos iratos propitios, sibi magis faventes ac quasi obnoxios reddere posse credebant. Qui ergo votum susceperant, illius *rei* erant, quia ad illud solvendum se obligaverant, Voti autem jam compotes ejus *damnati* dicebantur, quia votorum persolutionis se reos omnino factos, quasi ex numinis parte voti concepti conditione adimpleta, maxime intelligerent. Qua solutione neglecta, Deos majestatis suæ vindices, atque iratos sensuri essent. Nam *votum*, ait Tertull. adv. Psych. cap. 11. *cum a Deo acceptatum est, legem in posterum facit per auctoritatem acceptatoris: exinde enim faciendum mandavit, qui factum comprobavit.*

Vota vel solennia erant vel extra ordinem suscepta.

Inter solennia præcipua erant Castrensia, Urbana, Rustica, Nautica.

Castrensium & Urbanorum meminit Tertullianus de cor. mil. c. 12. *Ecce annua votorum nuncupatio, quid videtur? Prima in principiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca & verba: Hunc tibi, Jupiter, bovem cornibus decoratis vovemus esse futurum.* ubi per *principia* non intelliges *principia imperii*, aut anni ineuntis, sed cum Fr. Junio, Th. Canterum secuto, *principia castrorum*, in quibus legionum Aquilæ, vexilla ac signa asservabantur, & ubi jus dicebatur. Nam ipse Tertullianus se loca votorum indicasse dicit, quæ loca in castris erant principia, in urbe capitolium. Sic judicat & Lipsius ad Tacit. *annal.* 16, *exc. B.* qui & eodem Tertulliani loco *facturum* pro *futurum* legit, quod etiam Canterum secutus censuit Junius.

Urbana fiebant vel a Magistratibus pro salute populi, vel a populo pro salute Magistratuum. Utraque circa Kal. Januarias.

Prioris generis erant illa, quæ interdum ipse Imperator, interdum Consules, Prætores, Censores, aut Pontifices pro felicitate Principis, Senatus aut Populi Romani ad annos v. x. xx. xxx. & plures Vota nuncupabant; quæ dicebantur Quinquennalia, decennalia, Vicennalia, Tricennalia &c. Sueton. Aug. c. 97. *Vota, quæ in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare jussit.* Suscipiebantur in Capitolio, scriptisque & subsignatis tabulis, ne amplius in dubio ponerentur, confirmari solebant: atque ipsas quasi tabellas, Deorum, quibus voverant, genibus cera affigebant. Juven. sat. 10.

Ergo supervacua hac aut perniciosa petantur,
Propter quæ fas est genua incerare Deorum.

Porro nuncupabantur ejusmodi vota cum his aut similibus conditionibus, Si Imperator salvus vixerit: Si Resp. Rom. manebit in suo statu v. x. xx. aut plures annos: Si victoria successerit, ista sacrificia tali, aut tali Deo præstabuntur, & in ipsius honorem isti ludi & festa celebrabuntur; eoque finito tempore Vota solvebantur. Postmodum vero tabulas votivas ad Imperatorum adulationem in numismata transmutatas fuisse facile est percipere ex magna illorum copia, quæ apud omnes antiquitatum studiosos reperitur. quod ex Lævin. Hulsio in serie numismatum

Imperatorum Rom. notavit Sertorius Ursatus, *de notis Rom. pag.* 172. Adde Spanhemium *de usu & praest. numism. p.* 115. 148. 185.

De votis quae Magistratus nuncupabant saepe est in Livio, unus locus omnium instar erit, *Lib.* 21. Cum C. Flaminius Cos. privatus clam in provinciam abiisset, hoc etiam patres in illo accusabant, quod *Capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisset*, ne die initi magistratus Jovis Opt. Max. templum adiret. Tibullus ad Messallam:

Nam modo fulgentem Tyrio subtemine vestem
Indueris, oriente die, duce fertilis anni,
Splendidior liquidis cum Sol caput extulit undis,
Et fera discordes tenuerunt praelia venti,
Curva nec assuetos egerunt flumina cursus,
Quin rapidum placidis etiam mare constitit undis,
Ulla nec aerias volucris perlabitur auras,
Nec quadrupes densas depascitur aspera sylvas,
Quin largita tuis sint multa silentia votis.

Votorum a populo pro Magistratibus factorum plurima occurrunt exempla. Plin. paneg. ad Trajan. *Ut in unius salutem collata omnium vota? cum sibi se ac liberis suis intelligerent precari, quae pro te precarentur.* & post: *Nuncupare vota, & pro aeternitate imperii, & pro salute civium, imo pro salute Principum, ac propter illos pro aeternitate imperii solebamus.* in fine ejusdem panegyrici: *Unum omnium votum est, SALUS PRINCIPIS.* Similia occurrunt in Trajani & Plinii epistolis amoebaeis, 101. 102. 103. 104. Antoninus autem Caracallus mortem sibi denuntiare visus est nonnullis, in literis quas postremas scripsit ad Senatum; *Desinite*, inquiens, *optare centum ut annos imperem.* Haec enim acclamatio ei jam inde a principio semper fieri consueverat, eamque ille tum primum repudiavit, incusavitque eos, quod optarent ea quae fieri nullo pacto possent, sed revera se parvo tempore regnaturum ostendit. *Dio. lib.* 78.

Observatum hic anni principium: Tacit. ann. 16. cap. 22. *Thraseae objectatum, quod principio anni Votorum nuncupationibus non adfuerit.* Tiberius aegre tulit, cum comperisset, ineunte anno, pro

Nero-

Neronis & Drusi salute publice vota esse suscepta. *Sueton. Tib. cap.* 54.

Circa diem dissentire videntur scriptores. Alii enim ipsis Kal. Januariis vota suscepta esse innuunt. Sueton. Neron. cap. 46. *Votorum nuncupatione Kal. Jan. magna jam ordinum frequentia, vix reperta Capitolii claves.* Alii vero postea, nempe III. Nonas ejusdem mensis. Plutarchus Ciceronis natalem ait incidisse in III. Nonas Jan. quo die Magistratus Vota faciebant, & pro salute Principis sacrificabant, Cajus π. de verb. signif. l. 233. *Post Kalendas Januarias die tertio, pro salute Principis vota suscipiuntur.* Lucian. Pseudol. Μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῆς μεγάλης νουμηνίας τρίτη. ἐν ᾗ οἱ Ῥωμαῖοι κατά τι ἀρχαῖον εὔχονταί τε αὐτοὶ ὑπὲρ ἅπαντος τοῦ ἔτους εὐχάς τινας, καὶ θύουσι. *Imo vero tertia die a novilunio magno, quo Romani, juxta veterem consuetudinem, & ipsi vota quadam pro toto anno faciunt, & sacrificant.*

Reapse autem non dissentiunt. Vero enim simillimum est, ipsis quidem Kalendis, ea vota ex prisco ritu concepta, quæ soli coss. pro imperii, & populi salute nuncupabant; quæ autem pro Principe deinceps subtexta, tertio scilicet ante Nonas, die lætiore, pompa augustiore. *vid. Reines. var. lect. lib.* 2. *cap.* 4. Sed & certissimum, veteri Rep. ipsis Kal. Jan. Vota suscepta fuisse, hic enim dies, si quis alius, religiosus fuit in vulgus. I. Fast.

Prospera lux oritur, linguisque animisque favete,
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures, insanaque protinus absint
Jurgia, differ opus livida turba tuum.
Cernis odoratis ut luceat ignibus æther?
Et sonet accensis spica Cilissa focis?
Flamma nitore suo templorum verberat aurum.
Et tremulum summa spargit in æde jubar.
Vestibus intactis Tarpejas itur in arces,
Et populus festo concolor ipse suo est.
Jamque novi præeunt fasces, nova purpura fulget,
Et novo conspicuum pondera sentit ebur.
Colla rudes operum præbent ferienda juvenci,
Quos aluit campis herba Phalisca suis.

Vide

Vide quæ notavit Lipsius, *ad Tacit. annal.* 4. *cap.* 36. *&* 70. Propter rei insolentiam addam, quæ de Mevio narrat Porphyrio: hic post absorptum patrimonium, Kal. Jan. alta voce optavit ut L. nummorum æris alieni haberet. quidam astantium miratus quæsivit, quid sibi vellet, quod tam solenni die incommodum sibi optaret? respondit ille: Non est quod mireris, Lxxx. enim millia debeo.

Vota Rustica quotannis ab agricolis fiebant. Eclog. 5.

——— Et cum solennia vota
Reddemus Nymphis, & cum lustrabimus agros.

Et post. *Ut Baccho, Cererique, tibi sic vota quotannis*
Agricolæ facient, damnabis tu quoque votis.

Supersunt Nautica, initio navigationis suscepta. 2. Æneid. *Votum pro reditu simulant.* soluta autem ea feliciter peracta. 1. Georg.

Votaque servati solvent in littore nautæ
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.

3. Æneid. *Quin ubi transmissæ steterint trans æquora classes,*
Et positis aris jam vota in littore solves.

Cum Diagoræ, in Samothracia, ex suspensis tabellis, multitudo eorum qui, votis nuncupatis, tempestatum vim evasissent, monstraretur, salse regessit: nusquam pictos esse qui naufragium fecissent. *Vide Brisson. form. pag.* 101. *& Sshefferum, de milit. nav. veterum. lib.* 4. *cap.* 2.

Extra ordinem rebus dubiis, aliave occasione Diis vovebantur 1. Templa: Æneas, Æneid. 6.

Tum Phœbo & Triviæ solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.

& apud Ovidium 14. metam. idem Æneas Sibyllæ pollicetur:
Templa tibi statuam, tribuam tibi thuris honores.

Sibylla autem, quod Dea non esset, hunc honorem negat:
Nec Dea sum, dixit, nec sacri thuris honore
Humanum dignare caput.

Bello contra Volscos, L. Furius Dictator, Deorum opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ

nectæ vovit, cujus damnatus voti, cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eandem ædem, pro amplitudine P. R. faciendam, creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat, anno postquam vota, dedicatur. *Liv. lib.* 7. Veneri Erycinæ Q. Fabius Max. ædem vovit, quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem Attilius Prætor vovit. *id. lib.* 22. Cum initio belli Latini victus inopia laboraretur, & magnus esset metus, ne tandem deficeret, terra fructûs negante, & bello, ne aliunde subveherentur, vetante; inspectis libris Sibyllinis, cognitum est, Cererem, Liberum, & Liberam placandos esse. Votum itaque fecit Postumius Cos. priusquam exercitum educeret, si imperii sui tempore benigna esset annona, templa se illis constructurum, & instituturum in singulos annos sacrificia. Vota Dii exaudiverunt. *Dion. Halic. lib.* 6. *cap.* 14.

II. Pecunia tum certa tum incerta, & inde Ludi. Licinius quidem Pont. Max. negavit ex incerta pecunia vovere deberi; cum autem ad collegium Pontificum P. Sulpitius Cos. retulisset; posse, imo etiam rectius esse Pontifices decreverunt. Vovit itaque in eadem verba Consul, præeunte Max. Pont. quibus ante quinquennalia Vota suscipi solita erant, præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, cum solvetur, Senatus censuisset, ludos donaque facturum. toties ante ludi magni de certa pecunia, ii primi de incerta. *Liv. lib.* 31. *cap.* 9. *&* 41. *cap.* 21.

III. Ver sacrum, quod erat pecus natum inter Kal. Martias, & pridie Kal. Majas. *Liv. lib.* 34 Sisenna, lib. 4. Histor. citante Nonio in *Ver sacrum: quondam Sabini feruntur vovisse, si res communis melioribus locis constitisset se ver sacrum facturos.* hoc autem populi injussu voveri non poterat. Populus autem in hæc verba rogabatur, ut est apud Livium. lib. 22. cap. 10. *Velitis jubeatisne hoc fieri? Si respublica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicuti mea, que salva est, servata erit hisce duellis, quod duellum populo Rom. cum Carthaginiensi est, queque duella cum Gallis sunt. qui cis Alpes sunt? datu[illegible] donum duit populus Romanus Quiritium, quod Ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino,* bo-

bovillo grege, quaque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die Senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet; quaque lege volet, facito: quomodo faxit, probe factum esto. si id moritur quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet, occidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens probe factum esto. si nocte, sive luce, sive servus sive liber faxit, probe factum esto. Si ante id ea Senatus populusque jusserit fieri ac faxit, eo populus solutus liber esto.

Homines etiam Vere sacro continebantur. Cum enim Samnites pestilentia laborarent, Sthennius Mettius ejus gentis princeps, convocata concione civium suorum, exposuit, se vidisse in quiete, præcipientem Apollinem, ut, si vellent eo malo liberari, Ver sacrum voverent, id est, quæcunque vere proximo nata essent, immolaturos sibi. cum autem homines immolati non essent, post annum vigesimum ejusdem generis pestilentia rursum incessit: ideoque, ex oraculo ejusdem Apollinis, homines urbe expulsi. *Festus in Mamertini.* Tales e patriis finibus ad novas sedes quærendas emissi. Euseb. in Chronico: *Lacedemonii, ver sacrum destinantes, Heracleam urbem condunt.* Justin. lib. 24. cap. 4. *Galli, abundante multitudine, trecenta millia hominum ad novas sedes quærendas, velut ver sacrum, miserunt.* Plin. lib. 3. cap. 13. *Piceni orti sunt a Sabinis voto vere sacro.*

Simile est ἱερὸς ἐνιαυτὸς *Annus sacer*, de quo Strabo, lib. 5. *Sabini adversus Umbros diutino bello certantes, quorundam more Græcorum, votum fecerunt, ut eo anno nata immolarent. Re igitur bene gesta reversi, nata partim sacrificarunt, partim consecrarunt. Ceterum facta sterilitate, vulgatum est a quibusdam oportere & liberos consecrari, quod & patraverunt. Siquidem editos in lucem pueros Marti consecratos acclamaverunt, eos tamen virilem ingressos ætatem in coloniam emiserunt.* De eo more tam a Græcis quam à Barbaris recepto agit Dionysius Halicarnassensis, *lib.* 1. *cap.* 3. *& lib.* 2. *init.* & Sisenna, lib. 4. Histor. citante Nonio in *Damnare*: *Quod voto damnati fetum omnem dicuntur ejus anni statim consecrasse.* vide Paulum Festi abbreviatorem in *ver sacrum.*

IV. Decimam ex præda Vejenti Dictator Camillus vovit Apollini. *Liv. lib.* 5. *cap.* 21. Alioqui decimæ Herculi sacræ.

Vove-

Vovebantur & hecatombæ, item homines ut victimæ piaculares, de quibus deinceps. Plura legere est in Brisson. form. *pag.* 95, 113. & Spencer. *de legg. Hebraor. ritual. lib.* 3. *dissert.* 1. *cap.* 10. Alex. ab Alex. lib. 3, cap. 22. Decimas Apollini voverunt Crotonienses: Locrenses, ut eos & votis & armis vincerent, nonas. *Just. lib.* 20. *cap.* 3.

V. Capillos Æsculapio, Apollini, Dianæ, aliisque, Diis etiam marinis & fluvialibus voverunt gentiles, quod multis probavit Spencerus, *de legg. Hebraor. ritual. lib.* 3. *dissert.* 1. *cap.* 6.

CAPUT VII.

Peccata in sacras personas: Agamemnonis in Chrysen. delicta Vestalium. Sacrilegium. Junonis Laciniæ templum a Fulvio Flacco violatum. Thesaurus Proserpinæ a Q. Flaminio spoliatus. Apollo Delphicus violatus. Homicidium. Sybaritæ oraculo prohibiti, aliique: non item qui socium imprudens occiderat.

SUperstitiosa gentilium ἐθελοθρησκεία maxime apparuit, si quo modo iram numinis concitatam sensissent: quod tum ex peccatis, tum ex eorum pœnis facile colligebant. Peccata sanctissimæ Dei naturæ repugnare, adeoque eum irritare dictabat conscientia, præsertim si aut in homines, ac res Diis sacras committeretur. Sacerdotum suorum contumeliam ulti sunt Dii: contumelia Agamemnon affecit Chrysen Apollinis Sacerdotem, quare classis Græcorum peste vastatur. *Homer. Iliad. A.* Vestalium Virginum, quo major apud Romanos erat auctoritas, eo graviora earum delicta censebantur, non solum ipsarum Virginum suppliciis, sed publicis etiam supplicationibus & lustrationibus expianda. Opimia & Floronia stupri compertis,

 alte

alteraque sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata, altera sibi mortem conscivit. L. Cantilius, scriba Pontificum, qui cum Floronia stuprum fecerat, a Pont. Max. eo usque virgis in comitio cæsus est, ut inter verbera expiraret. Hoc nefas in prodigium versum, Xviri libros adire jussi, & Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus, sciscitatum quibus precibus supplicationibusque Deos possent placare. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro boario sub terra vivi demissi, in locum saxo consæptum, ibi ante hostiis, minime Romano sacro, imbutum. *Liv. lib.* 22. Apud Jul. Obsequentem, cap. 6. *Vestæ penetralis ignis extinctus. Virgo, jussu M. Æmilii Pontificis Max. flagro cæsa, negavit ulterius interiturum. Supplicationibus habitis, in Hispania & Histria bella prospere administrata,* Sic viri docti hunc locum legunt & distinguunt.

Propter res sacras violatas non minus superstitiosi gentiles. Celebratum olim fuit Laciniæ Junonis templum, quod sex millia Crotone aberat, de quo Livius, lib. 24. cap. 3. *Sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi frequenti sylva, & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pecus pascebatur, sine ullo pastore. separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum, magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea solida facta & sacrata est: inclytumque templum divitiis, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerunque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento.* Servius ad 3. Æneid v. 552. aliud miraculum narrat. *Si quis ferro in tegula templi ipsius nomen incideret, tamdiu illa scriptura manebat, quamdiu is homo viveret, qui illud scripsisset.* Aliud item Plinius, *lib.* 2. *cap.* 107. & Valerius M. *lib.* 1. *cap.* 8. Ara sub dio sita cinerem habuit immobilem, perflantibus undique procellis. Hoc templum violarunt Hannibal & Fulvius Flaccus.

De Hanibale Cicero, 1. *de divin.* cum columnam auream ex hoc fano auferre vellet dubitaretque utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebravisse, cumque solidam invenis-

ſet, ſtatuiſſetque tollere, ſecundum quietem viſa eſt ei Juno prædicere ne id faceret, minitarique ſi id feciſſet, ſe curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto neglectum non eſt. itaque ex eo auro, quod exterebratum erat, buculam curavit faciendam, eamque in ſumma columna collocavit.

De Q. Fulvio Flacco, Livius, *lib.* 42. *cap.* 3. Hic Cenſor, cum ædem Fortunæ Equeſtris, quam in Hiſpania Prætor bello Celtiberico voverat, faceret enixo ſtudio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum eſſet. Magnum ornamentum ſe ratus templo adjecturum ſi tegulæ marmoreæ eſſent: profectus in Brutios ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id ſatis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt quæ tollerent, atque aſportarent, auctoritate Cenſoria ſociis deterritis id ſacrilegium prohibere. Poſtquam Cenſor rediit, tegulæ expoſitæ de navibus ad templum portabantur. quamquam unde eſſent, ſilebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus eſt: ex omnibus partibus poſtulabatur ut coſſ. eam rem ad Senatum referrent. Ut vero arceſſitus in curiam Cenſor venit multo infeſtius ſinguli univerſique præſentem lacerare: templum auguſtiſſimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Hannibal violaſſent, violare parum habuiſſe, niſi detexiſſet fœde, ac prope diruiſſet. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. Cenſorem moribus regendis creatum, cui ſarta tecta exigere ſacris publicis, & loca tuenda, more majorum, traditum eſſet: eum per ſociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium ſacrarum vagari: & quod ſi in privatis ſociorum ædificiis faceret, indignum videri poſſet, id Deorum immortalium demolientem facere, & obſtringere religione P. R. ruinis templorum templa ædificantem: tanquam non iidem ubique Dii immortales ſint, ſed ſpoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum, priuſquam referretur, appareret, quid ſentirent Patres, relatione facta, in unam omnes ſententiam ierunt: ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piacularíaque Junoni fierent. Quæ ad religionem pertinent cum cura facta: tegulas relictas in area templi,

quia reponendarum nemo artifex rationem inire potuerit, redemtores nuntiarunt. Flaccus post hoc factum negatur mente constitisse. quinctiam per summam animi ægritudinem expiravit, cum ex duobus filiis in Illyrico militantibus alterum decessisse, alterum graviter audisset affectum. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 1. Q. Flaminii, Legati Scipionis in thesauro Proserpinæ spoliando sceleratam avaritiam justa animadversione vindicavit Senatus, eodem Valerio teste, cum enim vinctum Romæ protrahi jussisset, is ante causæ dictionem, in carcere, teterrimo genere morbi consumtus est: pecuniam Dea, ejusdem Senatus imperio, & quidem summam duplicando recuperavit. Sed hoc tam clarum noxæ simul ac pœnæ exemplum sacrilegos homines non deterruit. nec enim multo post literæ in Senatu recitatæ sunt Q. Minucii Prætoris, cui Brutii provincia erat: pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam, nec ad quos pertineat vestigia ulla extare. Indigne hoc passus Senatus. C. Aurelio Cos. negotium datum, ut ad Prætorem in Brutios scriberet: Senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius Prætor triennio ante habuisset. quæ inventa pecunia esset, reponi: si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante Pontifices censuissent, fieri, causa expiandæ violationis ejus templi. *Liv. lib.* 31. *cap.* 12. Nec Xerxes, nec Phocenses, nec Galli Apollinis Delphici templum impune violarunt. vid. *Justin. lib.* 2. 8. 24. Cicero, *de Arusp. resp.* religione Telluris se moveri dicit, quod ejus sedes privato vestibulo contineatur, eique postulationem deberi. Aurum Tolosanum multis excidii causa fuit, vid. Justin. *lib.* 32. *cap.* 3. A. Gell. *lib.* 3. *cap.* 9. aliosque.

Ait quidem Josephus in Apologia adversus Apionem, lege Mosaïca constitutum fuisse περὶ γε τοῦ μήτε χλευάζειν, μήτε βλασφημεῖν τοὺς νομιζομένους θεοὺς παρ' ἑτέροις, αὐτοῦ ἕνεκα προσηγορίας τοῦ θεοῦ. *Neque eos derideret quos gentium aliarum opinio Deos confinxit, neve quisquam male illis diceret, saltem enim prodesse illis honorem tanti nominis debere.* Quod ex qua legis parte hauserit Flavius divinare non possum, nisi forte hallucinatus est non intelligens quæ Exod. 22. 28. scripta sunt: אלהים לא תקלל *Non execraberis Deos.* quæ in eam

eam ſententiam accipienda ſunt, ut ſignificetur ἱεροὺς καὶ δούλους eſſe rerumpublicarum moderatores, qui in terris vice Numinis funguntur. Alias non uno edicto Moſes Iſraëlitis præceperat, ut terram hoſtilem armis ingreſſi, ſimulacra omnia, templaque & altaria Deorum diruerent, quos cæteræ nationes per errorem coluiſſent. Gentiles autem religiones ſuas violantes, contra conſcientiam quamvis errantem agebant, adeoque *formaliter & interpretative*, ut cum caſuiſtis & ſchola loquamur, contra Dei voluntatem, agebant, quare eos ſacrilegii reos fuiſſe negari non poteſt.

Inter peccata in homines commiſſa, homicidium maxime abominati ſunt Dii gentilium, quamvis ἀνθρωποκτόνοι ἀπ' ἀρχῆς. ideoque humano ſanguine pollutos, niſi ante luſtratos, a ſacris prohibuerunt. Sybaritas ab Oraculo Delphico repulit Pythia, quod citharoedi cæde polluti eſſent. Ælian. var. hiſt. lib. 5. cap. 45.

Βαῖν' ἀπ' ἐμῶν τριπόδων, ἔτι τοι φόνος ἀμφὶ χέρεσσι
πολὺς ἀποστάζων ἀπὸ λαίνου οὐδὲ ἐρύκει.
Οὔ σε θεμιστεύσω, Μουσῶν θεράποντα κατέκτας
Ἥρης πρὸς βώμοισι, θεῶν τίσιν οὐκ ἀλεείνας.
Τοῖς δὲ κακῶς ῥέξασι δίκης τέλος οὐχὶ χρονιστὸν,
Οὐδ' ἀπαραίτητον, οὐδ' εἰ Διὸς ἔγγονοι εἶεν.
Ἀλλ' αὐτοῦ κεφαλῇσι, καὶ ἐν σφετέροισι τέκεσσιν,
Ἐλεῖται, καὶ πῆμα δόμοις ἐπὶ πήματι βαίνει.

Cede meis menſis, manibus nam ſanguis adhærens,
Deſtillanſque recens prohibet tibi limina templi.
Non tibi fata canam, magnæ Junonis ad aram
Muſarum innocuum ſtraviſti cæde miniſtrum.
Non immortales hoc Dii patientur inultum.
Si quis enim prudens ſcelerata e mente profectum
Committat facinus, gravis hunc prope pœna ſequetur.
Non exorabit, neque ſi genus ab Jove ſummo
Duceret, ipſe ſuo collo, colliſque nepotum
Hoc luet, & generi cumulatim damna ferentur.

Qui fuga ſocium a latronibus circumventum deſeruerat, tanquam homicidam eadem Pythia averſata eſt. Ælian. var. hiſt. lib. 3. cap. 44. vid. & Simplic. in Epict. cap. 39.

Ἀνδρ.

'Ανδρὶ φίλῳ θνήσκοντι παρὼν πέλας οὐκ ἐβοήθεις,
'Ου σε θεμιστεύσω, περικαλλέος ἔξιθι νηοῦ.
Occidi socium præsens es passus amicum,
Non tibi vaticinor, sacro te proripe templo.

Qui vero imprudens socium occidisset, cum latronem peteret, ut purum admisit, ibid.

'Εκτεινας τὸν ἑταῖρον ἀμύνων, οὐ σ' ἐμίανεν
Αἷμα, πέλεις δὲ χέρας καθαρώτερος, ἢ πάρος ἦσθα.
Defendens socium verso mucrone necasti,
Purior es manibus nunc quam prius esse solebas.

Sic cives Delphici malis pressi coacti sunt placare manes Æsopi fabulatoris notissimi. Spartani manes Pausaniæ, Callondas manes Archilochi oraculo jussi placarunt. *vid. Plutarch. de sera num. vindicta cap.* 26. 35. Orestes a cæde matris nondum expiatus, ad sacra Liberi Patris ab Atheniensibus non est admissus, ne tamen a festi celebritate plane arceretur, χοῶν festum in ejus gratiam institutum est. *vid. Hospin. de fest.* Nec Nero Eleusiniis sacris interesse ausus est. *Suet. Ner. cap.* 34. Huc facit locus apud Aristotelem, *Polit. lib.* 2. *cap.* 2. ubi communem usum mulierum rejicit, hoc argumento, quia sic singuli suos patres ignorarent, atque ita si ignari patrem suum occidissent, expiari non possent.

CAP.

CAPUT. VIII.

Pœna peccatorum. Fames, Bellum, Morbi, iique vel animi vel corporis. Insania vaticinantium. ἐνθουσιασμὸς *Pythiæ. Larvati. Porci grundiles. Pestilentia in Græcorum ad Trojam exercitu: apud Massilienses: Romanos. Lectisternia. Ludi.*

RAro antecedentem scelestum deseruit pede pœna claudo. Dii laneis pedibus incedentes plumbeas habent manus, tarditatemque supplicii gravitate compensant.

Pœnas peccatorum gentiles vel sentiebant vel præsagiebant. Sentiebant mala præsentia, qualia imprimis λιμὸς, πόλεμος, λοιμὸς, quæ Davidi, divino jussu, proponebantur. 2. *Sam.* 24.

Ad primum malum, famem scilicet, avertendum gentiles superstitionibus suis fuere occupatissimi. Cei, quotannis, teste Cicerone, 1. *de divin.* ortum caniculæ diligenter servabant, conjecturamque capiebant, salubrisne an pestilens annus esset futurus, quod etiam ad fertilitatem & famem, quam ex eo præsagiebant, se extendisse colligas ex Apollon. Argon. lib. 2.

Ἦμος δ' ὀρανόθεν μινωίδας ἔφλεγε νήσους
Σείριος, ὀδ' ἐπὶ δηρὸν ἔην ἄκος ἐνναέτῃσιν.
Τῆμος τόν γ' ἐκάλεσαν ἐφημοσύνης ἑκάτοιο
Λιμοῦ ἀλεξητῆρα· λίπεν δ' ὅγε πατρὸς ἐφετμῇ
Φθίην· ἐν δὲ κέῳ κατενάσσατο λαὸν ἀγείρας
Παῤῥάσιον· τοί περ τε λυκάονος εἰσὶ γενέθλης.
Καὶ βωμὸν ποίησε μέγαν διὸς ἰκμαίοιο·
Ἱερά τ' εὖ ἔρρεξεν, ἐν ὄρεσιν ἀστέρι κείνῳ
Σειρίῳ, αὐτῷ τε κρονίδῃ διί, τοῖο δ' ἕκητι
Γαῖαν ἐπιψύχουσιν ἐτήσιοι ἐκ Διὸς αὖραι

Ἤμαλα τεσσαράκοντα. κέῳ δ' ἔτι νῦν ἱερῆες
Ἀντολέων προπάροιθε κυνὸς ῥέζουσι θυηλάς.

Quando de cœlo Minoidas torrebat insulas.
Sirius, neque diu adesset medela inhabitantibus,
Tunc ipsum invocarunt, ex monitis Apollinis,
Famis liberatorem. reliquit autem ipse, patris præcepto
Phthiam, inque Ceum transtulit ad habitandum populum congregans
Arcadicum, qui quidem Lycaonis fuit genus,
Atque templum fecit insigne Jovis Icmæi,
Sacraque rite peregit in montibus stellæ isti
Sirio, ipsique Saturnio Jovi, cujus causa
Terram refrigerant etesiæ ex Jove auræ
Dies quadraginta. Ceique etiamnum sacrificio
Ortum ante Canis celebrant sacra.

Phigalenses, neglectis Cereris sacris, cum fame vexarentur, Apollinis oraculo moniti, Deam placarunt. *Pausan. in Arcad.* Apud Græcos mos erat Famem virgis ex ædibus ejicere, dicendo: ἔξω βούλιμον, ἔσω πλοῦτον καὶ ὑγίειαν. *Foras famem, intro divitias ac sanitatem.* Cum Athenienses fame laborarent, monuit oraculum, ut famem, loco designato, certis piaculis placarent, illi campum quendam designarunt, qui inde λιμοῦ πεδίον *famis campus* dictus est, quod in proverbium abiit, notante Erasmo.

Altera calamitas, bellum, magnum secum vastitatem trahens, quod Annibali in somnio ostensum Cicero & Livius testantur. Huic avertendo laborarunt gentiles. Illustre est exemplum Mesæ Moabitarum Reguli, 2. *Reg.* 3. qui super murum immolato filio suo primogenito Israelitici belli molem amoliri se posse sibi persuaserat. Alexandro M. Tyrum obsidente, cum ad summas angustias incolæ redacti essent, multis seculis sacrum intermissum repetere quidam voluerunt, ut ingenuus puer Saturno immolaretur: ac nisi Seniores, utpote saniores, obstitissent, humanitatem dira superstitio vicisset. *Curt. lib.* 4. De Antonino Philosopho narrat Jul. Capitolinus, quod bello Marcommannico territus, undique Sacerdotes acciverit; peregrinos ritus impleverit; Romam omni genere lustraverit; retardatusque a bellica profecti-

one

one sit, & Romano ritu lectisternia per septem dies celebraverit. Vopiscus in Aureliano: *In illo timore*, inquit, *quo Marcomanni cuncta vastabant, ingentes Romæ seditiones motæ sunt, paventibus cunctis ne eadem, quæ sub Gallieno fuerant, provenirent. quare etiam libri Sibyllini, noti beneficiis publicis, inspecti sunt, inventumque ut in certis locis sacrificia fierent, quæ Barbari transire non possent. Facta denique sunt ea quæ præcepta fuerant in diverso ceremoniarum genere, atque ita Barbari restiterunt.*

Tertium denique malum in morborum genere versatur. Hi autem vel animum hominis, vel corpus afficiunt.

Inter animi morbos, quos & pestes recte vocaveris, maximus est *Insania*, ab ipsis quasi præsentibus Diis immitti credita: quare μαίνεσθαι & δαιμονίζεσθαι idem valent, ac junguntur, Joh. 10. 20. τῷ σωφρονεῖν opponuntur, quod liquet conferenti loca: Marc. 5. 15. Luc. 8. 35. Act. 26. 25. Plato diserte initio Alcibiadis 2. τὸ μαίνεσθαι ἄρα γε ὑπεναντίον σοι δοκεῖ τῷ σωφρονεῖν.

Insania hic duplex occurrit. Vaticinantium & Larvatorum.

Vaticinantes futura prædicebant; fanatici dicebantur a Fauno, cujus, ut & aliorum Deorum præsenti numine agitabantur. *Serv. ad* 1. *Georg. v.* 10. Hebr. [illegible] Jer. 29. 25. 2. Reg. 9. 11. Marc. 3. 21. hæc [illegible] atque [illegible] sensuum atque animæ virium [illegible] est, de qua late agit Peucerus de divinationibus. De Sibylla Æn. 6.

— Non vultus, non color unus,
Non comptæ mansere comæ, sed pectus anhelum
Et rabie fera corda tument, majorque videri
Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Jam propiore Dei. — Statius lib. 10. Theb. de Thyodamante:

Ecce repens, superis animum lymphantibus, horror
Thyodamanta subit, formidandaque tumultu
Pandere fata jubet, sive hanc Saturnia mentem,
Sive novum comitem bonus instigabat Apollo.
Prosilit in medios visu audituque tremendus,
Impatiensque Dei, fragili quem mente receptum
Non capit, exundant stimuli, nudusque per ora

Stat furor, & trepidas incerto sanguine tendit,
Exhauritque genas; acies huc errat & illuc,
Sertaque mixta comis sparsa cervice flagellat.

Idem Statius 1. Achill. Vatem Calchantem graphice describit. De Pythiæ ἐκστάσει agit Diodorus Sic. lib. 16. Strabo, lib. 9. Origenes contra Celsum, lib. 7. Chrysost. homil. 29. in. 1. ad Corinth. iisdem fere verbis, quæ apud Scholiasten Aristophanis in Plut. pag. 4. leguntur. Sed hæc insania lustrationis non egebat, quia eam a Numine, sed benigno, immissam credebant.

Alterum Insaniæ genus eorum erat qui *Larvati*, ac *Cerriti* dicebantur. qui Cereris ira ac larvarum incursatione animo vexati, menteque orbati. *Non. Marc. cap.* 1. §. 213. Cic. de Arusp. resp. *A Diis quidem immortalibus quæ potest homini major esse pœna furore atque dementia? nisi forte in tragœdiis, quos vulnere ac dolore corporis cruciari ac consumi vides, graviores Deorum immortalium iras subire, quam illos, qui furentes inducuntur, putas. Non sunt illi ejulatus & gemitus Philoctetæ tam miseri (quanquam sunt acerbi) quam illa exultatio Athamantis, & quam somnium matricidarum.*

Hos lustrationibus sanari putabant. Plaut. amphitr. act. 2. sc. 2. *quæso, quin tu istanc jubes pro cerrita circumferri.* id. Epid. act. 1. sc. 2. *Desipiebam mentis —— Men' piacularem fieri oportet ob stultitiam tuam?* Desipere enim insanire est, & stultitia insania. adi Horatium, *lib.* 2. *sat.* 3. ubi tractat Stoicum paradoxum: ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται. Terent. Andr. act. 5. sc. 3. *Cur meam senectutem hujus sollicito amentia? An ut pro hujus peccatis ego supplicium feram?* Bacis Bœotius Lacedæmoniorum mulieres fanaticas carminibus lustralibus expiavit. notavit hoc Junius in adagio, *Veriora Bacidis dictis.* Festus: *Piari eos, veluti proprio verbo, ait Verrius, qui parum sunt animati, cum mentis suæ non sunt, & per quædam verba liberantur incommodo.* Aristoph. Vesp. de filio adversus insaniam Patris remedia quærente: εἶτ' αὐτὸν ἀπέλυε, καὶ κάθαιρε, καὶ μάλα μετὰ ταῦτ' ἐκορυβάντιζε. *quin eum lavitque, purgavitque: Corybantum sacra patrare cœpit.* Scholiast. p. 314. ὡς μαινόμενος, καὶ κατεχόμενος ὑπὸ θεοῦ, ἀντὶ τοῦ τὰ τῶν κορυβάντων ἐποίει αὐτῷ μυστήρια, ἐπὶ καθαρμῷ τῆς μανίας. *Quasi insaniens, & numine afflatus. propterea*

rea Corybantum mysteria peregit, propter insaniæ purgationem. Theophrastus hunc ultimum δεισιδαιμονίας characterem notat: μαινόμενόν τε ἰδὼν, ἢ ἐπίληπτον, φρίξας εἰς κόλπον πτύσαι. *Insanientem si viderit, aut comitiali morbo laborantem, exhorrescens in sinum spuit.* Epilepsia morbus ille fuit qui insputabatur, quod Plinius diserte monstrat, lib. 28. c. 4. quasi hæc conspuitio ad avertendam morbi perniciem conferat. Plaut. Capt. act. 3. sc. 4.

Hegio, hic homo rabiosus habitus est in Alide
Nec tu, quod isthic fabuletur, aures immittas tuas.
Nam isthic hastis insectatus est domi matrem & Patrem;
Et illic isti qui sputatur morbus interdum venit,
Proin tu ab isthoc procul recedas.

Similis superstitio Regis Achisi, 1. *Sam.* 21. qui Davidem insaniam simulantem procul a domo sua arcuit. Varro in Eumenidibus: *Apage in directum a domo nostra istam insanitatem.* Epilepsia autem ἱερὰ νόσος *Divinus morbus* nuncupatur, videlicet quod, ut ait Apulejus in Apologia, animi partem rationalem, quæ sanctissima est, eam violet. Hac sæpe Hercules correptus, fortasse ob Iphiti cædem, expiationibus se ab hoc morbo liberari posse putavit. *vid. Diod. sic. lib.* 4. *cap.* 31.

Inter corporis morbos Pestis maxime ab ipsis Diis immitti visa est, ideoque lustrationibus expianda, quare & Athenienses Ἀγνώστῳ Θεῷ fecerunt, de quo ante diximus. Apollo Græcorum ad Trojam exercitum peste vastabat, *Iliad. A.* quare Achilles de placando Deo deliberat:

Αἴ κεν πως ἀρνῶν κνίσσης, αἰγῶν τε τελείων
Βούλεται ἀντιάσας, ἡμῖν ἀπὸ λοιγὸν ἀμῦναι.
Sive agno tenero, corpusque recente capella
Hoc si forte malam placatus munere pestem Arceat.

Servius ad illud Virgilii: *Auri sacra fames*, ex Petronio Massiliensium sacrum contra pestem narrat. Frequentissima declamantibus materia, responsa in pestilentiam data, ut virgines tres pluresve immolentur, in satyrico Petronii. vid. Quintiliani declam. 326. & 384. Apud Athenienses Leus filias liberandæ a peste urbi immolavit: templum illis extructum Λεωκόριον appellatum, de quo Ælianus, *var. histor. lib.* 12. *cap.* 28. & Meursius,

ceram. gem. cap. 17. De Crotonienſibus & Metapontinis, *Juſtin. lib.* 20. *cap.* 2. Similia circa reſtitutionem ludorum Olympicorum facta narrat Phlegon, in fragmento, quod de Olympiis ſupereſt. Talibus remediis, ſed fruſtra, uſi Athenienſes in funeſtiſſima illa peſtilentia, quam deſcribunt Thucydides, *lib.* 2. Lucretius, *lib.* 6.

De Romanis ſæpe in Livio. *Lib.* 5. Cum gravis peſtilenſque omnibus animalibus æſtas eſſet, cujus inſanabili pernicie quando nec cauſa nec finis inveniretur, libri Sibyllini ex Sc. aditi ſunt. IIViri ſacris faciundis lectiſternio per dies octo, Apollinem, Latonamque, & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam ampliſſime poterat tum apparari ſtratis lectis placavere. privatim quoque id ſacrum celebratum eſt. &c. Hac de cauſa Æſculapius Epidauro Romam accerſitus, *Liv. lib.* 10. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 7. *Ovid.* 15. *metam.* Sic apud Liv. lib. 3. Cum vis peſtilentiæ late graſſaretur, Senatus inops humani conſilii, ad Deos populum ac vota vertit. juſſi cum conjugibus ac liberis ſupplicatum ire, pacemque expoſcere Deum. &c. Ludi etiam ſcenici, inter alia cœleſtis iræ placamina primo inſtituti ſunt T. Sulpitio Petico, & C. Licinio Stolone Coſſ. *Liv. lib.* 7. Sic lib. 4. cap. 25.

Cum Carthaginenſes peſte laborarent, cruenta ſacrorum religione, & ſcelere pro remedio uſi ſunt. quippe homines immolabant. &c. *Juſtin. lib.* 18. *c.* 6.

CAP.

CAPUT IX.

Somniorum natura: interpretatio. Somnia male consciorum, Neronis, Regum, privatorum. Somnia læta, tristia. Somnia Hecubæ, Cyri, Augusti, Galbæ, Chariclis, Cimonis, aliorum. Spectra humana specie augustiora. כנאים *Gigantes. lotio manuum Pilati.*

NEc minor gentilium cura ac metus circa pœnas imminentes, quam præsentes: illas signis quibusdam, ut ipsi censebant, certis præsagiebant.

Signa hæc vel interna homini erant, vel externa. Interna sunt somnia, quæ homini quiescenti species rerum & præteritarum & futurarum depingunt. Mens enim externis rebus non occupata, sed in se reflexa, phantasmata contemplatur liberius, & mirabiles rerum figuras fabricatur. Recte olim Heraclitus vivis unum dixit esse mundum, omnibus communem: dormientium unumquemque in sibi peculiarem divertere atque exspatiari. Superstitiosus animus, non tam de præteritis quam de futuris sollicitus, somnia divinitatis aliquid aut divinationis habere credit. Tibull. lib. 3, eleg. 4.

Somnia fallaci ludunt temeraria nocte,
Et pavidas mentes falsa timere jubent.

Homer. Καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν. quod Cicero, 1. *de divin.* multis probat. Hinc nata ars quæ ὀνειροκριτικὴ dicta, de cujus inventoribus ac scriptoribus antiquis vide Hadr. Junii animadvers. *lib.* 1. *cap.* 18. Proavorum memoria hac arte clarus fuit Junianus Majus, adeo ut responsa ejus divina fere monita haberentur, teste ejus συγχρόνῳ Alexandro ab Alex. *lib.* 1. *cap.* 11. celebratur & a Sannazario, *eleg. lib.* 2. ac a Joviano Pontano epitaphium meruit. Ὀνειροκρίτας Superstitiosus curat maxime Theophr. charact. cap. 17. ὅταν ἐνύπνιον ἴδῃ, πορεύεσθαι πρὸς τοὺς ὀνειροκρίτας.

πρὸς τοὺς μάντεις, πρὸς τοὺς ὀρνιθοσκόπους, ἐρωτήσων τίνι θεῷ, ἢ θεᾷ προσεύχεσθαι δεῖ. *Insomnium si viderit, pergere ille ad somniorum interpretes, ad divinos, ad augures, sciscitaturus, cui Deo, cui Deæ vota sint facienda.* Plutarchus de superst. cap. 4. *Superstitio semper pœnas quasdam exercens, miseram exagitans animam, somniis somno exturbat, a seipsa, tanquam ab aliquo alio excarnificatam, durisque & absurdis parentem mandatis, postquam evigilavit non contemnit somnia sua nec videt, nec delectatur, eo quod nihil eorum, quibus turbata fuerit, verum sit: sed umbram fugiens fraudis innoxiæ, revera sese decipit ac conturbat, sumtusque facit in agyrtas, atque impostores incidentes, qui ei dicant.* Si te nocturna visa terruerunt, Hecatesve comessatio terrenæ: *Vetulam voca, quæ pistrino adsidet, & mari corpus tuum merge, ac per totum diem humi deside.* Quam solliciti erant de somniorum suorum interpretatione aulici illi Pharaonis? *Gen.* 40. Nec minus consternatus erat Rex Nebucadnezar propter visionem nocturnam. *Dan.* 2. Uxor Pilati disserte: πολλὰ ἔπαθον σήμερον δι' αὐτ. *Matth.* 27. Suetonius, somnio perterritus, ab actione forensi abstinere voluit, adversi quid veritus, ait *Plinius lib.* 1. *epist.* 18. In male consciis hoc præsertim obtinet. Plutarchus de sera Numinis vindicta, *cap.* 6. narrat somnia Clytemnestræ, Apollodori, Hipparchi, Ptolomæi Cerauni, Pausaniæ: Instar omnium sit quod scribit Suetonius, *Ner. cap.* 45. terrebatur evidentibus somniorum portentis Nero, nunquam antea somniare solitus, occisa demum matre, vidit per quietem, navem sibi gubernanti extortum gubernaculum, trahique se ab Octavia uxore in arctissimas tenebras, & modo pennatarum formicarum multitudine oppleri; modo a simulachris gentium ad Pompeji theatrum dedicatarum circuiri, arcerique progressu. Asturconem, quo maxime lætabatur, posteriore corporis parte in simiæ speciem transfiguratum, ac tantum capite integro hinnitus edere canoros.

Regum imprimis observata sunt somnia. Nestor postquam Agamemnon in concilio Græcorum somnium narrasset, Iliad. B. sic ait:

Ει μέν τις τὸ ὄνειρον Ἀχαίων ἄλλος ἔνισπε
Ψεῦδος μεν φαῖμεν, καὶ νοσφιζοίμεθα μᾶλλον.

Νῦν

Νῦν δ' ἴδεν ὃς μέγ' ἄριστος ἐνὶ στρατῷ εὔχεται εἶναι.
Si quis forte alius, quæ nunc audiſtis, Achivum
Somnia vidiſſet, potuiſſent falſa videri:
Nunc autem vidit regno qui præſtat, & armis.

Etiam poſt læta ſomnia, qualemcunque animi perturbationem ſedare voluerunt. Rhea Sylvia, 3. Faſtor. ſic precatur:

Utile ſit fauſtumque precor, quod imagine ſomni
Vidimus, an ſomno clarius illud erat.

1. de arte: *Multa vove, ſed cuncta palam: quotieſque licebit*
Quæ referas illi ſomnia læta vide.
Et veniat quæ luſtret anus lectumque locumque,
Præferat & tremula ſulphur & ova manu.

Apulejus, lib. 11. cum in ſomnio illi promiſſum, ſe aſinum exuturum: *Nec mora*, inquit, *cum ſomno protinus abſolutus pavore & gaudio, ac dein ſudore nimio permixtus exurgo: ſummeque miratus Deæ potentis tam claram præſentiam, marino rore reſperſus, magniſque imperiis ejus intentus*, &c. Sic & triſtia ſomnia expiabant. Tibull. lib. 1. el. 5.

Ipſe procuravi ne poſſent ſæva nocere
Somnia, ter ſalſa deveneranda mola.

Et lib. 3. eleg. 4. *At natum in curas hominum genus, omina noctis*
Farre pio placant & ſaliente ſale.

Socii Jaſonis, apud Apollon. Argon. 4. Circen

Εὗρον ἁλὸς νοτίδεσσι κάρη ἐφαιδρύνουσαν,
Τοῖον γὰρ νυχίοισιν ὀνείρασιν ἐπτοίητο.
Αἵματι οἱ θάλαμοί τε, καὶ ἕρκεα πάντα δόμοιο
Μύρεσθαι δόκεον· φλὸξ δ' ἀθρόα φάρμακ' ἔδαπτεν,
Οἷσι πάρος ξείνους θέλγ' ἀνέρας ὅστις ἵκοιτο,
Τὴν δ' αὐτὴ φονίῳ σβέσσεν αἵματι πορφύρουσαν.
Χερσὶν ἀφυσσομένη· λῆξεν δ' ὀλοοῖο φόβοιο.
Τῷ καὶ ἐπιπλομένης ἠοῦς νοτίδεσσι θαλάσσης
Ἐγρομένη πλοκάμους τε καὶ εἵματα φαιδρύνεσκε.
Invenerunt maris humiditatibus caput lavantem;
Ita enim nocturnis ſomniis attonita reddita
Sanguine ei thalami, ſimul atque mœnia cuncta domus;
Madere videbantur, flammaque omnia pharmaca devorabat;

 Qui-

Quibus antea advenas demulsit viros, quicunque venissent.
Istam ipsa cruento delevit sanguine rubentem,
Manibus hauriens; cessavitque a gravi terrore.
Quare & instante aurora liquoribus marinis
Experrecta, capillos simul atque vestes lustrabat.

Sosia apud Plautum, Amph. 2. sc. 2. *Somnium narrat tibi.*
Sed mulier postquam experrecta es, prodigiali Jovi
Aut mola salsa hodie aut thure comprecatum oportuit.

Sic Mil. glorios. act. 2. sc. 4. postquam Philocomasium suum somnium narrasset, Palæstrio ait: *abi intro, & comprecare.* Mart. lib. 11. ep. 50. *Amphora nunc petitur nigri cariosa falerni,*
Expiet ut somnos garrula saga tuos.

Priamus post Hecubæ somnium sacrificat. Cicero 1. de divin. ex veteri poeta:

Quia mater gravida parere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba, quo facto Pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Perculsus, curis sumtis suspirantibus
Exsacrificabat hostiis balantibus,
Tum conjectorem postulat pacem petens,
Ut se edoceret obsecrans Apollinem
Quo sese vortant tanta sortes somnium.

Petron. satyr. *Licas Tryphana somnium expiavit.* Aristoph. Ranis act. 5. sc. 2.

Ὦ νυκτὸς κελαινοφαὴς	*O noctem nigram tenebris*
Ὄρφνα, τίνα μοι δύστηνον	*Quam tu miserum affers somnium*
Ὄνειρον πέμπεις ἐξ ἀφανοῦς	*Mihi, hunc ex obscuris caliginibus*
Ἀΐδα πρόσπολον	*Erebi servulum*
ψυχὰν ἄψυχον ἔχοντα,	*Inanime pectus habentem,*
Μέλαινας νυκτὸς παῖδα,	*Nefariæ noctis prolem,*
Φρικώδη δεινὰν ὄψιν,	*Atrocem vultu: amictum*
Μελανονεκυείμονα,	*Nigroneciredimiculis*
Φόνια, φόνια δερκόμενον,	*Trucia, trucia tuentem,*
Μεγάλους ὄνυχας ἔχοντα;	*Magnos ungues habentem;*
Ἀλλά μοι ἀμφίπολοι λύχνον ἅψατε,	*Ferte facem celeres famulæ mihi.*
Κάλπισί τ' ἐκ ποταμῶν δρόσον ἄρατε,	*Situla aquam e liquido date flumine.*

Θέρμετε τ' ὕδωρ ... Calfacite undas
Ὡς ἂν θεῖον ὄνειρον ἀποκλύσω, ... Hæc ut somnia fontibus abluam.

Scholiast. p. 182. Ἀποκλύσω.) Ἀπονίψωμαι. ὅπερ εἰώθασι ποιεῖν ἐν τοῖς ὀνείροις. τοῦτο δὲ μιμεῖται ὁ Αἰσχύλος, παρ' ᾧ ἀποδιοπομπεῖσθαι εἰώθει τὰς χαλεπωτάτας τῶν ὀνείρων. Abluam.) *quod in somniis facere solent. Hoc autem imitatus Æschylus, apud quem atrocia somnia procurari, sive expiari solent.* Cyrus apud Xenophontem, *παιδείας lib.* 8. post somnium Jovi patrio, & Soli, & aliis Diis hostias mactat. Apud eundem, *in sympos.o*, Charmidæ commoda paupertatis mire prædicanti Callias respondet: οὐκοῦν καὶ τύχῃ μηδέποτε πλουτεῖν, καὶ ἐὰν ὄναρ ἀγαθὸν ἴδῃς, τοῖς ἀποτροπαίοις θύοις; *Igiturne precaris ne unquam ditescas, & si latum tibi oblatum fuerit somnium Diis Averruncis sacrificas?* ut avertant rem scilicet mali omnis. Ipse Xenophon, *lib. 4. de expedit. Cyri Min.* per quietem se compedibus primo vinctum, deinde solutum ac liberum vidit. quod somnium chirosopho ipse narravit. ubi autem illuxit præsentes rem divinam fecerunt, & pulchre litarunt. Augustus ex nocturno visu stipem quotannis emendicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus præbens. *Sueton. August. cap.* 91. Galba (*Sueton. c.* 18.) cum somniasset Fortunam suam Tusculanam, minantem se erepturam quæ ipsi dedisset, exterritus, prima luce, ad expiandum somnium, præmissis qui rem divinam appararent, Tusculum excucurrit. Chariclees apud Heliodorum, *lib.* 3. *Æthiop.* Apollini ὕμνον ἐπιλέγει, ... ταράττομένη τι, κατὰ τὰς ὕπνους, *hymnum sacrificat, quod in somnis aliquo modo turbatus esset.* Cybele anus, *ibid. lib.* 7. θυσίαν ἄγειν τῇ θεῷ λέγουσα, ὑπὲρ τῆς δεσποίνης Ἀρσάκης, ἔκ τινων ὀνειράτων τεταραγμένης, καὶ ἐξιλεώσασθαι τὰ ὀφθέντα βουλομένης. *Sacrificium se Deæ facturam dicens pro Domina Arsace, quibusdam insomniis territa, & placare visa volente.* Cimon Atheniensis per somnium canem exacerbatam se allatrare, atque ex latratu mistam edere humanam vocem: *I, mihi nam catulisque meis redderis amicus:* Astyphilus vates mortem ei denuntiari pronunciat. Cimon dein Libero Patri sacrificat, ubi jecur sine capite fuit, sanguisque victimæ a formicis raptus ad Cimonem delatus, & pollici pedis ejus circumjecttus. *Plut. in Cim.* Aquila in somnis visa a parentibus quibus filiæ locandæ, omen infestissimum, apud

Achillem Tatium, *lib.* 2. qui ſomnii hujus luſtrandi ſacrificium aſſignat Ξενίῳ νύκτος Διῒ μέσης ἐπὶ θάλατταν. Cum Latini Tarquinios reducere conarentur, duo fratres Tarquiniorum, Publicus & Marcus Laurentini, horribiles quaſdam ſpecies in ſomniis viderunt, pœnas atroces intentantes ni cœpto deſiſterent: Videbantur ſibi exagitari a quibuſdam furiis, verberari, tandem oculis orbari, multiſque aliis ſuppliciis miſerum in modum affligi, ita ut timore ac tremore excitarentur. Hi primum averruncatoriis quibuſdam, & piacularibus ſacris conabantur infeſtantes ſe dæmonas avertere, ſed fruſtra: itaque vates conſulebant. *Dion. Halic. lib.* 5. *cap.* 54. Cum uterque Conſul, T. Manlius Torquatus, & P. Decius Mus eandem ſpeciem in quiete vidiſſent viri majoris quam pro humano habitu, auguſtioriſque, dicentis: Ex una acie Imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus, matrique Terræ deberi: Utrius exercitus Imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partiſque victoriam fore. Hos nocturnos viſus coſſ. inter ſe contulerunt: placuit ante omnia averruncandæ Deum iræ victimas cædi, hoc ſacrificio expiaturi erant, ſi averti poſſet. *Liv. lib.* 8. *cap.* 6. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 7.

Non temere hic a Livio notatum, ſpeciem illam *majorem quam pro modo humano, auguſtioremque* apparuiſſe. Sic antiqui opinionem divinitatis tum dæmonibus, tum defunctorum animabus adſtruxerunt.

De dæmonibus: Sueton. Claud. cap. 1. Druſo *ſpecies barbaræ mulieris humana amplior* apparuit. Tacit. *annal.* 11. de Curtio Rufo, in Africa verſante: *Oblata illi ſpecies muliebris ultra modum humanum.* Plinius, lib. 7. epiſt. 27. ſuper eodem miraculo: *Offertur ei muliebris figura, humana grandior, pulchriorque.* Tacit. 1. hiſtor. *Erupiſſe cella Junonis majorem humana ſpeciem.* Xenoph. lib. 8. παιδείας: ἔδοξεν αὐτῷ προσελθὼν κρείττων τις ἢ κατ' ἄνθρωπον. Dio de Druſo agens, lib. 55. in princ. γυνή τις μείζων ἢ κατὰ ἀνθρώπου φύσιν. Spectrum Bruto ante aciem Philippicam viſum *immanis atque horrendi corporis*, teſte Plutarcho. Dion. eodem teſte *grandem mulierem, cultu & facie nihil a tragica furia abhorrentem* conſpexit. Caſſius Parmenſis fractis Antonii opibus Athenas confu-

git, ubi κακοδαίμονα hominem *ingentis magnitudinis* vidit. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 7. Hannibal, ut ibidem Valerius, in somniis existimavit missum sibi ab Jove *mortali specie excelsiorem* juvenem pro quo Livius *lib.* 21. *cap.* 22. in quiete, inquit, visum ab eo juvenem *divina specie*. Tibull. lib. 3. el. 4. de juvene in somniis sibi viso:

> *Non illo quicquam formosius ulla priorum*
> *Ætas, humanum nec videt illud opus.*

Epizelus, apud Herodotum, *lib.* 6. in pugna Marathonia φάσμα vidit hominis quantitatem excedens, hinc excoecatus magnam tamen hostium edidit stragem.

De functorum animabus, Julius Proculus affirmavit, visum a se Romulum, post obitum, augustiore forma quam fuisset. *Flor. lib.* 1. *cap.* 1. Ovid. 2. Fast.

> *Pulcher, & humano major, trabeaque decorus*
> *Romulus, in media visus adesse via.*

Seneca, Thyest. v. 669.

> ——— *errat antiquis vetus*
> *Emissa bustis turba, & insultant loco*
> *Majora notis monstra.* Idem, Oedip. v. 174.
> *Vaga per lucos simulacra virum*
> *Majora viris.*

De Herculis ἀποθεώσει, Ovid. 9. metamorph.

> *Sic ubi mortales Tyrinthius exuit artus,*
> *Parte sui meliore viget, majorque videri*
> *Cœpit, & augusta fieri gravitate verendus.*

Æneas, de apparente sibi Creusa, 2. Æneid.

> *Infelix simulachrum, atque ipsius umbra Creusæ*
> *Visa mihi ante oculos, & nota major imago.*

Dido moritura. 4. Æn. *Et nunc magna mei sub terras ibit imago.*

Apud Homerum, Odyss. λ. Achillis umbra apud inferos φοίτα μακρὰ βιβῶσα. Apud Senecam, Troad. v. 178.

> *Emicuit ingens umbra Thessalici ducis.*

Ut Amilcar, in eodem inferorum loco, apud Silium Ital. lib. 13.

> ——— *Inde citato*

Celsus abit gressu, majorque recessit imago,

Cassius in acie Philippensi Julium Cæsarem a se interfectum vidit humano habitu augustiorem. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 8. Apollonius Tyanæus animam Achillis e tumulo (ut scribit Philostratus, *in vita Apoll. lib.* 4.) excitatam ait sibi visam primo quinque, post ea duodecim quasi cubitorum. Sed hæc simplicius capere quod impediat? Scilicet respiciendo statuarum ordines, hæ enim vel pariles erant in quibus humani corporis modulus servabatur, quales doctis & sapientibus viris erigebantur: vel magnæ, si infra sesquialteram statura contineretur, quæ Augustæ vocabantur, & Regum erant ac Imperatorum: Vel denique majores, quibus commensus erat duplicatus, quales Heroum erant. Nam maximæ diis Optimis Maximis sacræ multo etiam auctiores compingebantur, unde colossos nuncupabant, de hiantis vastæ immanitatis ratione, *Coel. Rhodig. Lect. ant. lib.* 17. *cap.* 16. Eodem modo Alexander M. posteris fallax præparavit miraculum, cum in expeditionis suæ monumentum, non tantum munimenta castrorum extendi jussit, sed etiam cubilia amplioris formæ quam pro corporum habitu relinqui. *Curt. lib.* 9. *cap.* 3. *Justin. lib.* 12. *cap.* 8.

Hæc opinio ad ipsos quoque Judæos penetravit. Philo Jud. *lib. de execratione*, resipiscentes Judæos in patriam redituros ait deducente quodam spectro, augustiore, divinioreque, quam quæ humanis oculis obversari solent; cæterorum quidem nemini, solis autem revertentibus conspicuo. Giganteam animarum apud inferos formam astruere quidam voluerunt ex *Pr.* 2. 18. ubi Salomo orbitas adulteræ propendere dicit ad רפאים & Pr. 21. 16. *Vir qui erraverit in semita intelligentiæ in cœtu* רפאים *commorabitur.* Vox hæc gigantes notat, quia tanquam manes & spectra inter homines versabantur, adeo ut ad eorum conspectum homines quasi exanimarentur, ut fere contigit exploratoribus Israeliticis, *Num.* 13. 33. Sed & notat statum damnatorum apud inferos, cum Gigantes manifeste impii fuerint, *Gen.* 6. quin in illorum panegyri adulteri & impii versaturi sint, dubitandum non est: pro apparitione autem animarum forma gigantea hic ne γρῦ quidem. Viso etiam spectro lustratio instituta. *Phleg. de reb. mirab. cap.* 1.

Sed

Sed ne digressiuncula hæc gigantea videatur, in semitam redimus. Exemplum expiationis somnii est in Senecæ Octavia: *act.* 4. *sc.* 1. ubi Poppæa:

Delubra & aras petere constitui sacras,
Cæsis litare victimis numen Deum,
Ut expientur noctis & somni minæ,
Terrorque in hostes redeat attonitus meos,
Et vota pro me suscipe, & precibus piis
Superos adora, maneat ut præsens metus.

Sic Anna Soror Didonis apud Silium Ital. lib. 8.

Namque asper somno dirus me impleverat horror,
Terque suam Dido, ter cum clamore vocarat,
Et læta exultans ostenderat ora Sichæus.
Quæ dum abigo menti, & sub lucem, ut visa secundent
Oro cœlicolas, ac vivo purgor in amni.

Apud Valer. Flaccum, lib. 5. Argonaut.

Forte, Deûm variis per noctem territa monstris,
Senserat ut pulsas tandem Medea tenebras.
Rapta thoris primi jubar ad placabile Phoebi
Ibat, & horrendas lustrantia flumina noctes.
Et post: —— *patriumque viam detorquet ad amnem,*
Sacraque terrificæ suplex movet irrita noctis.

De sumtibus in hanc superstitionem impensis queritur Martialis, lib. 7. epig. 53.

Semper mane mihi de me mera somnia narras,
Quæ moveant animum sollicitentque meum.
Jam prior ad fæcem, sed & hæc vindemia venit,
Exorat noctes dum mihi saga tuas:
Consumsi salsasque molas & thuris acervos,
Decrevere greges dum cadit agna frequens:
Non porcus, non cortis aves, non ova supersunt,
Aut vigila, aut dormi, Nasidiane, tibi.

Pilatus in historia passionis Jesu Christi, *Matt.* 27. 24. Manus suas, toto populo inspectante, abluit. Interpretes in diversa abeunt, sunt qui hanc ablutionem lustrationem fuisse volunt: atque hi in duas rursus discedunt sententias: Alii enim Pilatum se

ſe luſtraſſe judicant, quod ſe jam piaculo teneri, id eſt, piacularem eſſe putaret, propter traditionem Domini noſtri in manus Judæorum, qua in re falluntur: Cum enim Pilatus Dominum nondum tradidiſſet Judæis, piaculo ſane nondum tenebatur, eoque facinore nondum peracto, non poterat ἀπονίπτειν, cum manus ejus nondum eſſent infectæ. Alii ergo de procurando uxoris ſomnio cum cogitaſſe contendunt, ac propterea iiſdem pene, quibus uxor, verbis uſum fuiſſe; illa enim dixerat: Μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ. ille: Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου. Sed neque hoc vero ſimile. Cur enim hoc ſomnium procuraverit maritus, ac non potius ipſa uxor, cui hoc fuerat oblatum? cur coram tribunali, & iſta Judæorum, gentiles ſuperſtitiones averſantium, πανηγύρει, acnon potius domi, antequam in publicum prodiiſſet? Præterea an hæc luſtratio ſola χειρολουσίᾳ peragi potuit ſine totius corporis, inprimis capitis, ablutione, quomodo noctes plerumque purgari ſolebant. Aliorum ſomnia alii non expiabant, niſi de ſe aliquid portenderent. Priamus uxoris ſomnium de filio, & totius Trojæ, cui ipſe imperabat, excidio, expiavit. Martialis Naſidieni ſomnia de ſe fuiſſe dicit, adeoque ſibi expianda, & ut ab illis ſumtibus liberetur, petit ut de ſe ſomniet Naſidienus, ſi ſomniare libeat. Hoc autem uxori Pilati accidiſſe non liquet. Hoc ergo Pilati factum referendum ad illud Chreias genus, quod Rhetores μικτὴν vocant, quia ἐκ λόγου καὶ πράξεως conflatum eſt. Sicut Agabus, *Act.* 21. 11. zona Pauli manus ac pedes ſibi vinxit, dixitque: *hæc dicit Spiritus S. virum, cujus hæc eſt zona, ita vincient Hieroſolymis Judæi.* Deus ipſe, *Deut.* 21. præceperat, ſi quis gladio confoſſus in agro fuiſſet inventus, ignoto percuſſore, congregandos eſſe Sacerdotes Leviticos, una cum proximæ civitas Senioribus, qui ſuper vitulam in valle mactatam, manus ſuas abluerent, proteſtati: *manus noſtræ ſanguinem hunc non effuderunt, & oculi noſtri effundentem non viderunt: Expia populum ſuum Iſraelem, quem redemiſti, Jehova, & ne impone reatum ſanguinis innoxii in medio populi tui Iſraelis.* Addita promiſſione: *Sic expiabitur illis reatus illius ſanguinis.* Eodem more Pilatus, et ore & opere de ſua innocentia proteſtatus eſt. Hoc enim & moris antiqui fuit, notante ad hunc locum Grotio, ut judices ex legibus

bus aliquem damnaturi, manibus ad Solem elevatis testarentur ἀθῶοι ἐσμὲν ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου, ut videre est in libro constitutionum Apostolicarum Clementis, *l.* 52. 11. Philo, *de vita Mosis*: λχλὴρ σύμβολον ἀνυπαιτίου ζωῆς. Judæis mos vetus etiam nunc manet a funere venientibus manus lavandi, quo testantur se causam morti non præbuisse, & omnia necessaria ministrasse defuncto.

CAPUT X.

Signa in cœlo. Eclipses. Cometæ. Libri Bigois, disciplina Tusca. Fulminum varia genera. Symbolum providentiæ divinæ. Jupiter Elicius. Suessanorum facinus horrendum. Capitolium de cælo tactum. Tempestates, Venti, Nebulæ Socratis numina. Judæi cælicolæ. Diluvium Noachicum universale. Inundationes Tyberis. Siccitates. Nili defectus. Terræmotus: apud Celænas. Lacus Curtius.

HActenus, quasi Morpheo quodam duce, ignavi domum & penetralia somni satis speculati, cornea an eburnea porta evasimus. Nunc sublimiora, & quæ extra hominem sunt, μετέωρα contemplabimur, quamvis enim hæc naturales suas causas habeant, cum tamen ea significent, quæ naturæ vires superant, ingentes hominibus terrores incusserunt. Loquitur Deus mortalibus in verbo scripto: locutus est πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως per Vates: Sed & cœli enarrant gloriam Dei. Quomodo ille erga nos est affectus, eo modo sidera, elementa, meteora, venti ac fulmina tanquam oculi Dei micant, sonantque, ut in iis, tanquam in speculo animum ejus in-

 tueri

tueri possimus. Signa cœli timere Christianos non decet, hoc gentilium est, *Jer.* 10. ab his tamen ad eorum conditorem pius ascendit animus, ejusque laudat clementiam, qui inertiam nostram his quasi stimulis excitat, ut mathematico aliquando respondit Carolus Magnus, an Ludovicus Pius ejus filius? ingentem cometam conspiciens, & magnam rerum mutationem animo præsagiens. Deus O. M. nunquam miraculum edidit, ut converteretur atheus, quia lumen naturæ ad eum convincendum sufficit: Signa hæc potentiæ ac majestatis divinæ ingentem horrorem incusserunt sæpissime monstris ἀθεοδέτοις, quod de Tiberio & Caligula scripsit Suetonius: Superstitiosam tamen gentilium religionem videmus simul ac miseramur.

Signa hæc naturalia occurrunt in æthere Eclipses: cometæ: in aëre Fulmina: in inferioribus Tempestates.

Eclipsium causas naturales demonstrarunt illi, qui sciverunt temporum orbes implere destinatas vices, Lunamque deficere cum aut terram subit, aut Sole premitur, quam quidem rationem sibi perceptam etiam vulgus militum edocuerunt Agathocles Syracusanus, *Justin. lib.* 22. & L. Sulpitius Gallus, *Liv. lib.* 44. *cap.* 37. Multitudo autem impotens, sæva, mutabilis, ubi vana religione capta est, melius superstitiosis vatibus, quam ducibus paret. Cum tale ostentum Alexandro M. contra Darium moventi oblatum esset, teste Arriano 2. 3. 4. Lunæ, Soli ac Terræ fecit, ut omnes placatum iret, qui auctores istius deliquii viderentur. Nicias autem Atheniensium Imperator causæ ignarus, veritus classem portu educere, opes eorum afflixit. *Plin. lib.* 2. *cap.* 12. Narrat Livius, *lib.* 38. *c.* 36. M. Valerio Messala, C. Livio Salinatore coss. supplicationem in triduum pro collegio decem virorum imperatam fuisse in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuissent. Porro Lunæ laboranti dissono strepitu & clangore opem ferre studebant, hinc Juvenalis, *sat.* 6. de loquaci muliere:

Tot pariter pelves, & tintinnabula dicas
Pulsari, jam nemo tubas atque æra fatiget:
Una laboranti poterit succurrere Lunæ.

Propert. lib. 1. eleg. 1.

At

At vos, deducta quibus est fallacia Lunæ,
Et labor in magicis sacra piare focis

Statius: 6. Theb. *attonitis quotiens avellitur astris.*
Solis opaca soror, procul auxiliantia gentes
Æra crepant, frustraque timent. Ovid, 4. metam.
Cum frustra resonant æra auxiliaria Lunæ.

Stellæ crinitæ etiam cæde expiatæ. *Suet. Ner. cap.* 36. *Tacit. ann.* 15. *cap.* 47. Cometes terrificum magna ex parte sidus, ac non leviter expiatum. *Plin. lib.* 2. *cap.* 25. Hos enim malum portendere experientia loquitur.

Manil. *Nunquam futilibus excanduit ignibus æther.*
Claud. *Et nunquam in coelo spectatum impune cometam.*
Cic. 2. de divin: *Vidisti & claro tremulos ardore cometas.*

Apud antiquissimos Tuscos artem Fulguritarum scripserat Bigois Nympha, cujus libri, una cum Sibyllinis & Martiorum, in templo Apollinis Palatini servabantur. *Serv. ad.* 6. *Ænid. v.* 72 In civitate Fæsulana celebres fuisse fulminum interpretes colligere est ex Silio Ital. lib. 8.

Adfuit & sacris interpres fulminis alis *Fæsula.* ——

Tusci in eo respectu cœlum in sedecim partes divisere. Prima est a septentrionibus ad æquinoctialem exortum: secunda ad meridiem: tertia ad æquinoctialem occasum: quarta obtinet quod reliquum est ab occasu ad septentriones. Has iterum in quaternas divisere partes, ex quibus octo ab exortu sinistras, totidem e contrario appellavere dextras. Ex his maxime diræ, quæ septentrionem ab occasu attingunt. Itaque plurimum refert unde venerint fulmina, & quo concesserint. Optimum est in exortivas redire partes. Ideo cum a prima cœli parte venerit, & in eandam concesserint, summa felicitas portenditur, quale Syllæ Dictatori ostentum datum. Cætera ipsius mundi portione minus prospera aut dira. *Plin. lib.* 2. *cap.* 54.

Diversa fulminum genera, huc spectantia, ex Senecæ quæst. natur. *lib.* 2. Plin. *lib.* 2. *cap.* 52. *& seqq.* item Festo, tanquam in tabella proponemus, ne autores sæpius nominare opus sit.

Distinguuntur tum a causis efficientibus; tum ab effectis sive significationibus.

Ex causis vel dubia sunt, vel certa.

Dubia, quæ & *provorsa* vocabantur, quæ ignorantur, noctu vel interdiu facta sint: ideoque Jovi Fulguri, & Summano simul sacra fiebant.

Certa, quæ ad certum auctorem referri poterant.

Tuscorum literæ novem deos fulmina emittere existimabant, eaque esse undecim generum. Servius, *ad* 1. *Æneid. v.* 46. in Hetruscis de fulguratura libris, duodecim genera scripta esse dicit: & ex Varrone notat, quatuor diis fulmina assignari, alii plures numerant, ex quibus fortissimum quidem Jovis, minora Junonis & Minervæ, ideoque hæc Jovis fulmine, vindictam impletura, usa est. 1. Æneid. v. 46.

Ipsa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem.

Romani duo tantum ex iis servavere: Dia vel diurna Jovi, nocturna Summano attribuentes. *August. de civ. Dei. lib.* 4. *cap.* 23. Junoni tamen ac Minervæ fulmen ex argento dederunt; Jovi autem ex auro pondo quinquaginta *Liv. lib* 22. *cap.* 1. Fuerunt & Jovis quædam simulachra, superstitiosis ritibus consecrata, adversus Theodosium Imp. in Alpibus constituta a gentilibus, quæ ipse, victo Eugenio deposuit, eorumque fulmina, quod aurea essent, jocantibus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benigneque donavit. *August. de C. D. lib.* 5. *cap.* 26. Hoc Jovis Βροντaίου telum etiam veteres Germani agnoverunt, qui quintum hebdomadæ diem Jovi sacrum, **Donder-dagh** appellarunt. *Voss. de idolol. lib.* 2. *cap.* 35. Et hinc forte Dei Brontonis cognomen in lapide Romæ, ad D. Mariæ trans pontem, apud Ald. Manutium, *in ratione Orthogr. p.* 730.

SOLI. INVICT.
MITHRÆ. FL. SEPTIMIUS. ZOSIMUS.
V. P. SACERDOS. DEI.
BRONTONIS.
ET. ÆCATE. HOC. SPELEUM.
CONSTITUIT.

Brontontis, in eodem marmore legit Dempsterus *ad Rosin. antiq. lib.* 2. *cap.* 8. quod ad grammaticam analogiam accedit propius. De æde Jovis Tonantis in Capitolio ab Augusto exstructa, vide

de Rycquum, de capitolio, cap. 39. Alex. Donati Romam, lib. 2. cap. 11. An hic per contemtum Iudæis dictus בעל פעור *Baal Peor*, *Deus apertionis*, puta *natium*, in emittendo flatu ventris? quod Scaliger sentit. Nihil enim æque ridicule tonitrui opponitur; quare Lucanus, in latrinis publicis, clariore crepitu ventris emisso, hemistichium Neronis ludibrii causa pronuntiasse dicitur: *Sub terris tonuisse putes*. Scaligeri sententiam rejicit Vossius, *de idol. lib. 2. cap. 7.*

Jovis Tonantis templum dedicavit Augustus. in ipso sacrificio tonitrua acciderunt, & Augusto tale somnium oblatum: Quum propter nominis ac formæ ejus Jovis novitatem, & quod ab Augusto is consecratus esset, maxime autem quod adscendentes in Capitolium ad eum primo perveniebant, ab omnibus *Jupiter Tonans* frequentaretur ac coleretur: imaginatus est in somnis Augustus, Iovem Capitolinum secum expostulare, quod secundo jam ipse loco haberetur; seque respondisse, excubitorem hunc *Tonantem* ei Capitolino a se esse positum: ideoque orta die tintinnabulum *Iovi Tonanti* appendit somnii confirmandi causa. Nam qui noctu vicinas invicem domos custodiunt, tintinnabulo utuntur, ut alter alteri, quoties visum est signum dare possit. *Dio. lib. 54. Sueton August. cap. 91.*

Iupiter Ἀστραπαῖος aram habuit in muro inter templa Apollinis & Iovis Olympii, cui Pythaistæ, conspecto ab Harmate fulgure, ex jussu oraculi Delphici, sacra faciebant. ut ex Strabone, aliisque docet Meursius. *Reliq. Attic. cap. 9.*

Quæ a Jove mittebantur fulmina considerabantur, vel ut a mittente, vel ut a recipiente.

Priori quidem modo tres Jovi manubias dabant (Manubias fulminum jactus dicit) in libris Hetruscorum lectum, Servio teste: ad 1. Æneid. v. 46.) Vel quia fulmen trisulcum: vel propter triplicem potestatem; Est enim vel *ostentatorium*, quo terror incutitur. 1. Æneid. *Et fulmine terres*. 8. Ænid.

Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque. Miscebant operi.

Vel *peremtorium*, quod punit. 8. Æneid. v. 432.

Flammisque sequacibus iras.

4. Æneid. v. 25. *Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.*

Tale agnovisse videtur Pastor ille fulmine percussus, cujus

meminit Stephanus de urbibus, in *Laodicea;* qui telum agnoſcens exclamavit lingua Syriaca *Rahmanthas*, quod ipſe, ex Philone interpretatur: ἀφ' ὕψους ὁ θεός, *ab alto Deus.* Scilcet ῥαμανύψος, ἄθας ἢ ὁ θεός. Heinſio tamen in exercitationibus ſacris ad 1. cor. 16. 22. corruptum videtur ex Μαρὰν ἀθὰ, quod eſt ὁ κύριος ἔρχεται. *Dominus venit.* quod diriſſimum devotionis carmen à Judæis intonabatur, cum ipſius Domini adventum in ſontis caput impiorarent, de quo vide Heideggerum de Patriarchis, *exercit.* 3. § 54. Quamvis autem Heinſio non placeat illud ῥάμαν per ὕψος explicare, & eodem Heinſio concedente paſtor ille Syriacè locutus fuerit: nobis illa interpretatio non adeo abſurda viſa eſt, cum ea vox à רם vel רום manifeſte deſcendat, & Heſychius Ῥαμὰ per ὑψηλή interpretetur. Adi Bochartum, *geogr. ſacr. part.* 2. *lib.* 2. *cap.* 12.

Vel denique *præſagum.* 10. Æneid. v. 177. *præſagi fulminis ignes.*
Ecl. 1. *De cœlo tactas memini prædicere quercus.*

Item alia tria ſunt fulminum genera; quod afflat, quod incendit, quod findit. Sic Jupiter Anchiſen *Fulminis afflavit ventis & contigit igni.* 2. Æneid. Incendii exemplum eſt in Semele, 3. metamorph.

Addidit & tonitrus, & inevitabile fulmen,
Qua tamen uſque poteſt vires ſibi demere tentat.
Nec quo centimanum dejecerat ipſe Typhoea,
Nunc armatur eo, nimium feritatis in illo eſt.
Eſt aliud levius fulmen cui dextra Cyclopum
Sævitiæ flammæque minus, minus addidit iræ,
Tela ſecunda vocant ſuperi.

Findit, ut 1. Georg. *Ipſe Pater, media nimborum in nocte, coruſca*
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu
Terra tremit: fugere feræ, & mortalia corda
Per gentes humilis ſtravit pavor: ille flagranti
Aut Athon, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo Dejicit.

Alia emittit quidem Jupiter, ſed e conſilio Deorum, & quidem duobus modis. Nam vel advocat duodecim tantum Deos, atque hoc fulmen boni aliquid aliquando facit, ſed tunc quoque non aliter quam ut noceat, nec prodeſt quidem impune, cum fragore

fragore discutit. Vel advocat omnes illos, quos superiores vel involutos vocant: hoc vastat & includit, & mutat statum privatum utique & publicum quem invenit, cum igne veniens adurit, fuligine deformat, accendit, &c.

Si autem recipientem respicias, fulmina, ut & omnia auguria sunt oblativa vel Impetrativa.

Oblativa, quæ non poscuntur, sed forte veniunt. (*Serv.* 6. *Æneid. v.* 190.) sunt triplicia: Consiliaria, Auctoritatis, & Status. (*Serv.* 8. *Æneid. v.* 524.)

Consiliaria, quæ & monitoria, ante rem fiunt, sed post cogitationem: cum aliquid in animo versantibus suadetur aut dissuadetur. Tale apud Livium, *lib.* 42. *cap.* 20. In suspensa civitate ad expectationem novi cum Perseo belli, nocturna tempestate, columna rostrata in Capitolio tota ad imum fulmine discussa est. Ea res prodigii loco habita ad Senatum relata est. Patres ad aruspices referre, & Xviros adire libros jusserunt. Xviri lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendum, victimis majoribus sacrificandum & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Minervæ promontorium renuntiarunt. Ludos per decem dies primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Aruspices in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi responderunt: quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas disjecisset. Sic sacrificante cos. Æmylio Paulo, fulmen in aram delapsum combussit, unaque perpetravit sacrificium. *Plut. in. Æm. Paulo.* Chabrias item Atheniensis, teste Frontino, *stratg. lib.* 1. *cap.* 12. *ex.* 12. classe dimicaturus, excusso ante navem ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus; *Nunc*, inquit, *potissimum ineunda pugna est, cum Deorum maximus Jupiter adesse numen suum classi nostræ ostendit.* Cicero in Mario, cujus fragmentum legitur: Aquilam

—— ubi præpetibus pennis, lapsuque volantem
Conspexit Marius, divini numinis Augur,
Faustaque signa suæ laudis, reditusque notavit:
Partibus intonuit cœli Pater ipse sinistris,
Sic aquilæ clarum firmavit Jupiter omen.

Et

Et apud Virgil. 8. Æn.

Vix ea fatus erat: defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades, & fidus Achates,
Multaque dira suo tristi cum corde putabant,
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, & ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

Narrat xenophon, *rer. Græc. lib.* 7. postquam Archidamus Lacedæmonios suos ad strenue rem gerendam hortatus esset, ex æthere fulgura ac tonitrua illi secunda intonuisse. Secuta est pugna, quæ ἄδακρυς dicta, in qua ex Lacedæmoniis nullus occubuit.

Ulyssi procis exitium machinanti, Οδυσσ. φ. v. 413.

Ζεὺς δ' μεγάλ' ἔκτυπε σήματα φαίνων.
Jupiper valde sonuit signa ostendens.

Cum Cyrus concione ad exercitum habita, Vestam, Iovem aliosque Deos patrios precatus esset λέγονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ αὐτῷ αἴσιοι γενέσθαι. *Dicuntur fulgura & tonitrua. ei boni ominis esse facta.* quæ ubi apparuissent Cambyses pater & Cyrus, nullo præterea alio augurio utentes profecti sunt, quod hæc signa Dei O. M. neminem laterent. *Xenoph.* κυρσπ. *lib.* 1. Epaminondas contra hostem exercitum educens, tonitru facto, ac iis, qui circa ipsum erant, interrogantibus, quid Deum significare putaret, dixit: ἐμβεβροντῆσθαι τοὺς πολεμίους, attonitos esse hostes, *Plut. apophr.*

Amm. Marcell. lib. 23. *Secuta die, qui erat VII. Id. April. sole vergente jam in occasum, ex parva nubecula, subito aere crassato, usus adimitur lucis: & post minacem tonitruum crebritatem & fulgurum, Jovianus nomine miles de cœlo tactus, cum duobus equis concidit, quos potu satiatos a flumine reducebat, quo viso harum rerum interpretes arcessit. interrogatique id etiam vetare procinctum fidentius affirmabant*, fulmen consiliarium *esse monstrantes, ita enim appellantur*, quæ dissuadent aliquid fieri, vel suadent. *Ideoque hoc nimis cavendum, quod militem celsi nominis, cum bellatoriis jumentis extinxit: & hoc modo contacta loca nec intueri nec calcari debere fulgurales pronuntiant libri.* Illustre est & illud, quod narrat Treutlerus

lerus in vitâ Wilhelmi Hassiæ Lantgravii: cum Fridewaldi, Hassorum arce belli contra Carolum V. ineundi consilium inirent Principes Germaniæ cum Joh. Fraxineo Episcopo Bajonensi, Galliæ Regis legato; eo momento, quo de summa rei vixdum inter illos convenerat, rapidum coruscantis aëris fulgur totum conclave occupat, sequente mox unico sed terrifico aëris mugitu. Reliquis territis, Bajonensis, consilium hoc à Deo fausta ominatione approbari, lætus exclamavit, idque exemplis ex antiquitate repetitis confirmavit. Exitus interpretationi fidem fecit. Simile quid bis accidisse in congressibus Henrici II. Angliæ, & Philippi Galliæ Regum notavit Bakerus.

Auctoritatis fulmen est, ubi post rem factam venit, quam futuram bono malove significat. 12. Æn. *Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit.* ubi Servius: *cum fiunt fœdera, si coruscatio fuerit, confirmantur.* In ipso consecrationis ædis Iovis Tonantis, sacro multa tonitrua exaudita scribit Dio, *lib.* 54. Plut. in Galba: *ubi in castris exorsus est orationem partim habere, partim de scripto recitare: toties tonuit & fulguravit, tantaque vis imbris & caliginis in castra & urbem effusa est, ut liqueret non admittere, neque comprobare Deos, neque felicem successum habituram Pisonis adoptionem.* In tali fulmine nuptiarum quoque omen est. 4. Æneid. v. 166.

—— Prima & tellus & conscia Juno
Dant signum: fulsere ignes & conscius æther Connubii. ——

Claudianus, 2. de rapt. Proserp. —— *Ni Jupiter æthere summo*
Pacificas rubri torsisset luminis alas
Confessus socerum. nimbis Hymenæus hiulcis
Intonat; & testes firmant connubia flamma.

Apud Homerum, Odyss. ω. v. 538. postquam Laërtes Eupithem percussisset, & Minerva pacem suasisset, Jupiter fulmen emisit:

Καὶ τότε δὴ Κρονίδης ἀφίει ψολόεντα κεραυνόν.

Et Iliad. B. v. 350. & seqq. Græcis naves conscendentibus Iupiter fulmine misso, annuit:

Φημὶ γὰρ οὖν, κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα
Ἤματι τῷ, ὅτε νηυσὶν ἐπ' ὠκυπόροισιν ἔβαινον
Ἀργεῖοι, Τρώεσσι φόνον καὶ κῆρα φέροντες,

Ἀστράπτων ἐπιδέξι᾽, ἐναίσιμα σήματα φαίνων.

Hoc eſt, interprete E. Heſſo: —— *namque illa profectò*

Sponſio certa Iovis, nos vincere Pergama bello
Oſtendit, quo namque die hæc in bella profecti
Cærula fluctivagis ſulcavimus æquora remis,
Trojanis mortem, & crudelia fata ferentes,
A dextra Pater immenſo ſplendore coruſcans
Affulſit nobis lætantibus omine dextro.

Status eſt, ubi quietis nec agentibus quicquam, nec cogitantibus quidem fulmen intervenit. Non itaque ſine cauſa fulmen divinæ providentiæ ſymbolum fuit: quod apparet ex nummis fulminis figuram gerentibus, cum ἐπιγραφῇ, PROVIDENTIÆ DEORUM, *EZ. Spanh. de uſu & præſt. numiſm. p.* 394.

Impetrativa fulmina dicebantur, quæ optata veniunt & poſcuntur: Sicut Æneas augurium petebat. 3. Æneid.

Da, Pater, augurium atque animis illabere noſtris.

Hæc a Jove Elicio, certo quodam carmine, impetrabantur. Picus ſic ait Numæ Pompilio. 3. Faſt.

Jupiter huc veniet ſumma deductus ab arce
Nubila promiſſi Styx mihi teſtis erit.
Emiſſi laqueis quid agant, quæ carmina dicant,
Quaque trahant ſuperis ſedibus arte Jovem,
Scire nefas homini eſt: nobis conceſſa canentur,
Quæque pio dici Vatis ab ore queunt.
Eliciunt cœlo te, Jupiter, unde minores
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.

Eadem ratione καταιβάτης *Deſcenſor* dictus eſt, in nummo Antonini, apud Patinum, *pag.* 226. Καταιβασίαι, ſigna cœlitus ad terram demiſſa. favet locus Plutarchi, 2. de fort. Alex. *Demetrius, cui Alexandreæ potentiæ parvam fortuna portiunculam contulerat, paſſus eſt ſe καταιβάτην, tanquam Deum qui in terras deſcendiſſet, appellari*, &c. Hunc ſub eo nomine colebant Athenienſes, eidem Sicyonii aram erexerant, ut refert Pauſanias in Eliacis.

Numa autem, dicto Ovidii loco fulmen a Jove impetravit:

Ortus erat ſummo tantummodo margine Phœbus,

Sollicitæ

Sollicitæ mentes speque metuque pavent.
Constitit, atque caput niveo velatus amictu,
Jam bene diis notas sustulit ille manus.
Atque ita, tempus adest promissi muneris, inquit,
Pollicitam dictis, Jupiter, adde fidem.
Dum loquitur totum jam Sol emoverat orbem,
Et gravis æthereo venit ab axe fragor.
Ter tonuit sine nube Deus, tria fulmina misit,
Credite dicenti, mira, sed acta loquor.

Impetrativa fulmina duplicia erant, Hospitalia, vel Auxiliaria. Hospitalia, quæ sacrificiis ad homines Jovem arcessebant, sed si irascente Domino invitarent, cum magno invitantium periculo veniebant. Itaque hunc impetrandi fulminis modum difficilimum esse, ex annalibus Pisonis, exemplo Tulli Hostilii ostendit Plinius, *lib.* 28. *cap.* 2. qui cum ex Numæ libris, eodem, quo ille, sacrificio, Jovem cœlo devocare conatus esset, quoniam parum rite quædam fecisset, fulmine ictus est. Eadem scribit Livius, *lib.* 1. Factum tamen a Volsiniis, & Porsena Herruscorum Rege. Horrendum est, atque impietate ethnica magis impium quod narrat Jovianus Pontanus, lib. 5. de bello Neapol. *Inventi*, inquit, *ex oppidanis atque obsessis* (in oppido Suessa) *sunt, qui nocturnis in tenebris, deceptis castrorum vigiliis, per asperrimas rupes furtim profecti ad litus, trahentes imaginem affixi ad crucem Christi, maledictis eam prius, ac diro prosecuti carmine, post in mare execrabundi immerserunt, cœlo, mari, terrisque tempestatem imprecati. Quo etiam tempore Sacerdotes quidam, mortalium omnium scelestissimi, dum satisfacere profanis militum artibus student, ritum nefarium secuti, quo, ut dictum est, in hujusmodi necessitatibus elici imbres putantur, asino pro ædis foribus constituto, tanquam agenti animam, funestum cecinere carmen. Post divina eucharistia in illius os palatumque injecta, conclamatum asinum funereis cantibus, vivum tandem ibidem, pro templi foribus, humavere. Hic vero, vixdum perfecto sacro, obnubescere aer, ac mare ventis agitari cum cœpisset, diesque medius offundi tenebris, ac nunc cœlum micaret ignibus, nunc lux omnino eriperetur, tonitru cœlum terraque horrescerent, volutarent evulsa ventis arbores, discussaque fulminibus saxa complerent aures*

 fragoribus:

fragoribus: prorupit tanta e nimbis pluvia imbresque tam validi, ut non cisterna modo colligendis aquis satis non essent, sed arentia saxa, rupesque exusta solibus, torrentes undequaque prolapsos diffunderent. Itaque Rex (Ferdinandus) *qui sola in siti potiundi oppidi spem collocaverat, frustra ab ea habitus, ad Savonem in vetera castra rediit.*

Auxiliaria, quæ advocata dicebantur, sed advocantium bono veniebant, 2. Æneid. post Anchisæ precationem:

Da deinde auxilium, Pater, atque hæc omina firma;

Protinus additur; *Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore*
Intonuit lævum, & de cœlo lapsa per auras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.

Idem Ulyssi contigit. Odyss. Υ. vers. 102.

Ὣς ἔφατ᾽ εὐχόμενος. τοῦ δ᾽ ἔκλυε μητίετα Ζεύς,
Αὐτίκα δ᾽ ἐβρόντησεν ἀπ᾽ αἰγλήεντος Ὀλύμπου
Ὑψόθεν ἐκ νεφέων. γήθησε δὲ δῖος Ὀδυσσεύς.
Sic dixit precatus: hunc autem audivit consiliarius Jupiter;
Statim autem tonuit a splendido Olympo
Ab alto ex nebulis. lætatus autem est Ulysses.

Et Æneæ post preces fusas. 7. Æneid. v. 141.

Hic pater Omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis & auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.

Item Ascanio: 9. Æneid. v. 630.

Audiit, & cœli genitor de parte serena
Intonuit lævum. Romulo: 3. Fastor.
Ille precabatur: tonitru dedit omina lævo
Jupiter; & Lævo fulmina missa polo.

Etiam Mario, apud Ciceronem, lib. 1. de divin.

Hanc (aquilam) *ubi præpetibus pennis, lapsuque volantem*
Conspexit Marius, divini Numinis augur,
Faustaque signa suæ laudis, reditusque notavit:
Partibus intonuit cœli pater ipse sinistris.
Sic aquilæ clarum firmavit Jupiter omen.

Æacus, apud Clementem Alex. Strom. lib. 6. ἀνελθὼν ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν ὄρος, τὰς καθαρὰς χεῖρας ἐκτείνας εἰς οὐρανὸν κοινὸν ἀποκαλέσας τὸν θεὸν ηὔξατο οἰκτεῖραι αὐτὸν τετρομένην τὴν ἑλλάδα. ἅμα δὲ εὐχομένου, βροντὴ ἐξαίσιος.

ἐξαίσιος ἐκτύπει, καὶ πᾶς ὁ πέριξ ἀὴρ συνεφοῦτο. λάβροι δὲ καὶ συνεχεῖς ὄμβροι καταρραγέντες ὅλην ἐπλήρωσαν τὴν χώραν· ἐντεῦθεν ἄφθονος καὶ πλουσία τελεσφορεῖται εὐκαρπία τῇ Αἰακοῦ γεωργηθεῖσα εὐχαῖς. *Cum in Græcum montem adſcendiſſet. mundis in cœlem extenſis manibus, communem Deum invocans precatus eſt, ut afflictæ miſereretur Græciæ. Simul ac autem cœpit precari, felix ſtatim tonitru inſonuit, & totus aer circumcirca fuit obductus nubibus. Vehementes autem & continui imbres erumpentes totam implevere regionem. Hinc efficitur abundans & copioſa fructuum feracitas, qui Æaci, tanquam agricolæ, fuere impetrati precibus.* Qua in re Princeps aëris, diabolus, Clemente judice, æmulari voluit ſignum illud, quo verus Deus ſignificare voluit ſe exaudiſſe preces ſervi ſui Samuelis, cui voce tonante, & pluvia reſpondit meſſis tempore. 1. *Sam.* 12. 18. Sicut igne θεοπρεπεῖ reſpondit Eliæ. 1. *Reg.* 18. De M. Aurelio Imp. ſcribit Jul. Capitolinus in ejus vita: *Fulmen de cœlo precibus ſuis contra hoſtium machinamentum intorſit, ſuis pluvia impetrata, cum ſiti laborarent.* Cujus hiſtoriæ imago hodieque viſitur, Romæ in columna Marci Cæſaris: quam dirutam ac diſſolutam reſtituit Pontifex Sixtus V. imaginemque ejus ſculpturæ expreſſit in annalibus Eccleſiaſticis Baronius, ad an. Chr. CLXXVI. In ea videre eſt Jovem pluvium cum ingenti barba, hinc hoſtes fulmine proſternentem, inde aqua pluvia refocillantem Romanos. Ubi in eo quidem peccatum, quod non Deo Chriſtianorum, ſed gentili numini hujus miraculi gloria tribuatur. Sed quid ab gentilibus aliud potuit expectari? qui omnia ſecunda Diis ſuis, ſuæque pietati; ac ſolum adverſa adſcribere ſolent Chriſtianis. Fuſius autem rem eſt exſecutus Dio Caſſius, ſive Cocceius, qui ſub filio hujus M. Aurelii, Commodo Cæſare, & ſequentibus vixit Imperatoribus. Narrat ille, ut Romanis fortiter pugnantibus cum Quadis, ſed illis prælium detrectantibus, propterea quod putarent ſiti poſſe confici Romanos citra prælium (hoc *machinamentum* hoſtium appellat Capitolinus) nubes derepente ſic coactæ ſint, ut maximus imber ſit coortus. οὐκ ἀθεεὶ *non ſine divino beneficio.* Addidit idem Dio, quomodo pluvia coorta Romani omnes faciem in cœlum ſuſtulerunt, prius ore aquam pluviam exceperint, mox ſcutis galeiſque ſubjectis largiter hauſerint, etiam equis bibere dederint,

rint, pugnasse interim, ac sanguine hostili in galeas infuso, pariter aquam & sanguinem hausisse: dum vero pariter & pugnare & bibere volunt, magnam fuisse cladem accepturos, εἰ μὴ χάλαζα ἰσχυρὰ, καὶ κεραυνοὶ οὐκ ὀλίγοι τοῖς πολεμίοις ἐνέπεσον. *Nisi vehemens grando, nec fulmina exigua in hostes cecidissent.* Itaque inquit, ἦν ὁρᾶν ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ὕδωρ τε ἅμα καὶ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φερόμενον· καὶ οἱ ὑγραινόμενοί τε καὶ ἔπινον, οἱ ἐπυροῦντο, καὶ ἔθνησκον· καὶ οὔτε τῶν Ῥωμαίων τὸ πῦρ ἥπτετο, ἀλλ᾽ εἴπου καὶ προσέμιξε σφίσιν, εὐθὺς ἐσβέννυτο· οὔτε τοὺς Βαρβάρους ὁ ὑετὸς ὠφέλει, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μᾶλλον τὴν φλόγα αὐτῶν, ὥσπερ ἔλαιον, ἤγειρεν. ὕδωρ τε ὑόμενοι ἐζήτουν· καὶ οἱ μὲν ἑαυτοὺς ἐτίτρωσκον, ὡς καὶ τῷ αἵματι τὸ πῦρ κατασβέσοντες, οἱ δὲ καὶ τοὺς Ῥωμαίους προσέτρεχον, ὡς καὶ μόνους σωτήριον ὕδωρ ἔχοντας· ἠλέησε γοῦν αὐτοὺς καὶ ὁ Μάρκος. *Videre erat eodem in loco insimul de cælo cadere aquam, & ignem, eoque alios madefactos, ac bibisse, alios vero exustos, ac mortuos. Nec enim ignis attingebat Romanos: vel si forte iis misceretur, continuo extinguebatur: nec imber juvabat barbaros, sed eos olei instar inflammabat: sic ut pluvia perfusi aquam requirerent, ac sibi ipsis infligerent vulnera, ut sic ignem sanguine restinguerent. Pars etiam refugere ad Romanos, quasi solis iis aqua foret salutaris: sic ut Marcus etiam illorum misereretur.* Atque hæc ex ipso Dione se referre ait Johannes Xiphilinus, Patriarcha Constantinopolitanus, in compendio Dionis. Ex quo etiam memorat ista: Καὶ γάρ τοι λόγος ἔχει, Ἀρνοῦφίν τινα Μάγον Αἰγύπτιον συνόντα τῷ Μάρκῳ, ἄλλους τε τινὰς δαίμονας, καὶ τὸν Ἑρμῆν τὸν ἀέριον ὅτι μάλιστα μαγγανείαις τισὶν ἐπικαλέσασθαι, καὶ δι᾽ αὐτῶν τὸν ὄμβρον ἐπισπάσασθαι. *Fama est Arnuphin Magum Ægyptium, qui una fuerat cum Marco, Mercurium illum, qui in aere est, ac dæmonas alios, magicis quibusdam artibus invocasse, perque eos pluviam extorsisse.* Idem de hoc Arnuphi legas apud Suidam. Sed ait, ab aliis eum qui sapientia sua effecerit, ut hinc coactis nubibus pluvia effunderetur, inde vero effluent fulgura ac tonitrua, statui Julianum θεουργιῶν scriptorem, filium Juliani Philosophi Chaldæi, qui quatuor de dæmonibus libros perscripsit. Et sine dubitavit etiam Claudianus, utrum ea barbarorum clades tribui pietati Cæsaris deberet, an Magorum sapientiæ. Sic enim ille lib. 1. in VI. Honorii consulatum;

Non tantis patriæ studiis ad templa vocatus
Clemens, Marce, redis: cum gentibus undique cinctam

Exuit

Exuit Hesperiam paribus Fortuna periclis.
Laus ibi nulla Ducum. Nam flammeus imber in hostem
Decidit: hunc dorso trepidum flammante ferebat
Ambustus sonipes: hic tabescente solutus
Subsedit galea: liquefactaque pulvere cuspis
Canduit, & subitis fluxere vaporibus enses.
Tunc contenta polo, mortalis nescia teli
Pugna fuit: Chaldæa mago seu carmina ritu
Armavere Deos · seu quod reor omne Tonantis
Obsequium Marci mores potuere mereri.

Videmus ex his agnoscere gentiles miraculum, quod in hac cum Quadis pugna contigit. Solum autem dubitare, utrum Cæsaris moribus id dederint Dii; an magicis artibus sit tribuendum. Sed quis credat Deum hoc miraculum fecisse ob impiam gentilis pietatem: aut miraculum hoc tribuendum esse ullius artibus magicis? præsertim cum Marcus Cæsar, quod tota ejus vita ostendit, ab hujusmodi hominum genere abhorruerit. Non dubium igitur, quin fides sit habenda Apollinari Episcopo Hierapolitano, qui iisdem ac Marcus Cæsar temporibus vixit, atque hoc ipsum Christianorum precibus fuisse impetratum non dubitavit in apologia sua referre; teste Eusebio, *lib.* 5. *hist. Eccl. cap.* 5. Quemadmodum & fecit paulo junior sed qui ejus temporis poterat meminisse, Tertullianus in apologia, *cap.* 5. *& lib. ad Scapulam, cap.* 4. ut mittam Gregorium Nyssenum, *orat.* 2. *in XL.* Martyres, atque alios, qui multo postea vixere. Scribit Dio sua etiam ætate, legionem duodecimam *κεραυνοβόλον Fulminatricem* esse dictam, quæ quod Cappadociæ imposita esset *Melitene* appellata. Narrat ex Apollinari Eusebius, ex eo item Xiphilinus, ex hisce Panvinius, legionem duodecimam sive Melitenem ab hoc miraculo nomen accepisse κεραυνοβόλα sive fulminatricis, nec antea fuisse legionem ullam, quæ Fulminatrix diceretur. Cui contradicit inscriptio Tergestina apud Gruterum, pag. cxciii inscr. iii. ubi jam Trajani temporibus legionis fulminatricis sit mentio. Verum hæc sic posse conciliari videntur, si statuamus, duodecimam legionem fuisse antea dictam Fulminatricem. At aliam fuisse, in qua forent Christiani, quorum precibus hoc miracu-

raculum feratur acceptum. Vocatam hanc Melitenem. Sed postea, gentilium astu, ad delendam hujus facti memoriam, fuisse aliis legionibus permixtam. Ita tum legionis Melitenes nomen periisse: imo & Fulminatricis: una duntaxat duodecima Fulminatricis nomen retinente. Unde est, quod in variis inscriptionibus *legionis Fulminatricis* mentio fiat: quarum quin aliquæ sint temporis ejus quod non post Trajanum modo, sed etiam M. Aurelium fuerit, minime dubitandum: ut docet Vossius in commentario de Christianorum persecutione, cui adde Clar. Witsii diatriben de legione fulminatrice Christianorum, sub Imperatore M. Aurelio Antonino.

Ex Effectis sive significationibus Fulmina sunt vel Bruta, quæ inania, & nihil portendere videbantur: Vel significantia, quæ certi aliquid portendebant; quæ si repeterentur Renovativa, vel Adtestata dicebantur, quia iterato facta significationem priorum adtestabantur.

Hæc vel publica erant vel privata.

Publica, qualia Regalia, quorum vi tangebatur vel comitium, vel principalia urbis liberæ loca: quorum significatio regnum civitati minatur. Hæc enim non ultra tricesimum annum portendere credebantur, præterquam in deductione oppidorum. Jul. Obseq. de prodigiis cap, 1. *Junonis Lucinæ templum fulmine ictum, ita ut fastigium valveque deformarentur.* cap. 2. *Ædes Jovis in Capitolio fulmine icta &c.* Tacit. annal. 13. cap. 24. *Urbem Princeps* (Nero) *lustravit e responso haruspicum, quod Jovis ac Minervæ ædes de cœlo tactæ erant.* Quod cum etiam Cotta & Torquato coss. factum esset, Cicero ad suum consulatum, & conjurationem Catilinariam magnifice applicat, procurationemque fulminis cum cura factam esse ostendit. 3. Catilin: *Nam profecto*, inquit, *memoria tenetis, Cotta & Torquato coss. complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cum & simulachra Deorum immortalium depulsa sint, & statuæ veterum hominum dejecta, & legum æra liquefacta. Tactus est ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum haruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia, & legum*

gum interitum, & bellum civile ac domesticum, & totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt; nisi Dii immortales, omni ratione placati, suo numine quasi ipsa fata flexissent. Itaque ex illorum responsis, tum & ludi per decem dies facti sunt, neque res ulla, quæ ad placandos Deos pertineret, prætermissa est: iidemque jusserunt simulachrum Jovis facere majus, & in excelso collocare, & contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis: Solis ortum & forum, curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum coss. locaverunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur. Neque hæc Cicero suis tantum narravit Quiritibus, sed etiam, insignis virtutum suarum præco, ligata oratione, *lib. 1. de divin.* posteris tradere voluit.

Fulmina privata, quæ & familiaria, illa erant, quæ fiebant cuique familiam suam indepto, erantque fatidica in totam vitam. Cæterum existimabant quoque non ultra decem annos privata fulmina portendere, præterquam aut primo matrimonio, aut die natali facta. Fulgurum susceptiones inter privata sacra numerantur Macrobio, *lib. 1. Saturn. cap.* 16. Servius item, *ad 2. Æneid. v.* 649. notat: De fulminibus hoc scriptum in reconditis invenitur, quod si quem Principem civitatis, vel Regem fulmen afflaverit, & supervixerit, posteros ejus nobiles futuros & æternæ gloriæ.

Observandum, quorundam fulminum significationes, ad hos vel illos, ad quos pertinere videntur non pervenire, quia enunciare & audire nefas, præterquam si hospiti indicentur, aut parenti, & sæpe in vastum mare, aut solitudines, nullo conscio, sparguntur.

Porro fulminum significationes vel determinatæ sunt in hanc vel illam partem, vel mediæ & inter utramque hærentes.

Determinata fulmina vel prospera sunt vel adversa.

Prospera ac Læta censebantur læva, quoniam læva mundi parte ortus est. Varro, lib. 5. epist. quæst. *A Deorum sede cum in meridiem spectes, ad sinistrum sunt partes mundi exorientes, ad*

 dextram

dextram occidentes, factum arbitror, ut finistra auspicia meliora quam dextra existimentur. Cic. 2. de divin. *Fulmen finistrum auspicium optimum habemus ad omnes res, praterquam ad comitia.* Nec tam adventus spectatur quam reditus, five ab ictu resiliat ignis, five opere confecto, aut igne consumto spiritus remeet. Ideo cùm a parte cœli prima e sedecim, quas supra enumeravi, venerint, & in eandem concesserint, summa felicitas portenditur, quale Syllæ Dictatori datum. Atque ideo hæc significantiora, quoniam altiora, & viciniora domicilio Jovis. *Serv. ad 2. Æneid. v.* 693. Hæc vel mansura ac perpetua significant, vel caduca.

Fulmina adversa, pestifera, quibus mors exiliumve significabatur. Hæc mala portendunt vel inevitabilia, vel evitabilia; atque hæc triplicia. Mala enim vel possunt minui, vel prorogari, unde Fulmina Prorogativa, quorum minæ differri possunt, averti non possunt; vel denique tolli: unde Peremtalia, quibus tolluntur priorum fulminum minæ; idque duobus modis: Vel prioribus tollendis, vel majore manubia, ut tertia secundæ, secunda primæ cedat Nam ut omnia superantur fulmine, sic ictum fulgur manubiis vincitur.

Fulmina mediæ significationis, sunt vel mixta vel neutra.

Mixta, aut partem boni habent, partem mali: aut mala in bonum, aut bona in malum vertunt. Huc referri possunt Postularia, Obruta, Fallaciæ. Postularia sive Postulatoria sunt, quibus sacrificia intermissa, aut non rite facta repetuntur. Obruta, quibus jam prius percussa, nec procurata feriuntur. Fallacia, quæ per speciem alicujus boni nocent,

Neutra sunt illa, quæ nec adversa nec prospera sunt, ut quæ aliquam nobis actionem significant, qua nec terreri nec lætari debemus: ut peregrinationem, in qua nec spei, nec metus quicquam sit. Huc pertinent Deprecanea, quæ speciem periculi sine periculo afferre creduntur.

Atque hæc est veterum gentilium de fulmine theologia, quibus adde Ciceronem, 2. *de divinat.* Item ἐφήμερον βροντοσκοπίαν ἐκ τῶ Τάγητος, quam primus in lucem produxit Janus Rutgersius, *Var. lect. lib.* 3. *cap.* 16. Quid aliæ gentes barbaræ, Romanis ignotæ, de fulmine, ejusque divinitate sentiant, enarrat Vossius, *de idolol. lib.* 3. *cap.* 8. Post

Post Fulmina de Tempestatibus agendum: quibus Deum præfecerunt gentiles Æolum, qui, ut est apud Virgilium, 1. Ænеid. v. 57. 58.

Luctantes ventos, tempestatesque *sonoras*
Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.

Et Deos Samothracas sive Cabiros, a quibus Orpheus in tempestate tranquillitatem petiit; apud Diodorum Siculum, *lib.* 4.

Ædes tempestatis apud P. Victorem in prima urbis regione Ovid. 6. Fast.

Te quoque, Tempestas, *meritam delubra fatentur*,
Cum pene est Corsis obruta classis aquis.

De hujus ædis dedicatione hæc ad me Daventria perscripsit vir Ampl. & Clar. Gisbertus Cuperus, literis a. d. x. Kal. Majas CIↃ IↃC „Lxxv. Errant viri docti, qui ædis dedicationem M. „ Marcello tribuunt, qui bello Punico secundo Syracusas venit, „ liberatus ab Oceani periculo, cum Corsicam & Sardiniam navigaret. Ita sentit Carolus Neapolis ad Ovidium, & Tomasinus cap. 25. de donariis, secuti ambo fidem Marliani, cap. „ 16. lib. 7. topographiæ urbis Romæ. At ædes vota est & dedicata a L. Cornelio Scipione, Barbati filio, A. U. C. 494. „ quo Consul Corsos & Sardos divicit, cumque pene obrutus „ esset fluctibus maris Corsici: Inscriptio antiqua effossa Romæ „ ad portam Capenam, Anno Christi 1616. HONC. OINO. „ PLOIRUME. CONSENTIONT. R. DUONORO. „ OPTUMO. FUISE. VIRO. LUCIOM. SCIPIONE. „ FILIOS. BARBATI. CONSOL. DENSOR. AIDILIS. „ HIC. FUET. A. HIC. CEPIT. CORSICA. ALERIAQUE. URBE. DEDET. TEMPESTATIBUS. AIDE. „ MERETO. Cujus explicationem videre potes apud Gassendum in vita Peirescii pag. 224.

Tempestatibus etiam sacrificabant. Æneas, 5. Æneid.

Tres Eryci vitulos, & tempestatibus agnam
Cædere deinde jubet.

Tempestates in duorum elementorum regionibus excitantur potissimum, Aeris, & Terræ. Aeri mare jungimus, ubi occurrunt venti, grandines, nubes, & similia μετέωρα, quæ studiose ac

ac superstitiose gentilibus placabantur. De terribili motu balænæ in mari dicitur Joh. 41. 16. *Ab elatione ejus pavent potentes, & a fluctibus ejus* יתחטאו *expiantur.* Exempla tria sunt apud Clementem Alex. lib. 6. Strom. Πάλιν ἱστοροῦσιν Ἕλληνες, ἐκλειπόντων ποτὲ τῶν ἐτησίων ἀνέμων, Ἀρισταῖον ἐν Κέῳ θῦσαι Ἰσθμίῳ Διΐ· πολλὴ γὰρ ἦν φθορὰ φλογμῷ διαπιμπραμένων πάντων, καὶ δὴ καὶ τῶν ἀναψύχειν τοὺς καρποὺς εἰωθότων ἀνέμων, μὴ πνεόντων ῥαδίως αὐτοὺς ἀνεκαλεῖτο. Δελφοὶ δὲ Ξέρξου ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεύσαντος, ἀνειπούσης τῆς Πυθίας·

Ὦ Δελφοὶ λίσσεσθ' ἀνέμους, καὶ λώϊον ἔσται,

βωμὸν καὶ θυσίαν ποιήσαντες τοῖς ἀνέμοις ἀρωγοὺς αὐτοὺς ἔσχον· πνεύσαντες γὰρ ἐρρωμένως περὶ τὴν Σηπιάδα ἄκραν συνέτριψαν πᾶσαν τὴν παρασκευὴν τοῦ περσικοῦ στόλου. Ἐμπεδοκλῆς δὲ ὁ Ἀκραγαντῖνος κωλυσανέμας ἐπεκλήθη· λέγεται οὖν ἀπὸ τοῦ Ἀκράγαντος ὄρους, πνέοντός ποτε ἀνέμου βαρύ καὶ νοσῶδες τοῖς ἐγχωρίοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν ἀγονίας αἰτίου γινομένου, παῦσαι τὸν ἄνεμον. διὸ καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἔπεσι γράφει,

Παύσεις δ' ἀκαμάτων ἀνέμων μένος, οἵτ' ἐπὶ γαῖαν
Ὀρνύμενοι, θνητοῖσι καταφθινύθουσιν ἀρούρας.

Καὶ πάλιν· Εὖτ' ἐθέλῃσθα, παλίντιτα πνεύματα θήσεις.

Rursus narrant Græci, quod cum etesiæ venti aliquando deficerent, Aristæus in Ceo sacrificavit Jovi Isthmio: maxima enim erat calamitas; qui, cum ardore omnia conflagrarent, & venti non spirarent, qui solebant fructus refrigerare, facile eos revocavit. Delphi autem, cum Xerxes bello invasisset Græciam, dixisset autem Pythia:

Placate, o Delphi, ventos, jam fata favebunt.

altari posito, & facto ventis sacrificio, eos habuere adjutores. Nam cum circa Sepiadem Promontorium spirassent vehementes, Persicæ classis apparatum universum contrivere. Empedocles quoque Agrigentinus κωλυσανέμας, *id est,* ventorum prohibitor *fuit cognominatus. Dicitur certe cum ex monte Agrigenti, gravis quidam aliquando spiraret ventus, qui non solum morbos importabat incolis, sed eorum etiam uxoribus sterilitatis erat causa, fecisse ut is cessaret. quocirca ipse quoque scribit in versibus:*

Indefessorum ventorum flamina tolles:
Qui spirando hominum perdentes arva fatigant.

Et rursus: Cumque voles eadem tu rursus flamina pones.

Quod de Delphis hic dicitur narrat etiam Herodotus, *lib.* 7.

qui

qui Polymnia inscribitur. Tempestatem autem illam, qua Persica classis afflicta est, Magi quarto die sedarunt, incisiones faciendo, ventum incantando, Thetim ac Nereides sacrificiis placando. *Herod. ibid.* Lacedæmonii in monte Taygeto equum ventis immolabant, ibidemque adolebant, ut eorum flatu cinis ejus per fines quam latissime deferretur. *Festus in October equus.* Athenienses Boreæ sacra faciebant. Hesychius: Βορεασμοὶ Ἀθήνησιν οἱ ἄγοντες τῷ Βορέᾳ ἑορτὰς καὶ θοίνας, ἵνα ἄνοτοι, πλέωσιν ἐκαλοῦντο ἢ βορεασμοί. *Boreasmi festa & epula in honorem Boreæ instituta, ut eo propitio silerent austri in navigatione.* alii malunt legere ἄνοσοι πνῶσιν, id est, *salubres spirarent.* Videtur dicere thiasotas horum sacrorum fuisse appellatos Βορεασμοὺς, alii arbitrantur Βορεασμὸν esse hujus superstitionis ritum: at qui hæc sacra celebrarent, eos esse dictos Βορεασταὶ. Etiam apud Platonem in Phædro legas de ara ab Atheniensibus Boreæ constituta: ubi is Orithyiam rapuisse dicebatur. ubi tamen una cum Borea cultus videtur vir magni nominis a Boreali tractu adveniens, a quo rapta Orthyia. Nisi malis, Principem hanc puellam periisse tempestate, a Borea excitata; ac propterea placuisse, ut Boreæ supplicaretur, quo in posterum magis propitius foret navigantibus. Eundem etiam Thurii anniversario festo coluerunt. *Ælian. var. hist. lib.* 12. *cap.* 62. & Megalopolitæ, teste Pausania, *in Arcadicis.*

Hellenistæ Judæi Βόῤῥα, sive Aquilonis nomine, infestum illum generi humano hostem denotare solent; illud Jeremiæ, *cap.* 1. scilicet secuti: ἀπὸ προσώπου Βοῤῥᾶ ἐκκαυθήσεται τὰ κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. *A facie Boreæ excitabuntur mala in omnes habitatores terræ.* Hesychius: Βόῤῥας, ἄνεμος ψυχρὸς, παγώδης καὶ σκληρὸς; ὃς τροπολογούμενος σκαιὸς καὶ ἀπόπομπος λέγεται, ὃς σημαίνει τὸν διάβολον, περὶ ἣν τῶν ἀσεβῶν (Al. leg. περὶ τὸ ὀρέγεσθαι) ἐπιδέξιος. Respexit autem locum Salomonis, ut putavit, Βορέας σκληρὸς ἄνεμος, ὀνόματι δὲ ἐπιδέξιος καλεῖται. cum omnino nihil tale Hebræi in hoc loco legant. Vox ipsa Hebræa origine videtur, à ברח quod celeritatem notat tam in cursu quam in fuga, quemadmodum & fugitivum eum Attici, cum Orithyiam rapuit, fecere. Sic Jesaias, *cap.* 27. 1. Leviathanem נחש ברח vocat, LXX. δράκοντα ὄφιν φεύγοντα. Jobus autem, *cap.* 26. 13. Dominum serpentem ברח condidisse

ait,

ait, LXX. *δράκοντα τὸν ἀποστάτην. ſerpentem qui defecit*, ideſt, diabolum, à velocitate; vel quod cuncta penetraret. unde de Borea Ovidius, 7. metamorph.

> *Idem ego cum ſubii convexa foramina terræ,*
> *Suppoſuique ferox imis mea terga cavernis,*
> *Sollicito manes, totumque tremoribus orbem.*

Quemadmodum & ei filium, à voce קל, quæ velocitatem notat, *Calain* dederunt. Boreæ autem etiam ſerpentum caudas pedum loco junxerunt. Pauſanias in Eliacis: *Τέταρτος δὲ ἐπὶ τῇ λάρνακι ἐξ ἀριστερᾶς περιιόντι Βορέας ἐστὶν, ἡρπακὼς Ὠρείθυιαν. οὐραὶ δὲ ὄφεων ἀντὶ ποδῶν εἰσὶν αὐτῷ. Quartus ſuper ciſta, a ſiniſtra ſi circumeas, Boreas qui Orithyiam rapuit: pedum autem loco ſerpentes habet.* Unde & fortaſſe Draco Arcticus, ſeu Borealis, ab Aſtronomis in ea parte eſt collocatus. Quantum autem circa tempeſtates valeant Angeli vide apud Lib. Fromundum, *meteorol. lib. 4. cap. 2. artic. 3.*

Inter Pythagoræ ſymbola refertur: *Ventis ſpirantibus, ſonum adora.* Jamblichus in enarratione ſymbolorum Pythagoræ. *τὸ δὲ, ἀνέμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει, καὶ αὐτὸ τῆς θείας σοφίας ἐστὶ γνώρισμα. αἰνίττεται γὰρ, ὡς δεῖ τῶν θείων φύσεων καὶ δυνάμεων τὴν ὁμοιότητα ἀγαπᾷν.* hoc eſt: *Illud vero*, Ventis ſpirantibus, ſonum, adora, *divinæ quoque ſapientiæ argumentum, ſignumque eſt. Quippe innuit, quem admodum oporteat amare & diligere divinarum naturarum & potentiarum ſimilitudinem.* Lege factum vatis Eliæ. 1. *Reg.* 19. *v.* 11. 12. 13. Lilius Greg. Gyraldus exiſtimat Philoſophum diſcipulos ſuos monere voluiſſe, ut cum ſeditionibus rixantes inter ſe cives viderent, ipſi in tutum ſe reciperent, procul videlicet a litibus ac tumultibus, quos per ventos flantes intelligit. Aliis videtur alluſum ad Græcum verſiculum:

> *Καιρῷ λατρεύειν, μηδ' ἀντιπνέειν ἀνέμοισι.*
> *Tempori ſerviendum, neque ventis reſlandum.*

In Titane Sicyoniorum oppido ara ventorum eſt, ad quam una nocte quotannis ſacerdos ſacrum facit. ut & ad quatuor foveas arcana quædam fiebant, ad ventorum ſævitiam placandam, Sacerdote magica quædam Medeæ carmina cantante. *Pauſan. Corinth.* Eurypylus, 2. Æneid. adytis hæc dicta reportat:

San-

Sanguine placastis ventos, & virgine cæsa,
Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras,
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica. Anchiſes, 3. Æneid.
Placemus ventos, & Gnoſſia regna petamus:

Deinde mactat *Nigram hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.* Nigram agnam immolandam monet Bacchus in Euripidis & Æſchyli contentione apud Ariſtophanem in Ranis, act. 3. ſc. 2.

Ἄρν' ἄρνα μέλαιναν παῖδες ἐξενέγκατε.
Τυφὼς γὰρ ἐκβαίνειν παρασκευάζεται.
Agnum huc, agnum efferte pueri nigrum ocyus:
Nam turbo verborum tentat prorumpere.

Cic. 3. de nat. deor. *Quod ſi nubes retulerit in Deos, referendæ certe erunt tempeſtates, quæ populi Romani ritibus conſecratæ ſunt. Ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines ſunt Dii putandi. Noſtri quidem Duces mare ingredientes immolare hoſtiam fluctibus conſueverunt.* Non ſecus ac hodie Veneti, tradito more a majoribus, mare quotannis deſpondent. Simile quid olim factitatum eſſe Syracuſis, colligere licet ex Athenæo, *lib.* 11. *cap.* 2. In extrema ejus urbis inſula, juxta Olympiæ templum extra muros focus quidam fuit, unde calycem navi deducunt tendentes in altum, uſque dum clypeus Minervæ templo impoſitus videri deſinat: ibi tum calycem hunc fictilem in mare demittunt, conjectis prius in illum floribus, favis, thuris granis integris, aliiſque aromatis.

Ariſtæus Rex, ſacrificiis in inſula Ceo Iovi peractis, eteſias deficientes revocavit, Loca huc facientia ex Hygino, Theophraſto, Apollonii Argonauticis adduxit Bochartus *Canaan. lib.* 1. *cap.* 14. Plutarchus etiam in Lucullo illuſtre exemplum habet. Cum Mithridates Ponti Rex valida claſſe urbem Cyzicum premeret, Proſerpina, cui ſacra rite facta erant, Ariſtagora ſcribæ publico in ſomnis apparuit, dicens: *Cras tibicinem Libycum cum tubicine Pontico committam.* Ænigma non intelligebatur, donec luce inſequente, auſter ferox a Libya adſpirans, tempeſtate commota, Ponticam claſſem, & omnes machinas Mathematici Niconidis colliſit & diffregit.

Nubium cultores a craſſioribus gentilibus ἀθεότητος ſunt inſimu-

mulati. Athenienses Numina Socratis nebulas & fluida elementa esse dixerunt: ut Aristophanes in Nebulis scenice lusit.

Ὦ δέσποτ' ἄναξ, ἀμέτρητ' ἀὴρ, ὃς ἔχεις τὴν γῆν μετέωρον,
Λαμπρὸς τ' αἰθὴρ, σεμναί τε θεαὶ, νεφέλαι βροντησικέραυνοι.
O Rex, immense aer, qui terram pendentem undique cingis,
O rutile ether, O veneranda nubes, que fulmina vento mittitis.

In eadem comœdia Socrates Strepsiadem sic affatur:

Βούλει τὰ θεῖα πράγματ' εἰδέναι σαφῶς,
Καὶ συγγενέσθαι ταῖς νεφέλαισιν εἰς λόγους,
Ταῖς ἡμετέραισι δαίμοσιν;
Vis tu res divinas clare pernoscere,
Etiam cum nubibus in colloquio congredi
Nostris Deabus? Iterum:
Οὐράνιαι νεφέλαι, μεγάλαι θεαὶ, ἀνδράσιν ἀργοῖς·
Αἵπερ γνώμην καὶ διάλεξιν καὶ νοῦν ἡμῖν παρέχουσιν.
Καὶ τερατείαν, καὶ περίλεξιν, καὶ κροῦσιν, καὶ κατάληψιν.
Nubes cœlestes, magna viris numina pigris:
Que sensum & mentem nobis suppeditant, viresque loquendi,
Negandi, circumscribendi, apprehendendi, animosque movendi.

Tandem: αὗται γάρ τοι μόναι εἰσὶ θεαὶ, τ' ἄλλα δὲ πάντ' ἐστὶ φλύαρος, *He sole sunt Dee, alia omnia nuge.* Spernebat vir sapientissimus eos Deos, quos colebat superstitioni obnoxia civitas: hoc cives putido maledicto ultum ivere. Judæis quoque hoc per calumniam impegerunt gentiles. Juven. sat. 14.

Quidam sortiti metuentem Sabbatha patrem,
Nil prater nubes & cœli numen adorant.

quo facit illud Petronianum:

Judæus licet & porcinum numen adoret,
Et cœli summas advocet auriculas.

Si heic pro *cœli* legas *cilli*, sermo erit de ὀνολατρείᾳ æque falso adscripta Judæis, quod magis placet Vossio, *lib.* 3. *de idolol. cap.* 75. vid. & Is. Vossium ad Pomp. Melam, *lib* 1. *cap.* 18 Nonnulli Hebræorum Doctores cœlestes orbes anima, intelligentiaque præditos existimarunt, quam R. Mosis opinionem David Kimchi in Ps. 19. his verbis explicat: והרב מורה צדק החכם רבי משה פירוש מספרים על השמים כי דעתו ידע הפילוסופים כי גלגלים חיים משכילים עובד ם

לאל ומשבחים אותו שבח גדול : *Rabbi Moses vocem illam* enarrant, *sic exponit, ut ad cœlestes orbes referas: quoniam hæc illius ac Philosophorum opinio est: cœlestes orbes vivere ac intelligere, ac Deum colere, & summis laudibus efferre.* Propterea Judæos *cœlicolas* ab Impp. *Cod. de Judæis & cœlicolis*, appellari censet Baronius, ad A. C. LX. Constat vocem שמים apud Hebræos sæpe verum Deum notare: ut & Chald. שמיא Dan. 4. 26. item οὐρανὸς in Novo Test. Luc. 15. 21. & 20. 4. & apud scriptorem apocryphum. 1. Maccab. 3. 18. & 5. 12. Sic apud Latinos *cœlum*. Virg. 8. Æneid.

Cœruleus Tybris cœlo *gratissimus amnis.*

Ovid. 8. metam. —— *immensa est, finemque potentia* cœli
Non habet, & quicquid superi voluere peractum est.

De Christianis idem quod de Judæis fuit existimatum Tertullian. apolog. cap. 24. *Alius, si hoc putatis, nubes orans, alius lacunaria.* Nempe, qui gentium numina colere recusabant, verum autem Deum, sublatis in cœlum oculis, invocabant, stolidis visi sunt nationibus nihil præter aerem colere, vel nubes numerare, si sub dio precarentur; vel lacunaria, quoties hoc sub tecto facerent. Antequam vero gentilitatem superstitio plane obruisset, numina sine simulachris colentes, ut Romanos post Numam annis 160. fecisse testatur Plutarchus, cœlum suspiciebant, illudque aereum præsertim, Jovis nomine invocabant. Ennius apud Cicer. 2. de nat. Deor.

Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem,

& Euripides ibidem: *Vides sublime fusum immoderatum æthera,*
Qui tenero terram circumvectu amplectitur?
Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.

Ipsa Euripidis fabula interiit, hi tamen versus Græce leguntur apud Clementem Alex. lib 5. Strom:

Ὁρᾷς τὸν ὑψοῦ, τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα,
Καὶ γῆν πέριξ ἔχονθ' ὑγραῖς ἐν ἀγκάλαις;
Τοῦτον νόμιζε Ζῆνα, τόνδ' ἡγοῦ θεόν.

Ex Aere in Terram descendemus, quæ cum fluminibus eam intersecantibus, & mari circumfluente, ita connexa est, ut unum

corpus constituant: in quo aquarum fluxus ac refluxus insoliti maximum sæpe mortalibus metum incusserunt. Ex aquarum enim incrementis ad priora tempora mente recurrebant, verentes ne aliud quoddam diluvium, Noachico æquale, universam terram rursus inundaret. Hujus universalitatem negavit hoc seculo *Isaacus Peyrerius*, Præadamitas somnians; solide autem asseruerunt *Samuel Maresius*, & *Christianus Schotanus* in Bibliotheca historiæ sacræ. Diluvii hujus famam per traditionem ad omnes gentes dimanasse certissimum est: Grotius, lib. 1. de ver. relig.
„ Christ. De diluvio notandum, in ejus historiam ferme omni-
„ um gentium historiam desinere, etiam earum, quas diu inco-
„ gnitas parentum nostrorum ætas notitiæ nostræ tradidit: unde
„ & Varroni omne id tempus ignotum vocatur. Sed quæ a Poe-
„ tis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id est,
„ Mosi convenienter vetustissimi scriptores tradiderant, Chaldæo-
„ rum Berosus, Assyriorum Abydenus, qui & columbæ emissæ
„ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus; & Lucianus, qui apud
„ Hierapolim Syriæ vetustissimam ait extitisse historiam & de
„ Arca, & de servatis per eam non hominibus modo selectis,
„ sed & animalibus cæteris. Apud Molonem quoque & Nico-
„ laum Damascenum historia eadem extabat: quorum hic Arcæ
„ quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis historia apud
„ Apollodorum reperitur. Sed & in Americæ partibus, Cuba,
„ Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium servatorum, quin
„ & corvi & columbæ servatam memoriam, diluvii ipsius etiam
„ in ea parte, quæ nunc Castella aurifera vocatur, Hispani com-
„ plures testantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium
„ egerint, vel illud loquitur, quod Plinio notatum est, Joppen
„ ante diluvium conditam. Locus in quo subsedit arca post di-
„ luvium, in montibus Gordiæis, ab omni ævo, in hunc diem
„ Armeniorum constante memoria, monstratur.

Caussam immanis hujus calamitatis fuisse enormia ejus seculi peccata & S. Scriptura testatur, Gen 6. & gentiles agnovere. Ovid. 1. metam.

Vivitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus,
Non socer a genero, fratrum quoque gratia rara est.

Imminet

Imminet exitio vir conjugis, illa mariti,
Lurida terribiles miscent aconita novercæ,
Filius ante diem patrios inquirit in annos,
Victa jacet pietas, & Virgo cæde madentes
Ultima coelestum terras Astræa reliquit.

Deinde postquam Poeta Gigantomachiam, & foedas Lycaonis mensas cecinisset, Jovem in concilio Deorum sic indignantem, ac concionantem facit:

Occidit una domus, sed non domus una perire
Digna fuit, qua terra patet, fera regnat Erinnys,
In facinus jurasse putes. —— ——

Lucianus de Dea Syria, mores hominum ante diluvium Deucalionis, quod cum Noachico fere confunditur, sic describit: ὑβρισταὶ κάρτα ἔσαν, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον, οὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέχοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείχοντο. *Cum contumeliosi admodum essent, nefaria opera perpetrabant. Neque enim jusjurandum observabant, neque hospites recipiebant, neque supplicum miserebantur.*

Hac ergo de causa insolitas inundationes inter ominosa prodigia numerabant gentiles. Livius lib. 5. cap. 15. *In unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore, sine ullis coelestibus aquis caussave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum.* Inprimis vero Romanis scriptoribus notatu digna visa est Tyberis inundatio. Livius, lib. 30. cap. 38. *Inter prodigia etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa, nam ita abundavit Tyberis, ut ludi Apollinares circo inundato, extra portam Collinam, ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, serenitate subita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in Circum est, cum decessisse inde aquam nuntiatum esset: lætitiamque populo, & ludis celebritatem addidit sedes sua solemni spectaculo reddita.* In ludis illis scenicis, quos avertendæ pestis causa primos Romani instituerunt, idem notat Livius, *lib. 7. cap. 3.* quod hoc primum ludorum initium, procurandis religionibus datum, nec religione animos, nec corpora morbis levaverit, quin etiam cum medios forte ludos circus Tyberi circumfuso irrigatus impedisset, id ve-

ro velut aversis jam Diis, aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Tacit. annal. 1. *Eodem anno continuis imbribus auctus Tiberis, plana urbis stagnaverat, relabentem secuta est ædificiorum & hominum strages. Igitur censuit Asinius Gallus ut libri Sibyllini adirentur.* Plutarch. Othone: *Id quod Tiberi accidit, pro foedo ostento habuit vulgus. Erat quidem hora, qua potissimum flumina exundant, sed nunquam in tantum excreverat neque tantam ediderat stragem, vel ruinam attulerat effusus, & inundans magnam partem urbis, maxime in foro frumentario, ut magna fames per multos dies urbem obsederit.* Orosius, lib. 4. cap. 11. *Quinto Luctatio Catulo, Aulo Manlio Coss. (anno ab U. C. 507) diversæ ignium aquarumque clades pene absumsere urbem. Nam Tiberis insolitis auctus imbribus & ultra opinionem, vel diuturnitate vel magnitudine redundans, omnium Romæ ædificia, in plano posita, delevit.* vide Augustin. de C. D. lib. 3. cap. 18. Similes Tiberis inundationes, & subsecuta mala enumerat Lycosthenes de prodigiis *pag.* 107. 143. 145. 191. 235. 336. &c. Adde Richterum *axiom polit.* 308.

Propter insolitas etiam siccitates animi gentilium religione tacti, sterilitatem inde metuentes. Sic Græci: Clem. Alex. lib. 6. Strom. Πλὴν ἀλλ' οἱ ἕλληνες αὐχμοῦ ποτε τὴν ἑλλάδα πολυχρονίως φθείροντος, καὶ ἐπεχούσης ἀγονίας καρπῶν, οἱ καταλειφθέντες, φασὶ, διὰ λιμὸν ἱκέται παραγενόμενοι εἰς Δελφοὺς, ἤροντο τὴν πυθίαν, πῶς ἂν ἀπαλλαγεῖεν τοῦ δεινοῦ. μίαν δ' αὐτοῖς ἔχρησεν ἀρωγὴν τῆς συμφορᾶς, εἰ χρήσαιντο τῇ Αἰακοῦ εὐχῇ. *Verum enim vero cum diuturna siccitas Græciam aliquando affligeret & fructuum esset magna sterilitas, qui remanserant, inquiunt, propter Delphos supplices venientes, rogarunt Pythiam, quomodo liberarentur a tam gravi calamitate. Ea respondit, calamitatis unum esse remedium, si uterentur precibus Æaci.*

De Arcadibus refert Pausanias, *in Arcadicis*, si siccitate solum laboret, atque ex eo segetes & stirpes exarescant, ibi Jovis Lycæi Sacerdos ad aquæ ejus fontes cum precatione conversus, riteque re divina, mactatis hostiis, peracta, e quercu ramum non alte, sed in summam aquam porricit; existit repente, commota aqua, uter halitus nebulæ persimilis, neque ita multo post nubes attollitur, moxque plurium nubium accessione obducto cœlo, Arcadum fines optatis imbribus perfunduntur. Guanchæ Canarienses

&c

& Peruani, cum ſiccitas eſt, oves & capras ad balatum fame, vel alia neceſſitate adigunt, quo iram numinis placari, ac pluviam impetrari exiſtimant. *Horn. orig. Americ. lib. 2. cap.* 13. Sic Roman.: Livius, lib. 4. cap. 30. *A. Cornelio Coſſo, T. Quintio Penno* II. *Coſſ. ſiccitate plurimum laboratum eſt: nec coeleſtes modo defuerunt aquæ, ſed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes ſuffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivoſque ſtragem ſiti pecorum morientium dedit: ſcabie alia abſumta, vulgatique contactu in homines morbi, & primo in agreſtes irruerant ſervitiaque, urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, ſed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa invaſit: novos ritus ſacrificando, vaticinandoque inferentibus in domos, quibus quæſtui ſunt capti ſuperſtitione animi; donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis ſacellisque peregrina atque inſolita piacula pacis Deum expoſcendæ. Adeo ut datum inde negotium ædilibus fuerit, ut animadverterent, ne qui niſi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio colerentur.* Hoc *Aquelicium* dicebatur, cum aqua pluvialis remediis quibuſdam elicitur. *Feſt.* Tertull. apolog. cap. 40. *Cum ab imbribus æſtiva hyberna ſuſpendunt; & annus in cura eſt aquilicia Jovi immolatis, nudepedalia populo denunciatis, coelum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis averſi ab ipſo & Deo & cælo.* Cum Siciliam ſterilis annus areſeciſſet, divino Palicorum reſponſo admoniti Siculi, heroï cuidam certum ſacrificium celebraverunt, & revertit ubertas. *Macrob. ſaturn. lib.* 5. *cap* 19.

Ægyptii Nili incrementa ſtudioſe obſervarunt, a quibus totius anni ſpes pendebat, adhibent Νειλομέτρειον ſive Νειλοσκόπιον in cubitos diſtinctum, cui cum aliquando Grammaticus quidam Abujaafarus aſſideret, carmen quoddam in partes divellens & ad normam exigens, ita ut a prætereuntibus non intelligeretur, tanquam incantationibus ſuis amnis tumorem compeſceret, ab illis in aquam præcipitatus miſer periit. Nilus enim eo anno parcius exundaverat, adeo ut Ægypto fames timeretur. *Pocok. not. ad. Abulfar. pag.* 161. Nilo ergo deficiente, omnibus modis eum placare, & incrementum ejus provocare ſtuduerunt, quod etiam mactatis hoſtiis humanis primus fecit Buſiris. Ovid. I. de arte:

Dicitur Ægyptus caruisse juvantibus arva
Imbribus, atque annos sicca fuisse novem:
Cum Thrasylus Busirin adit, monstratque piari
Hospitis effuso sanguine posse Jovem.
Illi Busiris, fies Jovis hostia primus,
Inquit, & Ægypto tu dabis hospes aquam.

Idem in Ibin: *Ut qui post annos sacri mactator iniqui*
Elicuit pluvias victima casus aquas.

Hanc crudelitatem perstringit Juvenalis, sat. 15.
—— *Quæ tanta fames, infestaque vallo*
Arma coegerunt tam detestabile monstrum
Audere? anne aliam terra Memphitide sicca
Invidiam facerent nolenti surgere Nilo?

Serapidem ejus incrementi auctorem putabant, ideoque ad ejus templum πῆχυν mensuram adscendentis Nili deportabant, quem morem abrogavit Theodosius Imperator, qui cum Nilum de pristino incremento nihil remittere animadverteret, ingenti exultatione dixisse fertur: *Gratias tibi, CHRISTE, quod absque urbis illius magna pernicie, tam vetustus error extinctus est.* Ruffin. lib 11. hist. Eccl. qui est appendix ad Euseb. cap. 30.

Tandem in viscera terræ ibimus; ex cujus cavitatibus ignes aliquando erumpentes lustrationibus sæpe repressi visi sunt superstitiosis, inprimis quos Ætna evomuit: Julius Obsequens: Cn. Cæpione, Cajo Lælio Coss. *Mons Ætna ignibus abundavit, prodigium majoribus hostiis quadraginta expiatum.* Idem, inter prodigia quæ M. Æmilio, Lucio Aurelio coss. contigerunt: *Ætna mons terræ motu ignes super verticem late diffudit, & ad insulam Liparas mare efferbuit, & quibusdam adustis navibus, vapore plerosque navaleis exanimavit.* Orosius lib. 4. cap. 4. inter prodigia quæ A. U. C. 477. nunciata sunt: *Apud agrum Calenum repente flamma, scisso hiatu terræ eructata, tribus diebus, & tribus noctibus terribiliter exæstuans, quinque agri jugera, exhausto penitus succo ubertatis, in cinerem extorruit, ita ut non fruges solum, sed & arbores cum imis stirpibus absumsisse referatur.* Hic metus ex memoria incendii Sodomitici gentilibus videtur injectus, cujus enim notitia ad eos quoque pervenit, quod ex Diodoro Siculo, Strabone, Tacito,

cito, Plinio, Solino probat Grotius, *lib.* 1. *de ver. relig. Christ.* eorumque verba in annotatis describit: ubi Strabo ruinam hanc factam ait ἀπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς, καὶ θερμῶν ἀσφαλτωδῶν καὶ θειωδῶν. *A terra motibus, erumpente igne, aquisque calidis & bituminosis.* Idem Strabo de insigni tempestate, & flammis, prope Liparam, multis ex locis erumpentibus ex Posidonio narrat, *lib.* 6. quam rem cum Siciliæ Prætor T. Flaminius senatui declarasset, senatus mandavit, ut & in ipsa insula, & in Lipara Diis Manibus, & maritimis, facto sacrificio, litaretur.

Observatum præterea fuit *tripudium sonubium*, quod juxta auguralem disciplinam sic dictum est a sono, ad quod pertinet si arbor sponte radicibus cadat, si terra tremat. *Serv. ad.* 3. *Æneid. v.* 90.

Neque tamen sine ratione hoc tripudium sonubium θεασμὸν ἐπιδημοῦντος θεοῦ intelligas, diversum à terræ motu. Sic apud Maronem, lib. 6. Æneid, ad sacrificium agitantis maxima Æneæ,

Sub pedibus mugire solum, & juga cœpta moveri
Sylvarum, visæque canes ululare per umbram,
Adventante Dea.

De Jove Elicio, Ovid. 3. Fastor,

Constat Aventina tremuisse cacumina sylvæ,
Terraque subsedit pondere pressa Iovis.

Et de Junone idem, 2. Fastor.

Huc ubi venerunt pariter nuptæque virique
Supliciter posito procubuere genu.
Cum subito motæ tremuere cacumina sylvæ,
Et Dea per lucos visa locuta suos.

Ovid. 15. metam. v. 669.

Vix bene desierant, cum cristis aureus altis
In serpente Deus prænuncia sibila movit,
Adventuque suo signumque, arasque, foresque,
Marmoreumque solum, fastigiaque aurea movit.

Seneca Troadibus. v. 166.

Vidi ipse, vidi. summa jam Titan juga
Stringebat; ortus vicerat noctem dies:
Cum subito cæco terra mugitu fremens

Concussa;

Concussa, coecos traxit eximo sinus.
Movere sylvæ capita, & excelsum nemus
Fragore vasto tonuit, & lucus sacer;
Idæa ruptis saxa ceciderunt jugis.
Nec sola tellus tremuit, & pontus suum
Adesse Achillem sensit, ac stravit vada.
Tunc scissa tellus aperit immensos specus,
Et hiatus Erebi pervium ad superos iter
Tellure fracta præbet, ac tumulum levat.
Emicuit ingens umbra Thessalici Ducis.

Hoc sane Romani observarunt, nunquam urbem suam tremuisse, ut non futuri eventus alicujus id prænuncium esset. *Plin. lib.* 2. *cap.* 84. ideoque ferias ejus rei causa etiam imperabant, Dei autem nomen, cui ferias servare oporteret edicere quiescebant, ne alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent, quæ ex Agellio & Vossio, supra, *cap.* 4. attigimus. *Cicero* 1. *de divin. A multis scriptum est, cum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce extitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam.*

Claudius Imp. sedulo observavit, ut quoties terra in urbe movisset, ferias, advocata concione, Prætor indiceret. *Sueton. claud. cap.* 22. Adde Livium, *lib.* 34. *cap.* 55. Philostratus, *lib.* 6. *de vita Apollonii*, agens de Antiochensibus Syris, & terræ motu, qui, dum ipsi in concione sunt, factus est; σεισμοῦ δὲ γενομένου περιπεσόντες ἔπτηξαν, καὶ ὅπερ ἐν διοσημείαις εἰώθει, ὑπὲρ ἀλλήλων ηὔξαντο. Sempronius, tremente inter prælium cum Picentibus campo, Tellurem Deam, promissa æde, placavit. *Flor. lib.* 1. *cap.* 10.

Tempore Gallieni terræ motus gravissimus fuit: inspectisque Sibyllæ libris Jovi Salutari factum. *Treb. Pollio in Gallien.* Hominibus etiam oblatis Dii illi placati sunt. Stobæus, *serm.* 7. qui est de fortitudine: *Juxta Celænas, urbem Phrygiæ, vasto terræ hiatu, aqua pleno, ob Jovis iram Idæi, facto, multæ domus cum ipsis habitatoribus immersæ sunt. Itaque populo periclitante, Midas Rex oraculum accepit, coituram terram, si voragini, quod in vita humana pretiosissimum esset injiceretur. Celænitis autem aurum & argentum, mundumque foeminarum barathro immittentibus, malo interim mi-*

nime cessante, Ægestius, Midæ filius, cum reputasset, nihil in vita pretiosius haberi, quam hominis animam, mox patrem amplexus, cum valedixisset uxori Timotheæ, eques cum impetu in hiatum insiluit. Et cum jam terra ad pristinum habitum redisset, Midas Jovis Idæi aram extruxit, quam auream reddidit, manibus suis attactam. Hæc ara, illo anni tempore, quo hiatus contigit, lapidea fit, eoque elapso rursus aurea visitur. Alterum huic geminum narrat Livius, lib. 7. *Cum motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto esset collapsum in immensam altitudinem: neque ea vorago conjectu terræ, cum pro se quisque gereret, expleri potuit, priusquam Deum monitu quæri coeptum, quo plurimum populus Rom. posset, id enim illi loco dicandum vates canebant, si Remp. perpetuam esse vellent. tum M. Curtium juvenem bello egregium castigasse ferunt dubitantes an ullum magis Romanum bonum quam arma virtusque esset: Silentio facto templa Deorum immortalium quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cælum, nunc in patenteis terræ hiatus ad Deos manes porrigentem se devovisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas: lacumque Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum.* Nisi obtineat Ælii & Lutatii sententia, apud Varronem, *lib.* 4. *de ling. Lat.* eum locum fulguratum, & ex Sc. septum esse a Curtio Consule, cui M. Genutius fuisset collega, ideoque Curtium appellatum. Deinceps Romani stipem pro salute cæsaris in lacum Curtii jaciebant. *Sueton. August. cap.* 57. Hoc ideo factum ait Torrentius, ut eo loci, quo hiatus ad inferos patuerat, Dii Manes propitii redderentur. A rerum Frisicarum scriptoribus narratur, sub principatu Asconii, circa *Stavoram*, puteum forte incolarum opera effossum, tantam vim salsarum aquarum effudisse per triduum, ut rivi in modum per planitiem proximam decurrerent, agrosque triennium steriles redderent, nec malum ante cessasse, quam, ex responso Dei *Stavonis*, sanguis pueri trimuli in puteum injectus, & aquæ mixtus esset. *Hamcon. Fris. pag.* 14. ad fabularum categoriam refert Emmius, *rer. Fris. dec.* 1. *lib.* 3. Qui terræ motuum cessationem volebant, Neptuno sacra faciebant, quoniam Asphalius dicebatur.

tur. *C. Rhodig. lib.* 30. *cap.* 27.

Circa tonitru ex Μικροκόσμυ penitissimis cavernis erumpens nescio quid sanctioris superstitionis observatum fuit. Hieronymus, *lib.* 13 *comment. in Jesaiam*, inter Pelusiacas religiones etiam crepitum ventris numerat. Clemens. recognit. lib. 5. Felix in Octavio: *Nec Serapidem magis, quam strepitus, per pudenda corporis expressos, contremiscunt.* Ejus in auspiciis rationem habuerunt. Cato, orat. de sacril. *Domi cum auspicamus servi, ancillæ, si quis eorum sub centone crepuit, quod ego non sensi, nullum mihi vitium facit.* Martialis, *lib.* 12. *epigr.* 78. ridet miserum Æthontem, qui, dum Jovem precibus in Capitolio salutat, pepedit, quare trinoctiali domicoenio affectus est. Ridiculam Metroclis Theophrasti discipuli superstitionem narrat Diog. Laërtius; cum hic inter differendum crepitum emisisset, præ animi dolore domo inclusus, Cratetis & verbis & exemplo recreatus est. Horribile sane & formidolosum fuit hortensis Dei, apud Horatium tonitru, quo decussi Canidiæ dentes, & excussum Saganæ caliendrum. Est & Nicarchi, *Antholog. lib.* 2. epigramma, εἰς πορδήν.

Πορδὴ ἀποκτείνει πολλὺς, ἀδιέξοδος ὖσα,
Πορδὴ καὶ σώζει τραυλὸν ἰεῖσα μέλος.
Οὐκοῦν εἰ σώζει, καὶ ἀποκτείνει πάλι πορδὴ,
Τοῖς βασιλεῦσιν ἴσην πορδὴ ἔχει δύναμιν;

Quod in Latium sic transtuli:

Occidit crepitus multos inclusus in antro,
At servat blæsum si canat ille melos.
Si servare potest crepitus, si perdit & idem,
Quis neget hunc magnis Regibus esse parem?

Laudanda ergo scilicet Claudii Imp. etiam circa hanc rem cura, *vid. Sueton. Claud. cap.* 32. adi *Voss. de idolol. lib.* 3. *cap.* 5.

CAP.

CAPUT XI.

Voces auditæ. Oracula diabolica consulta a Græcis, Romanis, Ἐπιφάνειαι. Quid ἐπιφανής? Sacrorum Antistites Pontifices, Augures atque Aruspices. Vates Hetrusci. Libri Sibyllini, Carmina Martiorum.

DEus O. M. πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως sub Veteris præsertim Testamenti oeconomia, voluntatem suam hominibus revelavit per Prophetas, quos ipse Spiritu suo afflavit, ut non tantum θεοπνεύστως loquerentur, sed & literis quædam mandarent, ad posterorum instructionem. Similia inter gentiles agitavit Diabolus, ut diviniore aliqua revelationis specie, ignarorum mentes fascinaret, & horrenda superstitione dementaret: qualia erant signa illa, quæ immediate a Spiritu illo tenebrarum profecta, e vestigio sensus externos, auditum præsertim, visumque feriebant. Auditu percipiebantur Voces illæ, quæ sine ullo auctore existentes, sine dubio a Diabolo fictæ sunt, quæ a superstitiosis observatæ, divinæ, scilicet voluntatis nunciæ habebantur. Servius, *ad* 3. *Æneid. v.* 322. hoc apud Trojam contigisse narrat; Græci victores in patriam reversuri ex tumulo Achillis vocem audiverunt, querentis, quod sibi soli nihil de præda impertivissent: qua de re consultus Calchas cecinit, Polyxenam Priami filiam, quam Achilles vivus dilexerat, ejus debere manibus immolari, quæ, cum admota tumulo Achillis occidenda esset, manu Pyrrhi, æquanimiter mortem suscepit Cicero, *lib.* 1. *de divin.* Livius *lib.* 5. *cap.* 50. referunt M. Cæditium hominem de plebe nuntiasse, se in nova via, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audivisse humana clariorem, quæ magistratibus dici juberet; Gallos adventare. id tum quidem spretum. Deinde vero ejus vocis expiandæ causa,

 in

in nova via, templum *Locutio* factum est. Simile illud de Junone Moneta, quod cap. præcedente ex Cicerone protulimus. C. Hostilius Mancinus, teste *Val. Max. lib* 1. *cap*, 6. *& Jul. Obseq.* cum ab Herculis portu, quo pedibus pervenerat, navem conscenderet, talis vox sine auctore ad aures ejus pervenit: *Mancine mane.* Fortunæ muliebris simulachrum Romæ a matronis dedicatum, bis Latine locutum dicitur: *Rite me matronæ dedicastis.* Plut. in Coriolano. Val. Max. lib. 1. cap 8. ubi & vox Silvani audita narratur: *Uno plus Hetrusci cadent, Romanus exercitus victor abibit.* Liv. lib. 2. cap. 7. quarum rerum vanitatem Plutarchus dicto loco arguit. Lege Tolosanum de Republ. lib. 15. cap. 6.

Oracula vero a certis Diis petebantur, quos consulere maluerunt gentiles in ipsa Ἐθελοθρησκείᾳ superstitiosi, quam proprio ingenio excogitatis cultibus illos a:it non placare, aut magis offendere. Diabolus autem hac ratione miseros illos in manifesta præcipitavit flagitia, ubique se homicidam a principio fuisse demonstrans. Horrenda sunt, quæ Pausanias narrat, *in Messenicis*: Bello vexatis Messenius hoc oraculum editum est:

Nescia viri puella geniis inferis
Æpytidum ab alto sorte ducta sanguine
Det colla nocturnis secanda cædibus.
Vos hæc ad undas Halyi facite sacra,
Libenter ipsam virginem dantes neci.

Omnes itaque ex Æpytidarum familia virgines sorti commissæ. Cumque Lycisci filia ducta fuisset, eam Epebolus vates sacrari vetuit, quod diceret non esse e Lycisco genitam, verum uxorem Lycisci eam sibi, cum sterilis esset, supposuisse. Interea dum vates hæc ad populum agit, Lyciscus, clam abducta puella, Spartam profugit, quæ res vulgata cum hominum mentes vehementer commovisset, Aristodemus ex eadem Æpytidarum gente, ultro filiam immolandam obtulit: Verum civis Messenius, cujus nomen non proditur, filiam hanc amans, ac propediem uxorem eam ducturus, eam quæ sibi desponsa esset, in patris potestate amplius esse, acriter negare, suum, qui sponsus esset, jus omne in illam esse. Cum hac oratione parum proficeret, vitiatam a se puellam, & gravidam jam esse mentitur, qua pertinacia eo furoris Aristode-

mum

mum impulit, ut filiam statim occideret, & ejus utero exciso, plane non fuisse prægnantem omnibus ostenderet. Ibi alium jussit Epebolus Vates filiam devovere; quod interpretaretur, virginis cæde, quam iratus pater commisisset, ex oraculo litatum non esse. Hinc parum abfuit, quin puellæ procus a concione interficeretur, quippe qui & Aristodemum parricidii obligasset, & salutis suæ spem in dubium revocasset. Euphaes vero, ejus amicus, nulla religione amplius teneri populum, multitudini persuadet, neque interesse a quo virgo cæsa sit. Æpytidæ omnes assentiebantur, nihil enim magis unusquisque eorum optabat, quam metu devovendæ filiæ liberari. qua ratione tumultus sedatus est.

Hoc illustre admodum nequitiæ Diabolicæ exemplum ex Græcorum historia sufficiet: Romani ad similia oracula confugerunt. unum atque alterum exemplum suppeditabit Livius *lib.* 5 Lacus in Albano nemore, sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creverat. quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum, & quamvis propior interpres oblatus esset, senior quidam Vejens, tamen decrevere Patres, Legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas, quas cum Legati attulissent, congruentes responso captivi illius Vatis Vejentis, inter alia præcipiebant: *Sacra patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.* Iterum, *lib.* 22. Cum Opimia & Floronia virgines Vestales stupri compertæ essent, Q. Fabius Pictor, Delphos ad oraculum missus est, sciscitatum, quibus precibus supplicationibusque Deos placare possent. *Rursus*, *lib.* 29. Cum civitatem repens religio invasisset, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum, inspectis: quandocunque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romam vecta esset. Quare Legati Delphos missi, qua ratione Dea Romam transportanda, adeoque placanda, ut libens eo veniret.

Pergo ad apparitiones visibiles, sive Ἐπιφάνειαι, quibus Dii gentilium in mysteriis, cultoribus suis se præsentes sistebant, eoque de hisce ceremoniis edocebant. Cicero 2. de nat. deor. *Præsentiam* vertit. Jupiter Elicius hac ratione Numam Pompilium ful-

minis expiationem docuit. 3. Fast.

Constat Aventinæ tremuisse cacumina sylvæ,
Terraque subsedit pondere pressa Jovis.
Corda micant Regis, totoque e corpore sanguis
Fugit, & hirsutæ diriguere comæ.
Ut rediitque animus, da certa piamina, dixit,
Fulminis, altorum Rexque Paterque Deum.
Si tua contigimus manibus donaria puris,
Hoc quoque quod peritur si pia lingua rogat.
Annuit oranti, verumque ambage remota
Abdidit, & dubio terruit ore virum.

Inscriptio, quæ Romæ legitur:

PRÆSENTIÆ.
MATRIS. DEUM.
P. SEPTIMIVS. FELIX.
OB. CORONAM.
MILLESIMO. VRBIS. ANNO.

Calasiris, apud Heliodorum lib. 3. Æthiop. de visis Apolline & Diana, μη ὄναρ ἦν ἡ ὄψις, ἀλλ' ὕπαρ ἐνδεξάμενοι. *Non somnii visio, sed res ipsa sic se habebat.* ὄναρ enim & ὕπαρ plane ex antica pugnant. Plato, ep. 3. διὰ τὸ τότε σοι ὕβελσμα νῦν ὕπαρ τ' ἀντ' ὀνείρου γέγονε. Ἀντὶ τοῦ ἡ ὀπτασία ἀληθὴς, ἐναργῶς, φανερῶς. *Suidas. visio vera, clara, manifesta.* Deinde Cnemoni Calasiris apparitionis modum exponit: ὃν τρόπον εἶπεν, ὦ τέκνον, καὶ ὁ σοφὸς Ὅμηρος αἰνίττεται, οἱ πολλοὶ τὸ αἴνιγμα παρατρέχουσι.

Ἴχνια γὰρ μετόπισθε (ὡς ἐκεῖνός που λέγει) ποδῶν ἠδὲ κνημάων
Ῥεῖ' ἔγνων ἀπιόντος, ἀρίγνωτοι δὲ θεοί περ.

Eo modo, inquit, fili, quem sapiens Homerus quasi ænigmate significat: multi autem ænigma prætereunt:

Namque pedum (*ut alicubi ille dicit*) crurumque simul vestigia pone,
Perfacile agnovi remeante, aurasque secante:
Dii quoque cognosci possunt, certoque notari.

Postea: θεοὶ καὶ δαίμονες, εἶπεν, ὦ Κνήμων, ἐπιφοιτῶντές τε εἰς ἡμᾶς, καὶ ἀποφοιτῶντες, εἰς ἄλλο μὲν ζῶον ἐπελάχιστον, εἰς ἀνθρώπους δὲ ἐπὶ πλεῖστον, ἑαυτοὺς εἰδοποιοῦσι, τῷ ὁμοίῳ πλέον ἡμᾶς εἰς τὴν φαντασίαν ὑπαγόμενοι. τοὺς μὲν δὴ βεβήλους κἂν διαλάθοιεν, τὴν δὲ σοφοῦ γνῶσιν οὐκ ἂν διαφύγοιεν. ἀλλὰ τοῖς

τε ὀφθαλμοῖς ἂν γνωσθεῖεν ἀτενὲς διόλου βλέποντες, καὶ τὸ βλέφαρον οὔποτε ἐπιμύοντες. καὶ τῷ βαδίσματι πλέον, οὐ κατὰ διάστασιν τοῖν ποδοῖν, οὐδὲ μετάθεσιν ἀνυομένῳ, ἀλλὰ κατά τινα ῥύμην ἀέριον, καὶ ὁρμὴν ἀπαραπόδιστον, τεμνόντων μᾶλλον τὸ περιέχον ἢ διαπορευομένων. Διὸ δὴ καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν Αἰγύπτιοι τὼ πόδε ζευγνύντες, καὶ ὥσπερ ἑνοῦντες ἱστᾶσιν ἃ δὴ καὶ Ὅμηρος εἰδώς, ἅτε Αἰγύπτιος, καὶ τὴν ἱερὰν παίδευσιν ἐκδιδαχθείς, συμβολικῶς τοῖς ἔπεσιν ἐναπέθετο, τοῖς δυναμένοις συνιέναι γνωρίζειν καταλιπών. ἐπὶ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς· δεινὼ δέ οἱ ὄσσε φάανθεν, εἰπών. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ποσειδῶνος, τὸ

Ἴχνια γὰρ μετόπισθε ποδῶν ἠδὲ κνημάων
Ρεῖ, ἔγνων ἀπιόντος.

οἷον ῥέοντος ἐν τῇ πορείᾳ, τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ῥεῖ ἀπιόντος, καὶ οὐχ, ὥς τινες ἠπάτηνται, ῥᾳδίως ἔγνων ὑπολαμβάνοντες. *Dii, inquit, & Numina, Cnemon, venientia ad nos, & a nobis recedentia, in alia animalia rarissime, in homines autem ut plurimum sese transformant, similitudine magis, ut visum insomni esse opinemur, nobis imponentes. Quamvis igitur prophanos homines latuerint, tamen quin a sapiente cognoscantur effugere non possunt: sed ex oculis notare possunt, cum continuo obtutu intueantur, & palpebras nunquam concludunt: & magis etiam ex incessu, qui non ex dimotione pedum neque transpositione existit, sed ex quodam impetu aereo, & vi expedita findentium magis auras quam transeuntium. Quamobrem statuas quoque Deorum Ægyptii ponunt, conjungentes illis pedes, & quasi unientes. Quæ etiam Homerus sciens, ut Ægyptius, & doctrina sacra instructus, & occulte & involute versibus reddidit, relinquens intelligenda illis qui poßent. De Pallade quidem:* Atque truces oculi fulsere tuenti. *De Neptuno autem:*

Namque pedum crurumque simul vestigia pone
Persacile agnovi remeante.

Tanquam fluente incessu; Hoc enim est persacile remeante; *non, ut quidam decepti*, persacile agnovi, *putarunt*, Ex hoc incessu Dii apud Græcos serpere dicuntur. Callim. εἰς λουτρὰ Παλλ.

Τᾶν ἵππων ἄρτι φρυασσομενᾶν
Τᾶν ἱερᾶν ἐσάκουσα, καὶ ἁ θεὸς εὔτυκος ἕρπει.

Equos sacros frementes audio, & Dea bene ornata serpit. Theocritus, Idyll. 17.

Ἀθάνατοι δὲ καλεῦνται, θεοὶ νέποδες γεγαῶτες.

Im-

Immortales vero vocantur Dii sine pedum usu facti.

Juno in faciem Æneæ vera, 10. Æneid. v. 640.

Gressusque effingit euntis,

Morte obita quales fama est volitare figuras.

Ex tali incessu Æneas matrem suam recedentem agnovit, apud Virg. 1. Æneid. v. 409. & 5. 647. 648. 649.

Et vera incessu patuit Dea,

Scilicet veluti levi vento, naviculæ instar propulsa, aut quasi in terra levigata, aut glacie obducta, lubrico motu clapsa. Neque inanes habitæ ejusmodi Deorum epiphaniæ, sed efficaces, & salutari quodam auxilio præditæ: quæ nempe aut ægris salutem, aut afflictis solatium, aut laborantibus auxilium portendere consueverant; quare & stulti ac dulci fortuna ebrii Reges, hoc titulo quoque superbire, & Ἐπιφανεῖς vocari voluerunt, ut inprimis Antiochus Syriæ Rex, veriori nomine Ἐπιμανὴς παρονομαστικῶς dictus. Hinc Atheniensium κολακεία, in carmine Ithyphallico, cum Demetrius eorum urbem ingrederetur: σὲ ἢ παρόνθ' ὁρῶμεν, ὐ ξύλινον, ἐδὲ λίθινον, ἀλλ' ἀληθινόν. Athen. dipnos. lib. 6. cap. 15. Eodem modo Augusti Colaces Poetæ. Virg. 1. Ecl.

Nec tam præsentes alibi cognoscere divos.

Hic illum vidi juvenem Melibœe quotannis

Bis senos cui nostra dies altaria fumant.

Ovid. 2. Trist. *Per te præsentem conspicuumque Deum.*

Horat, lib. 3. od. 5. Jovem & Augustum confert, atque hunc illi quodammodo præfert.

Cœlo tonantem credidimus Jovem

Regnare: præsens divus habebitur Augustus.

De Deorum Epiphania multa docte disserit Ez. Spanhemius *dissert. 5. de usu & præst. numism.* & ad Callimachi hymnum in Palladem. v. 101.

Hominum aliquando ministerio Diabolus uti voluit, quorum opera voluntatem suam manifestaret, ceremoniasque superstitiosas præscriberet. Hi autem homines aut voce effati sunt, vel scriptis consignata legerunt ea quæ pro divinis, infelicibus venditabant. Voce agebant Pontifices & Augures, aliique divini. Pontificum collegium in rebus ad religiones pertinentibus plerun-

que a Senatu consulebatur, quod sæpe notavit Livius, ex quo aliisque scriptoribus hunc morem firmat Brissonius, *lib.* 2. *form. pag.* 209. 210. Augurum & Aruspicum munus præcipuum erat, auspicia captare, id est, signa rerum futurarum, Deorumque monita: Lætane essent illa an piacularia; quidve apportarent, prosperane an vero minacia & calamitosa, expiandaque sacrificiis & luctu publico, scrutari ac præmonere. hinc justissimæ superstitionum causæ. Terent. Phorm. act. 4 sc. 4.

Aruspex vetuit ante brumam aliquid novi
Negotii incipere: quæ causa est justissima.

Hetrusci hac arte maxime claruerunt. Liv. *lib.* 1. ad publica prodigia Hetrusci tantum vates adhibebantur. Insignis est historia apud Agellium, *lib.* 4. *cap.* 5. Cum statua Horatii Coclitis de cœlo tacta esset, ob id fulgur *piaculis luendum*, Aruspices ex Etruria acciti, inimico atque hostili in populum Rom. odio, instituerant eam rem contrariis religionibus procurare. Ea re prodita, cum de perfidia confessi essent, necati sunt. unde versus hic tota urbe factus cantatusque pueris fertur: *Malum consilium consultori pessimum est.* Cicero 2. de leg. *Interpretes autem Jovis Opt. Max. publici Augures signis & auspiciis postea vidento, disciplinam tenento, Divorumque iras providento, iisque parento. Cœlique fulgura regionibus ratis temperanto, urbemque & agros, & templa liberata atque effata habento: quæque augur injusta, nefasta, vitiosa, dira defixerit, irrita, infestaque sunto: quique non paruerit, capitale esto. Prodigia, portenta ad Etruscos & Aruspices si Senatus jusserit, deferunto. Etruriaque principes disciplinam docento. Quibus Divis creverint procuranto, idemque fulgura atque obstita pianto.* Lucanus lib. 1. de variis monstris expiandis:

Hæc propter placuit Tuscos de more vetusto
Acciri vates, quorum qui maximus ævo
Aruns, incoluit deserta moenia Lunæ,
Fulminis edoctus motus, venasque calentes
Fibrarum, & monitus volitantis in aere pennæ

Claudian. l. 1. in Eutrop: *Fulmineos solers Etruria consu at ignes,*
Immensumque nefas fibris exploret aruspex,
Quæ nova portendant superi.

Q Ex-

Expiationes præcipiebant hac aut simili formula, qualis occurrit apud Varronem, lib. 6. de ling. Lat. *Ut suo quisque ritu sacrificium faciat.*

Scripta, quibus Deorum voluntatem edocebantur gentiles, erant inprimis libri Sibyllini, de quibus & nos egimus syngrammate nostro de Bibliothecis, *cap* 6. ad quos rebus dubiis sæpe recurrebant Romani. Horum inspiciendorum causa creati primo duum viri, postea Xviri, imo quindecim viri facti, de quorum consilio expiationes institutæ. S Cti ritusque, quo libri inspiciebantur, formam habet Vopiscus in Aureliano: Die tertio Idus Januarias Fulvus Sabinus Prætor urbanus dixit: „ *Referimus ad* „ *vos, P. C. Pontificum suggestionem, & Aureliani Principis lite-* „ *ras, quibus jubetur ut inspiciantur fatales libri, quibus spes belli* „ *terminandi sacrato Deorum imperio continetur. Scitis enim ipsi,* „ *quotiescunque gravior aliquis extitit motus, eos semper inspectos:* „ *neque prius mala publica esse finita, quam ex iis sacrificiorum pro-* „ *cessit auctoritas.* Tunc surrexit primæ sententiæ Ulpius Sylla- „ nus, atque ita locutus est: *Sero nimis, P. C. de Reip. salute con-* „ *sulimus, sero ad fatalia jussa respicimus, more languentium, qui* „ *ad summos medicos nisi in summa desperatione non mittunt: proinde* „ *quasi peritioribus viris major facienda sit cura cum omnibus morbis* „ *occurri sit melius. Meministis enim, P, C. me in hoc ordine sape* „ *dixisse, jam tum, cum primum nuntiatum est Marcomannos eru-* „ *pisse; consulenda Sibylla decreta, utendum Apollinis beneficiis, in-* „ *serviendum Deorum immortalium praceptis: recusasse, vero quos-* „ *dam, & cum ingenti calumnia recusasse, cum adulando dicerent,* „ *tantam esse Principis virtutem, ut opus non sit Deos consuli, proinde* „ *quasi & ipse vir magnus non Deos colat, non de Diis immortalibus* „ *speret. Quid plura? audivimus literas quibus rogavit opem Deo-* „ *rum, qua nunquam cuiquam turpis est, ut vir fortissimus adjuve-* „ *tur. Agite igitur, Pontifices, qua puri, qua mundi, qua sancti,* „ *qua vestitu, animisque sacris commodi, templum adscendite, sub-* „ *sellia laureata constituite, veteranis manibus libros evolvite, fata* „ *Reip. qua sunt aterna, perquirite, patrimis matrimisque pueris* „ *carmen indicite: nos sumtum sacris, nos apparatum sacrificiis, nos* „ *aris ambarvalia indicimus.*

„ Post

„ Post hæc interrogati plerique Senatores, sententiam dixerunt, „ quas longum est innectere, deinde aliis manus porrigentibus, „ aliis pedibus in sententias euntibus, plerisque verbo consentientibus, conditum est SCtum. Itum est deinde ad templum, „ inspecti libri, proditi versus, lustrata urbs, condita carmina, „ ambarvalia promissa, atque ita solemnitas, quæ jubebatur, ex„ pleta. Est epistola Aureliani de libris Sibyllinis; nam ipsam „ quoque indidi ad fidem rerum, *Miror, vos, Patres Sancti, tam„ diu de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris; perinde quasi in Chri„ stianorum Ecclesia, non in templo Deorum omnium tractaretis. A„ gite igitur & castimonia Pontificum, ceremoniisque solemnibus ju„ vate Principem, necessitate publica laborantem. Inspiciantur libri: „ quæ facienda fuerint celebrentur. quem libet sumtum, cujus libet „ gentes captivos, quæ libet animalia regia non abnuo, sed libens of„ fero: neque enim indecorum est, Diis juvantibus vincere. Sic apud „ majores nostros multa finita sunt bella, multa cœpta. Si quid est „ sumtuum, datis ad præfectum ærarii literis, decerni jussi, est præ„ terea vestræ auctoritatis arca publica, quam magis refertam esse re„ perio, quam cupio.*

In hoc ordine Vatum carmina censenda, quæ sæpissime quoque consulta. Exempla hic congerere supervacuum est, cum sedulo in eo operam posuerit Brissonius; *lib. 2. de form. pag.* 204. 205.

CAPUT. XII.

Suculæ si a matre comeduntur non est prodigium. Causarum ignoratio & rei novitas admirationem faciunt. Quid sint monstra, ostenta, portenta, prodigia? Miracula Deorum gentilium quædam manifesta, quædam occulta. Accidentia homini præter intentionem in actionibus religiosis, civilibus, animalibus. Auspicia caduca. Palpitationes. Sternutamenta. Pedum offensiones. Auguria ex avium volatu, cantu, tripudio solistimo. Præsagia ex bubus, equis, muribus, mustelis, canibus: inprimis ex serpentibus. Diabolus serpens. Serpens Epidaurius. Auguria ex apibus, formicis, muscis. Prodigia in Sole, nubibus, aëre visa; audita. Pluviæ sanguineæ, statuæ sudantes. Hastæ motæ. Prodigia multa simul conjuncta: ante mortem Julii Cæsaris: ante bellum civile Cæsaris & Pompeji, &c.

SIcut homo iram illam quam animo concepit, nunquam ita occultare potest, quin ejus signa, aut ex oculis ardentibus erumpant, aut ex ore totoque vultu emicent, ut facile totum hominem statu suo motum esse deprehendas. Sic etiam rerum naturam, si ea a communi cursu, & latente causarum serie deviet, manifestam conditoris iram non sine ratione præ se ferre creditur. Quæ sane res miserorum gentilium superstitionem in immensum auxit, præsertim ubi causæ in occulto positæ: quibus manifestis nihil inde diri præsagiebant. Nullum piaculare sacrum decernebant ob suculas a matre comestas, quia id

id fieri ſcirent ob ventriculi fervorem, atque inde orientem voracitatem. Columella lib. 7. cap. 11. *Sunt quædam ſcrofæ, quæ mandunt fœtus ſuos, quod cum fit, non habetur prodigium. Nam ſues ex omnibus pecudibus impatientiſſimæ famis ſunt: ita ut aliquando, ſi indigeant pabuli, non tantum alienam, ſi liceat, ſobolem, ſed etiam ſuam conſumant.* Plinius breviter, lib. 8. cap. 51. *Comeſſe fœtus his non eſt prodigium.* Unde lepidum illud Antiphontis apud Clem. Alexandr. *l. 7. Strom.* Nam cum quidam male præſagiret ex eo quod ſus porcellos devoraſſet, iſque eam vidiſſet, ob ſordes ejus qui ipſam alebat, fame valde attenuatam: De ſigno inquit, lætare, quod cum ſic eſuriret, filios tuos non comederit. Ubi vero cauſæ latent, acceditque rei novitas, multi ſtupent inſtar Æneæ, qui clypeum ſibi a Vulcano fabricatum & cælatum, (8. Æneid.)

Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet.

Animis ſic affectis facillime ſe inſerit ſuperſtitio metu futuri: quod ſapienter animadvertit Seneca, quæſt. natur. lib. 7. *Nemo uſque eo tardus, & demiſſus in terram eſt, ut ad divina non erigatur, ac tota mente conſurgat: utique ubi novum aliquod miraculum e cœlo fulſit. Nam quamdiu ſolita decurrunt, magnitudinem rerum conſuetudo ſubducit. Ita enim compoſiti ſumus, ut nos quotidiana, etiam ſi admiratione digna ſunt, tranſeant: contra minimarum quoque rerum, ſi inſolitæ prodierunt, ſpectaculum dulce fiat. Hic itaque cœtus aſtrorum, quibus immenſi corporis pulchritudo diſtinguitur, populum non convocat. At cum aliquid ex more mutatum eſt, omnium vultus in cœlo eſt. Sol ſpectatorem, niſi cum deficit, non habet. Nemo obſervat lunam, niſi laborantem. Tunc urbes conclamant, tunc pro ſe quiſque ſuperſtitione vana trepidat.* Huc facit illud Claudiani lib. 1 in Eutropium:

Semiferos partus, metuendaque pignora matri,
Mœnibus in mediis auditum nocte luporum
Murmur, & attonito pecudes paſtore locutas,
Et lapidum duras hyemes, nimboque minacem
Sanguineo rubuiſſe Jovem, puteoſque cruore
Mutatos, viſaſque polo concurrere lunas,
Et geminos Soles mirari deſinat orbis,
Omnia ceſſerunt eunucho conſule monſtra.

Hoc ipsum etiam verba, prudenter a majoribus posita, declarant: quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt; ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur, teste Cicerone, *lib.* 1. *de divin.* quibus consentanea scribit idem, *lib.* 2. *de nat. Deor.* & Augustinus, *de Civ. Dei*, *lib.* 21. *cap.* 8. Nonius vero Marcellus *cap.* 5. Monstra quidem & ostenta similiter intelligi vult, quod imminentia monstrent, ostendant. Portentum autem non solum quod portendat, sed etiam quod jam apportet, & faciat ex his significationibus, quæ in auspiciis & auguriis & extispiciis ostenduntur. Prodigium tandem semper pessimum esse dicit, dictum quasi porro adigendum. additque illud 3. Æn.

Sola novum, dictuque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, & tristes denuntiat iras.

Ad quem locum ita Servius: *Prodigium, portentum & monstrum monstrum modico fine discernuntur, sed confuse pro se plerunque ponuntur. Varro sane hæc ita definit; ostentum, quod aliquid hominibus ostendit; portentum, quod aliquid futurum portendit; Prodigium, quod porro dirigit; miraculum, quod mirum est; monstrum, quod monet.* Labeo autem, π. *de verb, signific. l.* 38. ostentum definit, omne contra naturam cujusque rei genitum, factumque. duo autem dicit genera esse ostentorum, unum quoties quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus, aut qua alia parte corporis, quæ naturæ contraria est. alterum cum quid prodigiosum videtur, quæ Græci φαντάσματα, id est, visiones vocant. Non mirum ergo si ad monstri conspectum plerumque exhorrescimus: ideo Gigantes, pro monstris olim habiti, נפלים dicti, cujus etymon a cadendo. Rationem reddit R. D. Kimchi in lib. rad. ונקראו כן שפל הארם מפחדם כפני שרם גבוהים כל כן כי לענין זהנקראו רזכים *quia scilicet homines metu eorum concidunt, unde & formidabiles* אמים *dicuntur.*

Augustinus, *lib.* 10. *de Civ. Dei*, *cap.* 16. miracula Deorum gentilium duplicia facit. quædam enim vi ac potestate eorum fieri satis evidenter apparet, ut est, quod effigies Deorum penatium, quos de Troja Æneas effugiens advexit, de loco in locum migrasse referuntur: quod cotem Tarquinius novacula secuit: quod Epidaurius serpens Æsculapio naviganti Romam comes adhæsit

hæſit: quod navim qua ſimulachrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boumque conatibus immobilem redditam, una mulierculæ zona alligatam, ad ſuæ pudicitiæ teſtimonium movit & traxit: quod Veſtalis, de cujus corruptione quæſtio vertebatur, aqua impleto cribro de Tyberi, neque perfluente, abſtulit controverſiam. Alia autem intervallis temporum, occultis ipſius mundi cauſis, veruntamen ſub divina providentia conſtitutis & ordinatis monſtroſa contingunt: quales ſunt inuſitati partus animalium, & cœlo terraque inſolita rerum facies, ſive tantum terrens, ſive etiam nocens: Atque hæc illa eſſe dicit, quæ procurari, atque mitigari dæmoniacis ritibus fallaciſſima eorum aſtutia perhibentur. quale monſtrum ſuo ſeculo, virum ſanctum, propter rei novitatem eſſe dicit Juven. ſat. 13.

Egregium ſanctumque virum ſi cerno, bimembri
Hoc monſtrum puero, & miranti jam ſub aratro
Piſcibus inventis, ac fœta comparo mulæ.
Sollicitus tanquam lapides effuderit imber,
Examenque apium longa conſederit uva,
Culmine delubri, tanquam in mare fluxerit amnis
Gurgitibus miris, & lactis vortice torrens.

Talia ergo obſervata ac procurata fuerunt, vel ſingula ſeorſim vel plura conjunctim. Omnes res a Deo O. M. conditæ, ad finem lege naturæ ſibi præſcriptum, certo conatu atque appetitu feruntur, qui tum demum terminatur, cum res finem illum aſſecuta, in ejus fruitione acquieſcit: ſi vero eum non aſſequitur, errat, & ἁμάρτημα committit. Appetitus hic pro ratione creaturarum a Phyſicorum filiis ſtatuitur Rationalis, Senſitivus, Naturalis. Rationalis eſt in hominibus qui propter finem omnia ἐκ προαιρέσεως agunt: Si autem fine ſuo excidant, aut in mediorum ad illum directione aliquid nec opinantibus contingat, de quo antea nec cogitarant, nec cogitare potuerant, illud in prodigium verterunt gentiles, adeoque procurandum exiſtimarunt. quod obſervatum fuit non tantum in actionibus religioſis, ſed etiam civilibus atque animalibus.

In actionibus religioſis ſi quid non rite fieret, ominoſum adeoque luſtrandum credebatur. Plutarchus in Coriolano: *Si unus*

equus

equus thensas ducentium elanguisset, itemque si leva manu prehendisset auriga habenas, supplicationem decernebant instaurandam. Secutis temporibus unum sacrificium tricies instaurarunt, quod semper aliquid delicti vel offensionis intervenisse diceretur. Cicero, orat. de arusp. resp. *An si ludius constitit, aut tubicen repente conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, si terram non tenuit, aut lorum omisit, aut si ædilis verbo, aut si nutu aberravit, ludi sunt non rite facti: eoque errata expiantur, & mentes Deorum immortalium ludorum instauratione placantur.* ad hunc Ciceronis locum respexit Arnobius lib. 4. adv. gentes: *In ceremoniis vestris*, inquit, *rebusque divinis, postulionibus locus est, & piaculi contracta esse dicitur commissio, si per imprudentiæ lapsum, aut in verbo quispiam, aut sympuvio deerravit, aut si cursu in solennibus ludis, curriculisque divinis: commissum omnes statim in religiones clamatis sacras, si ludius constitit, aut tibicen repente conticuit: aut si patrimus ille qui vocitatur puer & omisit per ignorantiam lorum, aut terram tenere non potuit, & audetis abnuere in delictis tam gravibus violari semper a vobis Deos, cum in levioribus causis irasci eos ipsi cum pernicie sæpius confiteamini civitatis.* Plin. lib. 28. cap. 2. *Si Pontifici Ditis causa epulanti aliquid exciderit, in mensa utique id reponi, adolerique ad larem, piatio est.* Cum auspicaretur Consul, in domo extra urbem, vel in tabernaculo ad id conducto sedebat: quod si qua de causa redire in urbem, nullis dum visis certis signis cogeretur, relinquendum erat prius conductum tabernaculum, & quærendum alterum, ex quo de integro servaret de cœlo. Tiberius Sempronius bis eodem usus, coss. renunciavit Scipionem Nasicam, & C. Martium: cognito post vitio, rem ad Senatum retulit, neque neglexit adeo minutam offensionem Senatus: scripsit consulibus, qui relictis provinciis, illico Romam regressi deposuerunt magistratum. *Plut. in Marcello. Cicero 2. de divin. Val. Max. lib. 1. cap.* 1 Inter prodigia Cassii & Bruti cædem portendentia Iulius Obsequens numerat puerum, qui in pompa Victoriæ cultu cum ferretur, ferculo decidit: & lictorem qui lustrationi perversis fascibus lauream imposuit. Cornelio Cethego, quod exta hostiæ non rite porrexisset; Q. Sulpitio, quia immolanti apex, quem gestant Flamines, de capite defluxisset, ademta sunt sacerdotia. Minucio Dictatori, qui

qui Magistrum equitum dixerat C. Flaminium, quia stridor soricis auditus erat, abrogatum est imperium. *Plutarchus & Valerius Max. locis citatis.*

Huc pertinent Auspicia caduca, cum aliquid ad rem sacram pertinens excidit, non tantum virga e manu Flaminis, ut Scaliger Festum interpretatur, cujus verba: *Caduca auspicia dicunt, cum aliquid in templo excidit, veluti virga de manu;* hoc exempli gratia additur, cum & alia excidere possint: ut *viscera*, quod contigit Crasso. Plutarch. cap. 36. τὰ σπλάγχνα τοῦ μάντεως αὐτῷ προσδόντος, ἐξέβαλε τῶν χειρῶν, id quod visum esse ait vere τεράστιον & triste. *Victima*, veluti, *fugit cum saucius aram*

Taurus & incertam excussit cervice securim.

Sueton. Galb. cap. 18. *Cum per omne iter dextra sinistraque oppidatim victimæ caderentur, taurus securis ictu consternatus, rupto vinculo essedum ejus invasit, elatisque pedibus totum cruore perfudit.* Tacit. lib. 3. hist. cap. 55. *Accessit dirum omen, profugus altaribus taurus, disjecto sacrificii apparatu, longe, nec ubi feriri hostias mos est, confossus.* 3. Georg.

Sæpe in honore Deum medio, stans hostia ad aram
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.

Senec. Oedip. v. 337. *Altum taurus attollens caput*
Primos ad ortus positus expavit diem,
Trepidusque vultum Solis, & radios fugit,

Corona: quod contigit Galbæ, Suet. cap. 18. *Observatum etiam est Kal. Jan. sacrificanti coronam de capite excidisse.* De Syphace, Silius Ital. lib. 16.

Et simul extructis cespes surrexerat aris,
Victimaque admota stabat subjecta bipenni,
Cum subito abruptis fugiens altaria taurus
Exilit vinclis, mugituque excita late
Implevit tecta, & fremitu suspiria rauco
Congeminat, trepida terrorem sparsit in aula.
Vittaque majorum decoramen fronte sine ullo
Delapsa attactu nudavit tempora Regis.
Talia cœlicolæ casuro tristia regno

Signa dabant, ſævique aderant gravia omina fati.

Patera, ſive Spondeum: Theophr. Charact. cap. 20. inter notas δυσχερείας. Καὶ εὐχομένων καὶ σπενδόντων ἐμβαλεῖν, (aliis ἐκβαλεῖν) τὸ ποτήριον καὶ γελάσαι ὡς τερατῶδές τι πεποιηκώς. *Dum vota libationesque fiunt, pateram ſibi e manibus elabi ſinit, & ſimul riſum tollit, quaſi aliquid fecerit portentoſum.*

Niſi *caducum auſpicium* dici mavelis, quia homini, cui accidit, caſus & infortunii omen eſt, quomodo Petronius *peritura fata* dicit, quæ perniciem alicui vel rei, vel homini portendunt: *lachrymoſum fumum* Horat. qui lachrimas exprimit: *mentita tela*, Virg. 2. Æn. quæ Trojanos Græcos eſſe mentiebantur.

In actionibus ad communem vitam humanam ac politicam pertinentibus non minor obſervationum ſuperſtitio. In Magiſtratibus: Julius Obſequens. M. Lepido, Munatio Planco Coſſ. *Notatum eſt prodigii loco fuiſſe, quod P. Ticius Prætor propter diſſenſiones collegæ magiſtratum abrogavit, & ante annum eſt mortuus. Conſtat neminem, qui Magiſtratum collegæ abſtulerat, annum vixiſſe, abrogaverunt autem hi: Lucius Junius Brutus Conſul, Traquinio Collatino: Tib. Gracchus, M. Octavio Cæcinna:* P. *Tarquinius, P. Marullo: Tullius, Bruto & Caſſio pugnam adverſus Cæſarem & Antonium molientibus.* Varro lib. 5. de ling. Lat. *Prætor qui die nefaſto fatus eſt, ſi imprudens fecit, piaculari hoſtia facta piatur; ſi prudens dixit, Quintus Mucius abnegabat eum expiari, & ut impium non poſſe dicebat.* Sueton. Galb. cap. 18. *Adoptionis die, neque milites allocuturo caſtrenſem ſellam de more poſitam pro Tribunali, oblitis miniſtris, & in ſenatu curulem perverſe collocatam.*

In privatis: Plin. lib. 28. cap. 2. *Incendia inter epulas nominata, aquis ſub menſas profuſis abominabantur: recedente aliquo ab epulis ſimul verri ſolum. aut bibente conviva menſam vel repoſitorium tolli, inauſpicatiſſimum judicatur. Sternutamento revocari ferculum menſamve, ſi non poſtea guſtetur aliquid, inter diras habetur, aut omnino non eſſe, quin & repente conticeſcere convivium, adnotatum eſt, non niſi in pari præſentium numero: qua in re fama labor eſt, ad quemcunque eorum pertinens. Cibus etiam e manu prolapſus reddebatur, utique per menſas, vetabantque munditiarum cauſa deflare.* Inter funeſta C. Panſæ exhibita prodigia recenſet Jul. Obſequens, quen-

dam

dam e populo, ſanguine victimarum prolapſo, reſperſam cruore. palmam proficiſcenti dediſſe. Byblis, apud Ovid. 9. metam, v. 596.

Quid quod & ominibus certis prohibebar amori
Indulgere meo tunc, cum mihi ferre jubenti
Excidit, & fecit ſpes noſtras cera caducas?
Nonne vel illa dies fuerat, vel tota voluptas,
Sed potius mutanda dies? Deus ipſe monebat
Signaque certa dabat, ſi non male ſana fuiſſem.

Pergimus ad actiones animales, ubi circa palpitationes & facultatem hominis, qua ſe de loco in locum movere poteſt infinita fere a gentibus ſunt obſervata.

Si pars aliqua corporis ſuapte ſponte ſubſtitiſſet aut mota eſſet, omen inde captum. Hujus palpitationis tres erant ſpecies. Prima, παλμὸς, quæ a Veteri Gloſſario *Saliſatio* dicitur. Plaut. Pſeud. act. 1. ſc. 1. v. 105. *Supercilium mihi ſalit.* Theocr.

Ἄλλεται ὀφθαλμός μεν ὁ δεξιὸς, ἦ ῥά γε ἰδησω

Αὐτάν. Suidas: παλμικὸν οἰώνισμα, ὅπερ συνέγραψε Ποσειδώνιος, [illegible] ἐὰν [illegible]ται ὁ δεξιὸς ὀφθαλμὸς, τίδε σημαίνει. Rabanus: *Saliſſatores vocati ſunt, quia dum eis membrorum quæcunque ſalierint, aliquid [illegible] exinde proſperum, ſeu ſignificari.* Secunda: tinnitus auris, Plin. lib. 28. cap. 2. quin & abſentes tinnitu præſentire de ſe ſermones, receptum eſt. Et Epigrammatum Græcanicorum liber 7. meminit. Et πολλης ſcripſit Ἐνώδιον οἰώνισμα. Elegans eſt illud vetuſtiſſimi Poetæ epigramma:

Garrula, quid totis reſonas mihi noctibus, Auris?
Neſcio quem dicunt nunc meminiſſe mei.
Hic quis ſit queris? reſonant tibi noctibus aures,
Et reſonant totis, Delia te loquitur.
Non dubie loquitur me Delia, mollior aura
Venit, & exili murmure dulce fremit.
Delia non aliter ſecreta ſilentia noctis
Summiſſa ac tenui rumpere voce ſolet.

Tertia ſpecies, πταρμὸς, ſternutatio. Propertius: lib. 2. el. 3.

Aridus argutum ſternuit omen amor.

Cujus ominationis ſollicitudinem cum deprecabantur Græci, dicebant Ζεῦ σῶσον. In epigrammate: —— κἠδὲ λέγει, Ζεῦ Σῶσον πλαγῆ. Atque hæc ex Scaligeri notis ad Auſonii gryphum de numero ternario, ubi verſ. 20. pro *omnia* legendum eſſe vult *omina terna*. Divini quid in illis latere Pythagoras quoque monuit apud Ælianum var. hiſt. lib. 4. cap. 17. ὁ πολλάκις ἐμπίπτων τοῖς ὠσὶν ἦχος, φωνὴ τῶν κρειττόνων. *Sonus, qui perſæpe accidit auribus, vox eſt præſtantiorum*, i. Dæmonum. Τὸ κρεῖττον idem quod τὸ θεῖον Numen. Sternutamenta autem non facere auſpicium plerique cenſent, ſed cum captatis auguriis ſuperveniunt, illa rata facere, ſive boni ſive mali prænuncia ſint: qualiaque prædicta, prævisaque fuerant affirmare, & probare ſermonis veritatem putaverunt: Homeri exemplo, qui, Penelope, malum procis futurum ab Ulyſſe, referente, Telemachum facit ſternutaſſe. Et Xenophonte ad milites concionante, lib. 3. ἀναβ. ſub idem tempus, ſternutans quidam, omen fecit feliciſſimum, ita ut totius dux militiæ crearetur. Themiſtocle vero ad aras ſacrificante, a dextra ſternutans homo augurium fecit, quo præcipui captivi immolarentur. Hippiæ quoque dum ſternutat, excuſſus dens, magnum augurium fecit calamitatis futuræ. *Ariſt. lib. 1. hiſt. animal. cap. 11. & probl. ſect.* 33. §. 7. 9. 11. quod e capite, tanquam ex arce, ſternutamenta originem ducunt, quæ pars divina & ſanctior homini eſt, propterea prodeuntem inde ſpiritum tanquam ſignum augurale, & divinum numen nos venerari decere cenſuit. Si eſſent matutina, nefanda ominari, & rei inceptandæ irritos conatus facere: quare ſi inter calceandum ſternutaſſent, ad lectum redibant ſuperſtitioſi. *Auguſt. de doctr. Chriſt lib. 2. cap.*20. Si vero meridiana, firmiſſimi auſpicii eſſe, præcipue a dextris arbitrati ſunt. Sæpe tamen ſymbolum veritatis, & prognoſticum liberationis facere ab inſidiarum metu, voluere. vide Alex. ab Alex. *lib.* 2. *cap.* 26. & G. Voetii diſp. *de ſuperſtitione*, cum appendice hiſtorico-Theologica, de ſternutatione.

Circa facultatem loco motivam occurrunt inprimis pedum offenſiones, quas infauſti ſemper ominis fuiſſe idem Alexander loco modo allegato, exemplis probat. C. Gracchus, qua die civili ſeditione oppreſſus fuit, domo egrediens, ita pede limen offen-

dit,

dit, ut non parva vis ſanguinis efflueret. Neroni quoque in expeditionem Alexandriam profecturo, lacinia ſurgenti adhæſit. Craſſi etiam filius, contra Parthos proditurus in aciem, ita pedem offendit, ut humi proſtratus concideret: quos omnes vehementi diſcrimine atque immani ſtrage oppreſſos fuiſſe conſtat. Non defuerunt tamen qui talia omina inſuper habendo, nulla religione ab inceptis abſterreri potuerunt. nec illis infeliciter ceſſit. Julius Cæſar in egreſſu navis prolapſus, omen in melius vertit, dicens: *Teneo te Africa*. Sueton. cap. 59.

Facultas generatrix a natura & homini, & reliquis animalibus conceſſa eſt, ut ſibi ſimile procreet, & cum in ſingulari non poſſit, in ſpecie tamen naturam conſervet, & quadantenus immortalem reddat. Si ergo hæc exorbitet, ac ſibi diſſimile ſive monſtrum progeneret, in omen vertebatur. Livius & Julius Obſequens notarunt Mulam peperiſſe; Mulum tripedem natum eſſe: monſtra humana, præſentim Androgynos natos eſſe: Nurſiæ gemini ex muliere ingenua nati: S. Gal. M. Scauro Coſſ. puella integris omnibus membris, puer a parte priore alvo aperta, ita ut nudum inteſtinum conſpiceretur. Idem poſteriore natura ſolidus natus, qui voce miſſa expiravit, *Jul. Obſeq.* qualia monſtra inter cauſas luſtrationum ab hiſtoricis recenſentur. Cum in Urbe Antiochia ad Mæandrum ſita Vir ex virgine factus eſſet, Romamque ad Claudium Imp. adductus, hic prodigii iſtius cauſa in Capitolio Iovi Averrunco aram poſuit. *Phleg. de reb. mirab. ca.* 6. In exercitu Alexandri M. cum ovis agnum edidiſſet, qui figuram & calorem tiaræ in capite teſticuloſque utrinque præferebat: averſatus eſt portentum, atque expiatus per Babylonios, quos de more ſecum trahebat ad talia. *Plut. in Alex.* Apud Plutarchum in convivio ſeptem ſapientum, viſo monſtro, equæ partu edito, quod ſuperne ad cervices & manus humana forma erat, reliquas partes haberet equinas, de ejus expiatione deliberatur. Hieron. epiſt. 63. *Legamus veteres hiſtorias, & maxime Græcas & Latinas, & inveniemus luſtralibus hoſtiis, ſecundum errorem portentoſas ſoboles tam in hominibus, quam in armentis ac pecudibus expiatas.* Am. Marcell. lib. 19. fin. *Naſcuntur hujuſcemodi ſæpe portenta, indicantia rerum variarum eventus, quæ quoniam non expiantur,*

ut apud veteres, publice, inaudita pretereunt & incognita.

Animalia quæ appetitu ſenſitivo aguntur, & veſtigium aliquod rationis in phantaſia oſtendunt, ſi quid præter ſolitum fecerint, horrenda inde animo præſagiebant gentiles. in hac categoria ſunt volucres, quadrupedes, ſerpentes.

E volucribus auguria captabantur, vel ex Alitis involatu, vel ex Oſcinis cantu, vel ex tripudio ſoliſtimo, de quibus prolixe ſane agit Cicero, *lib. 2. de nat. Deor.* & 1. *de divin.* Ex recentioribus Peucerus de divinationum generibus.

Imprimis habitus eſt *Infelix Bubo, dirum mortalibus omen.*

Hunc in Capitolio viſum notavit Jul. Obſequens, P. Plautio & M. Fulvio, iterum: Cn. Domitio, G. Fannio coſſ. nonis Martiis, propterea eo anno urbs luſtrata eſt. *Plin. lib* 10. *cap.* 12. Adi Camerarii hor. ſubciſ. *cent.* 1. *cap* 67. *& cent.* 3. *cap.* 18.

Dirâ ave in urbe aut Capitolio viſâ, obſecratio ut haberetur voluit Claudius Imperator. *Sueton. Claud. cap.* 22. Tireſias obſervato triſti augurio ſacrificat apud Sophoclem, Antigone:

Εἰς γὰρ παλαιὸν θῶκον ὀρνιθοσκόπον
Ἵζων, ἵν' ἦν μοι παντὸς οἰωνοῦ λιμὴν,
Ἀγνῶτ' ἀκούω φθόγγον ὀρνίθων κακῷ
Κλάζοντας οἴστρῳ καὶ βεβαρβαρωμένῳ.
Καὶ σπῶντας ἐν χηλαῖσιν ἀλλήλους φοναῖς.
Ἔγνων. πτερῶν γὰρ ῥοῖβδος οὐκ ἄσημος ἦν.
Εὐθὺς δὲ δείσας ἐμπύρων ἐγενόμην,
Βωμοῖσι παμφλέκτοισιν.

Nam in veterem ſedem augurii
Sedens, ubi erat augurii portus,
Ignotam audio avium vocem,
Malo impetu clangentium,
Et lacerantes ſe mutuo unguibus.
Agnovi, nam ſtrepitus alarum non erat ſine ſigno.
Statim vero metuens ſacrificia tentavi,
Inaris flammantibus.

Avis incendiaria ſæpius malo augurio apud Romanos viſa, teſte Julio Obſequente, cap. 38. Sergio Galba, & M. Scauro coſſ. & cap. 50. C. Lælio, L. Domitio coſſ. Propter hanc ſæpe numero

mero urbs lustrata, ut L. Cassio, & C. Mario coss. quæ sit avis ea nec reperitur nec traditur. quidam ita interpretantur, incendiariam esse quæcunque apparuerit carbonem ferens ex altaribus Alii spinturnicem eam vocant, sed hæc ipsa quæ esset, non invenit Plinius, lib. 10. cap. 13. Audiamus Scaligerum in Festum, ad *Bustum*. Ab hoc inauspicatum genus avium Ambustaneum dictum putarim, quod circa busta versetur. Glossarium, Aubustandus, εἶδος ὀρνέου. lego: Ambustaneus, ut Circanea avis. Ambustaneæ aves dictæ videntur, quide busto seu rogo aliquid in tecta deferebant, & incendium portendebant, unde incendiariæ aves in augurali disciplina. Servius in fragmentis: *Sane bubo sicujus ædes insederit, & vocem miserit, mortem significare dicitur: si autem de busto sudem ad tectum detulerit, incendium ædibus portendere.* Quin eandem spinturnicem fuisse cum incendiaria, non dubito. Græco enim nomine dicta est ἀπὸ τ̃ σπινθῆρος, quod carbonem ex rogo, aut ex altari in ædes inferret. σπινθὴρ est structum ignis. Hæc Scaliger. Festus: *Spintyrnix est avis genus, turpis figuræ occursatrix artificum, perdita spinturnix ea Græce dicitur, ut ait Santra, σπινθαρίς.*

Solitariæ cornicis occursus mali ominis in nuptialibus auspiciis censebatur. Hinc illud ἐκκόρει κόρη κορώνην. *Everre, sive elimina virgo cornicem.* Habes apud Orum in Hieroglyphicis, & Pindari scholiasten in Pythia. *Voss. idolol. lib.* 3. *cap.* 86. Atheniensibus autem noctua fausta, unde proverbium γλαῦξ ἵπταται, de quo Erasmus.

Inter Oscines corvus a dextra, a sinistra cornix ratum faciebant. *Cic.* 1. *de divin.* Virg. Ecl. 1.

Sæpe sinistra cava prædixit ab ilice cornix.

Gallinæ cantus infelix, uxorem enim marito superiorem esse notat. Contra Gallorum cantus Thebanis felix, cum enim tempore pugnæ Leuctricæ apud Lebadiam Trophonio res divina fieret, galli gallinacei in eo loco sic assidue canere cœperunt, ut nihil intermitterent; augures Bœotii, (teste Cicerone, 1. *de divin.*) dixerunt, Thebanorum esse victoriam, propterea quod avis illa victa silere soleret, canere si vicisset.

Simile augurium contigit Ioachimo II. Marchioni Brandeburgensi exercitum contra Turcas educenti, quod hoc epigrmamate ornavit G. Sabinus: *Cum*

Cum patris educens Joachimus Marchio turmas
Castra profecturis signaque movit equis,
Auspice qui contra pharetratos Cæsare Turcas
Acria pro Christi nomine bella gerit:
Ingrediente viam cantantes Principe pulli
Insolitum liquida voce dedere sonum,
Præpete qui nondum vestiti corpora penna,
Ante duos sed ad huc ova fuere dies.
Hæc bona felicem portendunt signa triumphum,
Auguriis faustum talibus omen inest.
Namque ubi Thebanis victi Lacedæmones armis,
Sanguine fecerunt Leuctra cruenta suo:
Martis aves, læto victoribus omine, galli
Prospera vocali gutture signa dabant.

Sed & hæc & tripudia solistima a cordatioribus ridebantur. P. Claudius, bello Punico secundo cum nuntiaretur pullos cavea liberatos non pasci, mergi eos in aquam jussit, ut biberent, quoniam esse nollent. Damnata hæc auguria lege divina. Deut. 18. 10. vitio versa Regi Menassi, 2 Reg. 21. 6. Elusa a Mosollamo Judæo, qui inter comites Alexandro, cum exercitu ad rubrum mare contendenti, se adjunxerat. Cum properantem exercitum augur quispiam sisteret, propterea quod alitem sedentem videret, ex cujus volatu captare omen itineris parabat, e vestigio Mosollamus, correpta ingenti sagitta, alitem confixit, atque insuper amarulento joco eorum stultitiam incusavit, qui miseram avem alieni consciam fati crederent, cùm ignara fuisset sui. neque enim scivisse eam, quantum periculi a Mosollamo Judæo immineret, quod ex Hecatæo refert Cunæus, *de Rep. Hebr. lib. 2. cap. 22.* Rectius scilicet edoctus secundum Poetam judicabat:

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

In quadrupedibus observatum Bovem locutum esse, quod ex Julio Obsequente, & innumeris Livii locis manifestum est. Equi hinnitus a Persarum Principibus observatus in electione Darii Hystaspis: Darium postea in sigillo equum sculptum habuisse scho-

Scholiastes Thucydidis notavit. Saxones olim equorum hinnitus nunquam præsagia inprimis observabant, & in insignibus equum Saxoniæ Duces gesserunt. *Cambd. Brit. pag.* 71. Hic quidem atri coloris erat, cum ea gens paganismo dedita esset: postquam vero Witechindus Christianismo nomen dedit, baptismo ablutus in album mutavit. *Crantz. Saxon. lib.* 2. *cap.* 24. hinc forte Westfaliæ nomen, quasi *weisse valen*, Bodinus tamen quasi occidentalem Galliam, Westwalliam, dictam putat: *method. hist. cap.* 9.

Et mures aliquid præsagiebant. Auson. Eidyll. 12. v. iii.

Quadrupes oscinibus quis jungitur auspiciis? mus.

Ad quem locum videri potest Scaliger, *lect. Auson. lib.* 1. *cap.* 25. triste putabant si quid mures arrosissent. *Cic.* 2. *de divin.* Livius lib. 30. Mures Antii coronam auream arroserunt. Q. Fulvio, C. Manlio coss. De mensa oleas mures præroserunt. *Jul. Obsequens.* Plinius, *lib.* 8. *cap.* 57. addit, mures, cum candidi provenere, lætum facere ostentum. Ante bellum civile Marianum, Mures in templo aurum sacratum arroserunt. Fœminam unam ex his æditui ceperunt muscipula: ea in ipsa muscipula quinque editis tres devoravit. *Plut. in Sylla.* Soricum quoque occentu dirimi auspicia ibidem ait Plinius. Eleganter Augustinus, de doctr. Christ. lib. 2. cap. 20. *Cum vestis a soricibus roditur, plus timere suspicionem futuri mali, quam præsens damnum dolere. Unde illud eleganter dictum est Catonis, qui cum esset consultus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret: non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur.* Clemens Alex. lib. 7. Strom. simillimum Bionis (& sic forte apud Augustinum legendum) refert. τί δὲ καὶ θαυμαστὸν, εἰ ὁ μῦς, φησὶν ὁ Βίων, τὸν θύλακον διέτραγεν, οὐχ εὑρὼν ὅ, τι φάγῃ; τοῦτο γὰρ ἦν θαυμαστὸν, εἰ, ὥσπερ ὁ Ἀρκεσίλαος παίζων ἐνεχείρει, τὸν μῦν ὁ θύλαξ κατέφαγεν. *Quid mirum, inquit Bion, si mus calathum arroserit, cum non invenires quod comederet? hoc enim fuisset mirum, si ut ludens argutabatur Arcesilaus, murem calathus comedisset.* Hoc quia muribus familiare est θυλακοτρῶγες a Poetis appellantur. Hesych. θυλακοτρώξ, μῦς, οἱ δὲ αἰκάς. Theophr. charact. cap. 17. Καὶ ἐὰν μῦς θύλακον ἀλφίτων διαφάγῃ, πρὸς τὸν ἐξηγητὴν ἐλθὼν, ἐρωτᾷν τί χρὴ ποιεῖν, καὶ ἐὰν ἀποκρίνηται αὐτῷ, ἐκδοῦναι τῷ σκυτοδέψῃ ἀπορράψαι, μὴ προσέχων

τύποις, ἀλλ᾽ ἀποτρεπτεὶς ἐνδύσασθαι. Si mus forte farina follem arroserit, adit ad interpretem, & quid facto opus sit eum percontatur; qui si respondeat, cerdoni tradendum eum follem esse, ut farciatur, iste, neglecto responso, religioni rem habens, exinanitum saccum a se amolietur.

Observabantur & Lupi in urbe vsi: P. Africano, C. Fulvio coss. Minturnis lupus vigilem laniavit, & inter tumultum effugit, *Jul. Obs.* Cn. Domitio, C. Cassio coss. Lupus urbem ingressus, in domo privata occisus, *id.* & sæpe Livius. Item mustelæ: M. Marcello, P. Sulpitio Coss. comitia cum ambitiosissime fierent, & ob hoc Senatus in Capitolio haberetur, milvus volans mustelam raptam de cella Jovis in medio consessu patrum misit. *J. Obseq.* Si per viam transcurrant ominosum, *Theopr. loc. cit.* Alciatus in emblem:

> *Auspiciis res cœpta malis bene cedere nescit,*
> *Felici quæ sunt omine facta juvant.*
> *Quicquid agas, mustela tibi si occurrat, omitte;*
> *Signa male hæc fortis bestia prava gerit.*

Videatur etiam Erasmus in proverbio: *Mustelam habes.* Et Canes: Terent. Phorm. act. 4. sc. 4. *Introiit in ædes ater alienus canis.* Plutarchus περὶ φιλαδελφίας cap. 36. *Fratres una ambulantes non debent lapidem in medio admittere, quin & canem per medios discurrere ominis sinistri habetur.* August. de doctr. Christ. lib. 2. cap. 20 *His adjunguntur millia inanissimarum observationum, si membrum aliquod salierit, si junctim ambulantibus amicis lapis, aut canis, aut puer medius intervenerit: atque illud quod lapidem calcant tanquam diremtorem amicitiæ, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantibus intercurrerit. Sed bellum est quod pueri aliquando vindicantur a canibus: nam plerunque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem, qui medius intervenit, ferire audeant, non impune, namque a vano remedio, cito interdum ille percussorem suum ad verum medicum mittit.* Hinc apud Plautum, Casin. act. 5. sc. 4. *Canina scæva* C. Lælio, L. Domitio coss. canes saxa, tegulas vulgo roserunt. *Jul. Obseq.* C. Mario, C. Flacco coss. Arimini canis locutus. *id.*

Præ omnibus autem observati sunt Serpentes: Hoc animali usua

usus est Diabolus, cum Evam deciperet. Judæi Samaëlem vocant Spiritum Serpenti inequitantem, Deo sc. ridente equum & sessorem ejus, vid. *Ezech. Spanh. de usu numism. in fine dissert.* 3. Exinde variis modis a Gentilibus sub hac specie cultus, præsertim in Bacchi sacris, ut ex Eusebio *de præpar. Evang. lib.* 1. *cap.* 7. *& lib.* 2. *cap.* 3. Clementis Alexandrini Protreptico, aliisque videre est. quibus conferri possunt Schedius, *de Diis Germ. syngr.* 2. *cap.* 39. & quæ collegit Ouzelius ad Minucium Felicem, *pag.* 168. 169. 170. Dionys. Voss. *ad Maimon. de idolol. cap.* 6. §. 2. Et sæpissime ad augendas superstitiones hoc instrumento usus, exhibuit se aliquando ut Deum propitium, aliquando ut horrendum.

Priori modo visus est Æneæ in ludis funebribus Anchisæ patri celebratis. 5. Æneid.

—— Adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit,
Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras:
Cæruleæ cui terga notæ, maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille trahens varios adverso Sole colores.
Obstupuit visu Æneas; ille agmine longo
Tandem inter pateras, & levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, & depasta altaria liquit.

Cum Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara subito anguis emersit, cumque exercitum in expeditionem eduxisset, Samnitum castra cepit. *Cic.* 1. *de divin.* Cum Æsculapius ad sedandam pestem Epidauro Romam arcesseretur, anguis mitibus oculis, lenique tractu lapsus, navem ingressus, in insulam Tiberinam egressus, tempestatem, cui remedio quæsitus erat, adventu suo dispulit. quod Livius, Ovidius, Valerius aliique testantur. quare Serpens Felicitatis, Victoriæ, Salutis symbolum fuit, quod ex veteribus nummis demonstrat Ez. Spanhemius, *de usu numism. pag.* 125.

Quin autem sæpissime horrorem homini incutiat dubitari nequit, si naturale illud hominum in serpentes odium consideremus. Apud Artemidorum serpens morbi & inimicitiarum symbolum est. *lib.* 2. ὄφις ἢ νόσον σημαίνει, καὶ ἐχθρὸν ἐπάγει. & in Theocriti Ἀδωνιαζούσαις ait muliercula:

Ἵππον, καὶ τὸν ψυχρὸν ὄφιν τὰ μάλιστα δέδοικα.

Ecce anguem rem cunctis maxime formidabilem esse ait. Falisci olim Tarquinienssesque, teste Livio, *lib.* 7. M. Fabium Ambustum prima acie fuderunt, cum sacerdotes eorum anguibus prælatis, incessu furiali, militem Romanum insueta turbarent specie. sic Ecl. 3.

Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

Vide Erasmum in proverbio: *cane pejus & angue odit.* Non mirum ergo si serpentum conspectus ad superstitionem homines adegerit. Terent. Phorm. act. 4. sc. 4. *Anguis per impluvium decidit de tegulis.* Plut. Amphitr. act. 5. sc. 1. v. 26. *Devolant angues jubati deorsum in impluvium duo.* Theophr. charact. cap. 17. καὶ ἐὰν ἴδῃ ὄφιν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἱερὸν ἐνταῦθα ἱδρύσασθαι. *Serpentes si viderit in ædibus, sacellum eo loco extruet.* Apud Livium, lib 1. Tarquinio portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus cum terrorem fugamque in regiam fecisset: ipsius Regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Hetrusci Vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. Julius Obsequens, *lib. de prodigiis*, de C. Hostilio Mancino cos. notavit, cum navem Genuæ conscendisset, anguem in navi inventum e manibus effugisse, ipsum Consulem devictum, mox Numantino deditum fuisse. Item: P. Atilio & Cornelio Manilio Cos. Træbulæ Mutusiæ antequam ludi committerentur, canente tibicine, angues nigros aram circumdedisse, desinente cantare, delapsos: postero die exortos a populo lapidibus enecatos. Rursus Q. Metello, Tullio Didio Coss. sacrificantibus anguis ad aram inventus.

Illa quoque quæ nec rationem, nec φαντασίαν, sed unum tantum naturæ ductum ac legem sequuntur, quam illis Deus primitus impressit, si a solito cursu deflectant, prodigium facere genuili

tilibus creditum est. adeo superstitionis ansa etiam in insectis arripiebatur. De Apibus quidem sibi non constant. harum enim examen lætum quid portendebat Dionysio, apud Ciceronem, 1. *de divin.* qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen, submersus equus voraginibus non extitit: quem cum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit ægre ferens, cum aliquantulum progressus esset, subito exaudivit hinnitum, respexitque, & equum alacrem lætus adspexit, cujus in juba examen apum consederat. quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit. Apes quoque sederunt in castris Drusi Imperatoris; cum prosperrime pugnatum apud Arbalonem est, haud quaquam perpetua aruspicum conjectura, qui dirum id ostentum existimant semper, ait Plinius. lib. 11. cap. 18. Bene ominatus est Poëta ille de Papa Urbano VIII. cujus insigne gentilitium tres erant apes, hoc carmine:

Urbani imperium vis dicam quale futurum?
Dum dominantur apes copia mellis erit.

Regi Latino, cum in sacra lauru consedissent (7. Æneid. Æneæ in Italiam adventum significarunt:

Hujus apes summum densæ (mirabile dictu)
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ
Obsedere apicem, & pedibus per mutua nexis
Examen subitum ramo frondente pependit..
Continuo Vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, & partes petere agmen easdem,
Partibus ex iisdem, & summa dominarier arce.

Ad statuam Agathoclis lapideam, cum apes ceram fingere cœpissent hominem ad magnam perventurum claritatem vates pronunciarunt. *Diod. Sic. lib.* 19. *cap.* 2. Contra tristia sæpissime portenderunt apes ut Bruto & Cassio, cum enim intra vallum visa essent apum examina, aruspices locum, expiandæ religionis gratia, excluserunt, militum autem animos religio hæc valde obstrinxit. *Plutarchus, & Jul. Obsequens.* Dioni quoque apes in navigii puppe considentes triste augurium fecere, teste eodem

Plutarcho. Livius, 35. *cap.* 9. *A Capua nuntiatum est examen vesparum ingens in forum advolasse, & in Martis æde consedisse, eas collectas cum cura & igni crematas esse.* Inter Pompejanæ cladis prodigia, examina in signis a Floro, *lib,* 4. *cap.* 2. numerantur. & a Lucano, lib. 7.

Nec non innumero cooperta examine signa.

Julius Obsequens: *Paulo Fabio, Q. Ebio coss. In Germania, in castris Drusi examen apum in tabernaculo Hostilii Rutilii præfecti castrorum consedit, ita ut funem prætendentem, præfixamque tentorio lanceam amplecteretur. Multitudo Romanorum per insidias subjecta est.* Cicero de Arusp. respons: *Si examen apum ludis in scenam venisset, aruspices acciendos ex Etruria putaremus.* Tale prodigium Scipio procurari voluit apud Livium, *lib.* 21. *cap.* 46. *& lib.* 24. cap. 10. adde Tacit. annal. 12. cap 64. & Lipsii not. 154. Amm. Marcell. lib. 18. pag. 127. cum notis Lindenborgii. Simile quid contigit in coronatione Ferdinandi II. Imp quæ facta est Francofurti ad Mœnum, Anno 1619. notante Baudartio. Formicarum prælium Christierno II. Daniæ Regi exilium portendit. *vid. Olaum M. hist, septentr. lib.* 22. *cap.* 5.

Muscæ quoque mali aliquid portendebant, unde & peculiaris circa eas superstitio. Elei Myiagron Deum, muscarum multitudine pestilentiam afferente, invocant, quæ protinus intereunt, qua litatum est illo die. *Plin. lib.* 1. *cap.* 28. Forte hinc nomen sortitus est. בעל זבוב *Muscarum Dominus.* Romæ in ædem Herculis in foro boario nec muscæ, nec canes intrant. *Plin. lib.* 10. *cap.* 29. Oetæi Herculem Conopium, ne provinciam culicibus infestam redderet, venerati sunt, nam culices Oetæi conopas vocant. Sicut de Apolline Culiciano est, quod infestos culices ex agris propulsaret. *Alex. ab Alex. lib.* 1. *cap.* 13. adi Vossium, de idolol. lib. 4. cap. 99. Sed ne quis nos cum Domitiano muscas captare cogitet, ad alia nunc transibimus.

Prodigia innumera observata sunt in sole, Luna, sideribus: Jul. Obseq. Africano & Lælio coss. *Lanuvii inter horam tertiam & quintam duo discolores circuli solem cinxerunt, rubente alter, alter candida linea, Stella arsit per dies triginta duos.* supervacaneus esset labor ex Obsequente aut Lycosthene ac Senecæ quæstionibus natura-

turalibus similia ostenta describere. unum tantum atque alterum delibabimus. Augustinus de Civ. Dei, lib. 2. cap. 25. *In quadam Campaniæ Lata planicie, ubi non multo post civiles acies nefario prælio conflixerunt, inter se prius pugnare visi sunt. Namque ibi auditi sunt primum ingentes fragores, moxque multi se vidisse nunciarunt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna ubi destitit, vestigia quoque velut hominum & equorum, quanta de illa conflictione exprimi poterant, invenerunt.* factum hoc L. Scipione, C. Norbano coss. Jul. Obseq. Simile legere est, 2. *Maccab.* 5. Cicero, de arusp. resp. *Exauditus in agro propinquo & suburbano est strepitus quidam reconditus, & horribilis fremitus armorum.* *** *de ea re scriptum est, postulationes esse decretas Jovi, Saturno, Neptuno, Telluri, Diis cœlestibus.* vid. C. Rhodig. lib. 10. cap. 19.

Prodigium erat si terra, aut sanguine, aut lapidibus pluisset. Jul. Obs. cap. 1. 2. 3. 9. 10. 16. &c. Item si lacte. id. cap. 26. 29. 34. 37. 38. 40. 42. & apud Livium sæpe. Priusquam Xerxes Athenas deleret, Lacedæmonis invadendæ consilium agitanti admirabile inter cœnam prodigium incidit, infusum namque pateræ ejus vinum in sanguinem, nec semel, sed iterum, & tertio conversum est. qua de re consulti Magi, monuerunt ut incepto abstineret. *Val. Max. lib. 1. cap.* 6. Sic apud Virgilium, 4. Æneid. Dido.

Vidit, thuricremis cum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.

Quod prodigium cædem futuram significare, ex Homero, Iliad. λ. patet, ubi Jupiter

——— Κὰδ δ' ὑψόθεν ἧκεν ἐέρσας
Αἵματι μυδαλέας ἐξ αἰθέρος, οὕνεκ' ἔμελλε
πολλὰς ἰφθίμους κεφαλὰς ἄϊδι προϊάψειν.

Hoc est, juxta versionem Eobani Hessi:

——— *Ex alto pro dulci rore cruentas*
Depluit in terram guttas, sub tempus obortæ
Auroræ, quo prodigio tot parte ab utraque
Illustres animas fuerat missurus ad orcum.

Prodigium erat si statuæ Deorum sudassent. Cic. 1. de divin.

Quid?

Quid? Lacedæmoniis paulo ante Leuctricam calamitatem, quæ significatio facta est, cum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisque simulacrum multo sudore manavit? Eodem libro ait, initio belli Marsici Deorum simulachra sudavisse. Minervæ statua, quod apud Athenienses accidisse Dio *lib.* 4. auctor est, ad Solem orientem spectans, in arce posita, obversa ad occasum, sanguinem exspuit. Aliquando fleverunt: August. de civ. Dei lib. 3. cap. 11. *Apollo Cumanus cum adversus Achæos, Regemque Aristonicum a Romanis bellaretur, quatriduo flevisse nunciatus est, quo prodigio haruspices territi cum id simulachrum in mare putavissent esse projiciendum, Cumani senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium & Antiochi & Persidis bello in eodem apparuisse figmento: & quia Romanis feliciter provenissent, ex SCto, eidem Apollini dona sua esse missa testati sunt. Tunc vero peritiores acciti haruspices responderunt, simulachri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam Cumæ colonia Græca esset, suisque terris unde accitus esset, idem, ipsi Græciæ, luctum & cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox Regem Aristonicum victum & captum esse nuntiatum est, quem vinci utique Apollo nolebat: & hoc sui lapidis etiam lachrymis indicabat.* Meminerunt etiam Cicero 1 *de divin.* Livius, *lib.* 43. idem lib. 40. cap. 10. Lanuvii simulachrum Junonis Sospitæ lachrymasse scribit, & pestilentiam in agris forisque & conciliabulis tantam fuisse, ut Libitina vix sufficeret. Sic Jul. Obs. cap. 4.

Prodigium erat cum in æde Penatium valvæ nocte sua sponte adapertæ, *id cap.* 11. præsertim si hastæ Martiæ, id est, quas statua Martis utraque manu tenebat, movissent. idem cap. 43. *Hasta Martiæ in regia sua sponte motæ.* ibid. *Ancylia cum crepitu sua sponte mota.* iterum, cap. 46. Ejus rei causa Senatus Consultum factum est M. Antonio, A. Posthumio coss. cujus exemplum hoc est apud A. Gellium, lib. 4. cap. 6. *Quod C. Julius L. filius Pontifex nunciavit in sacrario in regia hastas Martias movisse, D. E. R. I. C. ut M. Antonius Consul hostiis majoribus Jovi & Marti procuraret: quod & cæteris Diis (quibus videretur) placandis, uti procurasset, satis habendum censuerunt. Si quid succidaneis opus esset, Robigus accederet.* Sed manum de tabula: etenim

Cætera de genere hoc, adeo sunt multa, loquacem

Delas-

Delassare valent Fabium.

Ἀνακεφαλαίωσιν instituam verbis Ciceronis, 1. de divin. ubi sic inquit: *Quoties Senatus Decemviros ad libros ire jussit? nam & cum duo visi soles essent, & cum tres Lunæ & cum faces, & cum Sol nocte visus esset, & cum ex cœlo fremitus auditus, & cum cœlum discessisse visum est, atque in eo animadversi globi. Delata etiam ad senatum labes agri Privernatis, cum ad infinitam multitudinem terra desedisset, Apuliaque maximis terræ motibus conquassata esset, quibus portentis magna populo Rom. bella, perniciosæque seditiones denunciabantur. inque his omnibus responsa aruspicum cum Sibyllæ versibus congruebant. Quid cum Cumis Apollo sudavit, Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid quod fluvius atratus sanguine fluxit? quid cum in Capitolio ictus Centaurus ex cœlo est? in Aventino porta & homines? Tusculi ædes Castoris & Pollucis, Romæque Pietatis? nonne & haruspices responderunt, quæ evenerunt? & in Sibyllæ libris eædem prædictiones repertæ sunt? Quoties Senatus Xviros ad libros ire jussit? quantis in rebus, quamque sæpe responsis haruspicum paruit.*

Quasi autem hæc singula non magnum satis terrorem animis incutere possent, multa etiam prodigia simul coacervata observarunt, quod in pluribus Livii & Dionis locis manifestum est. Et apud Statium, 7. *Theb.* Quæ circa mortem Julii Cæsaris varia monstra contigerunt recensentur a Plutarcho, Suetonio, cap. 81. Ovidio, 15. metam. a vers. 787. inprimis Virgilio, 1. Georg. ubi a Sole sic inchoat:

Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam,
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque æternam timuerunt secula noctem,
Tempore quanquam illo tellus quoque & æquora Ponti,
Obscœnique canes, importunæque volucres
Signa dabant, quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam!
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa?
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit: insolitis tremuerunt motibus Alpes.

Vox quoque per lucos vulgo exandita silentes
Ingens: & simulachra modis pallentia miris
Visa sub obscuram noctis; pecudesque locutæ.
(Infandum) sistunt amnes, terræque dehiscunt.
Et mæstum illachrymat templis ebur, æraque sudant.
Proluit insano contorquens vortice sylvas
Fluviorum Rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit, nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit; & alte
Per noctem resonare, lupis ululantibus, urbes.
Non alias cœlo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometæ.

Agmen hoc & caput claudet Lucanus, qui omnia prodigia, bellum plusquam civile Cæsaris & Pompeji denuntiantia, enumerans lib. 1. sic canit: — *Tum ne qua futuri*
Spes saltem trepidas mentes levet, addita fati
Pejoris manifesta fides: Superique minaces
Prodigiis terras implerunt, æquora, pontum.
Ignota obscuræ viderunt sidera noctes,
Ardentemque polum flammis, cœloque volantes
Obliquas per inane faces, crinemque timendi
Sideris, & terris mutantem regna cometen.
Fulgura fallaci micuerunt crebra sereno:
Et varias ignis denso dedit aere formas.
Nunc jaculum longo, nunc sparso lumine lampas
Emicuit cœlo: tacitum sine nubibus ullis
Fulmen, & Arctois rapiens de partibus ignem
Percussit Latiale caput: stellæque minores
Per vacuum solitæ noctis decurrere tempus,
In medium venere diem, cornuque coacto
Jam Phœbe toto fratrem cum redderet orbe,

Terrarum subita percussa expalluit umbra.
Ipse caput medio Titan cum ferret Olympo,
Condidit ardentes atra caligine currus:
Involvitque orbem tenebris, gentesque coegit
Desperare diem: qualem fugiente per ortus
Sole Thyesteæ noctem duxere Mycenæ,
Nec tulit in cœlum flammas, sed vertice prono
Ignis in Hesperium cecidit latus: atra Charybdis
Sanguineum fundo torsit mare: flebile sævi
Latravere canes. Vestali raptus ab ara
Ignis, & ostendens confectas flamma Latinas
Scinditur in partes, geminoque cacumine surgit
Thebanos imitata rogos. tum cardine tellus
Subsedit, veteremque jugis nutantibus Alpes
Discussere nivem. Thetys majoribus undis
Hesperiam Calpen, summumque implevit Atlantæ.
Indigetes flevisse Deos, urbisque laborem
Testatos sudore Lares, delapsaque templis
Dona suis, dirasque diem fœdasse volucres
Accipimus; sylvisque feras sub nocte relictis
Audaces media posuisse cubilia Roma.
Tum pecudum faciles humana ad murmura linguæ,
Monstrosique hominum partus, numeroque modoque
Membrorum, matremque suus conterruit infans;
Diraque per populum Cumanæ carmina vatis
Vulgantur: tum quos sectis Bellona lacertis
Sæva movet, cecinere deos. crinemque rotantes
Sanguinei populis ulularunt tristia Galli.
Compositis plenæ gemuerunt ossibus urnæ.
Tum fragor armorum, magnæque per avia voces
Auditæ nemorum: & venientes cominus umbræ.

 Quique

Quique colunt junctos extremis mœnibus agros
Diffugiunt, ingens urbem cingebat Erinnys,
Excutiens pronam flagranti vertice pinum,
Stridentesque comas. Thebanam qualis Agaven
Impulit, aut sævi contorsit tela Lycurgi
Eumenis: aut qualem jussu Junonis iniquæ
Horruit Alcides, viso jam Dite, Megæram.
Insonuere tubæ, & quanto clamore cohortes
Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
Edidit, & medio visi consurgere campo
Tristia Syllani cecinere oracula manes:
Tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
Agricolæ fracto Marium fugere sepulchro.

Propter prodigia mortem portendentia Diis averruncis sacrificavit Alexander Magnus, ut Plutarchus & Diodorus Siculus, lib. 17. cap. 116. memoriæ prodiderunt.

CAP.

CAPUT. XIII.

Lustrationes peractæ per Pontifices, Ceryces Atheniensium, Eumolpidas, Prophetas. Flamines, Vestales, Augures, &c. Item per Censores, Consules, Xviros, matronas, virgines. pueros patrimos & matrimos. Servi a sacris arcebantur, Mulieres sagæ. Everriatores. καθαρταί. *Psychagogi. Magi Rex, Regina. Luperci. Strufertarii.* ὑδρανός. Κόης. *Epimenides Athenas lustravit. Aves Diomedis, columbæ, elefanti etc: seipsos lustrant. Baptæ.*

NOn omnibus promiscue sacra sua crediderunt gentiles. Profanum vulgus solenni voce excesse jubebant: quibusdam autem sacrorum Antistitibus ad hæc ipsa auctoratis hæc cum cura commiserunt. Peragendis autem religionibus peculiariter erant mancipati Pontifices, Flamines, Virgines Vestales, Augures aliique Sacerdotes, quorum collegiis statas solennesque ceremonias, omnemque religionum custodiam crediderat antiquitas: qui ex Augurum auctoritate, Vatum responsis, ac Hetruscorum disciplina ipsi agebant, aliisque agendum præscribebant. Cicero de Arusp. resp. *De sacris publicis, de ludis maximis, de Deorum penatium, Vestaque matris ceremoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute Populi Rom. quod post Romam conditam, hujus unius* (P. Clodii) *casti tutoris religionum, scelere violatum est, quod tres Pontifices statuissent, id semper Populo Rom. semper Senatui, semper ipsis Diis immortalibus satis sanctum; satis augustum, satis religiosum esse visum est.* & deinde: *Ita est interpretatio illa Pontificum, ut iidem potestatem habeant judicum. Religionis explanatio vel ab uno Pontifice perito recte fieri potest.* Si-

milia leguntur initio Orationis, quam Cicero pro domo sua ad Pontifices habuit.

Hæc dignitas quibusdam familiis propria fuit, ut Potitiis & Pinariis. *Liv. lib.* 1. *cap.* 7. tales Ceryces apud Athenienses. Athen. lib. 6. dipnos. cap. 6. Καὶ τῷ κήρυκε, ἐκ τοῦ γένους τῶν κηρύκων, τοῦ τῶν μυστηριώτιδος. τούτους δὲ παρασιτεῖν ἐν τῷ Δηλίῳ ἐνιαυτόν. *Et ut duo sint Ceryces de genere Cerycum, ex ea familia quæ mysteriorum sacris operatur. hi in Delio templo annum unum functionem obeant parasitorum.* Hos Ægyptiorum Pastophoris assimulat Diod. Siculus *lib.* 1. *cap.* 29.

Præterea celebres Athenis fuerunt *Eumolpidæ*, ab Eumolpo Musæi filio denominati, qui primus initia docuit: Sed plures fuere ejus nominis. Hesychius: Εὐμολπίδαι ὄντως οἱ ἀπὸ Εὐμόλπου ἐκαλοῦντο, τοῦ πρώτου ἱεροφαντήσαντος· πολλοὶ δὲ γεγόνασιν ὁμώνυμοι Εὔμολποι. Suidas: Εὐμολπίδαι· γένος ἀπὸ τοῦ Θρᾳκός, ὃς καὶ τὴν μύησιν εὗρεν, ἢ ἀπὸ τοῦ Μουσαίου υἱοῦ, ὃς ἦν ἀπὸ τοῦ δευτέρου πέμπτος. &c. Sophoclis Scholiastes ad Oedipum Coloneum, ζητεῖται δὲ τί δήποτε οἱ Εὐμολπίδαι τῶν τελετῶν ἐξάρχουσι ξένοι ὄντες· εἴποι δ' ἄν τις, ὅτι ἀξιοῦσιν ἔνιοι πρῶτον Εὔμολπον ποιῆσαι τὰ Δηιόπης τῆς Τριπτολέμου τὰ ἐν Ἐλευσῖνι μυστήρια, καὶ οὐ τὸν Θρᾷκα· καὶ τοῦτο ἱστορεῖν τὸν Ἴστρον ἐν τῷ περὶ τῶν ἀτάκτων. Ἀκεσίδωρος δὲ πέμπτον ἀπὸ τοῦ πρώτου Εὐμόλπου εἶναι τὸν τὰς τελετὰς καταδείξαντα, γράφων οὕτως· Κατοικῆσαι δὲ τὴν Ἐλευσῖνα ἱστοροῦσι πρῶτον μὲν τοὺς αὐτόχθονας, εἶτα Θρᾷκας τοὺς μετὰ Εὐμόλπου παραγενομένους πρὸς βοήθειαν εἰς τὸν κατ' Ἐρεχθέως πόλεμον. τινὲς δέ φασι καὶ τὸν Εὔμολπον εὑρεῖν τὴν μύησιν τὴν συντελουμένην κατ' ἐνιαυτὸν ἐν Ἐλευσῖνι Δήμητρι καὶ Κόρῃ. Ἀνδροτίων μὲν οὖν γράφει, οὐ τὸν Εὔμολπον εὑρεῖν τὴν μύησιν, ἀλλ' ἀπὸ τούτου Εὔμολπον πέμπτον γεγονότα· Εὐμόλπου γὰρ γενέσθαι Κήρυκα· τοῦ δὲ Εὔμολπον, τοῦ δὲ Ἀντίφημον· τοῦ δὲ Μουσαῖον τὸν ποιητήν· τοῦ δὲ Εὔμολπον, τὸν καταδείξαντα τὴν μύησιν, καὶ ἱεροφάντην γεγονότα. Videndus Meursius in Eleusin. cap. 2.

Apud Romanos etiam Prophetæ dicti sunt talium sacrorum antistites, quod ex C. Iulii Cæsaris (non Dictatoris, sed Oratoris ac Poetæ) versibus, a Festo citatis, apparet:

Tum capita viridi lauro velare imperant
Prophetæ, sancta caste qui purant sacra.

Hominum lustratoriis sacris operantium chorus describitur Lucano, lib. 1, ubi præeunt

Pontifices, sacri quibus est permissa potestas:
Turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
Vestalemque chorum ducit vittata Sacerdos
Trojanam soli cui fas vidisse Minervam.
Tum qui fata Deum, secretaque carmina servant,
Et lotam parvo revocant Almone Cybelem.
Et doctus volucres Augur servare sinistras,
Septemvirque epulis festis, Titiique sodales,
Et Salius lato portans ancilia collo,
Et tollens apicem generoso vertice Flamen.

Multi etiam, quamvis sacris non initiati, solennioribus tamen pompis lustratoriis adhibebantur. Principem locum obtinebant, qui dignitate anctoritateque alios antecedebant. Censores, Consules, Xviri, matronæ, virgines, pueri patrimi & matrimi.

Censores apud Romanos singulis quinquenniis omnes cujusvis ordinis cives censebant, quam rem tanto futuro imperio saluberrimam instituit Servius Tullius. consideratis autem facultatibus omnium ac moribus, *Suovetaurilia* mactabantur, idque *lustrum conditum* appellatum. Addebatur solennis voti nuncupatio a Censore lustrum condente, qua Deos orabant, ut res Populi R. meliores amplioresque facerent, quod ab Africano posteriore emendatum: cum enim soluto sacrificio, scriba ex publicis tabulis hoc solenne precationis carmen ei præiret: *Satis*, inquit, *bonæ & magnæ sunt, itaque precor, ut eas perpetuo incolumes servent.* ac protinus in publicis tabulis ad hunc modum carmen emendari jussit. qua votorum verecundia deinceps Censores in condendis lustris usi sunt. *Val. Max. lib.* 4. *cap.* 1. Asconius Pædianus in divin. *Censores completo quinquennio urbem lustrabant, & solitaurilia, sacrificia de sue, ove, tauro faciebant.* Hinc jocus Africani, qui Asello lustrum infelix objicienti, *Noli*, inquit, *mirari, is enim qui te ex ærariis exemit, lustrum condidit & taurum immolavit.* Tanta erat suspicio, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit. *Cicero* 2. *de orat.* Quia autem per ambos Censores fiebat, *ambilustrum* vocabatur. *Serv. ad* 1. *Æneid. vers.* 287.

De Consulibus: Livius, lib. 32. cap. 9. *Eorum prodigiorum*

causa supplicatio unum diem habita, & Consules rebus divinis operam dederunt. De aliis, idem lib. 37. cap. 3. *Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id sacrificium adhibiti: & decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt.* Jul. Obsequens, cap. 52. *Virgines viginti septem carmen canentes urbem lustraverunt*, sic capp. 32. 34. Insignis est pompa, quam describit Livius, lib. 27. cap. 37. *Decrevere item Pontifices, ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent, id cum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio Poeta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ, prodigiumque id ad matronas pertinere aruspices cum respondissent, donoque divam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Roma, intraque decimum ab urbe lapidem domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque & caste a matronis sacrificatum.* Virg. 1. Georg. in descriptione ambarvalium:

Omnis quam chorus & socii comitentur ovantes.

Ubi observatum fuit, ut non tantum Sacerdotes integro essent corpore, Plutarch. *quæst. Rom.* 69. quod ita servatum religiose apud posteros, ut M. Sergius, cum de rebus strenue a se gestis orationem habuisset, sacris arceretur a collegis, ut debilis. *Plin. lib. 7. cap.* 28. sed etiam ut nomina victimas ducentium prospera eligerent; ut ait Plinius, *lib.* 28. *cap.* 2. Cicero, lib. 1. de divin. *In lustranda certe colonia, ab eo qui eam deduceret, & cum Imperator exercitum, Censor populum lustraret, bonis nominibus qui hostias deducerent eligebantur.* Apud Tacitum, *hist. lib.* 4. *cap.* 23. in dedicatione Capitolii, milites ingressi, quibus fausta nomina. *vid. ibi. Lips. notas, & Brissonii form. pag* 92. In his enim, ut in omnibus principiis, omina inesse putabant.

Pueros autem ac virgines in ipso ætatis flore Diis gratissimos in his religionibus fuisse docuit Pythagoras, referente Iamblicho, vitæ ejus, *lib.* 1. *cap.* 10. statuebant scilicet θεοφιλεστάτους τοὺς παῖδας, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς αὐχμοὺς ὑπὸ τῶν πόλεων ἀποστέλλεσθαι παρὰ θεῶν ὕδωρ αἰτησομένους, ὡς μάλιστα ἐκείνοις ὑπακούσαντος τοῦ δαιμονίου, καὶ μόνοις διὰ τέλους ἁγνεύουσιν ἐξουσίας ὑπαρχούσης ἐν τοῖς ἱεροῖς διατρίβειν.

Servi

Servi autem plerumque a ſacrarum pomparum apparatu arcebantur. De Athenienſibus Philo Judæus, eo libro quo demonſtrat Liberum eſſe eum qui virtuti ſtudet: Διὸ μοὶ δοκοῦσιν οἱ τῶν Ἑλλήνων ὀξυδερκέστατοι διάνοιαν Ἀθηναῖοι (ὅπερ γὰρ ἐν ὀφθαλμῷ κόρη, ἢ ἐν ψυχῇ λογισμὸς, τοῦτ' ἐν Ἑλλάδι Ἀθῆναι) τὴν ἐπὶ ταῖς σεμναῖς θεαῖς πομπὴν ὅταν στέλλωσι δοῦλον μηδένα προσλαμβάνειν τὸ παράπαν. ἀλλὰ δι' ἐλευθέρων ἕκαστα τῶν νενομισμένων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐπιτελεῖν, καὶ οὐχ' ὅσων ἂν τύχῃ, ἀλλὰ βίον ἐζηλωκότων ἀνεπίληπτον. ἐπεὶ καὶ τὰ πρὸς τὴν ἑορτὴν πέμματα τῶν ἐφήβων οἱ δοκιμώτατοι σιτοποιοῦσι, πρὸς εὐδοξίας καὶ τιμῆς, ὅπερ ἐστὶ, τὴν ὑπηρεσίαν θέμενοι. Hoc eſt, interprete Gelenio: *Quapropter Athenienſes, me judice, acutiſſimi hominum (quod enim in oculo pupilla, in anima ratio, hoc Athenæ ſunt in Græcia) quando pompam ducunt Eumenidibus, neminem ſervum admittunt, ſed per ingenuos viros ac fœminas peragunt omnia ſolennia, & ne eos quidem vulgares, ſed inculpatæ vitæ homines, nam & bellaria in id feſtum parant adoleſcentes honeſtiſſimi, putantque honorificum hoc miniſterium.* De Cois, Athen. lib. 6. cap. 18. ὁπόταν τῇ Ἥρᾳ θύωσιν οἱ Κῷοι, οὔτε εἴσεισιν εἰς τὸ ἱερὸν δοῦλος οὔτε γεύεταί τινος τῶν παρεσκευασμένων. *Coi Junoni cum ſacrificant, neque templum ullus ſervus ingreditur, nec quicquam guſtat ex iis quæ ſunt apparata.* De Æginetis monophagis, vid. Plutarch. quæſt. Rom. 45. Apud Romanos in ſacris Herculis, nec ſervi nec liberi intererant. Appius autem Clodius Potitios pecunia corrupit, ut ſervos publicos hoc ſacrum docerent, propter quod dicitur & ipſe mox cœcus factus, & Potitiorum familia intra breve tempus extincta. *Serv.* ad 8. Æneid. v. 270. Ad ſe Plutarchum quæſt. Rom. 15. Διὰ τί δούλαις τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν ἄβατόν ἐστι. Ludi ſeculares celebrandi cum eſſent luſtralia liberis tantum hominibus, non autem ſervis diſtribuebantur. *Zoſim. hiſtor. lib. 2.*

Minus ſolennes luſtrationes ab ipſis luſtrandis, nullo adhibito miniſtro peragebantur.

Sic Æneas: *Donec me flumine vivo Abluero.*

Nec ſequior ſexus ab ipſa ſacrorum adminiſtratione arcebatur. Hinc apud Romanos *Virgines Veſtales*, hinc *Bonæ Deæ* Sacerdotes celebrantur: ad Taurobolii quoque ſacrum admiſſæ; quod manifeſtum ex inſcriptione apud Manutium, de ratione Orthographiæ, *pag.* 583. quæ ſic habet:

V *Fabia*

Fabiæ. Aconiæ. Paullinæ C. F.
Filiæ. Aconis. Catullini. V. C.
Ex Præfect. Consulis. Ordin.
Uxori. Vetti. Prætextati.
V. C. Præf. & Consulis. Designati.
Sacratæ. apud. Eleusinam. Deo. Baccho.
Cereri. &. Coræ. Sacratæ. apud. Æginam.
Deabus. Taurobolitæ. Isiacæ. Hierophantriæ.
Deæ. Hecatæ. Græco. Sacratæ. Deæ. Cereris.

Hæc pluribus sacerdotiis functa est foemina. Tales & Sibyllæ, & quæ aliis Deabus sacra obierunt ministeria. ut *Minervæ*. Inscriptio apud eundem Manutium, pag. 594.

D. M. S.

PERILIÆ. Q. F. SECUNDINÆ. SACERDOTI MINERVÆ. VIX. ANN. VIIII. M. VII. D. XVIII. OB. INFATIGABILEM. PIET. EIUS. MESSI. ADO..... UT... EI. B. M. P.

Item Augustæ, apud eundem. pag. 607.

DENTRIÆ. L. F. POLLÆ.
SACERCOTI. DIVAE.
AUGUSTAE.
POST. MORTEM.

Sed quid face opus est ipso meridie. videatur Saubertus de sacrif. cap. 8. Redeo ad Lustrationum sacra, quæ mulierculæ imprimis frequentarunt. Ovid. 2. de arte.

Et veniat quæ lustret anus lectumque locumque,
Præferat & tremula sulphur & ova manu.

Græcis ἀπομάκτριαι dicebantur. *Pollux, lib. 7. cap. 33.* περιμάκτριαι. *Plut. de superst.* ἱέρειαι. *Theophr. charact. cap. 17.* Talem fuisse ait Demosthenes Glaucotheam sive Empusam, Æschinis matrem, in ea contra ipsum de falsa legatione. τελέστρια dicitur a Suida in vita Æschinis. Empusæ autem, quod spectri nomen est, sibi acquisivit, quod ex tenebrosis locis ad mulieres & pueros cum impetu prodiret, ut ait ὁ ἄδηλος in vita ejusdem Æschinis. Eadem τυμπανίστρια Demosth. de corona. Diogenes Laërtius, *de vit. Philos. lib.* 10. narrat Epicurum cum matre & circum ædiculas

culas euntem *καθαρμοὺς ἀναγινώσκειν*, *purgationes, sive preculas lustrales legere solitum, scilicet priusquam se ad Philosophiam conferret.*

Latinis *Piatrices*, quæ & *Simulatrices*, pro quo alii *Similatrices*, alii *Simpulatrices* legunt: quas & Sagas vocari dicit Festus: nempe, quia Sagarum instar ἀποτροπιάζουσι, unde & Belgicum **segenen**, descendere videtur. *Simulatrices*, quia multa simularent, & simulatis pro veris uterentur, ut ait Turnebus, *advers. lib.* 3. *cap.* 10. vel quod simulachra fingerent, unde & Fictrices, ut docet Salmasius, ad Tertullianum de pallio: *pag.* 345. 346.

Ovid. *Simulachraque cerea fingit.*

Valerius. *& Ææo simulatrix littore Circe.*

Glossa. *Saga*, φοιβὰς, φαρμακίς.

Hæ mulieres apud veteres lenæ erant, & Saga eadem quæ Lena. Lucilius apud Nonium: *Ætatem & faciem ut saga & bona conciliatrix.* Nonius ipse: *Sagæ mulieres dicuntur fœminæ ad lubidinem virorum indagatrices; unde & sagaces dicuntur ferarum vel animalium quæsitores.* Persius:

Ecce avia, aut metuens divum matertera cunis
Exemit puerum, frontemque atque uda labella
Infamis digito, & lustralibus ante salivis Expiat.

Domos funestas lustrabant Everriatores. Festus: *Everriator vocatur, qui accepta jure hæreditate, justa facere defuncto debet, quæ si non fecerit, seu quid in ea turbaverit, suo capite luat. id nomen ductum a verrendo. Nam exverræ, sunt purgationes quædam domus, ex qua mortuus ad sepulturam ferendus est, quæ fit per everriatorem, certo genere scoparum adhibito, ab extra verrendo dictarum.* tali ministerio fungebatur Chorineus, 6. *Æneid.* socios Æneæ lustrans, hunc enim Sacerdotem fuisse colligitur ex 12. *Æneid.* v. 298. ubi ex ara, cui proximi Sacerdotes, arma capiens, hostem ferit:

Obvius ambustum torrem Chorineus ab ara Corripit.

Asconius Pædianus, *in Orat. pro Milone.* nominat Licinium quendam de plebe Sacrificulum, qui familias purgare solitus esset.

Apud Lithuanos, vigente jam Christianismo, hæ gentilium ceremoniæ nondum desierant, teste Carolino, in hodierni gentilismi historia, *part.* 3. *cap.* 4. Ferali enim cœna peracta, cui de-

functorum animas interesse credunt, Sacerdos de mensa surgens, scopis domum verrit, & una cum pulvere animas ejicit, addens: *Edistis, bibistis: abite nunc animæ.*

In nuptiis λυτροφόρος, λυτρὰ τὶς κομίζουσα. *Pollux.*

In templis hoc agebant Sacerdotes, æditui, καθαρταὶ. quos inter Diis inservientes refert Pollux, *lib.* 1. *cap.* 1. Theodoretus, citatus Brodæo, *miscell.* lib. 1. cap. 38. Ἑκατέρωθεν δὲ τῶν θυρῶν εἱστήκεισαν νεωκόροι, περιῤῥαντηρίοις τοὺς εἰσιόντας περικαθαίροντες, ὡς ἐνόμιζον. Sozomenus ibidem citatus: ἐπεὶ δὲ ἔμελλεν ὑπερσαμείβειν τοῦ ναοῦ τὸν οὐδὸν, θαλλοὺς τινὰς διαβρόχους κατέχων ὁ ἱερεὺς, νόμῳ ἑλληνικῷ περιέῤῥαινε τοὺς εἰσιόντας. *Cum autem limen templi transiturus esset, virentes quosdam ramos madidos tenens Sacerdos, more Græcorum, intrantes adspersit.* Ion apud Euripidem Sacerdos Apollinis Delphici, tanquam de officio suo loquitur: Ἀλλὰ χρυσέαις πρόχουσιν ἐλθὼν εἰς ἀποῤῥαντήρια δρόσον καθήσω. *quin aureis gutturniis profectus ad adspersoria adsperginem emittam.* Amythaonis filius Melampus καθαρτὴς dicitur Servio, *in fin.* 3. *Georg.* Epimenides, auctore Jamblicho, cognominatus fuit καθαρτής. Qui, Vates cum esset, tamen non de futuris, sed de præteritis, quæ obscura, & aliis ignota essent, vaticinatus est, teste Aristotele, 3. *Rhetor. cap* 17. Hic etiam primus domos, atque agros expiasse & delubra crexisse dicitur. *Diog. Laertius.* Cum Athenienses peste laborarent, hunc ut Deo charissimum, qui quinquaginta septem perpetuos annos in spelunca quadam obdormiverat, responso a Pythia accepto, ex Creta advocarunt, qui Olympiade 27. urbem lustravit, pestemque hoc modo composuit: Sumsit oves nigro & candido vellere, duxitque in Arium pagum, atque inde quo vellent abire permisit, singulas ubicunque accubuissent, peculiari cuipiam Deo mactari mandans. Ex eo deinceps per Atheniensium pagos aræ sine nomine, de quibus supra cap. 4. diximus.

Empedoclis καθαρμὸς in ludis Olympicis ἐῤῥαψῴδησεν Cleomenes. *Athen. dipnos. lib.* 14. *cap.* 3. Καθαρτὴς autem Atheniensibus ἀπομάκτης & lustrationes ipsæ ἀπομάγματα. Sophocles Αἰχμαλωτίσι. στρατοῦ καθαρτὴς κἀπομαγμάτων ἴδρις. Item: δεινότατος ἀπομάκτης τε μεγάλων συμφορῶν. Sed vox Ἁγνίτης active & passive significat. Hesychius: Ἁγνίτης, ὁ ἁγνισθεὶς μύσους, ἢ ὁ καθαίρων τινά. *qui a scelere purgatus*

gatus est, vel qui aliquem lustravit.

A Lupercis fiebat lustratio Lupercalis; nebulonibus lascivis, nudis, passim discurrentibus, adeo ut viro honesto Lupercum agere turpe esset. Cic. pro M. Cœlio: *Fera quadam sodalitas, & plane pastoritia, atque agrestis germanorum Lupercorum, quorum coitio illa sylvestris ante est instituta, quam humanitas & leges.* idem 2. *Philip.* objicit Antonio, quod Lupercus fuerit. ideoque Augustus, ut huic malo aliquo modo succurreret, Lupercalibus vetuit currere imberbes. *Sueton. Aug. cap.* 31. Horum tria Romæ fuerunt collegia, Fabiorum, Quintiliorum, Juliorum. De duobus prioribus Ovidius. 2. Fast.

> *Risit, & indoluit Fabios potuisse, Remumque*
> *Vincere, Quintilios non potuisse suos.*

Tertium a C. Julio Cæsare additum est. Dio, lib. 44. ἱεροποιοὺς τε ἐς τὰς τοῦ πανὸς γυμνοπαιδίας ἑταιρείαν, τρίτην τινὰ, ἣν Ἰουλίαν ὠνόμασαν. *Tertium quoddam collegium Sacerdotum, qui Lupercalia celebrarent institutum, idque Julium vocatum fuit.*

Urbes lustrabantur a Peristiarchis. Aristoph. ἐκκλησιαζούσαις. sc. 2. ὁ περιστίαρχος περιφέρειν χρὴ τὴν γαλῆν. *Peristiarchum circumferre decet mustelam.* Scholiast. *Aristoph. pag.* 488. περιστίαρχος ὁ τῶν καθαρσίων περιηγούμενος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐκαλεῖτο. περίστια γὰρ τὰ καθάρσια. Hinc apud Pollucem, lib. 8. cap. 9. sect. 24. pro περὶ ἑστιάρχων, legi quidam volunt περιστιάρχων, quasi alterum περὶ excidisset. Hesychius. κάθαρμα, τὸ χοιρίδιον, ᾧ τὴν ἑστίαν ἐκάθαιρον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὁ δὲ ἐπιτελῶν δημοσίως περιστίαρχος ἐλέγετο. Suidas in καθάρσιον. τοῦτο δὲ ἐποίουν οἱ λεγόμενοι περιστίαρχοι, ὀνομασθέντες οὕτως, ἢ ἀπὸ τοῦ περιστίχειν, ἢ ἀπὸ τῆς ἑστίας. *Hoc vero paragebant illi, quos vocant peristiarchos, sive a circumeundo, sive a foco:* unde ἑστίαρχαι. Pollux loco supr: cit. quasi circitores dicas: sicut Peripolos in re militari dicunt, qui custodiæ causa circumeunt munimenta. *C. Rhodig. lib. 6. cap* 12.

Strufertarii, teste Festo, sacrificia quædam faciebant ad arbores fulguritas, a ferto quodam sacrificii genere: *Ferctum, genus libi, dictum quod crebrius ad sacra ferebatur, nec sine strue, altero genere libi, quæ qui adferebant, struferctarii appellabantur.* Idem Festus: *Strues genera liborum sunt, digitorum conjunctorum non dissimilia, qui superjecta panicula in transversum continentur.*

Fulminum procuratio plerunque ad Pontifices, ex ſenatuſconſulto, rejecta, ut patet ex hac inſcriptione, quæ eſt apud Gutherium de jure man. lib. 1. cap. 5. JOVI FULMIN. FULG. TONANTI. RUSTIUS. L. F. ÆPIO. PONT. EX. S. C. DEDICAVIT.

Hi Bidentales dicti, & in decuriam redacti. Lapis apud Gutherium, ibid. SEMONI. SANCTO. DEO. FIDIO. SACRUM. SEX. POMPEIUS. S. P. F. COL. MUSSIANUS, QUINQUENNALIS. DECUR. BIDENTALIS. DONUM. DEDIT.

Aruſpices ex Hetruria acciti ad luendum piaculis id fulgur, quo ſtatua Horatii Coclitis, Romæ in foro poſita, tacta erat. *A. Gell. noct. attic. lib. 4. c. 5.*

In ſacris Eleuſiniis ὑδρανὸς. Heſychius: ὑδρανὸς ὁ ἁγνιστὴς τῶν Ἐλευσινίων. In ſacris Iſidis *Paſtophori* ſacra miniſtrabant. *Apul. 11. metam.* Homicidæ a Sacerdotibus Κόιαι; luſtrabantur. Heſychius: Κόιης, ἱερεὺς Καβείρων, ὁ καθαίρων φονέα· οἱ δὲ κοῆς. Quæ voces quin ſint ab Hebr. כהן dubitare non ſinunt tum ſonus, tum ſignificatio Sacerdotem enim notant, ut & cognatum κοιάλης, & κοιᾶται, ἱερᾶται apud Heſychium.

Pſychagogi, animarum curatores, manes cæſorum ſollicitabant, & ab orco revocabant, ut quemadmodum placari vellent, ab eis ediſcerent. Ita fere Etymolog. ψυχαγωγία (f. ψυχαγώγια) ὄνομα τούτου, ἐφ' οὗ οἱ μάντεις ἐπὶ ψυχῶν μαντευόμενοι, ἀναφέρουσι τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν. Ariſtoph. Avib. ſc. οἱ μοι πάλαι. λίμνη τις ἔστ' ἄλουτος, οὗ ψυχαγωγεῖ Σωκράτης, &c. *quo animas ducit Socrates.* Pauſanias in Lacon: de puella a Pauſania interfecta locutus: τοῦτο τὸ ἄγος, inquit, οὐκ ἐγένετο ἀποφυγεῖν Παυσανίᾳ, καθάρσια παντοῖα, καὶ ἱκεσίας δεξαμένῳ Διὸς Φυξίου, καὶ δὴ ἐς Φυγάλειαν ἐλθόντι τῶν Ἀρκάδων, παρὰ τοὺς ψυχαγωγούς. *Ab hoc piaculo abſolvi Pauſanias non potuit, quibuſcunque etiam luſtrationibus adhibitis Jovi Confugio, vel Profugorum Præſidi, cum Phygaliam Arcadiæ veniſſet ad Pſychagogos.* Apud Perſas nullum ſine Magis ſacrificium, quippe Sacerdotes.

Apud Athenienſes Rex & Regina ſacra obibant: Libera autem civitate huic rei tamen Rex eſt creatus, ejuſque uxori ſacris operanti præſto erant γεραιραί, miniſtræ & juratæ: Demoſth. Orat.

Orat. in Neæram: τὰς δὲ θυσίας ἁπάσας ὁ βασιλεὺς ἔθυε, καὶ τὰς σεμνοτάτας καὶ ἀῤῥήτες ἡ γυνὴ αὐτῦ ἐποίει, εἰκότως, βασίλισσα ὖσα. ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς συνῴκησεν αὐτὺς, καὶ δημοκρατίαν ἐποίησε, καὶ ἡ πόλις πολυάνθρωπος ἐγένετο τὸ μὲν βασιλέα ὐδὲν ἧττον ὁ δῆμος ᾑρεῖτο ἐκ προκρίτων καὶ ἀνδραγαθίαν χειροτονῶν, τὴν δὲ γυναῖκα αὐτῦ, νόμον ἔθετο, ἀστὴν εἶναι, καὶ μὴ ἐπιμεμιγμένην ἑτέρῳ ἀνδρὶ, ἀλλὰ παρθένον γαμεῖν, ἵνα κατὰ τὰ πάτρια θύηται τὰ ἄῤῥητα ἱερὰ ὑπὲρ τῆς πόλεως, καὶ τὰ νομιζόμενα γίγνηται τοῖς θεοῖς εὐσεβῶς, καὶ μηδὲν καταλύηται, μηδὲ καινοτομῆται. *Sacra autem Rex obibat omnia: eorumque religiosissima & arcana uxor ejus curabat, idque merito, cum regina esset. Postquam autem Theseus cives in unum congregavit, liberamque Remp. instituit, & urbs multitudine incolarum frequentari cœpit, populus nihilominus Regem creabat, delectu e viris præstantissimis habito. Uxorem autem ejus lege sanxit esse civem, & non alteri commistam viro, sed virginem ducendam, ut patrio ritu arcana sacra pro Republica immolarentur; & justa Diis pie solverentur, utque nec desereretur nec innovaretur quicquam.* Eodem modo Romani, Regibus exactis, Regem & Reginam sacrorum crearunt. *vid. Rosin. antiq. lib.* 3. *cap.* 25. Paucis interjectis Demosthenes de ministris γεραιρῶν agens, quæ ad canistra & aram lustrabantur, priusquam sacra attingerent, illarum solenne juramentum subjicit: Ἁγιστεύω, καὶ εἰμὶ καθαρὰ, καὶ ἁγνὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων, τῶν ὐ καθαρευόντων, καὶ ἀπ' ἀνδρὸς συνυσίας, καὶ τὰ θεοίνια, καὶ ἰοβακχεῖα γεραίρω τῷ Διονύσῳ κατὰ τὰ πάτρια, καὶ ἐν τοῖς καθήκυσι χρόνοις. *Pia & pura & munda sum a ceteris immundis, & a viri congressu, & divinum natalem, & Iobacchea celebro Baccho, patrio ritu, & legitimis temporibus.*

In brutis quibusdam animalibus quædam observata sunt, quæ ὁμωνύμως lustrationes dici possent. Avis *Porphyrion*, teste Athenæo, *dipnos. lib.* 9. *cap.* 10 Non prius cibum capit, quam commodum sibi locum nactus, spatiatus fuerit, & post ambulationem illam in pulvere volutatus laverit: tum denique cibari. De *Diomedis avibus* mirabile est, quod refert Solinus, rer. memor. cap. 9. *Ædem*, inquit, *sacram omni die celebrant studio ejusmodi: aquis imbuunt plumas, alisque impendio madefactis confluunt rorulentæ. Ita ædem excusso humore purificant: tunc pennulis superplaudunt: inde discedunt, quasi peracta religione.* Quod dæmonum instinctu fieri ait Augustinus, *lib.* 18. *de Civ. Dei, cap.* 16. & 18.

Simile

Simile de avibus candidis circa templum Achillis in insula Leuce narrat Arrianus, in periplo: οἱ ὄρνιθες θεραπεύουσι τοῦ Ἀχιλλέως τὸν νεών, ἕωθεν ὁσημέραι καταπέτονται εἰς τὴν θάλασσαν, ἔπειτα ἀπὸ τῆς θαλάσσης βεβρεγμένοι τὰ πτερὰ, σπουδῇ ἂν εἰσπέσονται εἰς τὸν νεὼν, καὶ ῥαίνουσιν τὸν νεὼν, ἐπεὶ δ' ἂν ᾖ καλῶς ἔχῃ, οἱ δὲ ἐκκαλλύνουσιν αὖ τὸ ἔδαφος τοῖς πτεροῖς.

De Columbis, Ælianus, *var. hist. lib.* 1. *cap.* 15. Pullis columbarum exclusis, ὁ ἄῤῥην ἐμπτύει αὐτοῖς, ἀπελαύνων αὐτῶν τὸν φθόνον, φασὶν, ἵνα μὴ βασκανθῶσι, δι' ἀρχῆς τοῦτο. *Masculus sputo eos aspergit, invidiam avertens, inquiunt, ne fascinationi sint obnoxii. Elefantes* aqua se lustrare, & orientem Solem adorare ex Plinio & Æliano scribit Lipsius, *cent.* 1. *epist.* 50. Manilius, *lib.* 2. *astron.* generatim de animalibus inquit:

Corporaque ad Lunæ crescentis cornua lustrant.

Ubi Scaliger præter jam dictos Dionem etiam allegat. *Gallina*, post ovum editum, circumacta, & sese, & ovum festuca aliqua purificat. Plut. Sympos. 2. probl. 7. ὅιός ἐστιν τῶν ἀλεκτορίδων, ὅταν τέκωσι, περικαρφισμός.

Galli gallinacei in templo Herculis rivum, quo a gallinis separantur, transvolantes, postquam fœminas impleverunt, ad sedes suas redeunt, καθηράμενοι. lustrati purgatique interfluente rivo. *Ælian. de animal. l.* 17. *cap.* 46.

Solet & *Alauda*, peculiari quodam amuleto nidum suum lustrare impositis graminis ramulis, quemadmodum Aquila Callitricho, cornix verbenaca supina, turdus myrto, lauro palumbes, uti Zoroastræ magi auctoritate lib. 15. γεωπονικῶν legitur.

De *cygno* prædicat Albertus Magnus, cum, quotiescunque inierit fœmellam, eousque contristari; imo vero prorsus a cibo abstinere; donec vivo se fonte abluerit. Simile de *Anseribus* scribit Franzius, *hist. animal. part.* 2. *cap.* 9. §. 7. De Ibide, Ælianus de animal. lib. 10. cap. 20. εἰς κοίτην τρεπομένη, λούει τε πρότερον αὑτὴν, καὶ ἐκκαθαίρει *cum quieti se tradit, cubile lavat & purgat.* idem lib. 11. cap. 17. de formicis testatur, eas relictam a Dracone mazam, minutatim confractam, a corrupta virgine illatam, exportare, καθαίροντας τὸν τόπον, purgantes locum. Idem: lib. 11. cap. 1. cygni e Riphæis montibus advolantes, templum Apollinis

ὅσιοῦ.

ἱεροὶ καθηγεμόνες, in septimum ejus descendunt.

Baptas in ultimum locum rejicio propter eorum turpitudinem ab Eupolide Comico exagitatam. Nomen lustrationem quandam innuere videtur, aut tinctionem. Hi Cotyttia celebrarunt, sacra impudica. Juven. sat. 2.

Talia secreta coluerunt Orgia tæda
Cecropiam soliti Baptæ lassare Cotytto.

Eupolidis fabulam laudant Athenæus, *lib.* 4. *cap.* 25. *& lib.* 9. *cap.* 2. Themistius in πεντετηρικῷ. *vid. Polit. miscell. cap.* 10. *& Hospin. de festis.*

CAPUT. XIV.

Dei φιλανθρωπία ex ipsius natura, & hominis conscientia demonstratur. Eum foedis peccatis placare studuerunt gentiles: etiam sacrificiis. Utrum sacrificia sint juris naturalis, an ex hominum ἐθελοθρησκείᾳ primitus instituta, an vero ipsius Dei verbo mandata? quid litare? sacrificiorum repetitio. hostiæ succedaneæ. Signa Dei placati, ex apparatu, ex ipsa hostia. testimonium Dei de sacrificio Abelis. Extispicium. Signa in altari, igne, fumo, nidore. Post sacrificium flamma, serpentum apparitio.

NOn frustra hæ ceremoniæ a gentilibus instituebantur, hac enim ratione Deos suos sibi propitios reddere conati sunt. Deum peccatoribus irasci, supra, cap. 5. demonstravi: placabilem vero esse ratio non minus dictat, si & Dei & hominis naturam paulo consideremus penitius. Dei quidem natura talis est, ut illi sola ira tribui non possit, quod

nec Philosophi ulli dixerunt, hac ratione non judicem ex Deo, sed tortorem ac carnificem fieri facile videntes. Verum si ira illi tribuenda, gratia pariter tribuenda, aut utrumque pariter detrahendum. Si enim irascitur peccatis, tanquam operibus Diaboli propriis, annon amaret etiam suam imaginem, quæ, quamvis valde obscurata & corrupta, aliqua tamen in homine restat? Bonus Princeps subditos suos in officio continere studet, non tam pœnarum terrore: tyrannica enim vox est; *Oderint dum metuant;* sed amore potius ac liberalitate, ut merito *deliciæ generis humani* audire possit. Quam pulchrum est a subditis amari! Sed hic amor amando provocandus est: Hic vero activus amor tanto est præstantior, quanto objectum ex se amore magis indignum, ex amantis benevolentia ac dignatione ad eam dignitatem atque excellentiam promovetur, ut deinceps amore non indignum judicetur. Beatius enim est dare quam accipere. Quicquid uspiam in rerum natura boni est, objectum est amoris perfectissimi, nempe divini, qui in omni bono, suam imaginem, adeoque seipsum amat. In ecclesia Dei elucent immensæ bonitatis incomprehensibilia opera, quæ inprimis in missione Filii Dei unigeniti inclarescit. Joh. 3. 16. Sed & gentiles hujus φιλανθρωπίας fructus abunde senserunt, testimonium dante etiam ipsorum conscientia, quæ illas anathematum ἐπιγραφὰς illis dictavit; *Bonorum Deorum.* quamvis autem hanc inscriptionem rideret Dionysius Siciliæ Tyrannus, ut narrat Cicero, 3. *de nat. Deor.* illi tamen qui hoc donum dedicarunt, ex divinæ bonitatis sensu hoc fecisse judicandi sunt. Quid Deum beatissimum, cujus natura αὐτάρκης

Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri,

movit, ut totum hoc universum ex nihilo crearet? Nonne ejus bonitas? ut haberet quibus immensos ejus thesauros communicaret. Cur mundi hoc systema infinita sua potentia, quasi manu sustentat ac conservat? cur res omnes, etiam minimas, tam sollicite curat, quasi nihil aliud ageret? Nempe ut ubique ejus monumenta ac testimonia extarent. Quid? motus illi singulares & Heroici nonne eandem Dei bonitatem testantur? His enim sæpissime utitur ad Respublicas novas erigendas, collapsas restituendas, bonos defendendos, malos puniendos: ne humana socie-

tas

tas in belluinam degeneret, & ſeipſam conſumat.

Deus ergo omnis puritatis origo. Egregie Socrates apud Platonem in Cratylo: ὐκῦν ὁ καθαίρων θεός. καὶ ὁ ἀπολούων τε, καὶ ὁ ἀπολύων τῶν τοιούτων κακῶν, οὗτος ἂν εἴη.

Verum ſi homo ſe ipſum ſcrutetur ac penitus excutiat naturam ſuam, non minoris ponderis argumenta inveniet. Eſt ſane excellentiſſima Dei noſtri natura, cujus præſtantia per ſe, ad ſui cultum, verum ſapientem excitat; verum hæc pietas multo elicitur magis, cum homo ab illo Deo, ſibi boni aliquid proventurum eſſe intelligat. Fateor inveniri tales, qui Dæmonas colunt, ne noceant, quos & κακοδαίμονας vocarunt: Sed & iidem δαίμονας quoſdam ἀγαθοὺς eſſe ſenſerunt, quos, propter plurima in genus humanum merita, honore dignos eſſe judicarunt. Quamvis autem Deum placabilem eſſe intelligerent, in eo tamen miſere errarunt gentiles, quod præter, imo extra ac contra unum illud λατρέυειν a Deo ipſo nobis propoſitum, alia ſibi quæſiverint. qua in re τὰ νοήματα τοῦ σατανᾶ perſpicimus manifeſto. Hoc enim non leve momentum ipſi viſum fuit, ad dilatanda regni ſui pomœria ſi hoc modo latenter vitiorum ſemina hominum animis inſtillaret, larva tamen religionis ornata, abſque qua eſſet, horrorem potius incuterent, quam amorem elicerent. Chærea Terentianus exemplo Jovis adulteri fucum Danaæ per imbrem aureum facientis, ad audacter peccandum fuit ſtimulatus: Sic & horum ſacrorum cultores, Deorum ſuorum, quos placare ſtudebant inſtinctu, in quævis peccata præcipitarunt. *Satius erat*, ait Auguſtinus de Civ. Dei, lib. 2. cap. 27. *tales Deos irritare temperantia, quam placare luxuria: & eos honeſtate ad inimicitias provocare, quam tanta deformitate lenire.* & poſt: *Hanc talium numinum placationem petulantiſſimam, impudentiſſimam, nequiſſimam, immundiſſimam, cujus actores, laudanda Romanæ virtutis indoles honore privavit, tribu movit, agnovit turpes, fecit infames: hanc, inquam pudendam, veræque religionis averſandam ac deteſtandam talium numinum placationem, has fabulas in Deos illecebroſas, atque criminoſas, hæc ignominioſa Deorum facta, ſcelerate turpiterque confiƈta, vel ſceleratius turpiuſque commiſſa, oculis & auribus publicis tota civitas diſcebat: hæc commiſſa numinibus placere cernebat, & ideo non ſolum*

illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat. Hæc de Floralium celebritate scribit Augustinus, quæ in honorem prostibuli alicujus instituta esse narrat Lactantius. *lib.* 1. *cap.* 20. contra quem tamen de horum origine disputat Vossius, *de idolol. lib.* 1. *cap.* 12.

Cum autem sacrificiis se placari diabolus hominibus persuasisset, certatim ad ea illi offerenda, quasi signo dato, concurrit stulta gentilitas. *Specta de libris memorias*, ait Cæcilius apud Minucium Felicem, *jam eos deprehendes initiasse ritus omnium religionum, vel ut remuneraretur divina indulgentia, vel ut averteretur imminens ira, aut ut jam tumens & sæviens placaretur.* Plutarchus de oraculorum defectu, festa & sacrificia & ὠμοφαγίας nulli Deorum consecrata putavit, sed δαιμόνων πονηρῶν ἀποτροπῆς ἕνεκα, malis dæmonibus avertendis peracta. Ea quidem Heraclitus animæ pharmaca nuncupare solebat, quia a morbis animam expurgent, ideoque & lustrationis vocabulum pro expiationis sacrificio dixit Columella, *lib.* 2. *cap.* 22. Verum Superstitio ea in animæ venenum convertit. Cum enim sacrificia eam ob causam a Deo O. M. instituta essent, ut rei oblatæ per Sacerdotes, legitimosque ministros destructione, fideles peccata sua faterentur, seipsos tali mactatione ac destructione dignos esse solenni ritu protestantes, fide sua in eum, qui harum umbrarum corpus erat, respicerent: qui per spiritum æternum seipsum inculpatum Deo obtulit, ut conscientias nostras a mortuis operibus purgaret ad serviendum Deo vivo. Gentiles mystico hoc sensu plane neglecto, non tantum culpæ gratiam per sacrificia sibi impetrare, sed ipsam etiam peccati maculam eluere atque expurgare voluerunt. Cum interim sacrificium improborum Deo sit abominationi. *Prov.* 21, 27. qui non *opus operatum*, sed fidem sacrificantis respicit: quæ causa fuit, quod sacrificium Abelis Deo fuerit gratius, quam illud quod offerebat Cainus. *Heb.* 11.

De sacrificiorum origine acriter inter se Theologi digladiantur. Sunt enim qui eam ex lumine naturæ, atque ex instinctu divinitus nobis ingenito arcessunt. Sed conatu irrito. Nobis non argumenta coacervare, sed breviter audire libet Christianum Schotanum, qui in Bibliotheca historiæ sacræ, ubi de prima mundi

ætate,

ætate, ac sacrificiis Abelis ac Caini agit, contra Hug. Grotium, Socinianis faventem, sic disputat: Sed quis eos (Adami filios) „ sacrificare docuit? Parens absque omni dubio, & hic mos nunc recens non erat. Quis autem parentem? Grotius hic: *Non ullo Dei jussu, sed dictante ratione, honorem Deo etiam conspicuum habendum, idque optime fieri posse, datis Deo iis, quæ homini sunt carissima. vide responsum ad orthodoxos inter Justini opera* 110. & *quæ nos ad librum V. de veritate religionis Christianæ.* In libro V. de veritate religionis Christianæ sic: Præcipuum & quod maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebræi sentiunt prius ab hominum ingenio ea cogitata, quam a Deo jussa. Laudat Chrysostomum XII. de statuis de Abele locutum; οὐ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ' οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. Alia talia apud eundem aliis locis. Melius tamen dixit Lyra. *Adam enim docuerat filios colere Deum per oblationes.* Quod explicat Nauclerus: *Creditur autem Adam, qui & Prophetiæ dono florebat, docuisse decimas & primitias offerre Deo vel sacrificia.* *** Si autem Lex naturalis docet, quemadmodum cum suo Episcopio, & aliis Socinismi incrustatoribus Grotius vult, Deo esse honorem conspicuum habendum, idque ex rebus quæ nobis sunt carissimæ, nullo ratio efficere potest, ut post Christum non sint offerenda sacrificia, id est, ut non sit habendus Deo honor conspicuus de rebus gratissimis. Cur non fecisti, Groti, quod recta ratio dictat? qui non facit hoc, quod recta dictat ratio, Dei voluntati & præcepto immutabili facit contraria. Vide quomodo jus naturale definieris, de jure belli & pacis, lib. 1. cap. 1. §. 10. *Jus naturale est dictatum rectæ rationis* (agnosce hic eadem verba) *actui alicui ex ejus convenientia, aut disconvenientia cum ipsa natura rationali, inesse moralem turpitudinem aut necessitatem moralem, ac consequenter ab ipso auctore naturæ Deo talem actum aut vetari aut præcipi.* Consequenter doces, quædam esse juris proprie, quædam reductione, quibus scilicet jus naturale non repugnet. Hoc de sacraficiis erit proprie de jure naturali, quia dixi t. dictari a recta ratione. Deinde per abusionem non appellabitur

„ juris naturalis, tanquam melius oppositis, quamvis in se inde-
„ bitum. quia dictat ratio esse habendum conspicuum honorem
„ eoque debitum. Non etiam dato alio, consequitur, quia di-
„ ctat ratio hoc sine introductione & suppositione rei. De jure
„ naturali pronuntiasti, esse adeo *immutabile, ut ne a Deo quidem*
„ *mutari queat.* Sic & hodie sacrificia offerri oportet. Si offeran-
„ tur, posse Deo grata esse, ut fuit Abelis, necessum est. Cur i-
„ gitur apud moratiores gentes omnes sacrificari desitum est?
„ *Juris naturalis* (sic & tu loqueris) *esse colligitur id, quod apud*
„ *omnes gentes moratiores tale esse creditur.* Judicant omnes hodie
„ non oportere Deo sacrificari. Sane dictat ratio non esse talibus
„ colendum Deum, nec posse coli. Cic. lib. 2. de nat. Deor.
„ *Cultus autem Deorum est optimus idemque castissimus atque san-*
„ *ctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, in-*
„ *corrupta mente & voce veneremur.* Et ut intelligas eam religio-
„ nem esse solam sic Seneca: *Colitur Deus non taurorum opimis*
„ *corporibus contrucidatis; non auro, non argento, non in thesauros*
„ *stipe infusa, sed pia & recta voluntate.* Si olim id bonum & lau-
„ dabile fuit, hodie conveniens non est, oportet a voluntate mu-
„ mutabili esse profectum, moralem necessitatem illi non inesse.
„ A voluntate humana quod proficiscitur, sine dictamine rectæ
„ rationis, exiguis terminis contineatur. Quia aliis moribus aliud
„ receptum est. Nec universalis effectus esse potest, nisi ab uni-
„ versali causa. Ubique & apud omnes gentes recepta ratio sa-
„ crificiorum indicat universalem causam, quæ non potest esse
„ alia præter Dei voluntatem revelatam. Revelatam suis, quam
„ Dæmonia gentes imitari jusserint, aut deducta a Patriarchis
„ traditio. Præterquam quod ἐθελοθρησκεία semper a Deo damna-
„ ta est. Jes. 29. 13. Matt. 15. 9. Col. 2. 23. Deut. 12. 8. pro-
„ fanum est Deo offerre quod non postulat, cultum præstare
„ quem non instituit. Legimus enim Abel fide meliorem hosti-
„ am obtulisse, Fides assensus est testimonio Dei & promisso ad-
„ hibitus. *** Grotius dicebat dictari a recta ratione externum
„ cultum, quem haberi oporteat, optime posse fieri datis Deo
„ iis, quæ nobis sunt carissima. Contrarium docet Sp. S. Ps. 50.
„ Deum non posse coli dandis iis rebus, quia non egeat talibus,

„ & ſint ipſius. In ſequenti David etiam profitetur ſe honorem „ Deo gratum non poſſe præſtare ſacrificiis: ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσίαν, „ ἔδωκα, ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. & Pſ. 40. corpus umbrarum „ talium proclamaverat. θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ „ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτώματα, καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ᾔτησας. *Hactenus* „ *Schotanus*. vid Heidegg. de Patriarch. part. 1. exerc. 3. §. 52. & exerc. 5. §. 14. 15. 16. Saubert. de ſacrific. cap. 2. Cloppenb. ſchol. ſacrific. Outram. de ſacrif. lib. 1. cap. 1.

Hiſce conſideratis non difficile erit judicium de ſacrificiis gentilium, quæ non divino mandato & fide: ſed humana ἐθελοθρησκείᾳ, & vaniloquis dæmoniorum oraculis, infirmis ſane fulcris nituntur. His tamen ſuperſtitionibus, tanto cum ardore, Deorum ſuorum placationem ambiebant, ut ſi qua ratione intelligerent Deos nondum eſſe placatos, non quieſcerent, uſque dum hunc ſibi propoſitum finem adepti eſſent. quod Græcis erat καλλιερεῖν, Lat. *Litare*, quod antiqui *Lutare* dixerunt, frequentativa forma ἀπὸ τοῦ *Luere*; Proprie enim ſolvere eſt. Litant homines Diis, ut debitores creditoribus ſolvunt. Litantur hoſtiæ & ſacrificia Diis, ut pecunia ac debitum ſolvitur creditoribus. Nam & ſacra litari Diis, hoſtiæque dicuntur, & Deo litari: Sed & Dii litari dicebantur, id eſt, placari, ut creditores liberari, nam liberare creditorem in jure dicitur qui ſeſe liberat a creditore, eumque placat. Si ergo una victima litatum non eſſet, repetebantur Ceremoniæ. Cato de re ruſt. cap. 141. *Si minus in omnes litabit, ſic verba concipito: Mars pater, ſi quid tibi in illiſce ſuovetaurilibus lactentibus neque ſatisfactum eſt, te hiſce ſuovetaurilibus piaculo. Si uno duobuſve dubitaverit, ſic verba concipito: Mars pater, quod illuc porco neque ſatisfactum eſt, te hoc porco piaculo.* Symmachus, lib. 1. epiſt. 49. *Impendio angor animi, quod ſacrificiis multiplicibus necdum Spoletinum piatur oſtentum, Nam & Jovem vix propitiavit octava mactatio.* Plaut. Pœn. act. 2. ſc. 5.

Nam ego hodie infelix Diis meis iratiſſumis
Sex immolavi agnos, nec potui tamen
Propitiam Venerem facere ut eſſet mihi.

Livius, lib 45. *Senatus majoribus hoſtiis, uſque ad litationem ſacrificari juſſit.* Apud Virgilium Trojani ſacra repetunt, cum prima

prima displicuisse, prodigiis indicatum esset. 3. Æneid. v. 231.
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.

Cæsar, quo die interfectus est, ne centum quidem hostiis perlitare potuit. *Flor. lib.* 4. *cap.* 2. de P. Æmylio & Augusto habet Saubertus *de sacrif. cap.* 19. Hinc hostiæ succidaneæ dictæ, quæ prioribus, si non esset litatum, succedebant, & cædebantur: & proverbium: *δεύτεροι ἀμείνω.* de quibus eodem loci agit Saubertus.

Insigne est SC. quod est apud A. Gell. noct. attic. lib. 4. cap. 6. *Quod C. Iulius L. F. Pontifex nuntiavit in sacrario in regia hastas Martias movisse, D. E. R. I. C. ut M. Antonius Cos. hostiis majoribus Iovi & Marti procuraret: quod & ceteris Diis (quibus videretur) placandis, uti procurasset, satis habendum censuerunt. Si quod succidaneis opus esset, robus succideret.* Sic enim ex antiquo & fideli codice legendum monet Salmasius, ad Solinum. pag. 1359. pro quo vulgo habetur *Robigus accederet.* Robus enim de Jove Rufo dicitur. Festus: *Robum rubro colore, & quasi rufo significari, ut bovem quoque rustici appellant, manifestum est.* Ex quo Sc to etiam planum est, succidaneas hostias dici non quæ in aliorum locum cæderentur, sed quæ succederent. Nam *succidere* dicebant prisci pro succedere: *accidere* pro accedere: *occidere* pro contra cedere & occurrere.

Deos his nugis placatos esse intelligebant, si mala, quæ metuebant, non evenissent. Jul. Obseq. cap. 10. *Urbe lustrata pax domi forisque fuit.* cap. 11. *Urbe lustrata, nihil triste accidit.* cap. 51. *Lustrationibus prospere expiatum: nam totus annus domi forisque tranquillus fuit.* Alias Dii θεοφανῆς, item somniis, oraculis, de quibus cap. 11. gratum sibi fuisse cultum illum ostenderunt. Præterea ex ipsis hostiis signa quædam colligebantur, ex quibus Deorum iram vel gratiam præsagiebant. Ex apparatu: Cum Galba, somnium expiaturus, præmisisset, qui rem divinam appararent, ipse nihil invenit, præter tepidam in ara favillam, atratumque juxta senem, in catino vitreo thus tenentem, & in calice fictili merum. *Sueton. Galb. cap.* 18. Inter prodigia Neroni mortem denuntiantia, id. cap. 46. *Kal. Jan. exornati lares, in ipso sacrificii apparatu, conciderunt.* Ducebatur hostia, non trahebatur,

batur, stabat, non fugiebat, si boni quid ab ea sperandum. 2 Georg.

Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram.

Æneid. 9. v. 627. *Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.* Festus: *Piacularia auspicia appellabant, quæ sacrificantibus tristia portendebant; cum aut hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut aliam in partem corporis, quam oporteret, decidisset.*

Inter sacrificandum ab ipsis Adami filiis signa quædam vel iræ vel gratiæ Dei observata fuisse credibile est. Potuit enim Deus acceptare hostiam Abelis, Caini repudiare apud se, non ostendens palam, quod tamen factum esse patet, quia a Caino est animadversum. Si Cainus deprehendere potuit sacrificium suum non placuisse, fratris placuisse Deo, potuit & Abel. Hieron. quæst. in Genesin. *Unde scire poterat Cain, quod fratris ejus munera suscepisset Deus, & sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset, quam Theodotio posuit: Et inflammavit Dominus super Abel, & super sacrificium ejus, super Cain vero & sacrificium ejus non inflammavit? Ignem autem ad sacrificium devorandum solitum venire de cœlo, & in dedicatione templi sub Salomone legimus, & quando Elias in monte Carmelo exstruxit altare.* Mercerus: *Hebræi credunt, quod igne cœlitus delapso devorata sint Abelis sacrificia, inde intellectum, quod ea accepta haberet, sicut in holocaustis Solomonis, in dedicatione templi postea est factum, & in sacrificiis Eliæ. 1. Reg. 18. & alias deinceps sæpe. Sed hic comminisci miraculum, cum Scriptura non exprimat, incommodum videtur. Adde quod ignis, sacrificia, quæ comburebantur, utpote animalia, e cælo devorabat, non sacrificia cibaria, quæ non comburebantur, ut erant Habeli. Quare videntur divinare & temere quidem, Hebræi. Ego ex successu rerum suarum id quidem putem eos cognovisse, quod Cain sibi res male cedere, fratri prosperrime videret, aliquo visibili & præsenti signo id tum Deum declarasse, ut videmus ethnicos, licet idolis sacrificarent, intellexisse cum litassent Sed id signum scriptura nobis non exprimit. Certe Deum puto visibili aliquo signo id tum declarasse, ut & postea legis tempore, ubi manifesta signa sui favoris & suæ pacationis exhibebat.* Quicquid sit verum est quod ait Apostolus: μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. *vid. Salden. otior. Theol. lib. 2. exercit. 6. §. 9.*

 Dia-

Diabolus autem, ut & hic Deum æmularetur, signa quædam in sacrificiis sibi oblatis edidit, quibus aut iram aut favorem suum manifestavit, quæ observata fuerunt tum in sacrificiorum mactatione, tum in eorum combustione.

In mactatione exta animalium observabant, hæc enim notis quibusdam a Diis signari, varieque moveri, ac quasi animari credebant. Tibull. lib. 2. eleg. 4.

Tuque regis sortes, per te præsentit haruspex
Lubrica signavit cum Deus exta notes.

Huc facit Strategema Alexandri Macedonis, qui sacrificaturus inscripsit medicamento aruspicis manum, quam ille extis erat suppositurus: literæ significabant victoriam Alexandro dari, quas cum jecur calidum rapuisset, & a Rege militi esset ostensum auxit animum, tanquam Deo spondente victoriam. *Frontin. Strateg. lib.* 1. *cap.* 11. *ex.* 14. Hoc de Agesilao narrat Plutarchus in apophth. Laconicis. Statius 4. Theb.

—— *Et in nullis spirat Deus integer extis.*

Arnob. lib. 2. *Semicruda cæpistis, & leviter animata porricere.* Zeno Veronensis, de Jona: *Non aris fœtentibus funestos excitant ignes, non thura cremant, non merum profundunt, nec pecudum inexspectata morte rapti jecoris spirantes consulunt fibras.* Manil. lib. 4.

Hinc in tanta fidem petimus, quam sæpe volucres
Accipiunt, trepidæque suo sub pectore fibræ. Dido, 4. Æneid.
—— *Pecudumque reclusis Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.*

Dæmonibus hoc adscribit Minucius Felix in Octavio: *Dum nonnunquam extorum fibras animant.* Exemplum insigne est apud vatem Ezechielem, cap. 21. ubi exta consulit Nebucadnezar. Item apud Livium, lib. 41. cap. 15. *Cn. Cornelius Cos. evocatus a viatore, quum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu; & exposuit Patribus conscriptis, bovis sescenaris, quem immolavisset, jecur defluxisse, id se victimario nunciante parum credentem, ipsam aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, jussisse, & vidisse cæteram integram partem extorum jecur omne inenarrabiliter absumtum. Territis eo prodigio patribus, & alter consulum curam adjecit: qui se, quod caput jecinori defuisset, tribus bubus perlitasse negavit. Senatus majoribus*

ribus

p. 170

ribus hostiis, usque ad litationem sacrificari jussit. Saluti Petillium perlitasse negant. Lucan. lib. 1.

Nec cruor emicuit solitus, sed vulnere largo
Diffusum rutilo nigrum pro sanguine virus.
Palluit attonitus sacris feralibus Aruns:
Atque iram Superum raptis quæsivit in extis.
Terruit ipse color vatem: nam pallida tetris
Viscera tincta notis, gelidoque infecta cruore
Plurimus asperso variabat sanguine livor.
Cernit tabe jecur madidum: venasque micantes
Hostili de parte videt, pulmonis anheli
Fibra latet, parvusque secat vitalia limes.
Cor jacet: & saniem per hiantes viscera rimas
Emittunt: produntque suas omenta latebras.
Quodque (nefas) nullis impune apparuit extis,
Ecce videt capiti fibrarum increscere molem
Alterius capitis, pars ægra & marcida pendet:
Pars micat, & celeri venas movet improba pulsu.
His ubi concepit magnorum fata malorum,
Exclamat: vix fas, superi, quæcunque monetis
Prodere me populis: neque enim tibi, summe, litavit
Jupiter hoc sacrum: cæsique in viscera tauri
Inferni venere Dei, non fanda timemus;
Sed venient majora metu: Dii visa secundent,
Et fibris sit nulla fides, sed conditor artis
Finxerit ista Tages. flexu sic omina Tuscus
Involvens, multaque tegens ambage canebat.

Lege & Senecam, in Oedipode; v. 345——383. Quibus artibus popæ & victimarii superstitiosos luserint, animadvertas ex ἀλαζονείᾳ coqui, qui apud Athen. lib. 9. cap. 6. primus furandi artem se reperisse jactat, & nunc jecur, nunc cor ex sacrificio scite subducebat. Hic ex veteribus consulendus Cicero, ex recentioribus Peucerus, qui de divinationibus sunt commentati.

In victimarum combustione & altera, τὰ ἐπάνω αὐτῆ respiciebantur. In ipso altari motus cum crepitu si observaretur, Deum

Deamve adventasse credebant. Senec. Med. 4. 2.

Sonuistis aræ, tripodes agnosco meos
Favente commotos Dea. Ovid. 9. metam.
Visa Dea est movisse suas (& moverat) aras,
Et templi tremuere fores, imitataque lunam
Cornua fulserunt, crepuitque sonabile sistrum.

In illis quæ super altare erant, sive ἐν τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ ut loquitur Servator, *Matt.* 23. 20. ignem observabant & fumum. Ignis ex cineribus vel sponte erumpebat, vel alio quodam adminiculo excitatus. Sponte: apud Appianum in Syriac. inter signa futuræ Seleuci potentiæ recensetur, ἡ ἑστία αὐτοῦ ἡ πατρῴα, οὐδενὸς ἅψαντος, ἐκλάμψασα πῦρ μέγα. Inter ostenta, quæ Tiberio imperium portendebant, hoc accidit, ut apud Philippos sacratæ olim victricium legionum aræ, sponte subitis collucerent ignibus. *Sueton. Tib. cap.* 14. Virg. 7. Æneid.

Præterea castis adolet dum altaria tedis,
Et juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem:
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.

Statius, 4. Theb. —— *Atque ipse sonantia flammis*
Virgulta, & tristes crepuisse ut sensit acervos
Tiresias (illi nam plurimus ardor anhelat
Ante genas, impletque cavos vapor igneus orbes.)

Idem, 10. Theb. —— *Pone eja altaria virgo,*
Quæramus superos. facit illa, acieque sagaci
Sanguineos flammarum apices, geminumque per aras
Ignem, & clara tamen mediæ fastigia lucis
Orta docet, tunc in speciem serpentis inanem
Ancipiti gyro volvi, frangique ruborem
Demonstrat dubio, patriasque illuminat umbras.

Senec.

Senec. Tragic. Oedip. v. 307.—327.

Tir. *Quid flamma? largas jamne comprendit dapes?*
Mant. *Subito refulsit lumen, & subito occidit.*
Tir. *Utrumne clarus ignis, & nitidus stetit,*
Rectusque purum verticem cœlo tulit,
Et summam in auras fusus explicuit comam;
An latera circa serpit incertus via,
Et fluctuante turbidus fumo labat?
Man. *Non una facies mobilis flammæ fuit;*
Imbrifera qualis implicat varios sibi
Iris colores, parte quæ magna poli
Curvata picto nunciat nimbos sinu:
Quis desit illi, quisve sit dubites color:
Cærulea fulvis mista oberravit notis:
Sanguinea rursus; ultimum in tenebras abit
Sed ecce pugnax ignis in partes duas
Discedit, & se scindit unius sacri
Discors favilla. genitor, horresco intuens.

Conferendus Sophocles in Antigone. v. 995. & seqq.

Ut autem clarius flamma eluceret, vinum igni infundebant, quo adminiculo excitabatur.

Peleus apud Homerum, Iliad. λ. v. 774.

Σπένδων αἴθοπα οἶνον, ἐπ' αἰθομένοις ἱεροῖσι.
Fulvum vinum libabat ardentibus victimis infundens.

Octavio Augusti patri, cum per secreta Thraciæ exercitum duceret, in Liberi patris luco, barbara ceremonia de filio a Sacerdote affirmatum est, eum Dominum orbis futurum, quod infuso super altaria mero, tantum flammæ emicuisset, ut supergressa fastigium templi, ad cœlum usque ferretur: unique olim omnino Magno Alexandro, apud easdem aras sacrificanti, simile provenisset ostentum. *Sueton. Aug. cap.* 94. Georg. 4.

Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit,
Omine quo firmans animum, &c.

Contra fœdum in sacrificio Didonis omen, 4. Æneid.

Vidit thuricremis cum dona imponeret aris

(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.

Tale prodigium inter coenam incidit Xerxi, priusquam Athenas deleret, consiliumque invadendæ Lacedæmonis agitaret. Infusum namque pateræ ejus vinum, in sanguinem, nec semel, sed iterum & tertio conversum est. Qua de re consulti Magi, monuerunt ut ab incepto abstineret. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 6.

Ex fumo καπνομαντεία versabatur circa ejus motum; scrutabantur enim, quas vertigines faceret, quantum se attolleret, & quo motu, rectone an obliquo, vel in orbes contorto ac complicato, agglomeratione quadam in tortiles spiras. *Peucerus*. Ovid. 5. Trist. eleg. 6.

Adspice ut aura tumens fumos e thure coortos,
In partes Italas, & loca dextra ferat.
Sensus inest igitur nebulis quas exigit ignis:
Consilium fugiunt cetera pene meum.
Consilio commune sacrum cum fiat in ara
Fratribus, alterna qui periere manu:
Ipsa sibi discors, tanquam mandetur ab illis,
Scinditur in partes atra favilla duas.
Hoc (memini) quondam fieri non posse loquebar,
Et me Battiades judice falsus erat.
Omnia nunc credo, cum tu non stultus ab Arcto
Terga vapor dederis, Ausoniamque petas.

Scilicet & Ovidius & Battiades, id est, Callimachus respiciunt historiam, quæ est apud Pausaniam in Boeoticis: dum Oedipi filiis adoletur, fumum ex flamma emissum in duas partes discedere. De ea re lusit Bianor epigrammate in Eteoclem & Polinicem quod legitur *lib.* 3. *antholog. Gr.* titulo εἰς ἥρωας. Statius, lib. 12. Thebaidos:

Ecce iterum fratris primos ut contigit artus
Ignis edax, tremuere rogi, & novus advena bustis
Pellitur, exundant diviso vertice flammæ,
Alternosque apices abrupta luce coruscant.

Senec. Oedip. v. 325.

Libata Bacchi dona permutat cruor,

Am-

Ambitque densus regium fumus caput,
Ipsosque circa spissior vultus sedet,
Et nube densa sordidam lucem abdidit.

Hinc illa oratio parasitica apud Diphilum, quam recitat Athenæus, *dipnos. lib.* 6. *c.* 8.

Ὅταν με καλέσῃ πλούσιος δεῖπνον ποιῶν,
Οὐ καταμανθάνω τὰ τρίγλυφ', οὐδὲ τὰς στέγας,
Οὐδὲ δοκιμάζω τοὺς Κορινθίους κάδους.
Ἀτενὲς δὲ τηρῶ τοῦ μαγείρου τὸν καπνόν·
Κἂν μὲν σφοδρὸς φερόμενος εἰς ὀρθὸν τρέχῃ,
Γέγηθα, καὶ χαίρω τι καὶ πτερύσσομαι,
Ἐὰν δὲ πλάγιος καὶ λεπτὸς, εὐθέως νοῶ
Ὅτι τοῦτό μοι τὸ δεῖπνον, ἀλλ' οὐδ' αἷμ' ἔχει.

Cum dives aliquis ad coenam me vocat,
Non ego triglypha contemplor, nec laquearia,
Nec laudo Corinthios cados:
Verum intentis oculis aspicio coqui fumum,
Si directo impetu vehemens excurrit,
Gaudeo, lætor, exulto:
Sin obliquus & tenuis, animadverto protinus
Illam mihi futuram coenam absque sanguine.

Hinc omen ex flagrante triclinio captatum Vitellio: *Bono animo estote, nobis alluxit.* Sueton. cap. 8.

Item circa nidorem, quo redolerent sacrificia, alienone, an eo, qui ex carnibus ustis effumarat, hoc enim delectari Deos putabant. Min. Felix in oct. *nidore altarium, vel hostiis pecudum saginati.* Arnob. lib. 6. *Nidoribus atque fumo suffita,* & lib. 7. *Ex aris ardentibus nidorem consectatur & fumos.* Tertull. apolog. cap. 22. *pabula propria nidoris & sanguinis procuret.* Item: *Numen de nidore concipiunt.* & de idolol. cap. 6. *Spiritus vilissimi nidoris.* Clem. Alex. admon. ad gentes: Ζεὺς δὲ εἰ θεὸς ἦ, τάχα που τῆς κνίσσης τῶν ὀπτωμένων κρεῶν μεταλαβὼν, ἧς δὴ τὸ γέρας λαχεῖν ὁμολογοῦσιν οἱ θεοί. Homer. Iliad. A.

Ἔρδον δ' Ἀπόλλωνι τεληέσσας ἑκατόμβας
Ταύρων ἠδ' αἰγῶν παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγέτοιο.
Κνίσση δ' οὐρανὸν ἷκεν ἑλισσομένη περὶ καπνῷ.

—— Irati placabant numina Phoebi,
Mactantes teneras per littora curva capellas,
Eximiosque boves, quorum de cornibus ustis
Æthereas nidor se sustulit ater in auras.

In ipsis sacrificantibus bonum omen sternutatio: Plutarchus *Themist.* de tribus captivis Themistocli sacrificanti oblatis: Τέτες μὲν ἰδὼν εὐφραντίδης, ὁ μάντις, ὡς ἅμα μὲν ἀνέλαμψεν ἐκ τῶν ἱερῶν μέγα περιφανὲς πῦρ, ἅμα δὲ πταρμὸς ἐκ τῶν δεξιῶν ἐσήμηνε. *Quos contuitus vates Euphrantides, ut simul & magnam hostiam & lucidam flammam ediderant, ac bonum omen sternutamento a dextra datum*, &c. vide supra cap. 12. & quæ collegit Ouzeelius ad Minucium Felicem occasione Genii Socratis, quem quidam sternutationem tum ipsius, tum aliorum esse putarunt.

Post sacrificium observabatur ignis e cineribus erumpens Ecl. 8.

Aspice, corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse, bonum sit.

Ubi Servius: *Hoc uxori Ciceronis dicitur contigisse; cum post peractum sacrificium libare vellet, in cinere visa est flamma, quæ flamma eodem anno consulem futurum ostendit ejus maritum.* Metam. 10. postquam Pygmalion Veneri sacra fecisset, eamque orasset:

Sensit, ut ipsa suis aderat Venus aurea festis,
Vota quid illa velint: & amici numinis omen,
Flamma ter accensa est, apicemque per aera duxit.

Serpentes sæpe victimas libarunt, ut ex Virg. 5. Æneid. Supr. cap. 12. ostendimus.

Val. Flacc. 3. Argon. —— *Et summas frondentibus intulit aris*
Libavitque dapes, placidi quas protinus angues
Umbrarum famuli, linguis rapuere coruscis.

Triste tamen fuit hoc prodigium sacrificanti Graccho, apud Livium, *lib.* 25. *cap.* 16. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi edere jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. id cum, aruspicum monitu, sacrificium instauraretur, atque intentius extares ollæ servarentur, iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jocinore intactos angues abiisse. Quum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuissent, & ab occultis cavendum ominibus consultisque; nulla tamen

tamen providentia fatum imminens moveri potuit.

CAPUT. XV.

Purgatio animæ. Ejus Principium τὸ θεῖον *in homine. Corpus animæ, Angelorum.* γνώμη ἡνίοχος. *Purgationum* πρόοδοι, *gradus apud Muhammedanos. Abstinentia,* θεσμός. *Purgatio ipsa intellectus.* θεουργία, *Mors pretiosa sanctorum, Voluntas in exercitio virtutum. Purgatio animæ post hanc vitam, ex sententia Pythagoræ, Platonis, Poëtarum. Finis ut homo sit* τετράγωνος. *Christiani* καθαροί. *Hæretici* καθαροί. *Poena peccati in utilitatem peccantis.*

QUoniam autem Deum, mentem puram, castam sanctamque esse, ipsa ratione dictante, intelligebant gentiles, se cum eo communionem colere non posse, nisi ipsi essent similes facile colligebant. Itaque animæ purgationem præcipuam esse religionem cordatissimi quique inter eos judicabant. Plin. paneg. ad Traj. *Animadverto etiam Deos ipsos, non tam accuratis adorantium precibus, quam innocentia & sanctitate lætari: gratioremque existimari, qui delubris eorum puram castamque mentem, quam qui meditatum carmen intulerit.* Pers. Sat. 2.

Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messalæ lippa propago.
Compositum jus fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto
Hoc cedo, ut admoveam templis & farre litabo.

Alia insignita sagaciorum gentilium dicta adduxit H. Grotius,

annotatis ad cap. 4. de verit. relig. Christ.

Hoc ſcilicet ſub luſtralibus ceremoniis latebat μυστήριον. ut enim mores emendarent, hominumque vitam corrigerent, ſacra hæc a majoribus inſtituta ſunt. Arrianus, in diſſertationibus Epicteti, lib. 3. cap. 20. ipſum inducit hæc dicentem: οὕτως ὠφέλιμα γίνεται τὰ μυστήρια. οὕτως εἰς φαντασίαν ἐρχόμεθα ὅτι ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἐπανορθώσει τοῦ βίου κατεστάθη πάντα ταῦτα ὑπὸ τῶν παλαιῶν. Lucian. Cronoſol. τῇ δὲ πρὸ τῆς ἑορτῆς, καθάρσιον μέν τι περιφερέσθω, καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐξελαυνέσθω ἐκ τῆς οἰκίας μικρολογία, καὶ φιλαργυρία, καὶ φιλοκερδία, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἄλλα σύνοικα τοῖς πλείστοις αὐτῶν, *Ceterum ante ſolennitatem porcellus circumagitor, atque ex ædibus ejiciantur ſordes, avaritia & quæſtus, & ſi qua id genus alia pleriſque domeſtica.*

Hujus autem ſanctitatis & interioris καθάρσεως principium, non aliunde niſi cœlitus tantum arceſſiverunt. Quod docet Socrates per inductionem, Dialogo qui vulgo Platoni inſcribitur: περὶ ἀρετῆς εἰ διδακτόν; *An virtus doceri poſſit?* & in *Protagora:* Si enim hoc fieret, a viris bonis eſſet diſcenda. Sed a viris bonis non docetur, quia multi boni, neque præceptores bonos, neque diſcipulos, & ne filios quidem tales habuerunt. Aut igitur doceri non poteſt, aut illi propter invidiam non docuerunt, quæ in bonos viros non cadit, his enim prodeſt inter multos ſui ſimiles agere, quod reliquis obeſt. Reliquum eſt, ut aut natura nobis tribuatur virtus, aut alio modo. Non natura: res enim natura bonas malaſve aliqua arte dignoſcimus, ut equos & canes probos aut pravos. Homines autem an boni malive ſint nulla arte diſcernimus. Tandemque concludit: οὕτως ἔοικεν οὔτε διδακτὸν εἶναι, οὔτε φύσει ἀρετὴ, ἀλλὰ θείᾳ μοίρᾳ παραγίνεται κτωμένοις. *Sic apparet virtutem non diſciplina, neque natura, ſed divina ſorte ſui poſſeſſoribus contingere.* Cum etiam hæc tum vulgi, tum Poetarum ſit conſuetudo, ſi quem magnifice collaudare velint eum θεῖον. i. e. divinum appellare: ut de Lacedæmoniis ait Ariſtoteles, *Ethic. Nicom. lib. 7. cap. 1.* Et Plato in Menone, circa finem: ubi addit: ἀρετὴ οὔτε φύσει, οὔτε διδακτὸν, ἀλλὰ θείᾳ μοίρᾳ παραγιγνομένη ἄνευ νοῦ. Præclare Cicero, 2. de nat. Deor. *Multos præterea & noſtra civitas & Græcia tulit ſingulares viros: quorum neminem, niſi juvante Deo, talem fuiſſe credendum eſt. Quæ ratio Poetas, maximeque Homerum impulit, Principibus*

bus Heroum, Ulyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos Deos, discriminum & periculorum comites adjungerent. Postea concludit: *Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit.* De Poetis notum est illud πολυθρύλλητον.

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
Impetus hic sacræ semina mentis habet.

Aristoteles τῆς εὐτυχίας principium nobilius, quam sit *Ratio*, in homine agnovit, quod non sit φύσις *Natura*, neque νοῦς *Ratio*, sed δαίμων ἀγαθὸς κυβερνήτης, *Genius bonus gubernator.* Eth. Eudem. lib. 7 cap. 17. Iterum. ibid. cap. 18. Proposita quæstione, τίς ἡ τῆς κινήσεως ἀρχὴ ἐν τῇ ψυχῇ; *Quod sit motus principium in anima?* Hæc sequitur responsio: Δῆλον ἤ, ὥσπερ ἐν τῷ ὅλῳ, θεὸς, καὶ πᾶν ἐκεινῷ· Κινεῖ γὰρ πῶς πάντα τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον. λόγου δ' ἀρχὴ οὐ λόγος, ἀλλὰ τὶ κρεῖττον. τί οὖν ἂν εἴη κρεῖττον καὶ ἐπιστήμης, πλὴν θεός; *Manifestum igitur, quod sit quemadmodum in universo est Deus, & vicissim cuncta in illo. Nam & illud ipsum Numen quod in nobis est, aliquo saltem modo omnia movet. Principium que Rationis Ratio non est, sed quiddam præstantius. Quid autem scientia præstantius esse potest, nisi Deus?* Quam Aristotelis locum considerans Julius Scaliger, *de subtil. exercit.* 307. *sect.* 25. in hanc interrogationem erumpit: *Quid ais, divine vir? Estne in nobis aliquid divinum, quod sit præstantius ipsa ratione? An tibi quoque noti fuerunt ipsi radii Spiritus sancti? &c.* Decantatissimus est Deus Socratis, de quo Apulejus.

Egregie in hanc rem scribit Seneca, epist. 41. *Bonus vir sine Deo nemo est. An potest aliquis supra fortunam, nisi ab illo adjutus, exurgere? Ille dat consilia magnifica & erecta. In unoquoque virorum bonorum (Quis Deus incertum est) habitat Deus.* & quæ sequuntur. Et rursus Aristoteles, Ethic Nicom. lib. 10. cap. 7 ubi agit περὶ θεωρητικῆς εὐδαιμονίας: quam esse dicit ἐκ τοῦ ἀρίστου, *Ex eo quod optimum est:* εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο, εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι, καὶ ἔννοιαν ἔχειν περὶ καλῶν καὶ θείων. εἴτε θεῖον ὂν καὶ αὐτὸ, εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θειότατον. *Sive id mens est: sive aliud quippiam, quod secundum naturam imperare & præesse videatur, & notitiam habere de rebus honestis & divinis: sive ex iis, quæ nobis sunt, divinissimum.* Simonides:

Οὔτις ἄνευθε θεῶν ἀρετὴν λάβε.

Virtutem absque Deo nemo capit.

Huc forte respexit Nisus, 9. Æneid. v. 184. 185.

—— *Dii ne hunc ardorem mentibus addunt,*
Euryale? an sua cuique Deus fit dira Cupido?

vide P. Victor. *var. lect. lib. 7. cap.* 24. ideo Priamus de Hectore σφόδρα ἀγαθῷ loquens apud Homerum, ait:

——καὶ ἐῴκει
Ἀνδρός γε θνητοῦ παῖς ἔμμεναι, ἀλλὰ θεοῖο.

Arist. Ethic. l. 7. c. 1.

Purgationis autem interioris organum Philosophia est, cui vim καθαρτικὴν tribuerunt sapientissimi gentiles. Cicero, 5. Tusc. *O vitæ Philosophia dux, O virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum, quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti; tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde conjugiis, tum literarum & vocum communione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum, & disciplinæ fuisti, ad te confugimus, a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus, totosque tradimus. Est autem unus dies bene & ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quæ & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis sustulisti.* Sic Cebes in tabulæ suæ enarratione τῇ παιδείᾳ virtutem tribuit καθαρτικὴν ad vitiorum expulsionem, virtutumque introductionem. Hierocles autem commentario in aurea Pythagoræ carmina Philosophiam sic descripsit: φιλοσοφία ἐστὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης κάθαρσις, καὶ τελειότης. Κάθαρσις μὲν ἀπὸ τῆς ὑλικῆς ἀλογίας, καὶ τοῦ θνητοειδοῦς σώματος. τελειότης δὲ τῆς οἰκείας εὐζωΐας ἀνάληψις πρὸς τὴν θείαν ὁμοίωσιν ἐπανάγουσα. *Philosophia est humana vitæ purgatio & perfectio. Purgatio quidem a materiali brutalitate, & corpore mortali; Perfectio autem, propriæ beatitudinis recuperatio, ad divinam similitudinem reducens.* Atque hac ratione virtutem doceri posse peculiari libello Plutarchus docuit.

Versabatur hæc Philosophia circa animam purgandam: de cujus ratione Hieroclis, in aurea carmina Pythagoræ, vestigia legendo, sic Philosophari lubet. Corpus homini tributum est non unius generis: Unum quidem est σῶμα θνητὸν πρὸς τὴν ἐπὶ γῆς διαγωγὴν ὄργανον ἡμῖν δοθέν. *corpus mortale, ad vitam in terris agendam*

instru-

instrumentum nobis datum. Alterum σῶμα αὐγοειδὲς, ψυχικὸν, ipsi animæ συμφυὲς. Ita ut anima, sive ὀυσία λογικὴ, neque corpus sit, neque sine corpore. Ipsa quidem incorporea, in corpus tamen species ejus & figura desinit. Atque hæc vitæ fons est & origo, qua corpus illud θνητὸ vivit & spirat. ζωὴ γάρ ἐςι τὸ ἄυλον σῶμα, καὶ ζωῆς ἐνύλȣ γεννήτικον, δι' ἧς τὸ θνητὸ ἡμῶν σῶμα συμπληρȣ̃ται, ἐκ τῆς ἀλόγȣ ζωῆς, καὶ τȣ̃ ὑλικȣ̃ σώματος συγκείμενον. *Vita enim est corpus immateriale: & vitam materialem generat, per quam corpus nostrum mortale perficitur, ex vita irrationali, & materiali corpore compositum.*

Chaldæi hæc corpora χιτῶνας *tunicas* vocarunt, quarum unam πνευματικὸν, alteram αὐγοειδῆ statuebant. Inter Chaldaïca oracula & hoc recensetur:

Μὴ πνεῦμα μολύνῃς, μηδὲ βαθύνῃς τὸ ἐπίπεδον.

Ne spiritum coïnquines, neque superficiem in profundum augeas. ubi Psellus hæc commentatur: Δύο χιτῶνας ἐπενδύȣσι τὴν ψυχὴν οἱ χαλδαῖοι. καὶ τὸν μὲν πνευματικὸν ὠνόμασαν, ἀπὸ τȣ̃ αἰσθητȣ̃ κόσμȣ ἐξυφανθέντα αὐτῇ· τὸν δὲ αὐγοειδῆ, λεπτὸν καὶ ἀναφῆ· ὅνπερ ἐπίπεδον ὠνόμασε. hoc est: *Chaldæi duabus tunicis animam induunt, & unam quidem* spiritualem *nominarunt, à sensibili mundo ipsi contextam: alteram vero* luciformem *tenuem & intactilem, quæ superficies hic vocatur.*

Ex tali Philosophia sine dubio orta est veterum Christianorum sententia, quæ animæ humanæ, quin & Angelis corpus quoddam adscripsit. de qua ita Vossius, *lib.* 3. *de idolol. cap.* 40. Veterum „ multis placuit spiritum dici, quia sit corpus ita subtile, ut o- „ culorum fugiat conspectum. Nec enim, Christo testante, ha- „ bet carnem & ossa. Sic intellexit B. Hieronymus in cap. 10. „ Matth. ubi propterea, cum dixisset, *Anima invisibilis & incor-* „ *poralis est*, continuo subjungit: *secundum crassiorem corporis no-* „ *stri substantiam*, Unde lucem capit illud Hilarii, in comment. „ in Matt. cap. 5. *Nihil est quod non in sua substantia, & creatio-* „ *ne corporeum sit: & omnium sive in cœlo, sive in terra, sive visibi-* „ *lium, sive invisibilium elementa formata sunt. Nam & animarum* „ *species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exulantium, cor-* „ *poream tamen natura sua substantiam sortiuntur: quia omne quod* „ *creatum est, in aliquo sit, necesse est.* Etiam sic, vel aliter restrin- „ gendum, quod Johannes Episcopus Thessalonicensis ait, syno-

„ do Nicæna II. initio actionis V. *De Angelis, & Archangelis,*
„ *& eorum potestatibus, quibus & nostras animas adjungo, ipsa catholica Ecclesia sic sentit, esse quidem intelligibiles, sed non omnino*
„ *corporis expertes, verum tenui corpore preditos, aereo, sive igneo.*
„ Ac postea: *Nemo vel angelos, vel dæmones, vel animas dixerit*
„ *incorporeas.* Nec ea Johannis verba ab aliis rejiciuntur, qui Sy-
„ nodo intererant. Hæc Vossius.

Atque hoc corpus ψυχῆς λεπτὸ ὄχημα, *animæ tenue vehiculum* vocatur. Illi vehiculo præficiendus erat auriga, qui Pythagoræ γνώμη ἡνίοχος dicitur, hoc versu:

Ἡνίοχον γνώμην στήσας καθύπερθεν ἀρίστην.

Γνώμη quidem, quia est δύναμις λογική, ἡνίοχος autem, quoniam corpori præest, quod si minus recte officio suo fungatur, & ab affectibus in avia se rapi sinat,

—— *Frustra retinacula tendens*
Fertur equis auriga, nec audit currus habenas.

Sic Isocrates ad Demon. ὅταν ὁ νοῦς ὑπὸ οἴνου διαφθαρῇ, ταυτὰ πάσχει τοῖς ἅρμασι, τοὺς ἡνιόχους ἀποβαλοῦσιν. *Cum vino mens corrupta fuerit, idem ei, quod curribus evenit, e quibus aurigæ sunt excussi:* Isid. Pelus. lib. 2. epist. 189. ὅταν ὁ θυμὸς τὰς ἡνίας τῷ ἡνιοχοῦντι λογισμῷ ἀποῤῥήξῃ, ἔξω τῶν τῆς φύσεως ὅρων ἀπάγει πολλάκις τοῦ ἀνθρώπου τὸ φρόνημα. *Cum iracundia rationis, quæ aurigæ munere fungitur, habenas infregit, hominis mentem extra naturæ terminos plerumque transversam agit.* Basil. item Seleuc. Orat. 4. de Davide scribit., quod diabolus cum ad adulterium impulerit, θεασάμενος τὸν παθῶν ἡνίοχον νοῦν οὐκ ἀκριβῶς τὰς ἡνίας διεζωσμένον, *conspicatus mentem, passionum aurigam, indiligenter frenis succinctam.* Quibus loquendi modis hanc Pythagoræ doctrinam respexerunt: quam etiam tradit Boëthius, lib. 3. de consol. Phil.

Tu causis animas paribus, vitasque minores
Provehis, & levibus sublimes curribus aptans
In cœlum terramque seris.

Animæ autem purgationes tum in hac vita, tum post eam institutas fuisse crediderunt.

In hac quidem vita gradatim procedebant. Muhammedani ab exterioribus inchoantes, in interiora penetrant. Gradus munditiei

tici quatuor ſtatuunt: Scilicet Mundatio prima exterioris eſt corporis ab inquinamentis, rebuſque ſpuriis ac ſuperfluis. Deinde membra corporis a ſceleribus & illicitis patrandis cohibent. Tum cor ipſum a moribus vituperio, & vitiis odio dignis mundant. Quam tandem intimorum etiam cordis affectuum purgatio ſequitur. *Pocock. not. ad Abulfarajum.*

Pythagoræi Purgationibus antecedentibus, ad ſequentes & perfectiores viam ſibi ſternebant. Prima πρόοδος erat abſtinentia ab illis, quæ voluptatem animo adferebant, & τὸ θνητὸν σῶμα ad Venerem incitabant. Huc præcepta illa ſymbolica ſpectabant, quæ præter externum illud abſtinentiæ officium, aliud μυστικὸν in receſſu continebant. In aureis carminibus:

'Αλλ' εἴργου βρωτῶν, ὧν εἴπομεν.

Quibus non tantum generatim frugalitatem injunxiſſe, ſed etiam ſpeciatim eſum animalium, ac fabarum inprimis prohibuiſſe Pythagoras videtur. De faba vero lectu digniſſima ſcripſit Windetus, *de vita functor. ſtatu. ſect. 5.*

Secunda πρόοδος erat purgatio corporis ψυχικοῦ, καὶ αὐγοειδοῦς, quæ fiebat καθαρμοῖς, ἱεροῖς θεσμοῖς, καὶ ἱεραῖς τέχναις, quibus terrenæ ac ὑλικαὶ φαντασίαι amputabantur, & anima quaſi corporeis vinculis ſolvebatur. Unde ait Pythagoras: ἔν τε καθαρμοῖς, ἔν τε λύσει ψυχῆς. λύσις ſolutio, τῇ δέσει ligationi opponitur, quod in magicis obtinuit. Ciborum quorundam uſus, quos animæ in puritate ſua conſervandæ parum idoneos judicavit Pythagoras, pro vinculis animæ ab eo deputabantur. Ergo ut in eorum uſu animæ veluti δέσις conſtituta ab illis ſapientibus, ita λύσις in eorundem abſtinentia. Sed præterea καθαρμοὶ quidam tralatitii ad λύσιν ψυχῆς inſtituti Pythagoræ ac Pythagoræis ſolennes fuerunt, tum publice, tum privatim. De publicis teſtatur Jamblichus, *vit. Pythag. cap.* 19. Καὶ περιβαλὼν, ὡς λόγος, καθαρμούς τε ἐπετέλει, καὶ λοιμοὺς ἀπεδίωκε, καὶ ἀνέμους ἀπὸ τῶν εἰς τοῦτο ἀξιουσῶν βοηθὸν αὐτὸν γίνεσθαι. Λακεδαίμονα γοῦν παρειλήφαμεν μετὰ τὸν ὑπ' ἐκείνου γενόμενον καθαρμὸν, μηκέτι λοιμῶξαι, πολλάκις πρότερον τούτῳ τῷ παθήματι περιπεσοῦσαν. *Et cum ad ſingula loca appelleret, & luſtrationes, ut fama eſt, faciebat, & peſtem ventoſque noxios ab illis urbibus averruncabat, quæ eum in hoc ſibi adjutorem rogare ac vocare dignabantur. Sic Lacedæmonem accepimus,* *luſtra-*

lustratione ab eo sibi facta, peste laborare desiisse, cum ante frequens hoc malo consflictaretur. De privatis hic versus intelligendus est: ἔν τε καθαρμοῖς, ἔν τε λύσει ψυχῆς. Præcedunt autem καθαρμοὶ, in quibus certorum ciborum abstinentiam præscripsit Pythagoras, quo anima purgatior, & sic solutior, liberiorque existeret: ex iis sequitur λύσις ψυχῆς, quæ illorum καθαρμῶν causa & finis. Figura est ἓν διὰ δυοῖν, quia καθαρμοὶ, λύσιν ψυχῆς procurabant. Aut forte per λύσιν ψυχῆς, privatos intellexit καθαρμοὺς, quibus singulorum animæ purgabantur: per καθαρμοὺς publicas lustrationes, in quibus obeundis ὁ καθαρτὴς cibis quibusdam ex præscripto Pythagoræ abstinebat. Sane Empedocles, & ipse Pythagoræus, καθαρμοὺς id est, ritus καθαρμῶν scripserat. *Salmas. præfat. ad Cebet. tab. & Paraphr. Arabicam, aureorum Pythagoræ carminum.*

His autem purgationibus non rite factis, animæ non purgatæ, post discessum e corpore circa sepulchra errare credebantur. Plato in Phædone: περὶ ἃ (μνήματα) δὴ καὶ ὤφθη ἄττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἴδωλα, αἱ μὴ καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὁρατοῦ μετέχουσαι, διὸ καὶ ὁρῶνται. *Circa sepulchra visa sunt spectra quædam animarum, quæ umbris sunt similia, qualia simulachra exhibent illæ animæ, quæ non pure sunt solutæ; sed corporis visibilis participes sunt, ideoque, & videntur.* Dido, 4. *Æneid.* Non satis purgata, quia ante diem, subitoque accensa furore moriebatur, quamvis anima esset apud manes, tamen has apparitiones Æneæ minatur:

—— Sequar atris ignibus absens,
Et cum frigida mors anima seduxerit artus
Omnibus umbra locis adero, dabis improbe pœnas,
Audiam, & hæc manes veniet mihi fama sub imos.

Post has προόδους ipsa purgatio sequitur. Sicut autem Aaronis λόγιον includebat in se *Urim* & *Thummim;* tum lumen intellectus tum puritatem ac integritatem voluntatis & affectuum; quæ binæ sunt alæ, quibus anima a rebus terrenis se subducens in cœlum evolare nititur: Ita hæc purgatio duabus quoque partibus absolvitur, quarum una oculo, altera manui assimilatur. Oculus (θεωρία) veritatis campum contemplatur: Manus vero (πρᾶξις) σῶμα illud ἔμφυὲς regit, cohibet atque ad seipsum convertit ut tota

anima

anima Deum contempletur, & divinam adipiſcatur ſimilitudinem. Hierocles: ταῦτα δὲ πέφυκεν ἀρετὴ καὶ ἀλήθεια μάλιστα ἀπεργάζεσθαι ἡ μὲν τὴν ἀμετρίαν τῶν παθῶν ἐξορίζουσα, ἡ δὲ τὸ θεῖον εἶδος ἐμφυῶς ἔχουσα προσκτωμένη. *Hæc autem virtute ac veritate perficitur maxime. Illa quidem affectuum exorbitantiam determinans: hæc vero divinam ſpeciem apte habens adjunctam.*

Oculus ergo, ſive prima hujus purgationis pars in rerum contemplatione verſatur, in qua γνώμης ſive λογικῆς ψυχῆς perfectio ſunt μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡνιόχου vero eſt λύσις illa, quæ eſt λογικὴ τῶν ὄντων ἐπόπτεια. Plato in Phædro, docet animam ad inferiora prolapſam, pennarumque confractionem paſſam, per contemplationem erigi, ſcilicet ἀνακύψασαν εἰς τὸ ὄντως ὄν, *ad id quod vere eſt rurſus oculorum aciem convertentem.* Addit: διὸ δὴ δικαίως μόνη πτεροῦται ἡ τοῦ φιλοσόφου διάνοια. πρὸς γὰρ ἐκείνοις ἀεί ἐστι μνήμη κατὰ δύναμιν, ὥσπερ ὁ θεὸς ὢν θεῖός ἐστι. τοῖς δὲ δὴ τοιούτοις ἀνὴρ ὑπομνήμασιν ὀρθῶς χρώμενος, τελέους ἀεὶ τελετὰς τελούμενος, τέλεος ὄντως μόνος γίνεται. *Quocirca ſola Philoſophi cogitatio recuperat alas. Nam in illis quantum fieri poteſt, memoria ſemper obverſatur, in quibus, ut divinus nimirum ille qui verſatur divinus eſt. His autem commonefactionibus qui recte uſus fuerit, perfecta ſemper myſteria peragens, ſolus revera perfectus eſt.* Hæc eſt illa *vita contemplativa*, quam *Mortem pretioſam* Hebræi & Academici vocitarunt, quam ſapientibus appetendam eſſe docuit Plato. *Macrob. lib.* 1. *in ſomn. Scip. cap.* 13. Cujus ea eſt vis, ut ingenium acuat, & hominem ab homine ſejungat: quod cum adeptus eſt, non modo rerum naturalium arcana videt, ſed etiam pernicibus alis in cœlum purgata mente fertur, rerumque divinarum ſcientia repletur. Poſt a Deo immortali ſubornatus, res arduas & admirabiles ignaris hominibus revelat. Porphyrius apud Stobæum, *ſerm.* 119. θάνατον τῶν φιλοσόφων vocavit, & λύσιν κακῶν Pythagoras in aureis carminibus, quam παῦροι συνίσασι pauci intelligunt: cum mortem naturalem συνεγνωσμένην *cognitam*, vulgo ſcilicet Porphyrius idem profiteatur. Apulejus de Philoſophia morali: *Philoſophum oportet nihil ſic agere, quam ut ſemper ſtudeat animam corporis conſortio ſeparare, & ideo exiſtimandum Philoſophiam eſſe mortis affectum, conſuetudinemque moriendi* vid. Galeot. Mart. de doctrin. promiſc. cap. 20. Plato in Phædone: τοῦτο θάνατος ὀνομάζεται,

Aa λύσις

λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος. *Hoc mors vocatur, solutio & separatio animæ a corpore.* Et post: λύειν δέ γε αὐτὴν, ὥς φαμεν, προθυμοῦνται ἀεὶ μάλιστα, καὶ μόνοι οἱ φιλοσοφοῦντες ὀρθῶς, καὶ τὸ μελέτημα αὐτὸ τοῦτο ἐστι τῶν φιλοσόφων, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. *Solvere autem illam, ut diximus, illi desiderant maxime & soli, qui recte philoso, hantur: Hæc ipsa Philosophorum meditatio est, solutio & separatio animæ a corpore.* Ideoque mortem non timet φιλόσοφος, quia non est φιλοσώματος:

Quique metus omnes, & inexorabile fatum.
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari. vid. Macrob. libr. 1. in somn. Scip. cap. 7. Tales celebrat Ovidius, 1. Fast.

Felices animæ, quibus hæc cognoscere primum,
Inque domos superas scandere cura fuit.
Credibile est illos pariter vitiisque, jocisque
Altius humanis exeruisse caput.
Non venus, & vinum sublimia pectora fregit,
Officiumque fori, militiæque labor.
Nec levis ambitio, perfusaque gloria fuco,
Magnarumque fames sollicitavit opum.
Admovere oculis distantia sidera nostris,
Aetheraque ingenio supposuere suo.

Hanc felicitatem Philosophia promittit Boëthio, lib. 4. consol. Philos.

Sunt etenim pennæ volucres mihi,
Quæ celsa conscendant poli:
Quas sibi cum velox mens induit,
Terras perosa despicit,
Aeris immensi superat globum,
Nubesque post tergum videt.
Quique agili motu calet etheris,
Transcendit ignis verticem,
Donec in astriferas surgat domos,
Phœboque conjungat vias:
Aut comitetur iter gelidi senis,
Miles corusci sideris:
Vel quocunque micans nox pingitur,

Recurrat

Recurrat astri circulum,
Atque ubi jam exhausti fuerit satis,
Polum relinquat extimum,
Dorsaque velocis premat ætheris,
Compos verendi luminis.
Hic Regum sceptrum Dominus tenet,
Orbisque habenas temperat,
Et volucrem currum stabilis regit,
Rerum coruscus arbiter.
Huc te si reducem referat via,
Quam nunc requires immemor,
Hæc, dices, memeni, patria est mihi,
Hinc ortus, heic sistam gradum.
Quod si terrarum placeat tibi
Noctem relictam visere,
Quos miseri torvos populi timent,
Cernes tyrannos exsules.

Ut autem hæc perfectior esset animæ purgatio, & contemplatio sublimior, ad θεεργίαν, Magiæ speciem processerunt Philosophi, August. de Civ. Dei lib. 10. cap. 9. *Porphyrius quandam quasi purgationem animæ per theurgiam, cunctanter tamen, & pudibunda quodammodo disputatione promittit: reversionem vero ad Deum hanc artem præstare negat, ut videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artem tanquam fallacem, & in ipsa actione periculosam, & legibus prohibitam cavendam monet: nunc autem, velut ejus laudatoribus cedens, utilem dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali, qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum: sed spirituali qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdam consecrationes theurgicas, quas teletas vocant, idoneam fieri, atque aptam susceptione spirituum, & angelorum ad videndos Deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur intellectuali animæ nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum, & perspicienda ea, quæ sunt. Ex quo intelligi potest, qualium Deorum, vel qualem visionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua non ea videntur, quæ*

vera sunt. Denique animam rationalem, sive quod magis amat dicere intellectualem in superna dicit posse evadere, etiam si quod ejus spirituale est nulla theurgica fuerit arte purgatum. Porro autem a theurgo spiritualem purgari hactenus, ut non ex hoc ad immortalitatem aeternitatemque perveniat. Pluribus de hac arte agit Augustinus, *lib. eod. cap.* 10. & 16. Sed hæc instituto nostro sufficiunt.

Ad Manum progredimur, quæ voluntatem & affectus dirigit, quorum perturbatio magnam animæ purgationi remoram injicit, ut apud Boëthium, lib. 1. consol: Philosophia versibus canit.

Nubibus atris
Condita nullum
Fundere possunt
Sidera lumen.
Si mare volvens
Turbidus Auster
Misceat aestum
Vitrea dudum
Parque serenis
Unda diebus,
Mox resoluta
Sordida cœno
Visibus obstat.
Quique vagatur
Montibus altis
Defluus amnis,
Sepe resistit
Rupe soluti
Objice saxi.
Tu quoque si vis
Lumine claro
Cernere verum
Tramite recto
Carpere callem;
Gaudia pelle,
Pelle timorem;
Spemque fugato,
Nec dolor adsit.
Nubila mens est,
Vinctaque frenis,
Hac ubi regnant.

Ut ergo huic malo medicina fieret, Philosophi & inprimis Socrates Philosophiam e cœlo devocavit, in urbibus collocavit, in domos etiam introduxit, de vita & moribus, rebusque bonis & malis quærere coegit qua in re & urbanitatem multam, & lenitatis adhibebat plurimum. Vitium enim ut tolleret, id quod vitio est simillimum commendabat. Sicut amorem cum induxit, ut amorem tolleret, quemadmodum cum in Symposio, Charmide, Protagora & aliis, verum esse amatorem se ostendit. Quod qui non viderunt execrandum sancto viro impegerunt crimen. Ita se lenonem hominum in Xenophontis convivio vocat. Eadem ratione, veras opes apud Platonem commendat: qua suavissima agendi ratione, non tam trahit homines, quam ducit; neque eradit vitia, sed eluit. Stoicorum agendi ratio est a contrario. Maxima enim ex hominibus ut tollant vitia, nec minima admittunt. Imo paria esse volunt omnia, quod & Cicero in paradoxis, ex mente Stoicorum disputavit. Ut autem a peccando absterrerent, ne affectus quidem permittebant, quos tamen ad habitum virtu-

tis,

tis, ratione quadam salutari, alii perducebant.

Sic in hac vita hæ purgationes procedebant, donec per mortem anima vinculis corporeis plane liberata, quasi deificetur. Pythag. aur. carm.

Ἢν δ' ἀπολείψας σῶμα εἰς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃς,
Ἔσσεαι ἀθάνατος, θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός.
Quod si relicto corpore in purum æthera perveneris
Eris immortalis Deus, incorruptibilis, nec amplius mortalis.

Post hanc vitam purgari credebantur animæ, vel extra infernum, vel in illo.

Extra infernum fiebat, juxta Pythagoram, per Μετεμψύχωσιν, quam eleganter Tertullianus, *de anima*, *cap.* 28. vocat animarum recidivatum, revolubilem semper, ex alterna mortuorum atque viventium suffectione. quam sententiam Pythagoras, apud Ovidium. 15. *metam.* sic eloquitur:

Morte carent animæ, semperque priore relicta
Sede, novis domibus vivunt, habitantque receptæ.
Ipse ego, nam memini, Trojani tempore belli
Panthoides Euphorbus eram, cui pectore quondam
Hæsit in adverso gravis hasta minoris Atridæ:
Cognovi clypeum lævæ gestamina nostræ
Nuper Abanteis templo Junonis in Argis.

Libet hic cum Lactantio, *lib.* 3. *cap.* 18. exclamare: *O miram & singularem Pythagoræ memoriam! o miseram omnium nostrum, qui nescimus, quid ante fuerimus!* Ausonius in Marcum quendam, hominem impurum, impuro corpore & domicilio dignum, juxta hoc Pythagoræ dogma, sic lusit:

Pythagora Euphorbi, reparas qui semina rerum,
Corporibusque novis das reduces animas.
Dic, quid erit Marcus, jam fata novissima functus,
Si redeas vitam rursus in aeriam?
Non taurus, non mulus erit, non hippocamelus,
Non caper, aut aries; sed scarabæus erit.

Similis festivitas est in dialogo Luciani, cujus ἐπιγραφὴ, ὄνειρος ἢ ἀλεκτρύων, *Somnium sive Gallus.* Triplex autem hæc erat purgatio: notante Servio, *ad* 6. *Æneid.* Aut enim in terrena corpora ani-

animæ transibant, quæ nempe corporalibus blandimentis nimis deditæ fuerunt; & hæc per ignem fieri dicitur, qui idem ac terra: Aut in corpora marina, si paulo melius vixerint: aut in corpora aëria, si satis bene vixerint. Sententiam suam Pythagoras a Pherecyde Syro hausit, hic autem e Theologia Phœnicum, unde eam quoque habuerunt Judæi, *Voss. de idolol. lib.* 3. *cap.* 41. *Hoornb. contr. Judæos. pag.* 541. 542. 543. Pharisæos autem Μετεμψύχωσιν docuisse negat Camero, *tom.* 3. *pag.* 26. *& seqq.* Inter gentiles longe lateque fuit dispersa. Crediderunt eam Ægyptii ante Pythagoram. *Herodot. lib.* 2. Crediderunt deinceps Druides Gallorum, Cæsare & Lucano testibus. Germani apud Appianum Alexandrinum. Indorum Brachmanes. *Philostr. de vit. Apollon. lib.* 3. *Voss. de Philos. lib.* 2. Sinenses. *Spizel. de re liter. Sinens. pag.* 274. *& seqq. Mendoz. hist. Chin. part.* 1. *lib.* 2. *cap.* 6. *Trigaut. de christ. expedit. apud chinas. lib.* 1. *cap.* 6. Tartari, *id. ibid lib.* 1. *cap.* 1. Legatur etiam, qui lingua Belgica hodierni gentilismi historiam collegit Godefr. Carolinus, *part.* 1. *cap.* 13.

Tandem Acheronta movebimus tum Philosophicum, tum Poëticum.

Philosophorum simplicior doctrina & clarior: Quid de statu nec perfecte justorum, nec penitus impiorum, sed mediocrium senserint veteres tum Hebræi tum Græci, vide apud Windetum, de vita functorum statu, *sect.* 8. Platonicis quidem hanc sententiam adscribit Augustinus, *de Civ. Dei. lib.* 21. *cap.* 13. quasi nullas pœnas æternas, sed purgatorias fore omnes assererent, & tandem finem accepturas. Plato autem aliter docuit; diversa scilicet esse ut peccatorum, sic pœnarum genera. Eos vero qui scelerate vixerint, tandem in Tartarum conjici, unde evadere nunquam possint. Sub finem Gorgiæ apud inferos hominum crimina, quædem expiabilia, quædam inexpiabilia describit; illa quidem ἰάσιμα ἁμαρτήματα vocat, de his vero inquit: οἳ δ' ἂν τὰ ἔσχατα ἀδικήσωσι, καὶ διὰ τοιαῦτα ἀδικήματα ἀνίατοι γένωνται, ἐκ τούτων τὰ παραδείγματα γίγνεται. καὶ οὗτοι αὐτοὶ μὲν οὐκέτι ὀνίνανται οὐδὲν, ἅτε ἀνίατοι ὄντες. ἄλλοι δὲ ὀνίνανται οἱ τούτους ὁρῶντες, διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰ μέγιστα, καὶ ὀδυνηρότατα, καὶ φοβερώτατα πάθη πάσχοντας τὸν ἀεὶ χρόνον. *Qui autem peccata maxime commiserunt, & propterea insanabiles facti sunt, ex*

illis hæc exempla statuuntur. Et ipsi quidem nullam inde percipiunt utilitatem, utpote insanabiles. Alii vero utilitatem capiunt, qui eos propter peccata maxima, molestissimas, & terribilissimas dare pœnas in æternum, vident. Similia ipsis Platonis verbis habent Justinus Martyr. exhortatorio ad gentes, & Eusebius, *de præpar. Evang. lib.* 11. *cap.* 20. *& lib.* 12. *cap.* 3.

Poëtæ philosophiam hanc fabulis involventes, animas in inferno pro ratione delictorum, & sordium in hac vita contractarum variis pœnis affligi finxerunt, donec plene purgatæ in campos Elysios emitterentur, qui inde fortasse nomen sortiti, quasi ἀπὸ τῆς λύσεως, notante Servio, *ad* 5. *Æneid. v.* 735. a dissolutione animæ a vinculis corporis: Celsus apud Originem, *lib.* 7. *contra Celsum*, Elysium ait esse quasi ἀλύσιον, ἀπὸ λύσεως τῶν ἔνθεν κακῶν. addito versu 563. ex Odyss. Δ

Ἀλλά σ' ἐς ἠλύσιον πεδίον, καὶ πείρατα γαίης
Ἀθάνατοι πέμψουσι —— τῇ περ ῥηΐστη βιοτὴ ——
In nemus Elysium post hæc, sedesque beatas
Ab Jove mitteris, in quo suavissima vita est.

Plenius Anchises, apud Maronem, 6. Æneid.

Quin & supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo excercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur Manes. exinde per amplum
Mittimur Elysium, & pauci læta arva tenemus.
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Æthereum sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omneis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

Cu-

Cujus opinionis absurditatem Porphyrius, apud Augustin. *de Civ. Dei*, *lib.* 10. *cap.* 30. demonstrat: quoniam revera credere stultum est, ex illa vita, quæ beatissima esse non poterit, nisi de sua fuerit æternitate certissima, desiderare animas corporum corruptibilium labem, & inde ad ista remeare, tanquam hoc agat summa purgatio, ut inquinatio requiratur. Si enim quod perfecte mundantur hoc efficit, ut omnium obliviscantur malorum; malorum autem oblivio facit corporum desiderium, ubi rursus implicentur malis: profecto erit infelicitatis causa, summa felicitas: & stultitiæ causa, perfectio sapientiæ: & immunditiæ causa, summa munditia.

Cæterum gradus in talibus purgationibus observandos esse docuit Servius, *ad* 6 *Æn. v.* 340. Recedentes enim animæ à corporibus sordidiores sunt donec purgentur, quæ purgatæ incipiunt esse clariores. Inde est quod aliæ animæ Lunarem circulum aliæ solstitialem retinebant pro modo purgationis. ideoque Æneas Palinurum *vix multa moestum cognovit in umbra*, qui nec ad loca quidem purgationis pervenerat. Sed & Didonem *agnovit per umbram*

Obscuram; qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila lunam.

Totius autem hujus Philosophiæ finis erat, ut Mens humana ad Deum adscenderet, & summæ sanctitati esset quam simillima. Plato in Phædro: ἡ μὲν ἀρίστη θεῷ ἑπομένη καὶ εἰκασμένη. *Quæ optime Deum secuta, & ad ejus similitudinem conformata est.* Hinc Porphyrius, apud Augustinum, *de Civ. Dei. lib.* 10. *cap.* 23 *Inquisitio purgat: imitatio deificat ad ipsum operando.* Sicut enim animæ humanæ originis sunt divinæ; sic ad suum principium rursus convertuntur, in quo quiescant. Boeth. de consol. Phil. lib. 3.

Quas lege benigna
Ad te conversas reduci facis igne reverti.

Sic anima apud Synesium, hymn. 3.

λιβὰς οὐρανία	*Gutta cœlestis*
κέχυμαι κατὰ γᾶς.	*Effusa sum in terram.*
παγᾷ με δίδου	*Fonti me restitue*
ὅθεν ἐξεχύθην	*Unde sum effusa*

φυγὰς

φυγὰς ἀλῆτις *Profuga vagans.*

Qui ad hunc ſcopum non collineat, veram animæ purgationem fruſtra deſiderat. Sic Arrianus, ex mente Epicteti, lib. 2. cap. 16. τὰ σαυτοῦ κάθαιρον κακά. ἐντεῦθεν ἐκ τῆς διανοίας ἔκβαλε λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, φθόνον, ἐπιχαιρεκακίαν, μαλακίαν, ἀκρασίαν. ταῦτα δ' οὐκ ἔστιν ἄλλως ἐκβαλεῖν, εἰ μὴ πρὸς μόνον τὸν θεὸν ἀποβλέποντα, ἐκείνῳ μόνῳ προσπεπονθότα, τοῖς ἐκείνου προστάγμασι καθωσιωμένον. *Tua ipſius mala purgato: ex animo ejice dolorem, timorem, cupiditatem, invidiam, malevolentiam, avaritiam, mollitiem, intemperantiam. Hæc vero aliter ejici non poſſunt, niſi ad ſolum reſpicias Deum, eique ſoli ſis addictus, & illius mandatis initiatus.*

Hoc voluit oraculum Chaldaïcum:

Ψυχὴ μερόπων θεὸν ἄγξει εἰς ἑαυτὴν,
Οὐδὲν θνητὸν ἔχουσα, ὅλη μεμέθυσαι.
Anima hominum Deum in ſeipſam conſtringet,
Nihil mortale habens, tota inebriata eſt.

Juvat audire Pſellum commentatorem: τὸ θεῖον, φησὶ, πῦρ ἡ ψυχὴ βιάζεται εἰς ἑαυτὴν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἄγχειν) διὰ τῆς ἀθανασίας καὶ καθαρότητος. τότε γὰρ ὅλη μεμέθυσαι· λέγει, πληροῦται τῆς κρείττονος ζωῆς· καὶ ἐλλάμψεως, καὶ οἷον ἐξίσταται ἑαυτῆς. *Ait quod anima in ſeipſam vi compellat ignem divinum (id enim ſibi vult* τὸ ἄγχειν, *conſtringere) ratione immortalitatis, & puritatis. tunc enim tota inebriata eſt, id eſt, impletur præſtantiori vita & illuminatione, & quaſi extra ſeipſam movetur.*

Atque hinc oritur illa animi tranquillitas, qua homo Dei inſtar eſt, qui, ut ait Ariſtoteles, Ethic. Nicom. lib 7. cap. 14. ἀεὶ μίαν καὶ ἁπλῆν χαίρει ἡδονὴν, *una ſemper & ſimplici gaudet voluptate.* Talis vir bonus τετράγωνος Philoſopho dicitur, *Ethic. Nicom. lib.* 1. *cap.* 10. eodem ſemper vultu, ut de Socrate narratur, conſtans & ſui ſimilis:

Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinæ.

In Eccleſia autem Chriſtiana, dum Philoſophi fruſtra in tenebris palpant, fons aquæ vivæ contra immunditiam apertus eſt. Fons ſanguinis Filii Dei qui nos καθαρίζει ab omni peccato. Fons aquæ ſpiritualis, qua regeneramur, *Ezech.* 36. Ideoque καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, mo-

 nente

nente Apoſtolo, 2. *Cor.* 7. Talibus vera beatitudo parata eſt. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται. *Matth.* 5. 8.

Hæretici καθαροὶ Chriſtianiſmum falſo dogmate inquinarunt, de quibus legendus Epiphanius, aliique rerum Eccleſiaſticarum ſcriptores.

Non tantum virtutum exercitio animum purgari, ſed etiam pœnis certum eſt. Non quatenus hæ ſatisfaciunt ei cujus intererat non eſſe peccatum; neque quatenus faciunt ad παράδειγμα, ſed quatenus reſpiciunt ipſius peccantis utilitatem. Ideoque juſtitiam ultricem Hierocles ἰατρικὴν ψυχῆς *animæ medicatricem* dixit. Nam quia omnis actio, præſertim deliberata ac frequens, quandam gignit ſui proclivitatem, quæ adulta habitus dicitur, ideo vitiis, quam primum fieri poteſt, adimenda eſt illecebra, quod fieri rectius nequit, quam ſi dolore quodam ſubſequente ſaporem amittant dulcedinis. Hoc autem tum verbis tum verberibus peragitur. Verbis quidem in νυθεσία & παραινέσει, quæ ἰατρεία ψυχῆς Plutarcho, Salomoni autem רפאות *Prov.* 3. 8. & מרפא Pr. 4. 22. *medicina* dicitur. Egregie Cicero, 1. *de offic.* in objurgationibus neceſſariis id agendum judicat, ut ea facere non videamur irati, ſed ut ad urendum & ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro invitique veniamus, nec unquam niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ut etiam ſignificetur, quod acerbitatis habet objurgatio, ipſius cauſa, qui objurgetur, ſuſceptum eſſe. Verberibus autem in Κολάσει. quo pertinet illud Salomonis, Pr 22. 15. *Stultitiam alligatam animo pueri virga eruditionis procul ab ipſo amovebit.* & Xenophontis ad milites: εἰ μὲν ἐπ' ἀγαθῷ ἐκόλασά τινα, ἀξιῶ ὑπέχειν δίκην, ὅσαν καὶ γονεῖς υἱοῖς, καὶ διδάσκαλοι παισί. καὶ γὰρ ἰατροὶ τέμνουσιν ἐπ' ἀγαθῷ. *Si quem ut prodeſſem verberavi, poenam me debere profiteor, qualem parentes filiis & magiſtri diſcipulis. Nam & medici ægrotum ſuo ipſius bono ſecant.* Et Senecæ, lib. 2. de ira cap. 27. *In his erunt boni magiſtratus, parenteſque, & judices, quorum caſtigatio ſic accipienda eſt, quomodo ſcalpellum, & abſtinentia, & alia quæ profutura torquent.* Atque huc non inepte referas quæ de inferno & campis Elyſiis ſupra diximus.

CAP.

CAPUT. XVI.

Lustrabantur sacris initiandi. Studiosi Athenis. Interpretes 72. S. Scripturæ. Templa ingressuri. Oraturi. sacrificaturi. Jesus Christus sacerdos noster purificatus. Junonia celebraturæ, ludos seculares spectaturi. Deorum responsa per somnia petentes. Lustrationes Magicæ. Quæ cortinæ forma apud Delphos? Lustrationes ante mercaturam, Venerem. Post homicidium, Venerem, somnum, ejectionem καθαρμάτων. *Propter funera lustrabantur, qui in domo funesta, qui funus vidissent, qui prosecuti essent: Victimæ quoque lustratæ.*

CORporum ergo lustratio symbolica fuit ceremonia interiorem animæ purgationem adumbrans: Verum gentiles corticem tantum lambentes ipsam rei veritatem, & sanctitatis nucleum satis oscitanter neglexerunt. Hæ autem ceremoniæ vel Præcedaneæ erant, vel Succedaneæ.

Præcedaneas voco eas lustrationes, quæ fiebant, quoties se ad aliqua sacra peragenda accingerent, ut seipsos, his ritibus purificatos, quasi castiores & Diis suis gratiores sisterent. ubi primum locum sibi vendicant, quæ ipsam religionem propius tangebant homines'que ad eam intromittebant.

Lustrabantur ergo inprimis illi, qui sacris erant initiandi: Plut. Thes. *Hercules ante initiationem lustratus, ut ei ob certa facta sua quæ inconsulte admiserat, opus erat.* Clemens Alex. lib 5 strom: τῶν μυστηρίων τῶν παρ᾽ Ἕλλησιν ἄρχει μὲν τὰ καθάρσια, καθάπερ καὶ τοῖς βαρβάροις τὸ λουτρόν. *Lustrationes inchoant mysteria apud Græcos, sicut lavacrum apud barbaros. Et lib. 6. strom:* ἐπεὶ καὶ περὶ τὴν τῶν μυστηρίων παράδοσιν καθαρμούς τινας προσάγειν τοῖς μυηθῆναι μέλλουσιν ἀξιοῦσιν, ὡς δέον τὴν

ἄθεον ἀποθεμένους δόξαν, ἐπὶ τὴν ἀληθῆ τρέπεσθαι παράδοσιν. *Quoniam etiam ante mysteriorum traditiones volunt ut initiandis purgationes quædam adducantur, ut illos decet, qui impiam opinionem deserentes ad veram convertuntur doctrinam.* Olympiodorus: ἐν τοῖς ἱεροῖς ἡγοῦντο μὲν αἱ πάνδημοι καθάρσεις. εἶτα ἐπὶ ταύταις αἱ ἀπορρητότεραι μετὰ ταύτας, συστάσεις· καὶ ἐπὶ ταύταις μυήσεις· ἐν τέλει δ' ἐποπτεῖαι. *In sacris præcedebant publicæ purgationes: deinde has excipiebant aliæ reconditiores: post has aggregationes: tum sequebantur initiationes: ad extremum epoptiæ, sive sacrorum omnium plena participatio.* Hos quinque gradus idem repetit, sic scribens: ἀναλογοῦσιν αἱ ἠθικὴ τε καὶ πολιτικὴ ἀρεταὶ τοῖς ἐμφανέσι καθαρμοῖς· αἱ δὲ καθαρτικὴ, ὅσαι ἀποσκευάζονται πάντα τὰ ἐκτὸς τοῖς ἀπορρητοτέροις· αἱ δὲ περὶ τὰ νοητὰ θεωρητικαὶ ἐνέργειαι τῶν συστάσεσιν· αἱ δὲ τούτων συναιρέσεις εἰς τὸ ἀμέριστον τῶν μυήσεσιν· αἱ δὲ ἁπλαῖ τῶν ἁπλῶν εἰδῶν αὐτοψίαι τῶν ἐποπτείαις. *Virtutes morales & civiles rationis similitudinem habent cum his quæ palam fiunt lustrationibus: Purgativæ, quæ externa amoliuntur reconditioribus illis respondent: Facultates autem contemplativæ, quæ circa intelligibilia, aggregationibus: Initiationibus similes sunt horum in indivisibile contractiones: Simplices denique simplicium visiones perfectis sacrorum perceptionibus respondent.* Nonnus in synagoga historiarum, ad orat. 1. stelitent. Gr. Nazianzeni, cap. 47. primum ex initiamentis sacrorum Mithræ ponit διανήξασθαι ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις ὕδωρ πολύ: *complures dies per multum aquæ natare.* Tertull. de baptis. cap. 5. *Sed enim nationes extraneæ ab omni intellectu spiritualium potestatum, eadem efficacia idolis suis subministrant; sed viduis aquis sibi mentiuntur: Nam & sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isidis cujusdam aut Mithræ.* Et de præscriptionibus cap. 40. *Tingwit & ipse diabolus quosdam, utique credentes & fideles suos: expiationem delictorum de lavacro repromittit & sic adhuc initiat Mithræ.*

Apulejus Isidis sacris intiandus etiam lustratus est. metam. lib. 11. *Jamque tempore, ut ajebat Sacerdos, id postulante, stipatum me religiosa cohorte deducit ad proximas balneas; & prius sueto lavacro traditum, præfatus Deum veniam purissime circumrorans abluit: rursumque ad templum reductum, jam duabus diei partibus transactis, ante ipsa Deæ vestigia constituit secretoque mandatis quibusdam, quæ voce meliora sunt, idque plane cunctis arbitris præcipit, decem conti-*

nuis illis diebus cibariam voluptatem coercerem, neque ullam animal essem, & invinius essem. In sacris Osiridis: Plut. de Iside & Osir. τ̃ ἱερῶν ἀεὶ προπομπεύει τὸ ὑδρεῖον ἐπὶ τιμῇ τοῦ Θεοῦ. *Ante sacra in pompa semper precedit vas aquarium, in honorem Dei.* Hoc & videtur innuere Antiphanes apud Pollucem, lib. 10. cap. 18. Καὶ τὸ χερνίβιον τοῦτο πρῶτον ἦ πομπῆς. *Et malluviolum illud erat primum pompæ.* Vide Vossium, de idolol. lib. 9. cap. 39. Casaubonum in Athenæum, lib. 6. cap. 15.

Qui Athenis literarum studiis operaturi erant, aut ad honorum gradus in Academia promovendi, solenniter lavabantur. Ritus non dissimilis depositionibus Academicis apud Germanos frequentatis, quos carmine descripsit Fr. Widebramus. Nazianzenus, orat. funebri in laudem Basilii: *Per forum ducitur cum pompa, quæ talis est: si qui adolescentis ad balneum sunt præcursores seipsos in ordinem redigunt, secundum cognationes seriatim, cum vero appropinquant, multo utuntur clamore. saltantque tanquam insanientes: jubet autem vox illa, eos non ultra progredi, sed consistere tanquam balneum eos minime capere velit, simulque portas calcibus pulsant, strepitu juvenem perterrentes, deinde ingressum concedentes: ita jam libertatem præstant. Ac ex balneo honore æqualem, & tanquam unum ex eis suscipiunt.* Sic novitiorum fastum retundere volebant.

Aristæas de LXXXII. Interpretibus scribit, eos in translatione legis occupatos, quotidie mane, salutato Rege, antequam ad opus interpretationis se accingerent, manus ex mari lavisse, & vota Deo solvisse; causamque rogatos respondisse: fieri hoc in argumentum nullius sceleris perpetrati, quoniam manibus universa opera exerceantur.

Similis religio circa euangeliorum codicem veteres tenuit Christianos. Chrysost. homil. 7. ad popul. Antiochenum: Ἂν τὸ εὐαγγέλιον κατέχειν δέῃ, τῇ χειρὶ ἀπονιψάμενος, μετὰ πολλῆς τῆς αἰδοῦς, καὶ τῆς εὐλαβείας, φρίττων καὶ δεδοικὼς κατέχεις. *Si Euangelium tenere oportet, illud lotis manibus, magna cum reverentia & religione, tremens & timens sumis.* Eandem Judæorum, in sacro codice tractando, consuetudinem esse narrat Antonius Margarita.

Qui templa ingressuri, Deosque propius adituri erant, hac ceremonia prius defungebantur. Justin. Mart. Apolog. 2. *ad lavacrum,*

erum, quia dæmones ex prophetis didicerant ut qui adeunt templa seipsos adspergant, priusquam offerant illis gratos nidores atque libamina, aut etiam totos se abluant, antequam subeant delubra eorum. Arnob. lib. 7. adv. gentes: *Templa cum adire disponitis, ab omni vos labe puros, lautos, castissimosque præstatis.* Apud Plautum, *Rudent. act.* 3. *sc.* 3. mulieres petunt, ut sibi, pace Veneris, in templo ejus esse liceat, quod Neptuni opera elautæ sint. Plutarchus *in Aristide* refert Euchidam Delphis sacrum ignem allaturum lustrato primum corpore, & lympha asperso ad aram accessisse, Euripides Ione:

'Αλλ' ὦ Φοίβου Δελφοὶ θεράποντες
Τὰς Κασταλίας ἀργυροειδεῖς
Βαίνετε δίνας· καθαραῖς δὲ δρόσοις
'Αφυδρανάμενοι στείχετε ναούς.
Sed o Delphici Phœbi ministri,
Castaliæ limpidos
Ite ad vortices, pura vero aqua
Abluti ite in templum.

Apud Ovid. 1. metam. Deucalion & Pyrrha

—— ubi libatos irroravere liquores
Vestibus & capiti, flectunt vestigia sacræ
Ad delubra Deæ.

vid. Spencer. *de legg. Hebr. ritual. lib.* 3. *dissert.* 3. *cap.* 3. *sect.* 2. Aristoclea in fonte Hercynæ se lavit in sacro Iovi Regi canistrum gestatura, *Plut. in amator.* Heliod Æthiop. lib. 2. Κασταλίαν αὐτὴν, ἣν δὴ καὶ περιῤῥαντήριον ἐποιησάμην, ἐπὶ τὸν νεὼν ἔσπευδον. *Et ipso Castalio fonte, ex quo me etiam adspersi ad templum festinabam.* Persæ nonnisi nudi circa brachia & pedes, & purissime abluti templa intrant, *ex Tyctandro Keckerm. disp.* 1. *de moribus Persarum.* Litgovius, itinerarii parte 1. narrat in Creta ruinosum esse templum, hanc supra ostium inscriptionem habens: *Purga pedes, lava manus, & ingredere.* Brachmanes templum ingressuri foetenti aqua se lavant. *Carolin. ethnic. part.* 1. *cap.* 10. Apollonius Tyanæus, & Iarchas, corporibus nudatis ἠλεκτρώδει φαρμάκῳ capita perunxerunt, quod eorum corpora adeo calefecit, ut vehementer fumarent, sudarentque non secus ac si igne lavarentur. Post hæc aqua se lavere, lotique ad templum accesserunt

coro-

coronati. *Philost. vit. Apoll, lib.* 3.

Religionem, hanc diabolus cum præsentissimo vitæ periculo hominibus injecit. Nota est Actæonis fabula. Scribit Pausanias in Arcadicis, ædem fuisse Neptuni equestris in luco Cereris, a cujus aditu homines, non ullius obicis opposito, sed laneo duntaxat funiculo prohibebantur. Sive quod solum Deum metu locum satis sacrosanctum putarent; sive quod funiculo vis occulta ad arcendos homines inesset. Æpytus Hippotæ filius, cum neque subiisset neque transiluisset, sed filum conscidisset, ubi primum templum intravit, vi aquæ marinæ, e sacris scatebris erumpentis subito excæcatus, neque multo post fato oppressus est. Sic a sacris suis procul esse voluerunt gentiles illos homines, qui sacris initiati non erant. unde illud: ἑκὰς ἔϛε βέβηλοι. Athenis duo juvenes Acarnanes per initiorum dies non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cætera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quædam percunctantes: deductique ad antistites templi quum palam esset per errorem ingressos; tanquam ob scelus infandum interfecti sunt. *Liv. lib.* 31. *cap.* 14. Cicero violationem religionis bonæ Deæ a Clodio factam, non uno loco exaggerat.

Scilicet ut sancta sancte tractarentur docere voluerunt: interna sanctitas illis symbolis notata, multo pluris fuit: Scitum est epigramma, quod ἀνθολ. lib. 4. cap. 20. legitur:

> Ἱρὰ θεῶν ἀγαθοῖς ἀναπέπταται, οὐδὲ καθαρμῶν
> Χρειώ· τῆς ἀρετῆς ἥψατο οὐδὲν ἄγος·
> Ὅϛις δ᾽ οὐλεὸν ἦτορ, ἀπόϛιχε· οὔποτε γὰρ σὴν
> Ψυχὴν ἐκνίψει σῶμα μιαινόμενον·

Quæ ludendo sic vertimus:

> *Templa bonis divina patent: purgamine nullo*
> *His opus est: virtus tangitur haud maculis.*
> *Cui malus est animus, mala mens, absistito, corpus*
> *Foedatum vitiis abluet haud animam.*

In hunc lustrationis usum, vasa aquam continentia, in templis collocabantur. Scipio Africanus, notante Livio, *lib.* 37. *cap.* 3. ante fornicem, quam in Capitolio dedicavit, duo labra marmorea posuit. Tale fuit Athenis in Eleusinio, quod Meursius, *Ceram*

ram. gem. cap. 15. probat ex Lysiæ Oratione in Andocidem: εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἐλευσίνιον, ἐχερνίψατο ἐξ ἱερᾶς χέρνιβος. *Ingressus est Eleusinium, lavit e sacro malluvio.* Ascon. Pædian. in divin. *Delubra dicunt ea templa, in quibus sunt labra corporum abluendorum, mortuorum, ut Dodonæi Jovis, aut Apollinis Delphici, in quorum delubris lebetes, tripodesque visuntur.* Isidorus Orig. lib. 15. cap. 4. *Delubra veteres dicebant templa fontes habentia, quibus ante ingressum diluebantur, & appellata delubra a diluendo.* Confer Saubert. de sacrific. cap. 11.

Orationibus suis Deos adibant hac prævia ceremonia. Æneas, 8. Æn.

> —— *Rite cavis undam de flumine palmis*
> *Sustulit, ac tales effudit ad æthera voces.*

Turnus, Æneid. 9. v. 22. *sic effatus, ad undam*

> *Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,*
> *Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.*

Marius, apud Plutarchum, in vita ejus, νιψάμενος τὰς χεῖρας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνασχὼν, *manibus ablutis, & in cœlum sublatis,* vota Diis fecisse dicitur. Oedipo oraturo dicitur apud Sophocl. *Oed.* Κολων.

> Πρῶτον μὲν ἱερὰς ἐξ ἀειρρύτου χοὰς
> Κρήνης ἐνέγκου δι' ὁσίων χειρῶν θιγών.
> *Primum, sacram undam ex perenni*
> *Fonte, puris manibus affer.*

Claudia, apud Ovidium, 4. Fast. matrem Deum oratura, se lustrat:

> *Hæc ubi castarum processit ab agmine matrum,*
> *Et manibus puram fluminis hausit aquam:*
> *Ter caput irrorat, ter tollit ad æthera palmas.*

Priamus, Iliad. ω. jubet ancillam

> χερσὶν ὕδωρ ἐπιχεῦαι ἀκήρατον, ἡ δὲ παρέστη
> χέρνιβον ἀμφίπολος πρόχοόν θ' ἅμα χερσὶν ἔχουσα.
> Νιψάμενος δὲ, κύπελλον ἐδέξατο ἧς ἀλόχοιο,
> Εὔχετ' ἔπειτα στὰς μέσῳ ἕρκεϊ, λεῖβε δὲ οἶνον,
> Οὐρανὸν εἰσανιδὼν, καὶ φωνήσας ἔπος ηὔδα.

Hoc est, interprete Eobano Hesso: —— *undas*

fusi

Jussa tulit manibus puras, pelvimque tenebat.
Tum calicem fulgentem auro, Baccheque repletum
Accipiens manibus, Lenæum libat honorem,
Sublatis in cœlum oculis, sic deinde precatur.

Ulysses, Οδύσσ. M. v. 336. 337.

χεῖρας νιψάμενος ὅθ' ἐπὶ σκέπας ἦν ἀνέμοιο,
Ἠρώμην πάντεσσι θεοῖς οἳ ὄλυμπον ἔχουσιν.
Manibus lotis ubi tutus erat locus a vento,
Supplicavi omnibus diis qui cœlum inhabitant.

Alcestis apud Euripidem,

—— ὕδασι ποταμίοις λευκὸν χρόα
Ἐλούσατ', ἐκ δ' ἑλοῦσα κεδρίνων δόμων
Ἐσθῆτα, κόσμον τ' εὐπρεπῶς ἠσκήσατο.
Καὶ στᾶσα πρόσθεν ἑστίας, κατηύξατο.
Δέσποιν' ἐγὼ γὰρ ἔρχομαι κατὰ χθονὸς &c.
—— *Fluviali aqua candidum corpus*
Lavit, & accipiens ex cedrinis arcis
Vestem, & ornamenta, decore induebatur;
Et stans ante aras precabatur:
O Dea, ego jam ad inferos eo. &c.

Clemens Alex. lib. 4. strom. ταύτῃ τοι λελουμένους φασὶ δεῖν ἐπὶ τὰς ἱεροποιΐας, καὶ τὰς εὐχὰς ἰέναι καθαροὺς καὶ λαμπροὺς, καὶ τοῦτο μὲν συμβόλου χάριν γίνεσθαι, τὸ ἔξωθεν κεκοσμῆσθαι τε καὶ ἡγνίσθαι. ἁγνεία δέ ἐστι, φρονεῖν ὅσια, καὶ δὴ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ βαπτίσματος εἴη ἄν, καὶ ἡ ἐκ Μωϋσέως παραδεδομένη τοῖς ποιηταῖς ὧδέ πως·

Ἡ δ' ὑδρηναμένη καθαρὰ χροῒ εἵματ' ἔχουσα
ἡ πενελόπη, ἐπὶ τὴν εὐχὴν ἔρχεται· Τηλέμαχος δὲ
χεῖρας νιψάμενος πολιῆς ἁλὸς, εὔχετ' Ἀθήνῃ.

ἔθος τοῦτο Ἰουδαίων, ὡς καὶ τὸ πολλάκις ἐπὶ κοίτῃ βαπτίζεσθαι. *Sic lotos dicunt ad sacrificia oportere & preces accedere puros & nitidos, & hoc quidem symboli causa fieri, extrinsecus & ornatum & castum esse. Castitas autem est sapere sancta. Et hæc sane imago sit Baptismi, quæ ex Mose hoc modo poetis tradita est. Penelope*

Aquis lota, corpore gestans vestimenta pura
ad precationem accedit, Telemachus vero
Manus lavans e cano mari supplicavit Palladi.

hæc Judæorum consuetudo, adeo ut sæpe in lecto baptizentur! Quod de Judæis dicit confirmatur historia Iudithæ, cap. 12. quæ antequam oraret, ἐβαπτίζετο ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος ἐν τῇ παρεμβολῇ. Superstitiosos Pharisæorum baptismos notat Servator. *Marc.* 7. Tertullianus, *de orat. cap.* 11. contra Christianos ἡμεροβαπτιστὰς agere videtur, qui ad omnem orationem, etiam cum lavacro totius corporis, aquam sumebant. Vide & Chrysost. in Matthæum homil. 52. & in 2. ad Timoth. homil. 6.

Ante sacrificiorum solennitatem inprimis lustrabantur. Lactant. lib. 5. cap. 20. *Pie se sacrificasse opinantur, si manus laverint*, Plaut. aulul. act. 3. sc. 6. *Ego, nisi quid me vis, eo lavatum, ut sacrificem.* Apud Senecam, Herc. fur. act. 4. sc. 1. Herculem sacrificaturum monet Amphitryon:

—— Nate manantes prius
Manus cruenta cæde, & hostili expia.

Androtioni, apud Plutarchum, quæst. Rom. 4. Cornelius mandat, λέγεσθαι περὶ τῆς θυσίας, ἀπὸ τοῦ θύμβρεως. Νενόμισαι γὰρ οὕτω τοὺς καλλιεροῦντας· Festiva est historia: Bos in Sabinis nata erat miranda magnitudine ac specie; & cecinere vates, cujus civitatis eam civis immolasset Dianæ, ibi fore imperium, idque carmen venerat ad Antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primum apta dies sacrificio est visa, bovem Romam actam ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. ubi Antistes Romanus, cum eum magnitudo victimæ celebratæ fama movisset, memor responsi, Sabinum alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tyberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tyberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. *Liv. lib.* 1. *cap* 45.

Sacerdotes Idolatriæ, *Jes.* 66. 17. dicuntur se mundare, id est, præparare ad operandum sacris suis. המתקדשים והמטהרים Interpp. 72. ἁγνιζόμενοι καὶ καθαριζόμενοι. De Jesu Christo æterno Sacerdote nostro dicitur, Jes. 53. 10. יהוה חפץ דכאו החלי *Dominus voluit conterere eum, in infirmitate*, quod LXXII. reddunt: καὶ κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, *Dominus voluit eum purificare a plaga.* quasi

respex-

respexerint ad Chaldaicum נקא quod est ex Hebræo נקה *purum, mundum esse:* & in Pahel, *mundare, purificare*, quomodo dici potest Dominus mundasse Christum, id est, præparasse ad sacrificium offerendum per plagas. Quo sensu scriptor Epistolæ ad Hebræos, cap. 10. v. 29. ait, τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἐν ᾧ ἡγιάσθη. subintellige ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, qui & sanctificatus est a Patre, ut dicitur Joh. 10. 36. ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον. Joh. 17. 19. ipse ait: ἁγιάζω ἐμαυτὸν. Sanctificatus est tum ut Sacerdos, tum ut victima. Sicut enim Sacerdotes sanctificabantur, & consecrabantur, ut Sacerdotio rite fungerentur, Exod. 28. 1, 2, 3, 41. & cap. 30. 30. cap. 40. 13. Lev. 8. 12, 30. Sic. & victimæ, atque ita illud ἁγιάζειν est victimam offerre, ut קדש idem quod προσφέρειν. Lev. 22. 2, 3. Deut. 15. 9. 1. Chron. 23. 13. & Chrysostomus verba illa ἁγιάζω ἐμαυτὸν explicat: προσφέρω σοι θυσίαν.

Græci hecatomben sacrificaturi, Iliad. A.

χερνίψαντο δ' ἔπειτα, καὶ οὐλοχύτας ἀνέλοντο.
Tum postquam lavere manus, ac more sacrorum
Farrea spargentes multo sale liba tulerunt,

Et Iliad. γ. fœdus feriendum sacrificio inchoaturis Græcis & Trojanis

ἀτὰρ βασιλεῦσιν ὕδωρ ἐπὶ χεῖρας ἔχευαν.
Tum manibus lymphas Regum fudere recentes.

Mirum quod hac occasione contigit Atheniensibus in Delo sacrificantibus: puero aquam lavandis manibus hauriente, cum urnam demersisset, ac e phiala simul cum aqua piscem effudisset, oraculum ipsis a Deliacis vatibus redditum, maris fore dominos. *Athen. dipnos. lib.* 8. *cap.* 1. Simile quid contigit Augusto Imperatori. *Plin. lib.* 9. *c.* 16. Homerus, Iliad. Z.

χερσὶ δ' ἀνίπτοισιν Διὶ λείβειν αἴθοπα οἶνον ἅζομαι.
Nec manibus libare Jovi me ardentia vina
Sanguine fœdatis æquum est. Euripid. Electr.

λουτρ' ὡς τάχιστα τοῖς ξένοις τις αἰρέτω,
ὡς ἀμφὶ βωμὸν στῶσι χερνίβων πέλας.
Ἀλλ' εἶπ' ὀρέστης, ἀρτίως ἡγνίσμεθα
λουτροῖσι καθαροῖς ποταμίων ῥεέθρων ἄπο.
Εἰ δὲ ξένους ἀστοῖσι συνθύειν χρεὼν

Αἴγισθ', ἕτοιμοι, κοὐκ ἀπαρνούμεσθ' ἄναξ.
Lavacra quam celerrime quis hospitibus ferat,
Ut pone aram stent, prope malluvia.
Sed ait Orestes: modo lustrati sumus
Lavacris puris, ex undis fluvialibus.
Sin autem fas sit peregrinos sacrificare cum civibus
Ægisthe, prompti sumus. neque id, o Rex, renuimus.

Huc facit præceptum Hesiodi, ἔργ. lib. 2.

Μηδέ ποτ' ἐξ ἠοῦς Διὶ λείβειν αἴθοπα οἶνον
χερσὶν ἀνίπτοισι, μηδ' ἄλλοις ἀθανάτοισιν.

Hinc proverbia: ἀνίπτοις χερσὶ, vel ποσὶ, de quibus Erasmus. Camerarius *hor. subcis part* 2. *cap.* 1 in domo Adriani de Gulielmo se vidisse ait tabellam marmoream vetustam, quæ Neapoli conspiciatur, in qua vetus sacrificantium mos expressus: ara rotunda, cui adstat Sacerdos manus lavans ex vase, quod in manibus gestat puella alata. Sacrificiorum appendices convivia a lotionibus inchoabantur, de quibus lege Stuckii antiquitates conviviales.

Nec ludi sine lustrationibus erant. *Junonia* sive ἡραῖα celebraturæ fœminæ, & Eleorum ædiles nullam attingunt munerum suorum partem, priusquam se piaculari sue, & aqua ad Pieran fontem lustraverint. *Pausan. lib.* 5. Perpaucis diebus antequam *Ludi seculares* Romæ peragerentur, in Capitolio, temploque Palatino xv. viri sedentes in suggestu, lustralia populo distribuebant, faces, sulphur, & bitumen. *Zosim. histr. lib.* 2.

Tandem insignis est eorum lustratio, qui ex antro Trophonii oracula petituri erant quæ describitur a Pausania in Bœoticis.

Qui vero futurorum scientiam per somnia petebant, quasi Deos non extra se sed intra se consulturi, ceremoniis quibusdam se purificabant, Pausanias, *in Atticis*, narrat de illis qui Amphiarai oraculum consulebant, eos omnes lustrari, re divina facta tum Amphiarao tum cæteris, quorum nomina eidem aræ erant inscripta. Deinde ariete immolato, ejus substratæ pelli indormientes nocturna visa expectabant. unde & *Dormio* dictum, sive ut veteres dixere, *Dermio.* scilicet ἀπὸ τῶν δερμάτων, quæ Græcis κώεα, vel κώδια, ἀπὸ τοῦ ἐγκοιμᾶσθαι, ὅ ἐστιν ἐγκοιμᾶσθαι. Didym. ad Iliad.

1. v. 657. Et in Fauni oraculo idem obtinuit. 7. Æneid.

Hinc Italæ gentes, omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt, huc dona Sacerdos
Cum tulit, & cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:
Multa modis simulachra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acherunta affatur Avernis.
His & tum pater ipse, petens responsa, Latinus,
Centum lanigeras mactabat rite bidentes:
Atque harum effultus tergo, stratisque jacebat
Velleribus: subita ex alto vox reddita luco est.

Ovid. 4. Fast. *Vesper ubi est, tectum supra sua vellera corpus*
Ponit, adorato per sua verba Deo.
Interea placidam redimita papavere frontem
Nox venit, & secum somnia nigra trahit.
Faunus adest, oviumque premens pede vellera duro
Edidit a dextro talia verba thoro.

Festus ex Sinnio Capitone narrat; Sabinos, quotiescunque sacrificium propterviam fieret, hominem Sabinum ad id adhibere solitos, qui promittebat se pro illis somniaturum. Hic postquam e somno evigilasset, narrabat omne quicquid in quiete vidisset, quod quidem esset e sacrificii religione. unde venit in proverbium: *Sabinos quod vellent somniare.* Sed quia propter aviditatem bibendi quædam anus id somnium captabat, vulgatum est illud quoque: *Anus, quid volt, somniat.* Eustathius in Iliad. π. pag. 386. *χαμαὶ γὰρ φασὶ δοραῖς ἐγκοιμώμενοι, δι' ὀνείρων τοῖς χρωμένοις χρηματίζουσιν ἐκ Διὸς καθὰ καὶ Λυκόφρων ἱστορεῖ, Humi enim pellibus indormientes per somnia consulentibus oracula ab Jove reddunt, sicut & Lycophron scribit.* Ulysses apud Homerum, Odyss. lib. 20 vigilans quidem, sed deinde ex consilio Minervæ somnum captans, hoc modo se componit: Αὐτὰρ ὁ ἐν προδόμῳ εὐνάζετο δῖος Ὀδυσσεύς, Καμμὲν ἀδέψητον βοέην στόρεσ', αὐτὰρ ὕπερθε κώεα πολλ' ὀΐων τοὺς ἱρεύεσκον Ἀχαιοί. Εὐρυνόμη δ' ἄρ' ἐπὶ χλαῖναν βάλε κοιμηθέντι,

Excusso autem somno, vestibus pellibusque sepositis ad preces fundendas se accingit. v. 95. —— χλαῖναν μὲν συνελών, καὶ κώεα

 τοῖσιν

τοῖσιν ἔνευθεν, ἐς μέγαρον κατέθηκεν ἐπὶ θρόνου, ἐκ δὲ βοείην θῆκε θύραζε φέρων. Διὶ δ' εὔχετο χεῖρας ἀνάσχων. Hac superstitione dementati, qui Lacedæmoniis præerant, non contenti vigilantibus curis, in Pasitheæ fano, per urbem somniandi causa incubabant. *Cic.* 2. *de divin*, Lauri folia, si noctu pulvino subjecta fuerint, somniorum veritatem conciliare putabantur. *Gyrald. vit. Hesiod.*

Magi nefanda sua sacra castissime tractare videri volebant, ideoque ea peracturi seipsos, & incantandos, & locum etiam sacrorum lustrabant. Qui sacris dæmonis אוב OB, ἐγγαστριμύθοις initiabantur, manibus virgam myrteam tenentes suffumigabantur, quod ex Rabbinis notat Schedius, *de Diis Germ. syngr.* 2. *cap.* 47. Val. Flaccus 3. Argonaut.

Jamque sopor mediis tellurem presserat horis,
Et circum tacito volitabant somnia mundo,
Cum vigil arcani speculatus tempora sacri,
Ampycides, petit adversis Æsepia sylvis
Flumina, & æquoreas pariter descendit ad undas:
Hic sale purpureo, vivaque nitentia lympha
Membra novat, seque horrificis accommodat actis.

Apul. lib. 3. *priusquam apparatu solito instruit feralem officinam; omne genus aromatis, & ignorabiliter laminis literatis, &c.* Post: *tunc decantatis spirantibus libris litat vario latice, nunc rore fontano, nunc lacte vaccino, nunc melle montano libat & mulsa. Sic illos capillos in mutuos nexus obditos, atque nodatos cum multis odoribus, dat vivis carbonibus adolendos.* Iterum, eodem libro: *Specta quam parvis, quamque futilibus ea res procuretur herbulis. Anethi modicum cum lauri foliis immixtum rore fontano datur lavacrum & poculum.* Medea, apud Ovidium, 7. metam. seipsam primo lustrat:

Ter se convertit, ter sumtis flumine crinem
Irroravit aquis. Deinde incantandum:
——— Sparsis Medea capillis
Bacchantum ritu flagrantes circuit aras,
Multifidasque faces in fossa sanguinis atra
Tingit, & infectas geminis accendit in aris.
Terque senem flamma, ter aqua, ter sulphure lustrat.

Tibull. lib. 1. el. 2, *Et me lustravit tædis, & nocte serena*

Con-

Concidit ad magicos hostia pulla Deos.

Tiresias, apud Statium, 4. Theb. manes consulturus, Regem Thebanum, vaticinium petentem purgat:

——— Parat ante ducem, circumque bidentum
Visceribus laceris, & odori sulphuris aura
Graminibusque novis, & longo murmure purgat.

De loco: Babylonius Magus, apud Lucianum in Philopseude, θείῳ καὶ δᾳδὶ καθαγνίσας τὸν τόπον, *sulphure ac face lustrato loco*, in orbem ter obambulat. Horat. Epod. 5.

At expedita Sagana per totam domum
Spargens avernales aquas.

Sic apud Am. Marcell. *lib.* 29. ubi Hilarius, qui de successore Imperatoris per Magicas artes quæsiverat, fatetur se in medio *domus, emaculata odoribus Arabicis*, collocasse mensulam, ad similitudinem cortinæ Delphicæ constructam, & multis imprecationibus ritualiter consecratam. De hujus mensulæ sive cortinæ forma variant antiquarii, eam cum delphino superincumbente, infra vero corvum exhibet Ez. Spanhemius; *de usu numism. pag.* 197. Eleganter eam descripsit Gassendus in vita Peireskii, his verbis: Anno 1630. tripus ad Julii forum fuit erutus, non multum pedali procerior, is existimabatur fuisse ex votivis per templa dispositis, instar illius præcipui, cui Phœbas insistens, & ex subjecto antro spiritum ducens bacchabatur, credebaturque oracula fundere. Bascos illius triquetræ medium foramen erat triangulare, ex circularibus lineis: extrema autem empusas fulciunt, sustentantes scaphidium; sed ita, ut cum omnia simplici attactu cohæreant, motu minimo collabantur. Scilicet illo spiritu agitante, corruere debebant omnes tripodes facta aliqua partium concussione. Cortina autem erat non illud vas (nec enim Pythonissa eo conscendebat) sed hemisphærium aliud superficiei quasi squammosæ (ut imitaretur Pythonis serpentis ab Appolline interfecti exuvium) quo memoratum mox foramen obtegebatur: adeo ut Sacerdos haberet cortinam suppositam, & imminens scaphidium. Hæc Gassendus. Hac de tripodis forma videndus & legendus Illustr. Ezechiel Spanhemius observationibus ad Callimachi hymnum in Delum v. 90.

Mer-

Mercatores, rerum suarum præsidem, Mercurium, venerantes & seipsos, & merces aqua Mercuriali lustrabant. Ovid. 5. Fast.

Est aqua Mercurii portæ vicina Capenæ,
Si licet expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunica mercator, & urna
Purus suffusa, quam ferat, haurit aquam.
Uda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda
Omnia quæ dominos sunt habitura novos.
Spargit & ipse suos lauro rorante capillos,
Incipit & solita dicere voce preces.

Actui Venereo lustrationem præmittendam ἀλληγορικῶς docet Hesiod. ἔργ. lib. 2.

Μηδ' ἀεννάων ποταμῶν καλλίρροον ὕδωρ
Ποσσὶ περᾶν, πρὶν γ' ἔξῃ ἰδὼν ἐς καλὰ ῥέεθρα,
χεῖρας νιψάμενος, πολυηράτῳ ὕδατι λευκῷ·
Ὃς ποταμὸν διαβῇ κακότητι χεῖρας ἄνιπτος·
Τῷδε θεοὶ νεμεσῶσι, καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσσω.
Nec unquam perennium fluviorum limpidam aquam
Pedibus iransito, priusquam oraveris respiciens pulchra fluenta,
Manus lotus amœna aqua limpida.
Qui fluvium transierit, malitia vero manus illotus,
Ei succensent dii, & damna dant in posterum.

Id eo dici ab Hesiodo tradit Proclus, quod opinarentur veteres, omnem quidem aquarum naturam, quæ alendi augmentandique vim possident, sacram esse Diis, quos ζωογόνους vocant. Præcipue vero perennes fluvios putasse divinos, quia indeficientem, æternamque Deorum substantiam imitentur. Johannes vero Grammaticus allegorice intelligendum putat: nam fluvii nomine uxorem putat accipiendam, perpetuo habitantem cum viro. Monere autem Poetam, uxori non congrediendum ante fusas Diis preces ut seminis profusioni adsit volens & propitius, quam vocat καλλίρροον ὕδωρ, ὡς καθαρὸν καὶ νόμιμον, id est, puram legitimamque. *Cœl. Rhodig. lect. antiq. lib. 27. cap. 5.*

Septentrionalium populorum superstitiones narrat Joh. Meletius in Epistola ad Georgium Sabinum, his verbis: *Apud Sudinos, Curonenses, Samogitas, & Lithuanos, nubiles puellæ, multis in*

locis

locis gestant timinnabulum, quod funiculo alligatum ad genua dependet, nec ducuntur, sed rapiuntur in matrimonium, veteri Lacedæmoniorum more, a Lycurgo instituto. Rapiuntur autem non ab ipso sponso sed a duobus sponsi cognatis. Ac postquam raptæ sunt, tunc primum requisito parentum consensu, matrimonium contrahitur. Cum nuptiæ jam celebrantur, sponsa ducitur ter circa focum. Deinde in sellam ibi collocatur. sedenti super sellam pedes lavantur. Ea vero aqua, qua sponsæ lavantur pedes, conspergitur lectus nuptialis, ac tota supellex domestica. Consperguntur item hospites, qui ad nuptias invitati sunt. Postea sponsæ os oblinitur melle, & oculi teguntur velamine. velatis oculis ipsa ducitur ad omnes ædium fores, quas jubetur contingere, ac pulsare dextro pede. Ad singulas fores circum spergitur tritico, siligine, avena, hordeo, pisis, fabis, & papavere. Qui enim sequitur sponsam, gestat saccum plenum omni genere frugum: cumque illam circumspergit, ait, nihil horum defuturum sponsæ, si religionem pie coluerit, remque domesticam curaverit ea diligentia, qua debet. His actis aufertur sponsæ velamen ab oculis, & convivium celebratur. Vesperi cum sponsa ad lectum deducenda est, inter saltandum ei abscinduntur crines, quibus abscissis, mulieres imponunt ei sertum, niveo linteolo adornatum, quod uxoribus gestare licet, donec filium pepererint. tamdiu enim uxores pro virginibus se gerunt. Ad extremum deducitur in cubiculum, ubi pulsata, & verberata conjicitur in lectum, sponsoque traditur. tum pro bellariis afferuntur testiculi caprini, vel ursini, quibus ipso nuptiarum die commanducatis, conjuges creduntur fieri fœcundi. Hac de causa nullum quoque animal castratum illic ad nuptias mactatur. Hactenus Meletius. Adeo difficulter, sub ipso etiam Christianismo, inveteratæ superstitiones eradicantur.

Succedunt lustrationes succedaneæ, quæ post actiones, quibus se contaminari putabant, peragebantur.

Homicidium maxime inhumanum, & abominandum, & merito visum est: ideoque hujus expiandi curam accurate gesserunt gentiles. Tertull. de baptis. cap. 5. *Penes veteres quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat.* Ex Anticlide locum habet Nat. Comes, mythol. lib. 1. cap. 10. ἔθος γὰρ ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅπερ καὶ νῦν ἀκμάζει, ὅταν ἢ φόνον ἀνθρώπων, ἢ καὶ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀκινήτῳ τὰς χεῖρας ἀπονίπτειν, εἰς τὸ μιάσματος κάθαρσιν. E-

rat enim mos antiquorum, qui nunc etiam servatur, ut qui cædem hominum, vel aliorum animalium commisissent, perenni aqua manus abluerent, ad commissi piaculi lustrationem. Philo de vitâ Mosis: lib. 1. καὶ γὰρ εἰ νόμιμοι αἱ κατ' ἐχθρῶν σφαγαὶ, ἀλλ' ὅγε κτείνων ἄνθρωπον, εἰ καὶ δικαίως, καὶ ἀμυνόμενος, καὶ βιασθεὶς, ὑπαίτιος εἶναι δοκεῖ διὰ τὴν ἀνωτάτω καὶ κοινὴν συγγένειαν. οὗ χάριν καθαρσίων ἐδέησε τοῖς κτείνασι πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ νομισθέντος ἄγους, γεγενῆσθαι. *Quamvis enim legibus permissæ sint hostium occidiones, attamen quisquis hominem interfecerit, quamvis juste, quamvis ad sui tutelam, quamvis coactus, aliquid labis contraxisse creditur, propter illam communem à summâ causâ venientem cognationem. Quapropter & purgatione quadam opus habebant tales interfectores, ad eluendum quod commissum videbatur piaculum.* Ovid. 2. Fast.

Omne nefas, omnemque mali purgamine causam
Credebant nostri tollere posse senes.
Græcia principium moris dedit: illa nocentes
Impia lustratos ponere facta putat.
Actoriden Peleus, ipsum quoque Pelea Phoci
Cæde per Æmonias solvit Adrastus aquas.
Vectam frenatis per inane draconibus Ægeus
Credulus immerita Phasida fovit ope.
Amphiaraides Naupacteo Acheloo
Solve nefas dixit, solvit & ille nefas:
Ah! nimium faciles qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putatis aqua.

Sic Crœsus Adrastum fratris cæde pollutum expiavit. *Herodotus, lib.* 1. Memphitæ homicidii reum in patriam non recipiebant, nisi a Gymnosophistis expiatum, qualem Appollonius Tyanæus, peragens mysteria a Pythagora & Empedocle tradita, quasi rite expiatum dimisit. *Philost. de vit. Appollon. lib.* 6. Æneas a cæde hostium veniens Deos penates Anchisæ patri commendat his verbis:

Tu genitor cape sacra manu, patriosque penates,
Me bello a tanto digressum, & cæde recenti
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero. Et Turnus, 9. Æneid. in fine:

Tum

Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit; ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, & mollibus extulit undis,
Et lætum sociis, abluta cæde, remisit.

Plaut Mostell: act. 2 sc. 2, *Occidisti hercle. ——— omnes tuos. ——— metuo te atque istos expiare ut possies.* Apud Statium, lib. 10. Theb. Thyodamas se sic purgat:

Phœbe, tibi exuvias monstratæ præmia noctis,
Nondum ablutus aquis (tibi enim hæc ego sacra litavi)
Trado ferus miles, tripodum fidusque Sacerdos.

Achilles interfecto Strambelo, vel Trembelo, rege Lelegum lustravit se fonte quodam Mileti, cujus aqua profluens dulcissima est, quod vero in imo fundo resedit, salsum: Incolæ Achilleum nominarunt. *Athen. dipnos. lib. 2. cap. 6.* Apud Athenienses fortuitæ cædis damnatum, ad certum tempus exulare leges jubebant, dum aliquem ex peremti familia exorasset. Tum vero redire concesserunt, certo quodam ritu, non fortuito ac temere: ἀλλὰ καὶ θῦσαι, καὶ καθαρθῆναι καὶ ἄλλ' ἅττα * ἃ εἴρηκεν ἃ χρὴ ποιῆσαι. *Sed rem divinam facere, & expiari, & alia quædam, ordine ac diligenter sancita, præstanda erant.* Demosth. adv. Aristocr. qui paulo post addit: Καὶ τὸ τὸν κατιόνθ' ὁσιοῦν, καὶ καθαίρεσθαι νομίμοις τισὶ, &c. præclare constitutum legibus esse, vult dicere Orator, homicidam ab exilio redeuntem expiari, & certis ritibus purgari.

Huc facit illa Suidæ narratio, de quodem Metragyrta, qui cum in Atticam venisset, mulieresque matri Deûm initiasset, ab iratis Atheniensibus in barathrum præceps actus occisusque est, qua de causa, cum mox pestis orta esset, oraculo moniti sunt, ut manes cæsi expiarent. Itaque curiam ædificarunt ibi loci, ubi eum interfecerant; Matrique Deûm dedicarunt, statuamque posuerunt, barathrumque terra ingesta oppleverunt.

Apud Apollonium, lib. 4. Argon. dicitur Hercules Νιψάμενος παίδων ὀλοὸν φόνον. *Lustraturus liberorum miserabilem cædem.* Apud Sophoclem, in Oedipo Tyranno, nuncius de Laji cæde, aliisque Oedipi facinoribus pronunciat:

Οἶμαι γὰρ οὔτ' ἂν Ἴστρον, οὔτε Φᾶσιν ἂν
Νίψαι καθαρμῷ. Τήνδε τὴν στέγην, ὅσα

Κεύθει, τάδ' αὐτίκα εἰς τὸ φῶς φανεῖ κακά.
Existimo neque Istrum, nec Phasin,
Abluere, atque expiare posse facinora, quæ in hac domo
Latent, quæque mox in lucem proferentur.

Similiter apud Senecam Hercules furens, act. 5. sic ait:

Quis Tanais, aut quis Nilus, aut quis Persica
Violentus unda Tigris, aut Rhenus ferox,
Tagusve Ibera turbidus gaza fluens,
Abluere dextram poterit? Arcticum licet
Mæotis in me gelida transfundat mare,
Et tota Tethys per meas currat manus,
Hærebit altum facinus.

Interfecto Caco idem Hercules aqua fluminis cædem expiavit. *Dion Halic. lib.* 1. *cap.* 5. Ceres ad expiandam Centaurorum cædem, in honorem Herculis parva mysteria instituit. *Diod. Sic. lib.* 4. *cap.* 14. Bellerophon occiso Bellero Argos fugit, ubi a Rege Proeto expiatus. *Didym. ad Iliad* 2. *v.* 155. L. Catilina, cum & fratrem, & M. Marium quendam occidisset, hujusque caput ad Syllam in foro sedentem retulisset, ad amylam Apollinis propinquam se contulit, & manus abluit. *Plutarch. in Sylla.* Scitum est quod de Neleo, Codri filio narrat Ælianus, *var. hist. lib.* 8. *cap.* 5. Is cum tempestatibus in mari agitaretur, vatesque consulti responderent, δεῖν καθαρθῆναι τὸ στρατόπεδον, tanquam multi simul navigarent, qui contaminatis essent manibus, reliquos sanguine pollutos detexit: simulans enim puerum a se occisum, & καθαρμοῦ purgationis indigere, illis qui sibi conscii erant, ut idem facerent, persuasit. Insignis olim fuit lustratio Orestis, quem sanguine matris Clytemnestræ pollutum nemo Trœzeniorum tecto recipere voluit, sed in cella quadam consistere jusserunt, quod deinde tabernaculum Orestis appellatum est, ibique qui ei lustrationi præfuerunt, cum eo epulati sunt, donec rite expiatus esset. unde mos deinceps mansit, ut illorum posteri, statis diebus, eodem in loco cœnitarent. *Pausan. lib.* 2. De hac lustratione Varro, lib. 10. rer. hum. *Juxta Rhegium fluvii sunt continuo septem, in his a matris nece dicitur purgatus Orestes.* Cato, lib 3. Orig. apud Probum in Bucol. Virg. *In eorum agro fluvii*

ſunt ſex, ſeptimus fines Rheginorum atque Taurinorum diſpeſcens. Fluvio nomen eſſe Taccollico. *Oreſtem cum Iphigenia, atque Pylade dicunt maternam necem expiatum veniſſe, & non longinqua memoria eſt, cum in arbore viderint, quem Oreſtes abiens reliquerit.* Lampridius autem in Heliogabalo, apud tria flumina circa Hebrum Oreſtem expiatum ait.

Solebant autem cædis affines prius luſtrari, quam inter ſupplices reciperentur. Apud Apollon. Argon. 4. cum Iaſon cædis reus una cum Medea ad Circem ſupplex confugiſſet: Circe id quod erat ſubodorata, v. 700.

Ὀπιζομένη Ζηνὸς θέμιν Ἱκεσίοιο
Ῥέζε θυηπολίην. οἵη τ' ἀπολυμαίνονται
Νηλειεῖς, ἱκέται ὅτ' ἐφέστιοι ἀντιόωσιν.

Reverens Jovis jus ſupplicum Præſidis,
Peragebat ſacrificium, quo expiantur
Abominabiles, ſi ſupplices in domum advenerint.

Mox illa ſacrificavit συὸς τέκος ἀτρέπτοιο λυτήριον φόνοιο *foetum ſuis immutabilis cædis expiationem.* —— Αὖτις δ' ἐν καὶ ἄλλοις

Μείλισσεν χύτλοισι καθάρσιον ἀγκαλέουσα
Ζῆνα παλαμναίων τιμήορον ἱκεσιάων.

Rurſus autem & aliis placabat luſtrationibus, expiatorem invocans Jovem vindicem & ultorem ſupplicum cæde contaminatorum. Non enim hic ſimplex eſt ἱκεσία, ſed παλαμναῖος; & ἱκέται quidem ſed νηλειεῖς *ſupplices accuſabiles.*

Iaſon autem mox a cæde Abſyrti, extremitatibus cadaveris reſectis, ſeſe expiaverat, ut eodem libro ſcribit Apollonius:

Ἥρως δ' Αἰσονίδης ἐξάργματα τέμνε θανόντος
Τρὶς δ' ἀπέλειξε φόνυ, τρὶς δ' ἐξ ἄγος ἔπτυσ' ὀδόντων.
Ἧ θέμις αὐθέντῃσι δολοκτασίας ἱλάεσθ'.

Heros Æſonides extremas mortui partes reſecuit,
Ter cædem expiavit, ter piaculum e dentibus expuit.
Quomodo fas eſt percuſſoribus cædes expiare.

Ritum hunc enarrat Sophoclis Scholiaſtes ad Electram. l. 447. ἐπεὶ ἐν καθάρσει τῶν φονευθέντων τὰ ἄκρα ἔτεμνον, καὶ περὶ τὰς μασχάλας αὐτῶν ἐκρέμαζον αὐτά. ἵνα (φασὶν) ἀσθενεῖς γένοιτο πρὸς τὸ ἀντιτίσασθαι τὸν φονέα. *In luſtrationibus extremas interfectorum partes reſecabant eaſque*

ex humeris suspendebant, ne possent de interfectore pœnas sumere.

Apud Herod. lib. 1. ob fratrem interemtum exul Crœsi ἐπίστιος *hospes*. Crœsus autem eum expiavit. Hinc post dicitur, Crœsum invocasse quidem Δία καθάρσιον, sed etiam ἐπίστιον καὶ ἑταιρήιον. &c. *Jovem expiatorem, sed & hospitalem ac familiarem.*

Etiam sanguine expiabantur homicidæ. Eustath. Odyss. X. circa finem: ὅτι καὶ δι' αἵματος ἦν κάθαρσις, αἱ ἱστορίαι δηλοῦσι. ὁποῖα καὶ ἡ τῶν φονέων, οἳ αἵματι νιπτόμενοι, καθάρσιν εἶχον αὐτό. *Quod etiam per sanguinem purgatio fiat, historiæ testantur, qualis homicidarum, qui sanguine loti hanc lustrationem habent. Herodot. Polymn.* Cum Darius legatos Athenas, Spartamque misisset, terram & aquam petitum: his in barathrum aut puteum dejectis, ut illinc terram aquamque peterent, ira Thalthybii, cujus templum Spartæ est, ex tribubus animadversa, edicto quæsivere Lacedæmonii, si quis pro patria mori vellet. Obtulerunt se Sperthius & Buris, quibus ad Regem profectis, quamvis non interfectis, iram Thalthybii se expiasse credebant Lacedæmonii. Theseus interfectis latronibus ad aram Jovis Melichii, occiso Pallante Troezene expiatus est. *Pausan. in Attic.* Julius Pollux, lib. 8. cap. 10. inter Atheniensium δικαστήρια recenset τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ: ἱδρύθη μὲν, inquit, ὑπὸ τοῦ Αἰγέως δὲ Ἀπόλλωνι Δελφινίῳ, καὶ Ἀρτέμιδι Δελφινίᾳ. ἐπειδὴ δὲ ἐν αὐτῷ πρῶτος Θησεὺς, ἀφοσιούμενος τὸ ἄγος τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνῃρημένων λῃστῶν, καὶ τῶν Παλλαντιδῶν. *vid. & Plutarchum in Theseo, & Meurs. Theseum, cap. 7.* Carmanor Apollinem de Pythonis cæde purgavit. *Pausan. in Corinth.* quod in fluvio Peneo factum ait Ælianus, *var. hist. lib. 3. cap.* 1. Aliter Plutarchus de Iside & Osiride: scilicet cum neque per novem annos, neque apud Tempe exulasse; verum ejectum venisse in alium mundum atque inde, circum actis novem annorum curriculis, expiatum, vereque φοῖβον, mundum rediisse. Cylon Atheniensis, cum regnum affectaret, ab Atheniensibus in fugam est conjectus, socii ejus supplices ad aram in arce confugerunt, ubi in ipso templo quidam interfecti sunt, alii fame expirarunt. Hoc scelus deinde expiavit Epimenides, quo etiam suadente Athenienses fecerunt Contumeliæ fanum & Impudentiæ. *Herodot. lib. 5. Thucyd. lib. 1. Pausan. in Atticis. Plutarch. Solone. Cicero, 2. de legg.* Cum Lacedæmonii Pausaniam exitium patriæ moli-

en-

entem in templo Palladis Chalcidoniæ fame necaſſent, juſſu oraculi Delphici, duas ex cera ſtatuas Palladi conſecrarunt, geniumque Epidoten venerati ſunt, putantes ab eo averti omnem numinis offenſionem, quæ ex contemta Pauſaniæ deprecatione exiſtere potuerit. *Thucyd. lib.* 1. *Pauſan. lib.* 3.

Apud Romanos Horatius Curiatiorum victor, cum ſororem interfeciſſet, atque a populo magis admiratione virtutis, quam jure cauſæ abſolutus eſſet, quia tamen manifeſta cædes erat, aliquo piaculo luendum videbatur, itaque imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is quibuſdam piacularibus ſacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita ſunt, transmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. *Liv. lib.* 1. *cap.* 26.

Apud Athenienſes, qui ad Palladium cædis accuſati, quamvis plurium ſuffragiis abſoluti eſſent, ad probandam tamen ſuam innocentiam ſacra, (quæ Æſchines, in oratione περὶ παραπρεσβείας, ſua quoque ætate adhuc obſervata memoriæ prodidit) faciebant: cæſisque victimis, ſolenniter jurabant, judices, qui pro ſe pronunciaſſent, recte ac juſte judicaſſe, & nihil falſi dixiſſe; quod ni ita eſſet, ipſi ſibi & familiæ ſuæ exitium imprecabantur, judicibus autem fauſta precabantur omnia.

Si quis juſtam cædem, vel in hoſtem pugnando, vel in moderamine inculpatæ tutelæ, perpetraſſet, quamvis ex ſuperſtitione ſe luſtrarent, puri tamen a multis ſunt judicati. Euripid. Ion. Καθαρὸς ἅπας πολεμίους ὃς ἀνκλαίνῃ: Et Q. Calaber. ἐσθλὸς ἀνὴρ καὶ δήϊον ἀνδρ' ἐπαμύνει. Senſis hic eſt:

Is mihi purus erit qui in bello occiderit hoſtem. Huc facit ſententia Democriti apud Stobæum, ſerm. περὶ νόμων καὶ ἐθῶν. τὰ ἀδικέοντα (ζῶα) καὶ θέλοντα ἀδικεῖν ἀθῷος ὁ κλείνων. Animalia quæ injuriam faciunt, aut facere volunt, quisquis occiderit, innocens erit. Deinde: Ὅκωσπερ περὶ κιναδίων καὶ ἑρπετῶν γεγράφαται τῶν πολεμίων, οὕτω καὶ κατὰ ἀνθρώπων δοκεῖ μοι χρεὼν εἶναι ποιεῖν, κατὰ νόμους τοὺς πατρίους κτείνειν πολέμιον ἐν παντὶ κόσμῳ ἐν ᾧ μὴ νόμος ἀπείργει. Et Poſt: Κιξάλλην καὶ λῃστὴν πάντα κτείνων τίς, ἀθῷος ἂν εἴη, καὶ αὐτοχειρίῃ, καὶ κελεύων καὶ ψήφῳ.

Sicut ante, ſic & poſt actum Venereum tum viri, tum mulieres ſe purificabant, Perſ. ſat. 2.

——— *Tibe-*

—— Tiberino in gurgite mergis
Mane caput, bis, terque: & noctem flumine purgas.

Ubi nox & tenebras, & nocturnum notat concubitum. Suetonius *August. cap.* 94. Atiam refert in templo Apollinis obdormisse, draconem repente irrepsisse ad eam, pauloque post egressum: illamque expergefactam, quasi a concubitu mariti se purificasse. Venus postquam cum Vulcano cubuit, aqua se lavit, ex qua deinceps herba *lychnis* nata dicitur. *Athen. dipnos. lib.* 15. *cap.* 8. Ceres autem a Neptuno compressa, primo quidem iracunde tulit, postea tamen placabilior facta, in Ladone lavisse dicitur, unde *Lusia* dicta. *Pausan. in Arcad.* Cicero pro Cœlio: *Ideone aquam adduxi, ut ea tu inceste uterere?* Lucianus in Asino, apparatum illius palæstræ describens: τράπεζα δὲ τῇ κλίνῃ παρειστήκει ποτήριον ἔχουσα, καὶ ὕδωρ ἕτοιμον καὶ ψυχρὸν καὶ θερμόν. *Mensa juxta lectum sita, & in ea calix, una cum frigida calidaque aqua.* Martialis de fellante: *Qua tibi parte opus est, Lesbia, sumis aquam.* Hinc fœdissima *Aquaria provincia:* & Aquarioli mulierum impudicarum sordidi asseclæ. *Paulus Festi Epitomator.* Et Priapus iter ad fontem monstrare dicebatur, quod qui quæve viros experirentur, lotione opus haberent. Auctor obscœni carminis:

Falce minax, & parte tui majore, Priape,
Ad fontem, quæso, dic mihi qua sit iter?
Vade per has vites, quarum si carpseris uvas,
Quas aliter sumas, hospes habebis aquas.

Ovidii amica dicis causa se lavit. lib. 3. amor. eleg. 6.

Neve suæ possent intactam scire ministræ,
Dedecus hoc sumta dissimulavit aqua.

Venerem, postquam cum Marte concubuisset, in Paphum reducem, charites laverunt & unxerunt. Odyss. θ v 364.

Ἔνθα δέ μιν χάριτες λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

A sacris inprimis abstinebant qui propter dormierant, nisi ante lustrati essent. Ægyptii & Babylonii in templis non coeunt, & a Venere nisi ablutis templa adire nefas, quod alii tamen facere non verentur, pecudum volucrumque exemplis se defendentes. *Herodot. lib.* 2. Ovid. 3. amor eleg. 6.

A tenera quisquam sic surgit mane puella,

Pro-

Protinus ut sanctos possit adire Deos. Euripid. Ion.

χρύσεων δ' ἐκ τευχέων ῥίψω	*Ex aureis vero vasis projiciam*
γαίας παγὰν	*Terræ fontem*
ἃν ἀποχεύονται κασαλίας	*Quem effundunt Castalia*
δῖναι, νότερον ὕδωρ	*Vortices, humidam aquam*
βάλλων, ὅσιος ἀπ' εὐνᾶς ὤν.	*Projiciens, purus existens a lecto.*

Profanis quoque non lustrati abstinebant. De Babyloniis Strabo. *lib.* 16 & Arabibus, Herodot. *lib.* 1. ὁσάκις δ' ἂν μιχθῇ γυναικὶ τῇ ἑωυτῦ ἀνὴρ Βαβυλώνιος περὶ θυμίημα καταγιζόμενον ἵζει. ἑτέρωθι δὲ ἡ γυνὴ τωὐτὸ ποιεῖ. ὄρθρυ δὲ γινομένυ λῦνται ἀμφότεροι. ἄγγεος γὰρ ὐδενὸς ἅψονται, πρὶν ἂν λύσωνται. ταυτὰ δὲ ταῦτα καὶ Ἀράβιοι ποιέυσι. *Quotiescunque vir Babylonius propriæ uxori mixtus fuerit. suffimentum purificans igni collocat. Alibi idem mulier facit. Mane autem ambo lavantur: nullum enim vas tangunt, antequam loti fuerint. Eadem faciunt Arabes.* Columell. de re rust. lib. 12. cap. 4. de pistoribus, cocis, cellariis: *His autem omnibus placuit, qui earum rerum officium susceperit, castum esse continentemque oportere, quoniam totum in eo sit, ne contrectarentur pocula, vel cibi, nisi ab impube, aut certe abstinentissimo rebus Veneris, quibus si fuerit operatus, vel vir vel fœmina debere eos flumine aut perenni aqua prinsqum penora contingant, ablui. propter quod his necessarium est pueri vel virginis ministerium, per quos promantur quæ usus postulat.* Huc facit illud Hesiodi in ἔργ. v. 731.

> Μηδ' αἰδοῖα γονῇ πεπαλαγμένος ἔνδοθεν οἴκυ
> Ἑστίῃ ἐμπελαδὸν παραφαινέμεν, ἀλλ' ἀλέασθαι.
> *Neque pudenda semine pollutus intra domum*
> *Focum juxta revelato, sed caveto.*

Hoc ad Christianos quoque derivatum est, quibus non licuit sacris operari si cum uxoribus consuevissent. Gregor. Magnus, resp. ad quæst. 10. August. Angl. Episc. *Vir cum propria uxore dormiens, intrare Ecclesiam non debet, sed neque lotus intrare statim debet.* Paulo post: *Et quamvis de hac re diversæ hominum nationes diversa sentiant, atque custodire videantur, Romanorum tamen semper, atque ab antiquioribus, usus fuit, post admixtionem propriæ conjugis, & lavacri purificationem, ab ingressu ecclesiæ paulatim reverenter abstinere.* confer Baronium ad A. C. 57. num. 110. quid

antiquæ ecclesiæ doctores de his rebus cognata ῥύσει νυκτερινῇ senserint, legere est in Hoornbeeckii *theol, pract. lib.* 4. *cap.* 1. Recte & sapienter Theano Pythagoræ uxor, cum consuleretur, quando post concubitum mysteriis interesse liceret, mulieri respondit; si cum tuo marito rem habuisti, statim: si cum alieno nunquam. *Diog. Laërt. lib.* 8. Ægyptii si vel transeundo suem attigissent, cum ipsis vestimentis in flumine se lavabant. *Herodot. lib.* 2.

Lustrabantur & veteres post somnum: tum conservandæ bonæ valetudinis causa: Tacit. de mor. Germ. *Statim e somno, quem plerunque in diem extrahunt, lavantur, sæpius calida, ut apud quos plurimum hyems occupat.* tum etiam lustratione sacra: Virg. 8. Æneid. —— *Nox Æneam somnusque reliquit.*

Surgit, & ætherei spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit. —— Apul. lib. 11. *Confestimque discussa pigra quiete, alacer exurgo meque purificandi studio, marino lavacro trado.* quo etiam respexisse videtur Propertius, lib. 3. el. 9.

At primum pura somnum tibi discute lympha.

Ejus rei duas omnino causas reddi posse video, quarum prior a nocte, altera ab ipso somno petatur. Noctem quod attinet, Servius, ad locum Virgilii modo dictum, notavit eam vel solo somno polluere. Sed & tenebris mundum a nocte pollui idem alibi notavit. unde *nox a nocendo* nomen accepit, eodem Servio teste, ad 1. Æneid. v, 93. & Varrone, lib. 5. de ling. Lat. multis enim vaporibus aer noctu inficitur, qui interdiu Solis ardore consumuntur. Plutarch. de Isid. & Osir. cap. 94. *Aer, quo assidue utimur, non eodem semper affectus est modo: sed noctu densatur, corpus comprimit, animamque compellit ad moestitiam quandam & sollicitudinem, veluti caligine et quadam & gravedine inducta. ideoque Ægyptiorum Sacerdotes, statim ut a somno surrexere, resinam adolent, reficientes aerem, & secretione purgantes, spiritumque, qui concretus cum corpore, languorem contraxit, resuscitantes. Sic & meridie, sentientes Solem e terra attrahentem, vi sua, admodum gravem vaporem, & aeri admiscentem, myrrham suffiunt.* Nec Physica tantum hæc est contagio, sed vel maxime ethica: quare & peccata,

opera

opera tenebrarum appellantur a Paulo. *Eph.* 5. 11. Hoc indicare voluit Hesiodus, cum in theogonia horrendam sane noctis sobolem descripsit: verissimum est illud:

Nox, & Amor, vinumque nihil moderabile suadent,
Illa pudore vacat, Liber, Amorque metu.

Alteram rationem ab ipso somno petendam dixi, qui Hesiodo inter noctis filios censetur, & a Virgilio *Consanguineus lethi, sopor* dicitur.

Stulte, quid est somnus, gelidæ nisi mortis imago?

Si ergo Nox, si mors inquinat, quidni & somnus, qui tam arcte illis conjunctus est? Hesiod.

Ὕπνος καὶ θάνατος δεινοὶ θεοί.

Fortasse hæc lustratio post somnum in honorem Solis facta est, quem inter Deos καθαρσίους, cap. 4. retulimus.

Ipsa etiam religione peracta lustrabantur, non quod ea se inquinatos putarent, sed quod ejus actiones circa tales res versarentur, quæ aliquam contagionem continerent. Sic, qui καθάρματα in trivia projecerant, quoniam illis sordes, & ipsas inquinationes inhærere credebant, non ante domum redibant, quam vestem & corpus aqua vel fluviali vel fontana purgassent. Porphyrius, lib. 2. §. 54. πάντες τοῦτο ὡμολόγησαν οἱ θεολόγοι, ὡς οὔτε ἁπτέον ἐν ταῖς ἀποτροπαίοις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίοις τε χρηστέον· μὴ γὰρ ἴοι τις εἰς ἄστυ, μηδ᾽ εἰς οἶκον ἴδιον, μὴ πρότερον ἐσθῆτα καὶ σῶμα ποταμοῖς ἢ πηγῇ ἀποκαθήρας. *Omnes in hoc consenserunt Theologi, quod in sacrificiis, quæ ad avertendum malum fiunt, ea quæ immolantur non sunt comedenda, sed expiatoriis utendum sit. Nemo enim in urbem eat, nec in propriam domum, nisi prius veste & corpore fluviis aut fonte mundatis.* Inprimis qui humano sanguine sacrificaverant, peracto sacrificio, se expiabant. Sisimithres, apud Heliodorum, *lib.* 10. *Æthiop.* Si Theagenem Hydaspes ex inveterata Æthiopum consuetudine sacrificasset, καθαρσίων expiatione indigere affirmat.

Funera sacra erant, eorumque cura ad religiones pertinebat, hæc tamen homines inficiebant, adeo ut lustrationibus purgandi fuerint, qui aliquo modo funesti erant. quales Familiares defuncti, qui aliquo necessitatis gradu eum tangebant. Lucianus de Dea Syria: αὐτῶν δὲ οἰκίων τοῦ νεκροῦ ἕκαστος φυλάξαντες ἀριθμὸν ἡμερέων

τριήκοντα, καὶ τὰς κεφαλὰς ξυράμενοι εἰσέρχονται. πρὶν δὲ τάδε ποιῆσαι, οὐ σφίσι εἰσιέναι ὅσιον. *Eorum autem qui sunt ex familia mortui, unusquisque non nisi post triginta dierum numerum, rasoque capite ingreditur. Antea vero quam hoc fecerunt, illis introire fas non est.* Consuetudo Romana fuit, notante Servio, ad Æneid. 11. v. 2. ut polluti funere minime sacrificarent. Si tamen contingeret, ut uno eodemque tempore funestaretur quis, & cogeretur operam dare sacrificiis, elaborabat, ut ante sacra compleret, quam funus agnosceret. Nam, ut ait Plinius, *lib.* 28, *cap.* 2. Ostentorum vires in nostra potestate sunt, ac prout quæque accepta sunt, ita valent. In augurum certe disciplina constat, neque diras, neque ulla auspicia pertinere ad eos, qui quamque rem ingredientes observare se ea negaverint. Flaminius exercitu lustrato, cum contra Annibalem legiones duceret, ipse & equus ejus concidit, nec eam rem religioni habuit. Cæsar, teste Suetonio, *cap.* 59. nulla religione ab incepto absterritus unquam, vel retardatus est. Cum immolanti aufugisset hostia, profectionem adversus Scipionem & Jubam non distulit. Prolapsus etiam in egressu navis, verso in melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa.* Cum Samnites vociferarentur, se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, Accipere se omen consules ajunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. Horatio Pulvillo, Capitolium dedicanti, postemque jam tenenti, fœdum inter precationem Deum nuntium inimici cum incuterent, mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare cum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit incertum, nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. *Liv. lib.* 1. Sic.

Æneas (quamquam & sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est)

At tamen, *Vota Deum primo victor solvebat Eoo.*

Huc facit illa de Xenophonte historia, apud Ælian. *var. hist. lib.* 3. *cap.* 3. qui cum serto redimitus rem sacram faceret, illique nunciatum esset, filium in prælio occubuisse, demto de capite serto, quo pacto mortuus esset, quæsivit: cum audivisset

strenue

ſtrenue pugnantem, multiſque hoſtibus interemtis, tandem & ipſum cecidiſſe, corollam in caput repoſuit, hoc facto ſe funus illud non agnoſcere teſtatus, ſed ne quidem illachrymans in ſacrificio pergit, hæc, ut quidam ajunt, verba prolocutus: *Sciebam me genuiſſe mortalem.*

Qui cadaver aliquod vel aſpexiſſent, luſtrabantur. Lucianus de Dea Syria. ἢν μὲν τὶς αὐτέων νέκυν ἴδηται, ἐκείνην τὴν ἡμέρην, ἐς τὸ ἱρὸν ἐκ ἀπικνέεται· τῇ ἑτέρηδε, καθήρας ἑωυτὸν, ἐσέρχεται. *Si quis ipſorum cadaver aliquod adſpexerit, illo die ad templum non accedit; poſtero autem ubi ſeipſum purgando luſtravit, ingreditur.* Apud Statium, lib. 8. Thebaid. cum Pallas cadaver Tydei adſpexiſſet,

Non prius aſtra ſubit, quam myſtica lampas, & inſons
Iliſſos, multa purgavit lumina lympha.

Ideoque ſi quis in cadaver aliquod incidiſſet, ſine piaculo præterire non poterat, quin ſimpliciſſimo ſaltem ſepulturæ genere, glebam illi objiceret. qui omiſiſſet, Cereri porcam mactare tenebatur, antequam novas fruges guſtaret. *Feſtus in Præcidanea.* Hinc Archytas Tarentinus apud Horat. lib. 1. od. 28.

Quanquam feſtinas, non eſt mora longa, licebit
Injecto ter pulvere curras.

Præterea, qui in eodem cum cadavere loco verſabantur. Miſeni cadaver totam Æneæ claſſem polluebat. 6. Æneid.

Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu neſcis) totamque inceſtat funere claſſem.

Ipſo autem ſepulto Chorineus —— *ter ſocios pura circumtulit unda,*
Spargens rore levi, & ramo felicis olivæ;
Luſtravitque viros.

Ut immodicis in hac re ſumtibus parceretur, legibus XII. tabb. cautum fuit in hæc verba: *Uti ne ſumtuoſa reſperſio fieret.* ſive hæc de ipſo cadavere, ſive de præſentibus eo infectis capiantur.

Ne autem quis imprudens talia loca ingreſſus contaminaretur, inſtitutum fuit, ut indicia quædam foribus domus funereæ apponerentur: ut apud Romanos cypreſſus, quæ ſemel cæſa renaſci neſcit, ut ait Servius, *ad* 3. *Æneid. v.* 630. ideoque mortis ſymbolum eſt: nam

Soles occidere, & redire poſſunt,

Nobis cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetuo una dormienda.

Quod radicitus evulsa resurrexerit Vespasiano imperium portendit. Sueton. Vesp. cap. 5. ubi vide notas Cl. Pitisci.

Apud Græcos, capilli de ipsius defuncti capite secti, foribus appendebantur. Eurip. in Alcest.

πυλῶν πάροιθεν δ' οὐχ' ὁρῶ
πηγαῖα δ' ὡς νομίζεται
γε χέρνιβ' ἐπὶ φθιτῶν πύλαις
χαίτη τ' οὔτις, ἐπὶ προθύροις τόμαι-
ος, ἃ δὴ νεκρῶν πένθεσι πίτνει.

Non video ante portam Fontana, ut lex est, Lavacra pro mortuis in porta, Nulla coma præcisa est in vestibulo, Quæ accidunt luctu mortuorum.

Nam & moris fuit (notavit hæc Casaubonus, *ad Theophr. charact. cap.* 16.) ut ad fores privatarum ædium, tantisper dum illæ funestæ essent, & dum fieret ἡ πρόθεσις ejus qui obierat, vas magnum statueretur, aqua lustrali plenum, quæ esset e domo non funesta allata, qua aqua quisquis exiens se adspergeret, qui exequias venerat, idque vas figlinum fuit, & ἀρδάνιον proprie nuncupabatur. auctor Pollux, *lib.* 8. *cap.* 7. Aristophani dicitur ὄστρακον. Καὶ προθοῦ τὄστρακον πρὸ τῆς θύρας. Hesychio γάστρα duobus locis. Quorum prior: Ἀρδάνιαι, αἱ τῶν κεραμίων γάστραι, ἐν αἷς τὰ βοτρύματα ἐπότιζον, ἃ Δωριεῖς κύμβαλα καλοῦσι. Ταῦτα δὲ πρὸ τῆς αὐλείας θύρας ἐτίθεσαν ὕδατος πλήρη, ἵνα ὁπότε τις τελευτήσειεν, οἱ πρὸς ἐμφανισμὸν ἐξιόντες (Alii malunt ἐναγισμὸν, vel ἐνταφιασμὸν ἰόντες) περιρραίνωνται. Al. περιρραίνωνται. Alter: Ὄστρακον, ὁπότε τις ἀποθάνοι, γάστραν πρὸ τῶν θυρῶν ἐτίθεσαν, ἐξ ἄλλης οἰκίας λαμβάνοντες, καὶ πληροῦντες ὕδατος. Idem πηγαῖον dicitur, quod & ipsam aquam vase contentam notat eodem Hesychio indicante. B. Chrysogonius, *homil.* 12. ad Ephesios: ἴδοις ἔθνη ... ἀπὸ νεκροῦ λεγόμενον. Fuit & apud Judæos similium lavationum & purificationum usus, quas auctor Ecclesiastici, cap. 34. v. 30. βαπτισμὸς ἀπὸ νεκροῦ, ablutiones post contrectatum mortuum appellat. quæ Casauboni animadversio, ad explicationem loci Paulini, 1. Cor. 15. 29. non parum facit. Thalmudicis טבול מת, vel טבל על מת nec ab ea abludit Coccejus, *in e-*

pist.

pist. ad Hebr. cap. 9. §. 9. & 63.

De funere pollutorum lustratione Jul. Pollux, lib. 1. Καὶ οἱ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος ἀφικνούμενοι, ἐξιόντες ἐκαθαίροντο, ὕδατι περιῤῥαινόμενοι. *Qui lugentis domum intraverint, egressi aqua adspersa lustrabantur:* Festus: *Funus prosecuti redeuntes ignem supergrediebantur adspersi, quod purgationis genus vocabant suffitionem.* De Græcis ex Suida & Aristophanis Scholiaste probat Kirchmannus, *de funeribus Rom. lib. 3. cap. 9.*

Ipsas etiam victimas tum apud Græcos, tum apud Romanos lustrari solitas docet Dionysius Halicarnassæus, antiq. Rom. lib. 7. circa finem, vide & Saubertum, de sacrif. capp. 17. 18.

CAPUT. XVII.

Purgationis genera tria. Ex aqua generatio & regeneratio. Aqua limpida, unde Ibis biberat. Sacri fontes, fluvii: Nilus, Ganges, Callirrhoe, Eleutheria, Juturna, Virgo, Numicus, fons Camoenarum. Anien. Aqua Mercurii. Harundo. Avernus. Aqua marina. Aqua ritibus quibusdam consecrata. Simulata pro veris adhibita: ut animalia in sacrificiis, & Aqua. ἑκατόμβη ψευδώνυμος.

TRes in omnibus sacris purgationes adhiberi tradit Servius, *ad 6. Æneid.* nam aut tæda purgantur, & sulphure, aut aqua abluuntur, aut aere ventilantur. Terra autem in his ad ignem refertur, quod infra docebitur.

Nobis ab aqua initium erit, cujus sane elementi usus per omnem vitam humanam patet latissime. Sine eo nil generat natura,

Namque ubi temperiem sumsere humorque calorque,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.

Spiritus

Spiritus Dei in primæva creatione incubabat aquis, motu & fotu suo vitalem illis infundens auram, unde prima hinc prodierunt viventia. quam rationem reddit Tertullianus, quare in baptismo ex ea regeneremur, de baptism. cap. 3. *Primus liquor quod viveret edidit, ne mirum sit, si in baptismo aqua animare credantur.* Owenus:

Unde *renascuntur mortales* unda *vocatur:*
A qua *nascuntur cuncta vocatur* aqua.

Eleganter Ambrosius in Lucam lib. 10. cap. 91. *Nam de aqua quid loquar? Super aquam, ante ipsos mundi natales, sanctus, ut legis, Spiritus ferebatur. O aqua, quæ humano adspersum sanguine, ut præsentium lavacrorum figura præcederet, orbem terrarum lavisti: O aqua, quæ sacramentum Christi esse meruisti: quæ lavas omnia, nec lavaris! tu incipis prima, tu comples perfecta mysteria. A te principium, in te finis: vel potius tu facis, ut finem nesciamus. Per te foetor tabidæ carnis aboletur: & pereuntia situ viscera, adsperso sale, in multam servantur ætatem. Per te arentibus aestu corporibus dulcis ad gratiam, salutaris ad vitam, suavis ad voluptatem potus infunditur. Tu nomen Prophetis & Apostolis, tu nomen Salvatori dedisti, illi nubes cæli, illi Sal mundi; ille fons vitæ est. Quæ montibus pressa non clauderis: quæ scopulis illisa non frangeris: quæ terris infusa non deficis: sed intimis scaturiens venis, aut spiritum inclusa vitalem inhalas, aut succum diffusa fertilem præstas, aut rigatum superfusa ad commodum subministras, ne siccatis exanimata vitalibus solemnes neget terra proventus. Omnium elementorum substantia, cælum, aer, mare, & terra te reddunt. te prophetico percussa tactu, ut sitientium rigares corda populorum, vomuit petra: te, cum de latere Salvatoris erumperes percussores viderunt & crediderunt: & ideo regenerationis nostræ de tribus una es testibus: tres enim testes sunt, Aqua sanguis, & Spiritus. Aqua ad lavacrum, sanguis ad precium, Spiritus ad resurrectionem.*

In lustrationibus Aqua adhibenda inprimis simplex & limpida, ne lustrandi inquinarentur. Sacerdotes Ægyptiorum, referente Plutarcho, *de Iside, & Osir. cap.* 89. qui maxime sunt legum observantes, lustrandi sui causa aquam inde petunt, unde Ibis biberit: hæc enim maxime limpida est, quoniam Ibis insalubrem, & in-

& infectam aquam non bibit, imo illam ne accedit quidem. Ælian. lib. 7. de animal. cap. 45. *οἱ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἱερεῖς, ἑαυτοὺς περιῤῥαίνουσιν, οὐ παντὶ ὕδατι, ἀλλ' ἐκείνῳ, ἐξ οὗ πεπιστεύκασιν ὅτι ἄρα καὶ ἶβις πέπωκεν. Sacerdotes in Ægypto, non omni se aqua lustrant, sed ea unde credunt Ibin bibisse.*

Aqua ergo utebantur in lustrationibus non qualibet, sed sacra: Talis autem credebatur vel natura, vel ex ritu quodam ac instituto.

Naturaliter sacri credebantur Fontes ac Fluvii, quibus Deos, Genios, Nymphas præsides esse putabant, ut Vossius *lib.* 2. *de idololatria gentilium*, multis capitibus docet, & Saubert. *de sacrif. cap.* 5. *circa finem.* Adeo ut quibusdam etiam ex religione abstinerent. Pausan. in Atticis: *Apud Oropios fons templo proximus, quem Amphiarai vocant, ad quem neque rem divinam faciunt, neque aut ad lustrandum, aut ad manus lavandas aqua ea uti fas putant.* Sic Nero apud Tacitum, *annal.* 14. *cap.* 22. fontem aquæ Martiæ ad urbem deductæ nando incesserat: videbaturque potus sacros, & ceremoniam loci toto corpore polluisse: secutaque anceps valetudo iram Deum affirmavit.

In quibusdam natare, in aliis navigare nefas: de Clitumno Plin. lib. 8. epist. 8. *Pons terminus sacri profanique: in superiori parte navigare tantum, infra etiam natare concessum.* idem lib. eodem. epist. 20. de Lacu Vadimonis: *Nulla in hoc navis (sacer enim est) sed innatant insulæ herbidæ.* Seneca epist, 41. de his cerimoniis: *Magnorum fluminum capita veneramur, subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet: coluntur aquarum calentium fontes, & stagna quædam vel opacitas, vel immensa altitudo sacravit.*

Neque eadem aqua in Superorum & Inferorum sacris utebantur. Superorum sacra tum majoribus tum minoribus fluviis celebrabantur. Inter Majores Nilus & Ganges principem locum tuentur. De Nilo, Servius ad 2. Æneid. v. 116. *In templo Isidis aqua sparsa de Nilo esse dicebatur.* Juven. sat. 6.

—— Si candida jusserit Io
Ibit ad Ægypti finem, calidaque petitas
A Meroe portabit aquas, ut spargat in æde
Isidis, antiquo quæ proxima surgit ovili.

 Filia

Filia Regis Ægyptii, quæ Mosen ex aqua extrahi jussit, venit ad fluvium λουτροῖς καὶ περιῤῥαντηρίοις χρησομένη, ut se lavaret & adspergeret. *Clem. Alex. strom. lib.* 1. hujus tamen lotionis fortasse religio causa non fuit, sed liberorum ac foecunditatis desiderium, ut idem Clemens existimat. Nam ex Nili potu mulieres Ægyptiacas ad πολυτοκίαν aptiores fuisse ostendit Wendelinus, *de admir. Nili, cap.* 24.

De Gange, Indorum opinio est eum expiatorium esse, qui aquis ejus se abluentes ab omnibus mundet peccatis. Unde hoc vulgo persuasum est, nullo modo salvum posse fieri, qui hoc se flumine non abluat; quam ob causam ex tota India & universo Oriente maximus gentium ad Gangem confluxus est: & peregrinationes ad illum frequentes instituunt. Foedera pacturi jurare solent, si scientes fallant, ut habeantur æque ac si vaccam vel hominem apud Gangem fluvium occidissent. Ægri & moribundi eo deferri cupiunt, vel mortuorum cineres in eum conjiciunt, quo certius salventur. Quibus autem cum adire non contingit, vel aqua ejus per omnes terrarum partes advehi solita, se lavare: aut, si neque id liceat, saltem Gangis meminisse solent, & cupere *Gangesianam*, Gange ablui, ut ne fructu ablutionis destituantur. Hunc e coelis descendisse putant, illique equis & tauris nigris (quem colorem præ aliis æstimant, album præsertim leprosorum esse judicantes) Rex sacrificat. *Hoornb. de convers. Ind. lib.* 1. *cap.* 2. Hæc superstitio falsæ hypothesi originem debet, quæ est & apud Indos, & apud nostri quoque coeli viros quosdam doctos, Gangem e paradiso egredi. Cui & inde robur accessit, quod Gangis accolæ reliquis mortalibus vivaciores essent. Ex iis vir quidam Anno 1536. Lusitanis oblatus est, quem ante annos 335. natum esse certis constabat indiciis. *Wendel. admir. Nili cap.* 7. § 18. Athenienses novis nuptis lavacra deferebant ex Callirrhoë, vel Enneacruno, alibi vero undecunque. *Pollux, cap.* περὶ μνηστείας γαμῶν, &c.

Aqua Eleutheria quindecim stadiorum spacio a Mycenis fluxit, qua ad arcanas templi & sacrorum expiationes utebantur, *Pausan. Corinthiac.*

De

De aliis fluviis quibuscunque, scriptorum loca sunt innumera. Æneas *donec se flumine vivo* abluisset, sacra attrectare nefas ait. Dido, 4. Æneid.

Dic, corpus properet fluviali spargere lympha.

Ad Orestem lustrandum & alia februorem genera adhibita, & aqua ex *Hippocrene* apud Troezenem, qui alius a Boeotio fons est. *Pausan. Corinth.*

In sacris & in nuptiis Athenis nulla aqua, nisi *Callirhoes* fontis uti mos fuit. In Delo *aqua templi* nulla alia in re, nisi in sacris uti solebant. Credita est aqua *Alphei* fuisse sacrificiis accommodatissima, quoniam Alpheus amnis esset gratissimus Jovi. Nam cum die decimo nono Februarij cinerem e Prytaneo quotannis aruspices deportarent ad aram Iovis Olympii, illoque cinere, aqua Alphei fluminis diluto, aram Jovis oblinirent de more, fuit postea sancitum legibus sacrificiorum, nequa aqua præterquam Alphei fluminis ad eum usum introduceretur, ut scripsit Porphyrius, *lib.* 1. *de sacrificiis.* quare ex eo tantum luto diutius servatum fuit ut tectorium aræ superinduceretur. nam nullius alterius fluvii, facto ejus rei periculo, aqua, talem coacervationem, aut conglutinationem efficere potuerunt, teste Plutacho, *de defect. orac.* jure optimo igitur introductus fuit Alpheus in illum sacrorum usum, quoniam vim quandam præcipuam purgando ille fluvius creditus est habere, unde etiam nomen obtinuit. Nam cum ejus aquæ irrigatio maculas purget, quas Alphos nominarunt, ut ait Strabo, lib. 8. vocatus est Alpheus a sanandis impetiginibus, cum prius Ariger vocaretur. *vid. Nat. Comit. Mythol. l.* 1. *cap.* 10. *& lib.* 8. *cap.* 21.

Ex Juturna, fonte juxta Numicum fluvium celeberrimo, aqua petebatur ad depellendos morbos, unde a juvando illi nomen inditum, & Juturnas ferias celebrant, qui artificium aqua exercent. Lutatius Catulus primum ei templum fecit in campo Martio, prope aquam Virgineam in regione Flaminia, ut est apud P. Victorem, & Ovid. 1. Fast.

Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit.
Hic ubi Virginea campus obitur aqua

Hæc est Aqua illa Virgo, qua pulverem & sudorem abluebant illi,

illi, qui in campo Martio exercebantur. Ov. 3. Trist. eleg. 21.

Nunc, ubi perfusa est oleo labente juventus,

Defessos artus Virgine tingit aqua.

Ex hoc Juturnæ fonte, Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat, notante Servio *ad* 12. *Æneid. v.* 139.

Vestæ non nisi ex Numico fluvio libari solebat. *Serv. ad* 7. *Æneid. v.* 150. Plutarchus, *in Numa*, Camoenarum fontem Vestalibus sacratum esse dicit, cujus aqua quotidie penetralia lustrarent atque adspergerent. Hinc ergo aquam quoque petiisse videtur Rhea Sylvia, Romuli Remique mater. 3. Fast.

Sylvia Vestalis (quid enim vetat inde moveri?)

Sacra lavaturas mane petebat aquas.

Ventum erat ad molli declivem tramite ripam,

Ponitur e summa fictilis urna coma.

Talia vasa Persius, sat. 2. *Vestales urnas & Tuscum fictile* vocavit. Vas scilicet & *fictile* & *futile*, a fundendo dictum; lato ore, fundo angusto. quia aqua ad sacra Vestæ in terra non ponitur, quod si fiat, piaculum est, ideo excogitatum est vas, quod stare non posset, sed positum statim effunderetur.

Aqua Mercurii ad portam Capenam lustrabant se Mercatores, ut *cap. sup.* dictum est. De Aqua Anienis: Fragmentum ex Catone: *quam Anienem in sacrarium inferri oportebat.* De Ilisso: Polyænus Stratag. 5. in Heraclide: *Hae*, inquit, *transfigebant* περὶ τὸν Ἴλισσον, οὗ τὸν καθαρμὸν τοῖς ἐλάττοσι μυστηρίοις: *ad Ilissum, ubi lustratio fieri consuevit minoribus mysteriis.* De Ilisso: *Pausan p.* 41. vide Lucian. *de domo. tom.* 2. *pag.* 791. Statius 4. Theb. *Saevus honos fluvio: Stygias lustrare severis Eumenidas perhibetur aquis.* &c.

Aqua fluvialis in tantum purificationi apta, ut etiam *harundinibus*, quæ fluminum germina esse non dubium est, purificatio rite celebretur: vide Servium, *ad* 8. *Æn. v.* 33. 34.

In sacris Inferorum, aqua ex lacu Averno adhibebatur, quia circa eum Inferni ingressum esse putabant: unde tam teter odor exhalabat, ut eo tactæ aves supervolantes deciderent: quod tamen alii non propter odorem, sed propter ipsarum avium pondus accidere dixerunt, quia vapori sulphureo aer cedit, adeoque aves sustinere nequit. *Serv. ad* 6. *Æneid. v.* 239. unde Avernus,

nus, q. ἄορνος dictus. videatur Lucretius, *lib. 6. de nat. rer.* Aristoteles autem, *de admir. audit. cap.* 97. cum avibus carere negat, magnam enim cygnorum copiam in ipso oriri oculatos testes retulisse. & aquam ejus adeo pellucidam ait esse & sinceram, ut contemplantes maximo stupore afficiantur. Ipsa Hecate Inferorum Dea, in lacu Acherusia lustrata est, ut notavit Scholiastes Theocriti, ad Idyll. 2. Totum mare gentilibus sacrum fuit: videatur Vossius, *de idol. lib. 2. cap.* 77. & aqua marina lustrationibus adhibita. Tacit. annal. 15 c. 44. *unde* (ex mari proximo) *hausta aqua, templum & simulachrum Deæ* (Junonis) *prospersum est.* Cœlius Rhodig. lect. antiq. lib. 11. cap. 22. occasione verborem Ciceronis: *Mari cætera quæ violata sunt expiari putantur;* sic „ scribit: Ambiguitatem habet nec contemnendam, scioque non „ paucos in eo corrugaturos frontem. Quid ergo ad ejus obscu„ ritatis illustrationem promimus? An doctissimum credimus O„ ratorem ad id allusisse, quod scribit Aristophanis interpres su„ per eo Comici versiculo: *Plut. act. .3. sc. 2.*

„ πρῶτον μὲν αὐτὸν ἐπὶ θάλατταν ἤγομεν, Ἔπειτ' ἐλοῦμεν.

„ hoc est, *primo quidem ad mare ipsum produximus, mox & lavi„ mus.* Mos erat, inquit, veteribus illic καθαίρειν τοὺς ἀφωσιωμένους „ id est, expiare pollutos. Homerus.

„ Καὶ εἰς ἅλα λύματ' ἔβαλλον.

„ id est, *in mare sordes rejiciebant.* Quin Platonem item ferunt, „ in Ægyptum ad Sacerdotes & Prophetas se conferentem, ut „ eorum sapientiæ placita perdisceret, secum habuisse Euripi„ dem quoque, quem morbo implicitum, postea quam est ma„ ris aqua incolumitati restitutus Sacerdotum opera, mox id ver„ bis ita testatum:

„ Θάλασσα κλύζει πάντα τἀνθρώπων κακά.

„ hoc est, *cuncta mortalium mala prorsus abluit mare.* Quin & ea„ dem ratione potest Lycophron in Alexandra, ἁγνίτην ἅλα di„ xisse, id est, *lustralem salem*, etiam si ad hospitalem amicitiam id „ referendum interpres putat, quod initio apponeretur sal, ut „ qui hospitali jungerentur jure, sic expurgarentur. Addit ta„ men, arbitrari alios maris aquam dulcibus censeri purgationi„ bus aptiorem. At, inquit, mihi id non arrisérit satis. Scribit

 „ Plu-

„ Plutarchus, Ariſtidem, cum pro Athenienſibus Græcos ſacra-
„ mento adegiſſet, inter imprecationes mydros, id eſt, ferri i-
„ gnitas pilas in mare conjeciſſe: veluti tam diu jusjurandum ma-
„ nere apprecarentur, quamdiu latuiſſent illi ſub aquis: id quod
„ apud Sophoclem in Antigone Grammatici annotarunt. Verum
„ ut addubitatio eximatur omnis, ſi qua etiamnum reliqua ſit,
„ ad purificationem ſcribit Proclus ſulphur adhiberi, & marinam
„ aquam. meminit Iliados primo Euſtathius Euripidis ſententiæ
„ cujus uſum non providit vir, meo judicio, alias cordatus: nam
„ fluctuantibus verbis Poetæ ſenſum perhicit, nec aſſequitur ta-
„ men, ut qui in lubrico gradum ſiſtere nitatur. Ex iis, quæ
„ promſimus, liquere amplius poteſt. Sed & eadem opera ena-
„ ratur Catullianum carmen ad Gellium, de profano quodam &
„ inceſto, quod inſcite nimis ac oſcitanter aut prætereunt inter-
„ pretes aut non ſciunt:
„ *Quid facit is, patruum qui non ſinit eſſe maritum,*
„ *Ecquid ſcis quantum ſuſcipiat ſceleris?*
„ *Suſcipit, o Gelli, quantum non ultima Thetys,*
„ *Nec genitor Nympharum abluit Oceanus.*

Hæc Rhodiginus. De aqua ſale mixta locus eſt in Theocriti idyll. 25. quod ἡρακλίσκος inſcribitur:

—— Καθαρῷ δὲ πυρώσατε δῶμα θεείῳ
πρῶτον, ἔπειτα δ' ἅλεσσι μεμιγμένον (ὡς νενόμισται)
Θαλλῷ ἐπιῤῥαίνειν ἐστεμμένον ἀβλαβὲς ὕδωρ.

Eobanus ita vertit: —— *tum ſulphure puro*
Hanc primum luſtrate domum, ramoque virenti
Rite coronatam, & miſtam ſale ſpargite lympham.

Apud Plutarchum, 1. *Sympoſ. quæſt.* 9. Themiſtocles Sminius ex Theone Grammatico quærit, cur Homerus Nauſicaam ſecerit in fluvio, non in mari lavantem, quod tamen in propinquo erat, calidius item, pellucidius, ac majore tergendi vi conditum.

Virtutis ſimulachrum, ex oraculis Sibyllinis, ad mare deportatum, ibique aqua marina luſtratum, apud Dionem, lib. 48. Val. Flacc. 2. Argon.

—— *Sic fœdatum te funere pontus Expiet* ——

Aqua autem naturaliter ſacra deficiente, alia utebantur, ſed ritibus quibuſdam ac cærimoniis conſecrata. Erat ad fores templorum aquiminale quoddam magnum, quales fere tinctorum cortinæ, in quod mergebant titionem ardentem, ab ara ſumtum, quando victima adoletur, eaque ſe adſpergebant, aut a ſacrificulis adſpergebantur, Eurip. Herc. fur. v. 928. 929.

Μέλλων δ' δαλὸν χειρὶ δεξιᾷ φέρειν.
Ἐις χέρνιβ' ὡς βάψειεν Ἀλκμήνης γόνος.
Cum autem torrem manu dextra laturus eſſet
Filius Alcmenæ, ut intingeret in aquam luſtralem.

Athenæus lib. 9. cap. 18. quid ſit χέρνιψ explicans: ἐςὶν, inquit, ὕδωρ, εἰς ὃ ἀνέβαπτον δαλὸν ἐκ τοῦ βωμοῦ λαμβάνοντες, ἐφ' οὗ τὴν θυσίαν ἐπετέλουν, καὶ τούτῳ περιῤῥαίνοντες τοὺς παρόντας ἥγνιζον. i. e. *χέρνιψ eſt aqua, in quam titionem ex ara ſumtum tingebant, & quam ad perficiendum ſacrum adhibebant, & illa conſperſos purificabant eos, qui adeſſent.* Aqua roſacea ſe luſtrant hodierni Peguani. *Carolin. ethniciſ. part. 1. cap. 22.*

Alias autem ſimulatis aquis utebantur, ſi ea deficeret, quam ſacrorum ratio requirebat. Dido, 4. Æneid.

Sparſerat & latices ſimulatos fontis Averni.

In aliis ſacris hoc quoque frequentatum. Cum de animalibus haud adeo ubique obviis ſacrificandum, de pane vel cera fiebant. Athenienſes, ait Thucydides, *lib.* 1. in honorem Jovis Melichii Dialia olim celebrarunt extra urbem, ubi totius populi conventu plerique non veras ſed commode aſſimulatas victimas obtulerunt. inde Μηλίχιος dictus, quod pauperes poma pro bubus dederint. Idem Herculi factum Jul. Pollux, *lib.* 1. refert, cui Bœoti arietem immolaturi, ſerius victimam adducentes, ab Aſopo fluvio, ſubito, ne tranſire poſſent, accreſcente excluduntur. Itaque pueri juxta aram arreptum malum, cui ramos, pedum vice, ſubdiderunt quatuor, duosque cornuum loco, ad arietis formam Deo immolarunt, quem eo magnopere delectari credebant. Alii hæc contigiſſe ſcribunt, cum bos immolandus rupto fune profugiſſet. *vid. Eraſm. Adag. Hercules Pomarius: & malum Hercules.*

Ex farina bovem immolavit Pythagoras, cum repperiſſet latus ſub-

subtensum trianguli, rectanguli lateribus continentibus æquivalere: quod in ejus vita narrat Porphyrius. huic non dissimile est apud Athenæum, lib. 1. cap. 3. & *Philostr. lib. 1. de vit. Apollon.* de Empedocle. qui, victor in certamine Olympico, cum esset Pythagoricus, animatisque cibis abstineret, e myrrha, thure, pretiosisque aliis odoribus fictum bovem distribuit illis, qui in eo totius Græciæ conventu occurrebant. Cyziceni Proserpinæ quotannis nigrum bovem immolabant. in nummis M. Aurelii, apud Patinum, p. 238. bos cernitur, cum inscr. ΚΥΖΙΚΗΝ. ΝΕΩΚΟΡ. Hæc enim Dea Cyzicenorum ferebatur servatrix, ut ostendit numisma apud Spanhemium, *de usu numism. pag.* 385. cum autem a Mithridate obsiderentur, οἱ μὲν οὐκ ἔχοντες ἔπλασαν ἀπὸ σίτου, qui bovem sibi comparare nequirent, ex frumento illum effinxerunt. *App. Alex. in Mithrid. Plutarch. in Lucullo.*

Apud Ægyptios qui Lunæ sacrificaturi erant οἱ πένητες αὐτῶν ὑπ' ἀσθενείης βίου, σταιτίνας πλάσαντες ὗς, καὶ ὀπτήσαντες ταύτας θύουσι, *qui sunt inopes propter tenuitatem facultatum, assimilatos quosdam sues cognunt, quos immolent.* Herodot. Euterpe.

In Elaphboliis cervus ex farina, melle ac sesamo fiebat: ex *Athen lib.* 14. *cap.* 14. in Buphoniis popanon pro bove oblatum. *Hesych.*

Porcam auream & argenteam dici ait Capito Atteius, quæ etsi e numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere. alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Cereali: *Festus.*

Cervaria ovis, quæ pro cerva immolabatur. *Idem.*

Simulabantur etiam loci sacri Serv. ad 2. Æneid. v. 178. *Ne Dux ab exercitu diutius abesset, Si Romam ad renovanda auspicia de longinquo revenisset, constitutum est unus locus de captivo agro Romanus fieret in ea provincia, in qua bellabatur, ad quem, si renovari opus esset auspicia, Dux rediret.* In lustrationibus simulati homines. Val. Flacc. 3. Argon.

Quin etiam truncas nemorum effigiesque virorum
Rite locat quercus, simulataque subligat arma.
Hac Stygias transire minas, iramque severi
Sanguinis, his orat vigiles incumbere curas.

Atque

p. 233

Atque hinc explicari posset, quid sit ἑκατόμβη ψευδωνύμως sic dicta. Non, ut judicat Casaubonus *in Athen. lib.* 1. *cap.* 3. sacrificium ex centum ovibus & bove uno, quod Βούπρωρον Hesychio dicitur, tale enim sacrificium ex veris animalibus fiebat. nec ex Hesychii loco colligi potest hæc denominatio: sed tale, quod ex simulatis fiebat, non veris animalibus.

Nisi Βούπρωρον propterea ἑκατόμβην ψευδωνύμως dictam velis, quod taurus in πρώρᾳ, hoc est, in fronte præiret, reliqua autem animalia, eandem quasi faciem induerent, & ejus generis censerentur, cujus dux eorum erat. πρῶρα autem, metaphora a prora, anteriore navis parte, sumta, πρόσωπον est.

Huc pertinet illa sacrificiorum emendatio, in Saturnalibus, cum pro hominibus oscilla & cereos substituerunt, & pro mactatis pueris effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus, periculum si quod immineret familiis, expiabant. *Macrob. lib.* 1. *Saturn. cap.* 7. Et laribus in compitis pro hominibus pilæ ponebantur. *Festus in Pilæ.* unde Plautus, *Captiv. Prol.* Enimvero Dii nos quasi pilas homines habent. Scilicet,

Ludit in humanis divina potentia rebus,
Et certam præsens vix habet hora fidem.

CAPUT. XVIII.

Ventilatio per vannum, quæ inter instrumenta cæremoniarum Bacchi & Minervæ. Caper Baccho immolatus, & ejus exta. quare? Etiam sus. Liba. Atheniensium ἀσκωλιασμός. Heretici ἀσκοδρομῖται. Oscillatio, unde dicta. quis lusus? ejus ratio: tum ex Latio, tum ex Græcia adducta.

Lustrationes quæ per Aërem fiebant, vel Ventilatione, vel Oscillatione peragebantur. Ventilatio per Vannum fiebat, quæ propterea inter cæremoniarum instrumenta sacra adhiberi solebat. Apul. lib. 11. in descriptione pompæ Isiacæ: *Quintus auream vannum aureis congestam ramulis ferebat*. Virg. 1. Georg.

—— *Mystica vannus Iacchi.* Ubi sic Servius: *Mystica Iacchi, ideo ait, quod Liberi Patris sacra ad purgationem animæ pertinebant: & sic homines ejus mysteriis purgabantur, sicut vannis purgantur frumenta. Hinc est quod dicitur Osiridis membra a Typhone dilaniata, Isis cribro supposuisse. Nam idem est Liber Pater in cujus mysteriis vannus est, quia, ut diximus, animas purgat. unde Liber ab eo quod liberet dictus, quem Orpheus a Gigantibus dicit esse discerptum. Nonnulli Liberum Patrem λικμίτην dici asserunt. Vannus autem apud eos λικμὸς appellatur, ubi de more positus esse dicitur, postquam utero matris est editus. Alii mysticam sic accipiunt, ut vannum vas vimineum latum dicant in quod ipsi Optiti * capacitatem congerere rustici primitias frugum soleant & Libero & Liberæ sacrum facere. Inde mystica.* Apud Athenæum, lib 5. cap. 7. in pompæ Bacchicæ descriptione recensentur mulieres τὰ λίκνα φέρουσαι Audiamus & Vossium, lib. 2. de idol. cap. 14. Bacchi, inquit, λικμητὴν me-
„ minit

„ minit & Plutarchus de Iside & Osiride. Indeque *vannifer* λικνοφόρος Demostheni, oratione contra Ctesiphontem. Sic enim
„ isthic, non λιχνοφόρος scribendum esse colligo ex Harpocratione in λικνοφόρος, ubi & legas, τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴ, καὶ
„ θυσίαν ἐπιτήδειον ἐστίν. *Vannus ad omnia initia, & sacrificia commoda est.* Quid mirum de τελεταῖς sive initiis, cum his ex eo nomen sit datum, quod initium sint vitæ melioris ac vitæ hujus
„ finis & perfectio? Quippe ea nequit esse, nisi animæ prius purificentur. cujus rei ventilabrum erat signum, ut diximus.
„ Nec mirum magis de sacrificiis, quæ fierent ad mentes expurgandas, ac sæpe urbem totam vel exercitum expiandum. Neque in solis Iacchi sacris vannum adhibitam, sed Minervæ etiam indicat Vetus Poeta, *apud Plutarchum, & Clem. Alex.
„ admon. ad gentes:

„ Βᾶτ' εἰς ὁδὸν δὴ, πᾶς ὁ χειρώναξ λεὼς
„ Οἳ τὴν Διὸς Γοργῶπιν, ἐργάτιν θεὸν
„ Σταλοῖσι λίκνοις προστρέπεσθε.
„ *Ite in viam, omnis popule, manu victum parans,*
„ *Gnatam Jovis, Gorgopin, Ergatin Deam*
„ *Statuto adorans ventilabro.* —— Hactenus Vossius.

λίκνον etiam infantum cunas significat, quo respexisse Bacchi mystas, & Servius loco paulo ante laudato innuit, & ex his Hesychii discere est: λικνίτης ἐπίθετον Διονύσου, ἀπὸ τῶν λίκνων, ἐν οἷς τὰ παιδία κοιμῶνται. *Licnites, Bacchi epithetum, a cunis in quibus infantes dormiunt.* Alii λίκνον cistam, vel canistrum interpretantur. Videatur Ez. Spanhemius ad Callimachi hymnum in Cererem. v. 127.

Oscillationem purgationis genus esse, & quidem maximum quo animæ aëre purgentur, notavit Servius, ad 2. Georg. v. 389. & 6. Aneid. v. 740. quomodo autem oscillatio in sacris Baccho facta sit, docet Virgilius, 2. Georg.

Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, & veteres ineunt proscenia ludi,
Præmiaque ingentes pagos, & compita circum
Thesidæ posuere; atque inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Nec non Ausonii, Troja gens missa, coloni
Versibus incomtis ludunt, risuque soluto:
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis,
Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibique
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.

Habemus hic sacrificium in honorem Bacchi: habemus & ludos sacrificio junctos. In sacrificio, Baccho caper immolatur, quæ ei victima peculiaris: Nam cum Numinibus cæteris, ut ait Servius, varie pro qualitate regionum sacrificetur, ut Veneri Paphiæ tantum de thure; Genitrici vero, id est, Romanæ, etiam de victimis: Libero ubique caper immolatur. Observandum tamen, Ægyptios, festo Dorpiorum, Baccho suem immolasse. Herodot. Euterp. τῷ δὲ Διονύσῳ τῆς ἑορτῆς τῇ Δορπίῃ χοῖρον πρὸ τῶν θυρέων σφάξας ἕκαστος, διδοῖ ἀποφέρεσθαι τὸν χοῖρον τῷ ἀποδομένῳ τῶν συβωτέων. id est, *Dionyso, die solennitatis Dorpia, suem ante fores singuli jugulantes reddunt subulco illi, qui attulerat ipsam suem.* Causa hujus infortunii capro fuit, quod venenato suo morsu vitibus noceat. Ovid. 1. Fast.

Rode, caper, vitem, tamen hinc cum stabis ad aram,
In tua quod spargi cornua possit, erit.

Quos versus ex Græci Poetæ Eueni disticho factos esse observat Politianus, misc. cap. 26. quod tale est:

Κἤν με φάγης ἐπὶ ῥίζαν, ὁμῶς ἔτι καρποφορήσω,
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοι, τράγε, θυομένῳ.

Cujus pulcherrima est παρῳδία apud Suetonium in Domitiano, qui, ut edicti de excidendis vineis gratiam faceret, non alia magis re compulsus creditur, quam quod libelli sparsi cum his versibus erant:

Κἤν με φάγης ἐπὶ ῥίζαν, ὁμῶς ἔτι καρποφορήσω,
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι Καίσαρι θυομένῳ.

Quod enim vitis capro, hoc parodia Cæsari minitabatur: *vel si me ad radicem comederis, tantum tamen vini producam, quantum Cæsari immolando possit infundi.*

Capri mactati exta verubus colurnis torrebant. ut deinde ait Virgilius:

Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.

ut &

ut & caper post mortem pœnas daret, & corylus quæ vitibus quoque nocet, unde idem:

Neve inter vites corylum sere ——

In ipso sacrificio carmina canebantur, liba offerebantur. Virg. ibid.

Ergo rite suum Baccho dicemus honorem.
Carminibus patriis, lancesque & liba feremus.

Liba, quia Bacchus mellis repertor. Ovid. 3. Fast.

Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus idem,
Gaudet, & a Baccho mella reperta ferunt.

Horat. lib. 2. od. 19.

Fas per vicaces est mihi Thyadas
Vinique fontem, lactis & uberes
Cantare rivos; atque truncis
Lapsa cavis iterare mella.

Apud Athenienses sacrificio additus fuit Ἀσκωλιασμός, saltationis ludicræ genus, ipso præsertim Ascoliorum festo, quod parvorum Bacchi mysteriorum pars fuisse videtur. Utres (ἀσκοὺς) unctos inflatosque humi ponebant, ut in eos uno tantum pede insilientes facilius prolapsi risum circumstantibus moverent. quod hic ait Poeta:

inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Sic de miseri capri pelle ludebatur. Saltandi peritior præmium accipiebat vinum. Zezes comm. in Hesiod. Ἐγένετο δὲ τὰ ἀσκώλια οὕτως· Ἀσκοὺς πεφυσημένους, καὶ πνεύματος πεπληρωμένους τιθέντες κατὰ γῆς, ἑνὶ ποδὶ ἐφαλλόμενοι, ἄνωθεν τούτων ἐφέροντο, καὶ πολλάκις κατολισθαίνοντες εἰς γῆν ἔπιπτον, τοῦτο δὲ ἐποίουν τιμῶντες τὸν Διόνυσον, ὁ γὰρ ἀσκὸς δέρμα ἐστὶ τράγου. ὁ δὲ τράγος τοὺς θαλλοὺς τῆς ἀμπέλου τρώγων, λυμαίνεται ταύτην. *Fiebant autem hoc pacto Ascolia. Utres inflatos ventoque plenos humi deponentes, altero pede insiliebant, atque super iis ferebantur: tum sæpius labantes, in terram decidebant: faciebant autem id in honorem Dionysi, quoniam uter pellis est hirci, qui pampinos vitium comedens, illis obest plurimum.* Eosdem ritus describit Aristophanis Scholiastes in Plutum, pag. 52. Similis videtur ille Romanorum ludus, de quo Varro lib. 1. de vit. Pop. Rom. citante Nonio Mar-

Marcello, lib. 1. cap. 1. §. 76. *Etiam pelles bubulas oleo perfusas percurrebant, ibi cernuabant, A quo ille versus est in carmine: Sibi pastores ludos faciunt, cernui consualia.* Vel: *Ibi Pastores ludos faciunt coriis cernualia*, ut Scaliger ad Festum corrigit.

Caprum septentrionales populi multis post seculis superstitionibus suis diabolicis adhibuerunt, ut Georgius Sabinus elegia ad P. Bembum et Joh Meletius epistola ad Georg. Sabinum testantur, *vid. Boxhorn. hist. univers. pag.* 497. 498.

Ineptissimum hoc sacrum a gentilibus mutuati sunt Christiani quidam hæretici, qui ab eo cursu ἀσκοδρομῖται dicti sunt, vel, ut Philastrius scribit, ἀσκοδρογῖται. In Galatia hi fuerunt, utrem inflatum contegentes, bacchantes circuibant, non capientes illud Christi, *Matth.* 9. 17 quasi scilicet ipsi essent euangelici utres novi, bono vino repleti. *August. de hæres. cap.* 62. Sunt tamen, monente Gyraldo, *de histor. Poët. dialogo* 4. qui hos ludos non ab utribus, idest, ἀσκοῖς, sed a *scolo*, quod impedimentum itineris esse traditur, denominatos esse affirmant, vel a *scolio* carmine. de quo vide Stuckii antiquitates conviviales, *lib.* 3. *cap.* 20.

Romani in hoc Bacchi sacro incomta carmina, hoc est, antiqua lingua Romana composita, adeoque tunc ridicula canebant, faciem larvis obtegebant ne agnoscerentur qui hæc ludicra exercebant, ut & a mimis in theatro factitatum ad excitandum risum, quando

> *——— redit, ad pulpita notum*
> *Exodium, cum personæ pallentis hiatum*
> *In gremio matris formidat rusticus infans.*

Accedebant tandem *Oscilla*, quæ ex arbore suspendebantur. De „ vocis ἐτύμῳ hæc habet Salmasius, *de Tertull. de pallio. pag.* 130. „ Oscillum, libratio, αἰώρα. Significat etiam personam & lar„ vam. Cum στομάτιον, aut προσωπεῖον, significat, diminutivum „ est ab os. Sic enim Os osculum, oscillum: ut vas, vasculum „ & vascillum. unde oscillorum, ludricum, quod στοματίων Græ„ ci dicunt, apud Ausonium: & στομάτιον eburneum apud Enno„ dium At cum αἰώραν & librationem designat, aliam habet o„ riginem. Κῖνος Græce est κίνησις, ut δῖνος, ἡ δίνησις, & μῖμος,

„ ἡ

,, ἡ μίμησις. Latini, ut Mimum ex Græco τ̃ μίμησιν dixere. Glossæ: Cinus, τὸ νεῦμα. Isidoro Cini sunt indecentes oris tortiones motitationes, a voce cinus ἀπὸ κινοέσεως cillus, ut vinum villum: arvina arvilla: fritinus fritillus, &c. a cillus autem verbum cilleo antiquum, pro moveo vel inclino. Inde furcillas veteres Grammatici dictas interpretantur, quod his frumenta cilleantur, id est, moveantur. Inde compositum verbum obscilleo, quod oscilleo postea dixere: ut ostendo, pro obstendo, ostentum pro obstentum, & ostentare pro obstentare. A verbo oscillo vel oscilleo nomen oscillum: ut gubernum a guberno, monstrum a monstro, pandum τὸ ἐξαπέτασμα a pando, quod postea dictum est bandum. Oscilla apud Virgilium sunt αἰώραι, κινήσεις. Hæc ex Salmasio. Alii componunt ex *os* & verbo *celo* quod os celare personis sint soliti, qui hoc genere lusus utebantur. Alii, quod ora hostiarum in summis perticis figerentur. Alii tandem ab Oscis arcessunt, qui hos ludos exercuisse, & per Italiam sparsisse dicuntur. confer Vossii Etymol: in *Oscillum*.

Oscillatio vero lusus erat, quo impositi transverso tigno de arbore suspenso, alternis se mutuo extollebant & submittebant. Unde ducta metaphora; Tertullianus, de pallio: *Arietem, oscillum penduli impetus* vocat. Item mundum ex axe pendentem, *oscillum universitatis*. cap. 12. de anima. quomodo de terra Ovid. 6. Fast.

Terra pilæ similis, nullo fulcimine nixa,
Aere sublimi tam grave pendet onus.

Quod in libro Jobi, cap. 26. 7. dicitur: *Suspendit terram super nihilum*. Oscilla alii dixerunt esse membra virilia, de floribus facta, quæ suspendebantur per intercolumina, ita ut in ea homines, acceptis clausis personis impingerent, & ea ore cillerent, id est moverent, ad risum populo commovendum. Hoc in Orpheo lectum esse ait Servius. Hujus lusus causam alii ex Latio, alii ex Græcia arcessiverunt. Ex Latio quidem, quia, juxta Festum Latinus Rex, prælio, quod ei fuit adversus Mezentium, Cæritum Regem, nusquam apparuerit, judicatusque sit Jupiter factus Latiaris. Itaque per sex eos dies feriatos, liberos servosque requi-

rere

rere eum, non solum in terris, sed etiam qua videretur cœlum posse adiri per oscillationem, velut imaginem quandam vitæ humanæ, in qua altissima ad infimum, interdum infima ad summum feruntur. atque ideo memoriam quoque redintegrari initio acceptæ vitæ per motus cunarum, lactisque alimentum, quia per eos dies feriarum, & Oscillis moveantur, & lactata potione utantur. Eobanus Hessus a Virgilio hic tangi judicat morem sacrificandi antiquissimum, quo Diti & Saturno olim in Italia fiebat, de quo Macrob. Saturn. lib. 1. cap. 7. Cum enim Saturno humanis prius hostiis litassent, & Diti humana capita obtulissent juxta oraculum:

Καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Hercules alium & faustiorem sacrificandi ritum indicavit, nempe ut non capitibus humanis, sed oscillis ad similitudinem humanorum capitum factis, Ditem placarent, & Saturno non viros, sed accensa lumina, utraque enim φῶτα vocant Græci, offerrent. Plut. quæst. Rom. 30. Dionys. Halicarn. lib. 1. cap. 4. Ovid. Fast. 5.

Fama vetus, tunc, cum Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta fuere senis:
Falcifero libata Seni duo corpora gentes
Mittite, quæ Tuscis excipiantur aquis.
Donec in hæc venis Tirynthius arva, quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta Deo.
Illum stramineos in aquam misisse Quirites,
Herculis exemplo corpora falsa jaci.

Verum Oscillatio non in Saturni aut Ditis, sed in Bacchi sacris usitata fuit: ideoque hæc Herculis sacrificandi ratio huc nihil facit.

Qui vero ex Græcia hujus lusus originem derivant, fabulam, quam enarrat Servius, afferunt: „ Icarus Atheniensis Pater E-
„ rigones, quum acceptum a Libero Patre vinum mortalibus
„ indicaret, occisus est a rusticis, qui cum plus æquo potassent,
„ inebriati venenum se accepisse crediderant. Hujus canis re-
„ versus est ad Erigonem filiam, quæ cum ejus comitata vesti-
„ gia, pervenisset ad Patris cadaver, laqueo vitam finivit. Hæc,

Deo-

„ Deorum voluntate, inter astra relata est, quam vocant Virgi-
„ nem. Canis quoque ille est inter sidera collocatus. Sed post a-
„ liquantùm tempus, Atheniensibus morbus immissus est talis:
„ ut eorum virgines, furore quodam, compellerentur ad laque-
„ um; responditque oraculum: sedari posse pestilentiam illam,
„ si Erigones & Icari cadavera requirerentur: quæ cum diu
„ quæsita nusquam invenirentur, ad ostendendam suam devoti-
„ onem Athenienses, ut etiam ea in alieno quærere viderentur
„ elemento, suspenderunt de arboribus funem: ad quem se te-
„ nentes homines, hac atque illac agitabantur, ut quasi etiam
„ per aerem illorum cadavera quærere viderentur. Sed cum in-
„ de plerique caderent, inventum est, ut formas ad oris sui si-
„ militudinem facerent, & eas pro se suspensas moverent. Atque huc facit festum illud Atheniensium 'Αιώρα dictum, quod institutum fuit vel in honorem Erigones Icari filiæ: vel alterius Erigonæ, Ægisthi & Clytemnestræ filiæ. *Meurs. Græc. fer. Ouzeel. ad Min. Fel. pag.* 125. Concludit tamen Servius: Prudentiores dicere, sacra Liberi Patris ad purgationem animæ pertinere; Per oscilla autem maximum purgationis genus, videlicet aeris, intelligendum esse. Scripsit etiam Varro, citante Servio, suspendiosis, quibus justa fieri jus non sit, suspensis oscillis, veluti per imitationem mortis, parentandum esse. ad 12. Æn v. 603.

CAPUT. XIX.

Vesta terram & ignem veteribus notavit. Lustrationes per terram ab igne denominantur. Mundi purgatio per ignem, Purgatio animæ per ignem Spiritus Sancti. Ejus symbolum ignis θεοπετής. Sacra Molochi. Hirpini per ignem ambulantes. Galli, & incolæ insulæ Carolinæ vivos homines comburebant. Probatio per ignem apud Christianos. Lustrationes per fumum sulphuris, tædarum, verbenarum, roris marini, Sabinæ, præsertim Lauri, Kyphi, thuris, fœni, stipularum, & strobi.

Antiquissima antiquorum Romanorum Dea Vesta Terram simul & ignem significabat. Numa Pompilius, teste Plutarcho, Vestæ ædem fecit orbicularem, in cujus medio ignis esset æternus. Ovid. 6. Fast.

Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam,

Sed & deinde: *Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.*

Terræ autem ignem subesse indicatur eodem libro:

Vesta eadem est & terra: subest vigil ignis utrique,
Significant sedem terra focusque suam.

Hujus rei tres ex antiquis rationes producit Vossius, *de idolol. lib. 2. cap. 65.* quarum prima; quod ignes coelestes, quos sidera dicimus, vaporibus alantur, quos terra emittit. Secunda: quia terra ignes continet subterraneos, quos aperte arguunt Ætna, Vesuvius, Hecla, aliique montes etiam in America reperti. Tertia; quod ignis elementum sit permixtum aquis, aeri, & inprimis terræ. Nec enim terra tantum profert ustilia, ut ligna, car-

bones

bones fossiles, inprimis tessellas illas ustiles apud Batavos, de quibus elegans est Caspari Barlæi ænigma:

Dic, ubi terrarum pereant sua rura colonis,
Ipsaque concepto fomite flagret humus:
Et mox effossi vectentur navibus agri,
Naiadesque natent hic ubi Vesta stetit?

Verum etiam ignis per totam terram se diffundit; argumento vel hoc sit, quod terra si eam hyberno tempore effodias fumare soleat; quodque nix, quæ in agro recens inarato ceciderit, cito liquefiat. Non mirum ergo si lustrationes terreæ comprehendantur sub illis lustrationibus quæ per ignem fiebant. Serv. ad 6. Æneid. v. 742. *Animæ terra purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, deditæ scilicet corporalibus blandimentis, id est, transeunt in corpora terrena: & hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, qua exuruntur omnia, nam coelestis nihil perurit.* Ab igne autem hæ lustrationes denominabantur, quia hoc in eis elementum prædominatur maxime. Ex aqua & igni omnia nasci, cap. 17. dixi; unde alterum foemininum vocatur a Lactantio, *lib.* 2. *cap.* 10. Heraclitus, Parmenides, & omnis Stoa hoc rerum omnium principium statuebant: non sine causa ergo mundi novissimam purgationem Igne peragendam esse crediderunt. Hoc enim non ex sacris tantum literis manifestum est, siquidem, Petro, 2. ep. 3. 7. *qui nunc sunt coeli & terra asservantur igni in diem damnationis.* Sicut enim aqua diluvii foedum libidinis ardorem exstinxit: Sic ignis ultimæ conflagrationis mundi charitatis teporem ulciscetur. Verum nec gentiles penitus ignorarunt. Jupiter, apud Ovid. 1. metam.

Esse quoque in fatis reminiscitur, affore tempus
Quo mare, quo tellus, correptaque regia coeli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

Panætius, ut ait Cicero, 2. *de nat. Deor.* eventurum addubitabat, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum humore consumto, neque terra ali posset, neque remearet aer, cujus ortus aqua omni exhausta, esse non posset, ita relinqui nihil præter ignem, a quo rursus animante ac Deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Cæsi in acie Pharsalica,

apud Lucan. lib. 7.

Hos, Cæsar, populos si nunc non usserit ignis,
Uret cum terris, uret cum gurgite ponti:
Communis mundo superest rogus, ossibus astra Misturus. —

Sophocles, in excerptis Grotii. pag. 145.

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰώνων χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
χρυσωπὸς αἰθὴρ· ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
φλέξει μανεῖσ'· ἐπὰν δ' ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθὸς.
Γῆ δενδρέων ἔρημος· οὐδ' ἀὴρ ἔτι
πτερωτὰ φῦλα βαστάσει πυρούμενος.
Κἄπειτα σώσει πάνθ' ἃ πρόσθ' ἀπώλεσε.

Nam veniet ille, veniet haud dubie dies
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum spreta furens
Terras & illis quicquid est sublimius
Depascet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nulla jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aër pascet aligerum genus:
Mox reddet idem cuncta quæ exitio dedit.

Certa autem temporum revolutione, & magni anni Platonici periodo, ex contrariorum incremento diluvia & incendia fieri putabant, quod docet Cicero in somnio Scipionis, &, qui illud explicavit, Macrobius, *lib.* 2. *cap.* 10. Sed legatur Lipsius, *physiol. Stoic. lib.* 2. *dissert.* 22. An autem ignis ille ex septentrionalibus locis sit exarsurus, ubi terræ globus magis prominet, atque ubi cometarum ignes multo facilius oriuntur, ut docent Physici; item an hunc ignem ultimæ mundi conflagrationis, quadraginta annorum siccitas sit præcessura, quo temporis tractu Iris in cœlo non sit videnda? inter curiosas otiosorum quæstiones referimus. Non enim erit ignis ille qualem nos, sed qualem Deus novit.

Non minorem ergo Ignis quam aqua purgandi vim habet. Aurum,

rum, aliaque metalla per eum sane purgantur. Spiritus Sanctus cujus divino afflatu a peccatis purgamur indies, igni se assimilat. quare Johannes Bapt. non minus igne quam aqua nos baptizandos esse clamat. *Matt.* 3. non sensu quorundam hæreticorum qui baptizandis quoque stigma inurebant: Sed igne coelesti, Spiritu S. qui est Spiritus judicii, Spiritus incendii, atque exustionis, *Jes.* 4. qui veteres peccati reliquias in anima nostra hærentes exurit, atque expellit; non secus ac agris

—— Omne per ignem

Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor.

Ideoque per visibile Ignis symbolum sæpiuscule se manifestavit Ecclesiæ. Designatus enim est per Ignem θεόπεμπτον, in summi Sacerdotis Aharonis inauguratione victimas comburentem. *Lev.* 9. Designatus est per ignem eodem modo coelitus delapsum, cum Salomo templum a se extructum dedicaret. 2. *Chron.* 17. Designatus denique est per continuum sacrificiorum ἐμπυρισμὸν super altare. Qui enim altare victimam sanctificare posset, nisi aliquid sit ἐπάνω αὐτῶ, quod & ipsum altare & victimam sanctificet? ut Christus innuit, *Matt.* 23. 19, 20. Deus enim totam Veteris Testamenti παιδαγωγίαν noluit esse θρησκείαν σαρκικὴν, sed spiritualem λογικὴν pro modulo ætatis, & œconomiæ sub Vet. Testamento. Ignis quoque symbolum erat externum, quo se initio Novi Testamenti, in Pentecostes celebritate exhibere voluit, *Act.* 2. Hæc & similia æmulatus Dæmon, suos quoque cultores in divinationibus, in sacrificiis, maxime autem in lustrationibus igne uti voluit.

Lustrationes per ignem vel flamma peragebantur, vel fumo.

Ad primum genus pertinent nefanda Molochi sacra, in Palæstina & circum jacentibus regionibus, etiam a Judæis celebrata, qui in valle filii Hinnomi; quam a tympanorum sono, ne puerorum morientium ejulatus exaudirentur, excitato, *Tophet* denominarunt. De his sacris Judæorum Magistri dissentiunt, utrum februati tantum fuerint pueri, an vero præterea cremati? Ex multis scripturæ locis videre est, liberos a parentibus per ignem esse traductos. Lev. 18. 21. *De semine tuo ne des ad transducendum Molecho.* Deut. 18. 10. *Ne reperiatur inter vos, qui fili-*

um aut filiam per ignem traducat. quod inter peccata Regis Menaslæ numeratur. 2. *Reg.* 21. 5. Josias autem hunc Molocho exhibendum honorem impedivit 2. *Reg.* 23 10. hæc traductio non erat crematio liberorum; sed sebruatio, hoc est, purgatio sive expiatio quædam, qua per spatium inter duos ingentes ignes intermedium, vel a Camaris sive Sacerdotibus, vel ad eorum præscriptum a parentibus ipsis, aut ducebantur aut gestabantur infantes. Ritus illius traductionis describuntur a Maimonide, de idolol. cap. 6. §. 5. כיצד היה עושה מדליק אש גדולה ולוקח מקצת מזרעו ומוסרו לכומרים עובדי האש והכומרים נותנין הבן לאביו אחר שמסרו כדי להעבירו באש ברשותו ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש ברשות הכומרים ומעבירו ברגליו מצד זה לצד אחר בתוך השלהבת לא שהיה שורפו למולך כדרך ששורפין בניהם ובנותיהם לעבודה אחרת אלא בהעברה בלבד היתה עבודה זו ועושים כן למלך *Quomodo (id fiebat?) Accenso igne magno, partem sui accipiebant seminis, quam dein Sacerdotibus igni servientibus tradebant. At Sacerdotes ubi filium accepissent, eum patri restituebant, quo ipse ex sententia sua eum per ignem traduceret. Igitur pater filium, permissu sacerdotum per ignem agebat. Pedibus autem jubebat transire, donec, flammæ quicquid erat, emensus foret. Non enim Molocho eum comburebant, quomodo liberos suos aliis exurebant Diis: sed cultus ille Molochi tantum in transitu consistebat.*

Aliis autem Scripturæ locis docemur, hanc superstitionem in sola februatione non stetisse, sed vivicomburium fuisse. Ps. 106. 37. *Immolaverunt* (ויזבחו) *filios suos & filias suas dæmoniis.* Idem. 2. Reg. 17. 31. *Illi qui erant de Sepharvaim, comburebant filios igni, Adramelech, & Anamelech, Diis Sepharvaim.* Quæ numina ad Molochum facile reducuntur. Nempe ut *Adramelech* magnificum ac fortem Molochum sive Regem: At *Anamelech* responsum sive oraculum Molochi signet. Quæ discrepantia facile tollitur, si quis discedat in sententiam Joh. Gerh. Vossii, qui existimat, ubi traductionis solius meminit scriptura, signari non cremationem, sed tantummodo deductionem duos inter ignes. Fatetur tamen, præter hanc februationem, quæ in familiis omnibus, rebus etiam prospere fluentibus, obtineret, fuisse etiam vivicomburium carissimorum pignorum, & quidem ex fiore populi; quo in magnis calamitatibus placari Deum posse arbitrabantur.

Voss.

Voss. de idolol. lib. 2. cap. 5. Sched. de Diis Germ. syngr. 2. cap. 33.

Hujus cultus non unam imaginem, ait Coccejus, *ad Sanhedr. pag.* 63. nobis Rabbini ex archivo traditionum, aut conjecturarum suarum depromserunt: דרך העברה היכי דמי אמר אביי שרגא דליבני באמצע נורא מהאי גיסא ונורא מהאי גיסא רבא אמר כמשוורתא בפוריא: id est: *per modum traductionis. Cujusmodi illa est? Ait Rabbi Abbai, Ordo laterum in medio erat. Ignis hinc inde ardebat: Rabba ait: ut qui saltant in festo sortium.* Ne ambulet sed saliat, quemadmodum pueri in festo sortium solent, trans foveam in igne subter accenso, saltare.

Imago Molochi, pro numero Planetarum, septem habebat conclavia: quorum in primum offerebant similam, in alterum turturem, in tertium ovem, in quartum arietem, in quintum vitulum, in sextum bovem, in septimum filium. Postremum hoc proprie Solis erat, ut Numinis excellentissimi, & reliquorum moderatoris. unde & honos redibat ad Solem, in quocunque conclavi offerretur: sed proprius ille honos cum homo immolaretur. Summo enim Deo summa convenit victima. An autem Saturnus aut Venus per Molochum intelligendi, vide disputantem Vossium, loco citato. Item Seldenum de Diis Syris: & Interpretes veteres ac recentiores in locum Act. 7. 43. ac Saubertum, *de sacrif. cap.* 21. Leusd. *Philos. mixt. dissert.* 42. Imprimis Spencerum, *de legg. Hebr. ritual. lib.* 2. *cap* 10.

Hæc superstitio ad alias quoque gentes transiit. Plin. lib. 7. cap. 2. *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro, sunt paucæ familiæ, quæ Hirpiæ vocantur, quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur, & ob id perpetuo Senatus-consulto, militiæ, omniumque aliorum munerum vacationem habent.* Apud Virgilium. 11. Æn. Aruns precatur:

Summe Deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna.

Sil. Italicus, lib. 5. Flaminius Cos. Æquanum Soracte satum noscens,

noscens,

—— Patria cui ritus in arvo,
Dum piger arcitenens accensis gaudet acervis;
Exta ter innocuos late portare per ignes,

Sic alloquitur:

Sic in Apollinea, semper vestigia pruna
Inviolata teras, victorque vaporis ad aras
Dona serenato referas solemnia Phœbo.

Quod autem a Virgilio pietate facere freti dicuntur, ad illud Servius ex Varrone notavit: Hirpinos per ignem ambulaturos medicamento quodam plantas ungere. vide & Strabonem, *lib.* 5.

Apud alias gentes sacra etiam & simulachra fuerunt Molochi sacris simillima. De Gallis, Cæsar, *lib.* 6. *de bell. Gall.* refert, eos habere simulachra immani magnitudine, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complere soliti fuerint, quibus succensis circumventi flamma homines exanimentur. Ab Hispanis orbem lustrantibus reperta est insula, quam a Carolo Carolinam dixerunt, in qua frequentes viderunt statuas Deorum cereas, quibus illi infantes & puerulos, quos immolare statuebant, inclusos, igne admoto, crudelitate nefaria necarunt. Hæc narrat Stuckius, *de sacrif. gentil. fol.* 42. hunc falli putat Hornius, *Orig. Americ. pag.* 125. 126. Eandem tamen historiam habet Vives *ad Augustin. de Civ. Dei. lib.* 7. *cap.* 19. &. Hospinianus *de Orig. monach. fol.* 167.

Ex gentilismo hoc catoëthes ad Christianismum quoque dimanavit. Patres Concilii Constantinopolitani sexti, in Trullo habiti, can. 65. quem allegat Dion. Vossius, in locum Maimonidis paulo ante recitatum, sic loquuntur: τὰς ἐν ταῖς νεομηνίαις ὑπό τινων, πρὸ τῶν ἰδίων ἐργαστηρίων ἢ οἴκων ἀναπτομένας πυρκαϊάς, ἃς καὶ ὑπεράλλεσθαι τινες, κατά τι ἔθος ἀρχαῖον, ἐπιχειροῦσιν, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσομεν. hoc est: *Qui in noviluniis a quibusdam ante officinas & domos accenduntur, rogos (supra quos etiam antiqua consuetudine transilire audent) cessare jubemus.*

Huc referri posset probatio innocentiæ quæ per ferrum candens vel manibus versatum, vel pedibus calcatum multis popu-

lis

tis usitata fuit. cujus memorabile exemplum, quod Othoni III. Imp. contigit, narratur Lipsio, *monit. & exempl. Polit. lib. 2. cap.* 9. videantur præterea, Delrio *disquis. magic. lib.* 4. *quæst.* 4. Camer. *hor. subcis. cent.* 2. *cap.* 18. Loccen, *antiq. Sueogoth. lib.* 1. *cap.* 7. Dempst. ad Rosin. antiq. *lib.* 8. *in fine*

Lustrationes per fumum variæ fuerunt: talibus enim odoramentis solis olim faciebant gentiles, quod proprie est θύειν, ut ostendit Cl. Grævius, ad Hesiod. v. 337. varietas autem hæc orta est ex materia vel pabulo quo ignis nutriebatur quod vel ex mineralibus fuit, vel ex herbis.

Mineralia erant Sulphur & tædæ: quæ conjungit Juvenalis, sat. 2.

> —— *Cuperent lustrari, si qua darentur*
> *Sulphura cum tædis.* ——

Sulphur in religionibus locum habet ad expiandas suffitu domos. *Plin. lib.* 35. *cap.* 15. hæc ratio est quare Græci θέειον, ist est, divinum denominaverint. Eustath. ad Iliad. Π. pag. 386. Θέειον ἢ τὸ θέαφον λέγει, ἢ λέπλην αἰθάλην πυρὸς, καθά τισι τῶν παλαιῶν δοκεῖ. ἢ καὶ εἶδος τι θυμιάματος, ὁ ἐπὶ καθαρμῷ καὶ ἀποτροπιασμῷ μαλαχειρίζοντο, διὸ θεῖον αὐτὸ εἶναι ἐδόκει. καὶ ἐντεῦθεν ἐκλήθη, πλεονασμῷ τοῦ ε. Theocr. Id. 25.

> —— Καθαρῷ δὲ πυρώσατε δῶμα θεείῳ

Homor. od. χ. Οἶσε θέειον γρηῦ κακῶν ἄκος, οἶσε δέ μοι πῦρ,
Ὄφρα θεειώσω μέγαρον.

Porta sulphur anus, malorum medelam, porta autem mihi ignem; Ut fumigem domum. Ubi Eustath. θέειον, θυμιάματος εἶδος, καθαίρειν δοκοῦντος τοὺς μιασμοὺς, διὸ καὶ διαστείλας, κακῶν ἄκος αὐτὸ φησιν ὁ ποιητής & in fine: ὅτι δὲ θεῖον ἐστιν ἐνταῦθα νοῆσαι, καὶ τὸ θέαφον τὸ λεγόμενον δηλαδὴ θεῖον ἄπυρον, δηλοῦσιν οἱ παλαιοί. Καὶ θεῖον μὲν, ἴσως διὰ τὸ καινὸν τῆς αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ τεράστιον. ἢ διὰ τὸ ἀνάγεσθαι ἔνθα τὰ θεῖα. ἢ καὶ διὰ τὸ θεόθεν εἶναι, μετὰ προσθήκης δὲ θεῖον ἄπυρον. βραχὺ γὰρ ψαῦσαν πυρὸς ἀνάπτεται. ἢ ὅτι οὐ χρὴ ἁπλῶς πυροῦσθαι αὐτὸ διὰ τὸ δύσοσμον. Deinde Ulysses rursus:

> Πῦρ νῦν μοι πρώτιστον ἐνὶ μεγάροισι γένεσθαι.
> *Ignis nunc mihi primum in domibus fiat.*

Postea autem nutrix Euryclea

Ἤνεγκεν δ' ἄρα πῦρ καὶ θήιον, αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς
Εὖ διεθείωσεν μέγαρον, καὶ δῶμα, καὶ αὐλήν.
Portavit ignem & ſulphur; At Ulyſſes
Bene fumigavit cœnaculum, & domum, & aulam.

Ovidius, 4. Faſt. de luſtratione ovilium Palilibus inſtituta:

Cæruleì fiant puro de ſulfure fumi,
Tactaque fumanti ſulſure balet ovis.

Virgilius in Ciri:

At nutrix patula componens ſulphura teſta
Narciſſum, caſiamque herbas incendit olentes.

Cauſam indicat P. Lotichius, Poetarum Germaniæ, ſui ſeculi, ſuaviſſimus, qui Ecl. 5. ſic canit;

Spargite coeruleos mihi, ſulfura, ſpargite fumos.
Sulphuris in terræ gremio diffuſilis humor
Gignitur, & rerum cauſas cuſtodit, & ortus:
Idem etiam magicis tactus ſuffitibus herbas
Adjuvat, & coecos quibus uritur implicat ignes.

Tædas Mitth. Martinius, in Etymologico, ait eſſe morbum peculiarem pini ſylveſtris, qui etiam, ſed raro, accidat, larici; quando non tantum cor arboris, ſed & reliqua ejus ſubſtantia in pinguitudinem eſt mutata. Nos Belgæ **Kiänholt** vocamus. Hæc ligna aliis fortaſſe regionibus incognita, nobis hic ſunt notiſſima. In agro enim Zutphanienſi ſub terra inveniuntur illis locis, ubi ruſtici teſſellas uſtiles, quas *turfos* vocant, magna copia effodiunt, quare inter mineralia eis locum aſſignavi, Florus, lib. 3. cap. 3. in tractu Venetiæ Italiam molliſſimam eſſe ait: talis eſt & ille tractus ubi hæ uſtiles teſſellæ, & ſimul tædæ incendio aptæ eruuntur: Nos **veenen** appellamus, quæ vox a venetiæ appellatione quam minimum diſtat. Effodiuntur autem talium tædarum non tantum fragmenta, radices, rami, trunci; ſed integræ arbores, quod ſæpe mirati ſumus cum cauſam ignoremus. Nam quæ ſcribit P. Nannius, *miſcellan. lib. 10. cap. 2.* littoralibus & paludoſis Hollandiæ locis forte conveniant, quomodo autem Zutfanienſi agro ſublimiori, & à mari procul diſſito, convenire poſſint non video. Hæc ligna in ignem conjecta, non modo luculentum faciunt focum, lucemque de ſe ſpargunt clariſſimam adeo ut *Nec-*

nocturna quidem carpentes pensa puellæ, alia ex candelis luce egeant, neque adeo dependeant *lychni laquearibus altis Incensi*, *ut noctem flammis funalia vincant:* Verum etiam de se gratissimum quaqua versum spargunt odorem, ut mirum videri non debeat tales tædas in lustrationibus adhibitas fuisse.

Inter herbas primum locum obtinent *Verbenæ* virgulta semper virentia, jucundi odoris, tales enim quæ ustalatæ quoque odorem de se spargerent in lustrationibus adhibebantur. Ecl. 8. *Verbenasque adole pingues.* —— Et quævis virgulta religioni apta *verbenæ* dicebantur. *Hierabotane*: hoc est, herba sacra, qua Feciales & Pater patratus coronabantur. *Plin. lib. 25. cap. 9.* Servius ad Ecl. 8 innuit quosdam per verbenas ramos olivarum intelligere, quia pingues, sed & hoc de palma ac lauro dici posse. Alios autem rorem marinum. sed multo clarius ad illa, 12. Æneid. *Verbena tempora vincti. Verbena*, inquit, *proprie est herba sacra*, *ros marinus*, *ut multi volunt*, *id est*, λιβανωτὶς, Licutagonis *sumta de loco sacro Capitolii*, *qua coronabantur Feciales & Pater patriatus fœdera facturi*, *vel bella indicturi. Abusive tamen verbenas vocamus omnes herbas sacratas*, *ut est laurus*, *oliva*, *vel myrtus. Terentius:* Ex ara sume hinc verbenas. *Nam myrtum fuisse Menander testatur*, *de quo Terentius transtulit.* Sic hunc locum correxit Vossius in Etymolog. voce *Verbenæ.* Nam *Licutagonis* plane corruptum ex *Libanotis*, & pro *ros maximus*, legendum esse *ros marinus*, cum vox Libanotis indicat satis, tum ex ejusdem Servii verbis ad Ecl. 8. manifestum est. Sic sentit Vossius; Verum cum hanc herbam Apulejus cap. 3. de virtut. herb: *lustraginem* vocet, sine dubio ejus in sacris usum indicans, quin pro *Licutagonis* legendum sit *Lustraginis*, retenta apud Servium voce λιβανωτὶς, dubitari non potest.

Rorem marinum ab Ovid. 4. Fast. quidam indigitari volunt illo versu,

Ure mares oleas, *tædamque. herbasque Sabinas*,
Et crepet in mediis laurus adusta focis.

Ubi pro *mares oleas* legi volunt *maris rores.* de herba Sabina, videatur Plinius lib. 24. cap. 11. aliique rei herbariæ scriptores. Propert. *lib. 4. el. 3. Flore sacella tego*, *verbenis compita velo*,

Et crepat ad medios herba Sabina focos.

Sabinam & laurum conjungit Ovid. 2. Fast.

Ara dabat fumos herbis contenta Sabinis,
Et non exiguo laurus adusta foco.

Laurus sanguinis purgandi vim habere creditur, dicta quasi *lautus* a lavo. *Festus*: *Laureati milites sequebantur currum triumphantis, ut quasi purgati a cæde humana intrarent urbem. Itaque eandem laurum omnibus suffitionibus adhiberi solitum erat: vel quod medicamento siccissima sit: vel quod omni tempore viret, ut similiter resp. vireat* Plin. lib. 15. c. ult. *Suffimentum cædis hostium & purgatio. Adeoque in profanis usibus pollui laurum & oleam fas non est, ut ne propitiandis quidem numinibus accendi ex his altaria aræve debeant.* Phœbo sacra fuit: omitto Poetarum μύθους. Plutarchus, *in libro de E I apud Delphos*, Apollinem dicit Phœbum nominari, quia hoc vocabulo antiqui omnia casta & pura designaverunt. Sicut Thessali Sacerdotes, nefastis diebus privatim & extra templa degentes φοιβονομεῖσθαι. id est, lustrari dicuntur. Scilicet puro Deo pura arbor recte dicata est. Divini aliquid in hac arbore latere veteribus persuasum fuit. Credebant illi vim inesse malum averruncandi; patet ex proverbio, quod ex Suida refert Erasmus: Δαφνίνην φορῶ βακτηρίαν, *laureum baculum gesto*; quomodo loquuntur, qui insidiis appetiti feliciter periculum effugerunt. Tales ramos Αἰσάκους proprie nuncupabant. Hesychius: Αἴσακος ὁ τῆς δάφνης κλάδος, ὃν κατέχοντες ὕμνουν τοὺς θεούς. Fulmine eam non tangi adeo verum credidit Tiberius Imp. ut propterea nunquam non lauream coronam gestaret. *Suet. Tib. cap.* 69. Experientia contrarium tamen docet. Superstitiosi laurum in os capere solebant: ait Theophrastus, charact. cap. 16. ubi hæc notavit Casaubonus, „Nescio an huic similis superstitio sit, quam apud Hieronymum „in Marcellæ viduæ epitaphio annotavimus, Sic ille: *Nec mi-„rum si in plateis, & in foro rerum venalium, fictus ariolus stultorum „verberet nates, & obtorto fuste dentes mordentium quatiat.* Nam „ariolorum consuetudo (colligi potest ex Seneca de vita beata) „laurum gestare, cum per urbem incederent, quam fustem vi-„detur Hieronymus vocare, quia erat, credo, virga majuscula „e lauro. Hesychius: Ἰθυντήριον, ὃ φέρουσιν οἱ μάντεις σκῆπτρον ἀπὸ

„δά-

,, δάφνης. Sane Poetæ dicuntur *laurum mordere* Juvenali, & Caſ-
,, ſandra δαφνηφάγος a Lycophrone appellatur: quod quomodo
,, critici explicent non eſt obſcurum. Apud Æſchylum in Aga-
,, memnone habitus vatis eſt, ut amictus veſte vatum propria,
,, quam Poeta appellat χρηστηρίαν, manu ſcipionem geſtet, & co-
,, ronam collo appenſam: Nam ait Caſſandra ſe habere Καὶ σκῆπ-
τρα, καὶ μαντεῖα περὶ δέρῃ στέφη. Hæc Caſaubonus. Sibylla apud Ti-
bull. lib. 2. eleg. 6.

Vera cano, ſic uſque ſacras innoxia laurus
Veſcar, & æternum ſit mihi virginitas.

Præterea laurus igni injecta crepitum edit, Lucret. lib. 6.

Nec res ulla magis quam Phoebi Delphica laurus
Terribili ſonitu flamma crepitante crematur.

Cujus rei cauſas in natura latentes inveſtigavit Scaliger adverſ. Cardan. exerc. 180. §. 3. ſed hoc ipſo crepitu vaticinari credebatur. ſi non ederet ſonum, mali index erat, Propert. lib. 2. eleg. 28.

Et tacet extincto laurus aduſta foco.

Contra autem ſi creparet vehementius, Tibull. lib. 2. eleg. 6.

Et ſuccenſa ſacris crepitet bene laurea flammis,
Omine quo felix & ſacer annus eat.
Laurus ubi bona ſigna dedit, gaudete coloni,
Diſtendet ſpicis horrea plena Ceres.

Plin. lib. 15. cap. ult. *Laurus manifeſto abdicat ignes crepitu & deteſtatione.* Alciatus, embl. 22.

Præſcia venturi laurus fert ſigna ſalutis,
Subdita pulvillo ſomnia vera facit,

Hinc Poetis bene ominatur Owenus:

Laurus in igne crepat, vivunt in funere Vates.
Fallor? an hinc vatum gloria laurus erat.

Adde Paſchalium de coronis, lib. 8. cap. 10. —— 15. Plutarchus, *in libro de Iſide & Oſiride*, 4. *ultimis capp.* herbas quaſdam enumerat aliaque, quibus Ægyptii ſuffitiones faciebant, quibuſque accenſis, propter flammæ vim diſſipantem ac diſſolventem, aerem attenuari ac purgari credebant: qualia reſina, myrrha, quam Ægyptii *Bal* nominant, quod delirationis amolitionem no-

tat: & ligna odorata, ut cupressi, juniperi, piceæ. Inprimis vero illis celebratur *Kyphi*, quæ est mixtura sedecim rerum in unum composita, mellis, vini, uvæ passæ, cyperi, resinæ, myrrhæ, asphalath:, seselis, junci odorati, bituminis, folii ficulni, rumicis, juniperi utriusque, (duos enim nominant, majorem & minorem) cardamomi & calami. Harum vero rerum compositionem ac mixturam non temere, sed religiose admodum [illegible] bit idem Plutarchus; Seplasiariis enim, dum hæc misc[illegible] literæ recitantur. Sed & in ipso harum specierum numero [illegible] quid credebant. Tandem usum hujus Kyphi in animi [illegible] tim purgationibus ostendit, sive odore, quem exhalet, [illegible] am si ad bibendum temperetur.

Thus ad placandos Deos adhibitum esse manifestum est, [illegible] Saubert. de sacrif. cap. 24. Inter προθύματα [illegible] thure usus est Hercules sacrificium auspicaturus. Ovid. [illegible] tam. *Thura dabat primis & verba precantia flammis*. In aliis [illegible] tionibus ejus quoque usus fuit. Plaut. amphitr. act. 2. sc. [illegible] 107, 108.

Sed, mulier, postquam experrecta es, prodigiali Jovi
Aut mola salsa hodie, aut thure comprecatam oportuit.

Palilibus, festo Romanorum antiquissimo, accendebantur *fœni ac stipularum* acervi, quorum fumo pastores se lustrabant, unde Persius, sat. 1. *fumosa Palilia fœno*. Tibull. lib. 2. el. 5.

At madidus Baccho sua festa Palilia pastor
Cantinet, a stabulis tunc procul este lupi.
Ille levis stipulæ solennes potus acervos
Accendet, flammas transilietque sacras.

Propert. *Cumque super raros fœni flammantis acervos*
Trajicit immundas ebria turba dapes.

Ovid. 4. Fast. *Moxque per ardentes stipulæ crepitantis acervos*
Trajicias celeri strenua membra pede.

De Strobo, Plin. lib. 12. cap. 17. *In Carmanis Strobum arborem ad suffitus peti [illegible], perfusum palmeo vino accendi [illegible].*

p. 255

CAPUT. XX.

Lustratio per ignem & aquam simul, in nuptiis: post funera. Palilibus: quæ ratio? Mel aquæ loco adhibitum. Aqua sanguine mixta in supplicum expiatione.

ELementa singula in lustrationibus adhibita vidimus: Sæpius autem eadem, aquam præsertim & ignem conjunxerunt. Nonius in vocabulo *Puriter*, ex Nævio, Virgine prægnante: *Sequere me, puriter volo facias, igni atque aqua volo hunc accipere.* idque præsertim in Nuptiis: Ovid. 2. de arte:

Quot facient justos ignis & unda viros.

Festus: *Facem in nuptiis in honorem Cereris preferebant, aquaque spargebatur nova nupta: sive ut casta puraque ad virum veniret: sive ut ignem atque aquam cum viro communicaret.* Idem in *Aqua. Aquam accipiunt nuptæ & ignem, quia hæ duæ res humanam vitam maxime continent.* Var. lib. 4. de L. lat. *nascendi causa duplex ignis & aqua. ideo ea nuptiis in limine adhibentur, quod ibi semen, & aqua femina, quod foetus ab ejus humore, & eorum junctione fuit Venus.* Servius ad 4. *Æn. v.* 167. *Varro dicit, Aqua & igni mariti uxores ducebant, unde hodieque & faces prælucent, aqua petita per felicissimum puerum aliquem, de puro fonte, interest nuptiis, de qua nubentibus solebant pedes lavari.* Plutarch. Probl. Rom. 1. etiam hunc rationem reddit: διότι τὸ πῦρ καθαίρει, καὶ τὸ ὕδωρ ἁγνίζει, δεῖ δὲ καθαρὰν καὶ ἁγνὴν διαμένειν τὴν γαμηθεῖσαν. *Quia ignis purgat, & aqua mundat, oportet autem puram & mundam permanere nuptam.* Val. Flaccus, lib. 8. Argon.

Inde ubi sacrificas cum conjuge venit ad aras
Æsonides, unaque adeunt, pariterque precari
Incipiunt, ignem Pollux undamque jugalem
Prætulit. Propert. lib. 4. eleg. 12.

Mox

Mox ubi jam facibus cessit pretexta maritis,
Vinxit & acceptas altera vitta comas.

Ubi Lipsius legit in vet. cod. *aspersus;* quod & ipsi placet, refertque ad aspersionem aquæ nuptiis solennem. De qua idem, lib. 4. eleg. 3.

Et stygio sum sparsa lacu, nec recta capillis
Vitta data est, nupsi non comitante Deo.

Lipsi. ad Tacit. Annal. 3. excurs. I. Sic. l. penult. D. don. inter vir. & uxor. *Priusquam uxor aqua & igni acciperetur.*

Post funera idem fiebat. Festus in *Aqua. Funus prosecuti redeuntes ignem supergrediebantur aqua dispersi, quod purgationis genus vocabant suffitionem.* Sic & festo Palilium. 4. Fast.

Certe ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem
Sæpe tuli plena februa tosta manu.
Certe ego transilui positas ter in ordine flammas,
Virgaque rorales laurea misit aquas.

Et postea: *Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustret,*
Unda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus & fixis decorentur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Cœrulei fiant puro de sulfure fumi
Tactaque fumanti sulfure balet ovis, &c.

Postea iterum: —— *vivo perlue rore manus:*
Moxque per ardentes stipulæ crepitantis acervos
Trajicias celeri strenua membra pede.

Deinde rationes conjunctionis horum duorum elementorum subjungit:

1. *Omnia purgat edax ignis, vitiumque metalli*
Excoquit: idcirco cum duce purgat oves.
2. *An quia cunctarum discordia semina rerum*
Sunt duo discordes ignis & unda Dei,
Junxerunt elementa patres, aptumque putarunt
Ignibus, & sparsa tingere corpus aqua.
2. *An quod in his vitæ causa est.* 4. *hæc perdidit exul:*
5. *His nova fit conjux, hæc duo magna put[illegible]*
Vix equidem credo. 6. *Sunt qui Phaëtonta re[illegible]*

Cre-

Credunt, & nimias Deucalionis aquas.
7. *Pars quoque cum saxis pastores saxa feribant,*
Scintillam subito prosiluisse ferunt.
Prima quidem periit: stipulis excepta secunda est.
Hoc argumentum flamma Palilis habet.
8. *An magis hunc morem pietas Æneia fecit.*
Innocuum victo cui dedit ignis iter?
9. *Hoc tamen est vero propius, cum condita Roma est*
Transferri jussos in nova tecta Lares,
Mutantesque domum tectis agrestibus ignem
Et cessaturæ supposuisse casæ.
Per flammas saluisse pecus, saliisse colonos,
Quod sit natali nunc quoque Roma, tuo.

Achilles & aqua Stygia tinctus est, ideoque toto corpore invulnerabilis, excepta parte qua tentus est: *Serv. ad 6. Æn. v. 37.* & igni; *Apollon. 4. Argon:*

Ἡ μὲν γὰρ βροτέας αἰεὶ περὶ σάρκας ἔδαιεν
Νύκτα διὰ μέσσην φλογμῷ πυρός, ἤματα δ᾽ αὖτε
Ἀμβροσίῃ χρίεσκε τέρεν δέμας, ὄφρα πέλοιτο
Ἀθάνατος, καὶ οἱ στυγερὸν χροῒ γῆρας ἀλάλκοι.

Thetis nempe, mater Achillis
Urere mortales nocturno tempore carnes
Consuerat flammis, ungebat luce diurna
Ambrosia tenerum corpus, quo quicquid adesset
Mortale eximeret, tristem lueretque senectam.

Vide & Didymum ad Iliad. π. v. 36.

In mysteriorum lustratione juxta ignem Mel requirebatur, sed quod hic loco aquæ erat. Porphyrius. lib. de antro Nymph. Ὅταν μὲν οὖν τοῖς τὰ λεοντικὰ μυουμένοις εἰς τὰς χεῖρας ἀνθ᾽ ὕδατος μέλι νίψασθαι ἐγχέωσι καθαρὰς ἔχειν τὰς χεῖρας παραγγέλλουσιν, ἀπὸ παντὸς λυπηροῦ, καὶ βλαπτικοῦ, καὶ μυσαροῦ. Καὶ ὡς μύστῃ καθαρτικοῦ ὄντος τοῦ πυρὸς οἰκεῖα νίπτρα προσάγουσι, παραιτησάμενοι τὸ ὕδωρ ὡς πολεμοῦν τῷ πυρί.

Aqua melli juncta, Sophocl. oedip. Colon. absque vino: ὕδατος, μελίσσης, μηδὲ προσφέρειν μέθυ.

In supplicum expiatione aqua sanguine expiandi miscebatur.

 Athe-

Athenæus, lib. 9. circa finem, ex Dorotheo hoc in ſupplicum expiatione ſtatutum eſſe ait: Ἔπειτα ἀπονιψάμενος αὐτὸς, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ σπλαγχνεύοντες, ὕδωρ λαβὼν κάθαιρε, ἀπόνιζε τὸ αἷμα τοῦ καθαιρομένου, καὶ μετὰ τὸ ἀπόνιμμα ἀνακινήσας εἰς ταυτὸ ἔγχεε. *Cum laveris manus, & qui viſcerationis participes ſunt, ejus qui expiatur, ſanguinem, aqua ſumta purifica & ablue, ac poſt eam ablutionem agitatum & in unum coactum affunde.*

Brachmanes Calecutani populum aqua candidi galli gallinacei ſanguine mixta expiant. Carolin. hodiern. gentil. *part.* 1. *cap.* 22. Aqua roſacea, Peguani. *ibid.* Guinenſes ſe filioſque ſuos aqua, cui innatat lacerta, luſtrant. *ibid. part.* 2. *cap.* 4. De aliis hodiernorum gentilium luſtrationibus agit idem; *lib.* 1. *cap.* 11. *ſect.* 4. De Ruſſis. *part.* 3. *cap.* 2.

CAPUT. XXI.

Ovum in Luſtrationibus adhibitum. In eo elementa omnia. Myſtice mundum ſignificabat, in Orgiis Bacchi. Κυάμος *nomine ovum intellexit Pythagoras. Similia apud Japonenſes, Sinenſes. Ovum ex Nocte genitum. Oes. Chao. Bau. ventus Colpia. Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas. Gen.* 1. *Ovum in Circenſibus. Caſtores & Helena ex ovo. Selenetides. Fabula Brachmanum.*

OVum in luſtrationum cærimoniis adhibitum eſſe, liquidum eſt. Ovid. 2. art.

Et veniat quæ luſtret anus lectumque, locumque
Præferat & tremula ſulphur & ova manu.

Juven. ſat. 6. —— *Niſi ſe centum luſtraverit ovis.*

Lucian. in Catapl. ὠὰ καθάρσια vocat. Item in νεκρικοῖς: ὠὸν ἐκ καθαρσίου. Apul. lib. 11. metam. *Ibi dum ſimulachris Deum rite diſ-*

dispositis navem faberrime factam picturis miris Ægyptiorum circumsecus variegatam summus Sacerdos tæda lucida, & ovo, et sulfure solemnissimas preces de casto præfatus ore, quam purissime purificatam Deæ nuncupavit, dedicavitque. sic apud Iuvenalem, sat. 5.

—— dimidio constrictus gammarus ovo
Ponitur, exigua feralis coena patella.

Quæ enim elementa singula in Lustrationibus adhibita fuisse diximus, ea in ovo συλλήβδην contineri, & in tam prava re mundi permixtionem intelligi veteribus fuit persuasum. Putamen testaceum siccum & frigidum est terra: albumen ut aqua humidum & frigidum: quod inest spirituosum calens humensque aerem refert: vitellus in meditullio calidus & siccus, ignis instar, quem etiam colore exprimere videtur: quæ omnia elegantissimo de *Ovis Paschalibus* carmine executus est David Echlinus Scotus, quæ, nisi prolixiora essent, hic libens descripsissem. Non injucundum sane, nec lectu indignum est *Ovi Encomium* quod Ericius Puteanus conscripsit.

Quæstio est inter Philosophos jam olim valde agitata, priusne fuerit ovum an gallina? qua ratione æternitatem mundo adscribere sunt conati. *vid. Mocrob. lib. 7. cap. cap. ult. Plutarch. sympos. lib. 2. quæst.* 3. „Per ovum autem mystice mundum, ovalis scilicet figuræ, intellexerunt. Oromasdem dicunt fecisse stellas, „& bonos Deos, inque ovo posuisse. Hinc Thebaidos incolæ „(verba sunt magni Vossii, lib de idolol. cap. 5.) Deum mundi opificem repræsentare volentes, efformabant eum ore ovum effundentem. Etiam in Orgiis Liberi Patris, quæ ab Orpheo instituta, Ovum mundi erat symbolum, ut docent Plutarchus & Macrobius locis modo citt. Unde Proclus in Timæum eundem esse ait τὸ Ὀρφικὸν ᾠὸν, καὶ τὸ πλάτωνος ὄν, *Orphei Ovum, et Platonis quod est*, Cum ovo mundum etiam comparat Varro in Logistorico, qui Tubero, sive de origine humana „inscribitur: *Coelum est testa, item vitellum terra. inter illa duo „humor, quasi illuvies* (lege in sinum, vel limum) *clausus aeri, in „quo calor.* Ovum igitur, hoc est, mundum fecerat Oromasdes. „Sed Arimanius cum malos genios condidisse dicitur, tum o-

„vum illud perforasse, atque ita bona permiscuisse malis, mala „bonis. hinc exortas esse inimicitas inter Oromasden & Arimanium, atque alterum alterius opus demoliri: sed fatum affore „cum Oromasdes Arimanium vincat: imo prorsus aboleat: ho„minesque tum demum beate pacificeque victuros. Ex quibus „fabulis non obscuræ Noachicæ doctrinæ reliquiæ apparent, tum „de Deo mundi opifice, tum de Satana aeris ac caliginis prin„cipe, omnis mali fonte & auctore, quo æternis tenebris addi„cto, beatam homines cum Deo vitam degent. *Hæc ex Vossio.* Nonnulli Pythagoram κυάμων nomine Ovum intellexisse arbitrantur, quod in eo sit ἡ τῶν ζώων κύησις, *animalium fœtura*, referente Cœlio Rhodig. *lect. antiq. lib.* 27. *cap.* 17. Eusebius, *de prepar. Evang. lib.* 1. *cap.* 7. Phœnices statuisse ait, e complexu rerum, qui Cupido erat, limum extitisse, sive aquosæ mixtionis putredinem, e qua rerum creatarum semina, tum animalia bruta, rationeque prædita in ovi figuram conformata, provenerint.

Cum itaque plurima animalia tum in terra, tum in aquis sint ᾠοτόκα, hinc fortasse gentiles ansam arripuerunt, ut ova in lustrationibus adhiberent: quod innuit David Echlinus carmine modo laudato:

Noxia si prisco contagio tempore tectum,
Aut urbem, aut lectum foedaret, sive theatrum,
Pollutum mox tabe locum lustralibus ovis
Moris erat quondam purgare; nec aptius illo
Officio sulphur, nec tæda, nec humida laurus.
Pluraque cum foetis veniant animalia ab ovis,
Optima majores duxere piacula nostri, &
Gratia Diis, quies multa animantis inest et origo

Sed nec in hodierno gentilismo hæc opinio exoleverit, quod Belgicarum ad Japonenses Legationum historiæ testantur. Referant enim in urbe Miaco templum esse, in quo bos æneus gibbosus, aureo ac gemmato torque ornatus, qui cornibus in Ovum impetum facit. Quod Ovum pedibus quidem anterioribus sic apprehendit, ut etiam posterioribus pedibus solo, ex terra & lapide conflato, insistat. Sub ovo, & solo lapideo ingens aquæ multitudo

p. 260

titudo rupi inclusa, quæ nititur altari oblongo quadrangulari, cujus podium literis Japonicis inscriptum. Hæc Bonzii sic interpretantur: Ante creationem mundus Ovo erat inclusus, cujus cortex ex metallo: una in & cum hoc ovo mundus aquis supernatabant. Tandem Luna ex fundo maris, penetrabili suo lumine, solum quoddam sursum evexit, quod ex terra & lapide coalescebat, hic hæsit ovum quod cum bos ille invenisset, cornu suum ita cortici illisit, ut ex rupto cortice mundus prodierit. In isto illisionis impetu vehementer admodum bos spiravit, Spiritus vasi vimineo inclusus est, ex quo natus homo. Bonzii vas illud *Pou*, hominem *Pouranus* vocant, quod vasi illi suam debëat originem. Ovum autem illud a quindecim Diis minoribus fabricatum esse asserunt. Similia fere habet Spizelius, *de re literaria Sinensium*, quamvis per omnia non conveniant, prout mendacium est multiplex. Sinenses enim & Cochinenses mundum credunt Ovum quoddam fuisse, cujus testa seu cortex in cœlum, albumen in aerem, vitellus in terram abierit. idque media nocte sub illud tempus, quo astra cœlum exornantia solstitiali brumalique revocatione vertuntur: primo loco perfectos esse cœlos, stabilitam deinde terram, tum Spiritus, postremo hominem extitisse.

De Ovi hujus genesi & progenie hæc philosophatur Aristophanes in Avibus:

Χάος ἦν καὶ Νὺξ ἐρεβός τε μέλαν πρῶτον, καὶ τάρταρος εὐρύς
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν. Ἐρέβους δ' ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἡ μελανόπτερος ὠόν,
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινὸς,
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώκεσι δίναις.
Οὗτος δὲ χάει πτερόεντι μιγεὶς νυχίῳ, κατὰ τάρταρον εὐρὺν
Ἐννεόττευσε γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν ἐς φῶς.
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων, πρὶν ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα
Ξυμμιγνυμένων δ' ἑτέροις ἑτέροις γένετ' οὐρανὸς, ὠκεανός τε,
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos erat, & Nox, Erebusque niger primum, & Tartarus latus,
Terra autem, neque aer, neque cælum erat: Erebi autem infinitis in finibus

 Parit

Parit primum ventosum nox nigra-penna Ovum:
Ex quo, perfectis temporibus, pullulavit Amor desiderabilis,
Splendidus humero alis aureis, similis ventosis velociter revolutionibus.
Hic autem Chao alato mixtus nocturno in Tartaro lato
Fecit genus nostrum, & primum reduxit in lucem.
Prius autem non erat genus immortalium: antequam Amor commiscuit omnia.
Commixtis autem alteris, factum est cœlum Oceanusque.
Et terra, omniumque Deorum beatorum genus incorruptibile.

Ex primitivo Ovo prodiisse referunt *Oen*, quod nomen ex *Oanne* contractum videtur, qui cætera quidem piscis membra habuerit: verum caput pedes ac manus humanas, qui astronomiam ac literas docuerit. Ortus autem hujus argumentum, infimum sane, ex nomine deducunt. Nomen enim Græcum putarunt esse ex ὠόν, in quo falsi sunt. Est enim *Oes* idem qui *Oannes* vel *Euanes*, de quo Vossius, *de idolol. lib.* 2. *cap.* 76. *Schot. Biblioth. sacr. de prim. mundi ætat. pag.* 158. 159. Græculi vero ad ovum suum, sine Chaos respexerunt, quod primum illis principium. Hesiod. Θεογ.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ'.

Quomodo ex chao, tanquam ex ovo omnia sunt genita describit Ovid. 1. metam. Nomen autem ex Oriente est χάος enim, antiquis *Cohum* dicebatur, sive a *Tohu* sive a *Bohu*, unius literulæ facili mutatione. Hinc *inchoo*, sive *incoho*, utrovis modo recte scribitur. Paulus ex Festo: *Cohum Poetæ cœlum dixerunt a Chaos: ex quo putabant cœlum esse formatum.* A *Tohu* quoque fictus est *Teuth*, qui ab Ægyptiis cultus est, a quo & mensem θωὺτ appellarunt. Hinc & *Theutones*, qui Deorum maxime Mercurium coluerunt, *Tacit. de mor. Germ.* Hunc **Wooden** appellarunt. *Cambd. Brit. pag.* 72. Hic Teutates, τάαυτος, θωὺτ. *Boxhorn. Orig. Gallic. cap.* 2. Ex *Bohu* etiam Deum fecit Diabolus: Phoenices tradunt, ex vento *Colpia* nuncupato, & ex muliere *Bau*, quod noctem significet, seculum & primogenitum natum esse. *Euseb. de præpar. Euang. lib.* 1. *cap.* 7. Unde illud *Bau* nisi ex *Bohu?* Cur autem ventus ille Colpia vocetur, non constare ait Hornius. *hist. Philos. lib.* 2. *cap.* 11. Grotius vero in annotatis, *ad lib.*

lib. 1. de relig. Christ. ventum hunc Κολπίαν dicit esse קול־פי־יה *Vocem oris Dei.* cui consentit Bochartus, *georg. sacr. part. 2. lib. 2. cap. 2.* Quid si & ego hic conjecturam adferam? quæ si rejiciatur, cicum non interduim: Scio nomina in veteri Phoenicum Theologia ex Oriente petita esse; hoc autem ex Græcia arcessere libet, ex loco scilicet Aristophanis modo recitato: in quo Nox, ex infinitis (κόλποις) sinibus Erebi Ovum generasse dicitur *Colpia* ergo a κόλπος. Ventum ex fluminibus, aut ex convallibus, aut ex aliquo sinu elatum Græci ἐγκολπίαν dixerunt. *Senec. quæst. nat. lib. 5. cap. 7.* 8 Ventus hic Colpia a Mose vocatur רוח מרחפת quæ metaphora ab avibus sumta est, quæ quasi sinu suo & incubatu ova animant: Sic Spiritus Dei superficiei aquarum incubasse dicitur, Thalmudistæ sic explicant: כיונה מרחפת על בניה ואינה נוגעת *Instar columbæ quæ incubat pullis suis, neque tangit vel tangendo eos lædit* Deus curam suam paternam in fovendo Israelem eodem simili explicat: Deut. 32. 11. כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף *sicut aquila excitat nidum suum, pullis suis incubat.* Hinc & alas Amoris effinxit Simmias, Longissima alterarum penna sic scribit:

> λεῦσσέ με τὸν γᾶς τε βαθυστέρνου ἄνακτ', ἀκμονίδαν τὰν ἄλλυδ' ἑδράσαντα: id est,
>
> *Aspice me Telluris profundos recessus habentis Regem, strenuumque maris fundatorem.*

Et apud Virgilium, Platonicum excellentissimum, 4. *Georg.* Clymene, & alios, aliorum Deorum,

> *Atque chao densos divum numerabat amores,*

vim illam generativam à deo promanantem subindicans.

Ipsum autem Spiritum Sanctum Amorem vocant Patres, & ex illis P. Lombardus, *lib. 1. dist. 10.* Sed & Deus Amor est S. Johanni. 1. *ep.* 3. 8. Nec Syri ab hac interpretatione discedunt. Basilius homil. 2. in hexaem. Syri cujusdam sententiam proponit, qui hoc dictum sic interpretatus sit: τὸ ἐπεφέρετο, ἀντὶ τοῦ συνέθαλπε, ἐζωογόνει. *Ferebatur, pro confovebat, vitalemque foecunditatem aquarum naturæ infundebat, ad similitudinem aviculæ incubantis; vimque vitalem imprimentis in ea, quæ ab ipsa foventur.* Nigidius apud Scholiasten Germanici: *Ibi ovum invenisse miræ magnitudinis. quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse.*

sedisse, & post aliquot dies exclusisse Deam Syriæ, quæ Vocatur Venus. L. Ampelius lib. ad Macrin. *Dicitur & in Euphratis fluvio ovum piscis columba adsedisse dies plurimos, & exclusisse Deam benignam & misericordem hominibus ad bonam vitam.* Hinc ovum ἀρχὴ γενέσεως *initium genituræ* in Orphicis memorante Plutarcho sympos. 2. cap. 3. & Athenagora. *Et ovorum progenies, Dii Syri* apud Arnobium. quæ notavit Grotius, *ad.* 1. *de relig. Christ.* Legendus imprimis Burnetius, in Theoria sacra telluris, lib. 2. cap. 10. Non mirum ergo, Ovum in sacris gentilium tantæ dignitatis habitum, ut & in pompa Cereali primo loco fuerit, teste Varrone, *de re rust. lib.* 1. *cap.* 7. & in ludis Circensibus curriculorum finem demonstraverit, in honorem nempe Castorum, indicante Tertulliano, *de spectac. cap.* 8. quoniam illi ovo editi dicuntur, ut & eorum soror Helena, quod in Poetarum fabulis est. Hoc ovum in sylvis inventum esse notatum est: ideoque verisimile Helenam nihil aliud fuisse olim quam δρυάδα, forte ab אלה *quercus.* Chald *Ilana.* Platanus Theocriti Helenæ sacrata, cum hac inscriptione: Σέβε μ', Ἑλένας φυτὸν εἰμί. *Heins. Arist. sacr. cap.* 1. Non sine ratione ergo Ova in lustrationibus locum sibi non sane ultimum vindicarunt. Antiquæ enim puritatis: & puræ antiquitatis symbolum erat commodissimum. unde & proverbium: ἐξ ὠοῦ ἐξελθεῖν, de illis qui supra modum puri essent ac nitidi, instar Helenæ scilicet, ob cujus pulchritudinem

Græcia barbariæ lento est collisa duello.

Mulieres Selenetides, contra naturam aliarum foeminarum, ova parere, unde nascentes homines quinquies decies nobis ampliores esse, merito inter vanissima commenta recenseas. *vid. Athen. dipnos. lib.* 2. *cap.* 16. Omittendum non est, quod narrat Abrah. Rogerius de vita, moribus & religione Brachmanum, *part.* 2. *cap.* 4. *Ditis* foemina sanctissima, a *Kaddrouwa* in servitutem asserta, hoc solamen miseriæ accepit, se filios parituram. Peperit ova duo: expectavit dum excluderentur, verum diu frustra fatigata, alterum fregit, prodiit inde filius *Annura*, sed imperfectus; propter importunam enim matris festinationem superiore tantum corporis parte absolutus erat; ideoque matrem graviter reprehendit, quingentorum annorum servitutem denuntiavit,

vit, ut alterius Ovi exclusionem patienter expectaret, hortatus. Ex hoc ovo prodiit *Garonda*, qui matrem in libertatem vindicavit, & plura, quæ recensere pretium operæ non est. His fabulis involvi historiam Mosis, Israelem ex Ægyptiaca servitute asserentis, opinio est interpretis. Brachmanum fabulas de Ovo, ex quo mundus vel mundi exclusi sunt, vide apud Carolinum de hodierno gentilismo, *part.* 1. *cap.* 12. & Philippum Baldæum, de idololatria Indorum Orientalium, *cap.* 2.

Hinc ratio petenda videtur, cur usus ovi Judæis interdictus sit, si id coluerit gentilis, apud Maimonidem, de idolol. cap. 8. §. 6. אם זקף בינה ובא גוי והשתחוה לה אסרה quamvis Dionysius Vossius hic nihil aliud nisi Synecdochen certi pro incerto reperiat.

CAPUT. XXII.

Lustrationes per sanguinem humanum. Vulnera Sacerdotum Baalis, Ægyptiorum, Bellonæ, Cybeles. Mors sontium, vicariorum pro aliis: φαρμακοὶ, καθάρματα, *synonyma Græca.* ἀντίψυχοι. *Privatim, publice: pro Principe, pro populo: Decii Pater & Filius. Menœceus. Devotio Exercituum, urbium, familiarum, & posterorum.* Καθάρματα. *Sinon. Apud Massilienses, Gallos. Paulus. I. cor. 4. Christiani. Jonas. Captivi. Exules. Gladiatores. Homo sacer. Securis apud Athenienses condemnata.*

ULterius progressa est Lustrationum superstitio: Hominum enim sanguinem maxime sitivit ille, qui est ἀνθρωποκτόνος ἀπ' ἀρχῆς. Illo itaque effuso dæmonia sua placare studuerunt gentiles. Fiebat hoc vel vulneribus, vel morte. Vulnera aut ipsi sibi infligebant, aut ab aliis excipiebant.

Scipſos vulnerarunt Baalitæ. 1. Reg. 18. 28. clamabant voce magna, & incidebant ſeſe, pro ratione religionis ipſorum, gladiis & ſpiculis, uſque adeo ut perfunderent ſe ſanguine. quod vetuit Deus, *Deut.* 14. 1. *Lev.* 21. 5. *Jerem.* 41. 5. Apud Ægyptios, teſte Herodoto, lib. 2. καιομένων τῶν ἱρῶν τύπτονται πάντες *Dum ſacrificium ardet omnes verberantur.* Iterum, ibid. τύπτονται γὰρ μετὰ τὴν θυσίαν πάντα, καὶ πᾶσαι, μυριάδες πολλαὶ ἀνθρώπων. *Verberantur enim poſt ſacrificium omnes viri & foeminæ, multa ſane hominum milia.* In ſacris Bellonæ ipſi Sacerdotes non alieno, ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis namque humeris, & utraque manu diſtrictos gladios exerentes currunt, efferantur, inſaniunt. *Lactant. lib.* 1. *cap.* 21. De iisdem Tertull. apolog. cap. 9. *Hodie iſthic Bellonæ ſacratus ſanguis de femore proſciſſo in palmulam exceptus ſuis datur ſignatis.* Minuc. In Octav. *Bellonam ſacrum ſuum hauſtu humani cruoris imbuere.* Alia aliorum loca enotavit Dempſterus ad Roſin. *antiq. lib.* 4. *cap.* 10. quem erroris inſimulat Ouzeelius ad Minucii loc. cit. quod ex Lampridio, in vita Commodi cujus hæc verba: *Bellonæ ſervientes vere exſecare bracium præcepit, ſtudio crudelitatis*, colligat, Commmodum veram ſectionem aboleviſſe, ſimulatam inſtituiſſe: cum verba Lampridii contrarium præ ſe ferant. Dici poſſet, veram membrorum ſectionem primis temporibus obtinuiſſe, poſtea vero ſimulatam ſucceſſiſſe, Commodum eam inſtauraſſe.

Vulnerabant etiam ſeipſos Galli Cybeles Sacerdotes, tum virilia ſibi Samia teſta exſecantes, tum etiam brachia & lacertos ferro cruentantes. Loca hunc morem liquido probantia deſcripſit Saubertus, *de ſacrof. c.* 27. Ouzeelius, *ad Minuc. Octav. pag.* 27. inprimis legendus Voſſius, *de idolol. lib.* 2. *cap.* 53. Adde Auguſt. de C. D. lib. 6. cap. 10. Luciauus de Dea Syria: ἐν ῥητῇσι δὲ ἡμέρῃσι, τὸ μὲν πλῆθος ἐς τὸ ἱρὸν ἀγείρονται. Γάλλοι δὲ πολλοὶ, καὶ τοὺς ἔλεξα, οἱ ἱροὶ ἄνθρωποι τελέουσι τὰ ὄργια, τάμνονταί τε τοὺς πήχεας, καὶ τοῖσι νώτοισι πρὸς ἀλλήλους τύπτονται. *Diebus autem hiſce ſolennibus multitudo quidem ad templum congregatur, Galli autem frequentes, & ii, quos dixi, homines ſacrati peragunt ſacrificia vulnerantur que cubitis, & in terga a ſe mutuis verberantur.* Nec enim ſeipſos tantum, ſed & alios his modis demulcebant. Petron. ſatyr. *Itaque ut tutela navis*

expiaretur, placuit quadragenas utrisque plagas imponi. Nulla ergo sit mora. Aggrediuntur nos furentes nautæ cum funibus, tentantque vilissimo sanguine tutelam placare. Et ego quidem tres plagas Spartana nobilitate concoxi. &c.

Vulneribus non contenta diabolica crudelitas, mortem ipsam hominis expetiit. Neque hoc observavit solum, ut caput noxa sequeretur, unde sibi justitiæ laudem assereret cacodæmon: Sed & alii in aliorum vicem exitio devovebantur, ut in eorum caput ea mala expeterent, quæ aliis eventura erant. ideoque *Vicarii* dicebatur, item φαρμακοὶ, quasi aliis sanandis ipsi mortem subirent: præsertim in urbium lustrationibus. Eustath. Odyss. X. circa finem: καὶ μάλιστα οἱ τὰς πόλεις καθαίροντες φαρμακοὶ ἀτίμως ἐλέγοντο, καθὰ δηλοῖ καὶ ὁ Δημοσθένης. Aristophanes, ran. act. 2. sc. 6. queritur peregrinos, servos, pessimumque hominum genus Rempublicam gerere, eos denique οἷσιν ἡ πόλις πρὸ τοῦ οὐδὲ φαρμακοῖσιν εἰκῆ ῥαδίως ἐχρήσατ' ἄν, Interp: *quibus civitas ne quidem usa fuisset pro unguentariis.* Verum Scholiastes: φαρμακοῖσιν ἢ τοῖς λεγομένοις καθάρμασιν. hoc est, *quibus civitas non facile usa fuisset piacularibus.* Κάθαρμα enim est, explicante Ulpiano, in Orat. Demosth. de fals. legat. τὸ καθαιρόμενον, καὶ ὃ ἂν ἀποσείσαιτό τις. quod *expurgatur, & quod quis a se amolitur.* Hebr. סחי Thren. 3. Jes. 5. 25. ubi 72. ὡς κοπρία. Ammonius differentiam inter καθάρσια & καθάρματα notavit: Καθάρσια μὲν λέγονται τὰ ἱερὰ, καὶ τὰ ἄλλα οἷς καθαίρονται. Καθάρματα δὲ τὰ μετὰ τὸ καθαρθῆναι ἀποῤῥιπτούμενα.

Græcis vocantur ἀποτρόπαιοι, προστρόπαιοι, μιάσματα, κατάρατοι, ἐπάρατοι, ἐναγεῖς, ὅσιοι, ἀραῖοι, τῇ ἀρᾷ ἔνοχοι, τῇ ἀρᾷ ἐνεχόμενοι, βδελύγματα, ἀλιτήριοι, ἔνοχοι, ἀλάστορες, παλαμναῖοι, ἐξάγη, ἄγη, ἀναθήματα, κῆλες, περιψήματα, &c. qui non tantum in aliorum commodum & utilitatem, sed quod hic maxime considerandum est, aliorum loco cædebantur; quod recte a Theologis in doctrina de satisfactione Christi contra Socinum observatur, & ex usu vocabulorum, ὑπὲρ, ἀντὶ, *pro*, & similium demonstratur. *vide Grotium de satisfactione Christi, pag. 115. & 134. Outram. de sacrific. lib. 1. cap. 22.* Sic ἀντίψυχοι dicebantur, qui animam suam pro alterius anima darent. Aristides in sacris Orat. ὅτι φιλουμένη ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, καὶ σῶμα ἀντὶ σώματος ἀντέδωκε. Ignat. epist. 1. ad Mariam

Caſſiobolitem: ἀντίψυχός σου γενοίμην ἐγώ. Vetus interpres vertit: *Faxit Deus, ut tui ſimilis ſim.* quam verſionem retinuit Hieron. Varilenius, edit. Platin. an. 1572, Male. Qui enim τὰ ἀρεστὰ θεῷ ποιεῖ πάντοτε, quod de ſe ſcribit Ignatius ad Epheſios, qui potuit optare, ut vitam haberet ad exemplum fœminæ quamlibet piæ compoſitam? Nec iſta vis vocabuli Græci. ideoque rectius idem Vairlenius, in Bibliotheca Patrum, cui has epiſtolas inſeruit Margarinus de la Bigne, hæc verba ſic interpretatus eſt: *Faxit Deus, ut anima tua vicem ſubeam.* Similia ſunt enim ejusdem Ignatii vota: in Epiſt: ad Polycarpum: σοῦ ἀντίψυχος ἐγώ, καὶ τὰ δεσμά μου, ἃ ἠγάπησας. ubi interpres recte: *utinam pro tua hanc meam animam commutem, & hæc mea vincula, quæ amaſti.* in epiſt. ad Tarſenſes: ἀντίψυχος ἐγὼ τῶν φυλαττόντων ταύτην τὴν εὐταξίαν. ad Smyrnæos; ἀντίψυχον ὑμῶν τὸ πνεῦμά μου. ad Epheſios: εἴην ὑμῶν ἀντίψυχος. & alibi.

Subſtitutio hæc vel privatim fiebat vel publice.

De privatis exemplum eſt in Oleno, qui uxoris crimen in ſe tranſtulit. Ovid. 10. metam.

> *Quique in ſe traxit crimen, voluitque videri*
> *Olenus eſſe nocens*

Alceſtis poëtarum nobilitata carminibus, ſe pro Admeto conjuge vicariam dedit. Legatur Euripidis tragoedia Alceſtis. Hiſpanos morti ſe pro iis, in quos ſunt propenſi, devovere, & immolandos præbere ſcribit Strabo. *lib.* 3. Plaut. Amphitr.

> *Men' piacularem oportet fieri ob ſtultitiam tuam,*
> *Ut meum tergum tuæ ſtultitiæ ſubdas ſuccidaneum?*

Senec. conſol. ad Helviam. cap, 16. *Fuerim tantum nihil amplius doliture domus piamentum.* Plin. lib. 3. epiſt. 9. *Nec potentiſſimi quique, viliſſimi quoque, quaſi piaculari dato, elaberentur.* Ita ferunt Adrianum Imp. curaſſe immolandum delicium ac Ganymedem ſuum Antinoum, quem deinceps non inter Heroas tantum, ſed etiam inter Deos retulit. Prudent in Symmachum.

> *Quid loquar Antinoum coeleſti ſede locatum?*
> *Illum delicias nunc divi Principis? illum*
> *Purpureo in gremio ſpoliatum ſorte virili,*
> *Adrianique Dei Ganymedem, non cyathos diis*
> *Porgere, ſed medio recubantem cum Jove fulcro,*
> *Nectaris ambroſii ſacrum potare Lyæum,*

Cum-

Cumque suo in templis vota exaudire marito.

Vide præter Spartianum, Tertullianum *in apolog. de corn mil. contr. Maricon.* Pausaniam in Arcad: aliosque veteres, hos recentiares, Voss. de idolol. lib. 1. cap. 12. & 31. C. Rhodig. lect. antiq. lib. 11. cap. 5. Et qui hanc historiam veteribus nummis illustrant, Patinum numism. Impp. pag. 199. & 208. 209. Ezech. Spanh. de usu numism. p. 652. —— 657. Occon. p. 166.

Erechteus Atticæ Rex, oraculo Delphico monitus, filiarum natu maximam Proserpinæ immolavit, & commisso contra Eumolpum Thraciæ Regem prælio, victoria potitus est. *Stob. serm*, 39. Apud Gallos olim, teste Cæsare, *lib. 6. de bell. Gall.* qui erant affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versabantur, aut pro victimis homines immolabant, aut se immolaturos vovebant administrisque ad ea sacrificia Druidibus utebantur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrabantur.

Publice hæc substitutio vel serio fiebat, vel per ludum.

Serio statuebantur vel a seipsis, vel ab aliis.

A seipsis vel pro Principe, vel pro populo.

Pro salute Principis C. Caligulæ aliqui se devoverant, quos etiam serio perire ipse voluit. *Sueton. Calig. cap.* 27. *Dio, lib.* 59. vid. supra cap. 6. & infr. cap. 30. Ob hanc causam institutum, ut pro salute Principis committerentur gladiatores. Id vero Claudius cum invidiosum sibi esse intelligeret, manus pro salute sua edi prohibuit ut scribit Dio, *lib.* 60. Sextus Pacuvius pro salute Augusti se devovit. *Idem. lib.* 54.

Pro salute populi devoverunt se multi tum apud Græcos, tum Romanos.

In Græcorum historia occurrunt Sperchius & Buris, quorum Plutarchus in apophth. Laconicis meminit, ipsam historiam ex Herodoto supra, *cap.* 16. narravimus. Cratinus Atheniensis, Epimenide Atticam lustrante, pro patria ultro se devovit interficiendumque obtulit: post eumque diem obiit ejus amator Aristodemus; quorum interitu terra expiata est *Athen. dipnos. lib.* 13. Scholiastes Demosthenis, *in Orat. de falsa legat.* ex Philochoro

 tradit:

tradit Athenienſibus diuturno bello preſſis oraculum fuiſſe redditum, fore ut belli mala tandem deſinerent, ſi quis ſe ipſum pro urbe interfeciſſet, quo audito Agraulus ſua ſponte e muro in præceps corpus vitamque abjecit, & ſtatim belli ſtetit rabies. Pro Thebarum ſalute devovit ſe Menoeceus, apud Statium, *lib.* 10. *Thebaid.* ſic precatus:

Armorum Superi, tuque o, qui funere tanto
Indulges mihi Phoebe mori, date gaudia Thebis,
Quæ pepigi, & toto quæ ſanguine prodigus emi.
Ferte retro bellum, captæque impingite Lernæ
Relliquias turpes, confixaque terga foventes
Inachus indecores pater averſetur alumnos:
At Tyriis templa, arva, domos, connubia, natos
Reddite morte mea. ſi vos placida hoſtia juvi,
Si non attonitis vatis conſulta recepi
Auribus, & Thebis nondum credentibus hauſi:
Hæc Amphioniis per me perſolvite terris:
Ac mihi deceptum, precor, exorate parentem.
Sic ait, inſignemque animam mucrone coruſco
Dedignantem artus pridem, mœſtamque teneri
Arripit, inque uno quæſitam vulnere rumpit.
Sanguine tunc ſpargit turres. & mœnia luſtrat.

Et apud Euripidem in Phoeniſſis:

Ἀλλ' εἶμι, καὶ σὰς ἐξ ἐπάλξεων ἄκρων,
σφάξας ἐμαυτὸν σηκὸν ἐς μελαμβαθῆ
Δράκοντος, ἔνθ' ὁ μάντις ἐξηγήσατο
Ἐλευθερώσω γαῖαν. εἴρηται λόγος.
Sed abeo, & ſtans extra moenia
Interficiens me ad atrum ſpecum
Draconis [illegible] vates dixit,
Liberabo terram. dixi ſententiam.

Macaria Herculis filia pro Athenienſibus ſe Inferis [illegible] *Pauſan. in Atticis.* Chaon pro incolumitate [illegible] peſtilentia laborantium, ex oraculo immolandum [illegible] *ad 3. Æneid. v. 335.*

Apud Romanos licebat ſane Conſuli, Dictatorique [illegible] cum

p.271

cum legiones hostium devoveret, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere. Si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videbatur: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus in terram defodiebatur, & piaculum hostia cædebatur. Ubi illud signum defossum erat, eo Magistratum Romanum descendere nefas. Sin autem sese devovere volet somnio admonitus atque incitatus: ni moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii divo vovere volet, sive hostia, sive quo alio volet ius erat. Telo, super quod stans Consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti Suovetaurilibus fiebat. *Livius lib.* 8. *cap.* 10. Cum itaque bello Latino, utrique Consuli, Decio Patri, & T. Manlio, in quiete eadem species visa esset viri majoris quam pro humano habitu, augustiorisque dicentis: *Ex una acie Imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus, Matrique terræ deberi: utriusque exercitus Imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandæ Deum iræ victimas cædi: simul ut si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, cum adhibitis legatis, tribunisque & imperiis Deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret, pro populo Romano, Quiritibusque. *Ibid. cap.* 6. *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est, agedum Pontifex publicus populi Rom. præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum pedibus stantem, sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro populo Romano Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis, populi Romani Qui-*

Quiritium, legiones auxiliaque hostium metum Diis Manibus Tellurique devoveo. Deinde incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus, piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem a suis aversam in hostes ferret. *cap.* 9.

Decius filius, bello Gallico, M. Livium Pontificem præire verba jussit, quibus se legionesque hostium, pro exercitu populi Romani devoveret, devotus inde eadem precatione, eodemque habitu quo Pater Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri: secundum solennes precationes adjecit: *Pre se agere sese formidinem, ac fugam, cademque ac cruorem: cœlestium, infernorum iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumque eundem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore. Liv, lib.* 10. Hanc rem, ut raram ac mirabilem, memoria dignam judicarunt Romani: *durat immenso exemplo*, ait Plin. lib. 28. cap. 2. *Deciorum, Patris, Filiique, quo se devovere carmen.*

Ab aliis devovebantur vel multi simul, vel unus sive singularis. Multi, ut Urbes, Exercitus, Familiæ. In bello sacro Athenienses & Amphictyones, ut est in oratione Æschinis contra Ctesiphontem, jurejurando se obstrinxerunt, se neque araturos esse eam terram, neque passuros arare quenquam, sed defensuros Deum ac sacram terram manibus, ac omnibus viribus, addita hac imprecatione: Ει τις τάδε παραβαίνοι, ἢ πόλις, ἢ ἔθνος, ἐναγὴς ἔστω τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ Λητοῦς, καὶ Ἀθηνᾶς Προνοίας. Καὶ ἐπεύχεται αὐτοῖς μηδὲ γῆν καρποὺς φέρειν, μηδὲ γυναῖκας τέκνα τίκτειν γονεῦσιν ἐοικότα, ἀλλὰ τέρατα· μηδὲ βοσκήματα κατὰ φύσιν γονὰς ποιεῖσθαι, ἧτταν δὲ αὐτοῖς εἶναι πολέμου καὶ δικῶν καὶ ἀγορῶν, καὶ ἐξώλεις εἶναι αὐτοὺς καὶ οἰκίας, καὶ γένος τὸ ἐκείνων, καὶ μήποτε ὁσίως θύσαιεν τῷ Ἀπόλλωνι, μηδὲ τῇ Ἀρτέμιδι, μηδὲ τῇ Λητοῖ, μηδὲ Ἀθηνᾷ Προνοίᾳ, μηδὲ δέξαιτο αὐτοῖς τὰ ἱερά. *Si quis hæc non servaverit, sive civitas, sive privatus, sive gens, piaculum sit Apollini & Latonæ, & Minervæ Pronœæ. ne ipsis terra fruges ferat, neque uxores liberos similes parentibus pariant, sed monstrosos: neque pecudes naturales foetus edant; & succumbant in bellis, judiciis, & foro: & funditus pereant ipsi, & domus & gens ipsorum, & nunquam queant sacrificare Apollini & Dianæ, Latonæ, Minervæ Pronœæ, neque illi sacrificia eorum recipiant.* Hæc-

Hæreditarium piaculum fuit in familiis Athamantis & Cytissori, apud Herodot. *lib.* 7. Cum enim Athamas de interficiendo Phryxo consilia agitasset: Achæi, ex oraculo, ei, qui in eo genere maximus natu esset, aditu prytanei interdixerunt. Si ingressus esset, egredi nisi mactandus non poterat, quare multi in alias regiones profugerunt: qui deprehensi erant, coronis ornati cum pompa ad mactationem ducebantur. Cytissori autem posteri eadem patiebantur, qui, cum Achæi, regionem expiaturi, Athamantem mactare vellent, eum liberavit, quo facto iram Dei in suam familiam attraxit.

Cleomenes, apud eundem historicum *lib.* 5. Clisthenem Athenis per nuncium ejecit, & præterea septingentas Athenienſium familias, tanquam piaculo Cylonio contaminatas, relegavit. Thucydides, *lib.* 1. de iisdem agens: Καὶ ἀπὸ τούτου ἐναγεῖς καὶ ἀλιτήριοι τῆς θεοῦ ἐκεῖνοί τε ἐκαλοῦντο, καὶ τὸ γένος τὸ ἀπ᾽ ἐκείνων. *Exinde impii & piaculares Deæ illi vocati sunt & ab eis progeniti.* quos vivos tum Athenienses ipsi, tum Cleomenes urbe ejecerunt, mortuorum etiam ossa refodientes & abjicientes.

Judæi & se, & posteros coram Pilato devoverunt. *Matt.* 27. 25. τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ᾽ ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. ad quem locm Grotius notavit, non Hebræis tantum, sed & gentilibus hanc fuisse opinionem, magnis sceleribus etiam posteritatem obstringi. In fœdere Smyrnæorum: ἐπιορκοῦντι γε ἐξώλεια καὶ αὐτῷ, καὶ γένει τῷ ἐξ αὐτοῦ. Addit ex Seneca, Rufum optasse ut quod male erat ominatus, in se & filios suos recideret. vide eundem Grotium, de jure B. & P. *lib.* 2 *cap.* 21. §. 14.

Præterea quoties vulgi multitudo in aliquibus civitatibus ita crevisset, ut domestica alimenta omnibus sufficere non possent, aut aëris intemperie terra læsa fruges solito pauciores protulisset, aut aliquis alius hujusmodi casus, sive bonus, sive malus, civitatibus multitudinis minuendæ necessitatem imposuisset, Deo cuipiam consecrantes annuam hominum progeniem ex suis finibus armis instructam emittebant. Et, si pro felici hominum proventu aut victoria in bello parta gratias diis agerent, peractis ante sacris solennibus, faustis ominationibus colonias prosequebantur: sin, iratis Diis, præsentium malorum finem poscerent, i-

dem fere faciebant, sed moesti, & veniam petentes ab iis qui expellebantur. Illi vero inde migrantes, patria in posterum carituri, nisi aliam quæ se reciperet, pararent, quam vel gratia vel armis quæsissent, eam patriæ loco habebant: deusque cui dicati fuissent ii qui abigebantur, eos plerumque adjuvare, coloniasque eorum præter omnem hominum opinionem fortunare videbatur. Hæc Dionysius Halicarnassæus, *antiq. rom. lib.* 1,

Romanorum Dictatores Imperatoresque soli urbes & exercitus devovere poterant, numinibus jam evocatis: carmen recitat Macrobius, lib. 3. Sat. cap. 9. *Diis Pater, sive Jovis manes, sive quo alio nomine fas est nominare, ut omnes illam urbem Carthaginem, exercitumque quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore compleatis: quique adversus legiones exercitumque nostrum arma telaque ferent, uti vos eos exercitus, eos hostes, eosque homines, urbes, agrosque eorum, & qui in his locis regionibusque, agris, urbibusque habitant, abducatis, lumine supero privetis: exercitumque hostium, urbes, agrosque eorum devotas consecratasque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sint maxime hostes devoti: eosque ego vicarios, pro me, fide, magistratuque meo, & populo Rom. exercitibus legionibusque nostris do, devoveo: ut me meamque fidem, imperiumque, legiones, exercitumque nostrum qui in his rebus gerundis sunt, bene salvos sinatis esse. Si hæc ita faxitis, ut ego sciam, sentiam, intelligamque, tunc quisquis votum hoc faxit, ubi faxit, recte factum esto, ovibus atris tribus, Tellus mater, Teque Jupiter obtestor.* Cum Tellurem dicit, manibus terram tangit; cum Jovem dicit, manus ad cœlum tollit: cum votum recipere dicit, manibus pectus tangit. Hoc modo oppida intra Italiam devota sunt, Stonii; Fregellæ, Gabii, Veji, Fidenæ. Præterea extra Italiam Carthago & Corinthus. Sed & multi exercitus, oppidaque hostium Gallorum, Hispanorum, Afrorum, Maurorum, aliarumque gentium, quas prisci loquuntur annales.

Non omittenda hîc maxima expiatio sive Μέγιστ☉ τ͂ καθαρμῶν, ut vocat Plutarchus, quæst. Rom. 85. cum mense Majo homines ex ponte in fluvium conjiciebantur, qui ritus ab Hercule in mitiora sacra mutatus, ut straminea scilicet simulachra in aquam mitterentur. de hac re videndus Macrobius, *saturn. lib.* 1. *cap.* 7. & O-

& Ovidius. 5. *Fast.* Propter hanc rem Flaminica, Iunonis antistita, hoc mense σκυθρωπάζειν jubetur, lavacro item ac ornatu abstinere: & conjugium eo mense contractum infaustum habebatur. *Plut. loc. cit.*

Unus a multis devotus, loco multitudinis stabat, omniumque peccata in ipso expiabantur, reliqui reatu se liberatos credebant. Sinon, 2. Æneid. cum Græcis essent

> *Sanguine querendi reditus, animaque litandum*
> *Argolica*, aræ destinatus scilicet a Calchante,
> ——— *Et quæ sibi quisque timebat*
> *Unius in miseri exitium conversa tulere.*

Leucadii in Apollinis sacrificio quotannis hominem maleficum devovebant. *Strabo.* Temessenses quotannis virginem devoverunt formosissimam, quod sacrum sustulit Euthumus cum genio depugnans. *Pausan. lib. 6. Ælian. var. hist. lib.* 8. *cap.* 18. Massilienses, ut ex Petronio notavit Servius, *ad* 3. *Æneid.* quoties pestilentia laborabant, unus se ex pauperibus offerebat alendus anno integro, publicis & purioribus cibis. Hic postea ornatus verbenis & vestibus sacris circumducebatur per totam civitatem, cum exsecrationibus ut in ipsum reciderent mala civitatis & sic projiciebatur. quam Gallorum consuetudinem notavit quoque Statii scholiastes ad 10. Thebaid. Tales apud Athenienses καθάρματα vocabantur. Scholiast. ad Plutum: Καθάρματα ἐλέγοντο οἱ ἐπὶ τῇ καθάρσει λοιμοῦ τινος, ἢ τινος ἑτέρας νόσου θυόμενοι τοῖς θεοῖς. *Illi καθάρματα appellabantur, qui ad pestem aliumve morbum ullum avertendum Diis immolabantur.* Idem ad Equites: ἔτρεφον γάρ τινας Ἀθηναῖοι ἀγεννεῖς καὶ ἀχρήστους, καὶ ἐν καιρῷ συμφορᾶς τινος ἐπελθούσης τῇ πόλει (λοιμοῦ λέγω, ἢ τοιούτου τινός) ἔθυον τούτους ἕνεκα καθαρθῆναι τοῦ μιάσματος, οὓς καὶ ἐπωνόμαζον καθάρματα. *Alebant enim Athenienses quosdam valde ignobiles & inutiles, quos cum malum ullum civitati impenderet, (pestis scilicet aut tale quicquam) ad piaculum expiandum immolabant, quos etiam καθάρματα appellabant.* Suidas: ὑπὲρ καθαρισμοῦ πόλεως ἀνῄρουν ἐστολισμένον τινὰ, ὃν ἐκάλουν κάθαρμα. Quo respexit B. Paulus, 1. *Cor* 4. 13. ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν. quo dicto odium mundi in Apostolos, omnesque Christianos expressit. reputabantur enim piacula mundi, & succidaneæ pro po-

 pulo

pulo victimæ. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si cœlum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad Leonem, ut ait Tertullianus, *apolog. cap.* 40. quod vero addit Paulus se quoque factum περίψημα πάντων, id σχετικῶς capiendum esse vult D. Heinsius, pro eo, qui comparatione alterius pro nihilo habendus, sicut *Tobiæ*, 5. 24. ubi Anna ἀργύριον ἀργυρίῳ μὴ φθάσαι, ἀλλὰ περίψημα τοῦ παιδίου ἡμῶν γένοιτο. *Utinam fœnus nunquam cura nobis, sed præ filio nostro rejectaneum fuisset.* ubi περίψημα παιδίου, ex Heinsii opinione, ut apud Paulum περίψημα πάντων. *Devotamenta* vocat Tertullianus adversus Gnosticos, *cap.* 2. *Lustramenta* Ambrosius. Ovidius Abderitanos cives hominem, quem devotum vocabant, non absimili ratione statis quibusdam diebus tractare solitos auctor est illo in Ibin carmine.

Aut te devoveat certis Abdera diebus,
Saxaque devotum grandine plura petant.

Hoc ridicule olim in urbe Halberstadiensi, in poenitentia publica imitati Saxones, in illo homine quem Adamum vocabant, quem singulis annis electum, ferali habitu, obvoluto capite, cineralium die in templo statuebant, & peractis sacris ejiciebant. donec XL. dies vagantem mendicantem, die Iovis quæ dominicæ coenæ dicata est, ad templum reducant, ubi a sacerdote solennibus ceremoniis absolutus, a confluente illuc populo stipem accipit. *Alciat. parerg. Iuris. lib.* 9. *cap.* 22. Chemnitius in examine concilii Tridentini, additione illa finali ad t. 4. eosdem ritus latius descripsit.

Publice devotus est Alcibiades, sed & resecratus ab iisdem Eumolpidis sacerdotibus. Videantur *Justinus*, *Corn. Nepos in ejus vita*, *Plutarchus*, *&c.*

Crasso in Parthos profecturo obstitit Atejus Trib. Pl. cumque intercessionibus nihil proficeret ad portam præcurrit, ubi accenso foco, quum eo Crassus pervenisset: suffitibus injectis, factisque libaminibus, diras capiti ejus atroces & horrendas imprecatus est. Ad hæc immanes Deos & tetros ibi invocavit. Has Romani arcanas & vetustas devotiones ea vi præditas ferunt, ut nemo adversus quem conceptæ sint, illas evitare queat, nec etiam bene

cedebant

cedebant eas concipientibus Unde neque qualibet de caula has, neque inultos imprecari. Ac tunc quoque Atejum reprehenderunt, quod cujus Reip. gratia Crasso infensus erat, devotionibus eam tanta religione obstrinxisset. *Plutarch. in Crasso.*

Captivi pro victimis urebantur cum illis, qui in bello occubuerant. 10. Æneid.

Quatuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens
Viventes rapit inferias, quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.

Et. lib. 11. *Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris*
Inferias, cæso sparsurus sanguine flammas.

Exules apud gentes barbaras huic sato destinati. Cato Orig. lib. 4 aqud Priscian. lib. 19. *Exules duo lege publica exsecrati.* Quis illaudati nescit Busiridis aras? Ovid 1. de art:

Dicitur Ægyptus caruisse juvantibus arva
Imbribus, atque annos sicca fuisse novem.
Cum Thrasylus Busirin adit, monstratque piari
Hospitis effuso sanguine posse Jovem.

De Diana Taurea, Ovid. 3. de pont. eleg. 2.

Sacrifici genus est (sic instituere parentes)
Advena virgineo casus ut ense cadat.

Seneca in fine Octav. *Hospitis illic cæde litatur Numen superum.* Eodem modo hospites excepit Diomedes. vid. Erasm. prov. *Diomedea necessitas.* Æthiopes, teste Diodoro Sic. *lib. 2. cap.* 55. per homines exteros regionem suam lustrabant, quos naviculæ impositos, ex oraculi monitu, in fortunatam miserunt insulam. Credunt enim si hospites hi eam incolumes contigissent, suam quoque gentem IoC. annorum pace ac beatitudine fruituram. sin longitudine maris territi cursum retroverterent, tanquam impii & perniciales toti nationi, pœnas dabant gravissimas. Hos coronis redimitos, festo in littore celebrato hostiisque immolatis ad expiationem perficiendam emittebant.

Hæc res in ludum tandem ac voluptatem abiit, cum ad oblectandos spectatorum oculos ἀνθρωποθυσία exercebatur. Lactant. lib. 6. cap. 20. *Hos ludos vocant, quibus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus secessit humanitas, ut cum animas hominum*

 inter-

interficiant, ludere se opinentur, nocentiores iis omnibus, quorum sanguinem voluptati habent. Hac ratione animas defunctorum placare se credebant. Tertull. de spectac. cap. 12. *Munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos, vel malo ingenio servos mercati in exequiis immolabant. Itaque quos paraverant armis, quibus tunc & qualiter poterant, eruditos tantum ut occidi discerent: mox edicto die inferiarum, apud tumulos erogabant: ita mortem homicidiis consolabantur. Hac muneris origo sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem, quia ferrum voluptati satis non faciebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur.* De variarum gentium ἀνθρωποθυσίᾳ, lege Grotium de satisfact. Christi, pag. 131 —— 135. Nat. Com. mythol. lib. 1. cap 18. Schedium de Diis Germ. syngr. 2. cap. 31. Saubert. de sacrif. cap. 21. aliosque.

Non aliena hic videtur quæstio, quæ est apud Macrobium, *lib. 3. Saturn. cap. 7.* cur, cum cætera sacra violari nefas sit, hominem sacrum jus fuerit occidi? Ejus rei hæc ratio redditur: Veteres nullum animal sacrum in suis finibus esse patiebantur, sed abigebant ad fines Deorum, quibus sacrum esset: animas vero sacratorum hominum, quos Græci ζωάνας vocant diis debitas existimabant. Quemadmodum igitur quod sacrum ad Deos ipsos mitti non poterat, a se tamen dimittere non dubitant: sic animas, quas sacras in coelum mitti posse arbitrati sunt, viduatas corpore quam primum illo ire voluerunt. *Adde C. Rhodig. lect. antiq. lib. 12. cap. 11. & Scalig. in Fest. voce* Sacer mons.

Horrendæ huic superstitioni certatim se opposuerunt primitivæ Ecclesiæ doctores. Audiamus unum Lactantium, instit. lib. cap. 21 *o dementiam insanabilem! quid illis isti Dii amplius facere possent, si essent iratissimi, quam faciunt propitii? cur suos cultores parricidiis inquinant, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? quid potest esse his hominibus sancti? aut quid in profanis locis facient, qui inter aras Deorum summa scelera committunt?* Nempe

Tantum

Tantum relligio potuit suadere malorum,
Quæ peperit sæpe scelerosa, atque impia facta.

Ridiculum est quod apud Athenas in Buphoniis, sive Diipoliis *securis* homini substituta fuit. Res ita se habet: Antiquitus cum nondum animalia mactarentur, sed frugibus tantum fieret, Athenis festum hoc Iovi urbis præsidi celebratum est. Sopater quidam non αὐτόχθων, sed tamen agros in Attica colens, bovem, qui libamina & sacram pultem in mensa ad sacrificium paratam comedebat ac conculcabat, arrepta a vicino, qui eam acuebat, securi interfecit; mox conscientia sceleris agitatus, bovem sepeliit, in voluntarium exilium Cretam fugit. Secuta est magna siccitas & sterilitas. Consultum oraculum respondit: *Exulem in Creta ea expiaturam, si & βουφόνον punivissent, & mortuum suscitassent, quod erat futurum si ex eo degustassent.* Inventus Sopater ab eo scelere se liberandum existimavit, si omnes publice id agerent, itaque legatis ipsum revocantibus bovem in civitate interficiendum esse dixit. cumque illi de bovicida dubitarent, operam suam pollicitus est, si civitate donaretur, ut hac ratione & ipsi cædis participes efficerentur. Reversi in urbem rem ita instituunt, ut deinceps quoque observata fuit. Virgines aquam ferunt ei qui securim acuit, quo facto unus securim porrigit, alter ea bovem percutit, tertius jugulat. quo excoriato omnes ex eo epulantur. Postea corio consuto, & foeno ac paleis farto bovem suscitant ea forma qua erat cum viveret, eique aratrum quasi operanti applicant. Deinde omnes in judicium cædis vocantur. Aquatrices in acuentem, acuens in porrigentem, hic in percutientem, percutiens in securim crimen rejiciunt, quæ, cum se defendere nequeat, condemnatur. Ex eo tempore *Diipolia* Athenis in arce hoc modo celebrata sunt: Pulte & libis æneæ mensæ impositis pascentes boves circumagitant, eum, qui e mensa degustavit, mactant, familiæ eorum qui hæc peragunt a Sopatro illo deinceps βουφόνοι sunt appellati. Ubi vero corio jam referto in judicium est ventum, securim in mare projectam demergunt. videantur Porphyrius, Pausanias *in Atticis*, Ælianus *var. hist. lib.* 8. *c.* 3. Scholiastes Aristophanis *ad Nebulas.*

CA-

CAPUT. XXIII.

Lustrationes per porcos, feles, canes, leones. Hostiæ, animales. sacrificiorum genera ἱνδαῖα. χαριστήρια. Hostiæ integræ, & lectæ: eximiæ. majores, minores. Genio olim hostiis incruentis factum, deinceps etiam cruentis, Hecatombe. Suovetaurilia. Ver sacrum. Canis & ovis. omnis generis animalia. Bos & capra. Animalium pelles, lingua, os sacrum, carnes, sanguis. ἐπιβόθρια ἱερά. Sanguis equi, cinis, pisces, serpentes.

SIc ergo hominem, animal illud sanctius, mentisque capacius altæ, diabolicæ crudelitati obnoxium vidimus: Verum & universa κτίσις vanitati huic subjecta fuit, tum animata, tum inanimis.

Animata quidem ratione carentia lustrationibus adhibita vel viva atque integra, vel sacrificiis destructa.

Viva circumferranea erant ut Porci, feles, canes, Leones.

De porcis: Lucianus, Cronosol: inter leges Saturnalium: τῇ ἢ πρὸ τῆς ἑορτῆς, καθάρσιον μέν τι περιφερέσθω. *Ante festivitatem porcellus circumagitor.* καθάρσιον enim χοιρίδιον. *vid. infra finem cap.* 28.

Feli purgandi vim inesse crediderunt Athenienses: ideo in concionibus circumferri jubebant: Aristoph. ἐκκλησιαζ. sc. 11.

ὁ περιστίαρχος περιφέρειν χρὴ τὴν γαλῆν.

Peristiarchum circumferre decet felem.

Canes circum corpus lustrandi circum ferebantur. περισκυλακισμὸν vocabant. Plutarch. in Romulo: & quæst. Rom. 66. τῷ ἢ κυνὶ πάντες, ὡς ἔπος εἰπεῖν, Ἕλληνες ἐχρῶντο καὶ χρῶνται γε μέχρι νῦν ἔνιοι σφαγίῳ πρὸς τὰς καθαρμούς. Καὶ τῇ Ἑκάτῃ σκυλάκια μετὰ τῶν ἄλλων καθαρσίων ἐκφέρουσι, καὶ περιμάττουσι σκυλακίοις τοὺς ἁγνισμοῦ δεομένους, περισκυλακισμὸν

τὸ τοιοῦτον γένος τοῦ καθαρμοῦ καλοῦντες. *Omnes fere Græci cane usi sunt, & adhuc usque utuntur victima ad lustrationes. Et Hecatæ catellos cum aliis purgamentis offerunt. & expiandos catulis abstergunt, hoc februationis genus* περισκυλακισμὸν *appellantes.* ubi notandum discrimen inter κυνοκτασίαν quæ canum mactatio est, unde & Hecate κυνοσφάγος dicta, *vid. Saubert. de sacrif. cap.* 23. & περισκυλακισμὸν qui sola circumlatione fiebat. Fuit & *Canis* vinculi genus, quod ut furcam, gestabant facinorosi. Plaut. Casin. act. 2. sc. 6. *Ut quidem tu hodie canem & furcam feras.* nisi cum vett. codd. *camum* hic legere malis. *Vid. Voss. etymolog. in* camus. Festus. *Catulus, genus quoddam vinculi, qui interdum canis appellatur.* Unde Gallo-Belgicum *canaille*, & pœna canem circumferendi apud Germanos, de qua Lipsius, *cent.* 3. *ad Belg. epist.* 44. Camer. hor. subcis. *cent.* 2. *cap.* 95. Cujac. observ. *lib.* 11. *cap.* 22. Nisi hoc *canaille* derivare malis a *Canali*. Consule Suiceri thesaurum Ecclesf. in κανάλιος.

Meles Sardium Rex primus, Leonem, ex pellice sua genitum, per muros urbis circumtulit, quia Telmisses judicaverant, ea parte Sardeis fore inexpugnabiles, qua Leo ille circumlatus fuisset. Cum autem ea pars, quæ ad Tmolum fluvium vergit, tanquam ipsa natura inexpugnabilis prætermissa esset, ea deinde urbs a Cyro capta est. *Herodot lib.* 1.

Mactatis animalibus lustrabant se gentiles in sacrificiis, quæ lustrationun nomine etiam censentur. Columell. lib. 2. cap. 22. *Lustrationem, cæterorumque sacrificiorum, quæ pro frugibus fiunt, morem priscis usitatum.* Porphyrius *de abstin. lib.* 4. *cap.* 24. inter sacrificiorum caussas κακῶν ἀποτροπὴν *malorum aversionem* numerat. Præter sacrificia, quibus Deorum voluntas exquirebatur, de quibus supra *cap.* 14. egimus, alia erant, quibus Deos placabant, quod fiebat vel sola anima, vel toto animali.

Sola anima Deo sacrabatur in hostiis animalibus, quas ita vocabant Aruspices. Sic Entellus Eryci taurum mactans, 5. Æneid. ait:

Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis Persolvo ——

Ipso nomine usus est, ut animalis hostiæ causas expleret: & ut nuncupata vota significaret, ait *persolvo*, quod de voto proprie

 dici-

dicitur. Deinde Diis persolutum tum ostendit dicens: *Sternitur*, exanimisque *tremens procumbit humi bos.* sic & animalis hostiæ mentionem facit 2. Æneid.

> Sanguine *placastis ventos, & virgine cæsa.*
> *Cum primum Iliacas Danai venistis in oras*,
> Sanguine *quærendi reditus*, animaque *litandum Argolica.*

Nam & *animam*, id est, hostiæ nomen posuit, & *litare*, verbo pontificali usus est, quod significat sacrificio facto numen placare. *Servius ad Virgilium, loco laudato. Macrob. Saturn. lib.* 3. *cap.* 5. Ad avertendas Striges porca cædebatur addita hac precatione, apud Ovid. 6. Fast.

> *Atque ita, noctis aves extis puerilibus, inquit,*
> *Parcite, pro parvo victima parva cadit.*
> *Cor pro corde precor, pro fibris sumite fibras,*
> *Hanc* animam *vobis pro meliore damus.*

Arnobius Animalem hostiam vocat sacrificium, quo aliquod animal sacrificatur, opponitque sacrificiis inanimatis, aut ex thure, aut ex visceribus crematis, lib. 7. adv. gentes: *Aut enim, inquit, thus datur, & liquefactum carbonibus disperit: aut animalis est hostia, & ab canibus abliguritur sanguis, aut si aliquod viscus aris fuerit traditum, ratione ardescit pari, & dissolutum in cinerem labitur.*

Reliqua sacrificia vel χαριστήρια erant, quæ præteriti temporis beneficia respiciunt: vel ex institutore denominantur, ἀπὸ μαντείας si ab oraculo moniti, vel εὐκταῖα si vota obstricti sacrificarent hi superstitiosi. Deianira apud Sophoclem, Trach: εὐκταῖα φαίνων, ἢ ἀπὸ μαντείας τινός; Εὐκταῖα triplicia, apud Saubertum, *de sacrif. cap.* 3. His enim vel bona apprecabantur, vel mala deprecabantur, vel Deos testes vocabant, quorum media species proprie expiatoria est. Definitur a Cornelio Agrippa, lib. 3. de occult. Philos., cicante Sauberto, *cap.* 1. *qua expurgabantur civitates fame aut pestilentia, aut alia quavis horrenda calamitate laborantes.* Quæ descriptio totam rei naturam non exhaurit, non enim civitates tantum, sed & homines, agri, exercitus &c. expiabantur: nec tantum calamitate pressi, sed & eam timentes, atque ex signis augurantes sacrificiis, Deorum iram avertere, eos-

que

que placare conabantur.

In his tum corporis integritas, tum ætas ſpectabatur, & ſexus.

Integra voluit Deus O. M. *Mal.* 1. *verſ.* 8. 9, 13, 24. Similia ab idolatatris ſuis poſtulavit Dæmon. Ariſtoph. in Acharn. de ſucula:

> Δικ. ἀλλ' οὐχὶ θύσιμός ἐστιν αὐτή. Μεγ. τί μάν,
> Πᾶ δ' οὐχὶ θύσιμός ἐστι; Δικ. κέρκον οὐκ ἔχει.
> Dic. *ſacrificari iſthæc nequit.* Meg. *quidum nequit.*
> *Sacrificari? cedo!* Dic. *quia caudam non habet.*

Adeo ſuis membris integra eſſe oportebat, ut nec cauda carerent Scholiaſt. ad hunc loc. τὰ γὰρ κόλουρα ἐν ταῖς ἱερουργίαις οὐ θύεται, καὶ καθόλου, ὅπερ ᾖ μὴ τέλειον, καὶ ὑγιὲς οὐ θύεται τοῖς θεοῖς. *In ſacrificiis non mactantur, quæ cauda truncantur. Et in univerſum, quod integrum non eſt, atque ſanum, Diis non mactatur.* ſimilia fere habet Suidas in Κόλουρα. Athenæus, dipnoſ. lib. 15. cap. 5. Ἀριστοτέλης δ' ἐν τῷ συμποσίῳ φησὶν, ὅτι οὐδὲν κολοβὸν προσφέρομεν πρὸς τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τέλεια καὶ ὅλα. *Ariſtoteles in ſympoſio dicit, mutilum nihil Diis offerendum, ſed integra ac perfecta.* Hanc ab cauſam veteres victimas coronaſſe videntur, ut integras eas perfectaſque eſſe ſignificarent, τὸ στέφειν πλήρωσίν τινα σημαίνει. *coronare plenitudinem quandam notat:* ut ibidem Athenæus. Et Latinis *Coronis* vocatur, qua opus concluditur. vid. Paſchalium de coronis, *lib.* 1. *cap.* 7. Caſtratis tamen inferis ſacra facta: Scholiaſt. Apollon. ad 1. Argon. Ἔντομα τοῖς τεθνεῶσιν ἐνάγιζον, ὡς ἄγονα τοῖς ἀγόνοις. τοῖς δὲ οὐρανίοις θεοῖς ἔνορχα ἔθυον. Hinc victimas probandi mos extitit, id quod refert Lucianus de ſacrificiis: στεφανώσαντες τὸ ζῶον, καὶ πολύ γε πρότερον ἐξετάσαντες εἰ ἐντελὲς, ἵνα μηδ' ἀχρήστων τι καταστφάττωσι, προσάγουσι τῷ βωμῷ, καὶ φονεύουσιν ἐν ὀφθαλμοῖς τοῦ θεοῦ. i. e. *ſertis coronant pecudem, multoque ante explorant, an legitima ſit, & ſacris idonea, ne quid forte mactent ex eis quæ religio repudiat: deinde ad aram adducunt, & ſub oculis Dei jugulant.*

Diſerte Plinius, lib. 8. cap. 45. Victimarum probatio in vitulo, ut articulum ſuffraginis contingat, *ſc: cauda.* breviore non litant. Hoc quoque notatum, vitulos ad aras humeris hominis allatos non fere litare, ſicut nec claudicantem.

Hunc

Hunc morem docet Virgilius, 4. Æneid *mactant lectas de more bidentes.* ubi Servius: *Non vacat* lectas: *Moris enim fuerat, ut ad sacrificia eligerentur oves, quibus nihil deeßet.* Sic 6. Æneid.

Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.

Ubi idem Servius: Intacto, i. e. *indomito, ut* intacta totidem cervice juvencas. Lectas de more bidentes: *De more, antiquo scilicet, quem prætermisit, ut omnibus notum; id est, ne habeant caudam aculeatam, ne linguam fißam, ne aurem nigram.* Ovid. 15. metam. v. 130.

Victima labe carens, & præstantissima forma, Sistitur ante aras. Sic *porci eximii.* Donat. ad Terent. Hecyr. act. 1. sc. 1. v. 9. *Eximia pecora dicuntur, quæ a grege excepta sunt ad usus dominorum suorum, ut uberius pascantur.* Sed *proprie* eximii *sunt* porci majores, *qui ad sacrificandum excepti liberius pascuntur. etenim* boves *qui ad hoc electi sunt*, egregii *diuntur, & oves* lectæ, ut Virg,

Mactant lectas de more bidentes. *ita & porci* eximii. Macrob. Saturn. lib. 3. cap. 5. *Eximii quoque in sacrificiis vocabulum, non poeticum* ἐπίθετον, *sed sacerdotale nomen est. Veratius enim in Pontificalibus quæstionibus docet, eximias dictas hostias, quæ ad sacrificium destinatæ eximantur a grege, vel quod eximia specie, quasi offerendæ numinibus eligantur. Hinc ait:* Quatuor eximios præstanti corpore tauros. *ubi, quod eximuntur, eximios: quod eliguntur, præstanti corpore monstravit.*

Atque hæc de puritate atque integritate corporis: sed præterea, quod ad animam attinet, eandem hostiam puram atque incorruptam esse oportet. Hoc sic explorabant, teste Plutarcho, de oraculorum defectu: Farinam tauris, ciceres suibus apponebant, si non gustarent, non esse sanos judicabant. Capra autem arguebatur, si frigida affusa, non moveretur. Iudicabant enim non esse animæ secundum naturam affectæ, non moveri atque affici cum libamenta inverguntur,

Ætatem quoque respiciebant. Lege prisca sancitum fuisse ex Androtione ait Athenæus, lib. cap. 4. μὴ σφάττειν πρόβατον ἄπεκτον ἢ ἄτοκον. *ne ovis intonsa, aut priusquam peperißet, occideretur.*

Var-

Varro de re rust. lib. 2. cap. 4. *qui a partu decimo die habentur puri, ab eo appellabantur ab antiquis sacres, quod tum ad sacrificium idonei dicuntur primum. Itaque apud Plautum in Menaechmis, cum insanum quem putat, ut pietur in oppido Epidamno interrogat, Quanti hic porci sunt sacres?*

Hinc discrimen oritur inter hostias majores & minores; quod ætatis esse manifestum est ex Livio, lib. 22. cap. 1. *Decretum ut ea prodigia partim majoribus hostiis, partim lactentibus procurarentur.* Item ex Servio, ad 12. Æneid. v. 160. *In rebus quas volebant finiri celerius, senibus & jam decrescentibus animalibus sacrificabant. in rebus vero, quas augeri & confirmari volebant, de minoribus & adhuc crescentibus immolabant.* Ascanius Jovi majorem vovet. Æneid. 9.

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.

Ovium autem ætas, quam sacrificiis aptam judicabant, biennio determinata erat. neque minores neque majores hostias dare licebat. hæ *bidentes* appellabantur, propter duos eminentiores dentes inter octo, qui non nisi circa bimatum apparent, nec in omnibus sed in his, quæ sunt aptæ sacrificiis, inveniuntur: *Serv. ad 4. Æneid. v. 57,* A. Gell. noct. Att. lib. 16. c. 6.

Sexum porro quod attinet, quamvis masculinus foeminino dignior censeatur, et multis in sacrificiis rite sit adhibitus, tamen, teste Servio, *ad 8. Æneid. v. 641.* in omnibus sacris foeminei generis plus valebant victimæ. Si per marem litari non posset, succidanea dabatur foemina: Si autem per foeminam non litassent, succidanea adhiberi non poterat.

Prodigia sæpe mjoribus hostiis procurata. Liv. libb. 24, 26, 27, 40. *ob prodigia* xx. *majoribus hostiis sacrificatum*, & alibi sæpe. Etiam genio quinque majores hostias cæsas esse idem *lib.* 21. *cap.* 52. notavit: qua in re Censorino adversari videtur, qui *lib. de die natal. cap.* 2. Genio ἀναίμακτον θυσίαν sacrificari affirmat. Et veteres qui, natali die, huic inprimis sacra faciebant, se recte facturos credebant, si manum a cæde & sanguine abstinerent, ne die, qua lucem ipsi accepissent, aliis eriperent. Sic Romani Pa-

lilibus, urbis natali, hostiam non cædebant, nec primo Quinquatrium die pugnabatur. 3. Fast.

Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa, quod est illa nata Minerva die.

Hæc difficultas temporum distinctione facile tollitur. Mortalium antiquissimi, ut omnes suos Deastros, sic & Genium, colebant simplicius: vino scilicet, unguento, thure, libis, fritilla: quod canit Horatius, lib. 2. epist. 1.

Agricolæ prisci, fortes, parvoque beati,
Condita post frumenta, levantes tempore festo
Corpus, & ipsum animum spe finis dura ferentem,
Cum sociis operum, & pueris & conjuge fida
Tellurem porco: Sylvanum lacte piabant:
Floribus, & vino Genium memorem brevis ævi.

Persius, sat 2. *Funde merum Genio.* Tibull. lib. 1. eleg. 7.

Huc ades, & centum ludos, Geniumque choreis
Concelebra, & multo tempora funde mero.
Illius e nitido stillent unguenta capillo,
Et capite, & collo mollia serta gerat.
Sic venias hodierne: tibi dum thuris honores,
Liba & Mopsopio dulcia melle feram.

Plin. lib. 18. cap. 8. *Et hodie sacra prisca, atque natalium pulte fritilla conficiuntur.* Sequioribus vero temporibus, superstitione & impietate simul crescentibus, cruentas etiam hostias in sacris natalitiis Genio mactarunt. Tempore Augusti hoc jam frequentatum. Horat. lib. 4. od. 11. —— *ara castis.*

Vincta verbenis avet immolato Spargier agno.

Lampridius, in Alex. Severo: *Cum ejus natalem Aruspices commendarent, dixerunt eum summam rerum tenturum, idcirco quod hostiæ de ea villa, qua esset Severi Imp. adductæ essent.* Et inter omina mortis ejusdem Imp. idem scriptor: *cum natalem diem commendarent, hostia cruenta effugit. Spartian.* in Ant, Geta: *Cum infantis Getæ natalem Severus commendare vellet, hostiam popa, nomine Antoninus, percussit.*

Præterea Censorinus, dicto loco, de privato, & anniversario Genii cultu agit, qui die natali cujusque instituebatur: Livius autem

autem de cultu Genii extra ordinem indicto, quo una cum aliis Diis, hostiis majoribus placatus est, propter prodigia facta, nuntiata, credita.

Animalia in lustratoriis sacrificiis abhibita vel erant unius speciei, vel plurium.

Ex una specie vel victimæ erant vel hostiæ.

Victimæ de majoribus animalibus dicebantur, hoc est, armentis, etiamsi lactentes essent.

Hostiæ de minoribus, etiam si opimæ, καὶ τέλειαι. Inter victimas taurus præstabat, inter hostias ovis, ut docet Scaliger in Festum. *vide Saubertum de sacrif. cap.* 18. De Equis agit idem Saubertus, cap. 23.

In lustratoriis maxime adhibebantur porcelli. Pausan. lib. 1. Eliac. χοῖρον ἐπιτήδειον εἶναι πρὸς καθαρμόν. *Porcum esse ad expiationem idoneum*, Aristoph. in Pace: χοιρίδιόν μοι νῦν δάνεισον τρεῖς δραχμάς. Δεῖ γὰρ μυηθῆναί με πρὶν τεθνηκέναι. *Tres fœnera drachmas ad porcum mihi*, *Namque ante mortem oportet sim initiatus.* Huc pertinet locus Varronis, lib. 2. de re rust. cap. 4. *Sus Græce dicitur ὗς, olim θύτης, ab illo verbo, quod dicitur θύειν, quod est immolare. Ab suillo enim pecoris genere immolandi initium primum sumtum videtur cujusque vestigia quod initiis Cereris porci immolantur, & quod initiis pacis foedus cum feritur porcus occiditur & quod nuptiarum initio antiqui Reges, ac sublimes viri in Hetruria, in conjunctione nuptiali nova nupta & novus maritus primum porcum immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Græci in Italia idem factitasse videntur. Nam & nostræ mulieres maxime nutrices naturam, qua foemina sunt, in virginibus appellant porcam, & Græci χοῖρον. significantes esse dignum in signum nuptiarum suillum pecus.* Reliqua animalia enumerare hujus instituti non est, & fecit hoc Saubertus, *de sacrif. c.* 22. *&* 23.

Ex diversis speciebus sacrificia erant longe plurima, inter quæ primum locum tuentur *Hecatombæ:* sic dictæ, vel ex ἑκατὸν & βοῦς, vel ex ἑκατὸν & βάσις, id est, πούς, ex viginti quinque animalibus quadrupedibus, quæ simul habent pedes centum, ut notavit Didymus, ad Iliad. A. v. 65. Heliod. lib. 3. Æthiop. ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἀκριβῶς ἑκατόμβη, καὶ εἰς ἀλήθειαν τὸ ὄνομα πληρῶντες. *Numero autem exa*

exacto Hecatombe, & revera nomen implentes. Sæpe enim idem est quod θυσία πολυτελής, numerum centenarium sumendo pro infinito, quod notat Eustathius ad idem Homeri carmen. hoc autem sacrificium nunc ex una animalium specie instituebatur, ut ex Agnis, Iliad Δ. v. 119. 120.

> Εὔχετο δ' Ἀπόλλωνι λυκηγενέϊ κλυτοτόξῳ
> Ἀρνῶν πρωτογόνων ῥέξειν κλειτὴν ἑκατόμβην.
> *Vovit autem Apollini in Lycia genito, inclyto jaculatori*
> *Ex agnis primigenis se sacrificaturum claram hecatomben.*

Ex suibus. 1. Æneid. —— *Magnorum horrentia centum*

> *Terga suum, pingues centum cum matribus agnos.*

Aliisque: Julius Capitol. in Max. & Balb. *Centum aræ uno in loco cespititiæ extruuntur, & ad eas centum sues, centum oves mactantur: jam si imperatorium sacrificium sit, centum Leones, centum aquilæ, & cætera hujusmodi animalia centena feriuntur.* Alias ex diversis: Ex tauris & capris hecatombe mactata Apollini. Iliad. A. v. 315. 316.

> Ἔρδον δ' Ἀπόλλωνι τεληέσσας ἑκατόμβας
> Ταύρων, ἠδ' αἰγῶν παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγέτοιο
> *Sacrificabant Apollini perfectas hecatombas*
> *Taurorum & caprarum juxta littus maris indomiti.*

Item ex centum ovibus & bove uno, quod Βούπρωρον vocabatur. Hesychius: Βούπρωρον. θυσία τις ἐξ ἑκατὸν προβάτων, καὶ βοὸς ἑνός.

Erant prætcrea *Suovetaurilia;* quæ ex *sue, ove, tauro* nomen sortita. Glossæ: θυσία ὑὸς, κριῦ καὶ ταύρου. Alias *Solitaurilia.* Festus: *Solitaurilia hostiarum trium diversi generis immolationem significant, tauri, arietis, verris, quod omnes eæ solidi integrique sint corporis.* Post: *Harum hostiarum omnium inviolati sunt tauri, quæ pars scilicet cæditur in castratione. sunt qui putent ex tribus hostiis præcipue nomen inclusum, cum solido tauri, quod amplissima sit earum. quidam dixerunt omnium trium vocabula confusa, suis, ovis, tauri, adjecisse id quod uno modo appellarentur universa.* Paulo aliter I. C. Scaliger de causis L. L. lib. 4. cap. 89. *Solitaurilia*, inquit, *non ut sunt interpretati male veritatem*, Sue Ove, Tauro: *neque enim in voce hac* Soli *est* Ovis: *sed sic fuit per initia*, Sue, Soloce, Tauro: *sic enim pecudem lana tectam prisci appellarunt, quam ad sacrificium*

egre-

egregiam habebant, id est e grege segregatam: integram non tonsam: unde & nomen, quoniam cum tota lana esset. Sollon enim osci dicebant totum, ut Græci ὅλον, quam sententiam impugnat Vossius, in Etymologico, in voce *solitaurilia*. Hæc mactabantur cum lustrum condebatur. *Liv. lib. 1. cap. 44.* & in agrorum lustratione. *Cato, de re rust. c. 141.*

A Græcis Romani didicisse videntur. Sane Tiresias sic ait Ulyssi, apud Homerum, Odyss. λ. v. 129. 130.

> Ῥέξας ἱερὰ καλὰ Ποσειδάωνι ἄνακτι,
> Ἀρνειὸν, ταῦρόν τε, συῶν τ' ἐπιβήτορα κάπρον.
> *Faciens pulchra sacra Neptuno Regi,*
> *Arietem, taurumque, suumque maritum verrem.*

Qui vero Græcorum τριττὺν putant esse Solitaurialia, eos falli ait Brodæus *miscell. lib. 6. cap. ult.* Hæc enim ex sue, ove, tauro: at apud Athenienses illa ex sue, ariete, hirco fiebant, ut docet Aristophanis commentator. *C. Rhodig. lect. antiq. lib. 12. cap. 1.* Τριττύαι autem ex tribus animalibus constabant. Hesychius. *Δωδεκάδα θυσίαν, ἐκ δώδεκα ζώων· ὡς τριττύαν ἐκ τριῶν.*

Celebre inprimis fuit *Ver Sacrum*, sic dictum vel quod religiosum, vel quod vitabile & exsecrandum esset. *Non. Marc.* Festus: *Ver sacrum, vovendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti vovebant, quæcunque vere proximo nata essent apud se animalia, immolaturos. Sed cum crudele videretur pueros & puellas interficere, perductos in adultam ætatem velabant, atque ita extra fines suos exigebant.* Inde Sacrani dicti, quod cum aliquando pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt: ut ait Servius, *ad 7. Æneid v.* 796. Vovendi formulam, cap. 6. exhibuimus. Adde Brisson. formul. pag. 98, 99. Et Sabini quondam feruntur vovisse, si res communis melioribus locis constitisset, se ver sacrum facturos. *Sisenna apud Nonium in ver sacrum.*

Robigalibus *Canis & ovis*, addito thure & vino Robigini: ut segetibus parceret, immolabantur. Canem autem mactabant ob nomen ipsi & sideri Caniculæ commune: 4. Fast.

> *Flamen in antiquæ lucum Robiginis ibat,*
> *Exta canis flammis, exta daturus ovis.*

Post *Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bidentis,*

 Tur-

Turpiaque obscœna vidimus exta canis.

Ratio redditur: *Est canis (Icarium dicunt) quo sidere moto*

Tota sitit tellus, præripiturque seges.

Pro cane sidereo canis hic imponitur aræ,

Et quare fiat nil nisi nomen habet.

Plinius, lib. 29. c. 4. caussam esse dicit canum puritatem: *Catulos*, inquit, *lactentes adeo puros existimabant ad cibum, ut etiam placandis numinibus, hostiarum vice, uterentur his.* Festus: *Catularia porta Romæ dicta est, quia non longe ab ea, ad placandum caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescentes ad maturitatem perducerentur* Idem *Rutilæ canes, id est, non procul a rubro colore immolantur, ut ait Atejus Capito, canario sacrificio, pro frugibus, deprecandæ sævitiæ caussa sideris caniculæ.* vide Saldeni otia Theol. *lib.* 1. *exerc.* 7. §. 12. Adde Plutarch. *quæst. Rom.* 606. Asini caput Tages addidit. Columull. lib. 10. de re rust.

Hinc mala rubigo virides ne terreat herbas

Sanguine lactentis catuli placatur, & extis.

Hinc caput Arcadici nudum cute fertur aselli

Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris.

Argivi, immissam ab Apolline, ob cædem Psamathes, & Linum suum e Psamathe filium a canibus laniatum, pestem avertere posse, si cæsos placarent oraculo moniti, non solum fœminas & virgines ad Linum deplorandum miserunt, sed & sacrificium eidem & festum diem, Ἀρνίδα dictum, mensem etiam ἀρνεῖον, quod inter agnos educatus esset Linus, vocantes instituere; mactaruntque ea die, quotquot usquam reperire poterant canes. quam veram τῆς κυνοφόντιδος ἑορτῆς historiam esse judicat Th. Reinesius, *var. lect. lib.* 1. *cap.* 15. *vid. Athen. dipnos. lib.* 3 *cap.* 21 *Rhodig. lect. antiq. lib.* 17. *cap.* 27.

Messenii, in æde Curetum, cujusvis generis animalia, boves, capras, aves in flammas porriciunt & immolant. Patrenses in honorem Dianæ Laphriæ intra aræ septum viventia animalia conjiciunt, aves esculentas, & cujusvis generis victimas, apros, cervos, capreas, luporum & ursorum catulos, prægrandes etiam & adultas feras. Addunt & pomiferarum cujusvis generis arborum fru-

fructus. *Pausan. in Messenicis & Achaicis.*

Porca & *Mus* apud Orientales inter februa adhibebantur. 1. Sam. 6. 4. Jes. 66. 17. *vid. Schedium de Diis Germ. syngr.* 1. *cap.* 4. *Saubert. de sacrif. cap.* 23.

Bove & *Capris* factum apud Livium, lib. 25. cap. 12. *S Ctum factum est, ut decemviri sacra Græco ritu facerent, iisque hostiis: Apollini bove aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ bove fœmina aurata.* Hinc *bos ambiegna.* Varr. lib. 6. de ling. Lat. *Ambiegna bos apud Augures, quam circum aliæ hostiæ constituuntur.* Paulus ex Festo: *Ambiegni bos & vervex appellabantur, cum ad eorum utraque latera agni in sacrificium ducebantur.*

Animalium etiam partes in lustrationibus adhibitæ.

Pelles. Lustrandos ἀριστερῷ ποδὶ institisse διὸς κωδίῳ Hesychius auctor est, in quo διοσκώλιον legitur male. Κωδίον enim, eodem explicante, est, δέρμα προβάτου χωρὶς σώματος. *Pellis ovina a corpore separata.* Hinc κώεα apud Homerum, Iliad. I. 657. & Ὀδυσ. p. 32 hoc est, ut exponit Didymus, προβάτων δέρματα, vel δορά. Demosthenes, *orat. de corona*, Æschini objicit quod noctu, cum alios lustraret, fuerit νεβρίζων, quod Ulpianus in accessionibus explicat, Νεβρίδα περικείμενος, νευρίζων ὁ διασπῶν τοὺς νεβροὺς, κατά τινα λόγον ἀπόρρητον. οἱ μὲν ὡς τοῦ τελοῦντος νεβρίδα ἐνημμένου, καὶ τοὺς τελουμένους διαζωννύντος. Hoc est, interprete H. Wolfio: *Pelle hinnuli indutus, discerpens hinnulos occulta quadam ratione, Alii, quasi initiator pelle hinnuli indutus initiandos succingeret.*

Lingua Diis eloquentiam curantibus sacra erat. Pallas, Odyss. γ. v. 332. Ἀλλ' ἄγε, τάμνετε μὲν γλώσσας. *Sed agite, divite linguas.* ubi notat Didymus: ἔθος ἦν τρεπομένοις πρὸς τὸ καθεύδειν, τῶν ἱερείων τὰς γλώσσας ἀποτέμνειν, καὶ καίειν τοῖς θεοῖς τοὺς λόγους ἐπιμελουμένοις. *Consuetudo erat iis qui dormitum ibant, sacrificiorum linguas exscindere, & in honorem Deorum, sermones curantium, comburere.* Homerici Heroes, apud Athenæum, *dipnos. lib.* 1. *cap.* 14. σπένδουσι, καὶ ἐπὶ τῶν γλώσσαις ἐκ τῶν δείπνων ἀπιόντες. *soliti facere libationes super linguis, cum e convivio discederent.* ubi Casaubonus: linguas intellige, quas Mercurio adolebant veteri instituto. castigatque illos, qui ἐπὶ γλώσσαις vertunt, *linguæ commercium*, quod non meminerint versiculi istius maximi Vatum: Γλώσσας δ' ἐν πυρὶ βάλλον, ἀνιστάμενοι δ'

 ἐπι-

ἐπέλειβον. quid est ἐπιλείβειν, ait, nisi σπένδειν ταῖς γλώσσαις. Confer *Cæl. Rhodig. lect. antiq. lib.* 13. *cap.* 5. Erasm. in prov. *Lingua seorsim inciditur.* Arist. Pacc. Natal. Com. mythol. *lib.* 5. *cap.* 5. *pag.* 448.

Os sacrum in homine sunt qui conjectent, non tam de magnitudine fuisse nuncupatum, quam quod Diis offerri soleret. Ex quo & Menander: οἱ δὲ τὴν ὀσφὺν ἄκραν θύσαντες. *Rhodig. lect. antiq. lib.* 13. *cap.* 12. Aliam hujus denominationis rationem excogitavit Clarissimus *Theodorus Ianssonius ab Almeloveen* omnigenæ eruditionis, & eruditæ antiquitatis indagator solertissimus, in *specimine Antiquitatum e sacris profanarum.* Originem enim hujus nomenclaturæ deducit a lucta Patriarchæ Jacobi cum Deo, qui eam partem corporis tetigit, quasi jusjurandum Patribus ictum illa ceremonia repetiturus. Gentes hæc didicerunt ab Israëlitis, qui partem hanc quasi a Deo, sibi electam velut sacram habentes, ab ejus esu abstinuerunt. *Vid. lib citat. p.* 63. 64.

De carnium partibus Festus: *Caviares hostiæ dicebantur, quod caveæ, id est, pars hostiæ cauda tenus diceretur, & ponebatur in sacrificio pro collegio Pontificum, quinto quoque anno.* Talis erat Offa penita. idem Festus: *Penitam offam Nævius appellat absegmen carnis cum coda.* Huc pertinent Ablegmina vel Ablegmina, quæ juxta Festum, *partes extorum, quæ Diis immolabant,* quæ porricere, prosecta, prosegmina. Proficiæ, Glossis, αἱ τῶν [illegible]. Tertull. apolog. cap. 13. *Volo & ritus vestros recensere: non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta & tabidosa quæque mactatis, cum de opimis & integris supervacua quæque truncatis, capitula & ungulas, quæ domi quoque pueris vel canibus destinassetis.*

Inprimis vero *sanguine* se purgari credebant. Ex lege divina σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις. *Omnia fere sanguine purgantur, & absque sanguinis effusione non fit remissio;* Heb. 9. 22. Hunc & idololatriæ cultum arripuit diabolus. 4. Fast.

Sanguis equi suffimen erit. Festus: *October Equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti. Ejus cauda tanta celeritate fertur in regiam, ut ex ea sanguis destillet in focum, participandæ rei divinæ gratia.* Idem in Panibus: *Equus*

p[illegible]rus

p. 293

potius quam bos immolabatur, quod hic bos frugibus pariendis est aptus. Caput autem hujus equi immolati panibus redimebant, quia sacrificium fiebat ob frugum eventum.

Lupi jugulati sanguinem cum herba *Omomi* Persæ miscent, & in locum quo solis radii non pertingunt, abjiciunt: ad placandum scilicet Areimanium, quem mali auctorem statuunt *Plut. de Isid. & Osir.*

Præ ceteris insignis est Pontificum inauguratio per sanguinem, quæ θηβόθεια ἱερὰ vocantur, quod in scrobe peragerentur. *Aristid. serm. sacr.* 2. Ambros. ad Valent. Imp. lib. 5. epist. 31. *Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore adspergi.* Romanus Martyr, apud Prudentium Peristeph. hymno 10. gentilibus hæc sacra exprobrat:

Summus Sacerdos nempe sub terram scrobe
Acta, in profundum consecrandus mergitur,
Mire infulatus, secta vittis tempora
Nectens, corona tum repexus aurea
Cinctu Gabino sericam fultus togam.
Tabulis superne strata texunt pulpita,
Rimosa, rari pegmatis compagibus,
Scindunt subinde, vel terebrant aream,
Crebroque lignum perforant acumine,
Pateat minutis ut frequens hiatibus.
Huc taurus ingens, fronte torva, & hispida,
Sertis revinctus, aut per armos floreis,
Aut impeditus cornibus deducitur:
Nec non & auro frons coruscat hostiæ,
Setasque fulgor bractealis inficit.
Hic ut statuta est immolanda bellua,
Pectus sacrato dividunt venabulo,
Eructat amplum vulnus undam sanguinis
Ferventis, inque texta pontis subditi
Fundit vaporum flumen, & late æstuat.

Tum per frequentes mille rimarum vias
Illapsus imber, tabidum rorem pluit,
Defossus intus quem Sacerdos excipit,
Guttas ad omnes turpe subjectans caput,
Et veste, & omni putrefactus corpore.
Quin os supinat, obvias offert genas,
Supponit aures, labra, nares objicit,
Oculos & ipsos perluit liquoribus,
Nec jam palato parcit, & linguam rigat,
Donec cruorem totus atrum combibat.
Postquam cadaver sanguine egesto rigens.
Compage ab illa Flamines retraxerint,
Procedit inde Pontifex visu horridus,
Ostentat udum verticem, barbam gravem,
Vittas madentes, atque amictus ebrios.

Taurobolium his descripsit Prudentius, quod demonstrat *Antonius van Dale*, de oraculis, dissert. 1. sub finem. Sed & ταυροπόλια ab Amazonibus in honorem Dianæ Tauricæ celebrata, *vid. P. Petit. de Amazonibus cap.* 31. Et Minerva ταυροβόλος ab Andriis culta. *Spanhem. de usu & præstant. numism. p.* 171. ex Suida. Lege & Vossium, *de idolol. lib.* 2. *cap.* 53.

A ritu Paschatis, in Ægypto ab Israelitis primo mactati, manasse vult Epiphanius, *hæres.* 18. morem apud Æpyptios observatum, ut quotannis principio veris, quo tempore olim pascha celebratum fuerat, minio oves suas, nec non & arbores, ut ficus & cætera ejusmodi inficerent: Cujus quidem ritus, tametsi causam nesciant, istud tamen vulgo jactitabant: Illo die universum terrarum orbem incendio conflagrasse, cujus calamitati avertendæ vim quandam, sive ἀλεξιτήριον in cruore illo, atque colore igneo esse positam, quibus vero de causis sibi non esse compertum.

Hoc certum, Typhonem Osiridis interfectorem, magno odio Ægyptiis fuisse, quem cum rufo colore fuisse crederent, ut illius gratiam inirent, ei non nisi cognati coloris victimas, boves

nempe

nempe rufos, offerebant. Interea boves, homines, asinos etiam rufos, quod imaginem Typhonis in cute gestarent, pessime oderant. legatur Spencerus, *de legg. Hebr. ritual. lib.* 2. *cap.* 15. *sect.* 2.

Vaccæ urina lustrant se Gauri, teste Joh. Bapt. Tabernario, *itiner part.* 1. *lib.* 4. *cap.* 8. Sunt autem Gauri reliquiæ antiquorum Persarum, avitæ superstitionis retinentissimi, ideoque recentiorum, Alcorano addictorum, persecutionibus expositi. Horum si quis purgamentum calcaverit, aut rem quamcunque immundam attigerit: ubi ex sacerdotum ordine aliquis in cadaver inciderit atque illud conspexerit, urinam vaccæ quatriduo asservatam, cortice salicis, aliisque quibusdam herbis mira superstitione miscent, eaque urina peccatorem, post decem dierum rigidam satis poenitentiam, sacerdos, quam *Cazi* dicunt, septies aspergit, & aliquantulum illi ex ea bibendum porrigit. Tunc demum a crimine suo absolutus censetur.

Nec *cineres* sacris inutiles esse judicarunt, ut legem a Deo, *Num.* 19 latam, diabolica κακοζηλίᾳ imitantur. inprimis combustorum vitulornm: 4. Fast.

Sanguis equi suffimen erit, vituliqne favilla.

Iterum: *Igne cremat vitulos quæ natu maxima virgo est,*
Luce Palis populos purget ut ille cinis.

Apud Eleos die Februarii nono supra decimum aruspices cinerem ex Prytaneo deportant, eoque aqua ex Alpheo amne diluto aram Jovis oblinunt: quamobrem Alpheus omnium fluviorum Jovi maxime amicus creditur. *Pausan. Eliac. prior.*

Pisces immolatos esse tum a Græcis, tum a Romanis, contra Plutarchi sententiam probat Vossius, *de idolol. lib.* 9. 7. vid. Scaligerum in castig. ad Festum, in *Pollucere.*

Serpentes Baccho immolati, & dentibus lacerati. Prudent. in Symm.

His nunc pro meritis Baccho caper omnibus aris
Cæditur, & virides discindunt ore chelydros
Qui Bromium placare volunt. quod & ebria jam tunc
Ante oculos Regis Satyrorum insania fecit:
Et fecisse reor stimulis furialibus ipsas

Ata

Manadas, inflammante mero in scelus omne rotatas.

Ophiophagia, festum Bacchi, quo ejus mysteria serpentium dilacerationibus celebrabantur, idque dentibus. Nec mirum hoc impune factum esse, cum hodie quoque non pauca videamus a praestigiatoribus hoc genus fieri. Facile enim fuit potenti istorum hominum malo spiritui vino antidotum miscere. *vid. Barth. advers. lib. 11. cap. 15.*

Coronidis loco sit huic capiti locus Julii Firmici Materni, qui profanarum religionum errores redarguens sic scribit: *Neminem apud idola profusus sanguis juverit. Et ne cruor pecudum miseros homines aut decipiat, aut perdat. polluit sanguis iste, non redimit, & per varios casus homines premit in mortem. Miseri sunt, qui profusione sacrilegi sanguinis cruentantur.* Taurobolium *vel* Criobolium *scelerata te sanguinis tabe perfundit. Laventur itaque sordes istae quas colligis. Quaere fontes ingenuos, quaere puros liquores, ut illic te post multas maculas cum Spiritu Sancto Christi sanguis incandidet.*

CAPUT. XXIV.

Lustrationes per vegetabilia. fruges. ἁγνὰ τὰ μῆλα. per rorem marinum. legumina, myrtum, Scillam, trifolium, Allium, porrum, apium, laurum, rosas, panem. Arbores & ligna. De fabis. Pythagoricum κυάμων ἀπέχεσθαι. incendium τῶν ἀγρῶν. Arbutus & spina alba. Helleborus. mola salsa. Absque farina non est Lex. Sal sacrum.

PRogredior ad ea, quae vilissima anima, vegetante scilicet, praedita, non minori religione in lustrationibus usurpata fuerunt. Non omnino male, ex gentili, in qua vivebat, superstitione, judicavit Seneca, lib. 1. de benef. cap. 6. *Nec in victimis quidem*, inquit, *licet opimae sint, auro-*

que

que præfulgeant, deorum eſt honos, ſed pia ac recta voluntate venerantium: Itaque boni etiam farre ac fritilla religioſi ſunt; mali rurſus non effugiunt impietatem, quamvis aras multo ſanguine cruentaverint.

Atque hic ſimplex ſacrificandi modus primæva illa & ſimplici ætate in uſu fuit. 1. Faſt.

Ante Deos homini quod conciliare valeret,
Far erat, & puri lucida mica ſalis.
Nondum pertulerat lachrymatas cortice myrrhas
Acta per æquoreas hoſpita puppis aquas.
Thura nec Euphrates, nec miſerat India coſtum,
Nec fuerant rubri cognita fila croci.
Ara dabat fumos herbis contenta Sabinis,
Et non exiguo laurus aduſta ſono.
Si quis erat factis prati de flore corollis
Qui poſſet violas addere, dives erat.
Hic qui nunc aperit percuſſi viſcera tauri,
In ſacris nullum cuiter habebat opus.

Hæc ἁγνὰ θύματα, *pura ſacrificia.* Plato. 6. de legg τοὐναντίον ἀκούομεν ἐν ἄλλοις, ὅτε οὐδὲ βοὸς ἐτολμῶμεν γεύεσθαι, θύματά τε οὐκ ἦν τοῖς θεοῖσι ζῶα, πέλανοι δὲ καὶ μέλιτι καρποὶ δεδευμένοι, καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἁγνὰ θύματα. σαρκῶν δ' ἀπείχοντο, ὡς οὐχ' ὅσιον ὂν ἐσθίειν, οὐδὲ τοὺς τῶν θεῶν βωμοὺς αἵματι μιαίνειν. *Contrarium audimus in aliis, quando nec bovis carnem guſtare audebamus, ſacrificiaque Deorum non animalia, ſed placenta erant ex ſimila confecta, frugeſque melle delibuta, & alia id genus* pura ſacrificia: *a carnibus vero abſtinebant, ac ſi nefas eſſet veſci, & aras Deorum ſanguine polluere.* In delo ara fuit Apollinis Γεννήτορος *Genitoris*, quæ nunquam imbuta victimarum ſanguine. Diogenes Laert. lib. 8. de vitis Philoſ. tradit: πυροὺς καὶ κριθὰς, καὶ τὰ πόπανα μόνα τίθεσθαι ἐπ' αὐτοῦ ἄνευ πυρὸς, ἱερεῖον δὲ μηδέν. *Fruges & hordeum, ſolaſque placentas ſine igne illi, nullum vero imponi animal.* Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 6. ex Cloatio Vero docet, apud aram illam hoſtiam non cædi, ſed preces tantum fundi, quam Pythagoras velut inviolatam adoraverit. Clem. Alex. lib. 7. τὸν μὲν ἀρχαιότατον βωμὸν ἐν Δήλῳ ἁγνὸν εἶναι τεθρυλλήκασι. πρὸς ὃν δὴ μόνον καὶ Πυθαγό-

ἐσχάραν προσελθεῖν φασι, φόνῳ καὶ θανάτῳ μὴ μιανθέντα. *Vetustissimam in Delo aram puram esse jactitarunt. ad hanc solum accessisse Pythagoram nulla cæde & morte inquinatum.* Æneas apud Virgil. 3. Æneid. in Delum delatus, non cædit hostiam, sed statim inchoat precem, & ut *genitorem* expressius nominaret, ait: *Da*, Pater, *augurium*. Cyrillus, lib. 9. contra Julianum, Deliacum illiud altare *Piorum aram* vocat: & Jamblichus, cap. 5. de vit. Pythag. ἀναίμακτον *incruentatum* indigitari significat. Philostr. lib. 1. de vit. Apollonii, refert Pythagoræ sacrificia esse, μὴ αἱμάττειν τοὺς βωμοὺς, ἀλλ' ἡ μελιττοῦσα, καὶ ὁ λιβανωτὸς, καὶ ὁ ἐφυμνῆσαι. *non cruentare aras, verum mellita placenta, & thus, & hymnus, hæc ab illo ad Deos adscendere.* Athenienses Deæ Εἰρήνῃ victimam ἀναίμακτον sacrarunt. Aristoph. in Pace: οὐχ' ἥδεται δήπουθεν εἰρήνη σφαγαῖς, οὐδ' αἱματοῦται βωμός. *Non certe pacem cæsa juvat victima: nec ara cruentatur.* vide Scholiast. 101.

Græcos imitati Romani Deo Termino animalia non immolabant. Plut. quæst. Rom. & in Numa: ὡς ἐπίσκοπον καὶ φύλακα φιλίας καὶ εἰρήνης, ᾤετο δεῖν αἵματος καὶ φόνου καθαρὸν καὶ ἀμίαντον διαφυλάττειν. *tanquam inspectorem, & amicitiæ pacisque auctorem, a sanguine purum impollutumque servandum existimabat.* Dion. Halic. lib. 2. θεοὺς τε ἡγοῦνται τοὺς τερμόνας καὶ θύουσιν αὐτοῖς ἔτι τῶν μὲν ἐμψύχων οὐδέν. οὐ γὰρ ὅσιον αἱμάττειν τοὺς λίθους. πελάνους δὲ Δήμητρος, καὶ ἄλλας τινὰς καρπῶν ἀπαρχάς. *Nam & Terminos pro Deis habent, & adhuc illis non quidem animalia, nefas enim lapides sanguine inficere, sed placentas sacrificant Cereales, & alias quasdam frugum primitias.* Numæ institutum non semper Romanis servatum: 2. Fast.

Spargitur & cæso communis terminus agno,
Nec queritur lactens cum sibi porca datur.

Rore marino veteres, antequam thus sciretur, Deos placabant. *Apulejus de virtut. herb. cap.* 79.

Apud Athenæum, *dipnos. lib.* 3. *cap.* 5. e Pherecratis dramate dicitur: oculos puerorum recenti *ficu* fricandos. Eustath. Odyss. H. v. 121. λέγεται δὲ καὶ συκάσιος ζεὺς παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ὁ καθάρσιος. τῇ γὰρ συκῇ ἐχρῶντο φασὶν ἐν καθαρμοῖς. *Iupiter Averruncus veteribus Sycasius dictus, ficu enim in lustrationibus utebantur.* Vide & Torrentiumad Horat. lib. 1. sat. 8. *Olim truncus eram ficulnus, &c.*

Huc

p. 299

Huc ſpectant illa Iuliani Imp. in epiſt. ad Sarapionem: Καθάπερ ἀντ' ἄλλης τινὸς ἀλεξήσεως ἱερᾶς τῆς τῶν βρωμάτων ἀδικίας προεπινοσόμενον, καὶ μὴν ὅτι θεοῖς τὸ σῦκον ἀνάκειται, καὶ θυσίας ἐστὶν ἁπάσης ἐμβώμιον, καὶ ὅτι παντὸς λιβανωτοῦ κρεῖττον ἐς θυμιαμάτων σκευασίαν ἐστὶν οὐκ ἐμὸς ἴδιος οὗτος λόγος, ἀλλ' ὅστις τὴν χρείαν αὐτοῦ ἔμαθεν, οἶδεν ὡς ἀνδρὸς σοφοῦ, καὶ ἱεροφάντου λόγος ἐστί. *Tanquam hoc unum (ficus) pro omnibus ſacrum remedium adverſus ciborum injurias exhibeatur. Nam Diis eam conſecrati, omnibuſque aris adhiberi, & quovis thure ad odores aptiorem eſſe, non mea eſt oratio, ſed quiſquis uſum ejus didicit, a ſapiente ſacrorumque antiſtite, manaſſe intelligat.*

Germanus huic mos a Zoroaſtre 11. Geoponic. docetur: Spondebat ille magus, oculos integro anno illi non dolituros, qui conſpectæ primum *roſæ* tribus calycibus eos deterſiſſet. *vid. Caſaub. in Athen. lib.* 1. *cap.* 2. *& lib.* 3. *cap.* 5.

Allium: Perſ. ſat. 5. fin. —— *Si non*

Prædictum ter mane caput guſtaverit allI.

Porrum & Apium: Petron. ſatyr. *Infra manus meas camellam vini poſuit, & cum digitos pariter extenſos porris apioque* luſtraſſet. pollutos ſcilicet cæde anſerina.

Laurus: Ejus ramum in morbis graviſſimis pro foribus ſuſpendebant, Apollinem, mortis fatalis præſidem, cujus ea arbos, deprecaturi. Auctor Etymologici magni: Ἀντήνορας, τοὺς τῆς δάφνης ὀρπήκας, τοὺς περὶ τῶν θυρῶν ἱσταμένους. Statius, ſylv. 5. ubi de Abaſcantii in Priſcillam uxorem pietate:

Ille modo inferna nequicquam flumina Lethes
Incorrupta rogat: nunc anxius omnibus aris
Illachrymat, ſignatque fores.

Diogenes Laërtius de Bione ægrotante:

Ῥάμνον τε, καὶ κλάδον δάφνης ὑπὲρ θύρην ἔθηκε.
Virgultum ſpinoſum, & lauri ramum ſuper fores ſtatuit,

vide ſupra, *cap.* 19. & Plin. *lib.* 15. *cap.* 30. Feſt. in voce *Laureati.*

Perſæ tum alias herbas, tum maxime *trifolium* hoſtiarum elixis carnibus ſubſternunt, *Herodot. lib.* 1.

Ariſtereon: Euſtath. in Odyſſ. X. circa fin. Ἰστέον δὲ ὅτι οὐ μόνον διὰ θείου ἐγίνοντο καθαρμοὶ, ἀλλὰ καὶ φυτά τινα εἰς τοῦτο χρήσιμα ἦν. Ἀριστερεὼν

στερεὼν γῦν, φυτ κτ παυσανίαν, ἐπιτήδειον εἰς καθαρμόν. Λειστερεὼν autem verbena est, περιστερεὼν Dioscoridi, de qua *cap.* 19.

Arborum hic ac lignorum usus frequens, forte, quod Christus in ligno crucis moriturus Deo nos reconciliaturus esset, ut & hac in re diaboli κακοζηλία appareat. Jul. Firm. de err. profan. relig. *Sacra sua perditus carnifex, pro nefas, per lignum semper renovari disposuit, ut, quia sciebat ita fore, ut ligno crucis affixa vita hominis perpetuæ immortalitatis compagine stringeretur, ideo perituros homines ex ligni imitatione deciperet. In sacris Phrygiis, quæ matris Deum dicunt, per annos singulos arbos pinea ceditur, & in media arbore simulacrum juvenis subligatur. In Isiacis sacris de pinea arbore ceditur truncus, hujus trunci media pars subtiliter excavatur, illis de segminibus factum idolum Osiridis sepelitur. In Proserpinæ sacris cæsa arbor in effigiem virginis formamque componitur, & cum intra civitatem fuerit illata, quadraginta noctibus plangitur, quadragesima vero nocte comburitur.*

Panis: Athen. dipnos. lib. 4. c. 13. Μετὰ δὲ τὸ δεῖπνον σπονδὰς ἐποιοῦντο, οὐκ ἀπονιψάμενοι τὰς χεῖρας, ἀλλ' ἀποματτόμενοι τοῖς ψωμοῖς, καὶ τὴν ἀπομαγδαλίην ἕκαστος ἀπέφερε. τοῦτο ποιοῦντες ἕνεκα τῶν ἐν ταῖς ἀμφόδοις γιγνομένων νυκτερινῶν φόβων. *Coenati Diis libant manibus illotis, sed frusto panis abstersis, Apomagdaliam vocant, quod abiturus quisque secum portat. Id fiebat ob nocturnos in compitis pavores.* vid. Erasm. in Adag: *Canis vivens e magdalia.*

In Delphorum lustratione, quæ singulis novenniis fiebat, *farina tantum* adhibita, quæ cum leguminibus distribuebatur a Rege solio insidente, simul imaginem Charilæ cujusdam colapho excipiebat, quoniam ea, in rei frumentariæ inopia, talem injuriam a Rege sibi factam cum concoquere non posset, laqueo vitam finierat. *Plut. quæst. Græc.* 12.

Ervo utebantur Tralliani, *Plut. quæst. Græc* 46. Minyæ & Leleges Trallianos finibus ejecerant, eorumque regionem occupaverant. Hi autem resumtis viribus Leleges acie vicerunt, quorum fugientium cum nulla haberetur ratio, utrum viverent an morerentur, edictum fuit: Si quis Trallianus Lelegem aut Minyam interfecisset, ervorum modio interfecti parentibus soluto a cæde purgandum esse.

Myr-

Myrtus Veneri ſacra, de qua Plinius, lib 15. cap. 25. *Traditur myrtea verbena Romanos Sabinoſque, cum propter raptas virgines dimicare voluiſſent, depoſitis armis purgatos in eo loco, qui nunc ſigna Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant. Et in ea quoque arbore ſuffimenti genus habetur, ideo tum electa, quoniam conjunctioni & huic arbori Venus præeſt.*

De viſco, & robore Plinius, lib. 16. cap. 44. *Nihil habent Druidæ viſco & arbore in qua gignatur (ſi modo ſit robur) ſacratius. Jam per ſe roborum eligunt lucos, nec ulla ſacra ſine ea fronde conficiunt, ut inde appellati quoque Græca interpretatione poſſint Druidæ videri. Enimvero quicquid adnaſcatur illis e coelo miſſum putant, ſignumque eſſe electæ ab ipſo Deo arboris. Eſt autem id rarum admodum inventu, & repertum magna religione petitur: & ante omnia ſexta luna, quæ principia menſium annorumque his facit, & ſeculi poſt tricesimum annum, quia jam virium abunde habeat, nec ſit ſui dimidia. Omnia ſanantem appellantes ſuo vocabulo, ſacrificio epuliſque rite ſub arbore præparatis, duos admovent candidi coloris tauros, quorum cornua tunc primum vinciantur. Sacerdos candida veſte cultus arborem ſcandit, falce aurea demetit. Candido id excipitur ſago. Tunc demum victimas immolant, precantes ut ſuum donum Deus proſperum faciat his quibus dederit. Foecunditatem eo poto dari cuicunque animali ſterili arbitrantur, contraque venena omnia eſſe remedio, tanta gentium, in rebus frivolis plerunque religio eſt.*

De Scilla, idem Plinius, *lib.* 20. *cap.* 9. inter alia refert, tradidiſſe Pythagoram, ſcillam in januæ limine ſuſpenſam malorum medicamentorum introitum pellere. Theophr. charact. cap. 17. inter ſuperſtitioſi ſigna ponit: ἱερείσας καλέσας σκίλλῃ ἢ σκύλακι κελεῦσας αὐτ περικαθᾶραι. *Piatricibus adſcitis jubet ſe ſcillæ circumlatione purgari.* Ubi notat Caſaubonus: Artemidorus ἐνοδίῳ: ἡ σκίλλα καθάρσιος εἶναι νενόμισαι. Lucianus: ἐπισκοπῶντες ἐκάθηρέ τε με, καὶ
„ ἀπέμαξε, καὶ περιήγνιζε δᾳδὶ καὶ σκίλλῃ, καὶ ἄλλοις πλείοσι. Dio Chry-
„ ſoſt. orat. 48. Ἀλλά μοι δοκεῖ περικαθάραντας τὴν πόλιν τῇ σκίλλῃ,
„ μηδὲ ὕδατι, ἀλλὰ καθαρωτέρῳ χρήματι λόγῳ κοινῇ προσ ἰέναι. Plura
„ Clemens Alex. 7. Strom. & Theocriti Scholiaſtes in Tha-
„ lyſiis. Hæc Caſaubonus. Hac expiabantur qui mentis erant parum ſanæ. Auſon:

Scillato decies si cor purgeris aceto,
Anticipesque tuum Samii Lucumonis acumen.

Unde σκίλλας ἀπὸ σήματος τίλλειν jubebantur, quod proverbium ab Erasmo explicatum, Heinsio tamen in lectionibus Theocriteis contradicente.

Fabarum quoque usus in lustrationibus fuit. In eum usum fabam repositam protulit Enothea in Satyrico Petronii. Nonius cap. 2. §. 513. ex Varrone de vita Pop. Rom. *Quibus temporibus fabam jactant noctu, ac dicunt se Lemures domo extra januam ejicere.* Festus: *Fabam nec tangere nec nominare Flamini Diali licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere. Nam & Lemuralibus jacitur Larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus luctus litera apparere videntur.* Ovidius 5. Fast. Lemuria sic describit:

Nox ubi jam media est, somnosque silentia præbent,
Et canis, & variæ conticuistis aves.
Ille memor veteris ritus, timidusque Deorum,
Surgit, habet gemini vincula nulla pedes.
Signaque dat digitis medio cum pollice junctis,
Occurrat tacito ne levis umbra sibi.
Cumque manus pura fontana perluit unda,
Vertitur, & nigras versat in ore fabas.
Aversusque jacit: sed dum jacit, Hæc ego mitto,
His, inquit, redimo meque meosque fabis.
Hæc novies dicit, nec respicit, umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi:
Rursus aquam tangit, Temesaaque concrepat æra,
Et petit ut tectis exeat umbra suis.
Cum dixit novies, manes exite paterni,
Respicit, & pure sacra peracta putat.

Pythagoras, κυάμων ἀπέχεσθαι *a fabis abstinere* præcepit. Causam ex Aristotele memorat Laertius, quod faba inferni portis similis esset. Sola enim faba ἀγόνατος, geniculorum expers est, ejusque scapi cavitas, nullo prorsus geniculo, quasi obice obturata est: Sic etiam inferni porta, nunquam oppessulata, animalibus εἰς γένεσιν καλιόντων in generationem descendentibus perpetuo patet. Consule Windetum, de vita functorum statu. sect. 5. *Stipula fabalis* in Pali-

Palibibus. 4. Fast.

Certe ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem,
Sæpe tuli plena februa tosta manu.

Rursus ibid. *Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla,*
Tertia res dura culmen inane fabæ.

Furfures & paleæ quoque adhibebantur. Demosthenes pro corona: Καθαίρων τὰς τελουμένας, καὶ ἀπομάττων τῷ πηλῷ καὶ τοῖς πιτύροις. Incendii τῶν πιτύρων mentio est in epistola Baruchi, quæ Jeremiæ prophetæ falso adscribitur, cap. 6. v. 42. αἱ γυναῖκες περιθέμεναι σχοινία ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐγκάθηνται θυμιῶσαι τὰ πίτυρα. Sunt qui scelerum expiandorum gratia mulieres in viis Babyloniis vel furfur, vel ossa olivarum, vel paleam cremasse putant. Vulg. Versio sic habet: *Mulieres circumdatæ funibus, sedent in viis succendentes ossa olivarum.* Perperam. Nam textus non habet πιτυρίς, quod significat olivæ ossiculum, sed πιτυρόν. At Montanus & Tigurini; *Furfures.* Junius: *Accendentes acus eorum.* in margine notavit *glumam, paleas & quisquilias minutas junci, quas ad præcinctionem suam videbant ineptas esse, quod genus Latini veteres Titivillitium nominabant.* Belgæ: **Om reuck-werck van semelen te offeren.** Est enim τὸ πίτυρον palea, furfur, capitis sordes, & farinæ purgamentum. Non autem fuit hoc aliquod lustrationis genus, sed potius incantamentum amatorium apud Assyrios usitatum, ad animos in amorem pelliciendos. Hunc sensum suggerit Theocritus in Pharmaceutria, ubi Simoetha venefica, quæ Delphidem juvenem deperibat, dum illum magicis carminibus ad se trahere conatur, sic ait: Νῦν θύσω τὰ πίτυρα. *Nunc succendam, aut sacrificabo* πίτυρα. Et sub Idyllii finem fatetur, se illas magicas incantationes ab Assyrio vel Babylonio hospite didicisse:

Ἀσσυρίω, δέσποινα, παρὰ ξείνοιο μαθοῖσα.

Atque hæ erant illæ artes, quas ejus epistolæ auctor, Judæis Babilone cavendas hortatur. vide Delrio disq. magic. pag. 323, 324, 325. edit. in 40. Grotius τὰ πίτυρα Hebræorum פתח & aperturam significare ait. hæc ad veneris sacra pertinent, cui sacra fecisse Babylonios Herodotus, *lib.* 2. & Strabo. *l.* 16. notarunt. Apertura illa est rima illa, de qua Sotades Regi Philadelpho Arsinoën sororem ducenti, dixit, *Nefas esse aculeum trudere*

in

in rimam sanctam. Athen. lib. 14. cap. 4. & Ausonius in centone Fescennino:

> *Est in secessu tenuis quo semita ducit*
> *Ignea rima micans.*

Sentibus portenta prodigiaque mala comburi oportere dixit Tarquinius Priscus in ostentario arborario. *Macrob. saturn. lib.* 3. *cap.* 20.

Albutus & *Spina alba* contra Striges pueros in cunis lædentes. Ovid. 6. Fast.

> *Sic fatus, spinam qua tristes pellere posset*
> *A foribus noxas, hæc erat alba, dedit.*

Et Post: *Protinus arbutei postes ter in ordine tangit*
Fronde, ter arbutea limina fronde notat.

Deinde: *Virgaque Janalis de spina sumitur alba,*
Qua lumen thalamis parva fenestra dabat.
Post illud neque aves cunas violasse feruntur,
Et rediit puero, qui fuit ante, color.

Varro in Ætiis: apud Sosipatrum lib. 1. *Fax ex spina alba præfertur, quod Purgationis causa adhibetur.*

Græci hanc virtutem pellandarum noxarum, & omnium maleficiorum averruncandorum tribuunt τῇ ῥάμνῳ. unde ἀλεξιάρην, & ἀλεξίκακον ῥάμνον passim vocant. Dioscorides de rhamno: λέγεται δὲ καὶ κλῶνας αὐτοῦ θύραις ἢ θυρίσι προστεθέντας ἀποκρούειν τὰς τῶν φαρμάκων κακουργίας. Hæ sunt tristes noxæ, quas *albam spinam* à foribus pellere canit Ovidius. Diogenes Laërtius in vita Bionis.

> Καὶ κυσίσι βραχίονας πεπεισμένως ἔδησε
> Ῥάμνον τε καὶ κλάδον δάφνης ὑπὲρ θύρην ἔθηκε.
> *Persuasus brachia pelliculis alligavit,*
> *Virgultumque spinosum, & lauri ramum supra fores statuit.*

Sic legendos ac distinguendos hos versus docet Salmasius, ad Solin. pag. 524. & ex eo Menagius ad Diog. Laërt. loc. cit. Κύσις enim pellicula cui includitur amuletum, sic dicta ob vesicæ similitudinem. Dioscorides περὶ ὕλης ἰατρικῆς lib. 3. c. 13. ubi de dipsaco carduo: οἱ δὲ ἐν τῇ κεφαλῇ σκώληκες εἰς κύσιδα ἐνδεόμενοι, καὶ περιαπτόμενοι τραχήλῳ ἢ βραχίονι ἱστοροῦνται τεταρταϊκοὺς ἀποθεραπεύειν.

Est *Hellebori genus* nigrum, *Melampodion* vocant (*Plin. lib.*

25.

25. *cap.* 5.) quo domos suffiunt purgantque spargentes & pecora cum precatione solenni. hoc & religiosius colligitur. Primum enim gladio circumscribitur: dein qui succisurus est ortum spectat: & precatur ut id liceat sibi concedentibus Diis facere: observatque aquilæ volatus, fere enim secantibus interest, et si prope advolavit, moriturum illo anno qui succidat, augurium est. Reliqua de plantarum arborum fructuumque in sacrificii usu pete ex Sauberto *de sacrif. cap* 24.

Miscebantur etiam frumenta cum Sale in mola salsa. Græci οὐλοχύτας vocarunt. Didymus Homeri interpres sic describit: Εἰσὶ δὲ κριθαὶ μεθ᾽ ἁλῶν μεμιγμέναι, ἃς ἐπέχεον τοῖς ἱερουργουμένοις ζώοις, πρὸ τῆς θυσίας. *Hordeum sale mixtum, quod sacrificandis animalibus ante mactationem superfundebant.* quibus sane verbis ipsa Lustratio indicatur. Rationem deinceps addit duplicem, quarum prior est, ne avara manu sacrificare viderentur: πολυπληθείας χάριν. Altera propter memoriam vitæ priscorum mortalium, cum nondum fruges molere noverant: ἢ μνήμην ποιούμενοι τῆς ἀρχαίας βρώσεως, ὡς γὰρ φησὶ Θεόφραστος, ἐν τῷ περὶ εὑρημάτων, πρὶν ἢ μάθωσιν οἱ ἄνθρωποι ἀλεῖν τὸν δημητριακὸν καρπὸν, οὕτω σώας αὐτὰς ἤσθιον, ὅθεν οὔλας αὐτὰς φησὶν ὁ ποιητής. Scilicet q. ὅλας, quia non molebatur hordeum *Rhodig. lib.* 12. *cap.* 1. Hinc apparet Græcorum consuetudinem a Romana fuisse diversam: Græci enim hordeo non molito, sed solido utebantur; Romani contra spicis adoreis a Virginibus Vestalibus rite tostis, molitis, pistis usi sunt, ut apud Festum in *Mureis*, aliosque a Sauberto, *cap.* 18. nominatos scriptores, videre est. Sane Farina, tanquam symbolo Pythagoras a mundis, mente candida ac expurgata conscientia sacrificandum esse significabat, hac lege: Μὴ θύειν ἄτερ ἀλφίτων. *Saubert. cap.* 26. Cui simile quod de celeberrimo Judæorum Magistro, Davide Kimchio usurpatur: אין קמח אין תורה *Absque farina non est Lex*, Alluditur ad Rabbini nomen, קמחי quasi *Farinaceum* dicas. Alii idem esse volunt dicto R. Eliezeris, in Pirke Aboth, cap. 3. §. 17 אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה *ubi non est Lex, ibi non est vita politica: ubi non est vita politica, ibi non est Lex.* Scilicet ubi Reip. & vitæ communi male prospicitur, religioni ac pietati honor suus constare non potest. Et cum non est visio nudatur populus

Prov. 29. 18. Alii de gravissimo paupertatis onere capiunt, quo pressi studio Legis vacare vix possunt:

Haud facile emergunt quorum virtutibus obstat
Res angusta domi. ——

Aliciatus in emblematis sic lusit:

Dextra tenet lapidem, manus altera sustinet alas,
Ut me pluma levat, sic grave mergit onus.
Ingenio poteram superas volitare per arces,
Me nisi paupertas invida deprimeret.

Altera hujus mixturæ pars est SAL, qui duas inprimis virtutes possidet, quarum prior est, quod a corporibus vita destitutis putrefactionem ac tabem arcet, morti, quasi animæ vice fungatur, resistens. ideoque æternitatis symbolum, ideo Sal fœderis, Num. 18. 19. quo Dei fœdus quasi salitur, ut sanctum & inviolatum maneat. Omnia etiam sacrificia sale condienda Deus præceperat. *Lev.* 2. Altera est, quod vim quandam gignendi habeat, seminalem enim vigorem acuit, ideoque qui canibus alendis operam dant, eos salsis carnibus ac salsamentis pascunt, quo ad Venerem reddantur alacriores. Accedit quod e navibus marinis immensa murium vis enasci soleat. Neque desunt qui dicant, qui tamen fidem non merentur, mulieres, etiam citra virilem operam, gravidas fieri, si salem lingant. Hoc voluerunt Poetæ, qui Venerem, genituræ principem ἁλιγενῆ finxerunt, Deosque marinos fœcundos, & plurimorum liberorum patres. Neque est ullum aliud animal neque terrestre, neque volatile perinde fœcundum, ut sunt omnia marina. Verissimum itaque illud: *Nihil divinius SOLE & SALE.* Certum est, ex Tacito, *ann.* 15. majores nostros Cattos & Hermunduros olim credidisse, locos sale foecundos maxime propinquare cœlo, precesque mortalium a Deis nusquam propius exaudiri. Nec tantum molæ miscebatur sed & in ignem sacrum conjecta est *puri lucida mica salis.* Imo mense Februario, Lupercalibus cum Roma lustraretur, *Salem calidum* tulerunt, quod *Februm* appellarunt, teste Censorino, *de die nat. cap.* 21.

CA-

CAPUT. XXV.

In lustrationibus adhibitum æs: quod ferro purius. cultri ænei. Æris tinnitus, præsertim in magicis, & eclipsi Lunæ. Nitrum, bitumen. Vinum purum, Inferum. Cum frugibus: melle & lacte. Nuptias Cereri celebrare. Lens. Lactis usus in Palilibus, eo fiebat Semonibus. Mel. Saliva ad avertendum fascinum: expiandas cædes: abominandos morbos: aversanda dira quæque; quare?

RES anima carentes, quas in lustrationibus suis adhibuerunt veteres ortum suum vel Terræ debent, vel rebus anima præditis. Ex terra petuntur Mineralia, inter quæ præcipuum locum obtinet Æs, quod in lustrationibus adhibitum fuisse, ex Theocriti Scholiaste ad pharmaceutriam, tum Hortibonus, *in lect. Theocr. cap.* 2. tum Coelius Rhodig. *lib.* 19. *lect. antiq. cap.* 10. docent. quoniam hoc metallum est ἀπελαστικὸν τῶν μιασμάτων, id est, *pollutionum expiatorium*, ideoque utile πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν, καὶ ἀποκάθαρσιν, *ad omnem purificationem*, ut in libro de Diis scripsit Apollodorus. Macrobius quoque *lib.* 5. *cap.* 19. ad rem divinam pleraque ænea adhiberi solita docet, maxime in illis sacris, quibus delinire aliquos aut devovere, aut denique morbos exigere volebant. Æs autem ferro credebatur esse purius, adeoque vim quandam purgandi, & putredini resistendi habere. Rationem inquirit Coelius Rhodig. *lib.* 29. *cap.* 6. An quia stypticitatis plurimum adest illi materiæ? indicio esse ajunt medicamenta, quæ substringendi vim habeant ejus metalli rubigine a Medicis potissimum concinnari. Quin & in fodinis æris, quæ χαλκωρυχεῖα vocant oculos immorantium exientiumque juvari insigniter memorant. Nec non quibus defluxerint

erint palpebrarum pili, egregie restitui. Videtur enim aspergo, sive vapor ex chalcitide exhalans palpebrasque & oculos contingens, occulte rheumata sistere, sive fluxiones lachrymasque manantes retundere. Proinde memoriæ ab eruditis proditum, Εὐήνορα καὶ Νώροπα χαλκὸν ab Homero nuncupari: Nam Euenor bene afficientem viros indicat, aut potentem. Norops autem splendidi rationem habet. Autor quoque Aristoteles est, vulnera quæ cuspide ærea, quam ἐπιδορατίδα vocant, fuerint illata, vel gladio minus minusque adferre doloris, facilius vero etiam persanari, διὰ τὸ φαρμακῶδες ἔχειν τι τὸ χαλκὸν ἐν ἑαυτῷ. *quod medicam vim quandam in se obtineat æs*, quam in vulnere statim relinquat. Atque ex his clavum æneum proverbii loco usurpatum explicat Rhodiginus, pro eo, cui firmi innitimur, & quod tanquam malorum amuletum e collo gestamus.

Usus æris in sacris tum in materia spectabatur, tum in sonitu. In materia quidem, quia ex ære sacrorum organa fiebant, cultri, lebetes. Medea herbas magicas, 7. metam.

—— partim radice revellit,
Partim succidit curvamine falcis ahenæ.

A Didone, 4. Æneid.

Falcibus & messæ ad Lunam queruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni.

Ubi non tantum æneis falcibus, sed etiam ad lunam metuntur herbæ, id est, vel noctu vel ad lunæ, quæ humoribus dominatur, observationem: quæ Virgilium ex Sophocle hausisse ait Macrobius, *lib. 5. cap.* 19. cujus tragœdia est, quæ inscribitur ῥιζοτόμοι, in qua Medeam describit maleficas herbas secantem, sed aversam, ne vi noxii odoris ipsa interficeretur, & succos quidem herbarum in æneos cados refundentem, ipsas autem herbas æneis falcibus exsecantem. Æneum lebetem adhibet 7. metam. v. 262.

Interea calido positum medicamen aheno Fervet.

In aliis quoque sacris æs usurpatum, quod Macrobius ex Carminii, curiosissimi & doctissimi viri lib. 2. de Italia, probat, ejusque hæc refert verba: *Prius itaque & Tuscos æneo vomere uti, cum conderentur urbes, solitos in Tageticis eorum sacris invenio, & in Sa-*

binis

binis ex ære cultros, quibus Sacerdotes tonderentur.

Alter usus æris in sonitu erat. Tinnitu enim lustrabantur. unde illud:

Nec te progenitum Cybeleïus ære sonoro
Lustravit Corybas. 5. Fast. in descriptione Lemurium:
Rursus aquam tangit, Temesæaque concrepat æra,
Et petit ut tectis exeat umbra suis.

Sonum illum καθαρὸν esse καὶ ἀπελαστικὸν τῶν μιασμάτων & propterea strepitum campanæ, cum quis ad plures abiisset, ἐν τοῖς καλοιχομένοις, in usu apud gentiles fuisse Theocriti Scholiastes docuit, utilem scilicet πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν, καὶ ἀποκάθαρσιν, quod valde confirmatur his Macrobii verbis, lib. 5. cap. 19. *Omnino autem ad rem divinam pleraque ænea adhiberi solita, multa indicio sunt, & in his maxime sacris, quibus delinire aliquos, aut devovere, aut denique exigere morbos volebant.* Dicit porro Scholiastes: ὁ τοῦ χαλκοῦ ἦχος οἰκεῖος τοῖς καλοιχομένοις. Et post: παρὰ λάκωσι βασιλέως ἀποθανόντος εἰώθασι κρούειν λέβητα.

Alexander Aphrodisæus, *lib.* 2. *probl.* 47. Æris sono malos genios sive dæmonas depelli ait, atque hanc esse causam, quare in defectu lunæ æra moveantur, adeoque tinnitu isto aer lustrabatur, & a malis genius purgabatur. sicut in sacris magicis ad præsentiam lunæ æs pulsabatur. Theocr. Φαρμακ.

Ἁ Θεὸς ἐν τριόδοισι, τὸ χάλκιον ὡς τάχος ἄχει.
Dea ad est in triviis, vas aneum quam primum pulsa.

Credebant scilicet Magos suis carminibus lunam e cœlo posse detrahere. Virg. ecl. 8.

Carmina vel cœlo possunt deducere lunam.

Quare lunarem eclipsim καθαίρειν nominarunt. *vid. Voss. de idol. lib.* 2. *cap.* 20. Apud Aristophanem in Nubibus, lepide admodum ex Socrate percontatur Strepsiades senex obæratus, nunquid expediat, Thessalicæ mulieris opera lunam e coelo detrahere, quo pacto se jam ab usuris solvendis immunem fore, quas alioqui singulis noviluniis solvere teneatur. Colloquentium hæc sunt verba:

Στ. ἔχω τόκου γνώμην ἀποστερητικήν.
Σω. Ἐπίδειξον αὐτήν. Στ. εἰπὲ δὴ νῦν μοι. Σω. τὸ, τί;

Σl. Γυναῖκα φαρμακίδ' εἰ πριάμενος Θετταλὴν,
Καθέλοιμι νύκτωρ τὴν Σελήνην· εἶτα δὴ
Αὐτὴν καθείρξαιμ' ἐς λόφειον στρογγύλον,
Ὥσπερ κάτοπτρον, κᾆτα τηροίην ἔχων;
Σω. τί δῆτα τοῦτ' ἂν ὠφελήσειε σ'; Στ. ὅτι
Εἰ μηκέτ' ἀντέλλοι σελήνη μηδαμοῦ,
Οὐκ ἂν γ' ἀποδοίην τοὺς τόκους. Σω. τίη τί δή;
Στ. Ὅτιὴ κατὰ μῆνα γ' ἀργύριον δανείζεται.

Hoc est: *Habeo commentum, quo usuras fraudavero.*

So. *Commonstra.* St. *Age, dic hoc primum.* So. *quid dicam tibi?*
St. *Si Thessalicam mihi quandam emam veneficam,*
Et nocte Lunam ipsam deripiam coelitus.
Atque in rotundum loculum includam, velut
Speculum, ac postea sic asservans custodiam.
So. *quid vero hoc commodaverit tibi?* St. *quia*
Si Luna nusquam terræ oriatur amplius,
Nulli persolvam usuras. So. *quid ita? mi senex.*
St. *quia argentum secundum mensem foenerat.*

Ne ergo luna incantratricum murmura exaudiret, æris tinnitu aures percelli credebant. Tibull. lib. 1. eleg. 8.

Cantus & e curru lunam deducere tentat.
Et faceret si non æra repulsa sonent.

Buchananus recentior quidem, cum veteribus tamen merito conferendus, lib. 5. *de sphæra*, sic hac de re canit:

Vana superstitio miseras compleverat urbes,
Posse Deos cogi magicis parere susurris,
Et Solem obduci tenebris, cantusque veneno
Æmonii plenæ vultum expallescere Lunæ.
At victricis anus ne carmine tacta Deorum
Numina succumbant, coelumque invita relinquant
Æra sonant cunctis frustra auxiliaria terris.

Nitro quoque usos veteres in sacrificiorum purgationibus ac probationibus ait Hortensius ad Virg. v. 61. *Candentis vaccæ media inter cornua fundit. Saubert. cap.* 18. De Bitumine ἀσφάλτῳ Diphilus apud Clem. Alex. lib. 7. Strom.

Θείῳ

Θείῳ τ' ἀσφάλτῳ τε πολυφλοίσβοιο θαλάσσης
Ἐξ ἀκαλαῤῥείταο βαθυῤῥόυ ὠκεανοῖο.
Jungitur & sulphur pariter, pariterque bitumen,
Oceaniqne frementis & alti jungitur unda.

Et vero res anima vegetante, sentiente, ratiocinante agitatæ multa suppeditarunt, quorum usus, vel potius abusus in lustrationibus magnus fuit. Ubi primo occurrit Vinum γέννημα τῆς ἀμπέλου dictum Christo, Matt. 26. 29. quo puro adspergebantur sacrificia. 1. Fast.

Rode caper vitem, tamen hinc, cum stabis ad aram,
In tua quod spargi cornua possit, erit.

7. Metam. *Admoti quoties templis, dum vota Sacerdos*
Concipit, & fundit purum inter cornua vinum.

Vide Saubertum, pag. 433, 434. Hic & illud Numæ ex Plutarcho observandum: Μὴ σπένδειν θεοῖς ἐξ ἀμπέλων ἀτμήτων. *Ne libate Diis ex vitibus non amputatis.* quod in recessu hoc notat: Nihil gratum esse superis, quod non purum sit atque purgatum. desumtum videtur ex Lege: Lev. 19. 23.

Vinum autem Diis consecratum *Inferium* dicebatur, ab *inferendo*, ut id exciperent, quod in cellis & apothecis, unde istud promtum erat, servabatur. Arnob. lib. 7. adv. gentes: *Operæ pretium est etiam verba ipsa depromere, quibus, cum vinum datur, uti ac supplicare consuetudo est.* Mactus hoc vino inferio esto. *Inferio inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione profertur, ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promtum est, esse sacrum incipiat, & ex usibus eripiatur humanis. Addito ergo hoc verbo, solum erit, quod infertur, sacrum, nec religione obligabitur cæterum.* Festus autem: *Inferium vinum, id quod in sacrificando infra patera labrum ponebatur.*

Vinum aliquando unguento temperatum, quæ potio *murrina* dicta, à μύρον, solenni caninæ literæ geminatione. Eadem esse videtur ac *murrata* potio apud Festum: *Murrata potione usos antiquos indicio est quod etiamnunc Æ diles per supplicationes diis addunt ad pulvinaria, et quod XII. tabulis cavetur ne mortuo indatur, ut ait Varro in antiquitatum libro primo.* Vid voss. etymol. in *Murrina*: cui hæc diversa est ab ὄινῳ ἐσμυρνισμένῳ. *Mari.* 15, 23.

Alias

Alias cum Frugibus vinum miscebatur. Fiebat hoc Feralibus, quæ a ferendis epulis, auctore Festo, dicuntur, ad placandos Deos Manes. 2. Fast.

Tegula porrectis satis est velata coronis,
Et sparsæ fruges, parvaque mica salis.
Inque mero mollita Ceres, violæque solutæ,
Hæc habeat media testa relicta via.

Alias Melle & Lacte, in sacris Cereris. 1. Georg.

Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho.

Macrobius lib. 3. cap. 11. de hoc loco sic ait: *Poeta æque in rebus doctrinæ ac in verbis sectator elegantiæ, sciens Cereri mulso libari, adjecit*, miti Baccho favos dilue, *scilicet, mitescere vinum dicens, mulsum cum cœperit fieri. Nam mite hic vinum ita dixit, ut alibi ait domitum:* Et durum Bacchi domitura saporem. Nec Virgilio Plautus est contrarius, qui siccas Cereri nuptias tribuit. Aulul. act. 2. sc. 6. *Cererine, Strobile, has facturi estis nuptias? Qui? Quia temeti nihil allatum intellego.* Macrobius per mitem Bacchum non temetum, sed mulsum intelligi dicit, additque quod a. d. 12. Kal. Jan. Herculi & Cereri sacrificatum sit sue prægnante, panibus & mulso. Servius autem nuptias a sacrificio distinguit. In nuptiis vinum adhiberi nefas, quæ Orci nuptiæ dicebantur, quas præsentia sui Pontifices ingenti solennitate celebrabant, Vossius, de idolol. lib. 5. cap. 39. Sane, ait, in sacri-
„ ficio id pontificalibus libris non esse interdictum, testis etiam
„ Cato, cap. 134. *Exta Cereri & vinum dato.* Orci vero nuptiæ,
„ ut puto, celebratæ in memoriam raptæ ab Orco, sivi Plutone,
„ Proserpinæ Cereris filiæ. Ubi non conveniebat Bacchus lætitiæ
„ dator, cum Ceres tum filiam moesta per orbem quæreret, &
„ raptam lugeret. Ideo & in Thesmophoriis, quæ eadem, ut
„ puto, ac Orci nuptiæ, abstinebant coronis floreis, teste Scho-
„ liaste Sophoclis Oedipi Colonei. nam & hæ lætitiæ fuissent ar-
„ gumentum. Etiam Clemens Alexandr. auctor est in eodem fe-
„ sto non comedisse grana mali Punici. nempe quia hoc solum in
„ caussa fuit, cur Proserpina non posset redire ad superos, quod
„ Ascalapho indice cognitum fuit, eam tria, vel, ut alii malunt,
„ novem grana mali punici degustasse. At Jupiter promiserat

resti-

„ restitutionem filiæ; sed ea conditione, si nihil eorum degustas-
„ set, quæ apud inferos forent.

Aliter hæc conciliari posse Servius notavit: ut *miti Baccho* sit dativi casus, & sic duo nomina intelligamus Liberi & Cereris; ut sit sensus: *Cui Cereri, & miti Baccho favos lacte dilue*, id est, sacrifica melle & vino permistis. quæ ratio a vero non adeo absurdit, cum duo hæc Numina conjungantur, Ecl. 5.

Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis Agricolæ facient.

Progressu enim temporis Cerealia Liberalibus juncta sunt. Ovid. 5. Fast.

Luce sua ludos uvæ commentor habebat:
Quos cum tædifera nunc habet ille Dea.

Hoc quoque dici potest: Alios etiam Deos una cum Cerere hoc sacro esse honoratos, Janum, Jovem, Junonem, *Cato, de rust. cap.* 134. Nymphas adjungit Virgilius, Ecl. 5.

——Et cum solennia vota
Reddemus nymphis, & cum lustrabimus agros.

Jovem terrestrem Hesiodus: ἐργ. v. 463, 464.

Εὔχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ, Δημήτερι θ' ἁγνῇ,
Ἐκτελέα βρίθειν Δημήτερος ἱερὸν ἀκτήν.
Supplica vero Jovi terrestri, Cererique castæ,
Proventum ut impleant, Cereris sacrum munus.

Ut ergo maxime abstemia esset Ceres, reliquis tamen licuit spumantes haurire pateras, & se invitare largius. Melle & Lacte in sacris Magicis utebantur, adi Bourdelotium, *ad Heliod. Æthiop. pag.* 107.

Eadem Mercurio veteres libabant. Antipater Anthol. lib. 1. cap. 38. epigr. 3. εἰς θεοὺς.

Εὔκολος Ἑρμείας, ὦ ποιμένες, ἐν δὲ γάλακτι
χαίρων, καὶ δρυΐνῳ σπενδόμενος μέλιτι.
Pastores, lac Mercurio & libamina mellis
Cecropii facili munera ferte Deo.

Quod ideo factum notat Bochartus, *Geogr. sacr. part.* 1. *lib.* 1. *cap.* 2. quod Mercurius fuerit Chanaan, cui obtigit terra lacte & melle fluens.

Mira tandem de lente! Menander apud Clem. Alexandr.

Strom. lib. 7. περιμαξάτωσαν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ, Καὶ περιθέτωσαν ἀπὸ κρηνῶν τριῶν ὕδατι περιῤῥᾶναι, ἐμβαλῶ ἅλας, φακῆς. *Si te fœminæ lustrent in orbem, fontibus lavent tribus, jungantque lentem pariter, & multum salem,*

Lactis usus in lustrationibus varius fuit. Plinius, præfat. hist. natur. *Verum & Diis lacte rustici, multaque gentes supplicant & mola tantum salsa litant, qui thura non habent.* Horat, lib. 2. epist. 1.

Sylvanum lacte piabant.

Tibull. lib. 1. el. 1. *Hic ego pastoremque meum lustrare quotannis;*
Et placidam soleo spargere lacte Palem.

Ovid. 4. Fast. *Sylvicolam tepido lacte precaro Palem.*

Palilibus, inter lustrandum, Lac potabant. Ovid. ibid.

Dum licet apposita, veluti cratere, camella,
Lac niveum potes, purpureamque sapam.

Lacte, non vino supplicabatur Mercurio in vico sobrio, qui hinc nomen habuit. *Festus.*

Diis quoque Semonibus Lacte fiebat. Nonius l. 2. §. 756. *Varro, Cato, vel de liberis educandis: Hisce Manibus lacte fit, non vino: Cunina propter Rumam, id est, prisco vocabulo, mammam, a quo subrumi etiamnunc dicuntur agni.* Lectionem hanc vanitatis accusat Lipsius, lect. antiq, lib. 2. cap. 18. Diis enim vino fiebat. Virgilius, 5. Æneid. ab Ænea facit Anchisæ manes placari vino.

Hic dua rite mero libans carchesia Baccho Fundit humi.

Festus: *Resparsum vinum dixerunt, quia vino sepulcrum spargebatur.* Præterea Cunina & Rumina non in Diis Manibus, sed in superis censebantur, ideoque scribendum judicat *His Semonibus*, vel *Diis Semonibus.* Nam Varro eo libro, quo educationem liberorum edocuit, inter cætera sollicite præcepit quibus Divis pro pueris, & quomodo faciendum esset. Extat aliud fragmentum apud Nonium in Edusa: *Cum primore cibo & potione initiarent pueros, sacrificabantur ab Edulibus Edusæ, a potione Potinna nutrices.* Itaque & hoc loco monet Cuninæ & Ruminæ, utpote Diis Semonibus, lacte tantum non vino faciendum esse. Veteri quippe religione hi minores & quasi Semipagani Dii non victimis aut vino, sed lacte duntaxat, libo & frugibus in patella appositis, placabantur, nec illis Jovem comitari licebat μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας.

πῆας. Itaque perite ad hunc morem Virgilius:

Sinum lactis & hæc te liba, Priape, quotannis
Expectare sat est. Et Priapus apud Catullum caute fieri jubet, quod villicus illi interdum hirco aut capella faceret, ne hunc extraordinarium honorem alii Dii inviderent:

Sanguine hanc etiam mihi (sed tacebitis) aram
Barbatus linit hirculus cornipesque capella.

Atque adeo de hac ipsa Rumina in *Romulo*, & *quæst. Rom.* 57. Plutarchus tradidit, Lacte ei fieri sine vino.

Diis vero Manibus Lacte quoque, sed & vino, imo & sanguine fiebat. 3. Æneid. v. 66.

Inferimus tepido spumantia cymbia lacte.

5. Æneid. *Hic duo rite mero libans carchesia Baccho*
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro.

Iisdem placandis comas sibi resecabant, & sepulchro imponebant. Senec. Hippol. act. 5. sc. 1.

Placemus umbras, capitis exuvias cape,
Laceraque frontis accipe abscissam comam.

Paulo clarius Scholiastes in Sophoclem: ἔθος ἦν τέμνειν τὰς κόμας, καὶ ἐπιτιθέναι τῷ τάφῳ, ἵνα, διὰ τούτου πένθους, ἵλεως αὐτοῖς ὁ νεκρὸς ᾖ. *Moris erat secare crines, & imponere sepulchro, ut, per luctum illum, mortuum iis propitium redderent.*

Mel aquæ loco cum igne in lustrationibus adhibitum supra, cap. 20. docui. Etiam in sacris Hecates, Apollon. Argonaut. lib. 3.

Μουνογενῆ δ' Ἑκάτην Περσηΐδα μειλίσσοιο.
Λείβων ἐκ δέπαος σιμβλήϊα ἔργα μελισσῶν.
Unigenitamque Hecatem Perseiam placa
Libans ex patera alvearensia opera apum.

Inter hominum excrementa SALIVÆ multas vires tribuerunt superstitiosi, ut videre est apud Plinium, *lib.* 28. *cap.* 4. Lustralem autem vim habere credebatur ad avertendum fascinum, quare Persius, sat. 2. *Lustrales salivas* vocavit. Theocr. Idyll. 6.

Ὡς μὴ βασκανθῶ δὲ τρὶς εἰς ἐμὸν ἔπτυσα κόλπον.

Lucian. Necyomant. Μετὰ γοῦν τὴν ἐπῳδὴν τρὶς ἄν μου πρὸς τὸ πρόσωπον

ἀποπτύσας. Tibull.

Ter cane, ter dictis despue carminibus

Petron. satyr. *Mox turbatum sputo pulverem medio sustulit digito, frontemque repugnantis signivit. hoc peracto carmine, ter me jussit expuere.* Juven. sat. 7.

Conspiturque sinus. ubi interpres: *Propter fascinum verborum ter sibi in sinum spuunt, & videntur fascinum arcere.*

Præterea ad expiandas cædes: Sic Iason a cæde Absyrti sese expiavit. Apoll. 4 Argon.

Ἥρως δ' Αἰσονίδης ἐξάργματα τάμνε θανόντος·
Τρὶς δ' ἀπέλειξε φόνου, τρὶς δ' ἐξ ἄγος ἔπτυσ' ὀδόντων.
Ἡ θέμις αὐθέντησι δολοκτασίας ἱλάεσθαι.

Tum Jason heros primitiis ea cadaveris obtruncatis
Ter delingit sanguinem occisi, ter dentibus exspuit februa.
Prout fas est percussori clandestinam expiare cædem.

Ritum hunc fusius paulo descripsit Scholiastes: τὸ ἀποθανόντων οἱ δολοφονοῦντες ἀρχαίως ἀκρωτηριάσματα τινὰ ἐποίουν τοῦ ἀναιρουμένου. καὶ ταῦτα λαβόντες ἐξήρτων τοῦ τραχήλου αὐτοῦ. τὸ δὲ καλουμένων ἀκρωτηριασμάτων ἄπειρα καὶ πολλὰ ἐξάργματα. ἔπειτα τοῦ αἵματος αὐτοῦ λαβόντες τρὶς εἰς τὸ στόμα ἔπτυον. τοῦτο δὲ ἐποίουν πρὸς τὸ ἐξιλάσασθαι τὴν δολοφονίαν.

Nec minus ad morbos abominandos: Plin. lib. 28. cap. 4. *Despuimus comitiales morbos, hoc est, contagia regerimus.* Plaut. Cap. act. 3. sc. 4. *Et illic isti, qui sputatur morbus, interdum venit.* Marcell. de medicam. *Varulis remedium tale facis: Annulos digitis eximes, & digitis tribus oculum circum tenebis & ter despues.* Idem: *Cum hæc dixeris, tribus digitus terram tanges, & despues, idque ter.* Theophr. Charact. Μαινόμενον δὲ ἰδὼν, ἢ ἐπίληπτον φρίξας εἰς κόλπον πτύσαι. *Rabiosum vero videns aut caduco laborantem morbo, exhorrens in sinum despuit.* Apul. Apolog. *Possunt dicere omnes quid in Thallo* (comitiali morbo laborante) *despuant.*

Tandem ad aversanda dira quæque & horribilia. Senec. consol. ad Marc. cap. 9. *Quis non si admoneatur, ut de suis cogitet, tanquam dirum omen respuat, & in capita inimicorum aut ipsius intempestive monitoris abire illa jubeat.*

Sacrum scilicet putabant caput hominis, adeoque & inde promanantem salivam, inprimis jejuni. An vero in ipsa sputi inquinatione

tione ac turpitudine superstitionis causa quærenda est? Certe Plutarchus, sympos. 5. probl. 7. res turpes & inhonestas adversus fascinum adhiberi ait, ut earum intuitu malus oculus eludatur, διὸ καὶ τὸ τῶν προβασκανίων γένος οἴονται πρὸς τὸν φθόνον ὠφελεῖν, ἑλκομένης διὰ τὴν ἀτοπίαν τῆς ὄψεως, ὥστε ἧττον ἐπερείδειν τοῖς πάσχουσι. Varro lib. 6. de ling. Lat. *Potest vel ab eo quod puereis turpicula res in collo quadam suspenditur, ne quid obsit bonæ scævæ causa.*
Huc facit illud Theocriti, Idyl. 6. quod paulo ante laudavimus:

Ὡς μὴ βασκανθῶ δὲ, τρὶς εἰς ἐμὸν ἔπτυσα κόλπον.
Ne fascino læderer, ipse in gremium meum inspui.

An potius illudere mortalibus, & vera Christi Salutificatoris miracula eludere voluit Diabolus? narrat enim historia Euangelica sputo quosdam a Christo sanatos. *Joh.* 9. *Marc.* 7. Apud Epiphanium καὶ σκαμψαίων inter instrumenta miraculorum est ὁ σίελος τῶν πλυσμάτων. narrat Suetonius, *Vespas, cap.* 7. quendam luminibus orbatum, postquam inspuisset Vespasianus Imperator, oculorum usum recepisse. Is tamen neque unquam, neque postea talo aliquid fecisse narratur, quasi divino auxillio miracula illa fecerit, statim cum divino impulsu Christianum sanguinem vindicasset. Nutrix apud Virgilium in Ciri:

—— ter in gremium mecum, inquit, despue Virgo,
Despue ter Virgo.

Theocr. Idyll. 7. —— *γραῖα τε παρείη*
Ἅτις ἐπιφθύσδοισα τὰ μὴ καλὰ νόσφιν ἐρύκοι.
Ad sit anus, quæ despuens mala procul arceat.

Vid Plaut. Asin. act. 1. sc. 2. 26. &c.

CAPUT. XXVI.

Lustrationes Deorum: Junonis, Palladis, in apotheosi. Statuarum Junonis, Cybeles, Virginis cœlestis, Minervæ, Veneris, Musarum, Virtutis, Draconum Bacchi. Fidejussores pro reditu Deorum. Geniorum lustratio. Brachmanum.

AD res Lustrationibus purgandas accedo propius. Ubi initio Deorum gentilium ingens apparet miseria, cum nec hi lustrationum ceremonias evitare potuerint: quod eis exprobrat Arnobius, lib. 7. adv. gentes. *Sordescunt enim Divi, & ad sordes eluendas lavantibus aquis opus, & adjuncta antiqua cineris frictione.* & Tertull. de baptis. cap. 5. *Ipsos etiam Deos suos lavationibus efferunt.*

Dii ipsi apud Poetas se lustrant, quasi ex conversatione & contactu aliorum sordium aliquid contraxissent. Ab inferis furiarumque conspectu. 7. metam.

Læta redit Juno, quam cœlum intrare parantem
Roratis lustravit aquis Thaumantias Iris.

Eadem in thalamum Jovis itura, Iliad. Ξ. v. 170.

Ἀμβροσίῃ μὲν πρῶτον ἀπὸ χροὸς ἱμερόεντος
λύματα πάντα κάθηρεν.

Ambrosia primum corpus, speciosaque membra
Tingit odorifera, mendas cutis abluit omnes.

Imo Junoni, quotannis in fonte Canatho lotæ, virginitas redditur, quod ex Pausania narrat Vossius, de idol. lib. 2. cap. 25. addita interpretatione mythologica.

Pallas, Stat. lib. 8. Theb.

Non prius astra subit, quam mystica lampas, & insons
Ilissos, multa purgavit lumina lympha.

Ipsa ἀποθέωσις lustratione peragebatur. Numicus, 14. metam.

Quicquid in Ænea fuerat mortale repurgat:
Et respersit aquis: pars optima restitit illi:
Lustratum genitrix divino corpus odore
Unxit, & ambrosia cum dulci nectare mista
Contigit os, fecitque Deum. Glaucus, 13. metam.
Dii maris exceptum socio dignantur honore,
Utque mihi, quæcunque feram mortalia, demant
Oceanum, Tethynque rogant, Ego lustror ab illis
Et purgante nefas novies mihi carmine dicto,
Pectora fluminibus jubeor supponere centum.
Nec mora: diversis lapsi de partibus amnes
Totaque vertuntur supra caput æquora nostrum.
Quæ postquam redeunt alium me corpore toto,
Ac fueram nuper, nec eundem mente recepi.

De Hercule, Statius, lib. 3. sylv. 1.

——*Ceu tædis iterum lustratus honesti*
Ignis, ab Oetæa conscenderis æthera flamma.

Ovid. 9. metam. *Interea quodcunque fuit populabile flammæ*
Mulciber abstulerat: nec cognoscenda remansit
Herculis effigies, nec quicquam ab imagine ductum
Matris habet, tantumque Jovis vestigia servat.
Utque novus serpens posita cum pelle senecta
Luxuriare solet, squamaque nitere recenti:
Sic ubi mortales Tirinthius exuit artus
Parte sui meliore viget, majorque videri
Cœpit, & augusta fieri gravitate verendus.

Hoc modo Ceres Triptolemum tractavit. 4. Fast.

Noctis erat medium, placidique silentia somni,
Triptolemum gremio sustulit illa suo.
Terque manu permulsit eum: tria carmina dixit;
Carmina mortali non referenda sono.
Inque foco corpus pueri vivente favilla
Obruit, humanum purget ut ignis onus.

De statuis Deorum lotis lustratis, exempla non ex Poetarum figmentis, sed historiæ veritate obvia sunt. De statua Junonis, Tacit. annal.

annal. 15. cap. 44. *Propitiata Juno per matronas primum in Capitolio, deinde apud proximum mare: unde hausta aqua templum & simulachrum Deæ prospersum est.* Junonis statua in Samo a Caribus rapta, & præ metu restituta, ab Admeta vinculis expedita & purificata & loco restituta est. Ἀδμήτην λύσασαν αὐτὸ, ἁγνίσαι καὶ στῆσαι πάλιν ἐπὶ τῦ βάθρυ. Athen. lib. 15. c. 4.

Iunonem Jupiter sequatur: Phidiæ posteris publice hoc negotii olim datum fuit, ut Jovis Olympii signum ab adventitiis purgatum & detersum sordibus præstarent: Ex eo φαιδρυνταὶ dicti sunt, quasi purgatores, aut illuminatores. Pausan. Eliac. prior.

Lavatio Cybeles Matris Deum solenniter celebrabatur VI. Kal. April. *in fluvio* Almone, qui non procul urbe Tiberi miscetur. Vibius Sequester de nom. fluvior. *Almo Romæ, ubi mater Deum VI. Kal. April. lavatur.* Arnob. adv. gent. lib. 7. *Lavatio matris Deum est hodie.* Lucan. 1. *Et lotam parvo revocant Almone Cybellen.* Val. Flacc. 8. Argon.

Sic ubi Mygdonios planctus sacer abluit Almo,
Lætaque jam Cybele, festaque per oppida tedæ.

Mart. lib. 3. epig. 47. *Capena grandi porta qua pluit gutta*
Phrygiaque matris Almo qua lavit ferrum.

Prudentius, hymno in Romanum martyrem describit plenius:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos matris Idææ sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo,
Muliebris oris clausus argento sedet:
Quem dum ad lavacrum præeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calcis
Almonis usque pervenitis rivulum.

Kal. vetus, Mense Martio, post Quinquatria; LAVATIO. Amm. Marcellin. lib. 23. *Ad diem VI. Kal. quo Romæ Matri Deorum pompæ celebrantur annales, & carpentum quo vehitur simulachrum Almonis undis ablui perhibetur,* Lipsius, *cent. missell. epist.* 75. festi initium ad IX. Kal. Apriles refert, qui dies *sanguinis* dicebantur: Is enim tristis, & planctus tunc suos Galli ordiebantur, atque adeo corporum sectiones. Trebell. Pollio in Claudio: *Cum esset nuntiatum IX. Kal. Apriles, ipso in sacrario Matris,* Sanguinis die,

Clau-

Claudium Imp. factum, neque cogi Senatus, sacrorum causa, posset.
Tertullianus in carmine ad Senatorem idem de Gallis affirmat;

Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem,
Quale sacrum est, vero quod fertur nomine, SANGVIS.

Caussam etiam ibi nominis habes, quia tunc sanguinem incipiunt fundere, ac perseverant, usque ad diem illum Ammiano notatum, VI. Kalendarum, quo lavatio instituitur, & luctus suos ponunt. Statius, 5. Sylv.

Est locus ante urbem, qua primum nascitur ingens
Appia, quaque Italo GEMITVS Almone Cybelle
Ponit, & Idaos jam non reminiscitur amnes.

Itaque dies ille non funesti ominis, sed læti potius fuit, & vulgo HILARIA dicebatur, Leges in Lampridii Alexandro, *Hilaria matris Deum.* Hæc Lipsius, explicans Suetonium in Othone, *cap.* 8. qui expeditionem inchoavit, *die quo cultores Deum matris lamentari & plangere incipiunt*, quod mali ominis. Hunc diem dicit fuisse IX. Kal. Apriles: Lavationem autem institutam VI. Kal. April. qui scilicet *Hilaria* diceretur. Ubi hoc tamen monendum existimo, Macrobium, 1. *Saturn. c.* 21. notasse, celebratum fuisse lætitiæ exordium, ad Octavum Kal. April. atque eum diem *Hilaria* appellatum, quo primum tempore Sol diem longiorem nocte protendit.

Hujus ceremoniæ originem aliqui a Claudia Vestali arcessunt, quæ incestus accusata, ut se miraculo purgaret, navem, qua mater Deum Pessinunte advecta erat, vado hærentem, nullaque humana vi mobilem sola traxit. Verum Ovidius, 4. *Fast.* ait, Sacerdotem, Claudia hæc moliente, Matrem Deum, illo ipso quo jam appulerat, loco, lavisse:

Est locus, in Tiberim qua lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veste Sacerdos
Almonis Dominam sacraque lavit aquis.

Apud Germanos, Terra mater, quam *Herthum* appellant, a Sacerdotibus secreto lacu abluebatur. Servi ministrantes eodem statim lacu hauriebantur. *Tacit. de mor. Germ.*

Virgo Cœlestis Deorum Matri jungitur ab Augustino. ib. 2.

 de

de Civ. Dei, cap. 4. *Cœlesti Virgini*, inquit, *& Berecynthiæ matri Deorum omnium, ante ejus lecticam, die solenni lavationis ejus, talia per publicum cantitabantur a nequissimis scenicis* &c. Hæc ab Afris maxime culta, quænam fuerit incertum est. Pœnos *Uranam* coluisse ait Lactantibus, *lib.* 1. *cap.* 15. Persæ *Uraniæ* sacrificarunt ab Assyriis Arabibusque edocti. Hanc Assyrii Venerem Mylittam vocant, Arabes *Alittam*, Persæ Metram. *Herod. lib* 1. Cœlestis cognomine decoratur Diana. Inscriptio, apud Ald. Manutium, *de rat. Orthogr. p.* 124. quæ Tibure ad D. Mariæ.

DIANÆ. CAELESTI.
SACRUM.
Q. CORNELIUS.
TEOPHILUS.
CUM. QUINTIA. M.F.
LUPERCA.

Item Venus: Veneris Cœlestis templum memoratur a Pausania lib. 1. & 6. & simulachrum, *lib.* 8. cui adjunctum fuit alterum *Veneris popularis*, & tertium quod sine nomine proprie cultum fuit. Apul. metam. lib. 11. *Cœlestis Venus, quæ primis rerum exordiis sexuum diversitatem generato amore sociasti.* Inscriptio Sæpini, apud Manutium, lib. cit. p. 125.

VENERI. CÆLESTI.
AUGUSTÆ. SACR.
NUMMIA. C.F. DORCAS.
S P.F.C.
EADEM. QUE. DEDICAVIT.
L. D. D. D.

Vide & Sozomen. *hist. Eccles. l.* 2. *c.* 5. & Gisb. Cuperum, *observ. lib.* 2. *cap.* 1.

Regina cœli ab Idololatris culta, Jer. 7. 18. & 44. 17. quam aliqui Solem esse volunt, qui etiam fœminino genere ab Hebræis שמש dicitur. Alii Lunam, Vid. Voss. *de idol. lib.* 2. *cap.* 21. *&* 24. Coquæum, *ad August. de Civ. Dei., lib.* 2. *cap.* 4. *lit. x.* Scal. *ad vett. Græc. fragm. p.* 26. 27. Hæc *Alilat.* vide Bochart. geograph. sacr. *part.* 1. *lib.* 2. *cap.* 19. &, *part.* 2. *lib.* 1. *cap.* 3 *&* 2. & *lib.* 2. *cap.* 16. Sed & COELESTEM Dæmonem ma-

sculi-

sculinum iidem Afri coluisse feruntur. de quo legendus Cl. Witsius, *miscell. sacr. lib.* 4. *cap.* 8. §. 2.

Minervæ lotionem Callimachus hymno celebravit, quem hoc insignivit lemmate: εἰς λοῦτρα τῆς Παλλάδος. *In lavacra Palladis.* Eum Latio donavit Angelus Politianus, *miscell cap.* 80. ad ejus initium notavit Scholiastes: ἐν τινι ἡμέρᾳ ὡρισμένῃ ἔθος εἶχον αἱ Ἀργεῖαι γυναῖκες λαμβάνειν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὸ Διομήδους, καὶ ἄγειν ἐπὶ τὸν Ἴναχον, κἀκεῖ ἀπολούειν. Imprimis autem legendus Illustr. Spanhemius, ad hujus hymni initium. Lotio hæc in alterius lotionis memoriam instituta videtur, quo pulverem prælio collectum abstersit: quod innuit Callimachus his versibus:

Οὐ ποκ' Ἀθαναία μεγάλως ἀπενίψατο πάχεις,
Πρὶν κόνιν ἱππείαν ἐξελάσαι λαγόνων.
Οὐδ' ὅκα δὴ λύθρῳ πεπαλαγμένα πάντα φέροισα
Τεύχεα τῶν ἀδίκων ἦνθ' ἀπὸ γηγενέων.
Ἀλλὰ πολὺ πράτιστον ὑφ' ἅρματος αὐχένας ἵππων,
Λυσαμένα παγαῖς ἔκλυσεν ὠκεανῶ.
Ἱδρῶ καὶ ῥαθάμιγγας· ἐφοίβασεν δὲ πάγευντα
Πάντα χαλινοφάγων ἀφρὸν ἀπὸ στομάτων.
Non prius ingentes lavit sibi Diva lacertos,
Ilia quam abstersit pulvere cornipedum.
Nec tum quando armis multa jam cæde cruentis
Venit ab injustis horrida terrigenis.
Tum quoque equum subducta jugis fumantia colla
Perfudit largis fontibus Oceani.
Dum sudor, guttæque putres, dumque omnis abiret
Spuma oris, circum mensa lupata rigens.

Aut voluptatis forte causa, in Hippocrene, cum aliis nymphis se lavit: addente Callimacho:

Ἵππω ἐπὶ κράνᾳ Ἑλικωνίδι καλὰ ῥεοίσᾳ
Λῶντο· μεσαμβρινὰ δ' εἶχ' ὄρος ἁσυχία.
Ἀμφότεραι λῶντο· μεσαμβριναὶ δ' ἔσαν ὧραι,
Πολλὰ δ' ἁσυχία τῆνο κατεῖχεν ὄρος.
Dum lavit in lymphis Heliconidis Hippocrenes,
Usque die vacuus mons tacet in medio.
Dum lavat ergo utraque, & media sunt tempora lucis,

 Dum-

Dumque est in toto plurima monte quies.

Hac occasione nudam eam conspexit Tiresias, cui propterea oculis capto, in solatium damni, vaticinandi facultas concessa est. Propert. lib. 4. eleg. 10.

Magnam Tiresias aspexit Pallada Vates,
Fortia dum posita Gorgone membra lavat.

Venus lavabatur ipsis Kal. April. quod mari emergens myrteto se occultaverit, Ovid. 4. Fast. prout ex vetustis codd. legendum docuit Nic. Heinsius:

Rite Deam colitis Latiæ matresque nurusque,
Et vos queis vittæ, longaque vestis adest.
Aurea marmoreo redimicula demite collo,
Demite divitas, tota lavanda Dea est.
Aurea siccato redimicula reddite collo,
Nunc alii flores, nunc nova danda rosa est.

Deinde ratio redditur:

Littore siccabat sudantes rore capillos,
Viderunt Satyri, turba proterva, Deam.
Sensit, & apposita texit sua tempora myrto,
Tuta fuit facto. vosque referre jubet.

Hanc Veneris ἀναδυομένης historiam elegantissime olim pinxerat Apelles, elegantissimo epigrammate illustravit Politianus, *lib.* 5. *epist.* 7. Musæ lotæ: Hesiod. Θεογ.

Καί τε λοεσσάμεναι τέρενα χρόα Περμησσοῖο
Ἢ Ἵππου κρήνης, ἢ Ὀλμειοῦ ζαθέοιο.

Atque ablutæ tenero corpore in Permesso,
Aut Hippocrene, aut in Olmio sacro.

Virtutis statua cum in faciem procidisset, libris Sibyllinis inspectis, eam populo succensere xv. viri pronuntiarunt: simulachrumque ejus ad mare deportandum, atque ibi lustrandum esse. id cum fieret, Dea, cum longe adhuc a mari abesset, a terra in id progressa, ac aliquandiu ibi morata est, vix sero tandem rediit. *Dio, lib.* 48.

De Baccho: Val. Flacc. 2. Argon. —*sine fœdatum te funere pontus*
Expiet, & referam totos in templa dracones.

Dracones, signa & vexilla in templo Bacchi interpretatus est Lud.

Carrio

Carrio, ſcholiis ad ult. Flacci librum, edit. Plant. 1565. in aliis editionibus non inveni. Super hoc loco a me conſultus vir Cl. Joh Georgius Grævius, literatorum noſtri ſeculi anteſignanus, pro ſolita humanitate, literis ad me Prid. Id. Maj. CIↃIↃCLXXIV. datis ita reſpondit: Ludovicus Carrio non intellexit locum Valerii „Flacci, non enim ſunt ſigna & vexilla in templo Bacchi, quod „ille vult, ſed ſunt illi ſerpentes, ſive dracones, qui ſacri Baccho „ſunt, de quibus Clemens Alex. in parænetico: σημεῖον ὀργίων Βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. *Symbolum Bacchicorum Orgiorum eſt „ſerpens myſteriis initiatus.* Iis incingebantur Bacchæ, & euntes „cum myſteria celebrarent. Catull. Argon.

„*Horum pars tecta quatiebant cuſpide thyrſos,*
„*Pars e divulſo jactabant membra juvenco,*
„*Pars ſeſe tortis ſerpentibus incingebant.*

„Arnob. lib. 5. *Bacchanalia etiam prætermittamus immania, qui„bus nomen omophagiis Græcum eſt: in quibus furore mentito, & ſeque„ſtrata pectoris ſanitate, circumplicatis vos anguibus.* vide & Euri„pidem in Bacchis, v. 694. In eadem fabula docet, Parcas, Bac„cho in cunis jacenti, impoſuiſſe coronam angumeam, indeque „id mænades quoque facere. Præterea in ciſtis illis myſticis, quæ „in Orgiis circumferebantur ſerpens erat incluſus. Clem. Alex. „in Paræn. οἷαι γὰρ καὶ κίσται αἱ μυστικαί; δεῖ γὰρ ἀπογυμνῶσαι τὰ ἅγια αὐ„τῶν, καὶ τὰ ἄρρητα ἐξειπεῖν. οὐ σησαμαῖ ταῦτα, καὶ πυραμίδες, καὶ τολύπαι, „καὶ πόπανα πολυόμφαλα, χόνδροι τε ἁλῶν, καὶ δράκων ὄργιον Διονύσου Βασ„σάρου. Hæ ſunt illæ ciſtæ tacita formidine plenæ, de quibus i„dem Valerius, eodem loco, paucis verſibus ante egit:

„*Serta patri, juveniſque comam, veſteſque Lyæi*
„*Induit, & medium curru locat, æraque circum*
„*Tympanaque & plenas tacita formidine ciſtas.*

„Hoc itaque dicit Poeta, Bacchi officium eſſe, ut ſe cum ſuis „ſerpentibus, & omni apparatu luſtret & expiet. Hactenus Grævius. In Alexandri M. numiſmate (apud Patinum, *in numiſm. Imp. Rom. pag.* 13.) anguis e ciſta caput exſerens myſteria Bacchi arguit, quibus ita dedidit ſe Olympias, ut circuratos angues thyrſis intortos geſtare ſolita ſit. hac ſuperſtitione ſic tentavit animum Philippi, ut eam tanquam ἔνθεον, & Deo plenam, nun-

 quam,

quam, nisi timens & raro sit aggressus. Ipsa confessa viro, se, dum cum magno angue volutatur, Alexandrum concepisse. hunc postmodum non ut Regem, sed ut Deum militibus in expeditionem Asiaticam proficiscentibus commendavit.

Hoc vero ingentis scilicet gentilium prudentiæ fuit, quod Deos ad lavacrum aut Lustrationem deducentes fidejussores pro reditu exigerent, teste Plutarcho, *quæst. Rom.* 61. Reditum a Pallade petit Callimachus, hymno ante laudato:

Χαῖρε, καὶ ἐξελάοισα, καὶ ἐς πάλιν αὖτις ἐλάσαις
Ἵππως, καὶ Δαναῶν κλᾶρον ἅπαντα σάω.
Salve hinc abscedens, iterumque huc flecte jugales,
Ac rebus Danaum sis, precor, auxilio.

Verebantur forte misselli, ne Diis accideret, quod statuæ Dianæ Tauricæ, apud Euripidem, *Iphig. in Tauris.* hanc, utpote manibus Orestæ matricidæ contrectatam, adeoque pollutam, purificandam esse dicebat Iphihenia:

Ἁγνιστέον μοι καὶ τό τῆς θεοῦ βρέτας.
Purificanda mihi est & Deæ statua.

Causam subjicit Thoas, consilii illius conscius:

Εἴπερ γε κηλίς ἔβαλέ νιν μητροκτόνος.
Siquidem macula matricidæ polluit eam.

Verum illi correptam statuam, in Græciam fugientes abstulerunt;

Sic Junonis statua in Samo, a Tyrrhenis piratis rapta, deinde in littore destituta, ab Admeta Sacerdote purificata ac lota templo restituta est. *Athen. dipnos. lib.* 15. *cap.* 5.

Genios etiam peccatorum pœnas luere ait Empedocles apud Plutarch. de Isid. & Osir.

Αἰθέριον μὲν γάρ σφι μένος πόντονδε διώκει.
Πόντος δ' ἐς χθονὸς οὖδας ἀπέπτυσε γαῖα δ' ἐσαῦθις
Ἠελίου ἀκάμαντος, ὁ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις
Ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται, στυγέουσι δὲ πάντες.
In mare namque illos adigit vis ætheris urgens,
Exspuit in terras pontus sola: terraque in almi
Lampada propellit Solis: Sol ætheris illos
Verticibus celer immittit, sic ordine longo
Unus post alium exosos scelerum excipit ultor.

Addit,

Addit: Ἄχρις ὃ κολασθέντες ἔτω ἢ καθαρθέντες αὖθις τ͂ κατ' φύσιν χώραν ἢ τάξιν ἀπολάβωσι. *Donec suppliciis expiati ac lustrati, pristinæ naturæ, locoque suo restituantur.* Atque hinc absque dubio Origenis misericordia, qui & ipsum diabolum atque angelos ejus, post graviora pro meritis, & diuturniora supplicia, ex illis cruciatibus eruendos, atque sociandos sanctis angelis credidit. *August. de Civ. Dei, lib* 21. *cap.* 17.

Brachmanes & seipsos & Deos suos aqua, quam *Tiertum* vocant, lustrant. *Carolin. gentilis. hodierni part.* 1. *cap.* 14. Idem Calecutani circa idolum suum *Deumo* appellatum agitant. *id. ibid. cap.* 7.

CAPUT. XXVII.

Lustrationes infantum, Dies lustrici, Nominalia, ἀμφιδρόμια, ὑστερόποτμοι. *Lustrationes mulierum. Lustrabantur caput, manus, Sacerdotes, Cadavera.* Μυστήρια μικρά.

EX cœlo in terras, a Diis ad homines transimus; circa quos his ceremoniis superstitiosi occupati fuerunt, dum in cunis vagiunt infantes. Hisce enim natis amicæ ad puerperam gratulatum venientes, per hebdomadam Junoni sacra faciebant, ut est apud Tertullianum, *de anima, cap.* 39. Ultima die qui octavus, lustrabantur infantes, eisque nomina imponebantur. Dies ille *Lustricus* appellabatur, eratque apud Latinos puellis quidem octavus, pueris vero nonus: unde & *Nundina* Romanorum Dea, a nona nascentium die nuncupata. *Macrob. Satur. lib.* 1. *cap.* 16. Festus in *Lustrici dies.* Sueton. Neron. cap. 6. *Die Lustrico Neroni nomen Claudii impositum est, quod infelicitatis præsagium fuit.* Falsum itaque quod ait Probus Grammaticus, prænomina non esse solita imponi pueris, antequam togam sumerent virilem, puellis antequam nuberent.

Ridi-

Ridiculum enim fuerit sex liberorum patrem unum appellare, omnes respondere: hoc enim faciant nisi nomine distinguantur. Hæredes esse non possint quos ille non possit nominare, ut recte colligit I. C. Scaliger, *lib. 4. cap. 92. de causis Ling. Lat.*

Quæ autem causa, cur citius fœmellæ quam masculi lustrarentur? An quod fœmina citius augeatur, ad vigorem perveniat atque absolvatur quam mas? Quare autem dies post septimam sumitur? An quia septima infantibus periculosa est, cum alias, tum quod ea die umbilicus decidit, quod antequam fit, plantæ, quam animali similior est infans? *Plutarch. quæst. Rom.* 102.

Apud Græcos vero quinto die fiebat. Plaut. Trucul. act. 2. sc. 4.

Diis sacrificare hodie pro puero volo,
Quinto die quod fieri oportet.

Septimo die nomina pueris imponi solita testatur Aristoteles *lib. 7. hist. animal. cap.* 12. Intra tricesimum diem fieri voluit M. Antoninus Imp. *Capit. in ejus vita.* Hunc *Lustraius solennitatem* vocavit Symmachus: *Nominalia* Tertullianus, *de idol. cap.* 16. ὀνομαστήρια Gr. Nazianzenus. Ἀμφιδρόμια quoque dicebantur, quia natum puerum circum focum ferebant, propinquique, & amici dona dabant. *vide Stuck. antiq. conviv. lib.* 1 *cap* 16. Ἀμφιδρόμια ἡμέρα τις ἤγετο, ἐν νεογνοῖς παιδίοις, ait Harpocration, ἐν ῇ τὸ βρέφος περὶ τὴν ἑστίαν ἔφερον τρέχοντες κύκλῳ· καὶ ἐπετίθεσαν αὐτῷ ὄνομα. ὅτε ὑπὸ τῶν οἰκείων, καὶ φίλων δῶρα ἐπέμπετο. Suidas Amphidromia a Nominalibus distinguit, & illa die quinto, hæc autem decimo celebrata esse dicit: Ἀμφιδρόμια, ἣν πέμπτην ἄγουσιν ἐπὶ τοῖς βρέφεσιν. ἐν ᾗ ἀποκαθαίρονται τὰς χεῖρας αἱ συναψάμεναι τῆς μαιώσεως, τὸ βρέφος περιφέρουσι τὴν ἑστίαν τρέχοντες. τῇ δεκάτῃ δὲ τοὔνομα τίθενται.

Elegans diei lustrici hypotyposis est apud Persium, sat. 2.

Ecce avia, aut metuens divum matertera cunis
Exemit puerum, frontemque atque uda labella
Infami digito, & lustralibus ante salivis
Expiat, urentes oculos inhibere perita.
Tunc manibus quatit & spem macram supplice voto
Nunc Licini in campos, nunc Crassi mittit in ædes;
Nunc optent generum Rex & Regina; puella

Hunc

Hunc rapiant; quicquid calcaverit hic rosa fiat.

Prima scilicet cura erat amoliendi fascini, qua de causa, puero cunis exemto, superstitiosa mulier frontem & labia saliva expiat, idque infami digito, Plin. lib. 29. cap. 4. *Extranei interventu, aut si dormiens spectetur infans, a nutrice terna aspui.* Præterea vota ab amicis concipiebantur, ut infanti omnia prospera evenirent, quod Tertulliano, *de anima, cap.* 39. est fata *scribunda*, vel ut alii malunt, *scribundo* advocare. Sic Virg. Ecl. 4.

Talia secla suis dixerunt, currite, fusis,
Concordes stabili fatorum munere Parcæ.

Euripides, Orest. ubi Electra de Atreo:

Ὧι στέμματα ξηνάσ' ἐπέκλωσεν θεὰ
Ἔρῳν (sic est in Aldino exemplari) θυέςῃ πόλεμον ὄντι συγγόνῳ Θέαδ.

Cui sceptra texens fatale fecit Dea
Litem Thyestæ bellum fratri inferre.

Tibullus, lib. 4. eleg. ad Cherintum:

Te nascente novum Parcæ cecinere puellis
Servitium, & dederunt regna superba tibi.

Hinc Alcinous de Ulysse, Οδυσ. Η. v. 197. 198,

Πείσεται ἅσσά οἱ αἶσα κατακλῶθές τε βαρεῖαι
Γεινομένῳ νήσαντο λίνῳ, ὅτε μιν τέκε μήτηρ.

Patiatur quæcunque ei fatum, Parcæque graves
Nascenti nerunt filo, quando ipsum peperit mater.

Hecuba de Hectore: Iliad. Ω. τῷ δ' ὥς ποθι μοῖρα κραταιὴ
Γεινομένῳ ἐπένησε λίνῳ, ὅτε μιν τέκον αὐτή.

Huic autem sic olim Parca potens
Nascenti nevit in lino, quando eum peperi ipsa.

Ovid. 8. metam. Ubi de Meleagro:

Stipes erat quem cum partus enixa jaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores,
Staminaque impresso fatalia pollice nentes,
Tempora, dixerunt, eadem lignoque tibique,
O modo nate, damus. quo postquam carmine dicto
Excessere Deæ; flagrantem mater ab igne
Eripuit ramum, sparsitque liquentibus undis, &c.

Anus Sabella Horatio puero fatum scilicet cecinerat, lib. 1. sat. 9.

Hunc neque dira venena, nec hosticus auferet ensis,
Nec laterum dolor, aut tussis, nec tarda podagra;
Garrulus hunc quando consumet cunque: Loquaceis
Si sapiat, vitet, simul ac adoleverit ætas.

In ciri, quæ sub Virgilii nomine legitur, in Nisi capite

—— Roseus medio fulgebat vertice crinis,
Cujus, quam servata diu natura fuisset,
Tam patriam incolumem Nisi, regnumque futurum
Concordes stabili firmarunt numine Parcæ.

Romæ, in domo Cæsia, apud Aldum Manutium, *rat. Orthogr.* *pag.* 483.

Sic etenim duxere olim primordia Parcæ,
Et nevere super vobis vitalia fila,
Cum primum Lucina daret lucemque animamque,
Ut vitæ diversa dies foret, unaque leti.
Nobis porro alia est, trino de nomine Fati,
Dicta dies Leti, quam propagare suopte
Visum ollis tacito arbitrio, cum lege perenni,
Sisti quæ cunctos jubet ad vadimonia Mortis.

Vide etiam Catullum in nuptiis Pelei & Thetidis.

Infantibus accensemus ὑστεροπότμους, de quorum morte ac sepultura fama vulgo, sed falso, credita fuerat; hi reduces, instar infantum recens natorum, expiati. De his agit Plutarchus, *quæst. Rom.* 5. Romani eos per ostium in domum non admittebant. Varro hanc reddit rationem: Cum bello apud Siciliam magnum navale prælium commissum fuisset, multosque fama periisse mentiretur, superstites domum reversi, intra breve tempus, mortem obierunt. Unus ex illis, cum forte fortuna domus suæ ostium occlusum invenisset, neque aperire potuisset, ante fores obdormivit, per quietem a spectro monitus, ut se de tecto in domum demitteret, ei consilio paruit, longamque vitam feliciter exegit. Plutarchus fabulam esse credit: hanc autem veram causam: Nefas esse existimarunt, eos, quos semel sepultos esse creditum sit, per ostium ingredi, per quod sacrificatum itur, & a sacro reditur.

tur. Voluerunt itaque eum deorſum ex aëre in atrium ſub dio poſitum demitti, quod omnes ferc exiationes ſub dio peragi ſoleant. Græci autem eos, quibus ut defunctis funus ac ſepulchrum factum fuerat, profanos habebant, neque iis ſe permiſcebant, nec ad ſacrificia eos admittebant. Ariſtinus quidam hac religione obſtrictus, Delphos miſit, qui pro ſe deprecarentur, ut ſe aliqua, his difficultatibus, quibus legum auctoritate implicitus erat, extricaret: cui a Pythia reſponſum:

Ὅσσα περ ἐν λεχέεσσι γυνὴ τίκτουσα τελεῖται,
Ταῦτα πάλιν τελέσαντα θύειν μακάρεσσι θεοῖσι.
Ordine perfectis quæcunque puerpera ſervat
Coelicolum ſacras animalibus imbuat aras.

Ariſtinus igitur oraculo probe intellecto, quaſi renatus, mulieribus ſe lavandum, vinciendum, lactandum præbuit. Hoc reliqui, quos idem caſus exceperat, imitati. ſcilicet per ſinum laxæ ſtolæ mulier eos demittebat, tanquam denuo renaſci viderentur. Morem tamen hunc multi Ariſtino antiquiorem crediderunt.

Ad quem morem alluſit Apulejus, lib. XI. metam: *Confeſtim,* inquit, *denique familiares & vernulæ, quique mihi proximo nexu ſanguinis cohærebant, luctu depoſito, quem de mea mortis falſo nuncio ſuſceperant, repentino lætari gaudio, varie quiſque munerabundi, ad meum feſtinant illico diutinum, reducemque ab Inferis conſpectum.* Scilicet quos mortuos putaverant, aut quos nunquam redituros ſperabant, ex orco eos rediiſſe dicebant. Artemidorus: *τὸ παρὰ προσδοκίαν σωθέντα φαμὲν ἐξ ᾅδου ἀναβεβηκέναι.*

Perſæ eos qui ex morbo convaluerant abominabantur, neque conſuetis vitæ muneribus frui ſinebant, antequam a Magis eſſent purgati, teſte Agathia, lib. 2. cap. 12.

Mulieribus quædam luſtrationes peculiares fuerunt. Ipſis Kal. Aprilis lavabantur apud templum Fortunæ virilis, in ripa Tiberina. 4. Faſt.

Vos quoque ſub viridi myrto jubet ipſa lavari.

Refert & Plutarchus in Numa. Cauſam reddit Poëta, quod Venus *ἀναδυομένη* myrteto tecta ſit: addit & alteram, quod Fortuna virilis caveat, ne illa quæ pulcritudinem violare poſſent, appareant.

 Diſcite

Discite nunc quare Fortunæ thura virili
Detis, eo gelida qui locus humet aqua.
Accipit ille locus posito velamine cunctas,
Et vitium nudi corporis omne videt.
Ut tegat hoc, celetque viros Fortuna virilis
Præstat, & hoc parvo thure rogata facit.

Nec semper necesse fuit totum lustrari corpus, illas modo partes quas quotidie non velatas gestamus, lustrari satis judicarunt: caput scilicet & manus. De capite, Pers. sat. 2.

Hæc sancte ut poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terque, & noctem flumine purgas.

Juven. sat. 6. *Ter matutino Tiberi mergetur, & ipsis*
Vorticibus timidum caput abluet.

Apul. lib. 11. *Confestimque discussa pigra quiete alacer exsurgo, meque protinus purificandi studio marino lavacro trado, septiesque submerso fluctibus capite*, &c. De manibus. 4. Fast.

Vivo perlue rore manus.

Apud Pharisæos erat πυγμῇ νίπτεσθαι, Marc. 7. 3. quomodo autem hoc factum sit, utrum pollice & digitorum extremitatibus junctis, an vero ad cubitum usque, consulendi ejus loci interpretes. Circe Iasonem & Medeam porco expians manus abluit. Apollon. Argon. lib. 4. v. 704. ——

Πρῶτα μὲν ἀτρέπτοιο λυτήριον ἧγε φόνοιο
Τειναμένη καθύπερθε, συὸς τέκος, ἧς ἔτι μαζοὶ
Πλήμμυρον λοχίης ἐκ νηδύος, αἵματι χεῖρας
Τέγγεν, ἐπιτμήγουσα δέρην· αὖτις δ' ἢ καὶ ἄλλοις
Μείλισσεν χύτλοισι καθάρσιον ἀγκαλέουσα
Ζῆνα παλαμναίων τιμήορον ἱκεσιάων.
Καὶ τὰ μὲν ἀθρόα πάντα δόμων ἐκ λύματ' ἔνεικαν
Νηϊάδες πρόπολοι, ταί οἱ πόρσυνον ἕκαστα.
Ἡ δ' εἴσω πελάνους μειλίκτρά τε νηφαλίῃσι
Δαῖεν ἐπ' εὐχωλῇσι παρέστιος, ὄφρα χόλοιο
Σμερδαλέας παύσειεν ἐρινύας, ἠδὲ καὶ αὐτὸς
Εὐμειδής τε πέλοιτο, καὶ ἤπιος ἀμφοτέροισιν
Εἴτ' οὖν ὀθνείῳ μεμιασμένοι αἵματι χεῖρας,
Εἴτε καὶ ἐμφυλίῳ προσκηδέες ἀντιόωσιν.

Ac primo quidem ista consulta lustramentum cædis
Super extendit, catulum ejus suis, cui rumæ adhuc
Scatebant effœto ab utero: tum sanguine manus
Imbuit, cervice incisa, tum aliis etiam
Pacificat libamentis piaminis, præstitem invocans
Jovem, parricidalium vindicem suppliciorum.
Ac omnia quidem illa purgamina domibus depromserant
Najades famulæ, quæ ei ministrabant singula.
Hæc vero intus liba & placamina sobriis
Precibus combussit ante focum, ut ab ira
Horrendas compesceret erinnyas, & ipse adeo
Placabilis ambobus mitisque redderetur.
Sive alieno temeratis sanguine manibus,
Sive consanguineo solliciti supplicaverint.

Ad primi versus vocem λυθήριον notat Scholiastes: τὸ καθάρσιον λέγει. ὅ ἐστι χοιρίδιον μικρὸν, ὅπερ οἱ ἁγνίζοντες θύσαντες, τὰς χεῖρας τοῦ ἁγνιζομένου τῷ αἵματι αὐτοῦ βρέχουσι. *Porci catulus, quo mactato expiantes lustrandi manus ejus sanguine imbuunt.*

Inprimis autem sacris addicti lustrabantur: Herodotus in Euterpe: *Ægyptii Sacerdotes: qui Isidi maxime consecrati erant, quotidie interdiu ter, noctu bis lavabantur.* De lustratione Pontificis M. apud Romanos, cap. 23. dixi.

Ipsa quoque cadavera igne lustrari ac purificari credebant. Euripides in Oreste, Clytemnestræ corpus igne post mortem depuratum esse dixit: πυρὶ καθήγνισαι δέμας.

Apud Athenienses μικρὰ μυστήρια in honorem Proserpinæ instituta, lustrationes erant & initiationes, quibus ad μεγάλα, Cereri sacra, præparabantur. Aristoph. Pluto: Μῶν οὐκ ἐμυήθης δῆτ᾽ ἐν αὐτῷ τὰ μεγάλα. Ubi Scholiastes, *pag.* 42.: Ἐστὶ τὰ μικρὰ (μυστήρια) ὥσπερ προκάθαρσις, καὶ προάγνευσις τῶν μεγάλων. Qui ad parva recepti Μύσται, qui ad magna Ἐπόπται dicebantur. *vid. Ouzeel. ad Min. Fel. pag.* 91 —— 94.

CAPUT. XXVIII.

Lustratio sacrificiorum per aquam, molam salsam, ignem. Ἀπαρχὴ. templorum recenter ædificatorum, & refectorum. templa liberare, sistere, terminare. lustrabantur, aræ, foci, cultri, pocula, tubæ, luci, arbores, theatra.

A Personis ad res sacras progredior, ubi primum locum tuentur sacrificia, quorum lustratio Aqua, mola salsa, igne peragebatur.

De aqua: Pyladen & Orestem mactandos (3. de pont. eleg. 2.)

Spargit aqua captos lustrali Graja Sacerdos,
Ambiat ut fulvas infula longa comas.

Idem consilium Iphigenia Oresti suggerit apud Euripidem, Iphig. in Tauris:

ὡς οὐ θέμις, λέξομεν, θύειν θεᾷ.
Quod non fas sit, dicemus, sacrificare Dea.

Deinde rationem ab impuritate subjicit: οὐ καθαρὸν ὄντα. τὸν δ' ὅσιον δώσω φόνῳ. *Dicam te esse pollutum, purificatum vero interficiendum.* Postea Thoanti inquit, se Pyladen & Orestem loturam:

Ἁγνοῖς καθαρμοῖς πρῶτα νιν νίψαι θέλω.
Puris purificationibus prius eos lavare volo.

In descriptione sacrificii apud Dionysium Halicarn. *lib. 7. cap. 71.* Consules sacrificantes & ipsi manus lavant, & pura aqua victimam lustrant, ac Cereris fructibus illarum capita spargunt. Sic Iphigenia apud Euripidem in Aulide mactanda:

Κανᾶ δ' ἐναρχέσθω τις, αἰθέσθω δὲ πῦρ	*Aliquis sumat flores ex calatho, & accendatur ignis*
Προχύταις καθαρσίοισι, καὶ πατὴρ ἐμὸς	*Placentis lustricis, & pater meus*
Ἐνδεξιούσθω βωμὸν, ὡς σωτηρίαν	*Teneat aram, quia salutarem*

Ἕλλησι

Ἕλλησι δώσυσ' ἔυχομαι νικηφόρον.	*Græcis victoriam datura venio.*
Ἄγετε με τὰν Ἰλίυ	*Ducite me Ilii*
Καὶ Φρυγῶν ἑλέπτολιν.	*Et Phrygum expugnatricem.*
Στέφεα περίβολα δίδοτε, φέρετε,	*Date coronas contextas, afferte,*
πλόκαμος ὅδε καταστέφειν.	*ut coronetur mea coma.*
Χερνίβων τε παγαῖσιν	*Et fontanis lavacris*
Ἑλίσσετ' ἀμφὶ ναὸν,	*Vocate ad templum*
Ἀμφὶ βωμὸν Ἄρτεμιν,	*Ad aram Dianam,*
Τὰν Ἄνασσαν Ἄρτεμιν,	*Dianam reginam,*
Τὰν μάκαιραν.	*Divam,*
Ὡς ἐμοῖσιν, εἰ χρεὼν,	*Quia meo, si opus erit,*
Αἵμασι, θύμασί τε	*Sanguine, & mactatione*
θέσφατ' ἐξαλείψω.	*Delebo oracula.*

Paulo post chorus accinit:

Ἰὼ. ἰώ. ἴδεσθε τὰν Ἰλίυ	*Io, Io, videte Ilii*
Καὶ Φρυγῶν ἑλέπτολιν	*Et Phrygum expugnatricem*
Στείχουσαν, ἐπὶ κάρα στέφη	*Euntem, coronam supra caput*
Βαλλομέναν, χερνίβων τε παγαῖς	*Ponentem, cum aqua lavacrorum*
Βωμόν γε δαίμονος θεᾶς,	*Ad aram Deæ*
Ῥανίσιν αἱματορρύτοις	*Guttis stillantibus sanguine*
θανοῦσαν, εὐφυῆ τε σώματος	*Morituram, & generosam corporis*
Δέρην σφαγεῖσαν, ἔνδροσοι πηγαὶ	*Cervicem interficiendam: conspersiones roscidæ*
Πατρῷαι μένουσί σε, χέρνιβές τε.	*Patris, & lavacra expectant te.*

In hanc rem etiam mola adhibita salsa: Sinon de se mactando, 2. Æneid

—— Mihi sacra parari
Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.

De libis sacris: Varro de vita pop. R. apud Nonium, cap. 2. §. 355. *In eorum etiam sacris liba cum sint facta, incerni solent farris semine, ac dicere se ea februare, id est, pura facere.* Nestore Minervæ sacra facturo. Odyss. γ.

Βοῦν δ' ἀγέτην κεράων Στρατίος καὶ Ἐχέφρων,
Χέρνιβα δέ σφ' Ἄρητος ἐν ἀνθεμόεντι λέβητι
Ἤλυθεν ἐκ θαλάμοιο φέρων, ἑτέρῃ δ' ἔχεν ὐλάς.

Ἐν κανέῳ. Postea: γέρων δ' ἱππηλάτα Νέστωρ
Χέρνιβά τ' οὐλοχύτας τε κατήρχετο, πολλὰ δ' Ἀθήνῃ
Εὔχετ' ἀπαρχόμενος, κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλων.
Bovem duxerunt cornibus Stratius, & divus Echephron,
Aquam vero ad lavandas manus ipsis Aretus in florido lebete
Venit ex thalamo ferens: altera vero manu gestabat molas
In canistro. Postea: *senex vero eques Nestor*
Aquamque molasque spargere primus cœpit; multis autem Minervæ
Supplicavit, primus primitias offerens: ex capite pilos in ignem jaciens.

Quamvis autem tota victima igne non lustraretur, Ἀπαρχαὶ tamen, sive primitiæ in eum conjectæ totam victimam purificatam esse significabant. Scilicet Εἰ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα, juxta Paulum, Rom. 11. 16.

Sed et ἀπαρχὴ dicitur quicquid profanis usibus exemptum Deo consecratur, ut norm decimas, aliasque oblationes, præter ignitas significat. Chrysost. homil. 12. in epist. ad Hebr. et homil. 35. in Genesin, quas Abrahamus Melchisedeco solvit decimas, ἀπαρχὰς vocat. vide Iren. adv. hæreses, lib. 4. cap. 27. et 34. Callimachus hymno in Delum decimas Apollini mitti solitas ἀπαρχὰς δεκατηφόρους vocat. Calanus Gymnosophista mori certus τριχῶν ἀπήρξατο, capillos pyræ imposuit, apud Plutarchum in Alexandro. Orestes noctu ad Agamemnonis patris sepulchrum κόμης ἀπήρξατο, comam præsectam libavit. *Eurip. Electr.* Hesych. ἀπαρχὴ, προσφορὰ, ἀφαίρεμα. Oecumen in 1. cap. ad Colossenses. ἀπαρχὴ νοεῖται τὸ ἐξαίρετον, καὶ θεῷ εἰς θυσίαν προσαγόμενον.

Propter hanc autem purificationem & culter resecans ἁγνίζειν; & ignis pilos resectos comburens ἁγνὸς dicitur. De cultro, Eurip. Alcest.

Στείχω δ' ἐπ' αὐτὴν ὡς κατάρξωμαι ξίφει.
Ἱερὸς γὰρ οὗτος τῶν κατὰ χθονὸς θεῶν,
Ὅτου τόδ' ἔγχος κρατὸς ἁγνίσει τρίχα,
Accedo ad eam ut gladio primitias resecem,
Iste fit sacer Diis inferis,
Cujus hic culter consecrat capillum capitis.

Mori-

Morientes enim tanquam Orci victimæ quædam sunt. *Macrob. l. 5. c. 19.* De igne, idem Electr. ἐκ κανοῦ δ' ἑλὼν
Αἴγισθος ὀρθὴν σφαγίδα, μοσχίαν τρίχα
Τεμὼν, ἐφ' ἁγνὸν πῦρ ἔθηκε δεξιᾷ
quæ sic vertit Xylander: *Ex canistro*
Sumto deinde acuto cultro Ægisthus, vitulinos pilos
Exscindens, lustrali eos igni imponit dextera.
Ignes sacros appellavit Maro. 6. Æneid.
Et summas carpens media inter cornua setas
Ignibus imposuit sacris, libamina prima.
Hostiæ mactandæ igne explorabantur, num essent mundæ, adeoque Diis, quibus destinabantur, dignæ. Heliod. lib. 10. Æthiop. Καθαρὰν εἶναι τὴν προσκομιζομένην τῇ θεῷ (σεληναίᾳ) καθάπερ οὖν καὶ τῷ Ἡλίῳ τοῦ νόμου κελεύοντος, ἐπὶ δὲ τῆς Διονύσου θυσίας ἀδιαφοροῦντος. *Cum lex mundam esse eam, quæ offertur Deæ (Lunæ) sicuti & Soli jubeat, de Bacchi vero sacrificiis sit indifferens.* Paulo post ipsa per ignem exploratio subjicitur: παιδάρια τοίνυν ἄνηβα συλλαβόντες ἐκ τοῦ πλήθους οἱ ὑπηρέται (μόνοις γὰρ τοῖς τοιούτοις ἀβλαβῶς θιγγάνειν ἔνεστιν) ἐκόμιζόν τε ἐκ τοῦ νεὼ, καὶ εἰς μέσους προὐτίθεσαν, ἐπιβαίνειν ἕκαστον τῶν αἰχμαλώτων κελεύοντες, τῶν δὲ ὅστις ἐπιβαίη, παραυτίκα τὴν βάσιν ἐφλέγετο, οὐδὲ τὴν πρώτην, καὶ περὶ ὀλίγον ψαῦσιν ἐνίων ὑποστάντων, χρυσοῖς μὲν ὀβελίσκοις τῆς ἐσχάρας διαπεπλεγμένης, πρὸς τοῦτο δὲ ἐνεργείας τετελεσμένης, ὥστε πάντα τὸν μὴ καθαρὸν, καὶ ἄλλως ἐπιορκοῦντα, καταίθειν. τῶν δὲ ἀπεναντίων ἀλύπων προσίεσθαι τὴν βάσιν. *Collectis igitur pueris impuberibus, ministri (solis enim ejusmodi sine detrimento attingere licet) efferebant e templo & in medio collocarunt, conscendere quemlibet captivum jubentes. Ac ex his quicunque conscenderat, statim in planta adurebantur, cum ne primum quidem, & ad exiguum tempus, contactum quidam sustinuissent; aureis quidem verubus foco intertexto: porro ad eam efficaciam elaborato, ut quem libet immundum, & alioqui eum, qui pejerasset, adureret: ut e contra eorum, qui secus ætatem egissent, sine ullo detrimento gressum admitteret.*

Post sacrificia sequantur templa quæ tum recenter ædificata, tum post clades restituta ceremoniis quibusdam solenniter inaugurabantur, lustrabantur, dedicabantur. Gente Valeria frustra invidente a M. Horatio Pulvillo dedicatum est Jovis Capitolini

templum, qui inter ceremonias nuntiata filii morte a solennitatibus se absterreri passus non est, *Liv. lib* 2. *cap.* 8. Templorum neglectum magnis cladibus Dii vindicarunt. Horat. lib. 3. od. 6.

Delicta majorum immeritus lues,
Romane, donec templa refeceris,
Ædesque labentes Deorum, &
Fœda nigro simulachra fumo.

Ideoque de iis restituendis & expiandis magna cura. Cum Romæ ingens esset pestilentia, ex libris Sibyllinis responsum est, eam esse ejus causam, quod plurimae ædes sacras privati tenerent, quæ ad sedandam luem tum diligenter repetitæ fuerunt, ac reparatæ. *August. de Civ. Dei, lib.* 3. *cap.* 17.

Ejectis ex urbe Gallis S Ctum factum est, ut fana omnia, quod ea hostes possedissent, terminarentur, expiarenturque: expiatio eorum in libris per duum viros quæreretur. *Liv, lib.* 5. *cap.* 50.

Insignis est restutitio templi Jovis Capitolini sub Vespasiano facta, apud Tacitum, lib. 4. hist. c. 53. *Curam restituendi Capitolii in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed autoritate famaque inter proceres. ab eo contracti haruspices monuere, ut reliquiæ prioris delubri in paludes aveherentur, templum iisdem vestigiis sisteretur. nolle Deos mutari veterem formam. Undecimo Kalendas Julias, serena luce, spatium omne quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque. Ingressi milites quibus fausta nomina, felicibus ramis. Dein Virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis, matrimisque, aqua rivis & fontibus, amnibusque hausta perluere. Tum Helvidius Priscus prætor, praeeunte Plauto Eliano Pontifice, lustrata bove taurisque area, & super cespitem redditis extis, Jovem, Junonem, Minervam, Præsidesque imperii Deos precatus, uti cœpta prosperarent, sedesque suas, pietate hominum inchoatas, divina ope attollerent. Vittas, quibus ligatus lapis, innexique funes erant, contigit. Simul cæteri magistratus & Sacerdotes, & Senatus, & Eques, & magna pars populi, studio lætitiaque connixi saxum ingens traxere: passimque injecta fundamentis auri argentique stipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ, sed ut gignuntur. Prædixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato. Altitudo ædibus adjecta. id solum religio*

religio annuere, & prioris templi magnificentiæ defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat.

Tria hic acta sunt: liberatio, lustratio sive Consecratio. Quæ omnia uno *enarrandi* verbo complexus videtur Tertullianus de pallio, cap. 1. *Solenia Sentius Saturnius enarravit.*

Liberatio est loci purgatio, qua reliquiæ prioris delubri ejectæ, ut locus non amplius sacer, sed religione liberatus videri posset. *Defanare* vocat Arnobius, lib. 4. circ. fiin. *spatiola defanata.* Cicero, *orat. de resp. haruspi.* contendit domum suam. judicio Pontificum religione liberatam. ideo sacra inde evocabantur. Camillus, apud Livium, lib. 5. cap. 54. populo suadens ne Roma Vejos migret: *Hic*, inquit, *cum augurato liberaretur Capitolium, Juventas, Terminusque maximo gaudio patrum, moveri se non passi.* Ulpianus, π. lib. 1. tit. 8. *Sacrarium etiam in ædificio privato esse potest, & solent. qui liberare eum locum religione volunt. sacra inde evocare.* Inde locus purus in quo nec sacrum nec sepulchrum, quod illato cadavere sacrum fiebat. Ex inscriptione Neapolitana, apud Manutium, de rat. Orthogr. pag. 57. 58.

Locumque. purum. pro. eo. opere reddito. eidem. sacella. aras. signaque. in. campo. sunt. quæ. demonstrata. erunt. ea. omnia tollito. dejerto. componito. statuitoque. ubei. locus. demonstratus. erit. &c.

In alia inscriptione Neapol. apud eundem Manutium. p. 204, 205, 206.

In. his. ædificiis. &. locis. puris. adjacentibus. &c. ibid. *Ædificia. solo. puro. posita. deprehenderim. neque. ullo. sepulchro. superposita. vel. conjuncta.* in. ead. inscript: *Locum purum. in. quo. nulla. sepul. jacta. super. neque conjuncta. apparent.*

Terminatio est spatii templo dedicati designatio. hoc Tacito est *sistere templum.* Schedæ Festi ex Bibliotheca Farnesiana: *Sistere fana cum in urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere.* hoc liberationi junxit Cicero, 2. de legg. *Urbemque, & agros, & templo liberata & effata habento.* Liv. lib. 10. *Fanum tantum, id est, locus templo effatus, jam consecratus erat.* Terminare; in inscript. apud Manut. p. 138.

L. CALPURNIUS. PISO.
M. SALVIUS.

PR. ÆR.
AREAM. EX. S. C. A. PRIVATIS.
PUBLICA. PECUNIA.
REDEMPTAM. TERMINAVER.

Aliæ. inſcriptiones Romanæ, apud eundem Manutium. de rat. Orth. pag. 611.

TI CLAUDIUS.
DRUSI. F. CAISAR.
AUG. GERMANICUS.
PONT. MAX. TRIB. POT.
VIIII. IMP. XVI. COS. IIII.
CENSOR. P. P.
AUCTIS. POPULI. ROMANI.
FINIBUS. POMERIUM.
AMPLIAFIT. TERMINAFITQ.

Et 2.

C. MARCIUS. L. F. L. N.
CENSORINUS. ET. C. ASI
NIUS. C. F. GALLUS. COS.
EX. S. C.
FIN. POMER. TERMIN.

Sic Pomeria terminata, nec diſſimiliter circa loca ſacra & templa ſactitatum credibile eſt.

Tandem luſtratio, ſive ipſa conſecratio ac dedicatio. *Fanare* dixit Varro, lib. 5. de ling. Lat. *quod ſacrificio quodam fanatur, id eſt, ut fani lege ſit, id dicitur.* Ritus a Tacito deſcribuntur. *vid. Plin. epiſt.* 49 *lib.* 10.

Etiam aliis inſtitutis ſuppliciis, templorum quoque luſtrationes factæ. Tacit. annal. 15. cap. 44. *Templum Junonis, aqua ex mari hauſta, ad Deam propitiandam, proſperſum eſt.* Poſt pugnam qua in veſtibulo templi P. Valerius Cos. interfectus eſt, Capitolium luſtratum. *Liv. lib.* 3. *cap.* 18. vid. Alex. ab. Alex. *lib.* 6. *cap.* 14. & *lib.* 2. *cap.* 8. C. Caligula habitu triumphali templum Auguſti dedicavit, nobiliſſimis pueris patrimis, cum talibus etiam

am virginibus hymnum canentibus, epulumque Senatoribus ac eorum uxoribus, & populo datum, variaque ſpectacula edita. *Dio. lib.* 59.

Inſtrumenta quoque ſacrorum luſtrabantur: Aræ, ligna, foci, cultri, Tubæ, Luci, aliaque.

Aræ Taurobolio Criobolioque dedicatæ. Ex Inſcriptione Romana apud Manut. *de rat. Orthogr. p.* 300. 301. hæc ad probandum ſufficiunt:

—— DEI. SOLIS. INVICTI. MITHRÆ. HIEROFANTA. HECATÆ. DEI. LIBERI. ARCHIBUCOLUS. TAUROBOLIO. CRIOBOLIOQ. IN. ÆTERNUM. RENATUS. ARAM. SACRAVIT. *DD. NN.* VALENTE. V. ET. VALENTINIANO. IUN. AVGG.

CONSS. IDIB. AUGUSTIS.

Elegantiſſima eſt perantiqua Aræ dedicatio, quam ex ruinis Salonæ, urbis Dalmatiæ eruit, & ad ſtudioſæ poſteritatis ſolatium, luculenter inſtauravit *Joh. Baptiſta Rhamnuſius*, Venetus, quam deſcripſit Aldus Manutius, *de rat. Orthogr. p.* 444. 445. eam hic exhibere operæ pretium eſſe putavimus: exhibet etiam Scardeonius, *antiquit. Patav. pag.* 85.

L. ÆLIO. CÆSARE. IMP. P. COELIO. P. F. BALBINO. VIBULLIO.

PIO. COSS. VII. IDUS. OCTOBRES.

CN. DOMITIUS. VALENS. II. VIR. I. D. PRÆEUNTE. C. IULIO. SEVERO. PONTIFIC. LEGEM. DIXIT. IN. EA. VERBA. QUÆ. INFRA. SCRIPTA. SUNT.

IUPPITER. OPTIME. MAXIME. QUANDOQUE. TIBI. HODIE. ARAM. DABO. DEDICABOQUE. OLLIS. LEGIB. OLLISQUE. REGIONIBUS. DABO. DEDICABOQUE. QUAS. HIC. HODIE. PALAM. DIXERO. UT. INFIMUM. SOLUM. HUJUS. ARÆ. EST. SI. QUIS. HIC. HOSTIA. SACRUM. FAXIT. QUOD. MAGMENTUM. NEC. PROTOLLAT. ITCIRCO. TAMEN. PROBE. FACTUM. ESTO. CE... RA. LEGES. HUIC. ARÆ. EÆDEM. SUNTO, QUÆ. ARÆ. DIANÆ. SUNT. IN. AVENTINO. MONTE. DICTÆ. HISCE. LEGIB. HISCE. REGIONIB. SICUTI. DIXI. HANC. TIBI. ARAM. IUPPITER. OPT. MAX. DICO. DEDICOQUE. UTI. SIS. VOLENS. PROPITIUS. MIHI. COLLEGISQ. MEIS. DECURIONIB. COLONIS. INCOLIS. COLONIÆ. MARTIÆ. IULIÆ. SALONÆ. CONIUGIBUS. LIBERISQUE. NOSTRIS.

Alias

Alias præterea ex Occone ararum dedicatarum inſcriptiones habet Roſinus, *Antiq. Rom. 2. cap. 2.*

De lignis, Voſſius, *de idolol. lib. 3. cap. 13.* ex Plutarcho docet: ligna, quibus nubes arcu inſignis impluiſſet, hac ratione, quaſi luſtrata, magis idonea, ut honori crementur divino, habita fuiſſe.

De focis, & cultris: Servius, ad 2. Æneid. *Mola ſalſa & frons victima & foci adſpergebantur, & cultri.* Senec. Thyeſt. act. 1. v. 686. *Tangenſque ſalſa victimam culter mola.*

De Tubis, argumento eſt feſtum Tubiluſtria, menſe Aprili, ultimo Quinquatriorum die celebratum: quo non ipſa urbs tubis luſtrabatur, ut aliqui colligunt ex verſibus Ovidii. 3. *Faſtor.* ſic male lectis:

Summa dies de quinque tuba luſtrare canora
Admonet, & forti ſacrificare Deæ.

Urbe enim Feralibus circa finem Februarii luſtrata, vero ſimile non eſt, tales ceremonias Aprili menſe repetitas eſſe. Verum ipſæ Tubæ ſacrorum in atrio ſutorio luſtrabantur. *Varro lib. 5. de ling. Lat.* Ex Feſti ruderibus colligitur, luſtrationem hanc agna factam eſſe: *Tubiluſtria, quibus diebus aſcribi tum in factis eſt, cum in atrio ſutorio tubæ agna luſtrantur, ab his tubas appellant, quod genus luſtrationis ex Arcadia Pallanteo tranſlatum eſſe dicunt.* Qui luſtrationes peragebant *Tubicines* dicebantur. Feſtus iterum: *Tubicices etiam ii appellantur, qui Sacerdotes, viri ſpecioſi, publice ſacra faciunt tubarum luſtrandarum gratia.*

Vulcanalibus idem fiebat, qui dies x. Kal. Junias, 3. Faſt.

Proxima Vulcani lux eſt, Tubiluſtria dicunt,
Luſtrantur puræ, quas facit ille, tubæ.

Verſum ergo, ex Ovidio paulo ante citatum, rectius ſic legeris:
Summa dies de quinque tubas luſtrare canoras Admonet.

Quæ religio injecta videtur, quod in funeribus efferendis etiam tubæ uſus fuerit. Qui enim majoris ætatis erant ad tubas: minoris vero ad tibias offerebant. *Serv. ad. 4. Æneid. v. 138.*

De lucis & Arboribus: Lucanus, *lib.* 3. de exciſo circa Maſſiliam luco,

Omnis & humanis luſtrata cruoribus arbos.

Jul.

Jul. Firmic. de err. profan. relig: *Arborem suam diabolus consecrans, intempesta nocte, arietem in cæsæ arboris facit radicibus immolari.* De origine idololatriæ circa lucos, & arbores legatur specimen antiquitatum e sacris profanarum amici nostri Clariss. & Doct. Theodori ab Almeloveen: pag. 11. —— 23.

Nec Veteres ullis ad cibum potumve capiendum vasis utebantur, nisi ante ex iis libatione Diis facta lustrata essent, quod proprie est imbuere. *vid. Gravium ad Hesiod. v.* 748. Exemplum est Iliad. π. v. 225. & seqq.

> Ἔνθα δέ οἱ δέπας ἔσκε τετυγμένον, οὐδέ τις ἄλλος
> Οὔτ' ἀνδρῶν πίνεσκεν ἀπ' αὐτοῦ αἴθοπα οἶνον
> Οὔτε τέῳ σπένδεσκε θεῶν, ὅτε μὴ Διῒ πατρί.
> Τό ῥα τότ' ἐκ χηλοῖο λαβὼν, ἐκάθηρε θεείῳ.
> Πρῶτον, ἔπειτα δὲ νίψ' ὕδατος καλῇσι ῥοῇσι.
> Νίψατο δ' αὐτὸς χεῖρας, ἀφύσσατο δ' αἴθοπα οἶνον
> *Hac inter scyphus illi inerat gravis ære micanti*
> *Arte laboratus mira, quem nemo solebat*
> *Poturus captare manu, nisi solus Achilles:*
> *Quo nulli (nisi vina Jovi) libare Deorum*
> *Idem erat assuetus. prolatum hunc ergo recluso*
> *Scriniolo, purgatque recentique abluit unda.*
> *Tum lotis manibus Lenæi muneris implet Nectare.*

Tandem theatra & conciones lustrabantur. Pollux, lib. 8. cap. 9. sect. 24. ἐκάθαιρον χειριδίοις (lege χοιριδίοις) οὕτοι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὸ θέατρον. Καθάρσιον δὲ τοῦτο, καὶ χειρίδιον (l. rursus χοιρίδιον) ἐκαλεῖτο. *Expiabant* hi Hestiarchæ *parvis porculis concionem & theatrum. Victima autem lustratoria porculus ille dicebatur.* Suidas in Καθάρσιον. ἔθος ἦν Ἀθήνησι καθαίρειν τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰ θέατρα μικροῖς πάνυ χοιριδίοις, ἅπερ ὠνόμαζον καθάρσια. *Mos erat Athenis lustrare concionem & theatra parvis admodum porcellis, quæ vocabant.* καθάρσια *piacula.* Plutarchus in præceptis Politicis de Atheniensibus tradit, τὸν δὲ ἐν Ἄργει πυθόμενοι σκυταλισμὸν, ἐν πεντακοσίους καὶ χιλίους ἀνῄρηκασαν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἀργεῖοι περιενεγκεῖν καθάρσιον περὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐκέλευσαν. *De Scytalismo Argis exorto, in quo Argivi e suis mille quingentos interfecerant, certiores facti piaculum circum ecclesiam ferre jusserunt.* Aristoph. Acharn. act. 1. sc. 2. ubi præco: πάριτ' εἰς

τὸ πρόσθεν πάρελθ' ὡς ἂν ἐντὸς ἦτε τοῦ καθάρματος. h. e. interprete Frischlino: *Procedite ulterius, procedite, ut intra lustratum sitis locum.* Mox: τίς ἀγορεύειν βούλεται. Scholiast. pag. 263. Εἰώθασιν οἱ Ἀθηναῖοι σφάξειν δέλφακα, καὶ ῥαίνειν τὰς καθέδρας τῷ αἵματι αὐτοῦ, εἰς τιμὴν τῆς Δήμητρος, ἐπειδὴ τοὺς καρποὺς αὐτῆς βλάπτει. Ἄλλως· ὅτι καθαίρονται οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, σφαζομένου. Καὶ ὁ ῥήτωρ φησὶν, ἐπειδὰν τὸ καθάρσιον περιενεχθῇ, καὶ ὁ κήρυξ τὰς πατρίους εὔξηται, τότε δὴ κελεύει δημηγορεῖν. τὸ δὲ θυόμενον χοιρίδιον ἐπὶ καθάρσει τῶν τόπων, κάθαρμα ἐκαλεῖτο, ὁ δὲ περικαθαίρων καθαρτής. Αἰσχίνης δὲ ἐν τῷ κατὰ Τιμάρχου, καθάρσιον καλεῖ. Ex ipsius Æschinis verbis hæc clare patescent, qui oratione in Timarchum, de Solone ejusque legibus, sic loquitur: Καὶ πῶς δὲ κελεύει τοὺς προέδρους χρηματίζειν, Ἐπειδὰν τὸ καθάρσιον περιενεχθῇ. καὶ ὁ κήρυξ τὰς πατρίους εὐχὰς εὔξηται. προχειροτονεῖν κελεύει τοὺς προέδρους περὶ ἱερῶν τῶν πατρίων, καὶ κηρύκων, καὶ πρέσβεων καὶ ὁσίων. καὶ μετὰ ταῦτα ἐπερωτᾷ ὁ κήρυξ· τίς ἀγορεύειν βούλεται τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων. Hoc est: *Et quo pacto jubet Præsides de publicis negotiis agere? Ubi lustralia circumgestata fuerint, & præco patria vota peregerit, inprimis decernere jubet Præsides de patriis sacris, & caduceatoribus, & legatis, & publicis negotiis. Deinde rogat præco, quis eorum, qui annum ætatis quinquagesimum excesserint, verba facere velit?*

CAPUT. XXIX.

Lustrationes ovium, canum, agrorum. Ambarvalia privata, publica. Cur porca Cereri factum? Porca praecidanea. Porca contracta. Religio sepulturae. Animae non sepultorum in campos Elysios non admissae. Animas eorum qui mari suffocantur, interire. lustratio pagorum. Fluminum item apud Moscovitas.

HOc capite de lustrationibus rusticis agam, quibus oves, agri, pagi expiabantur. Oves lustrabantur Palilibus. Vetus Kalendarium rusticum: *Mense Aprili*, OVES LUSTRANTUR. 4. Fast.

> *Pastor oves saturas sub prima crepuscula lustret,*
> *Unda prius spargat virgaque verrat humum.*
> *Frondibus, & fixis decorentur ovilia ramis,*
> *Et tegat ornatas longa corona fores.*
> *Caerulei fiant puro de sulphure fumi,*
> *Tactaque fumanti sulphure balet ovis.*

Venatores etiam canes lustrabant. Arrianus in cyneget: cap. 33. χρὴ τῷ Θεῷ γε ἀποκαθαίρειν τὰς κύνας, καὶ τὰς κυνηγέτας κατὰ τὰ πάτρια, ὡς νόμος. *Oportet tum canes, tum venatores ipsos Deo huic lustrare, juxta ritum patrium, ut lex est.*

Agri Ambarvalibus lustrabantur: sic dictis quod victima ambiat arva, quod notat Servius, ad Ecl. 3. *Cum faciam vitula pro frugibus.* Macrobius, lib. 3. cap. 5. ex Festo ait: *Ambarvalis hostia, quae rei divinae causa, circum arva ducitur ab his qui pro frugibus faciunt.* dicitque hujus sacrificii mentionem fieri in Bucolicis, ubi de apotheosi Daphnidis:

> *Haec tibi semper erunt, & cum solennia vota*
> *Reddemus nymphis, & cum lustrabimus agros,*

Ambarvalia vel privata erant, vel publica. Privata a Patrefamilias peragebantur. De his Tibullus, lib. 2. eleg. 1.

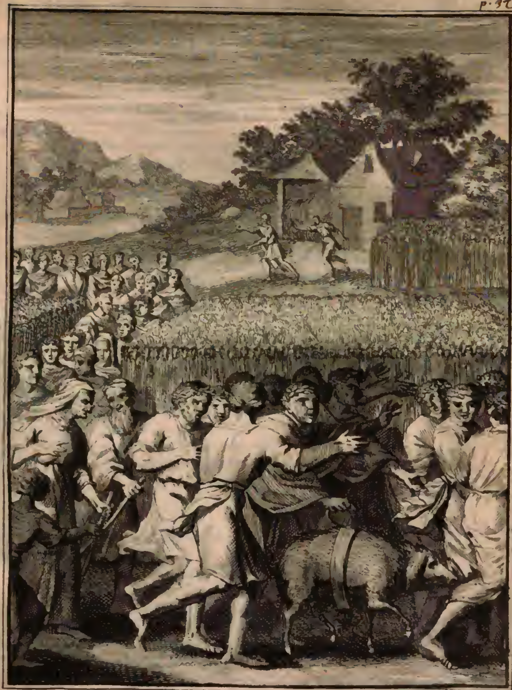
Quisquis adest, faveat: fruges lustramus & agros,
Ritus ut a prisco traditus extat avo.

Postea: *Dii patrii, purgamus agros, purgamus agrestes,*
Vos mala de nostris pellite limitibus.

Cato, de re rust. cap. 141. *Agrum lustrare sic oportet: Impera suovetaurilia circumagi cum divis volentibus, quodque bene eveniat mando tibi Mani, uti illace suovetaurilia agrum, fundum, terramque meam, quota ex parte sive circumagi, sive circumferenda censeas, uti cures lustrare. Janum Jovemque vino præfamino, sic dicito: Mars pater, te precor, quæsoque uti sies volens propitius mihi, domo, familiæque nostræ, cujus rei ergo, agrum, terram, fundumque meum suovetaurilia circumagi jussi, uti tu morbos visos invisosque, viduertatem, vastitudinemque, calamitates, intemperiasque prohibessis, defendas, averruncesque. utique tu fruges, frumenta, vineta, virgultaque grandire, beneque evenire sinas, pastores pecuaque salva servassis, duisque bonam salutem valetudinemque mihi domo familiæque nostræ. Haruncce rerum ergo fundi, terræ, agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo, sicuti dixi, macte hisce suovetaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, & fertum uti adsiet. Inde obmoveto. Ubi porcum immolabis, agnum vitulumque, sic oportet. Ejusque rei ergo macte hisce suovetaurilibus immolandis esto. nominare vetat Martem, neque agnum vitulumque. Si minus in omnes litabit, sic verba concipito: si quid tibi in illisce Suovetaurilibus lactentibus neque satisfactum est, te hisce Suovataurilibus piaculo. Si uno, duobusve dubitaverit, sic verba concipito: Mars pater, quod tibi illuc porco neque satisfactum est, te hoc porco piaculo.* In his rusticorum precationibus Martem non alium esse quam Sylvanum, notavit Scaliger in Festum. *pag.* 88.

Publica Ambarvalia Cereria fratribus Arvalibus porca fiebant, mense Majo. Vetus Kalendarium rusticum: *Mense Majo:* SEGETES LUSTRANTUR. Festus: *Ambarvalis hostia appellabantur, quæ pro arvis, a duobus fratribus sacrificabantur*, ubi pro *duobus*, legendum esse *duodecim* judicant eruditi: totidem enim membrorum erat Collegium Arvalium, qui de agrorum terminis cogno-

gno-

gnoscebant. Sic lustra missa suovetaurilibus a Fratribus Arvalibus, inscriptione legitur. fol. 121. 112. Legitima precationis verba, his an privatis lustrationibus usitata, legas apud Festum in Pesestas. *Avertas morbum, mortem, impetiginem*, cui *Pesestatem*, hoc est, pestilentiam adjungebant. Totam pompam describit Virgilius, 1. Georg.

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho,
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus, & socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta, necante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri, torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, & carmina dicat.

Hostiam hanc sæpe porcam foecundam & gravidam fuisse Servius ad hunc locum docet. Cur autem Cereri Porca fiat duplex omnino ratio reddi potest. Prior est utilitas, quam ex hoc animali in humanum genus redundare videmus. Primum enim arandi artem hominibus ostendisse videtur, quare porca Ægytiis sacra, *Plutarch*. 4. *sympos. quæst*. 5. imo hominem quotidie meliora sperare docet, nunquam enim retrogreditur, ut cancer; sed pascens progreditur. Eleganter hoc Alciatus expressit:

Rostra novo mihi setigeri suis obtulit anno,
Hacque cliens, ventri xenia, dixit, habe.
Progreditur semper, nec retro respicit unquam,
Gramina cum pando proruit ore vorax.
Cura viris eadem est, ne spes sublapsa retrorsum
Cedat, & ut melius sit quod & ulterius.

Altera ratio est, quod pauperiem fecerit, damnumque segetibus intulerit. 1. Fast.

Prima Ceres avida gavisa est sanguine porcæ,
Ulta suas merita cæde nocentis opes.
Nam sata, vere novo, teneris lactentia succis,
Eruta setigeræ comperit ore suis.

Item. 15. metam. —— *& prima putatur*
Hostia sus meruisse mori, quia semina pando

 Eru-

Eruerit roſtro, ſpemque interseperit anni.

Æſchylus apud Athen. lib. 9. cap. 4.

Θύσας ἢ χοῖρον τόνδε τῆς αὐτῆς ὑὸς
Ἡ πολλά γ᾽ ἐν δόμοισιν εἴργασται κακὰ,
Δονοῦσα καὶ τρέπουσα τύρβ᾽ ἀνώκάτω.
Porcum ſacrifica, cum ipſa ſue,
Multis ædes affecit illa damnis,
Quatiens & evertens ſurſum deorſum omnia turbavit.

Item quare hoc animal ſacrum cretenſibus id ibid. ***Callimachus hymno in Dianam:*** *v.* 156. σύες ἔργα, σύες φυτὰ λυμαίνονται. ***Sues opera agriculturæ, ſues plantas vaſtant.*** Porca hæc, ***præcidanea*** dicebatur, quia eam antequam novam frugem præciderent, immolabant, ut Feſtus, & Agellius, *lib.* 4. *cap.* 6. cenſent. vel a præcedendo, ut feriæ præcidaneæ, ut ibidem ex Attejo Capitone Agellius. de ejus mactatione Cato, de re ruſt. cap. 134. ***Priuſquam meſſim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet Cereri porca præcidanea, porco fœmina, priuſquam haſce fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, ſemen rapicium, thure, vino, Jano, Jovi, Junoni præfato. Priuſquam porcum fœminam inmolabis Jano ſtruem commoveto ſic. Jane pater, te hac ſtrue comovendo bonas preces precor, uti ſies volens propitius mihi, liberiſque meis domo, familiæque meæ. Ferctum Jovi moveto & mactato ſic: Jupiter te hoc fercto obmovendo bonas preces precor, uti ſies volens propitius mihi, liberiſque meis, domo, familiæque meæ mactus hoc fercto. Poſtea Jane pater, uti te ſtrue commovenda bonas preces bene precatus ſum, ejuſdem rei ergo macte vino inferio eſto. Poſtea Iovi ſic: Iupiter macte ferclo eſto, macte vini inferio eſto. Poſtea porcam præcidaneam immolato. Ubi exta proſecta erunt, Iano ſtruem commoveto, mactatoque item uti uti prius feceras, Iovi ferctum obmoveto, mactatoque item uti prius feceras. Item Jano vinum dato, & Jovi vinum da o, ita uti prius datum ob ſtruem obm.vendam, & ferctum libandum, Poſtea Cereri exta, & vinum dato.***

Sed quid hæ ceremoniæ ad luſtrationes? Docet Agellius, loco ſupra laudato. ***Porca præcidanea***, inquit, ***appellata, quam piaculi gratia, ante novas fruges fieri captas, immolari Cereri mos fuit, ſi qui familiam funeſtam aut non purgaverant, aut aliter eam rem, quam opor-***

oportuerat, procuraverant. Feſtus: *Præcidanea porca, quæ Cereri mactabatur ab eo, qui mortuo juſta non feciſſet, id eſt, glebam non objeciſſet, quod mos erat eis facere, priuſquam novas fruges guſtarent.* Marius item Victorinus citatus M. Martinio in Etymologico, voce *Præcidaneus*, & Turnebo, advers. lib. 17. c. 20. *Qui juſta defuncto non fecerunt, aut in faciendo peccaverunt, his porca contrahitur, quam omnibus annis immolari oporteat, antequam novam quaſi dapem mereant de ſegete capere. præcidaria dicta, quod ante cæditur, quam frugem capiant. Præcidariam* vocat quam alii *præcidaneam.* & *præſentaneam* quæ præſente defuncto immolatur. Sed in *præcidaria* mendum eſſe ſuſpicatur Turnebus, qui & huc refert locum Ciceronis, 2. de ll. *Quæque in porca contracta jura ſunt.* ubi vocem *contracta* (pro qua olim *confracta* lectum) non cum *jura*, ſed *porca* jungit. Eſtque porca contracta, cum quis anniverſarium hoc piaculare ſacrum peccato contraxit, ut ipſi quotannis hoc ſolvere ſit neceſſe, pontificio Romanorum ritu.

Maximam enim religionem in ſepulturæ ceremoniis gentiles ponebant, adeo ut eam negligere ſummum eſſet piaculum. Cic. Philipp. 9. *Majores quidem noſtri ſtatuas multis decreverunt, ſepulchra paucis. ſed ſtatuæ intereunt tempeſtate, vi, vetuſtate: ſepulchrorum autem ſanctitas in ipſo ſolo eſt, quod nulla vi moveri, neque deleri poteſt: atque ut cætera extinguuntur, ſic ſepulchra ſanctiora fiunt vetuſtate.* Iſocrates in Panathen. legem de ſepulturis vocat παλαιὸν ἔθος, καὶ πάτριον νόμον ᾧ πάντες ἄνθρωποι χρώμενοι διατελοῦσι, οὐχ ὡς ὑπ' ἀνθρωπίνης κειμένῳ φύσεως, ἀλλ' ὡς ὑπὸ δαιμονίας προστεταγμένῳ δυνάμεως, Qui etiam de pietatis generibus ſcripſerunt, primum locum in ſepultura eſſe voluerunt. Unde cum Pontificibus nefas eſſet cadaver videre, tamen magis nefas fuerat, ſi viſum inſepultum relinquerent: ut ſcribit Servius, ad 6. Æneid. v. 176. Scholiaſtes Sophoclis: οἱ γὰρ νεκρὸν ὁρῶντες ἄταφον, καὶ μὴ ἀναμησάμενοι κόνιν ἐναγεῖς εἶναι ἐδόκουν. *qui enim mortuum cernunt inſepultum, neque pulverem adſpergunt, exſecrabiles habentur.* Hæc Athenienſibus lex quoque ſcripta fuit, teſte Æliano, lib. 5. var. hiſt. cap. 14. ὃς ἂν ἀτάφῳ περιτύχῃ σώματι ἀνθρώπου, πάντως ἐπιβάλλειν αὐτῷ γῆν, θάπτειν ἢ πρὸς δυσμὰς βλέποντας. *Si quis in inſepultum cadaver hominis incidat, ſaltem ei terram injiciat, & ita ſepeliat, ut ad*

occasum spectet. Quintilian. declam. 5. *Hinc & ille venit affectus, quod ignotis cadaveribus humum congerimus, & insepultum quodlibet corpus nulla festinatio tam rapida transcurrit, ut non quantulocumque veneretur aggestu.* & declam. 6. *Nobis vero adversus exanimes genuit non solum miserationem, quæ cogitationi nostræ subit, sed etiam religionem. Inde ignotis quoque corporibus transeuntium viatorum collatitia sepultura, inde injecta ab alienis humus.* Hoc officium ab Ænea petebat Palinurus, 6. Æneid. v. 365. *Aut tu mihi terram Injice.*

Archytas Tarentinus, apud Horatium, lib. 1. od. 28.

Quanquam festinas, non est mora longa, licebit
Injecto ter pulvere curras.

Phocyl: v. 96. Γαῖαν ἐπιμοιρᾶσθαι ἀταρχύτοις νεκύεσσι.

Terram impartire insepultis mortuis.

Credebant enim, priusquam sepeliatur corpus, animæ quietem non contingere. 6. Æneid.

Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius quam sedibus ossa quierunt.

Theagenes, apud Heliodorum, *lib.* 2. *Æthiop.* duabus de causis Charicleam, quam interfectam esse falso putabat, supra terram adhuc ferri ait: Primo quod a tali corpore, & ex quo per vim expulsa, sine molestia discedere non posset; Deinde, quod insepulta ab umbris infernalibus arceretur.

Si quis fulmine ictus esset, quid de eo faciendum legibus Numæ Pompilii cautum erat, quas habet Festus in *Occisum:* Si hominem fulminibus occisit, ne supra janua tollito. Homo si fulmine occisus est, ei justa nulla fieri oportet. Quæ sic legit Scaliger: „ SEI. HOMINEM. FULMIN. JOBIS. OCCISIT. „ EM SUPRA. GENUA. TOLLITO. HOMO. SEI. FUL- „ MINE. OCCISUS. ESIT. EI. IUSTA. NULLA. FIERI. „ OPORTETO. *Et addit:* ubicunque fulmen hominem oc- „ ciderat, ibi sepeliebatur. *Artemidorus:* οἱ γὰρ οἱ κεραυνωθέντες, „ μετατίθενται, ἀλλ' ὅπου ἂν ὑπὸ τοῦ πυρὸς καταληφθῶσιν, ἐνταῦθα θάπ- „ τονται, Plinius in catholicis fulgurum: *Hominem ita exanima-* „ *tum cremari fas non est, condi terra religio tradit.* Sepeliebantur „ autem ab Aruspicibus. Senec. de clem. lib. 1. *Ecquis Regum*

„ *erit*

„ *erit tutus*, *cujus non membra Aruspices colligant. Quod si Dii placabiles & æqui delicta potentium non statim fulminibus persequuntur* &c. Hactenus Scaliger. Lucas Fruterius, epistola ad Muretum, quæ inter hujus epistolas, lib. 1. legitur, de hac Numæ lege, sic scribit: Videtur mos fuisse olim, qui & nunc Galliæ quibusdam in partibus est, ut restibus quibusdam, vel lineis mantilibus pheretro circumvolutis, earumque extremitatibus manui obvolutis, funus ultra genu sustollerent, sic in locum communem Mettia porta transferrent. In prima lege illud, *Super Genua Tollere*, Gutherius, *lib.* 1. *de jure manium*, *cap.* 3. interpretatur loco movere, quo ei proximiores officia ultima præstarent, ungerent, lavarent. Ex ritu enim prisco funeris, soror vel mater mortui, quæ Funera dicebatur, corpus genibus sublevabat. quia forte iis inest vitalitas. *Plin. lib.* 11. *cap.* 45. vel quod illa misericordiæ sint consecrata. *Serv. Ecl.* 6. Sicque corpus illud sinu fovebat, & complectebatur. Pædo Albinovanus de morte Drusi:

At miseranda parens suprema neque oscula fixit,
Frigida nec movit membra tremente sinu.

Quod Pedo sinum, Virgilius complexum dixit, Ecl. 5.

Cum complexa sui corpus miserabile nati
Atque Deos, atque astra vocat crudelia mater.

Gremium Arnobius vocat, lib. 5. *Ac ne medio gremio diffluerent, sic soli, priusquan veste velaret ac tegeret, lavit utique balsamis, & unxit.*

De altera Numæ lege idem Gutherius: *Ne justa ei fiant qui fulmine occisus* est, ἔϑιμα, Charis. lib. 1. consueta vel ex consuetudine solennia. Nec enim icti fulmine, qui ἱεροὶ νεκροὶ, lavabantur, ungebantur, producebantur, urebantur, nec iis inferiæ solvebantur, sed ibi humo tradendi, ubi occidissent. Rationem legis eam adfert Artemidorus: *lib.* 2. *c.* 8. quod nullus fulmine ictus infamis, aut ignominiosus existat, qui etiam velut Deus colebatur. οὐδεὶς γὸ κεραυνωϑεὶς ἄτιμός ἐςιν. ὅϑεν γε κὴ ὡς ϑεὸς τιμᾶται. Diis enim nec justa fiebant, nec illi lugebantur. Sic M. Aurelio mortuo, tantus illius amor, die regii funeris, claruit, ut nemo illum lugendum censuerit, certis omnibus, quod a Diis commodatus ad

Deos

Deos rediisset. *Capitolin.* Altera ratio probabilior est, justa fulmine ictis non fieri, quod inter prodigia illi haberentur. Liv. lib. 20. *Annus prodigiis solicitus, in exercitu Appii Claudii nuntiatum est plerosque fulminibus ictos.* Ut in Catilinariis prodigiis numeratur M. Herennius, *Plin. lib* 2. *cap* 51 qui sereno die fulmine ictus est. Et post Agrippinæ parricidium prodigia crebra, *Tacit.* 14. *Annal.* inter quæ mulier in concubitu mariti exanimata. Quæ quidem prodigia cum certo sacrificii genere procuranda expiandave essent, vel ex libris Sibyllinis, vel ex Aruspicum Pontificumve responso: nullo alio ritu solvi justa potuerunt, sed prodigii solum procuratio danda piaculari sacro: quare fulguritos condi terra religio vetuit, *Senec* 1. *de clem. cap.* 7. membraque vel ossa ab Aruspicibus colligi ut ex Varrone colligitur, in libro περὶ ἀρετῆς, ἢ φύσεως. *Illud vero*, inquit, *quondam egi, ut ego non metuam fulmen, non Aruspicem tristem.* quem *Fulguratorem* vocat Cato de moribus Neronis, apud Nonium. Hos quidem fulguris ictus non ad honorem retulerunt, sed ad pœnam vitæ impurioris, quæ divinis honoribus post fata coli non debuit, ut Artemidorus Ὀνειροκρίτης somniavit. Leges Numæ tandem, a potentioribus, temporis lapsu violatæ aut immutatæ. Nam Strabo M. Pompeji pater, occisus fulmine, indictivo funere elatus est. *Plut. in Pomp.* & fulmine icti corpus universum concremandum in eo loco, ubi occidisset, antiqui Rhetores loquuntur. *Quintil. declam.* 274. vid. Kirchm. de funer. Rom. *lib.* 1. *cap.* 3.

Illos qui violento exitu discedunt, chaldaïcum oraculum pronunciavit purgatissimos: Βίῃ σῶμα λιπόντων ψυχαὶ καθαρώταται. *Vi corpus relinquentium animæ sunt purissimæ.* Rationem reddit Psellus, quod anima, quæ corpus cum dolore deserit, vitam hanc abominetur, & conversationem cum corpore odio habeat, ideoque cum gaudio ad superiora evolet. At vero animæ, quæ corpus morbis dissolutum relinquunt, nutum & propensionem suam erga corpus non admodum ægre ferunt. quod quidem de Christianis martyrio coronatis, quorum animæ sanguine Christi lustratæ sunt, verum esse recte Psellus monet: Alias autem gentiles τοὺς βιοθανάτους, corporea contagione reliquis impuriores judicabant: Eorumque animas *ajunt immatura morte præventas, eousque vagari donec*

nec reliquatio compleatur ætatis, qua cum pervixiſſent, ſi non intempeſtive obiiſſent. Infernalibus etiam pœnis affici cenſebant eos

— qui ſibi letum
Inſontes peperere manu, lucemque peroſi
Projecere animas.

Hoc autem alio Chaldæorum oraculo innui idem Pſellus judicavit: Μὴ ἐξάξῃς, ἵνα μὴ ἐξίῃ ἔχουσά τι. *Ne exigas* animam, *ne in exeundo habens aliquid* periclitetur. quod de ἀνοχετείᾳ ſimpliciter interpretatur, qua anima è corpore ejicitur, antequam perfecte purgata ſit. Non itaque hæc ſtatio deſerenda, antequam Deus animam è cuſtodia evocet. Apud Romanos in Pontificalibus libris cautum erat, ut inſepulti abjicerentur, qui deſperatione in afflictis rebus mortem ſibi conſciverant: & ne juſta illis fierent, ſed ſuſpenſis oſcillis, velut per imitationem mortis, parentaretur. *Serv. ad* 12. *Æneid. v.* 603.

Qui de infelici arbore ſuſpenſi erant, eorum corpora relinquebantur, ut *paſcerent in cruce corvos*, ut ait Horatius, lib. 1. epiſt. 16. aut *nuda præberent urſis pectora*, quemadmodum apud Martialem, lib. ſpect. epigr. 7. *non falſa pendens in cruce Laureolus:* aut *de Solis unguine & Jovis lavacro*, uti Tertullianus loqui amat, *lib. de anima*, *cap.* 46. membra in cruce tabeſcerent, quod Polycrati crucifixo accidiſſe teſtis eſt Val. Maximus, *lib.* 6. *cap.* 9. unde etiam cuſtodia cruci affixis appoſita, ne quis reorum corpora detraheret, & ſupulturæ mandaret, quod de Cleomene factum Plutarchus in ejus vita tradidit, & in lepida illa matronæ Epheſinæ hiſtoria Petronius in ſatyrico. Bomilcar de ſumma cruce, veluti de tribunali concionatur. *Juſtin. lib.* 22. *cap.* 7. Lyſimacho Regi crucem minitanti Theodorus Cyrenæus ait: *Terribilis hæc purpuratis ſit tuis: mea quidem nihil intereſt, humine an ſublime putreſcam.* Cic. quæſt. Tuſcul. lib. 1. V. Max. lib. 6. cap. 2. Quin etiam apud Ægyptios idem fuit obſervatum, uti Joſephus prædixit piſtorum præfecto, *Gen.* 40. fore, ut carnem in cruce ſuſpenſi volucres dilacerarent. Imo vero, quod miretur aliquis, apud Hebræos etiam lex iſta de ſepultura ſuſpenſorum, quæ legitur, *Deut.* 21. 23. non ſemper fuit obſervata, nam de ſeptem filiis Saul, Domino in Gibea crucifixis, teſtatur Scriptu-

ra, quod aliquot dies insepulti manserint. 2. *Sam.* 21. 10. Verum hi ritu non Israëlitico, sed Gabaonitico suspensi fuerunt: forte & ipso Davide inscio, qui in manum Gabaonitarum miseros illos tradiderat. vide *Clote. de dolor. an. Chr. consid.* 20. §. 3.

Insepulti abjiciebantur Sacrilegi, proditores, &c. Themistoclis ossa clam in Attica ab amicis sepulta esse, ait Corn. Nepos, quoniam legibus non concederetur, quod proditionis esset damnatus; cum alias apud Athenienses lege cautum esset: si quis in insepultum cadaver hominis incidisset, terram ei injiceret, & ita sepeliret, ut ad occasum spectaret. *Ælian. var. lib.* 5 *cap.* 14. Phocenses, bello sacro, ut sacrilegi dimersi. *Diod. Sic. lib.* 16. *cap.* 35.

Apud Lacedæmonios, qui ad supplicium dati erant ad *καιάδας* sepeliebantur. quod factum Pausaniæ. Scholiast. ad Thucyd. lib. 1. *τόπος ὁ καιάδας ὁ ὠρυγμένος ἐν λακωνικῇ, ὅπου τοὺς κακούργους εἰώθασι ῥίπτειν.* Tales apud Romanos scalæ Gemoniæ, *vid. Guther. de jur. man. lib.* 1. *cap.* 11.

De illis qui in mari moriuntur dubitari posset. A plerisque anima voragine demersa penitus interire, nec ad campos Elysios unquam pervadere credebatur, ut Synesius, *in epist.* 4. de sociis Alexandriam navigantibus tradit, qui, tempestate oborta, sicas manibus exseruerunt, ut animæ, alioqui morituræ, gladio viam aperirent in aëre. idque ex Homero probat, qui verbo *ἐξαπόλωλεν*, animam demersi hominis interiisse significat:

Αἴας δ' ἐξαπόλωλεν, ἐπεὶ πίεν ἁλμυρὸν ὕδωρ.

Ajax interiit postquam salsam bibit undam.

Nullum enim alium ait *ἐξαπολωλέναι*. sed, Odyss. *γ.* v, 21, 24.

ἕκαστος ἀποθνήσκων ἀΐδός τε βέβηκει.

Unusquisque obiens descendit ad orcum.

Proinde in duabus mortuorum recensionibus Ajax nusquam introductus est: quasi ejus animus in orco non esset. Et Achilles vir generosissimus, & periculorum amantissimus, mortem in aqua reformidat, quam quidem etiam *θάνατον λευγαλέον mortem tetram* vocat. Palinurus, 6. *Æneid.* sepulturam ab Ænea petit, quod non in mari mersus perierit, sed a Veliensibus interemtus sit. Ovidius imminens naufragium metuens, 1. Trist. eleg. 2. *Opprimet hanc animam fluctus.* Et post.

Nec

p.354

Non lethum timeo, genus est miserabile lethi,
. Demite naufragium, mors mihi munus erit.

Hippomedon apud Statium, 9. Theb:

Exclamat: Fluvione (pudet!) Mars inclyte, merges
Hanc animam! segnesque lacus, & stagna subibo
Ceu pecoris custos, subitis torrentis iniquis
Intercaptus aquis! adeone occumbere ferro
Non merui? Callimach: epigr. 19:

Νάξιος οὐκ ἐπὶ γῆς ἔθανεν Λύκος, ἀλλ' ἐνὶ πόντῳ
Ναῦν ἅμα καὶ ψυχὴν εἶδεν ἀπολλυμένην.

Hoc est, Bonaventura Vulcanio interprete:

Naxius in terra haud periit Lycus, at mari in alto
Absorptam sensit navim animamque simul.

Servus Vedii Pollionis, ob fractum crystallinum murænis in piscina objiciendus, ad Augusti pedes confugit, non deprecaturus mortem, sed petiturus ut aliter periret. *Senec. de ira lib.* 3. *cap.* 40. ne scil: anima voragine demersa penitus interiret.

Hæc causa Aristippo, in marina tempestate, tantum metum incussisse videtur, ut sociis eum reprehendentibus responderit, se periclitari περὶ τῆς ἐνδαιμονίας. *Ælian var. hist. lib.* 9. *cap.* 20. qua scil: intereunte anima frustrandus esset. Hinc Æneæ querela, 1. *Æneid*, cum gravissima tempestas oborta præsentem ipsi sociisque mortem intentaret: *O terque quaterque beati*

Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis
Contigit oppetere —— vid. Serv. ad 1. *Æneid. v.* 97.

Hesiod. ἐργ. v. 685. Δεινὸν δ' ἐςὶ θανεῖν μετὰ κύμασιν. *Miserum vero est mori in fluctibus.* Eumolpus in Petronii satyrico *turpem exitum* vocat. *Fœde* tales *interiisse* dicit Livius, *lib* 28. *cap.* 36. Hinc miseri juvenis ad patrem preces, apud Quintilianum, declam. 5. *Has tantum reliquias commendate piratis, ne mersus profundo, & projectus in fluctus exitum faciam hominis, ad quem non venerit pater.*

Horum tamen sepulturam curarunt. Orchius, Romani exercitus Dux, apud Athen. *lib.* 5. *cap.* 14. cum Athenienses, ducibus Athenione ac Appelliconte rebellantes, domuisset, tropæum circa Delum erexit, cum hac inscriptione.

Τοὺς δὲ θανόντας ἔχει ξεῖνος τάφος, οἱ περὶ Δῆλον.

Μαχεσάμενοι, ψυχὰς ὤλεσαν ἐν πελάγει.

Defunctos hoc sepulchrum peregrinos habet, circa Delum,
Qui pugnantes in mari vitam amisere.

Erasinides aliique Atheniensum Duces, rei facti, quod navali prælio ad Arginusas commisso, illos, qui perierant, e fluctibus sepeliendos non sustulissent. *Athen. lib. 5. cap.* 18 Romanarum religionum Antistites hunc casum porca expiandum decreverunt. Cicero. 2. de legg. *Itaque in eo qui in mari necatus, deinde in mare projectus esset, decrevit P. Mucius familiam puram, quod os supra terram non extaret, porcam hæredi esse. Contra censet habendas triduum ferias, & porca fœmina piaculum pati, si in mari mortuus esset, eadem præter piaculum & ferias.*

Quid si quis partim in aëre, partim in aquis periisset? contigit hoc puero super Hebri glacie ludenti, de quo epigramma extat, quod alii C. Julio Cæsari alii Germanico, adscribunt, Ang. autem Politianus, qui & Græce vertit, Augusto tribuit, *lib. 5. epist.* 7. Est autem tale:

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit miserum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urnâ,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Simile propemodum fuit fatum illius hermaphroditi, de quo est vetustum poëtæ Pulicis carmen, quod alii Antonio Panormitano adjûdicant, apud Politianum l. cit.

Cum mea me genitrix gravida gestaret in alvo,
Quid pareret fertur consuluisse Deos.
Mas est, Phoebus ait: Mars, foemina: Junoque, neutrum:
Cumque forem natus Hermaphroditus eram.
Quærenti lethum, Juno sic ait, occidet armis:
Mars cruce, Phoebus aquis, sors rata quæque fuit.
Arbor obumbrat aquas, adscendo, decidit ensis
Quem tuleram casu, labor & ipse super.
Pes hæsit ramis, caput incidit amne, tulique

Foe-

Foemina, vir, neutrum, flumina, tela, crucem.

Si autem ob incursum fluminis vel metum, corpus jam perpetuæ sepulturæ traditum esset, solennibus redditis sacrificiis, per noctem in alium locum transferri poterat. *Jul. Paul. sentent. lib. 1. tit. 21. vid. Gather. de jure manium. lib. 1. cap. 9.*

Atque de Agris hactenus: De Pagorum lustratione Varro, lib. 5. de L. L. *Paganicæ agriculturæ causa susceptæ, ut haberet in agris omnis pagus.* Ovid. 1. Fastor.

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur frugum matres, Tellusque Cereque
Farre suo, gravidæ visceribusque suis.

Siculus Flaccus de conditionibus agrorum, sub finem: *Sed & pagi sæpe significanter finiuntur, de quibus non puto quæstionem futuram, quorum territoriorum ipsi pagi sint, sed quatenus territoria. Quod tamen intelligi potest ex hoc, magistri pagorum, quod* (quo) *pagos lustrare soliti sint, uti trahamus, quatenus lustrarent.* Cujus loci hic sensus est: Territoria pagorum, si de horum finibus quæratur, inde præsumi, æstimari, atque eatenus, seu cousque regi ducique oportere, quousque magistri pagorum pagos lustrare ambarvali sacro, seu lustro facto solent. *Jacob Gothofr. ad Constit. Constant. M. leg. 5. Cod. Theodos. de Episcopis, Eccles. & Clericis.*

Flumina lustrantur a Moscovitis, quamvis Christianis, narrante „ P. Iovio in Moscovia: Alia quoque, *inquit*, sacra, certo anni „ tempore apud flumina gelu concreta celebrantur. In ripa taber„ naculum constituunt, et advocata nobilitate, hymnos numeroso „ concentu pronuntiant, sacræque lymphæ multa aspergine pro„ fluentem purificant. & solenni ceremonia stratum & consecra„ tum circumcisa & revulsa glacie protinus aperiunt. Iis rebus rite „ confectis, si qui adsunt languentes vel morbosi, in flumen de„ siliunt, & sacris aquis abluuntur, quum ob id elui morborum „ sordes persuasum habeant. Quasi scilicet Angelus ut olim in Bethesda, *Joh. 5.* coelitus descendens aquam movisset.

CAPUT. XXX.

Amburbialia. Lustratio Athenarum mense Thargelione. *Alia in honorem* Thesei. Ὀσχοφόρια. *Expiatio Corinthi, Deli. Romæ lustrum conditum. Compitalia. Paganalia.* Fontinalia. *Septimontium. Lustratio Vicorum, Curiarum.* Fordicidia. *Stultorum feriæ. Sacra privata:* Familiarum, *sive Gentilitia. Senes coemtionales differunt ab illis, qui ad coëmtiones faciendas. Ad sacra privata admittebantur uxor, liberi naturales, & adoptivi: Absolvebantur emancipati. Sacra singulorum, natales: Vitæ, Imperii, Christianorum. Nominalia.* Fulgurum *susceptiones. Togæ puræ solennitas. Nuptialia, parentatio, Denecales. Extra ordinem urbes, domusque lustrabantur sæpissime.*

RUre nos in urbes conferimus: quarum Lustrationes *Amburbialia* dicebantur, quæ itidem hostiarum quaquaversum, ante mactationem, circumductione, fiebant. Jul. Obseq. de prod. cap. 43. *Urbs lustrata, capra omnibus ardentibus per urbem ducta.* Apul. 3. metam. *Tandem pererratis plateis omnibus, in modum eorum, qui lustralibus piamentis minas portentorum hostiis circumforaneis (circumferraneis* legendum judicat Guthérius, *de jur. man. lib. 2. cap. 7.) expiant angulatim.* Mantinæi post discessum Cynætensium, sceleratissimorum hominum, καθαρμὸν τῆς πόλεως ἐποιήσαντο, σφάγια περιαγαγόντες κύκλῳ τῆς χώρας ἁπάσης. i. e. civitatem expiarunt, victimas circa ejus situm, quacunque ambitus patebat, circumducentes, *Athen. lib. 14. cap. 5. Polyb. lib. 4.*

Ur-

Urbium lustrationes, vel statæ erant & ordinariæ; vel extra ordinem certis quibusdam occasionibus institutæ.

Stata & Anniversaria erat Athenarum lustratio sexta die mensis θαργηλιῶνος. Euseb. Olymp. 46. Ἐπιμενίδης Ἀθήνας καθαίρει. ubi Scaliger. *Epimenides Athenas lustrat. Puto* ἕκτῃ θαργηλιῶνος, *Nam ab eo tempore* καθαρμὸς τῆς πόλεως *eo die quotannis fiebat*. Laert. in vita Socratis: θαργηλιῶνος ἕκτῃ, ὅτε καθαίρουσι τὴν πόλιν Ἀθηναῖοι. Hic dies ob prosperiorum quarundam rerum eventum non Atheniensibus tantum, sed aliis etiam auspicatissimus fuit, ut scribit C. Rhodig. *lect. antiq. lib.* 17. *cap.* 30. Illud vero primum felicitatis argumentum, quod eo in lucem prodiisse narratur Socrates hominum sapientissimus. Inde Persarum afflicta potentia, quo nomine Atheniensibus receptum τῇ ἀγροτέρᾳ capras trecentas immolare, Miltiade voti damnato. Rursum apud Plateas prælio nobili superata gens eadem hoc ipso die. cujus item donum apud Mycalen comparatum decus. Quin & Persis esse fatalis quadammodo dies hæc visa, quando ea quoque ab Alexandro traduntur concisæ opes. Sed & Alexandrum eadem editum ferunt, & ex humanis item concessisse. *Ælian. var. lib.* 2. *cap.* 25.

Duos autem viros tum temporis immolabant Athenienses, unum pro viris, alterum pro fœminis. Harpocration in φαρμακός. Δύο ἄνδρας Ἀθήνησιν ἐξῆγον καθάρσια ἐσομένους τῆς πόλεως, ἐν τοῖς θαργηλίοις, ἕνα μὲν ὑπὲρ τῶν ἀνδρῶν, ἕνα δὲ ὑπὲρ τῶν γυναικῶν. Hi non tantum φαρμακοὶ & καθάρματα, sed & σύμβακχοι dicebantur. Helladius Chrestomath. lib. 3. apud Photium in Bibliotheca: ἔθος ἦν ἐν Ἀθήναις φαρμακοὺς ἄγειν δύο, τὸν μὲν ὑπὲρ ἀνδρῶν, τὸν δὲ ὑπὲρ γυναικῶν, πρὸς τὸν καθαρμόν. καὶ ὁ μὲν τῶν ἀνδρῶν μελαίνας ἰσχάδας περὶ τὸν τράχηλον εἶχε, λευκὰς δ' ἅτερος. Σύμβακχοι δὲ, φησὶν, ὠνομάζοντο. Alii virum & fœminam immolatos tradunt, singulos scilicet, pro suo sexu. Hesychius: Φαρμακοὶ, καθαρτήριοι, περικαθαίροντες τὰς πόλεις, ἀνὴρ καὶ γυνή. Quid φαρμακοὶ supra *cap.* 22. diximus. Etymologicum magnum de his obscurius: Φαρμακὸς, ὄνομα κύριον. ὅτι δὲ ὄνομα κύριόν ἐστι Λυσίας φησὶν ὁ Φαρμακὸς ἱερὰς φιάλας τοῦ Ἀπόλλωνος κλέψας, ἁλοὺς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἀχιλλέα κατελεύσθη, καὶ τὰ τοῖς θαργηλίοις ἀγόμενα τούτων ἀπομιμήματά ἐστιν, ὡς Ἴστρος ἱστορεῖ. Hoc vult; Pharmacum fuisse nomen proprium sacrilegi cujusdam, quo capto. & propter sacrilegium male mul-

ctat.

ctato, deinceps in ejus memoriam, mense Thargelione, Athenis hæc sacra peracta fuerint. Eadem fere habet Harpocration.

Fuit & alia Athenarum lustratio, quæ quotannis circa Delia celebrabatur. ut colligere est ex Xenophonte, *lib* 4. *de dictis & factis Socratis*. Horum tempus incertum esse judicat Hospinianus: Si autem ea quæ de Pyanepsiis, & Oschophoriis scribuntur conferas, ad mensem πυανεψιῶνα non inepte referas. Hujus celebritatis longe alia est origo. Fiebat enim in honorem Thesei, qui, occiso Minotauro, gravi incommodo urbem liberaverat. ideoque quotannis navis in Delum insulam mittebatur, urbs lustrabatur, & ante ejus navis reditum de damnatis supplicium sumi legibus erat prohibitum. *Suidas in* θεωρίς. *Ælian. var. hist. lib.* 1 *cap.* 16. Plato in Phædone eadem sic narrat: Τȣτό ἐςι τὸ πλοῖον, ἐν ᾧ Θησεὺς ποτε εἰς Κρήτην τὺς δὶς ἑπ]ὰ ἐκείνȣς ᾤχετο ἄγων, ϗ ἔσωσέ τε, ϗ αὐτὸς ἐσώθη. τῷ ȣ῏ν Ἀπόλλωνι ἔυξαντο, ὡς λέγεται, τότε εἰ σωθεῖεν, ἑκάςȣ ἔτȣς θεωρίαν ἀπάξειν εἰς Δῆλον, ἣν δὴ ἀεὶ ϗ νῦν ἔτι ἐξ ἐκείνȣ κατ᾽ ἐνιαυτὸν τῷ θεῷ πέμπȣσιν. Ἐπειδὰν ȣ῏ν ἄρξωνται τῆς θεωρίας, νόμος ἐςὶν αὐτοῖς, ἐν τῷ χρόνῳ καθαρεύειν τὴν πόλιν, ϗ δημοσίᾳ μηδένα ἀποκτιννύναι πρὶν ἂν εἰς Δῆλον ἀφίκηται τὸ πλοῖον, ϗ πάλιν δεῦρο. Hæc ergo navis cum rediisset, Socrates cicutam bibit. Hujus autem Thesei beneficii tam grata Atheniensibus recordatio fuit, ut præter hujus festi celebrationem, ipsum etiam Thesei navigium, ad Demetrii usque Phalerei ætatem conservaverint, veteri materiæ aliam integram sufficientes, itaque coagmentantes, ut disputandi materia fuerit Philosophis, aliis eandem, aliis diversam navem esse contendentibus. *Plutarch, in Theseo.* quæ etiam quæstio inter Hermolaum Barbarum, & Alexandrum ab Alexandro super cœnam agitata fuit. vide hujus dies geniales *lib.* 3. *cap.* 1. Grotium, *de jur. Belli & Pacis, lib.* 2. *cap.* 9. §. 3. *in notis.* Hinc & festum ὀσχοφορίων a Theseo institutum. vide Hospinian. *de festis.*

Mense Mæmacterione victimæ pelle lustrabantur Athenæ. Eam pellem Δῖον vocabant. Eustathius: φασὶν, ὅτι Δῖον ἐκάλȣν κώδιον ἱερεῖȣ θυθέντος Διῒ Μειλιχίῳ ἐν τοῖς καθαρμοῖς φθίνοντος Μαιμακτηριῶνος μηνὸς, ὅτι ἤγοντο τὰ πομπαῖα, ϗ καθαρμῶν ἐκβολαὶ εἰς τὰς τριόδȣς ἐτίθεντο.

Corinthii liberis Medeæ, non a matre (quod in Poetarum fabulis est) sed ab ipsis Corinthiis interfectis ἐναγίζȣσι *expiatoria sa-*

crificia

crificia offerunt, ea quasi tributum referentes. *Ælian. var. hist lib. 5. cap. 21.*

Roma quotannis Lupercalibus ac Feralibus mense Februario, lustrabatur.

Fuerunt & Statæ lustrationes post aliquot annorum periodum celebratæ, inprimis post quinquennium.

Insulæ Deli lustratio primo quidem fuit anniversaria, a Theseo, teste Plutarcho, instituta. Hic enim, e Creta in Delum solvens, chorum instituit, quem Delii deinceps observarunt, circuitus, atque exitus labyrinthi imitantem, & numeris quibusdam alternis orbibus orbes impedientem, quem γέρανον nuncuparunt. Celebratus est circa aram ceratonem ex sinistris caprearum cornibus concinne structam. de qua vide Politian. *misell. cap. 52.* Hæc antiquitus quidem apud Delum agitata esse ex Homero probat Thucydides, *lib. 3. bell. Peloponn.* sed cum sensim exolescerent, Athenienses belli Peloponnesiaci anno sexto, lustrata penitus & expiata Delo, quinquennalia festa Delia vel instituerunt, vel instaurarunt. Verba Thucydidis: Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος καὶ Δῆλον ἐκάθηραν Ἀθηναῖοι, κατὰ χρησμὸν δή τινα. ἐκάθηρε μὲν γὰρ καὶ πεισίστρατος ὁ τύραννος πρότερον αὐτὴν, οὐχ ἅπασαν, ἀλλ' ὅσον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐφεωρᾶτο τῆς νήσου. τότε δὲ πᾶσα ἐκαθάρθη τοιῷδε τρόπῳ. θῆκαι ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων, πάσας ἀνεῖλον, καὶ τὸ λοιπὸν προεῖπον, μήτε ἐναποθνήσκειν ἐν τῇ νήσῳ, μήτε ἐντίκτειν. ἀλλ' εἰς τὴν ῥήνειαν διακομίζεσθαι. ἀπέχει δὲ ἡ ῥήνεια τῆς Δήλου οὕτως ὀλίγως, ὥστε πολυκράτης ὁ Σαμίων τύραννος, ἰσχύσας τινὰ χρόνον ναυτικῷ, καὶ τῶν τε ἄλλων νήσων ἄρξας, καὶ τὴν ῥήνειαν ἑλὼν, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Δηλίῳ, ἁλύσει δήσας πρὸς τὴν Δῆλον, καὶ τὴν πεντετηρίδα τότε πρῶτον μετὰ τὴν κάθαρσιν ἐποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ Δήλια. *Eadem hyeme Delum expiavere Athenienses ex oraculo quodam. Nam & Pisistratus Tyrannus eam prius expiaverat, sed non omnem, verum quatenus a templo despectus patebat. Tunc autem omnis expiata est, idque ad hunc modum: quæcunque in Delo extitere defunctorum monumenta omnia sustulerunt, & in posterum edixerunt*, ne quis in insula aut moreretur, aut nasceretur, *sed in Rheniam transportarentur insulam, tam parum a Delo distantem, ut Polycrates Samiorum Tyrannus, cum aliquando & classe polleret, & aliis insulis imperitaret, captam Rheniam catena annecteret Delo, Delioque Apollini consecraret. Tunc quoque primum*

post lustrationem Athenienses festum quinquennale Delia fecerunt.

Roma singulis quiquenniis a Censoribus lustrabatur. Hoc primo factum a Servio Tullio Rege, qui, censu perfecto, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio, prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem Suovetaurilibus lustravit, idque lustrum conditum appellatum, quia in censendo finis factus esset. *Liv. lib.* 1. *cap.* 44. Idem refert Dionysius Halicarn. *lib.* 4. Nempe Regem Servium, censu peracto, civibusque in Ordinem digestis, taurum arietem, & hircum, ter circum exercitum jussisse circumagi; deinde Marti campi præsidi immolasse, atque ita populum expiasse. Hinc subjicit: τοῦτον τὸν καταρμὸν ἕως τῶν κατ' ἐμὲ χρόνων Ῥωμαῖοι καθαίρονται, μετὰ τὴν συντέλειαν τῶν τιμήσεων, ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὴν ἱεροτάτην ἀρχὴν λοῦστρον ὀνομάζοντες. *Romani autem ad meam usque ætatem, hac lustratione peracto censu, lustrantur a sacratissimo magistratu, eamque* lustrum *appellant.* vide Varronem, *lib.* 5. *de ling. Lat.* §. 9. Hinc Romanæ Indictiones deinceps ortæ videntur.

Erant & Municipiorum sacra. Festus: *Municipalia sacra vocabantur, quæ ab initio habuerunt, ante civitatem Romanam acceptam, quæ observare eos voluerunt Pontifices, & ex eo more facere quod adfuissent .... antiquitus.*

Aliquando partes tantum urbium expiatæ. ut: compita, pagi, montes, fontes, vici, curiæ.

Compitalia antiquitus magna frugalitate celebrata. Propert. lib. 4. el. 1.

Parva saginati lustrabant compita porci.

a Servio Tullio ad Deam Maniam Larium matrem, Laresque placandos instituta: cum enim, ex præcepto Apollinis, capitibus pro capitibus supplicandum esset, Brutus Cos. Regibus pulsis, capitibus allii & papaveris supplicari jussit, ut scelere remoto, de nomine capitum Apollini satisfieret. *Macrob. lib.* 1. *cap.* 7. Festus: *Pilæ, effigies viriles & muliebres ex lana Compitalibus suspendebantur in compitis, quod hunc diem festum esse Deorum inferorum, quos vocant Lares, putarent, quibus tot pila, quot capita servorum, tot effigies, quot essent liberi, ponebantur, ut vivis parcerent, & essent his pilis & simulachris contenti.* quo respexit Plautus prol. capt.

Dii

Dii nos quasi pilas homines habent. vide & lege Hospinianum, de festis, *fol.* 50.

Paganalia a Paganicis distinguenda. Hæc enim in agris, quod ex Varrone discimus: illa in urbe fiebant a *paganis*, id est, qui sunt ejusdem *pagi*, qui ad eandem παγὰν aquatum ibant. sicut, ἀπὸ τῦ φρέατος *a puteo*, phratriæ dictæ. Junguntur Montanis, qui Romæ in iisdem montibus habitabant, a Varrone, *lib. 5. de ling. Lat.* Cicero, orat. pro domo: *Nullum est in hac urbe collegium, nulli* pagani, *aut* montani, *qui de mea dignitate non decernant.* Horum feriæ etiam *Septimontium*, propter septimum montem urbi additum. *Varr. ibid Sueton Domit. cap. 4. Fest. in Septimontium. Tertullian. de idolol. cap.* 10. *Hospin. de fest.*

Fontinalia. dicta a fonte, *Varro lib. 5. de ling. Lat.* quod is dies feriæ ejus; ab eo autem tum & in fontes coronas jaciebant, & puteos coronabant, Scaliger in conjectaneis addit: *Ejus scil. fontis, cujus delubrum fuit juxta portam Capenam; unde & ipsa Fontinalis dicta est*, Festus: *Fontinalia, fontium sacra; unde & Roma Fontinalis porta.* Kalend. Rom. III. EID. Octob. Font. NP. hoc est: *Fontinalia, Nefastus primo.*

Vicorum lustratio Atheniensibus oraculo mandata. Demosth. Orat. adv. Midiam: χορὺς ἱςᾶναι κατὰ τὰ πάτρια, κνισᾶν ἀγυιάς. *choros ritu patrio instituere, vicos lustrare.* Ulpianus explicat, θύειν τοῖς ἑρμαῖς. Ἀγυιὰς γὰρ τὺς ἕρμας ἐκάλυν κατὰ ϛέρησιν, διὰ τὸ μὴ χεῖρας ἔχειν, μηδὲ πόδας. γυῖα γὰρ τὰ μέλη. *Sacrificare ad statuas Mercuriales.* Ἀγυιὰς *enim vocabant Mercurios, per privationem, eo quod neque manus neque pedes haberent.* γυῖα *enim membra sunt.* idem paulo post. (κνισσᾶν ἀγυιὰς) κνίσσης, καὶ θυμάτων πληρῦν τὰς ὁδύς. *Nidore & victimis complendos vicos.*

Atheniensium populus universus tributim distinctus divisusque ad publicas solennitates conveniebat, ubi, non nisi mactata hostia, actionis fiebat initium. unde inter tribus de victimarum præstantia æmulatio atque contentio: cujus exemplum est apud Theocritum, idyllio 4.

> Λεπτὸς μὰν χ᾽ ὠ ταῦρος ὁ πύῤῥιχος. εἴθε λάχοιεν
> Τοὶ τῶ Λαμπριάδα τοὶ δαμόται, ὄκκα θύοντι.
> Τᾷ Ἥρᾳ, τοιόνδε. κακοχράσμων γὰρ ὁ δᾶμος.

Macilentus quidem & iste rufus taurus est, utinam sortiantur
Lampriadæ tribules quando sacrificant
Junoni, talem: improbus enim est populus.

Ad hæc tribulium ſacrificia alluſiſſe videtur Ariſtoteles initio elenchorum, τὴν ἕξιν, ait, οἱ μὲν ἔχουσιν εὖ. οἱ δὲ φαίνονται, φυλετικῶς φυσήσαντες ἑαυτοὺς. *Habitum corporis alii bonum habent: alii videntur, cum seipsos more tribuum sufflarint.* Quid eſt more tribuum φυσᾶν ἑαυτοὺς? Audiamus Caſaubonum ad Athenæum, *lib. 5. cap.* 1. Olim Athenis quando ad celebrandam publicam aliquam ſolennitatem conveniebant, magna inter tribus de victimarum præſtantia, & choragii totius magnificentia æmulatio fuit. Itaque naturali victimarum altilium habitudine non contenti, artem adhibebant, quo pinguiores & opimiores viderentur. Inciſa bobus cute, ſpiritum arundine in viſcera immittebant, pingueſcere eos hàc ratione autumantes, ut narrat Philoſophus, hiſtor. lib. 8. cap. 7. & ex eo Plinius, lib. 8. cap. 45. hæc vero adulterina erat non genuina εὐεξία, ideo Philoſophus eos qui bonam valetudinem non habent, ſed arte ſimulant, atque ementiuntur, elegantiſſime ait φυλετικῶς φυσᾶν ἑαυτοὺς, quod, ut diximus victimis tribuum proprie convenit, Hæc Caſaubonus.

Ad Romanorum Curias accedo, non illas ubi Senatus curat res civiles, ſed ubi Sacerdotes divinas. Tales *Curiæ Veteres*, ubi cura ſacrorum publica. *Varro. lib.* 4. *&* 5. *de ling. Lat.* Feſtus: *Novæ Curiæ proxime compitum Fabricium ædificatæ sunt, quod parum ampla erant. Veteres a Romulo facta, ubi is populum & sacra in partes triginta distribuerat, ut in iis ea sacra curarent, quæ cum ex veteribus in novas evocarentur, septem curiarum per religiones evocari non potuerunt. Itaque Foriensis, Raptæ, Vallensis, Veliliæ res divinæ fiunt in veteribus curiis.* Iterum Paulus ex Feſto: *Curia locus est ubi publicas curas gerebant. Calabra curia dicebatur, ubi tantum ratio sacrorum gerebatur, quales sunt eæ, in quas Romulus populum distribuit numero triginta (quibus postea additæ sunt quinque) ut in sua quisque curia sacra publica faceret, feriasque observaret. hisque curiis singulis nomina Curiarum Virginum imposita esse dicuntur, quas Virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt.* Hinc *Curiales Flamines*, Curiarum Sacerdotes, Curiones Varroni: *Curiales mensæ*, in quibus

immolatur Junoni, quæ Curis est appellata. *Curionia sacra*, quæ in Curiis fiebant. *Curionium æs*, quod dabatur Curioni ob sacerdotium Curionatus.

Curiæ Fordicidiis expiabantur, quæ, juxta Varronem, *lib. 5. de ling. Lat.* a fordis bubus ferendis dicta sunt. *Bos forda, quæ fert in ventre, quod ea die immolantur publice boves prægnantes in curiis complures.* Eædem & *hordæ* vocabantur. Varro. lib. 2. de rust. cap. 5. *Vacca prægnans horda appellatur Ab ea in fastis dies hordicalia nominantur, quod tunc hordæ boves immolabantur.* Festus: *Horda prægnans, unde dies, quo gravidæ hostiæ immolabantur, Hordicidia.* A Numa tempore sterilitatis instituta. 4. Fast.

Forda ferens bos est, fœcundaque dicta ferendo,
Hinc etiam foetus nomen habere putant.
Nunc gravidum pecus est, gravidæ quoque semine terræ,
Telluri plenæ victima plena datur:
Pars cadit arce Jovis: ter denas curia vaccas
Accipit, & largo sparsa cruore madet.
Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri,
Sectaque fumosis exta dedere focis.
Igne cremat vitulos, quæ natu maxima virgo est,
Luce Palis populos purget ut ille cinis.

Deinceps. *Rege Numa, fructu non respondente labori,*
Irrita decepti vota colentis erant.

Faunus consultus his ambagibus Fordicidia postulavit:

Morte boum tibi, Rex, Tellus placanda duarum,
Detque sacris animas una juvenca duas.
Exta bovis gravidæ dantur, fœcundior annus
Provenit, & fructum terra pecusque ferunt.

Qui vero solenni hoc die rem divinam neglexerant Quirinalibus sacrificabant, quæ ideo *stultorum feriæ* dicebantur. Plut. quæst. Rom. 89. & Festus. Ovid. 2. Fast.

Lux quoque cur eadem Stultorum festa vocetur,
Accipe, parva quidem causa, sed apta, subest.

Postea: *Curio legitimis tunc Fornacalia verbis*
Maximus indicit, nec stata sacra facit.
Inque foro multa circum pendente tabella,

Signatur certa curia quaque nota.
Stultaque pars populi quæ sit sua curia nescit,
Sed facit extrema sacra relicta die.

Sequuntur *Sacra Privata*, eaque duplicia: Sunt enim ea vel Gentis ac familiæ, vel Personarum propria.

Gentilitia ac Familiaria eadem esse puto, quamvis enim Gentem ac familiam aliqui distinguant accuratius; non desunt tamen scriptores probati, qui familiam pro tota gente posuerunt. *vid. Ez. Spanh. de usu numism. p.* 498. 499.

Horum meminit Cicero, *Orat. de resp. Arusp.* Macrob. Saturn. lib. 1. cap. 16. *Sunt praterea feriæ propriæ familiarum, ut Claudiæ familiæ, vel Æmyliæ, seu Juliæ, sive Corneliæ, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis observat.* Cic. pro domo sua; *Sacra Clodiæ gentis cur intereunt, quod in te est?* Festus: *Propudianus porcus dictus est, ut ait Capito Attejus, qui in sacrificio gentis Claudiæ, velut piamentum & exsolutio omnis contractæ religionis est.* Tale fuit *Statum Fabiæ gentis sacrificium*, apud Valerium M. lib. 1. cap. 1. Camillus apud Livium, lib. 5. cap. 52. *Festus, inter Gallica tela, digressus ex arce, solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit. An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri placet? Et Pontifices, Flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit?* Aurelia familia a Solis sacrificio nomen adepta. Festus: *Aureliam familiam ex Sabinis oriundam a Sole dictam putant, quod ei publice a populo Rom. datus sit locus, ubi sacra facerent Soli, qui ex hoc Auselii dicebantur.*

Cæsarum familia Apollinis sacra retinebat, quia qui primus de eorum familia fuit, execto matris ventre natus est, unde etiam Cæsar dictus est. Omnes autem qui secto matris ventre procreantur, ideo Apollini consecrati sunt, quia Deus medicinæ est, per quam lucem sortiuntur. Serv. ad Virg. Æneid. 10. v. 316.

Magna fuit gentilibus circa horum sacrorum institutionem & conservationem superstitio & diligentia.

Instituebantur non nisi publica auctoritate. Solebant enim Romani, teste Arnobio, *lib.* 3. *adv. gentes*, religiones urbium superatarum partim privatim per familias spargere, partim publice conse-

consecrare. Adeoque nulli privato licebat sibi novos Deos fingere: sic enim habent leges XII. tabb, *Separatim nemo habessit Deos, neve novos, sive advenas, nisi publice ascitos, privatim colunto.* Festus in Sacer Mons: *Quod privati, suæ religionis causa, aliquid earum rerum dedicent, id Pontifices Romanos non existimare sacrum, at si qua sacra privata suscepta sunt, quæ ex instituto Pontificum stato die, aut certo loco facienda sunt, ea sacra appellari tanquam sacrificium.*

Nec ipsi Imperatori sine Senatus auctoritate, quenquam consecrare licebat, cui & alii & Tiberius circa cultum Servatoris nostri cesserunt. Tertull. apolog. cap. 5. *Vetus erat decretum, ne qui Deus ab Imperatore consecraretur, nisi a Senatu probatus ut M. Æmylius de Deo suo Alburno. Facit & hoc ad causam nostram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensitatur. Nisi homini Deus placuerit, Deus non erit: homo jam Deo propitius esse debebit. Tiberius ergo, cujus tempore nomen Christianum in seculum introivit, annunciatum sibi ex Syria Palæstina, quod illic veritatem illius divinitatis revelaverat, detulit ad Senatum, cum prærogativa suffragii sui. Senatus, quia non in se probaverat, respuit, Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum.* Qualia etiam leguntur in Eusebio, *hist. Eccles. lib.* 2. *cap.* 2. Nec mirandum est, Senatum Romanum hunc Deum respuisse, cum solus coli velit, nec ferat rivalem, ideoque hoc recepto reliqui facile conciderent. *vid. August. de cons. Euang. lib.* 1. *cap.* 18.

Circa Conservationem Legibus XII. tabb. de his sacris sic cautum erat: *Sacra privata perpetua manento.* quo pertinent illa Ciceronis, 2. de legg. *Hæc jura Pontificum auctoritatem consecuta sunt, ut ne morte Patris familias sacrorum memoria occideret, & iis esset ea adjuncta, ad quos ejusdem morte pecunia venerit.* Hinc multæ natæ sunt quæstiunculæ, de quibus ex jure Pontificio & civili a Cicerone, eo loco, plenius disputatur

Ad hæredes ergo hæc sacra transibant, quibus ea conservandi cura incumbebat. Apud Valerium M. *lib.* 2. *cap.* 6. mulier Cæa, præsente S. Pompejo, venenum publice servatum hauriens, sacra domestica majori filiæ tradidit. *Plin. panegyr. Non passuri erant homines abradi aliquid bonis, quæ sanguine, gentilitate, sacrorum denique*

nique societate meruissent. Quod autem hæc sine sumtu administrari non possent, hinc Plauto, Captiv. act. 4. sc. 1. *Sine sacris hæreditas* dicitur, explicante Festo, *quæ est sine ulla incommoda appendice.* Cicero, *Orat. pro Murena*, Ictos exagitat, quod horum sacrorum interimendorum causa, hanc artem excogitarint: sc. senes ad coëmtiones faciendas, qui a senibus coëmtionalibus multum diversi. Hi enim, apud Plautum, *Bacchid. act.* 4. *sc.* 9. & Ciceronem, *lib.* 7. *famil. ep.* sunt mancipia veterana & attrita, quæ per se emtorem non inveniunt, nec nisi adjiciantur, aliis mancipiis ac rebus vendibilibus: quæ mancipia resve vendibiles non addicantur sine tali accessione. Senes autem ad coëmtiones faciendas erant senes orbi, qui per coëmtionem matrimonium contrahebant, qua ratione accidebat, ut eorum uxores, sacrorum sociæ, suæ illis hæredes essent: mortuis senibus uxores alteri nubentes, in aliena sacra hæreditatem deferebant. ut eo modo sacra prioris mariti interimerentur, ac onera sacrorum levarentur. Lege Gronovium, *de pec. vet. lib.* 4. *cap.* 8. & notas variorum, ad. ll. 12. tabb. *in calce corporis J. civ. edit. Elzevir.* 1663. *in fol.*

Ad sacra hæc privata uxores admittebantur & liberi.

De Uxoribus: Plutarch. præcept. conj. cap 10. *Eosdemque maritus nosse Deos, & colere solos uxor debet, supervacaneis autem religionibus, & alienis superstitionibus fores occludere. nulli enim Deum grata sunt sacra, quæ mulier clanculum & furtim facit.* Sic leg. 4. Cod. de crimine expil. hæred. *Uxor socia rei humanæ & divinæ domus suscipitur.* Item l, 1. ff. de vit. nupt. *Nuptiæ divini & humani juris communicatio.* Hinc illa Patrum querela apud Livium *l* 4. *c.* 2. Cum C. Canulejus, Trib. Pleb, rogationem de connubio Patrum & plebis promulgasset, unde oriturum & hoc augurabantur incommodum, illum, qui ex tali connubio natus esset, non tantum cujus sanguinis, sed etiam quorum sacrorum esset, ignoraturum. Certamen, inter utriusque ordinis matronas narrat idem, *lib.* 10 *cap.* 23. Virginiam Auli filiam, patriciam plebejo nuptam, L. Volumnio cos. matronæ, quod e patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. Cum se Virginia & patriciam & pudicam, in Patriciæ Puditiciæ templum ingressam, & uni

nuptam, ad quem virgo deducta esset: nec se viri honorumve ejus, ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit: in vico longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello exclusit, aramque ibi posuit, & convocatis plebejis matronis conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ Plebejæ dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc Pudicitiæ inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quem illa, si quid potest, sanctius, & a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis fœminis, in oblivionem venit.

Liberi admittebantur tum naturales, tum adoptivi.

De Naturalibus, qui in patria potestate sunt, eos esse in sacris paternis docetur. *lib. 2. cod. de bonis quæ lib.* Item, *l. 10. §. 1. cod. de adoptionibus.*

Adoptivi in adoptantis familiam ac sacra transibant. In formula adoptionis sive arrogationis, apud Fl. Vopiscum in Aureliano, sic legitur: *Sitque Aurelianus heres sacrorum, nominis & bonorum, totiusque juris.* M. Annejus in Sufenatis familiam ac sacra transiit. *Val. Max. lib. 7. cap. 7.* Sic, teste Cicerone, *orat. pro domo sua*, a Pontificum collegio quæri solebat, non tantum quæ cuique adoptioni causa sit, quæ ratio generum ac dignitatis, sed etiam *sacrorum.* Cn. Aufidius, & M. Puppius, summa senectute, alter Orestem, alter Pisonem adoptavit, quas adoptiones, sicut alias innumerabiles, hæreditates nominis, pecuniæ, sacrorum, secutæ sunt. tum sic Clodium alloquitur: *Tu, neque Fontejus es, qui esse debebas, neque patris heres, neque amissis sacris paternis in hæc adoptiva venisti. Ita* perturbatis sacris, *contaminatis gentibus, & quam deseruisti, & quam polluisti, jure Quiritum legitimo tutelarum & hæreditatum relicto, factus es ejus filius contra fas, cujus per ætatem, pater esse potuisti.* Ideoque negat Cicero adoptionem Clodii jure Pontificio esse factam; hoc enim exigit, ut ne quid aut de dignitate

generum, aut de sacrorum religione minuatur, quæ Clodius neglexit.

Absolvebantur, & e sacris paternis dimittebantur filii emancipati. *leg.* 13. §. 1. *cod. de legit. hæred.* Item, leg. 31. cod. de fideicomm. *Quidam filium suum è sacris paternis remisit.*

Qui ex illegitimo concubitu nati erant, lege Mosaica, in re sacrorum a cæteris segreges esse jubentur. *Deut.* 23: 2. Apud Athenienses in Cynosarges coibant, atque ibi sacra faciebant. Plutarch. in Themist. τῶν νόθων εἰς Κυνόσαργες συντελούντων (τοῦτο δ' ἐστὶν ἔξω πυλῶν γυμνάσιον Ἡρακλέους, ἐπεὶ κἀκεῖνος οὐκ ἦν γνήσιος ἐν θεοῖς, ἀλλ' ἐνείχετο νοθείᾳ διὰ τὴν μητέρα θνητὴν οὖσαν) ἔπειθέ τινας &c. *Cum nothi in Cynosarges coirent (gymnasium id Herculis est extra mœnia: quod nec ille justus Deus, sed nothus ex genitrice esset mortali) induxit nonnullos*, &c. meminit & in ἐρωτικῷ. Item Demosth. contra Aristocratem. Hic erant παράσιτοι, Viri Epulones, quotannis in eum ordinem e spuriis, aut spuriorum liberis cooptati: si quis jure vocatus non optemperaret, de eo ad concilium judicum referebat sacerdos, ut colligere est ex Athenæo, *lib.* 6. *cap.* 6. Extat etiam apud Isæum lex, qua arcentur nothi ab omnibus sacris gentilitiis, ea sic habet: Μηδὲ νόθῳ, μηδὲ νόθῃ ἀγχιστείαν εἶναι μήθ' ἱερῶν, μήθ' ὁσίων ἀπ' Εὐκλείδου Ἄρχοντος. Lege Solonis etiam a paterna hæreditate excludebantur, ea est apud Aristophanem in Avibus: Ἐρῶ δὲ δὴ καὶ τὸν Σόλωνός σοι νόμον, Νόθῳ δὲ μὴ εἶναι ἀγχιστείαν, παίδων ὄντων γνησίων. Ἐὰν δὲ παῖδες μὴ ὦσι γνήσιοι, τοῖς ἐγγυτάτω τοῦ γένους μετεῖναι τῶν χρημάτων. *Dico jam & Solonis tibi legem, Spurio autem non esse affinitatem, filiis existentibus legitimis; si autem filii non sunt legitimi, his proximo genere participationem esse rerum.*

Hactenus sacra gentilitia. sequuntur Sacra privata Personarum, sive Singulorum, quæ varia. Macrob. Saturn. lib. 1. cap. 16. *Sunt feriæ propriæ singulorum, ut natalium, fulgurumque susceptiones: Item funerum atque expiationum.* Festus: *Privatæ feriæ vocantur sacrorum propriorum, velut dies natales, operationis, denecales.* Tertullianus, de idol. cap. 16. addit solennitates *togæ puræ, sponsalium, nuptialium, nominalium.*

Horum sacrorum quædam semel tantum, quædam sæpius celebrabantur.

Semel

Semel celebrata sunt in cujusque infantia Nominalia, de quibus supra initio capitis 27. egimus, quæ hic repetere non est necesse: In adolescentia autem, circa annum ætatis 17. togæ puræ sive virilis solennitas ceremoniis quibusdam celebrata est. Dies tyrocinii Neronis Drusi congiario plebi dato *(Sueton. Tiber. cap. 54.)* Caligulæ vero sine ullo honore *(idem. Calig. cap. 10.)* ut & Claudii, *(cap. 2.)* celebrati. Senec. epist. 4. *Tenes utique memoria, quantum senseris gaudium, cum prætexta posita sumsisti virilem togam, & in forum deductus es.* Fiebat hoc Liberalibus Baccho sacris, causas recitat Ovidius. 3. Fast.

Restat, ut inveniam quare toga libera detur
Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.
Sive quod ipse puer semper, juvenisque videris,
Et media est ætas inter utramque tibi:
Seu quia tu pater es, patres sua pignora natos
Commendant curæ, numinibusque tuis:
Sive quod es Liber, vestis quoque libera per te
Sumitur, & vitæ liberioris iter.
Aut, quia cum colerent prisci studiosius agros,
Et faceret patrio rure Senator opus:
Et caperet fasces a curvo Consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus.
Rusticus ad ludos populus veniebat in urbem,
Sed Diis, non studiis ille dabatur honos.
Luce sua ludos uvæ commentor habebat,
Quos cum tædifera nunc habet ille Dea.
Ergo ut Tyronum celebrare frequentia posset,
Visa dies dandæ non aliena togæ.

Quæ sæpius celebrata sunt, erant vel stata & anniversaria; vel indefinita: & oblata occasione suscepta.

Anniversaria erant Natalitia, quæ quisque vel sibi celebrabat, vel aliis.

Proprios natales nulli non celebrarunt. Tibull. lib. 2. eleg. 2.

Dicamus bona verba: venit natalis ad aras,
Quisquis ades, lingua vir mulierque fave.
Urantur pia thura focis, urantur odores,

Quos tener e terra divite mittit Arabs.
Ipse suos adsit Genius visurus honores,
Cui decorant sanctas florea serta comas.
Illius puro destillent tempora nardo,
Atque satur libo sit, madeatque mero.

Ovidius 4. Trist. Eleg. 10. de seipso & fratre suo:

Lucifer amborum natalibus adfuit idem,
Una celebrata est per duo liba dies.

3. Trist. eleg. 13. *Scilicet exspectas solitum tibi moris honorem?*
Pendeat ex humeris vestis ut alba meis?
Fumida cingatur florentibus ara coronis?
Micaque solenni thuris in igne sonet?
Libaque dem pro te genitale notantia tempus?
Concipiamque bonas ore favente preces?

De Persis Herodotus, lib. 1. Ἡμέρην δὲ ἁπασέων μάλιστα ἐκείνην τιμᾷν νομίζουσι, τῇ ἕκαστος ἐγένετο. Ἐν ταύτῃ δὲ πλέω δαῖτα τῶν ἄλλων δικαιοῦσι προτίθεσθαι. Ἐν τῇ οἱ εὐδαίμονες αὐτῶν, βοῦν, καὶ ἵππον, καὶ κάμηλον, καὶ ὄνον προστίθενται ὅλους ὀπτοὺς ἐν καμίνοισι. Οἱ δὲ πένητες αὐτέων τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων προστίθενται. *Ex omnibus diebus præcipue colendum censent suum quisque natalem, die quo plus aliis æquum censent ciborum apponere. Ditiores integros boves, equos, camelos, asinos, eosque in fornace tostos apponunt. Pauperes autem natalem minoribus pecoribus honorant.* Ipse Epicurus, qui animæ immortalitatem negabat, quasi tamen post mortem aliquid sentiret, testamento cavit, ut Amynomachus & Timocrates hæredes ejus, de Hermaci sententia darent, quod satis esset ad diem agendum natalem suum, quotannis mense Gamelione. *Cic. 2. de fin.* Sic. Virg. Ecl. 3.

Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Jola.

Huc facit quod Marcianus notat ad l. 23. ff. de ann. leg. *Cum quidam decurionibus divisiones dari voluisset die natalis sui, Divi Severus & Antoninus rescripserunt, non esse vero simile testatorem de uno anno sensisse, sed de perpetuo legato.* Divisiones vocat visceratione, crustula & mulsum, quæ viritim convivis dividebantur, ut ex inscriptione apparet, quæ Spoleti est:

TRIB. MILIT. LEG. XV. APOLLINARIS. ET. LEG. V. MA-

V. MACED. HIC. LEGAVIT. TESTAMENTO. MUNICIPIBUS. HS. LXVI. G. MONET. UT. EX. REDITU. EIUS. SUMMÆ. QUOT. ANNIS. VII. IDUS. NOVEMB. NATALE. SUO. MUNICIPIB. EPULUM. ET. CRUST. ET. MULSUM. DARETUR.

Aliorum natales vel ex amore celebrabantur, vel ex veneratione.

Amori conjugis hoc tribuit amoris magister, 5. Trist. eleg. 6.

Annuus assuetum dominæ natalis honorem
Exigit; ite manus ad mea sacra meæ.
Sic quondam festum Laertius egerat heros,
Forsan in extremo conjugis orbe diem.
Lingua favens adsit nostrorum oblita malorum,
Quæ puto dedidicit jam bona verba loqui.
Quaque semel toto vestis mihi sumitur anno,
Sumatur fatis discolor alba meis.
Araque gramineo viridis de cespite fiat,
Et velet tepidos nexa corona focos.
Da mihi thura, puer, pingues facientia flammas;
Quodque pio fusum stridat in igne merum.

Hoc præceptum lena dabat meretrici apud Ovid. 1. amor. eleg. 8.

Cum tibi deficient poscendi munera causæ,
Natalem libo testificare tuum.

Venerationis fuit, quod Silius Italicus Virgilii Poetarum Regis natalem religiosius quam suum celebravit, ut ait Plinius, *lib.* 3. *epist.* 6. Huc faciunt solennitates Natalitiæ Regum & Imperatorum tum vitæ, tum Imperii.

De Natalibus vitæ: Equites Rom. sponte atque consensu Augusti natalem biduo semper celebrarunt. *Suet. Aug. cap.* 57. Sperabat Augustus Cajum nepotem suum celebrasse quartum & sexagesimum natalem suum. *Agell. lib.* 15. *cap.* 7. Quid his Imperatorum Natalibus actum sit, docet Tertullianus, *apolog. cap.* 35. Focos & thoros in publicum educebant, vicatim epulabantur, civitatem tabernæ habitu abolefaciebant, vino lutum cogebant, catervatim cursitabant ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras, acclamabant:. De-

De nostris annis tibi Jupiter augeat annos.

Qualis & περιψήνσις summo Judæorum Sacerdoti a populo fiebat, scil: אנו כפרתך *Nos tibi piamento*, id est: Utinam omne malum quod tibi incumbit in nos derivari, & nos tibi succidaneos esse daretur. *Cocc. Sanhedr. cap.* 2. §. 1. Partem scilicet vitæ sibi adimere, iisque quibus bene volebant addere se posse putabant. Cornelia apud Propertium, lib. 4. eleg. ult.

Quod mihi detractum est vestros accedat ad annos.

Vide Lipsium, *ad Senec. de brevit. vit. cap.* 8. Maximus Taurin. Episc. serm. in vigil. nat. Dni. *Lætitia quanta sit, quantusque concursus, cum Imperatoris mundi istius natalis celebrandus sit, bene nostis. Quemadmodum Duces, ac Principes ejus omnes, etiam militantes, accurati sericis vestibus, operosis cingulis accincti, auro fulgente preciosis, ambiant solito nitidius in conspectu Regis incedere.* Hoc etiam a servis exigebant Domini: Sic Geta servus munere feriendus dicitur, ubi puero herili natalis dies esset. *Terent. Phorm. act.* 1. *sc.* 1.

Natalis Imperii is erat, quo quisque eam dignitatem erat adeptus, *Dies Regis*, יום המלך dicitur Hos. 7. 5. Hellenistis: ἡμέρα βασιλέως. Sic Raschi, Abenezra, Kimchi: יום שהיו מכליכים מלך שהיו קוראים היום יום מלכנו. *Die quo creabant Regem, quem & diem Regis nostri dicebant.* Ab hoc natali annos supputabant, ut tot annos nati dicerentur, quot regnassent. Sic, 1. *Sam.* 13: 1. Saul υἱὸς ἐνιαυτοῦ, בן שנה במלכו *filius anni*, cum annum, nec amplius regnasset. Tunc primum natus videbatur, cum in Regem unctus, & in alium virum mutatus esset. 1. *Sam.* 10. Sic aliqui capiunt Natalem Herodis, *Matt.* 14. quo ipse clausula legis & prophetarum, nec Prophetes, sed Angelus dictus, contumeliosa cæde truncatur, in puellæ salticæ lucar, ut ait Tertullianus *scorp. adv. gnost. cap.* 8. & locum Ps. 2: 6, 7. sic Theologi quidam explicant: *Unxi te in Regem super Zion montem sanctitatis meæ, hic est dies natalis, id est, unctionis tuæ. Pete a me, & dabo gentes in possessionem tuam, & fines terræ jus possessionis tuæ.* De die solennis manifestationis interpretatur Justinus Martyr. colloq. cum Tryphone Judæo: *Vox de cælis venit, quæ & per Davidem ex persona Patris enuntiata fuerat*: Filius meus

es

es tu, ego hodie genui te: *tunc natum dicens hominibus, quando cœpit eis innotescere.*

De Persicorum Regum festivitate Natalitia Herodotus, lib. 9. Τοῦτο τὸ δεῖπνον παρασκευάζεται ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἡμέρῃ τῇ ἐγένετο ὁ βασιλεὺς, ὄνομα δὲ τῷ δείπνῳ περσιστὶ μὲν Τυκτὰ: κατὰ δὲ τὴν ἑλλήνων γλῶσσαν, τέλειον. Τότε δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν σμᾶται μόνον βασιλεὺς, καὶ πέρσας δωρέεται. *Hæc cœna quotannis semel, quod die Rex creatus est, instruitur. Cœnæ autem nomen Persice est Tycta: Græce,* τέλειον, *id est, Perfecta. In qua Rex solus caput ornatur, Persisque strenas donat.* Quod festum occasionem præbuit infandæ crudelitati Amestris Reginæ, quam Herodotus ibidem enarrat.

Apud Romanos dies ἀναῤῥήσεως *Electionis* Imperatorum Natalis dicebatur. Balsam. ad Photii Nomocan: Νατάλια δὲ εἰσὶ τὰ τῶν βασιλέων γενέθλια, καὶ ἡ τούτων ἀνάῤῥησις. Adrianus Imp. III. Id. Augusti, natalem imperii constituit celebrandum. *Spartian.* Constantinum Naissi Daciæ natum, Britannias, *illic oriendo*, id est, Constantino Chloro Patri succedendo, nobiles fecisse Panegyristes notavit. Sic Sacerdotii sui natalem dixit Ambrosius, ad Lucam, lib. 8. cap. 76. *quotannis enim quasi de integro videtur incipere sacerdotium, quando temporum renovatur ætate.* Confer quæ notat Lindenbrog. *ad. Censor. de die natali*, *cap.* 2. & Suicer. *Thesaur. Eccles. in* γενέθλια *num.* 2.

Veteres Christiani diem mortis sanctorum pulchre vocarunt Natales. Petrus Chrysol. serm. 129. *Natalem sanctorum cum auditis, charissimi, nolite putare illum dici, quo nascuntur in terram de carne, sed quo de terra in cœlum, de labore in requiem, de cruciatibus ad delicias.* Prudent. pass. Hippol.

Jam cum se renovat decursis mensibus annus,
Natalemque diem passio festa refert.

Christianorum enim ut vita nobilior, ita quoque non simplex natalis est. Nascuntur ut omnes filii Adami: Renascuntur ex aqua & spiritu, ut filii Dei: Corpus mortale exuunt in morte, gloriosam vitam inchoantes, donec in παλιγγενεσίᾳ resurrectionis fiant perfecti filii Dei, quia sunt filii resurrectionis, *Matt.* 19:28. *Luc.* 20:36. Quadruplicem hunc Christianorum natalem Rev. parens meus, hoc, quod inter schedas ejus reperi, carmine

carmine, celebravit; quod ejus manibus, filius postumus ego parentaturus, cum lectoris venia adjiciam, gavisurus si ex hac digressiuncula aliquam quis aut utilitatem, aut delectationem capiet. Est autem tale:

E tenebris infans materna prodit ab alvo,
Et venit in lucem, Lucide Phœbe, tuam.
E tenebris mentis, depulso errore, revixit,
Donatusque Dei cognitione fuit.
Quicunque in Domino vivit; nescivit uterque
Se nasci, vitam novit uterque suam.
Angustis venit ille locis eductus; & iste
Angusta mentis cognitione venit.
Ille ex angustis augusta palatia mundi;
Hic augusta Dei fœdera natus init.
Ille venit plorans; lachrymis se proluit iste:
Debilis ille venit; debilis iste venit.
Is quoque qui Domino moritur (quæ tertia vita est)
Nascitur, & cœli natus in astra venit.
Et venit e nostri densa caligine mundi,
Inque polos vera luce beandus abit.
Tunc summo cœli spectans e vertice Lunam,
Et Solis tenebras dixerit esse viam.
Nascitur & nescit, summoque infertur Olympo
Inscius, illatum sentit, & astra videt.
Astra videt spatioque infra se currere tanto,
Quanto se supra viderat ante stupet.
Sic ex angustis augusta palatia cœli
(Quid possit terris arctius esse?) subit.
Et quo nobilior vita est, lachrymosior ortus,
Et cum tristitia, morte, dolore, venit.
Quartum cum toto tandem simul orbe renascar,
Et vita totus non pereunte fruar.
Qui me olim puerum produxti matris ab alvo,
Et verbi gignis cognitione tui:
Qui sine me facis hæc, sine me mihi gaudia confer
Cœlica, redde animæ mortua membra meæ.

Quæ

Quæ autem ſacra a ſingulis perſonis oblata occaſione ſuſcepta ſunt, varia fuerunt, ut expiationes & operationes, ubi ſe iis indigere pro ſua ſuperſtitione judicabant. De fulminibus, eorumque ſuſceptionibus ante egimus, *cap.* 10. Superſunt ea quæ circa matrimonium, & circa funera exercebantur.

Circa matrimonium erant Sponſalia & Nuptialia.

Sponſalia Nuptiis prævia auſpicato fiebant, videatur Roſinus *antiq. Rom. lib.* 5. *cap.* 37. & ibi Dempſterus, quos deſcribere non lubet: inibi etiam de nuptiis earumque ritibus agitur. Ubi inprimis luſtratio aqua & igni fiebat, ut & ſupra, *cap.* 20. diximus. Et additum ſacrificium: Polyænus lib. 4. Ταύτην Νικαῖαν Ἀντίγονος τῷ υἱῷ Δημητρίῳ μνηστεύεται, ἡ δὲ ἀσμένη μειρακίῳ βασιλεῖ, καὶ πρὸς γάμον αὐτὴν ἐπέδωκεν, ἦν θυσία μεγαλοπρεπὴς, καὶ πανήγυρις ἑλληνική. *Hanc Niceam Antigonus filio Demetrio in uxorem poſtulat, quæ ſe libenter adoleſcenti Regi in matrimonium tradidit. Sacrificium erat magnificum, & panegyris Græcorum.* Achilles, apud Euripidem, *Iphig. in Aulide*, Agamemnonis & Calchantis fraudes circa nuptias deteſtans, ait:

Πικροὺς δὲ προχύτας τ' ἀνάξεται.
Κάλχας ὁ μάντις.
Noxias placentas & aquam qua manus abluuntur auferet
Calchas vates.

Agamemnon autem Iphigeniæ nuptias cum Achille ſimulans, ibidem:

Ἔκπεμπε παῖδα δωμάτων πατρὸς μέτα,
Ὡς χέρνιβες πάρεισιν ηὐτρεπισμέναι,
Προχύταί τε βάλλειν πῦρ καθάρσιον χερῶν
Μόσχοι τε πρὸ γάμων ἃς θεᾷ πεσεῖν χρεὼν
Ἀρτέμιδι, μέλανος αἵματος φυσήματα.
Mitte filiam cum Patre ex ædibus,
Quia ſacra aqua adeſt parato,
Et placentæ ut conjiciantur in ignem luſtralem,
Et juvencæ quas ante nuptias oportet mactari Deæ
Dianæ, halitus nigri ſanguinis.

Varro, de re ruſt. lib. 2. cap. 4. *Nuptiarum initio antiqui Reges ac ſublimes viri in Etruria, in conjunctione nuptiali, nova nu-*

 pta

pta & novus maritus primum porcum immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Graci in Italia idem factitasse videntur. Nam & nostra mulieres maxime nutrices, naturam, qua fœmina sunt, in virginibus, appellant porcum, Grace χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum. In his sacris bilem victimæ juxta aram defodiebant, iram a nuptiis abesse oportere significantes. *Plut. precept. connub. Euseb. lib. 3. prapar. Euang.*

Sacra privata ex occasione funerum vel Semel tantum, vel Sæpius fiebant.

Semel tantum fiebant *Parentalia*, quæ quod domus, unde mortuus erat elatus, certo scoparum genere ab Everriatore purgaretur, Exverræ, & a dierum numero Novendialia dicebantur. *Festus in* exverriator. *Serv. ad 5. Æneid.* 64. Quo tempore parentatio sive funeris solennia concludebantur. Hæc autem privatim fiebant. Festus in schedis Pomponii Læti: pag: 6. *Mensa in adibus sacris ararum vicem obtinent, quia legibus earum omnium sacrata quoque mensa sunt: ut velut in ararum vel pulvinaris loco sint.. Privati quoque in primis (*privis) *ipsis locis habere solent, ubi sacras* (sacra) *habituri sunt, cujusmodi est parentatio, non sacrificium..*

Sæpius sacra privata hæc fiebant vel dietim, vel annuatim.

Dietim fiebat Laribus, quod narrat Lar familiaris apud Plautum, Aulularia:

Huic filia una est: ea mihi quotidie
Aut thure, aut vino, aut aliqui semper supplicat:
Dat mihi coronam.

Quod dicit *aliqui*, eo respicit, quod supplicantes pauxillum cibi de mensa in focum deferebant, præsertim ex inanimatis, quia Genii sive Lares vitæ, non mortis auctores, *vid. supr. cap.* 23. Tibullus sic Lares compellat. *lib.* 1. eleg. 1.

Adsitis divi, nec vos e paupere mensa
Dona, nec e puris spernite fictilibus.

Pers. sat. 3. ——— *Cultrixque foci secura patella.*

Ubi vetus Interpres: *cultrix foci, quia delibanda dapes in ea posita ad focum feruntur.* Nempe ut ibi adoleantur. Nam homini eas gustare nefas, igni absumebantur. *Plutarch, de fort. Rom.*

De

De corona autem Laribus dicata, *vid. Cat. de re rust. cap.* 143. *Plin. lib.* 21. *cap.* 3. *Dempst. ad Rosin. lib.* 4. *cap.* 9.

Annuatim celebrabantur feriæ Denecales. De his Cicero, 2. de legg. *Nec vero tam Denicales, quæ a nece appellatæ sunt, quia residentur mortui, quam cæterorum cœlestium quieti dies, feriæ nominarentur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent. Eas in eos dies conferre jus, quibus nec ipsius, nec publicæ feriæ sint.* Videmus hic rationem nominis, a denecando scilicet, vel a Gr. νεκὺς, quod mortuum notat; ut ait Festus in *Denecales.* Deinde in quorum gratiam celebratæ fuerint, mortuorum scilicet, quod majores in Deorum numero esse voluissent. Item eos sedendo & quiescendo coli. De hujus loci lectione critici laborant. Salmasius sic legendum judicat, *quia residentur mortuis.* Residere enim ferias dicebant pro feriari, quia resides manebant per feriarum tempus, nec quicquam operis faciebant. Hoc modo idem Salmasius legit in Plauti Epidico, act. 3. sc. 4. *Tuas residebit faxo mulier ferias.* id est, tua erit, & sacra tua domestica celebrabit. Quomodo *Venter gutturque*, dicuntur *residere ferias esuriales*, apud Plaut. in Capt. act. 3. sc. 1. id est, agitare ferias esuritioni dicatas, cessare ab edendo, & bibendo. Tandem ex supra posito Ciceronis loco liquet sacrum hoc quotannis factum esse: cui qui obstringeretur haut quemlibet ei diem poterat præstituere; sed necesse erat aliquem eligere, quo nullæ essent ejus familiæ feriæ aliæ ac multo minus publicæ. Lege porro Gutherium, *de jure man. lib.* 1. *cap.* 16.

Extra ordinem non tantum homines polluti, sed maxime etiam urbes domusque lustratæ sunt, si quid accidisset, quod ea cura ac religione dignum videri posset. Si prodigia essent nuntiata, quod in Livio occurrit passim. Sic Aruns vates, apud Lucanum, lib. 1.

Mox jubet & totam pavidis a civibus urbem
Lustrari, & festo purgantes mœnia lustro
Longa per extremos pomœria cingere fines. &c.

Post exactos Reges, Brutus & Collatinus primi coss. urbem lustrarunt, cæsisque victimis, primi ipsi super extis stantes, ju-

rarunt &c. *Dion. Halic. lib. 5. cap.* 1. Deletis etiam conjuratis, qui Tarquinios reducere tentarunt, ex SCto, tota civitas luſtrata eſt, quod neceſſitate coacta eſſet civilis cædis auctor fieri, neque ante Senatus ad ſacra Euchariſtica, ludoſque acceſſit, quam facinus expiatum, lueſque ſolitis luſtrationibus ac ceremoniis abolita eſſet, *ibid. cap.* 58. Ejectis Roma Gallis Camillus ſacris operatus urbem luſtravit præeuntibus Pontificibus. *Plut. in Camillo.* Sic poſtquam Annibal urbem reliquiſſet, apud Silium Ital. lib. 12.

Corpora nunc viva ſparguntur gurgitis unda,
Nunc Anienicolis ſtatuunt altaria nymphis,
Tum feſtam repetunt luſtratis mœnibus urbem.

Inſigne eſt, quod narrat Philoſtratus, *de vit. Apollonii, lib.* 4. Apollonius Tyanæus Epheſiis promiſerat, ſe peſtem, qua laborabant, depulſurum, populumque ad theatrum duxit, ubi Herculis ἀποτροπαίῳ ſtatua erecta erat. Hic ſenem quendam mendicanti ſimilem invenere, qui arte quadam oculis connivebat, peramque paniceis fruſtis refertam geſtabat, lacera veſte amictus, totoque corpore ſordidus. Hunc, ut Deorum inimicum lapidibus obruere juſſit Apollonius, Epheſiis mirantibus, & hominem peregrinum miſere viventem interficere crudele cenſentibus, humillime etiam pro ſalute deprecantem, inſtabat Apollonius ne illum diutius vivere permitterent. Cumque jam aliqui lapides in illum jacerent, igne plenos oculos illum habere monſtravit Apollonius, quo viſo Epheſii Dæmonem eſſe agnoverunt: brevique temporis ſpatio ingentem lapidum cumulum ſuper ipſum coacervarunt. Paulo poſt Apollonius lapides auferri juſſit, quo facto mendicus quidem evanuerat; canis autem, tanquam Moloſſus, conſpiciebatur tanta magnitudine, quanta Leonum maximi eſſe ſolent, ſpumam inſtar canis rabidi ore emittens. Epheſii expiati & morbo liberati, eo loco, ubi hoc φάσμα lapidibus obrutum fuerat, ſtatuam Herculi ἀποτροπαίῳ erexerunt. Hoc magiæ exemplum ab Hierocle aliiſque gentilibus, veris Jeſu Chriſti miraculis oppoſitum fuit, ut hujus gloriam obſcurarent. Fruſtra; cum vera lux divina fallaciſſimas has tenebras facile vicerit, ut eventus docuit. *vid. Euſeb. in Hierocl. lib.* 4.

Domus

Domus lustratæ: Demosth. in Euergum: Domi ejus, qui Euergum falsi testimonii accusat, nutrice liberta interfecta, Juris-consulti & hoc suadent, ὑπὲρ σεαυτοῦ καὶ τῆς οἰκίας ἀφοσιωσάμενος, ὡς ῥᾶστα φέρειν, *ut facta pro te & familia expiatione, quam æquissimo animo calamitatem feras.* Sequitur: ἃ μὲν ὑπὲρ τῆς οἰκίας προσῆκέ μοι πράξαι —— ἐποίησα. *Ea quæ ad expiationem ædium pertinerent, feci.* Apud Maronem. 6. Æneid. *Lustravitque viros*: Donatus legit: *Lustravitque domos*: Et aquæ purificationem hominum & domorum fuisse dicit: de hominibus ante *Idem ter socios, &c.* scripserat. Tertull. de baptis. cap. 5. *Ceterum villas, domos, templa, totasque urbes aspergine circumlatæ aquæ expiant passim.* Post procos Penelopes interfectos Ulysses domum suam lustravit, apud Homerum. Odyss. X. Propter servum homicidam: Plato, de legibus, lib. 11. de redhibitione mancipiorum agens, ἐὰν δὲ ἀνδροφόνον ἀποδῶταί τις τινι, εἰδότι μὲν εἰδὼς, μὴ τυγχανέτω ἀναγωγῆς τῆς τοιαύτης τῆς πράσεως. Μὴ εἰδότι δὲ τὴν μὲν ἀναγωγὴν εἶναι τότε, ὅταν τις αἰσθηθῇ τῶν πριαμένων. Ἐν πέντε δὲ τῶν νομοφυλάκων τοῖς νεωτάτοις εἶναι τὴν κρίσιν. Εἰδὼς δὲ ἂν κριθῇ, τάς τε οἰκίας τοῦ πριαμένου καθηράτω κατὰ τὸν τῶν ἐξηγητῶν νόμον. Τῆς τιμῆς τε ἀποδότω τῷ πριαμένῳ τὸ τριπλάσιον. *Si quis autem servum, qui cædem commisit, cui vendiderit sciens scienti, redhibendi jus non habeat, nescienti vero redhibere liceat; simul atque id emtor senserit. Id autem juniores de legum custodibus quinque cognoscant. Ac si scivisse comperietur, domos emtoris expiato ex lege interpretum sacrorum, deinde pretii triplum emtori reddito.* Sic ob hominem impurum. Lucian. Pseudol. αὐτίκα ἐξελάσαι τῆς οἰκίας, καὶ καθάρσιόν γε, ὥς φασι, περιενεγκεῖν ἐπὶ τῇ σῇ ἐξόδῳ. *Statim cum te ædibus ejecit, eas expiamentis quibusdam lustravit post exitum tuum.* Cynthia apud Propertium. lib. 4. eleg. 9.

Dein quemcunque locum externæ tetigere puellæ
Suffiit, & pura limina tergit aqua.

Narrat Busbequius, *Epist. Turc.* 1. Asiaticum quendam hominem in cujus domo Sulcimannus Imp. pernoctaverat, ubi Princeps migrasset, lustralibus aquis, multoque suffitu, & certo ceremoniarum ritu, domum suam, ut contagione talis hospitis pollutam, expiasse. Quod ubi Sulcimanno innotuit, hominem interfici, domumque solo æquari jussit. C A-

CAPUT. XXXI.

Lustrationes exercituum: Judæ Maccabæi, Xerxis, Lacedæmoniorum, Cretensium, Macedonum, Græcorum, Romanorum, ante & post pugnam. Armilustrium. Decursio. Sacrificium. Lustratio classium.

A Toga & umbra tum urbana tum domestica, ad sagum & pulverem bellicum progredimur: ubi in militia & terrestri & navali lustrationes lustrabimus. Apud Hebræos lex divinitus lata fuit cæsis Midianitis, ut & homines, & vestimenta, & reliqua instrumenta, aut igne, aut aqua lustrarentur, *Num.* 31: 19-24. De Juda Maccabæo narrat scriptor apocryphus, 2. *Maccab. cap.* 12. Jamnia oppidum est Palæstinorum idolis deditum: Judæi milites hoc directuri, quædam idolis consecrata ex spoliis sibi vindicarant contra Dei edictum, qui *Deut.* 7. anathemata sibi devota & execrabilia esse voluerat.

Cum autem hi milites in prælio occubuissent, hæc anathemata sub eorum vestibus inventa sunt. Hinc cladis causam Judas agnovit, quare ad preces conversus, viritim etiam 2000. ut aliis placet, 12000. drachmarum collegit, & Hierosolymam misit, non pro peccatis mortuorum, ut in vulgata versione legitur, sed ut in Græco est περὶ ἁμαρτίας, sacrificium pro peccato, vivorum scilicet: ut castra hoc sacrilegio polluta lustrarentur, ne illis accideret quod Josuæ & populo Dei, *Jos.* 7 propter sacrilegium Achanis.

De Gentilibus generatim observat Scholiastes Euripidis in Orest. Εἰώθασιν οἱ βασιλεῖς, εἰς πόλεμον μέλλοντες ἐξιέναι, θύειν τοῖς θεοῖς. *Reges ad bellum ituri Diis sacrificare solent.* Xerxes exercitum in Græciam ducturus humano sanguine, crudelissime necato Pythii hospitis filio, illum lustravit. *Senec. lib.* 2. *de ira, cap.* 17. *Herod. lib.* 7.

Græci,

Græci, poſt Cyri Minoris interitum, in patriam redeuntes, tum Xenophontis hortatu, tum ex haruſpicum reſponſis, exercitum luſtrarunt. *Xenoph. lib. 5. ἀναβ. 6.* Lacedæmonii ante inſtructas acies *Amori* rem divinam faciebant, quod in militarium ordinum amicitia victoria ſita ſit. Cretenſes ad conflictum jam expedito milite, ex civibus formoſiſſimos deligebant, qui *Amorem* invocantes ſacris operarentur. *Athen. dipnoſ. lib. 13. cap. 2.* Apud Statium, 4. Thebäid. ante prælium *cadit ingens rite Tonanti, Gradivoque pecus.*

De Macedonibus: Curtius, lib. 10. *Macedonum Reges ita luſtrare ſoliti erant milites, ut diſciſſa canis viſcera, ultimo in campo, in quem deduceretur exercitus, ab utraque abjicerentur parte. Intra id ſpatium armati omnes ſtarent, hinc milites, hinc equites, illinc phalanx.* Et Livius, l. 40. cap. 6. *Forte luſtrandi exercitus venit tempus, cujus ſolenne eſt tale: Caput mediæ canis præciſæ, & prior pars ad dexteram cum extis, poſterior ad lævam viæ ponitur. Inter hanc diviſam hoſtiam copiæ armatæ traducuntur: præferuntur primo agmini arma inſignia omnium ab ultima origine Macedoniæ Regum, deinde Rex ipſe cum liberis ſequitur, proxima eſt regia cohors, cuſtodeſque corporis: poſtremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit.* Poſtea: *Mos erat luſtrationis, ſacro peracto, exercitum decurrere, & diviſas bifariam acies concurrere ad ſimulachrum pugnæ.* Galli in auſpicia pugnæ hoſtias cædunt. *Juſtin. lib, 26. cap, 2.* Myſi ante aciem immolato equo concepere votum. *Flor. lib. 4. cap. 12.*

De Græcorum ad Trojam exercitu. Iliad. A.

Λαοὺς δ' Ἀτρείδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν,
Οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο, καὶ ἐς ἅλα λύματ' ἔβαλλον.
Ἕρδον δ' Ἀπόλλωνι τελήεσσας ἑκατόμβας
Ταύρων ἠδ' αἰγῶν, παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγετοῖο.

Populos vero Atrides luſtrari juſſit:
Illi vero luſtrabantur, & in mare ſordes abjiciebant:
Sacrificabant etiam Apollini perfectas hecatombas
Taurorum & caprarum, juxta littus maris indomiti.

Romani exercitus ſuos & ante & poſt pugnam luſtrarunt. Apud Silium Italic. lib. 14. —— *Armat.*

Marcel-

Marcellus pubem lustratis rite maniplis.

Priorem lustrationem καθάρσιον πρὸ τῶν ἀγώνων γιγνόμενον vocat Dio, *lib.* 47. Ubi eandem historiam narrat, quam Plutarchus *in Bruto*, & Appianus, lib. 4. bell. civil. *Cæsar & Antonius exercitum intra vallum lustrantes, aliquantulum frumenti, & quingenos asses viritim ad sacrificium divisere. Brutus & Cassius contemta illorum inopia & sordibus, primum in campo lustraverunt solenni more exercitum. Deinde victimarum magnum numerum per centurias, & asses in capita quingenos largiti, benevolentia & alacritate exercitus præcelluerunt. In qua lustratione infaustum omen Cassio oblatum: Nam coronam ei lictor inversam obtulit.* Sic Plutarcho teste, Cum Cassius solenni sacrificio exercitum lustraret, exta ab aruspice porrecta manibus exciderunt. Dion. Halic. lib. 9. cap. 7. *T. Quintius Capitolinus, Q. Servilius Priscus coss. lustrato exercitu, contra hostes, profecti sunt.* Aliud exemplum apud Livium, *lib.* 25. *cap.* 16. & 17. T. Gracchus, cui tristia prodigia facta erant, aruspicum monitu quingentos passus a castris progressus, uti puro loco ea prodigia procuraret a Numidis circumventus est. Sic Turnus, 9. Æneid. — *ad undam*

Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.

Ut & Marius ante pugnam cum Cimbris. Plutarchus in Mario: Ἐνταῦθα νιψάμενος ὁ Μάριος τὰς χεῖρας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνασχὼν, ηὔξατο τοῖς θεοῖς κατ' ἑκατόμβης. *Ibi lautas manus Marius ad cœlum tendens Diis vovit immolaturum se centum boves.*

Ridendus itaque Machiavellus, qui vult ideo Romanos ante pugnam pecora mactasse, ut ex illo aspectu animos sumerent fortiores ad cædes patrandas, sanguinemque effundendum. Facillimum sane mactare pecudem, hostem vero armatum interimere longe difficilius. Si autem e bestiarum mactatione animis fortitudo ingeneraretur, lanii omnium præstantissimi copiarum duces, ac valentissimi forent bellatores.

Post pugnam Armilustrium institutum, quod est armorum lustratio. Vetus Lexicon: *Armilustrium*, ὁπλοκαθάρσιον, ὁπλοκάθαρμος. *vid. Turneb. adv. lib.* 21. *cap.* 27. Varro de ling. Lat. lib. 5. *Armilustrium ab eo quod in armilustrio sacra faciunt. Nisi*

locus

locus potius dictus ab his, sed quod de his prius, id ab luendo, & lustro, id est, quod circumibant ludentes, ancilibus armati. Locus ille est *Vicus Armilustri* in Aventino, XIII. regione urbis. *P. Victor.* Apud Livium, *lib.* 1. *cap.* 28. Tullus Hostilius castra Albanos Romanis castris jungere jubet, sacrificium lustrale in diem posterum parat. Marius post victoriam de Teutonis, amplum fecit sacrificium. *Plut. Mar.* A. Postumius devictis Volscis. *Dion. Halic. lib.* 6.

Observat Plutarchus, *in Mario*, magnis fere præliis largas succedere pluvias. Vel quod Deus aliquis tellurem puris & cœlestibus aquis lustret, abluatque: vel quod cruor & sanies humidum & crassum exhalet vaporem, qui aërem versatilem, atque ex levissima occasione in grande momentum mutatu promtum coagulet. Mirabile est quod narratur a Phlegonte, *de rebus mirabil. cap.* 3. Post Antiochum in pugna ad Thermopylas ab Acilio Glabrione cos. fugatum, Buplagus quidam Syrus, qui equorum turmam in exercitu Darii duxerat, fortiterque prælians ceciderat, vulneribus XII. affectus, media die e mortuis surrexit, in castra Rom. venit, carminibus exili voce prolatis, Jovis iram ipsis denunciavit. Perturbati Duces advocata concione de spectro consultarunt. Placuit, ut Buplagus, statim à recitatis versibus extinctus, cremaretur, sepeliretur, exercitus lustraretur, Jovique Averruncatori sacrum fieret.

Mithridates, cum Murenam acie vicisset juxta patrios ritus sacrificium instituit Jovi, in monte excelso pyram instruens, inque illam mel, lac, vinum, oleum, aliaque thymiamata injiciens. In campo autem convivium instituens. Quale sacrificii genus etiam Persarum Regibus usitatum fuisse ait Appianus Alexandrinus, *in bello Mithridatico.* Hermunduri victores aciem Cattorum Marti ac Mercurio sacravere, quo voto equi, viri, cuncta victa occidioni dantur. *Tacit. annal.* 13. *cap.* 57. *Cluver. Germ. antiq. lib.* 1. *c.* 53.

Sacra hæc ad placandos eorum, qui in præliis occubuerant, manes instituta. sic debellatis Latinis Romani *humatis primo cadaveribus suorum*, tum lustrato exercitu triumphantes in urbem redierunt. *Dion. Halic. l.* 6. *cap.* 14. Duabus autem constabant parti-

partibus : Decursione & sacrificio. Trojani, 11. Æneid.

Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos, ter mœstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.

Deinde. *Multa boum circa mactantur corpora morti:*
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam mactant pecudes.

Patrocli funus his sacris decoratum describit Homerus. *Iliad.* ψ. quod ridicule imitatus est Antoninus Caracalla, apud Herodianum, *lib.* 4.

Heliod. lib. 3. Æthiop. Τὸ μνῆμα τοῦ Νεοπτολέμου περιεστοιχήσατο ἡ πομπὴ, καὶ τρίτον οἱ ἔφηβοι τοῖς ἵπποις περιήλασαν. *Sepulcrum Neptolemi pompa circuivit, & tertio ephebi equis sunt circumvecti.* Quod etiam ad Achillis tumulum fecit Alexander. *Plut. in Alex.* De funere Pompeji Lucan. l. 8.

Non pretiosa petit cumulato thure sepulchra
Pompejus, fortuna, tuus: non pinguis ad astra
Ut ferat e membris Eoos fumus odores,
Ut Romana suum gestent pia colla parentem,
Præferat ut veteres feralis pompa triumphos,
Ut resonent cantu tristi fora, totus ut ignem
Projectis mœrens exercitus ambiat armis.

Germanicus veterem aram Druso positam, sed disjectam restituit, honorique Patris cum legionibus decucurrit. *Tacit. ann.* 2. *cap.* 7. quotannis hoc stato die factum ait *Sueton. Claud. cap:* 1. Tib. Graccho ab Annibale in vestibulo Punicorum castrorum rogus exstructus est, armatus exercitus decurrit cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis : ipso Annibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. *Liv. lib.* 25, *cap.* 17. Sic Iason apud Val. Flacc. 2. Argon.

Vos, age, funereas ad littora volvite sylvas
Et socios lustrate choros, date debita cæsis
Munera. —— quod factum deinceps,
Inde ter armatos Minyis referentibus orbes
Concussi tremuere rogi, ter inhorruit æther
Luctificum clangente tuba.

Statius

Statius, 6. Theb. *Tunc septem numero turmas (centenus ubique*
Surgit eques) versis ducunt insignibus ipsi
Grajugenæ Reges, lustrantque, ex more, sinistro
Orbe rogum, & stantes inclinant pulvere flammas.
Ter curvos urgere sinus, illisaque telis
Tela sonant, quater horrendum pepulere fragorem
Arma, quater mollem famularum brachia planctum.
Semianimes alter pecudes, spirantiaque ignis
Accipit armenta. tum jussu vatis:
—— Dextro gyro & vibrantibus hastis
Hac redeunt, raptumque suis libamen ab armis
Quisque jacit, seu frena libet, seu cingula flammis
Mergere, seu jaculum, seu summæ cassidis umbram.

Hæc de terrestris exercitus lustratione: De classium autem lustratione laboris nobis compendium fecit Schefferus, *lib.* 3. *cap.* 3. *de milit. nav. veterum:* cujus verba huc transcribere cur erubescerem? Sic ergo ille: Post conscensionem lustratio & sacrificia fiebant: nam, ut testis est Sabinus, antiqui priusquam navigarent, semper sacrificabant. Et primum quidem consultæ aves. unde Horat. Epod. 10.
„ *Mala soluta navis exit alite?*
„ & epod. 16. *—— secunda*
„ *Ratem occupare quid moramur alite?*
„ Meminit & Aristophanes in avibus p. m. 569. Igitur P. Claudius collega Junii cum auspicia neglexisset, & tempestate amisisset classem, publice ob eam causam accusatus, damnationem morte voluntaria prævenit, uti docent Maximus Valerius, *lib.* 1. *cap.* 2. & Marcus Tullius, *de divin.* 1. Neque enim navigari fas erat, prohibentibus ita legibus publicis, nisi addixissent aves. Quod si vero addixissent, tum cætera lustratio peragebatur. Livius lib. 36. *C. Livius præfectus Rom. classis cum ab Rheginis Locrisque & ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Licinium, altum petit.* Fiebat autem in hunc modum, uti refert Appianus: Altaria stabant in extremo littore undis alluentibus, naves plenæ classiariis ordine ea circumdabant cum altissimo silentio. Sacri-

„ ficuli ſtantes in mari mactabant, moxque in Scaphis ter circum claſſem exta luſtralia circumferebant, navigantibus una etiam ducibus, precantibuſque in ea luſtramina a claſſe avertantur infauſta omina. Diviſis deinde extis, partem in mare porriciebant, partem adolebant in altaribus, fauſta ominante multitudine. Sed hæc ſingula paulo accuratius examinabimus. Extruebantur aræ in littore cæruleæ. In his ſacrificia fiebant tauris, vittis cæruleis redimitis, Neptuno potiſſimum ac Apollini. Flaccus lib. 1. Arg.

„ *Tum læti ſtatuunt aras, tibi, rector aquarum,*
„ *Summus honor, tibi cæruleis in littore vittis*
„ *Et Zephyris Glaucoque bovem. ——*
„ *Dejicit Ancæus, non illo certior alter*
„ *Pinguia letifera perfringere colla bipenni.*

„ Sic apud Virgilium lib. 3. Æn. Anchiſes, cum jam profecturi eſſent, ut poëta canit

„ ——— *Meritos mactavit honores*
„ *Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcer Apollo.*

„ Poſt hos etiam ventis ſacrificia oblata, teſte Lucretio *lib.* 5. & ex his, adverſis primum, ut tempeſtatibus, deinde & ſecundis, ut Zephyris. His alba victima, agna potiſſimum, ut navigationem adjuverat; illis vero nigra, ne ipſam impedirent. Virgilius prædicto loco.

„ *Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.*

„ & lib. 5.

„ *Tres Eryci vitulos, & tempeſtatibus agnam*
„ *Cædere deinde jubet, ſolvique ex ordine funem.*

„ Donatus ad hunc locum: *Sacrificium fieri Eryci fratri ex tribus juvencis juſſit, & ventis, ne violenti exiſterent, agnam immolari.* Per hyemem, cui ſupra ſacrificia oblata dixit, non anni tempus, ſed ventorum imbriumque violentiam intelligit, qualis eſſe ſolet eo tempore. Sic alias uſurpavit locis plurimis, Græcorum imitatione, ut cenſet Servius, quibus χειμὼν vocatur. Ita autem is ad 3. Æn. ubi Poëta: *noctem hyememque ferens. Pluviam cum obſcuritate. Hyemem autem Græce dixit, nam χειμὼν etiam tempeſtas dicitur a Græcis.*

„ Hanc

,, Hanc ergo hyemem a priscis sicut Deam cultam annotamus;
,, Unde & a Statio lib. 3. Silu. sub Æoli regimine, velut minor
,, Dea, esse dicitur. Ubi sic de Æolo:
,, *Cui varii flatus, omnisque per aquora mundi*
,, *Spiritus, ac Hyemes, nimbosaque nubila parent.*
,, Solebant & syderibus (Castori fors, ac Polluci, ut Horat. l.
,, 1. C. *od.* 3.) rem divinam facere. Petronius: *Adoratisque*
,, *sideribus intro navigium.* Ad postremum mari tranquillo, quem-
,, admodum testatur Appianus, *lib. 5. B. C.* Nearchum, præ-
,, fectum classis Alexandri Magni, antequam proficisceretur,
,, sacrificium & ludos gymnicos fecisse Διὶ σωτῆρι, Jovi servato-
,, ri, ex Arriani Indicis cognoscimus. Facto deinde per præ-
,, conem silentio imperator summus, seu præfectus classis ole-
,, aginea corona circum tempora redimitus, capiebat exta, eaque
,, cum vino e prora prætoriæ porriciebat in fluctus, post quam
,, ter, ut Appianus indicat, circum classem navigasset, una
,, cum sacrificis, & pronunciasset preces, ut Dii Deæque maris,
,, portuum, & ventorum felicem expeditionem esse juberent.
,, Livius lib. 29. cap. 37. *Ubi illuxit, Scipio e pratoria nave si-*
,, *lentio per praconem facto, Dii Deaque; inquit, &c.* secundum
,, eas preces cruda exta, cæsa victima, uti mos, in mare por-
,, ricit. Silius Italicus 17. ver. 48. de eodem.
,, *Ipse alacer Sicula descendens Scipio terra*
,, *Abscondit late propulsis puppibus aquor:*
,, *Cui numen pelagi placaverat hostia taurus,*
,, *Jactaque caruleis innabant fluctibus exta,*
,, Virgilius de Anchise, lib. v.
,, *Ipse caput tonsa foliis evinctus oliva*
,, *Stat procul in prora, pateram tenet, extaque salsos*
,, *Porricit in fluctus ac vina liquentia fundit.*
,, Justinus de Alexandro lib. 11. cap. 5. *Priusquam ulla navis*
,, *littore excederet, hostias cadit, petens victoriam bello.* Appia-
,, nus lib. 5. B. C. Ὁ δὲ Καῖσαρ ἐκ Δικαιαρχείας θύων ἅμα καὶ ἀπὸ
,, τῆς ναυαρχίδος νεὸς ἐν τὸ πέλαγος ἀνέμοις καὶ ἀσφαλείῳ ποσειδῶνι, καὶ
,, ἀκύμονι θαλάσσῃ, συλλήπτορος αὐτῷ κατὰ ἐχθρῶν πατρώων γενέσθαι. *Cesar*
,, *cum prius e pratoria nave porrectis extis in mare, litasset ventis sere-*

 ,, *nis,*

,, *nis tutelari Neptuno , & tranquillo mari , ut propitii sibi contra*
,, *parricidas essent , proficiscitur.* Post prætorem , apud Græcos
,, præcipue , reliqui quoque duces militesque singulis ex navi-
,, bus libabant Diis. Testis est Thucydides lib. 6. *Ubi in na-*
,, *ves* , inquit , *ascensum , impositaque essent omnia , quæ secum*
,, *laturi erant , tuba silentium factum , tum solemnia ante profectionem*
,, *vota nuncupata non per singulas naves , sed per præconem. Interea*
,, *exercitus omnis aurea argenteaque pocula miscet & libat.* Quod
,, & a Christianis fieri oportere Leo ait : *Priusquam* , inquit,
,, *ad classem procedas , precibus ac piis votis se mutuo milites Deo*
,, *commendant , & bonum prosperumque iter adversus hostes precan-*
,, *tur.* Neque ipsi modo faciebant olim , sed & multitudo spe-
,, ctantium , stans in littore , quæ simul fausta omnia precaba-
,, tur abituris. Idem auctor in sequentibus : *simul autem vota*
,, *faciebat & cætera turba , quæ erat in littore tam civium , quam*
,, *aliorum , si quis benevolus ipsis aderat.* Et Diodorus Siculus l.
,, 13. Triremes statione sua portum spectabant , exornatis pro-
,, ris militum armatura. Universus portus acerris craterisque
,, argenteis conspicuus erat. Ex his aureis hausta scyphis liba-
,, menta Diis offerebant , venerantes orantesque suppliciter ,
,, ut felix esset expeditionis successus. Respexit ad hunc mo-
,, rem Fabius Quintilianus , quando ait : *permittamus vela ven-*
,, *tis , & oram solventibus bene precemur.* Idem Propertius lib.
,, 4. de bel. Actiaco , ubi canit:

,, *Solve metu patriam , quæ nunc te vindice freta*
,, *Imposuit proræ publica vota tuæ.*

,, Et Achilles Tatius lib. 3. παιανισμὸς ἦν καὶ πολλή τις εὐχή. Θεοὺς
,, σωτῆρας καλοῦντες, εὐφημοῦντες αἴσιον τὸν πλοῦν γενέσθαι. *Plausus excitatus ,*
,, *multæque Deis servatoribus , quo prospera navigatione uti liceret ,*
,, *preces effusæ sunt.* Emittebatur tum columba , ut ex Asclepiade
,, observavit Scholiastes Apollonii, *lib.* 2. Arg. Credo ut omen
,, esset reditus. Solet enim hæc avis sollicite ad domicilium ve-
,, tus redire. Hæc Schefferus.

CAPUT. XXXII.

Lustrationum modi XII. apud Muhammedanos. Gentilium jejunia in honorem Cereris. Xerophagiæ. quid Castus? in sacris Isidis, Cybeles, in Bacchanalibus. abstinentia per dies decem, mensem. Abstinentia a Venere festis Cereris, Isidis, aliorum. usus rutæ. quid ἄγνος? hypocrisis Xenocratis.

SUperest ut ad lustrationum sacerrimos ritus ac ceremonias progrediamur. A Muhammedanis quidem lustrationum ritus recensentur duodecim, quorum quinque caput spectant: *Gargarizatio, sive oris collutio: Narium aqua adspirata purgatio: Mystacis tonsura: capillorum discriminatio: Dentium fricatio.* Tres ad manus & pedes pertinent, nempe, *unguium resectio: articulorum digitalium ablutio: & unguium extremorum mundatio.* Quatuor reliqui ad reliquas corporis partes; *Mundatio ab excrementis emissis: pilorum axillarium evulsio: Rasura pubis: Circumcisio.* Pocok. not. ad Abulfar. pag. 303. Hottingerus *disp. de baptismo*, §. 8. ex Joh. Cotovici itinerario, triplicem Muhammedanorum lotionem proponit. Prima est, quoties vel templa adire, vel precibus vacare intendunt. Modus ex Alcorano additur: *O vos qui creditis cum surgitis ad precandum, lavate vultum vestrum, & manus vestras, usque ad cubitos, & abstergite capita vestra, & pedes vestros ad talos.* Hæc ad leviora vitia emundanda. Secunda est totius corporis lotio ad graviora peccata, puta homicidium, furtum, adulterium, expianda. Hinc tot ubique per urbes videre est balnea publica, quæ dies noctesque tum viris tum fœminis patent. Tertiam necessariam putant cum alvum vel vesicam exoneraverint: gravi enim onere naturæ deposito tam viri quam fœminæ non charta linteove detergunt anum (id enim religioni habent, putant-

que

que ſic Deum offendi poſſe, quod ejus nomen plerumque in charta ſcribatur) ſed aqua frigida ſibi abluunt ipſi, primatibus mancipia. Sed nobis cum veteribus gentilibus res eſt, quorum ceremonias, pro variis Diabolorum affectibus, varias fuiſſe auctor eſt Apulejus de Deo Socratis: *Nonnulli ſunt*, inquit, *ex hoc Deorum numero, qui nocturnis vel diurnis, promtis vel occultis, lætioribus vel triſtioribus hoſtiis, vel cerimoniis, vel ritibus gaudeant: uti Ægyptia numina ferme plangoribus, Græca plerumque choreis, Barbara autem ſtrepitu cymbaliſtarum, & tympaniſtarum, choraularum. Itidem pro regionibus & cætera in ſacris differunt, longa varietate pomparum agmina, myſteriorum ſilentia, ſacerdotum officia, ſacrificantium obſequia, item Deorum effigies, & exuviæ, templorum religiones, hoſtiarum cruores & colores.*

Hi ritus ac ceremoniæ partim ipſam luſtrationum ſpectant eſſentiam, partim circumſtantias. Priores vel communes ſunt, vel proprii. Ritus communes omnibus vel pleriſque ſaltem luſtrationibus adhibebantur. Atque hi vel στερητικοὶ erant ſive privativi: vel ποιητικοὶ, id eſt, Activi. Privativi in illarum rerum abſtinentia conſiſtebant, quas ad neceſſitatem vel etiam ad delectationem natura homini conceſſit, atque hæ fuerunt quaſi προσκηνιαὶ ad ſacra majora.

Abſtinentia a neceſſitate eſt Jejunium: Homo cibo vinoque gravis ad res ſacras eſt ineptior, contra eorum abſtinentia Diis ſuis ſe placere eoſque placare poſſe exiſtimabant. Longinianus, Philoſophus paganus hac de re ad Auguſtinum ſcribit, epiſtola, quæ inter Auguſtini epiſtolas legitur, 21. *Via eſt, qua purgati antiquorum ſacrorum piis præceptis, expiationibuſque puriſſimis, & abſtemiis obſervationibus decocti, anima & corpore conſtantes deproperant.* Liv. lib. 36. *Prodigiorum cauſa, ex libris Sybyllinis decemviri renuntiarunt, jejunium inſtituendum Cereri eſſe, id quinto quoque anno ſervandum.* Fiebat ergo in honorem Cereris, quæ Proſerpinam, jejuna quæſivit. 4. Faſt.

Sub Jove duravit multis immota diebus,
Et Lunæ patiens, & pluvialil aquæ.

Nec interdiu edebant, ſed noctis initio, quod tunc primum Dea jejunium ſolviſſet. ibid.

Illa

Illa ſoporiferum parvos initura penates
Colligit agreſti lene papaver humo.
Dum legit oblito fertur guſtaſſe palato,
Longamque imprudens exoluiſſe famem.
Quæ quia principio poſuit jejunia noctis,
Tempus habent menſæ ſidera viſa ſibi.

Athenienſium mulieres in Theſmophoriis jejunantes humi ſedebant. Plutarch. Themiſt. Θεσμοφορίων ἡμέραν ἄγουσι παρὰ τῷ θεῷ νηστεύουσαι. & in Iſid. Καὶ γὰρ Ἀθήνησι νηστεύουσιν αἱ γυναῖκες ἐν Θεσμοφορίοις χαμαὶ καθήμεναι. Ea ſcilicet, quæ Cereri contigerant, imitantes: vel quod olim penuria laborantes, ut ſementem facere poſſent in honorem Cereris, omni cibo abſtinuerunt, ut refert Gyrald. *ſyntag.* 13. *de Diis.* Præterea iidem Athenienſes νηφάλια ἱερὰ faciebant Mnemoſynæ, Muſis, Auroræ, Soli, Lunæ, Nymphis, Veneri cœleſti, Baccho & Erechthei filiabus, adeo ut nec lignis & vite aut ficu in his ſacris uterentur, notante Scholiaſte ad Sophocl. Oedip. in Colon. v. 99.

Aliquando non ab omnibus, ſed a certo ciborum genere abſtinebant. Sic orthodoxi Montaniſtas accuſabant apud Tertull. de jejun. cap. 2. *Xerophagias novum affectati officii nomen & proximum ethnicæ ſuperſtitioni, quales caſtimoniæ Apim, Iſidem, & magnam matrem certorum eduliorum exceptione purificant.* Arnob. l. 5. adv. gentes: *Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei & nomen dediſtis caſtus?* Caſtum ſcilicet appellabant hanc abſtinentiam a verbo *careo*: unde *caſſus*, & literarum μεταβολῇ *caſtus.* Hariolationes cœlii Rhodigini circa hanc vocem vide *lect. antiq. lib.* 5. *cap.* 12. Hieron. lib. 2. contra. Jovin. *De ciborum ſibi placent abſtinentia; quaſi non ſuperſtitio gentilium caſtum* (non coſſum) *matris Deûm obſervet & Iſidis.* Rationem reddat idem Hieronymus epiſt. ad Lætam: *Faciunt hoc cultores Iſidis & Cybeles, qui guloſa abſtinentia Phaſides aves & fumantes turtures vorant, ne ſcilicet Cerealia dona contaminent.* Hanc caſtimoniam aliquando per dies decem, alias integrum menſem ſervabant. Apul. lib. 11. metam. *Ergo igitur cunctis affatim præparatis, rurſus decem diebus inanimis contentus cibis, inſuper etiam de Serapis principalis Dei orgiis illuſtratus.* &c. Poſtea: *Inanimæ protinus caſtimoniæ*

jugum subeo , & lege perpetua præscriptis illis decem diebus , spontali sobrietate multiplicatis instructum teleta comparo. Et ante : *Non secus quam cultores cæteri cibis profanis ac nefariis jam nunc temperare ; quo rectius ad arcana purissima religionis secreta pervaderem.* Iterum : *Decem continuis illis diebus cibariam coercerem voluptatem , neque ullum animal essem , & invinius essem.* Apud Livium , lib. 39. Duronia mater filio P. Ebutio Bacchanalium initia suadens , ait : *Decem dierum castimonia opus esse , decimo die cœnatum , deinde pure lautum in sacrarium deducturam.* Festus : Denariæ ceremoniæ *dicebantur* , & Tricenariæ , *quibus sacra adituris , decem continuis diebus , vel triginta , certis quibusdam rebus carendum erat.* Idem : Puri menstruo *esse dicuntur , qui sacrorum causa* , toto mense *in ceremoniis sunt , id est , puri sunt certis rebus carendo.*

Hac ratione , morte incruenta , expiationes etiam fieri putabant. Creon , apud Sophoclem Antigonen interfecturus minatur : v. 788 ——

Ἄγω ἔρημος ἔνθ' ἂν ᾖ βροτῶν στίβος ,
Κρύψω πετρώδει ζῶσαν ἐν κατώρυχι ,
Φορβῆς τοσοῦτον ὡς ἄγος μόνον προθεὶς
Ὅπως μίασμα πᾶσ' ὑπεκφύγοι πόλις.
Ducens eam ubi solitaria est via ,
Occultabo in subterraneo specu ,
Tantum cibi addens manipulum ,
Ut scelus ex urbe auferatur.

Scholiastes : Ἔθος ἦν παλαιὸν , βουλομένους κατειργνύναι τινὰ , ἀφοσιοῦσθαι , καὶ βραχὺ τιθέναι τροφῆς , καὶ γὰρ ὑπενόουν καθάρσιον τὸ τοιοῦτο εἶναι. Τοῦτο δὲ ἐποίουν, ἵνα μὴ δοκῶσι λιμῷ ἀναιρεῖν. Τοῦτο γὰρ ἀσεβές. *Antiqui moris erat , ut aliquem carceri includere volentes , & se a cæde expiare , pauxillum cibi apponerent , hoc enim lustratorium esse putabant. Hoc autem fiebat , ne quem fame interficere viderentur. Quod nefas.* Simile in pœnis Vestalium Romanis observatum , quod apud Lipsium videre est.

Hæc in Ecclesiam , juxta Pauli vaticinium 1. Tim. 4. mature jam irrepserunt. Multi enim occinebant. Col. 2. 21. Μὴ ἅψῃ , μηδὲ γεύσῃ , μηδὲ θίγῃς. *Ne esitaveris* (Sic enim verbum

ἅπτεσθαι

ἅπτεσθαι notante ad hunc locum Calvino, apud Græcos capitur) *ne gustaveris, ne contrectaveris.* Hæc enim non a Judaizantibus tantum, & circumcisionem urgentibus, v. 11. Sed etiam a Philosophis profecta esse versus 8. docet. Ac præter Montanistarum somnia, *Manichæi quoque Deum bonum & verum dicebant cum tenebrarum gente pugnasse, & partem suam tenebrarum principibus miscuisse, eamque toto mundo inquinatam & ligatam, per cibos Electorum suorum (qui carnibus non vescebantur, ut illi qui Auditores appellabantur) ac per Solem ac Lunam purgari asseverabant; & quod purgari de ipsa parte Dei non potuerit in fine seculi æterno ac pœnali vinculo colligari.* August. epist. 74.

Altera est abstinentia a Venere, quam priori junxit Ovidius, 4. Fast.

> *Usus abest Veneris, nec fas animalia mensis*
> *Ponere.* ———

Cœlibes enim quasi cœlites judicabant, & a Venere continentes puriores & ceremoniis aptiores. Juven. sat. 6.

> *Ille petit veniam quoties non abstinet uxor*
> *Concubitu, sacris observandisque diebus.*

Tibull. lib. 2. el. 1. *Vos quoque abesse procul jubeo, discedite ab aris*
> *Queis tulit hesterna gaudia nocte Venus.*

Ovid. 3. amor. el. 6. *A tenera quisquam sic surgit mane puella,*
> *Protinus ut castos possit adire Deos.*

Martialis, præfat. lib. 8. Librum Domitiani majestatem aditurum, adeoque non lascivum, ut alii, meminisse, ait, non nisi religionis purificatione lustratos accedere ad templa debere: intelligit autem abstinentiam a Venere, quod subjectum innuit epigramma:

> *Laurigeros Domini liber intrature penates,*
> *Disce verecundo sanctius ore loqui.*
> *Nuda recede Venus, non est tuus iste libellus;*
> *Tu mihi, tu Pallas Cæsariana, veni.*

Demost. orat. contra Neæram: Ἁγιστεύω, καὶ εἰμὶ καθαρὰ, καὶ ἁγνὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων τῶν οὐ καθαρευόντων, καὶ ἀπ' ἀνδρὸς συνουσίας *Sum pudica, & pura, & casta ab aliis puritati adversantibus, & a viri congressu.*

A Venere abstinebant festis Cereris. Ovid. 3. amor. eleg. 9.

 Annua

Annua venerunt Cerealis tempora sacri,
Secubat in vacuo sola puella thoro.

Et 10. metam. *Festa pia Cereris celebrabant annua matres,*
Primitias frugum dant spicea serta suarum,
Perque novem noctes Venerem, tactusque viriles
In vetitis numerant.

In sacris Isidis. Propert. lib. 5. *Fac simules puros Isidis esse dies.* & lib. 2. eleg. 33. *Tristia jam redeunt iterum solennia nobis,*
Cynthia jam noctes est operata decem,
Atque utinam Nilo pereat, quæ sacra repente
Misit matronis Inachis Ausoniis.
Quæ Dea tam cupidos toties divisit amantes,
Quæcunque illa fuit, semper amara fuit.

Ovid. 1. amor. eleg. 8. *Sæpe nega noctem, capitis modo finge dolorem;*
Et modo quæ causas præbeat Isis erit.

Aliorum quoque Deorum sacris. Macrob. lib. 1. cap. 23. *Vehitur enim simulachrum Dei Heliopolitani ferculo, uti vehuntur in pompa Ludorum Circensium Deorum simulachra, & subeunt plerunque provinciæ proceres raso capite, longi temporis castimonia puri.*

Notissimum est Cybeles Sacerdotes Gallos Samia testa sibi genitalia secuisse. Fuit & in Phocide templum Herculis Mulierum Osoris, cujus Sacerdos toto anno Venere abstinebat. Quare senibus fere ejus custodia demandata. Cum enim in adolescentem sacerdotem, post convivium & choreas, quieti deditum, puella, quam amabat, irruisset, hic ne se pollueret eam interfecit. Vide *Plutarchum, in libro*: Cur Pythia oracula carmine non reddat? *cap.* 26. De templo Herculis Gaditano, Silius Ital. lib. 3.

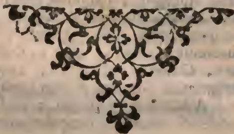
Tum queis fas, & honos adyti penetralia nosse.
Fœmineos prohibent gressus.

Ut autem hanc castitatem rectius servare possent, mediis quibusdam ad libidinis vim restinguendam usi sunt: quo in genere in primis est ruta, quam initiati inter edulia, propter hanc rationem admittebant. Unde & πήγανον dicta, παρὰ τὸ πηγνύειν τὸ γονὴν, quod urinam sistat genitalem. At Dioscorides rutæ utrumque genus causticum dicit, καὶ θερμαντικὸν, id est, excalefaci-

faciendi vim habere. Mox tamen idem, Semen, inquit, restinguit, vel esu sumtum, vel potu. *Cæl. Rhodig. lect. antiq. lib. 11. cap. 15.*

Eadem de causa viticis ramos sibi substernebant, quæ idcirco Græcis ἄγνος dicta est, quasi ἀγνὸς arbor casta, quamvis & spiritus, & accentus sedes mutata sit. Colligitur hoc ex Dioscoridis historia plantarum, lib. 1. cap. 136. Ὠνόμασαι δὲ ἄγνος διὰ τὸ τὰς ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις ἁγνευούσας γυναῖκας εἰς ὑπόστρωμα χρῆσθαι αὐτῇ. Aghitas Æsculapii cognomentum est, quod simulachrum ejus ex agno (herba) conformatum esset. Pausan. Lacon. *Alii ἄγνον vocant, quoniam matronæ Thesmophoriis Atheniensium, castitatem custodientes his foliis cubitus sibi sternunt.* Plin. lib. 24. cap. 9. At Scholiastes Nicandri, agnoscit quidem & ipse ἄγνον in Thesmophoriis; verum ἄγνον quasi ἁγνὸν dictum ait, pro quo & spiritus facit, quo passim hæc vox notatur. Piperis arbori similem esse ait Philostratus, de vita Apollon. lib. 3.

Insignis fuit Xenocratis Chalcedonii superstitio, ne manum quidem ad pudenda, cum mejeret, admovere sustinentis, de quo Aristoteles, χεῖρες μὲν ἁγναὶ, φρὴν δ' ἔχει μιάσματα. *Castæ quidem sunt manus, sed mens habet piacula.* Athen. lib. 12. cap. 7.

CAPUT. XXXIII.

Preces lustrationibus additæ. Hæ concipiebantur verbis clare prolatis : confessione , petitione : oratione prosa , ligata. tibia in sacris. Exclamatio. ululatus. Pythagoræi clara voce orabant. Alii submissa. Battologia. Sedentes. Circumacti. Ad solem orientem. Prostrati. Saltatio in sacris. Salii Martis. Saltat Senex , prov. Genuflexio, osculum. Abominatio per verba : ipso facto, repulsione, desputatione. Lindiorum sacrum.

RItus προσευκτικοὶ vel Ore fiebant vel Opere. Ore vel reverentiam animi testabantur, vel detestationem exprimebant. Priorem illum animi affectum in precibus tum verbo, tum gestu expressis , videre maxime licet.

Verba sæpe elata voce proferebantur , Branchus Vates, apud Clem. Alex, *lib.* 1. Strom. Milesios a fame expians , populumque lauri ramis aspergens , hymnum præivit.

> Μέλπετε, ὦ παῖδες, ἑκάεργον καὶ ἑκάεργαν.
>
> *Cantetis , pueri , heus , Hecaergum & Hecaergam.*

Cui populus succinuit : *Bedu* , *Zaps* , *Chthon* , *Plectrum* , *Sphinx* , *Knaxzbi* , *Chthuptes* , *Phlegmos* , *Drops* : quæ nomina mystica & ænigmatica Clemens ibidem explicat. Simile exemplum est apud Athenæum in fine lib. 9. ex Clidami exegeticis , qui de expiatione præfatus , hanc orationem addere jubet:

> Ὑμῖν ἀπόνιμμ' οἷς χρὴ, καὶ οἷς θέμις.
>
> *Nobis lustrationem hanc offero , quibus oportet , & quibus fas est.*

Huc pertinent quæ de victimis Ægyptiorum Herodotus lib. 2. prodit : Θυσίη δὲ σφι ἥδε κατέστηκε ἀγαγόντες τὸ σεσημασμένον κτῆνος πρὸς τὸν βωμὸν, ὅκου ἂν θύωσι, πυρὴν καίουσι. Ἔπειτα δὲ ἐπ' αὐτοῦ οἶνον

κατ

κτ̃ ϑ̃ ἱερεῖυ ἐπισπείσαντες, ϰ̀ ἐπικαλέσαντες τ̀ θεὸν σφάξουσι. *Sacrificandi autem is eis est ritus. Pecude, quæ obsignata est, ad aram adducta, pyram accendunt, deinde vino pecudi, e regione templi, affuso, Deoque invocato, eam mactant.* Plin. lib. 28. cap. 2. *Victimas cædi sine precatione non videtur referre.*

Preces elata voce prolatæ præter Deorum encomia, ut in hymnis, sæpissime peccatorum confessionem, bonorum petitiones, malorum deprecationes continebant.

Peccati saltem gravioris confessionem ab Antalcida postulavit Mystagogus quidam, quod in apophthegmatis narrat Plutarchus, simile in Laconicis: λάκωνά τινά τις μυσταγωγῶν, ἠρώτα τί πράξας ἑαυτῷ σύνοιδεν ἀσεβέστατον. *Cum aliquis mystagogus Laconem initiaret, interrogavit eum, cujus facinoris maxime impii sibi conscius esset.* Qui tamen Deo potius, quam Sacerdoti homini confiteri se malle professi sunt.

Bonorum petitio & malorum deprecatio fere conjunguntur. In Palilium solennitate sic precandum præscribit Ovidius 4. Fast.

Consule, dic, pariter pecori, pecorisque magistro,
Effugiat stabulis noxa repulsa meis, &c.

Socii Jasonis, Cyzico interfecto, postquam se lustrassent, his verbis precantur, apud Val. Flacc. 3. Argon. —— *Ite peremti,*

Ac memores abolete animas, sint otia vobis
Sit Stygiæ jam sedis amor, procul agmine nostro,
Et procul este mari, cunctisque absistite bellis.
Vos ego nec Grajas unquam contendere ad urbes
Nec triviis ululare velim, pecorique satisque
Nulla ideo pestis, nec luctifer ingruat annus,
Nec populi, nostrive luant ea facta minores.

Mercator, aqua Mercurii se lustrans, preces addit: 5. Fast.

Ablue præteriti perjuria temporis, inquit,
Ablue præterita perfida verba fide.
Sive ego te feci testem falsoque citavi,
Non audituri nomina vana Jovis:
Sive Deum prudens alium, Divamve fefelli,
Abstulerint celeres improba verba Noti.
Et pereant veniente die perjuria nobis

Nec

Nec curent superi, si qua locutus ero.
Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro
Et face, ut emtori verba dedisse juvet.

Verba autem vel distincte vel confuse recitabantur.

Distincte ut fieret, & sine hæsitatione, aut omissione appositus custos erat, qui præiret, & observaret. Plinius: lib. 28. cap. 2. *Vidimus certis precationibus obsecrasse summos Magistratus. Et ne quid verborum prætereatur, aut præposterum dicatur, de scripto præire aliquem, rursusque alium custodem dari, qui attendat, alium vero præponi, qui faveri linguis jubeat; tibicinem canere, nequid aliud exaudiatur: utraque memoria insigni, quoties ipsæ diræ obstrepentes nocuerint, quotiesve* PRECATIO ERRAVERIT. Hunc custodem Tertullianus, apolog. cap. 30. *Monitorem* vocat: *Illuc*, inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine MONITORE, quia de pectore oramus.* Hic Μνήμων & ἱερομνήμων Græcis dicebatur. Hesychius: Μνάμων, ἱερομνήμων, ἢ μνήμονες οἱ τὰς θυσίας ἀπομνημονεύοντες. Sacrificia in commentarios referebant, & ordinem ritumque faciendorum monebant ex jam factis. Alias Μνήμων simpliciter est monitor. Unde Μνήμονες dicti olim qui Monitores ac Præceptores dabantur Heroum filiis. Ptolomæus Hephæstion apud Photium: ὅτι Ὀδυσσεῖ ἐπεὶ δὲ δίδωσιν ὁ πατὴρ μνήμονα Μύϊσκον τοὔνομα, Κεφαλλῆνα. Εἵπετο καὶ Ἀχιλλεῖ Μνήμων τοὔνομα Νοήμων, γένει Καρχηδόνιος. Hinc ergo ἱερομνήμων *Monitor sacrorum*, ut ἱεροκήρυξ. An utriusque idem officium fuerit, diverso nomine, dubitari potest. Præco silentium in sacris indicebat, & favere linguis jubebat. Non dissimile munus obit in sacris Ægyptiis Grammateus apud Apulejum, *lib. 11. metam. Tunc ex istis unus, quem cuncti Grammatea dicebant, pro foribus assistens, cœtu Pastophorum, quod sacrosancti collegii nomen est, velut in concionem vocato, indidem de sublimi suggestu, de libro, de literis fausta vota præfatus.* At præco non de suggestu, sed de plano, nec de libro silentium faciebat; diversa itaque officia. Hesychius: Μνήμων, ἀρχὴ γυναικῶν θυσιῶν ἐπιτελουμένων. Meminit & Harpocration ἱερομνημόνων qui ex singulis urbibus mittebantur ad consessum Amphictionum, qui sunt quos Hesychius εἰς πυλαίαν πεμπομένους,

ἱερογραμ-

ἱερογραμματεὺς interpretatur. Sed nobis ad Tertullianum redeundum est. Scilicet, non utebantur Christiani verbis conceptis, & ordini scrupuloso adstrictis, sed quicunque opus habebant, Deum rogabant de corde & pectore.

Si ædilis verbo aberrasset, ludos non recte factos esse ait Cicero, *de resp. arusp.* In feriis Latinis, quia in una hostia Magistratus Lanuvinus precatus non erat *Pop. Rom. Quiritium*, religioni fuit, feriæque instauratæ sunt. *Liv. lib.* 41. *cap.* 16. Idem ex Poëtis docet Vossius, de idolol. lib. 9. cap. 8. *Primum*, inquit, *Sacerdos adducebat victimam ad aram, quam manu tenebat. Inde conceptis verbis hostiam sacrabant Numini.* Senec. in Thyeste:

Ipse est Sacerdos, ipse funesta prece
Lethale carmen ore violento canit.
Stat ipse ad aras, ipse devotos neci
Contrectat, & componit, & ferro admovet.

Juvenalis, sat. 6 —— *Dictataque verba*
Protulit, ut mos est, & aperta pallnit agna.

Verba ait dictata, quia semper erat, qui preiret, ne quid vel omitteretur vel præpostere diceretur. Imo & alter addebatur, qui sedulo attenderet, alius item qui favere linguis juberet. Relegere, vocat Arnobius, *lib.* 4. *adv. gentes.*

Concipiebantur ergo vel prosa oratione vel ligata.

Prosæ exempla in Ambarvalibus, ex Catone de re rust. cap. 134. 141. in devotionibus ex Livio & Macrobio, *supra.*, *cap.* 22. & 29. & alia alibi produximus.

Ligatæ orationis usus erat in antiquis carminibus, quæ in lustrationum solennioribus pompis canebantur, ut apud Livium, lib. 27. cap. 37. *Septem & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Junonem reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur.* Talia & olim scilicet *Fauni Satyrique canebant*, cum esset quidem carmen, sed nulla carminis observatio, ut ait Quintilianus, *lib.* 9. *cap.* 4. Sic *carmen saliare Numæ.* Horat. lib. 2. epist. 1. Hunc carminum usum Horatius eadem epistola indicat:

Castis cum pueris ignara puella mariti
Disceret unde preces, vatem ni Musa dedisset?
Poscit opem chorus, & præsentia numina sentit:
Cœlestes implorat aquas docta prece blandus:
Avertit morbos: metuenda pericula pellit.
Impetrat & pacem, & locupletem frugibus annum:
Carmine Di Superi placantur, carmine Manes.

Ovid. 2. Trist. *Exorant magnos carmine sæpe Deos.*
Apud Curtium, *lib.* 4. matronæ virginesque patrio more inconditum quoddam carmen canunt, quo propitiari Jovem credunt, ut certum edat oraculum.

Nec tantum assâ voce, sed adhibitis etiam instrumentis musicis talia agebantur. Ovid. 6. Fast.

Temporibus veterum tibicinis usus avorum
Magnus, & in magno semper honore fuit.
Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
Cantabat mœstis tibia funeribus.

Atheniensium ἄρχων, ad Bacchanalia rite celebranda, tribubus & choris tibicines sortitò dabat, ut colligere est ex oratione Demosthenis adversus Midiam. Adeo suus religioni honor constare non videbatur, nisi magna cura revocarentur tibicines, qui aliquando levicula de causa offensi Tibur ex urbe discesserant: ut est apud Livium, *lib.* 9. *Ovid.* 6. *Fast. Val. Max. lib.* 2. *cap.* 5. Aristoteles, 8. *Polit. cap.* 6. tibiis vim tribuit concitativam quare talibus temporibus earum cantu utendum suadet, quibus usus ejus valet ad animos expiandos ac lustrandos, quam erudiendos. Similem vim cantui tribuit harmonico, *Polit. lib.* 8. *cap.* 7. Ἐκ δὲ τῶν ἱερῶν μελῶν ὁρῶμεν τούτους, ὅταν χρήσωνται τοῖς ἐξοργιάζουσι τὴν ψυχὴν μέλεσι καθισταμένους, ὥσπερ ἰατρείας τυχόντας, καὶ καθάρσεως. *Videmus autem & sacris melodiis ita affici, quando utuntur expiantibus animam carminibus, quasi medicina fretis & purificatione.* & paulo post: Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ μέλη τὰ καθαρτικὰ παρέχει χαρὰν ἀβλαβῆ τοῖς ἀνθρώποις. *Similiter autem carmina purificativa lætitiam afferunt innocuam hominibus.* Unde Eobanus Hessius lib. de tuenda bona valetudine:

Quem non blanda juvent varii modulamina cantus?

Hinc

p. 402

Hinc jecur, & renes, ægraque corda stupent.
Nam nihil humanas tantâ dulcedine mentes
Afficit, ac melicæ nobile vocis opus.
Tange Lyram digitis, animi dolor omnis abibit,
Dulcisonum reficit tristia corda melos.

Graviter quoque hac de re ex Platone disputat Cicero 2. *de legg.* Adde Strabonem lib. 10. geograph. *Musica*, inquit, *circa saltationem & harmoniam cantumque versata, oblectatione & artis pulchritudine ad Deitatem nos ipsos tali de causa continuat.* Legatur Plutarchi de Musica liber. Porro de usu Musices in sacris gentilium, & tibicinum collegio, vide Saubertum, *de sacrif. cap. ult.* In Bacchi sacris erant Tympana. &c. Ovid. 4. metam.

Quacunque ingrederis clamor juvenilis, & una
Fœmineæ voces, impulsaque tympana palmis,
Concavaque æra sonant, longoque foramine buxus.

Euripides in Bacchis βυρσότονον κύκλωμα vocat.

Confuse hoc fiebat per insanas exclamationes, quæ vel articulatæ erant, vel inarticulatæ.

Articulate in sacris Bacchi pompis ἐυοὶ, σαβοὶ ingeminabant; Demosthenes, orat. de corona, Æschini hæc objicit: Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τοὺς καλοὺς θιάσους ἄγων διὰ τῶν ὁδῶν τοὺς ἐστεφανωμένους τῷ μαράθρῳ, καὶ τῇ λεύκῃ, τοὺς ὄφεις τοὺς παρείας θλίβων, καὶ ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς αἰωρῶν, καὶ βοῶν, καὶ ἐυοὶ σαβοὶ, καὶ ἐπορχούμενος ὕης Ἄττης Ἄττης ὕης. hoc est, Wolfio interprete: *Interdiu autem præclaros illos cœtus per vias ducens fœniculo & populo redimitos, serpentes quas Parias vocant elidens, & supra caput efferens, & clamitans Euoe, Saboe, & interim saltitans Hyes, Attes, Attes, Hyes.* Huc faciunt modulata Neronis Carmina apud Persium, sat. 1.

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis,
Et raptum vitulo caput ablatura superbo
Bassaris, & Lyncem Mænas flexura corymbis
Euion ingeminat, reparabilis adsonat Echo.

Vox Ἐυοὶ Non ab Euan, qui Bacchus est ut vult Servius ad 6. Æneid. v. 515. Sed ab Eva, omnium viventium matre, quæ a serpente decepta est, derivatur. Syris serpens fæmina dicitur ἔυα, unde formarunt ἐυάζειν, ut est apud Clementem Alex. in

 Pro-

Protrept. & Euſeb. de præpar. Euang. lib. 2. cap. 3. cujus hæc verba: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσιν Βάκχοις ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες, καὶ τελίσκουσι τὰς κρεανομίας τῶν φόνων ἀνεστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν, ἐπολολύζοντες τὴν Εὐαν ἐκείνην, δι᾽ ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. Καὶ σημεῖον ὀργίων Βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. Αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ εὔα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. *Homines furoris oeſtro perciti Bacchum Manolem ſolennibus orgiis celebrant, crudarum carnium helluatione ſacram inſaniam peragentes, caſarumque victimarum partes peragunt, ſerpentibus coronati: Euamque illam vaſtis ululatibus inclamantes, per quam janua eſt, non errori modo, ſed ipſi quoque morti patefacta. Et ſane cum Orgiorum Bacchicorum ſit quaſi inſigne quoddam ſerpens arcano ritu conſecratus, tum vero ſi accurate vocem Hebraicam interpretari velis, Heva cum aſpiratione graviori ſerpentem fœminam ſignificat.* Εὐάζειν ergo in ſacris Bacchi eſt Evam omnium noſtri parentem celebrare, quæ a Syris, ſerpentis fœminæ ſymbolo, exprimebatur, quia a ſerpente fuit decepta.

De voce Σαβοὶ Deoque Σαβαζίῳ legendus Voſſius, *de idolol. lib. 2. cap.* 14.

Voces illas Ἄττης ὕης ex lingua Hebraica arceſſit Bochartus, *geograph. ſacr. part. 2. lib. 1. cap.* 18. Scilicet *Hyes*, vel *Hues* ſumtum ex הוא אש ipſe eſt ignis, quod de vero Deo dictum habetur Deut. 4. v. 24. Atque idipſum eſt *Attes*, perſona ſolum mutata, אתה אש tu es ignis. Bacchus enim, ut πυριγενής, ex igne natus, ita credebatur eſſe ignitus, & in hoſtes depugnaturus in ignem transformari. Voſſius autem *lib. 2. de idolol. c.* 60. conjicit Ἄττην ejusdem eſſe originis, cujus eſt ἄδης, minimum enim pronunciatione diſtant, nempe ab ארצה *terra*, quod ſi placet Ἄττης bifariam ſpectatur, vel ut Sol eſt, vel ut vis activa terræ inſita. Utroque modo Rheæ, hoc eſt, terræ amaſium vel maritum dixeris. Ideoque hoc ad ſacra Cybeles referendum, ita ut Ἄττης idem ſit qui Ἄτης. vid. eundem Voſſ. *de idolol. lib. 2. cap.* 52. Etymologus ad Bacchum refert: Ἄτης ὁ Διόνυσος, ἐπιθετικῶς, ἀπὸ τῆς γινομένης ἐκ τῶν λιτάνων ἐπ᾽ αὐτὸν ἄτης καὶ φθορᾶς. Et Clemens in protreptico: Bacchum etiam Ἄττιν dictum ait: δι᾽ ἣν αἰτίαν οὐκ ἀπεικότως τὸν Διόνυσόν τινες Ἄττιν προσαγορεύεσθαι θέλουσιν αἰδοίων

ἐστερη-

ἱεςεημένον. Sed quid porro ὕης; Suidas ex vetere Grammatico: ὕης, ὕε, ἐπίθετον Διονύσε, ὡς Κλείδημος· ἐπειδή φησιν ἐπιτελοῦμεν τὰς θυσίας αὐτῷ καθ' ὃν ὁ θεὸς ὕει χρόνον. Ὁ δὲ Φερεκύδης τὴν Σεμέλην ὕην λέγεσθαι καὶ τὰς τοῦ Διονύσε τροφὰς ὑάδας. Ἀριστοφάνης δὲ συγκαταλέγει ξενικοῖς θεοῖς τὸν ὕην. Eadem habet Etymologus, additque, ἢ ὅτι ὕσεν ὁ θεὸς ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτῦ. Euſtath. Eliad. Σ. v. 486. Hyadas a Baccho deducit, ὕης γὰρ ἐπίκλησις τοῦ σαβαζίε.

Inarticulatus erat Ululatus ſive ὀλολυσμός: qui Æſchini in initiationibus exprobatur a Demoſthene, Orat. de corona: ἐπὶ τῷ μηδένα πώποτε τηλικῦτον ὀλολύξαι σεμνυνόμενος. Καὶ ἔγωγε νομίζω. Μὴ γὰρ οἴεσθ' αὐτὸν φθέγγεσθαι μὲν ὕτω μέγα, ὀλολύζειν δ' ὐχ ὑπέρλαμπρον. *Id tibi laudi ducens, quod nemo unquam tantum ululaſſet: idque & ego puto. Nolite enim credere, cum tam clare loquatur, eum non clariſſime ululare.* Tales ſonos edebat Erichtho apud Lucanum. lib. 6.

Tunc vox, Lethæos cunctis pollentior herbis
Excantare Deos confundit murmura primum
Diſſona, & humanæ multum diſcordia linguæ.
Latratus habet illa canum, gemituſque luporum,
Quod trepidus bubo, quod ſtrix nocturna queruntur,
Quod ſtrident, ululantque feræ, quod ſibilat anguis,
Exprimit, & planctus illiſæ cautibus undæ,
Sylvarumque ſonum, fractæque tonitrua nubis.
Tot rerum vox una fuit. mox cætera cantu
Explicat Hæmonio, penetratque in Tartara lingua.

Alias etiam ſubmiſſa voce precabantur. Julian. Miſopog. Πρέποι δ' ἂν ἀνδράσι σωφροσύνῃ κεκοσμημένοις, ἐντυχῇ τε εὔχεσθαι εἰδόσι, σιγῇ παρὰ τῶν θεῶν αἰτεμένοις τὰ ἀγαθὰ, ἴστον σὺν ἀκροᾶσθαι τὸν νόμον ὁμήρε, Σιγῇ ἐφ' ὑμείων. *Decebat ſane bonos & modeſtos viros, & fauſta precari ſcientes, cum ſilentio bona a Diis petere, & hanc certe Homeri legem audire:* Inter vos tacite. Euripid. Electr. Δεσπότης δ' ἐμὸς τἀναντίον ηὔχετ', ὐ γεγωνίσκων λόγους. *Dominus vero meus contraria precabatur, non clare verba pronuncians.* Sophocl. Electr. Κλύοις ἂν ἤδη Φοῖβε προστατήριε κεκρυμμένην μου βάξιν. Qui orandi modus diſplicuit Pythagoræ, cujus inter præcepta eſt: μετὰ φωνῆς εὔχεσθαι. *Oportere clare & vocaliter precari.* Clem. Alex. 4.

 Strom.

Strom. *Τί τοίνυν οἱ Πυθαγόρειοι βουλόμενοι, μετὰ φωνῆς εὔχεσθαι κελεύουσιν, ἐμοὶ δοκεῖ, οὐχ' ὅτι τὸ θεῖον ᾤοντο μὴ δύνασθαι τῶν ἡσυχῆ φθεγγομένων ἐπαΐειν, ἀλλ' ὅτι δικαίας ἐβούλοντο εἶναι τὰς εὐχάς, ἃς οὐκ ἄν τις αἰδεσθείη ποιεῖσθαι πολλῶν συνειδότων. Quid igitur Pythagorei volunt, clara voce precari jubentes? Meo judicio non quia numen non possit audire tacite aut submisse precantes: sed quia censebant justas debere esse preces, & quas nemo vereretur palam concipere, multisque consciis.* Cicero, orat. pro L. Manil. *Neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a Diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare.* Plutarch. de defect. orac. *Apollinem alii de thesauris aut hæreditatibus,' aut incestis nuptiis consulunt, ut plane refellatur Pythagoras, qui dixit, homines, quando Deos adeunt, fieri meliores. Illi vero, quos animi morbos, coram graviore aut ætate maturo recondere & abnegare decebat, hos detectos & apertos ad Deum deferunt* Scilicet sic loquendum cum hominibus, tanquam Dii audiant: sic cum Diis, tanquam homines audiant. Quæ enim hæc dementia est, turpissima vota Diis insusurrare, si quis admoverit aurem conticescere, & quod scire hominem nolis Deo narrare? *Senec. epist.* 10. *Macrob. Saturn. lib.* 1. *c.* 7. Talem hypocritam aliud clara, aliud submissa voce proferentem describit Horatius, lib. 1. epist. 16.

Vir bonus, omne forum quem spectat & omne tribunal,
Quandocunque Deos vel porco, vel bove placat,
Jane Pater clare, clare cum dixit Apollo;
Labra move, metuens audiri: Pulchra Laverna,
Da mihi fallere, da justo sanctoque videri,
Noctem peccatis, & fraudibus objice nubem.

Et Persius: sat. 2.

Mens bona, fama, fides, hæc clare & ut audiat hospes,
Illa sibi introrsum, & sub lingua murmurat: o si
Ebullit patrui præclarum funus. &c.

Tibull. lib. 4. Eleg. ad Cherintum:

Optat idem juvenis, quod nos, sed tutius optat
Nam pudet hæc illum dicere verba palam.

Idem lib. 2 eleg. 1.

Vos celebrem cantate Deum, pecorique vocate

Voce, palam pecori, clam sibi quisque vocet:
Aut etiam sibi quisque palam: nam turba jocosa
Obstrepit, & Phrygio tibia curva sono.

Egregie Seneca, lib. 6. de Beneficiis. cap. 48. *Se quisque consulat, & in secretum pectoris sui recedat, & inspiciat quid tacitus optaverit. Quam multa sunt vota, quæ etiam sibi fateri pudet! quam pauca quæ facere coram teste possimus!* Vide Senecam epistola 10. & quæ ad ejus finem notavit Lipsius. Usitatissimum fuit parvo murmure Deos precari. Ovid. metam.

Restitit, & parvo, faveas mihi, murmure dixit
Dux meus, & simili, faveas mihi, murmure dixi.

Et ille, apud Petronium, timidissimo murmure votum fecit, Lucian. Necyom. Ἐκάθηρέ τε με, καὶ ἀπέμαξε, καὶ περιήγνισε δᾳδὶ, καὶ σκίλλῃ, καὶ ἄλλοις πλείοσιν, ἅμα καὶ τὴν ἐπῳδὴν ἐκείνην ὑποτονθορύσας, εἶτα ὅλον με καταμαγεύσας, καὶ περιελθὼν, ἵνα μὴ βλαπτοίμην ὑπὸ τῶν φαντασμάτων. *Purgavit me simul atque abstersit, faceque lustravit, & squilla, tum pluribus itidem aliis, & magicum simul illud carmen submurmurans, deinde totum me incantans, & ne a spectris læderer, circumiens.* Calasiris, apud Heliod. lib. 4. Æthiop. Καὶ τόντε λιβανωτὸν ἐθυμίων, καὶ ἵνα δῆθεν ψιθύροις τοῖς χείλεσι κατευξάμενος, τὴν δάφνην ἐκ κεφαλῆς εἰς πόδας, ἄνω καὶ κάτω πυκνὰ τῆς Χαρικλείας ἐπεσόβουν. *Et thus adolebam, & quædam susurrantibus labris precatus laurum a capite ad pedes Chariclea sursum ac deorsum subinde commovebam.*

In his omnibus creberrima occurrebat Battologia, & πολυλογία, quam in gentilibus reprehendit Servator, *Matt.* 6. 7. quæ proficiscebatur ex summa rerum divinarum ignorantia: quem enim potissimum deorum vel dearum orarent, nesciebant: omnes igitur precabantur vel certe plurimos. Servius ad 1. Georg. v. 21. *Post specialem invocationem transit ad generalitatem, ne quod numen prætereat. More Pontificum, per quos ritu veteri in omnibus sacris; post speciales Deos, quos ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur.* Adde quod Pagani crediderunt, Deos suos coacervatis elogiis & congestis capi titulis. quam ob causam Poeta Callimachus inducit Dianam, petentem a Jove patre, cum dono virginitatis nominum ac titulorum multitudinem:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄττα φυλάσσειν,
Καὶ πολυωνυμίην.

Existimabant ergo se ματγανδ́ειν πρὸς τὰς θεὰς, id est, lenocinium & indecoras blanditias adhibendo, copiasque verborum, quasi agmine facto, a Diis, quod petebant impetraturos. Mirum, nisi importunæ istæ preces ad Baalem Sidonium fusæ quas memorat S. Scriptura, 1 Reg. 18. 26. eundem ad modum conceptæ fuerint. Prophetæ ejus *ad mane usque admeridiem, invocaverunt nomen Baal, dicentes, o Baal exaudi nos.* Continuo sex horarum spatio vix est, ut iisdem tantummodo, quæ lingua populari binæ tantum erant, vocibus, nempe הבעל ענגו contenti acclamarent. Neque ea verba aliter, quam uti aliorum, quæ plurima erant, exemplum adduci, est iniquum. Tales sunt preces, quas in urbis periculo concipiunt apud Æschylum, in ἑπτὰ ἐπὶ θήβαις, Thebanæ mulierculæ. Et apud Aristophanem in Thesmophoriazusis, ubi mulieres, in ludicro licet argumento, publicos mores sacrorum exprimunt, Sc: εὐφημ' ἔςω. Et chorus: ἄγε νῦν ἡμᾶς. Sic apud Ovidium, 4. metam,

——*Bacchumque vocant, Bromiumque Lyæumque*
Ignigenamque, satumque iterum, solumque bimatrem
Additur his Niseusque, indetonsusque Thyoneus.
Et cum Lenæo, genialis consitor uvæ,
Nyctileusque, Eleleusque parens, & Jacchus, & Euan,
Et quæ præterea per Grajas plurima gentes
Nomina Liber habes. &c.

Sed & hic Deum imitatus est diabolus. Attributa enim sive ἐπίθετα in divinis primum usum, invenisse testis est locus nobilissimus, Exod. 34. ubi Deus ipse præit. Tredecim autem, ut ab Hebræorum observatur Magistris מדות seu proprietates, ipse sibi ἐπιθέτει. Transiens Jehova ante eum, clamavit; *Jehova, Jehova, fortis, misericors, & gratiosus, longanimis, & multus benignitate ac fide: Custodiens benignitatem millibus, condonans iniquitatem, & defectionem, & peccatum. Qui non absolvit sontem, visitans iniquitatem patrum in filios, & in filios filiorum, in nepotes & abnepotes.* Quo spectant sanctorum orationes, præsertim quando cum affectione animi, & ἐμπαθῶς loquuntur,

tur, ut *Ps.* 86: 15. & 103: 8. *Jerem.* 32: 18. &c. Sic ex Græcorum Romanorumque formulis patet quibus attributis Deos Deasque nuncuparint gentiles, imprimis ex Hymno Bacchi, qui ex attributis literarum ordine constructis in Anthologia Græcorum epigrammatum legitur. lib. 1. cap. 38. epigr. 11.

Μέλπωμεν βασιλῆα φιλεύιον, ἱερόφοιτον,
Ἀβροκόμην, ἀγροικον, ἀοίδιμον, ἀγλαόμορφον,
Βοιωτὸν, βρόμιον, βακχεύτορα, βοτρυοχαίτην. &c.

Idem ex hymnis Onomacriti, qui vulgo Orpheus dicitur, elucet. Toti enim ex attributis constant, adeo ut liber ille vera ipsius Satanæ liturgia dici possit. Hymnum de Apolline, talia epitheta, alphabetica serie, continentem exhibet Saubertus, *de sacrif. cap.* 13. Tales illæ apud Homerum & Pindarum orationes solis nominibus & cognominibus Deorum Dearumque constantes. Simile est carmen seculare Horatii, & hymnus in Bacchum apud Ovidium. 4. *metam. v.* 11. *& seqq.* Senecam, *Oedip. v.* 403. *& seqq.* Eleganter superstitiosorum mores hac in re tetigit Terentius: Heaut. act. 5. sc. 1. ubi Chremes:

Ohe! jam desine Deos, uxor, gratulando obtundere,
Tuam esse inventam gnatam, nisi illos ex tuo ingenio judicas,
Ut nihil credas intelligere, nisi idem dictum sit centies.

Gestus precibus additi vel totius erant corporis, vel quorundam membrorum.

Totum corpus vel quiescebat, vel movebatur.

Quiescebant stando, vel sedendo.

Stabant durante sacrificio, quem habitum omnes nummi veteres, omnia alia monumenta ostendunt: notante Scheffero, *ad Jul. obseq. pag.* 86.

Sedentes autem orabant, ex Numæ, apud Plutarchum, præcepto: Καθῆσθαι προσκυνήσαντας. *Adoraturi sedeant.* Rex David sedit coram Domino. 2. *Sam.* 7. Ubi Vatablus notat: *Nemini licere sedenti orare Deum, præterquam Regi.* Sedit tamen & Elias orans sub junipero. 2. *Reg.* 10: 4. Thucyd lib. 1. ἱκέται καθεζόμενοι ἐς τὸ ἱερὸν ἐδέοντο. Plaut. Rud. act. 2. sc. 3. *I sane in Veneris fanum huc intro,* Sedentem, *flentemque opprimes.* Propert. lib. 2. eleg. 28.

 Ante

Ante tuosque pedes illa ipsa adoperta sedebit.

Sedentium enim animi tranquilliores sunt, quare Augures auguria captantes sedebant: ut & Senatus, cujus *consilia*, quasi *considia*. Serv. ad 9. Æneid. v. 4.

Sedebant etiam peractis sacris, ut ait in problematibus Plutarchus, apud quem etiam in vita Numæ, in Aldino exemplari non προσκυνήσοντας, sed προσκυνήσαντα lectum esse notat Erasmus in Adagiis.

Motus totius corporis vel Certus erat, vel Vagus.

Prior vel in Orbem fiebat, vel ad Solem orientem.

In orbem adoraturi circumagebantur rursus ex Numæ præcepto: προσκυνεῖν περιφερόμενος. Cujus ritus tres a Plutarcho rationes assignantur: Prima est ab ipsius mundi motu circulari: ad imitationem cœli, quem Deum credebat antiquitas, perpetua vertigine circumacti. Altera est conversio ad orientem, de qua paulo post. Cum enim sacra exortum Solis spectent, qui adorat vertens se circumacto corpore ad orientem, videtur se ad Deum convertere orbem conficiens. Tertia est fortunæ instabilitas: quasi hac circumgyratione significare voluerint, cum omnia in rebus humanis sint inconstantia, se, quocumque Deus vitam nostram verterit ac volverit, ejus providentiam alacriter secuturos: quod & Ægyptii per rotas hieroglyphice notarunt. Motus hic dextrorsum fiebat. Plaut. Curcul. *Si Deos salutes, dextrovorsum censeo.* Apud Athenæum, *lib.* 4. *cap.* 13. Possidonius de Celtarum moribus: τοὺς θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐπὶ τὰ δεξιὰ περιστρεφόμενοι. Plinius tamen ait Gallos religiosius credidisse, si in Lævum corpus circumegerint, *lib.* 28. *cap.* Val. Flacc. lib. 8. Argon.

——— *Ut dextrum pariter vertantur in orbem.*

Apud Aristophanem, in *Pace*, Trygæus:

Ἄγε δὴ τὸ κανοῦν λαβὼν σὺ, καὶ τὴν χέρνιβα,
Περίϊθι τὸν βωμὸν ταχέως ἐπὶ δεξιά.
Age cum canistro sume aqualem trulleum,
Aramque lustrans dextrovorsum extemplo obi.

Marcellus tamen, teste Plutarcho, cum equus ejus ululatu hostium expavefactus retro cessisset, ne ea res a militibus in omen verteretur, in sinistram flexit, solemque adoravit. Stat. 6. Theb. de funebri decursione:

Lu-

Lustrantque, ex more, sinistro Orbe regum.

Libet hic adscribere quod Pythagoram præcepisse Jamblichus prodit: *In templa*, inquit, *per dextram partem ingreditor: per sinistram exito.* Hoc augurali disciplinæ convenire videtur. Jamblichus tamen ait, dextram, quod sit numeri imparis, Deorum esse immortalium, sinistram autem paris mortalibus convenire. Apud Judæos porro introductum illud non lege Mosaïca, sed vetustissimis Magistrorum institutis est, ut quisquis templum intrabat, gressum ad dextram obverteret, ac sic circumiret, eaque via egrederetur, quæ ad sinistram erat. Contra autem qui in luctu fuere, quive ejecti ex Judæorum communione erant, eo submotionis genere quod נדוי appellatur, iis circuitio facienda a sinistra dextrorsum fuit. Quin ipsi Sacerdotes, cum rem sacram fecissent, recessim ad portam atrii cedebant, pene ut nepæ solent, sed paulutum tamen obliquato latere. *Cunæus de republ. Hebr. lib.* 2. *cap.* 13. & *Spencerus de legg. Hebr. lib.* 3. *dissert.* 6. *cap.* 2. *sect.* 4.

Conversio ad solem orientem illustris est. Æneas se lustraturus, 8. Æneid.

Ætherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis Sustulit.

Lucian. Necyom. Ἔλυε κατάγων ἐπὶ τὸν εὐφράτην, ἕωθεν πρὸς ἀνατέλλοντα τὸν ἥλιον. Cratinus in Chirone, citatus Nat. Comiti, Mythol. lib. 1. cap. 14.

Ἄγε δὴ πρὸς ἕω πρῶτον ἁπάντων ἵςω
Καὶ λάμβανε χεροῖν μεγάλην.
Age vero ad auroram primum omnium consiste,
Et cape manibus juncum magnum.

Hinc proverbium: Πλείους προσκυνοῦσι τὸν ἀνατέλλοντα, ἢ τὸν δύνοντα. Plures scilicet sectantur *Spem surgentis Juli*. Quod Tiberius Macroni oggessit apud Dionem, lib. 58. fin. Εὖγε τὸν δυόμενον ἐγκαταλιπὼν, πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα ἐπείγῃ. *Bene tu, qui Sole occidente relicto ad orientem properas.* M. Antoninus Philosophus, militum tribuno signum petenti, ibid. lib. 71. Ἄπελθε πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα, ἐγὼ γὰρ ἤδη δύομαι. Sic Syllæ Pompejus, *Plut. in Pomp.* Plato. 10. de legg. Ἀνατέλλοντός τε ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ πρὸς δυ-

σμὰς ἰόντων προσκυλίσεις ἅμα, καὶ προσκυνήσεις Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πάντων. Oriente Sole & Luna iisdemque occidentibus, inclinationes & adorationes sunt Græcorum & Barbarorum omnium. Ubi & Occidentis fit mentio, sic enim fiebat antiquis. Circe, 14. metam.

Tum bis ad occasum, bis se convertit ad ortum.

Hyginus de limitibus: *Antiqui architecti in occidentem templa recte spectare scripserunt. Postea placuit omnem religionem convertere, ex qua parte cœli terra illuminatur.* 12. Æneid.

Illi ad surgentem conversi lumina Solem.

Oedipodi mandatur apud Sophoclem, *Oedip. Colon.*

Χοὰς χέασθαι στάντα πρὸς πρώτην ἕω.

Libationes effunde conversus ad primam auroram.

Ubi Scholiastes notat: Οἱ τοὺς καθαρμοὺς ἐπιτελοῦντες πρὸς τὴν ἕω ἵσανται. *Lustrantes ad auroram se vertunt.* Addit locum Cratini in Chirone: Ἄγε δὴ πρὸς ἕω πρῶτον ἁπάντων ἵσω, καὶ λάμβανε χερσὶ σχῖνον μεγάλην. Ipsa porro templa Orientem spectasse probat Nat. Comes, *mythol. l.* 1. *cap.* 10. Muhammedani, ex legislatoris sui præscripto, primo templum Hierosolymitanum oraturi spectabant: deinde, ut se majori discrimine a Judæis distinguerent, Meccam versus facies converterunt. *Hoornb. summ. controv. lib.* 3. Christiani in sacris suis orientem quoque prætulerunt, leviculis quibusdam ratiunculis moti, quas videre est apud *Guidonem de monteroch. in manip. curat.* Thomam Aquin. 1. 2. *quæst.* 102. *art.* 4 *ad* 5. Baron. *ad A. C.* 57, *num.* 103. Schedium, *de Diis German. syng.* 2. *cap.* 30. Vossium, *de idolol. lib.* 2. *cap.* 3. Voetium, *disput. select. part.* 3. *pag.* 262 —— 278.

Carmina Lyrica per strophen, antistrophen & epodum canebantur. Strophe erat cum a dextris ad sinistra se convertebat chorus, mundi motum ab oriente in occidentem adumbrans, illum enim Homerus dextrum, hunc sinistrum vocat. Antistrophe erat cum a sinistris ad dextra se moveret, qui motus analogice respondet motui planetarum ab occasu in orientem. Epodus autem stando canebatur, ad indicandam terræ immobilitatem. *C. Rhodig. L. A. lib.* 8. *c.* 8.

Aliquando humi prosternebantur: Lucius Vitellius, apud Sueto-

Suetonium, in Vitellio, *cap.* 2. C. Cæsarem adoravit capite velato, circumvertensque se, deinde procumbens. De hoc, aliisque adorantium gestibus canit Lucretius, lib. 5. de rerum natura.

Nec pietas ulla est velatum sæpe videri,
Vertier ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,
Nec procumbere humi prostratum, & pandere palmas
Ante Deûm delubra, nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec votis nectere vota.

Veri Dei adoratores in faciem procidebant. Ut Abraham *Gen.* 17: 3, 17. Christus, *Matth.* 26: 39. & alii.

Motus totius corporis Vagus est Saltatio; Non lasciva illa, quæ non sobrii, sed insani est, extrema comes intempestivi convivii, amæni loci, multarumque deliciarum: Verum rudis illa antiquorum, & religioni aptior. Ipse David Deo O. M. placuit non propter saltum, sed propter affectum, ut Bernardus loquitur.

Saltationem sacram ἀμφισβητουμένην vocat Plato, 6. *de legg.* quia neque est πολεμική, neque εἰρηνική, quæ saltationum species ἀναμφισβητήτως id est, sine controversia ad Politicam pertinent. Matronæ, teste Servio, *(ad. 4. Æneid. v. 62.)* circa aras, faculas tenentes, ferebantur quasi cum quodam gestu: unde Sallustius: *Saltare elegantius, quam necesse est probæ;* quod scilicet Sempronia a genuina probitate ad levitatem in saltando deflexisset. Minusculum sacrum dicebant in sacrificii genere illo, quo veteres aras circuibant, revertebantur, & deinde consistebant. Sic Dido, 4. Æneid.

Aut ante ora Deûm pingues spatiatur ad aras.

Decore de fœmina, eaque regina verbo *spaciandi*, ceu verecundiore Poëta usus est, pro saltare, sed qua decuit hujus ordinis fœminam dignitate & verecundia. Ovid. 7. metam.

——Sparsis Medea capillis
Bacchantum ritu flagrantes circuit aras.

Horat. de art. Poët. v. 232.

Ut festis matrona moveri jussa diebus.

Apul. lib. 11.

Per dispositas aras circumiens sacerdos rem divinam procurat.

 In

In Pompa sacra, descripta Heliodoro, lib. 3. Æthiop. Τοσοῦτον δὲ ἦν τῆς ἐμμελείας περὶ τοῖς χόροις, καὶ οὕτω συνεβαίνεν ὁ κρότος τοῦ βήματος πρὸς τὸ μέλος, ἐρυθμίζετο, ὡς τὸν ὀφθαλμὸν τῶν ὁρωμένων ὑπερφρονεῖν ὑπὸ τῆς ἀκοῆς ἀναπείθεσθαι μεταβαινούσαις ἀεὶ ταῖς παρθένοις τοὺς παρόντας, ὥσπερ ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῆς ᾠδῆς ἤχους ἐφελκομένους. *Tantum concinnitatis inerat in choreis, & sic strepitus saltationis ad cantum quadrabat, ut oculi in contemtum eorum quæ cernebantur ab auditu adducerentur: & ii, qui aderant, virgines semper transeuntes, tanquam a sono cantus pertracti, sequerentur.* Theseus, teste Plutarcho in vita ejus, apud Delum rem divinam Apollini faciens, tripudium saltavit cum impuberibus, illud autem saltationis genus *Grus* dicebatur, eratque simulachrum anfractuum Labyrinthi. Saltavit autem circa aram κεράτωνα, quæ ex cornibus omnibus sinistris erat compacta, poëtis decantatissima.

Verum antiqua illa simplicitas defecit paulatim. Primum enim sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu Ludiones ex Hetruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Thusco dabant. Imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere, nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata. Histriones non sicut ante Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant: sed impletas modis satyras, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. *Liv. lib. 7. cap. 2.* Insignis est pompa, quam describit Livius, lib. 27. cap. 2. *Ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ, post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur. Tum septem & viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum si referatur. Virginum ordinem sequebantur decem viri coronati laurea, prætextatique. A porta Jugario vico in forum venere. In foro pompa constitit, & per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Inde vico Tusco, Velabroque per Boarium forum in clivum Publicium, atque ædem Junonis Reginæ perrectum. Ubi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, & simulachra cupressea in ædem illata.*

Salii

p. 414

p. 415

Salii quoque Martis Sacerdotes Ancylia per urbem, canentes carmina, cum tripudiis, solennique saltatu ferebant: unde iis, ut & *Præsuli* nomen. 3. Fast.

Jam dederat Saliis (a saltu nomina dicta)
Armaque, & ad certos verba canenda modos.

Dicti salii ideo quod circa aras saliunt & tripudiant. *Serv. ad* 8. *Æneid. v.* 663. *Item ad v.* 285. Scilicet, ut Sacerdotes Baalis. 1 *Reg.* 18:26. De Ascoliasmo, *cap.* 18. dixi. Romani, cum teste Servio, *ad* 3. *Æneid. v.* 279. nec sacrificiis, nec ludis Matrem Deum placare possent, senex quidam statutis ludis Circensibus saltavit, unde proverbium: *Omina secunda, saltat senex.* Demosthenes, *orat. de corona*, Æschinem ἐπορχούμενον saltitantem, & *Hyes Attes*, *Attes Hyes* clamitantem describit. Socrates, apud Platonem in Euthydemo, de Corybantum circa initiandos mysteriis ait: Ἐκεῖ χορεία τίς ἐστι, καὶ παιδιά. *Chorea ibidem exercetur, & luditur.* Legatur & Platonis liber 6. de legibus. Huc facit illud Græcum Epigramma, de saltatione in honorem Junonis:

Ἔλθετε πρὸς θέμενος γλαυκώπιδος ἀγλαὸν Ἥρης
Λεσβίδες, ἁβρὰ ποδῶν βήματ' ἐρεισάμεναι.
Ἔνθα καλὸν στήσασθε θεᾷ χορόν. ὔμμι δ' ἐπάρξει
Σαπφὼ χρυσείην χερσὶν ἔχουσα λύραν.

Venite ad splendidum cæsiæ Junonis templum
O Puellæ Lesbiæ, molliter incedentes,
Illic Deæ pulchram choream instituite, vobis
Auspicabitur Sappho, auream manu tenens Lyram.

Lucianus dialogo περὶ ὀρχήσεως, saltationem Diis ac Heroibus Homericis gratam fuisse ait: sed & in sacris ejus usum fuisse ostendit: Ὅτι τελετὴν ἀρχαίαν οὐδεμίαν ἐστὶν εὑρεῖν ἄνευ ὀρχήσεως, Ὀρφέως δηλαδὴ, καὶ Μουσαίου, καὶ τῶν τότε ἀρίστων ὀρχηστῶν κατασησαμένων αὐτὰς, ὡς ἔν κάλλιστον, καὶ τοῦτο νομοθετησάντων σὺν ῥυθμῷ, καὶ ὀρχήσει μυεῖσθαι. Ὅτι δ' οὕτως ἔχει, τὰ μὲν ὄργια σιωπᾶν ἄξιον, τῶν ἀμυήτων ἕνεκα. Ἐκεῖνο δὲ πάντες ἀκούουσιν, ὅτι τοὺς ἐξαγορεύοντας τὰ μυστήρια, ἐξορχεῖσθαι λέγουσι οἱ πολλοί. Ἐν Δήλῳ δέ γε οὐδὲ αἱ θυσίαι ἄνευ ὀρχήσεως, ἀλλὰ σὺν ταύτῃ, καὶ μετὰ μουσικῆς ἐγίνοντο. *Apud veteres nullæ unquam celebratæ festivitates, aut ceremoniæ citra saltationem. Quippe quas ab Orpheo & Musæo,*

Musæo, optimis saltatoribus constitutas fuisse satis certe constat, qui & hoc, ut cætera omnia, vel ut honestissimum, legibus sanxerunt initiari cum rhythmo & saltatione. Quod autem hoc ita se habeat, reticenda erant orgia, propter profanos nondum initiatos. Illud autem omnes audiunt, quod illi, qui mysteria enuntiassent, plerique eos desaltasse *dictitarent. In Delo autem nulla sacra peragebantur sine saltatione, sed & cum illa & Musica fiebant.* De saltatione in sacris insulæ Deli, meminit quoque Callimachus hymno in Delum, circa finem.

Καὶ γναμπτὸν ἕδος σκολιῦ λαβυρίνθου
Πότνια σὸν περὶ βωμὸν ἐγειρομένου καθαρισμοῦ
Κύκλιον ὠρχήσαντο χοροῦ δ' ἡγήσατο Θησεύς.

Vid. Meurs. Theseum. cap. 15. Pergit deinde Lucianus: Τί σοὶ τοὺς Ἕλληνας λέγω, ὅπου καὶ Ἰνδοὶ ἕωθεν ἀναστάντες, προσεύχονται τὸν ἥλιον, οὐχ ὥσπερ ἡμεῖς τὴν χεῖρα κύσαντες, ἡγούμεθα ἐντελῆ ἡμῶν εἶναι τὴν εὐχήν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι πρὸς τὴν ἐντολὴν στάντες ὀρχήσει τὸν ἥλιον ἀσπάζονται, σχηματίζοντες ἑαυτοὺς σιωπῇ, καὶ μιμούμενοι τὴν χόρειαν τοῦ θεοῦ. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν Ἰνδῶν καὶ εὐχὴ, καὶ χοροὶ, καὶ θυσία, διὸ καὶ τούτοις ἱλεοῦνται τὸν θεὸν, καὶ ἀρχομένης, καὶ δυομένης ἡμέρας. *Quid vero Græcos dico, cum Indi quoque, postquam mane e strato surrexerint, Solem adorent, non sicut nos manu deosculata, perfectam precationem arbitramur: verum illi ad orientem conversi, saltatione Solem salutant, silentio seipsos conformantes, Dei choream imitari conantur. Hæc Indorum precatio, & chori, & sacrificium. His Deum placare solent, & mane, & vesperi.* Deinde de sacris Dionysiacis ait: ὅλη ὄρχησις ἐκεῖνα πάντα ἦν. Ac tria esse dicit saltationum genera: Κέρδακος καὶ σικινίδος, καὶ ἐμμελείας. Legatur & Cœlius Rhodig. *lib.* 5. *lect. antiq. cap.* 3. & 4. item Scaliger, *Poet. lib.* 1. *cap.* 18. *Athen. dipnos. lib.* 14.

Quid autem in saltatione sacri? Docet id Servius, *ad Eclog.* 5. Volebant scilicet majores nullam esse partem corporis, quæ religionem non sentiret. Nam cantus ad animam, saltatio ad mobilitatem pertinet corporis. Rectissime, pro antiquorum theologia, musica ratio Deorum sacrificiis addita fuit: non solum quia compositos animos sacrificantium, & ad aras Deorum accedentium esse oportere significabant, cum metro compositæ preces a domo ad altaria afferendæ essent: (nec enim animus domesticis

mesticis negotiis implicatus debet ad Deum colendum proficisci, sed omnia negotia pro viribus e memoria obliteranda sunt cum ad aras accedimus) sed etiam quia cum Deos corpora cœlestia esse arbitrarentur, e numeris & harmonicis proportionibus Deos ipsos constare putarent. Sic igitur per hymnorum, & instrumentorum, & saltationum rythmum Deorum naturam imitabantur, & oblectabantur sacrificantes, dies festos agentes, conviviis ac genio indulgentes, Deorumque ipsorum felicitatem aliquo pacto imitantes, pro viribus proxime ad Deorum immortalium naturam accedebant. Nam cum præclarum Dei opus mundum concentu constare crederent, omnia musica Diis grata esse merito existimabant. Atque hæc de totius corporis gestibus.

Membris etiam quibusdam superstitiosam animi reverentiam expresserunt, ubi inprimis consideratur motus membri principalis, capitis scilicet, totius, & quarundam ejus partium.

Totum caput, comamque jactabant, rotabant. Apul. lib. 8. *Denique capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes in circulum.* Lucianus in Asino dixit: τὴν κεφαλὴν κάτωθεν ἐκ τοῦ αὐχένος ἐλίσσειν. Theodoretus lib. 10. de orac. *Festa vero & sacrificia, ceu nefandos & horribiles quosdam dies, in quibus caro cruda comeditur, & distractiones corporum fiunt, cum jejuniis & fatigationibus, & ad sacra ipsa obscœna verba funduntur, aliæque fiunt insania agentium se cum turbatione cervicisque jactatu.* Div. Chrysostomus orat. 1. de regno, ait consuetudinem esse τῶν λεγομένων ἐνθέων ἀνδρῶν, καὶ γυναικῶν ἀσθμαίνειν, καὶ περιδινεῖν τὴν κεφαλὴν, καὶ περιεργότερον δεινὸν ἐμβλέπειν, *virorum & mulierum, quæ dicuntur Deo plena, anhelare, caput jactare, ad torvitatem vultum componere.* Hieron. in epitaph. Paulæ matris: *Cernebat ante sepulchrum sanctorum, ululare homines more luporum, vocibus latrare canum, fremere boum, sibilare serpentum, mugire: alios rotare caput. Et post tergum terram vertice tangere.* Solenne hoc fuit Sacerdotum matris Deûm, qui Galli dicti, non a Gallo Phrygiæ fluvio; sed ab Hebræo גלל quod volvere & rotare est, unde & Gilgal sortitum est nomen, *Jos.* 5: 8. quod opprobrium Ægypti per circumcisionem esset devolutum ab Israele. Fœminæ apud Romanos in luctu solutis erant comis. Virg. 1. Æneid. v. 483. 484.

Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis.

Apud Livium, *lib. 24. cap. 26.* Heraclea, Hieronis filia, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, *resolutis crinibus*, miserabilique alio habitu.

Inter capitis partes gestus oculorum & oris spectantur.

Oculi lachrymis Deos placabant. Apud Athenienses ἐλέους βωμὸς Misericordiæ ara sanguine indelibata. Statius, 12. Theb.

Parca superstitio, non thurea flamma, nec altus
Accipitur sanguis, lachrymis altaria sudant.

Lege Vossium, *de idolol. lib. 8. cap. 14.*

Ore osculabantur: Lucianus περὶ θυσιῶν: ὁ δὲ πένης ἱλάσατο τὸν θεὸν, φιλήσας μόνον τὴν αὐτοῦ δεξιάν. Gestum ipsum expressit Apulejus, lib. 4. metam. *Et admoventes oribus suis dextram, priore digito, in erectum pollicem residente, ut ipsam prorsus Deam Venerem, religiosis adeo rationibus venerabantur.* Hoc est *adorare* item *basia jactare.* Sic intellige loca S. Scripturæ. 1 Reg 19: 18. Job. 31: 27. videantur *Voss. de idolol. lib. 2. cap. 3. Lips. elect. lib. 2. cap. 6. Drus. observat. lib. 1. cap. 20. Saubert. de sacrif. cap. 12. Ouzeel. ad M. Felicem.*

Manibus, quoque religionem ostendebant: ararum ansas tenendo. Æneid. 6. v. 124.

Talibus orabat dictis, arasque tenebat.

Et 2. Æneid. v. 515.

Hic Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ
Condensæ, & divum amplexæ simulachra tenebant.

Ovid. 1. amor. el. 4.

Tange manu mensam, tangunt quo more precantes.

Deos inferos demissis ad terram manibus invocabant. Ut Althea mater Meleagri: Iliad. 1. v. 564.

Πολλὰ δὲ καὶ γαῖαν πολυφόρβην χερσὶν ἀλοία,
Κικλήσκουσ᾽ Ἀΐδην, καὶ ἐπαινὴν Περσεφόνειαν.
Multum autem, & terram multa nutrientem manibus pulsabat,
Invocans Plutonem, & gravem Proserpinam.

Quin & pedibus terram percutiebant. Cicer. 2. Tuscul. quæst.

Clean-

Cleanthem cum pede terram percussisset versum ex Epigonis ferunt dixisse.

Audisne hæc Amphiaraë, sub terram abdite. *Zenonem significabat, a quo* Heracleotem Dionysium *degenerare dolebat.* Lege Nat. Comitis mythologiam, *lib.* 1. *cap.* 11.

Cœlestes autem ad cœlum levatis: 1. Æneid. Æneas supplicat.

Duplices tendens ad sidera palmas,

4. Æneid.

Multa Jovem manibus supplex orasse supinis.

Ex Homero expressum. Iliad. H. v. 130.

Πολλά κεν ἀθανάτοισι φίλας ἀνὰ χεῖρας ἀείραι.

Horat. lib. 3. od. 23.

Cœli supinas si tuleris manus.

Apollon. 1. Argon. αἱ δὲ γυναῖκες

Πολλὰ μάλ' ἀθανάτοισιν ἐς αἰθέρα χεῖρας ἄειρον
Εὐχόμεναι νόστοιο τέλος θυμηδὲς ὀπάσσαι.

Livius, lib. 26. cap. 9. *Matronæ in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixa genibus supinas manus ad cælum ac Deos tendentes.*

Manus autem habebant velatas, vittis & coronis ornatas, ut variis scriptorum locis probat Gallæus, de Sibyllis, *dissert. cap.* 14. *pag.* 267, 268.

Marinos vero Deos invocabant manibus ad mare porrectis. Virg. 5. Æneid. v. 233, 234.

Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset:
Dii quibus imperium pelagi, quorum æquora curro.

Nec minus Genibus Althea apud Homerum loco supra dicto orat. Πρόχνυ καθεζομένη. *In genua considens.* Senec. de vit. beat. cap. 27. *Cum aliqua genibus per viam repens ululat, laurumque linteatus senex, & medio lucernam die præferens conclamat iratum aliquem Deorum.* Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Non ego tellurem genibus perrepere supplex.

Juven. sat. 6.

Totum Regis agrum nuda & tremebunda cruentis
Erepet genibus.

Quin

Quin etiam abominatione verbis factisve indicata, putabant misélli gentiles signum aliquod triste eludi, & ostensum periculum evitari posse. Plin. lib. 28. cap. 2. *In Augurum disciplina constat, neque ulla auspicia pertinere ad eos, qui quamque rem ingredientes, observare se ea negaverint: quo munere divinæ indulgentiæ majus nullum est.* Hinc dicterium: εἰς κεφαλὴν σοι. *In caput tuum*, sc. omen hoc redeat. 2. Æneid. *Quod Dii prius omen in ipsum Convertant.* Senec. consol. ad Marciam. *Quis non si admoneatur, ut de suis cogitet, tanquam dirum omen respuat, & in capita inimicorum, aut ipsius intempestivi monitoris abire illa jubeat?* vide Proverbium: *Hostibus eveniat*, a Junio & Brassicano explicatum: & *Brisson. form. pag.* 92, 93.

Reipsa etiam & factis insectantes detestabantur id, quod sinistrum aliquid portendebat. Si enim vel avis inebra, vel aliud infaustum animal occurrisset, periculo se defunctos arbitrabantur, si id lapidibus petiissent ac feriissent. August. lib. 2. de doctr. Christ. cap. 20. *Si junctim ambulantibus amicis lapis, aut canis, aut puer medius intervenerit; atque illud quòd lapidem calcant, tanquam diremtorem amicitiæ, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantibus intercurrerit. Sed bellum est, quod aliquando pueri vindicantur a canibus: nam plerumque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem, qui medius intervenit, ferire audeant, non impune: namque a vano remedio, cito interdum ille percussorem suum ad verum medicum mittit.* Planissime Div. Chrysost. orat. 34. Ἀνὴρ Φρὺξ ἐπὶ κτήνους ἐβάδιζεν, ὡς δ᾽ ἐθεάσατό τινα κορώνην, οἰωνισάμενος (οἱ γὰρ Φρύγες τὰ τοιαῦτα δεινοὶ) λίθῳ βάλλει, καὶ πῶς τυγχάνει αὐτῆς. Πάνυ ἥσθη, νομίσας εἰς ἐκείνην τετρέφθαι τὸ χαλεπόν. *Homo Phryx jumento vehebatur: qui cornice aspecta, ominis loco rem ducens (nam Phryges talium observatione excellunt) lapide cornicem petit. Accidit, ut, quam petebat, feriret: ille gaudere supra modum, quod crederet in ipsam malum esse versum.* Hinc mos ille veterum notatus Apulejo, lib. 3. metam. *Quid? quod & istas nocturnas aves, cum penetraverint Larem quempiam, sollicite prehensas foribus videmus adfigi; ut quod infaustis volatibus familiæ minantur exitium, suis luant cruciatibus.* Inter superstitiosi characteres

hoc

hoc refert Theophrastus, cap. 17. *Si viam felis eo ingrediente transcurrerit, non ante progredietur, quam alius prior transierit, aut ipse tres lapides trans viam miserit. Quasi in felis caput malum rejiciens.*

Visorum nocturnorum, mali aliquid portendentium efficaciam impediebant respuendo, & procul a se amoliendo. Exemplum est apud Tacit. annal. 1. c. 65. in istis de Cæcina: *Ducem terruit dira quies. Nam Quintilium Varum sanguine oblitum, & paludibus emersum cernere & audire visus est velut vocantem, non tamen obsecutus, & manum intendentis repulisse.* Postremis illis verbis causa redditur, quare hoc rerum exitu caruerit.

Huc facit & desputatio. Euripid. Hecub. circa fin.

Ἀπέπτυσ'. αὐτῷ ταῦτα σοὶ δίδωμ' ἔχειν.

Respue. tibi hac tribuo habere.

Vide supra cap. 22. Hoc adde ex Scholiaste Theocriti, qui refert etiam sua ætate eum morem fuisse muliereulis, ut invidiam abominantes in sinum expuant: adducto & versu Callimachi:

Δαίμων, τί κόλποισι ἐπιπτύουσι γυναῖκες;

O fortuna, sinum mulier cur conspuit omnis?

Apud Judæos nomen Dei ad sputi ejaculationem non memoratur. *Cocc. sanh. p.* 89. *Outram. de sacrif. lib.* 1. *cap.* 3. §. 7.

Lindii autem, Herculi sacrificantes, conviciis, maledictis ac execrationibus utebantur; & hæc sacra pro violatis habebant, si quando inter solennes ritus, vel imprudenti alicui excideret bonum verbum. Rationem vide apud Lactant. *divin. instit. lib.* 1. *cap.* 21.

CAPUT. XXXIV.

Vestes sacræ candidæ, lineæ, purpureæ. Quid linus? vestis nigra in magicis. Caput velatum. Crines effusi. Caput rasum. ungues resecti. Vincula ligata: soluta. Vincula, i. calcei. Nudipedalia. Nudipedes hæretici. Pythagoræ & Lacedemoniorum institutum. Vestis recincta. sine annulo. Fuga Hederæ. Aurum ante templum depositum. An de templo Hierosolymitano? Palla succincta. Cinctus Gabinus. Luperci nudi. in sacris Veneris sexus vestibus mentitus. Lex vestiaria, Deut. 22. Πηλώσεις.

Actiones, quas Opere ipso exequebantur, partim antecedebant, partim consequebantur. Antecedentes quidem paucissimæ, præsertim circa vestitum, cujus considerabatur color, induendi ratio, ac tandem ipsa forma. Color placuit inprimis candidus: Ovid. 3. Trist. eleg. 13.

Scilicet expectas solitum tibi moris honorem,
Pendeat ex humeris vestis ut alba meis.

Tibull. lib. 2. eleg. 1.

Casta placent superis, pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Talis ornatus epheborum festo die Jovis Cassii. Julian. Misopog. Ἀνέπλαττον παρ' ἐμαυτῷ πομπήν, ὥσπερ ὀνειρώττων ὁρῶν ἱερεῖα, καὶ σπονδάς, καὶ χορούς, καὶ θυμιάματα, καὶ τοὺς ἐφήβους ἐκεῖ περὶ τὸ τέμενος θεοπρεπέστατα μὲν τὰς ψυχὰς κατεσκευασμένους, λευκῇ δὲ ἐσθῆτι, καὶ μεγαλοπρεπεῖ κοσμουμένους. *Deinde jam tacitus apud me magnificam aliquam pompam fingebam, & quasi somnians, victimas, libationes, choreas in Deum, thura, pueros in templo, tum animis dignissime Deo compositos, tum veste candida elegantique illustres.* In sacra Isidis pompa apud Apulejum lib. 11. metam. *Influunt turbæ sacris*

cris divinis initiatæ, viri fœminæque omnis dignitatis, & omnis ætatis, linteæ vestis candore puro luminosi. ,, In sacris enim non
,, laneis usi sunt, sed lineis (Vossius, de idolol. lib. 9. cap. 12.)
,, Unde Herodotus lib. 2. qui Euterpe dicitur: Εἵματα δὲ λίνεα
,, φορέουσι αἰεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα. *Linea ferunt*
,, *vestimenta, semper recens abluta, huic rei maxime vacantes.*
,, Hinc Ovid. 1. metam. Sacerdotes Isidis *turbam linigeram* vo-
,, cat. Juven. sat. 6. *linigerum gregem.* Est & in secundo cata-
,, lectorum, quos primus Scaliger publicavit:

,, *Carbaseo post hunc artus indutus amictu*
,, *Memphidos antiquæ sacra, Deamque colit.*

,, Atque hinc Deliam suam sic inter Isiacas considere optat Ti-
,, bullus, lib. 1. eleg. 3. quæ ad Messallam:

,, *Et mea votivas persolvens Delia noctes,*
,, *Ante sacras lino tecta fores sedeat:*
,, *Bisque die resoluta comas tibi dicere laudes*
,, *Insignis turba debeat in Pharia.*

,, Cur tanto Isiacis in honore fuerit linum exponit Apulejus,
,, apol. 1. *Purissimum est rebus divinis velamentum: quippe lana,*
,, *segnissimi corporis excrementum pecori detracta, jam inde Orphei*
,, *& Pythagoræ scitis* (idem apud Herodotum legas lib. 2.) *profa-*
,, *nus vestitus est. Sed enim mundissima lini seges, non modo in-*
,, *dutui & amictui sanctis Ægyptiorum Sacerdotibus: sed opertui*
,, *quoque inde rebus sacris usurpatur.* Laneæ vestes e pilis fiunt,
,, & pediculos generant. Linum contra mundum est, quia e
,, terra nascitur immortali, & vestem exhibet, tum puram,
,, tum tenuem & minime gravantem. Ita Plutarchus, lib. de
,, Iside & Osiride. Ac verius omnino, quam cum ibidem le-
,, gas, φορεῖν τὰ λῖνα διὰ τὴν χρόαν, ἣν τὸ λῖνον ἀνθοῦν ἀνίησι, τῇ περιε-
,, χούσῃ τὸν κόσμον αἰθερίῳ χαροπότητι προσεοικυῖαν. *Ferre vestimenta li-*
,, *nea propter colorem, quem linum florens emittit, cæruleo colori,*
,, *mundum æthereum circumdanti similem.* Sane similiter, cur li-
,, neum Sacerdotis Judaici vestimentum fuerit, hoc ipsum quod
,, e terra nascentia sint pura, rationem esse censet B. Hieron.
,, in cap. 8. Exod. & epist. ad Fabiol. quæ est de veste Sacer-
,, dotali. Hæc ex Vossio, *adi Spencer. de legg. Hebr. l. 3. dissert. 1. c. 5.*

Athe-

Athenis Prytanes sacra faciebant λευχειμονοῦντες καὶ ἐστεφανωμένοι, *albis induti & coronati*, eodemque habitu curiam ingrediebantur, an litassent renuntiaturi. ut ex Plutarcho & Theophrasto docet Casaubonus contra Baronium, *exercit.* 16. *num.* 70. Servius, *ad* 10. *Æneid. v.* 539. Ubi vulgo legitur *insignibus armis*, monet Probum legisse *insignibus albis*, ut albas vestes accipiamus, quæ Sacerdotibus, qualis Æmonides, congruæ sunt. De Sacerdotibus Gallorum, Plinius, *lib.* 6. *cap.* 44. in fine. adde Braunium, de vest. Sacerd. Hebræor. *lib.* 1. *cap.* 11. August. serm. de temp. 217. *Lana carnale aliquid, Linum vero spirituale significat. Quia in ordine vestimentorum interiora sunt linea vestimenta, Lanea vero exteriora. Lana etiam de commixtione animalium nascitur: Linum vero sine carnis voluptate de terra procreatur, ideo castitatis imaginem perferre videtur.*

In primitiva Christianorum Ecclesia, recens baptizati candidis utebantur. Lactantius, vel potius Fortunatus Pictaviensis Episcopus:

Candidus egreditur nitidis exercitus undis,
Atque vetus vitium purgat in amne novo.

Unde & *Dominica in albis*, quæ Pascha sequitur, & *Quasimodo geniti* dicitur, propter initium sectionis 1 *Pet.* 2: 2. Christianismo initiatis prælegi solitæ.

Servius, ad Virg. 12. Æneid v. 169. *puraque in veste Sacerdos*, utriusque coloris, & candidi, & purpurei rationem edisserit: *Impolluta & pura dicitur vestis, qua festis diebus uti sueverant sacra celebraturi. Ut neque funesta sit, neque fulgorata, neque maculam habet Θ K* (notat Θεὸς καταχθόνιος) *homine mortuo. Est autem linea & purpurea. Purpura maris vicem ad piandum præbet, linum vero fluminis, quia cum vere primum in Oriente flumen inundasset, sponte sua linum natum esse Plinius Secundus dicit. Ideo Magistratus & sacrificaturi togam prætextam habent, & manus ablutas detergere mantilibus curant. Quod & ipse de Aristeo ait*, 4. *Georg.* Oceano libemus, *Et* manibus liquidos dant ordine fontes Germanæ, tonsisque ferunt mantilia villis. *Ecce mentionem de lino, rursum purpura:* Purpureo velare comas adopertus amictu. vid. Braunium *de vest. sacerd. Hebr. lib.* 1. *cap.* 14.

Item,

Item ; velati lino. *Ergo pura lintea vel purpurea bene potest intelligi.* Quod vero ultimo loco hic a Servio allegatur ex eodem libro 12. Æneid. *Velati lino* : Idem Servius monet Caprum & Iginum confirmasse hoc loco lectionem esse corruptam , & Virgilium ita reliquisse : *Velati limo.* Limus autem est vestis , qua ab umbilico usque ad pedes prope tegebantur , hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam , id est , flexuosam , unde & nomen accepit ; nam limum obliquum dicimus. Unde & Terentius limis dicit , id est , obliquis. Hactenus Servius. Sacerdos matrem Deûm loturus purpuratus , 4. Fast.

Illic purpurea canus cum veste Sacerdos.

Festus : *Pura vestimenta Sacerdotes ad sacrificium habebant , id est , non obsita , non fulgurita , non funesta , non maculam habentia.* Sacra quædam pure a linteatis fieri debent. *Serv. ad 8. Æn.* 34

De Sacerdotibus in templo Herculis , apud Gaditanos , sic canit Silius Italicus lib. 3.

——— *Nec discolor ulli*
Ante aras cultus , velantur corpora lino ,
Et Pelusiaco perfulget stamine vertex.

In sacris vero inferorum nigra veste utebantur. Horatius Canidiam *nigra palla* succinctam vidit. l. 1. Sat. 8. Apollon. 3. Argon.

Δὴ τότε μέσσην νύκτα διχαμμοιρηδὰ φυλάξας ,
Ἀκαμάτοιο ῥοῇσι λοεσσάμενος ποταμοῖο ,
Οἶος , ἄνευθ᾽ ἄλλων ἐνὶ φάρεσι κυανέοισι.
Βόθρον ὀρύξασθαι περιηγέα.
Tunc mediam noctem æquatam observans.
Magni fluentis lotus fluvii ,
Solus ab aliis in vestimentis atris.
Foveam effode orbicularem.

Sequitur ratio has vestes induendi. Capite in sacris plerumque erant tecto , exceptis quæ Saturno , Herculi , Honori , Opi fiebant. Saturno , ut veritatis , quæ nuda est , cultori. Herculi , vel quia ipsius Dei , qui in æde operto est capite , habitum imitari non liceat : vel quia significare voluerunt , aram maximam Herculis , & vetustissimas illius ceremonias jam fuisse

ante adventum Æneæ in Italiam, qui ritum velandi capitis invenerit primus. Honori & Opi ex veteri instituto. *vid. Plutarch. quæst. Rom.* 10, 11, 13. *Macrob. lib.* 1. *cap.* 10. *& lib.* 3. *cap.* 6. *Alex. ab Alex. lib.* 2. *cap.* 22. *Cæl. Rhodig. lect. antiq. lib.* 20. *c.* 12. *Schegk. præmeß. epist.* 10. *Braun. de vest. Sacerd. Hebr. lib.* 2. *c.* 4. §. 23, 24, 25.

Cur autem caput in sacris velandum? Rationem reddit Helenus, 3. Æneid.

Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignes, in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, & omina turbet.

Crines non ligati erant, sed effusi. Sic apud Poetas. 4. Æneid. *Crines effusa Sacerdos.* Medea apud Ovid. 7. Metam. *Nudo humeris infusa capillis.* Lucan. lib. 1.

Hæ lachrymis sparsere Deos, hæ pectora duro
Afflixere solo, lacerasque in limine sacro
Attonitæ fudere comas.

Idem lib. 6. *Vultusque operitur crine soluto.* Senec. Trag. Med. v. 750. *Tibi more gentis vinculo solvam comas.* Item apud Historicos, aliosque. Livius, lib. 3. cap. 7. *Stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium exposcunt.* Idem, lib. 26. cap. 9. *Undique Matronæ in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes.* Polybius: Αἱ δὲ γυναῖκες περιπορευόμεναι τοὺς ναοὺς, ἱκέτευον τοὺς θεοὺς πλύνουσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη. Τοῦτο γὰρ ἔθος αὐταῖς ἐστὶ ποιεῖν, ὅταν τις ὁλόσχερος τὴν πατρίδα καταλαμβάνῃ κίνδυνος. Mamert. paneg. ad Maximian. *Matres Italæ pensa manibus abjecerunt, parvos liberos abreptos ad templa traxerunt, ibi ædes sacras passo capillo suo quæque verrebat.* Apulejus, lib. 5. metam. *Tunc Psyche uberi fletu rigans Deæ vestigia, humumque verrens crinibus suis.* Hoc præcepisse videtur Numa Pompilius lege illa, quæ est apud Festum in *Pellices*: *Pellex aram Junonis ne tangito. Si tanget Junoni crinibus demissis agnum fœminam cædito.* Quam tamen legem Fruterius, epist. ad Muretum, in contrarium sensúm explicat, dum hic crines legit non *demissos*, sed *demessos*: conjecturæ ejus hæc est ratio; quod hac lege non levis quædam pœna pellicibus imponatur.

natur. Præterea, quod Numa, ut vir ſapientiſſimus, & πολιτικώτατος, ſanctiſſima conjugii fœdera temere violari omnino noluerit: quin imo graviter admodum in hujus modi nuptiarum corruptelas animadverterit, juſſeritque eas Junoni, quæ & ipſa pellex eſt, agnum fœminam crinibus demeſſis immolare. Crinibus vero demeſſis, ut quod in fœminis honorificum eſt maxime, iis auferret, cum alioqui in ſacris comtiſſimæ matronæ, & cultu fuerint lætiſſimo: ut Tibullus puellam ſuam Junoni ſacrificaturam inducit, & Deæ commendat, ſic ſcribens:

Natalis Juno, ſanctos cape thuris acervos,
Quos tibi dat tenera docta puella manu.
Tota tibi eſt hodie, tibi ſe lætiſſima comſit,
Staret ut ante tuos conſpicienda focos.

Quo in loco non *Tota*, ſed *Lota* legi malit Fruterius. Crines autem demeſſos, ſive calvitium etiam ad religionem pertinuiſſe patet ex illis quæ ſcribit Voſſius, *de idolol. lib. 9. cap. 2.* „ de
„ Sacerdotibus Iſidos, qui calvi erant, unde de iis Juven. ſat. 6.
„ *Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.*
„ Martial. lib. 12. ep. 29.
„ *Linigeri fugiunt calvi, ſiſtrataque turba.*
„ Calvi autem erant non natura, ſed arte. Quippe depilaban-
„ tur, quod Græcis πιττοῦσθαι, quia fieret hoc pice, ſive reſina:
„ quomodo & Venerei nepotuli ſe depilabant. Hinc Juven. ſat. 8.
„ ——— *Quid reſinata juventus*
„ *Cruraque totius facient tibi lævia gentis?*
„ Et meretrices: unde Martialis, lib. 12. epigr. 31.
„ *Nec plena turpis matris olla reſina,*
„ *Summœniana qua pilantur uxores.*
„ Ubi *pilari* eſt *depilari*: quomodo & (quod Scaligero jam diu
„ oſtenſum) Iſiacos *pilatos* dicit Martialis. Cur vero depilaren-
„ tur Iſiaci, rationem alii ab hiſtoria petunt: alii a morum
„ exemplo. Prior iſtiuſmodi eſt, quod Iſis regina cum Copti
„ urbe, tum Ægypti principe, mortem mariti ſui Oſiridos
„ intellexiſſet, ut luctum faceret teſtatiorem, ſeſe totonderit.
„ Imo & ipſam Coptum inde dictam ajunt Græculi; videlicet
„ ἀπὸ τοῦ κόπτειν, quaſi veriſimile ſit, Græcum eſſe nomen anti-

„ quissimæ civitati, a qua & tota Ægyptus, Græcis Αἴγυπτος „ quasi αἶα Κόπ]ε terra Copti dicta sit. Ἠθικὴ vero ratio est talis: „ Ajunt Sacerdotes Isidos caput radere, quia mortalium nullos, „ æque ac Sacerdotes deceat tum mundities animi, cujus sym-„ bolum est illa corporis: tum nullis gravari curis sordidis, „ quales per capillos signantur. Præterquam enim, quod ca-„ pilli oblongi caput gravant, pili in universum, tum homi-„ num, tum mutorum animantium nascuntur ex alimenti ex-„ cremento: quæ iccirco, ut immunditiem, aversari jube-„ bantur: non quasi hic sistere oporteret, sed quia hoc sym-„ bolo monerentur castimoniæ, utque pura Deum mente co-„ lerent. Atque hanc rationem adducit etiam Plutarchus, li-„ bro de Iside & Osiride. Ac simile esse ait, quod Hesiodus „ jubet rem divinam facturos venire *unguibus* prius *resectis*: quo „ sic mundi ad sacra accedant. *Hactenus Vossius.*

A capite ad pedes devolvor. Dido quidem, 4. *Æneid.* inducitur *unum exuta pedem vinclis*, quoniam hoc agebat, ut ipsa amore solveretur, implicaretur autem Æneas, quo casu nihil non præligabant, ut Ecl. 8.

Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores,
Necte, Amarylli, modo, & Veneris, dic, vincula necto.

Alias autem pedes vinculis soluti erant. Val. Flacc. 3. Argon.

Delius hic longe candenti veste Sacerdos
Occurrit, ramoque vocat: jamque ipse recenti
Stat tumulo, placida transmittens agmina lauro.
Ducit & ad fluvios, & vincula solvere monstrat
Prima pedum.

Vincula vero calcei sunt. Ovid.

Arida de vinclis crura resolve tuis.

Æneid. 8. *Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.*

Vincula Tyrrhena sunt calcei Tyrrheni, explicante Servio; qui antiquitus Senatorum erant; & *mullei* vocabantur. *vid. Voss. de idolol. lib. 4 c. 5.*

Nudis ergo pedibus Deos etiam placari posse credebant: ideoque cum stupebat cœlum, & arebat annus *Nudipedalia* denuntiabantur, ait Tertullianus, *de jejunio, c.* 16. *& apolog. c.* 40. Matronæ ædem Vestæ nudis pedibus adibant. 6. Fast.

6. Fast. *Hunc pede matronam nudo descendere vidi.*
Bello Gallico, Virgines ex sacerdotio Vestæ, *nudo pede* fugientia sacra comitabantur. *Flor. lib. 1. cap. 13.* de superstitiosa lustratrice, Juven. sat. 6.

Totum Regis agrum nuda *ac tremebunda* cruentis
Erepet genibus.

In antiqua ecclesia *Nudipedes* Hæretici, abusi præcepto Mosi, *Exod.* 3: 5. & Josuæ, *Jos.* 5: 15. dato, ac exemplo Jesaiæ, qui, *cap.* 20. jussu Dei discalceatus incessit, nudis semper pedibus ambulabant. Imo hunc morem usitatissimum fuisse Christianis scribit Baronius, *ad A. C. 57. num. 96. August. de hæres. cap. 68.*

Sed ad gentiles redeo: Quia calcei ex mortuorum animalium pellibus consuuntur, superstitiosis immundi videbantur, præsertim si ex pecudibus sua sponte mortuis fierent, ut Servius ac Festus testantur.

Inter Pythagoræ symbola hoc fertur: Ἀνυπόδητος θύε, καὶ προσκύνει, *sine calceis sacrificato, & adorato.* Hoc ab Hebræis, quorum sacris, ut quibusdam placet, initiatus fuit, hausit; illi autem a Mosis & Josuæ exemplo, ex quo sanctuarium calceatis ingredi non licuisse colligunt. Juven. sat. 6.

Observant ubi festa mero pede sabbatha Reges.

Hæc eo pertinebant, ut quisque Deum reverentur coleret. Berenicen reginam, ut Deo vota solveret, pro salute, Hierosolymas venisse, & pro more patrio, hostiis cæsis, capillisque derasis, *nudipedem* ante tribunal Flori stetisse, Josephus autor est, *lib. 2. de bell. Jud. cap. 15.* Tullo Hostilio Romæ regnante, apud Lacedæmonios sacra Nudipedalia primum acta notavit Eusebius in Chronico. Adi Braunium, *de vest. sacerd. Hebr. lib. 1. cap. 3 §. 11, 12.* Huetium, *demonstr. Euang. pag.* 268, 269. Bynæum, *de calceis Hebr. lib. 2. cap. 2. & seqq.* Gyraldum, *var. critic. dialog.* 10. item Ez. Spanhemium, ad Callimachi hymnum in Cererem. v. 125.

Hic autem decori erant observantissimi, ne quid oculis non conspiciendum pateret: Sicut enim Deus præceperat, *Exod.* 20: 26. *Neque adscendito per gradus ad altare meum: ut detegantur pudenda tua ad illud.* Sic illud æmulati idololatræ. Flami-

nicam enim scalas, plus tribus gradibus, nisi Græcas adscendere non licebat, ne ulla pars pedum ejus crurumve conspiceretur, eoque nec pluribus gradibus, sed tribus, ut adscensu duplicis nisus non paterentur extolli vestem, aut nudari crura, nam ideo & Græcæ scalæ dicuntur: quia ita fabricantur, ut omni ex parte compagine tabularum clausæ sint, ne adspectum ad corporis aliquam partem admittant. Ideoque Didonem piaculum admisisse ait Servius, ad 4. Æneid. v. 646.

Interiora domus irrumpit limina, & altos
Conscendit furibunda rogos.

Neque enim altum potest esse, quod tribus tantum gradibus conscenditur.

Nunc reliqui corporis indumenta contemplemur. In sacris nihil præligatum esse solere, notavit Servius, *ad Æneid. v.* 518. ubi Dido sacra factura, *in veste recincta* producitur. Tibull. lib. 1. eleg. 5.

Ipse ego velatus filo, tunicisque solutis,
Vota novem Veneri nocte silente dedi.

Sic Themidis oraculum Pyrrhæ & Deucalioni cecinit. 1. metam.

Et velate caput, cinctasque resolvite vestes.

Medea, 7. Metam.

Egreditur tectis, vestes induta recinctas,
Nuda pedem, nudos humeris infusa capillos.

In templo Herculis Gaditano, apud Silium, lib. 3.

Discinctis mos thura dare, atque e lege parentum
Sacrificam lato vestem distinguere clavo,
Pes nudus, tonsaque coma, castumque cubile.

Hac de causa *hederam* Flamini Diali neque tangere, neque nominare fas est: pro eo, quod edera vincit ad quodcunque se applicat. Sed ne annulum quidem ei gerere licebat solidum, aut aliquem in se habere nodum; *Paulus ex Festo. Agell. lib.* 10. *cap.* 15. Atque hinc fortasse natum proverbium: Μὴ φορεῖν στενὸν δακτύλιον. i. e. Arctum annulum ne gestato. *Ovid.* 4. Fast.

Usus abest Veneris, nec fas animalia mensis
Ponere, Nec digitis annulus ullus inest.

Nisi annulos ad corporis ornatum referre malis. Plutarchus in præ-

præceptis Politicis scribit, templa quædam olim fuisse, quæ ingredi nefas fuerit nisi auro ante fores posito. Unde aliqui colligunt, antiquitatem, cujus judicium incorruptissimum fuit, delubra damnavisse quæ donariis magnificis, & multo auro radiarent. Aliud autem voluisse Plutarchum verosimile est, nam e vestigio addit, etiam ferrum eos deposuisse, ædem qui intrare vellent. Utriusque causa in promtu est, nam & sine auro nummisque aut ornatu operosiore adstare debuerunt, qui Diis supplices in loco augustissimo erant: & rursum magis sibi opem omnem in Numine esse positam intellexere, qui ferro armisque se nudaverant. An vero Plutarchus de templo Hierosolymitano cogitavit? Sic opinatur P. Cunæus, *lib. 2. de Rep. Hebr. cap.* 12. quoniam hæc a Thalmudicis tradita sunt: *Nemo in montem templi veniat cum baculo, aut calceamentis pedum, sed neque cum mantica, aut pecuniis linteo involutis.* Confer ea quæ ex Maimonide notavit Outramus *de sacrif. lib.* 1 *cap.* 3. §. 7. Servator noster, *Marc.* 11. cum reducere priscum ac fugitivum morem vult, edicit: ἵνα μή τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ. i.e. Ne quis per templum eat, vasis ullis, instrumentisve, aut impedimentis onustus. Ita enim id, quod σκεῦος dicit, accipit Cunæus, ut ad loculos etiam & ascoperas, adque ad ea omnia pertineat, quæ oneri exuberant: Putatque Messiam, cum propter excellentem seculi perversitatem, vetus hoc institutum exolevisset, nummularios, atque eos, qui intenti distrahendis mercibus erant, procul a sacro limine abegisse.

Vestium solutioni contradicere videtur Horatius, qui *lib.* 1. *sat.* 8. Canidiam nigra palla succinctam vidit. Nisi hoc de palla tantum intelligas, quæ quod longior esset, succingi, id est, attolli debuit, ne gressum impediret, ut nihilominus cinctura deflueret, quod vel fibula fieri potuit. Sic, teste Festo, infibulati sacrificabant Flamines, idque propter usum æris antiquissimum, æreis fibulis. Apud Heliodorum, *lib.* 2. *Æthiop.* in pompa sacra Virgines Thessalæ καλλίζωνοί τε καὶ βαθύζωνοι, καὶ τὴν κόμην ἀνετοὶ, *pulchra & profunda cinctura, & capillis solutis.* Et paulo ante initiatis τὸ ζῶσμα ἑκάστῳ χιτῶνα λευκὸν εἰς ἀγκύλην ἀνέστελλε. *Cinctura cuique vestem albam in nodum colligebat.*

Imo

Imo cinctu Gabino insignes erant lustrationibus operantes. Decius Consul, cum pro legionibus Romanis se devovisset, ipse *incinctus cinctu Gabino*, armatus in equum insiluit. *Livius lib.* 8. Lucanus *lib.* 1. in descriptione sacri amburbialis:

Turba minor ritu sequitur succincta Gabino.

Hic cingendi mos ortus Gabiis Campaniæ civitate, ubi cum sacris operarentur cives, subito bello nuntiato, ab aris eo profecti, togis cincti victoriam obtinuerunt. Fiebat toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingeret. Vide de ea latius disserentem Ferrarium de re vestiaria.

Virgini Vestali sacrificanti lacinia togæ in humerum erat rejecta. *Festus in Armata.* De Sacerdotum porro vestitu agit Saubertus, *de sacrif. cap.* 9. 10. 11.

In Parvis Cereris mysteriis hic mos obtinuit, ut quam quis, dum initiaretur, vestem forte gestasset, eam ne unquam exueret, donec victa tempore fieret omnino ingestabilis. Hinc datus adagio locus: *Vestimenta initiatorum* de iis, quæ attrita prorsus sunt, nullaque temporum vicissitudine variantur. *vide C. Rhodig. lect. antiq. lib.* 16. *cap.* 9. Hæc vestimenta etiam templis fuere dicata, quod Melanthius, libro de Mysteriis testatur: Παλαιόν ἐστι τῶν θεαῖς ἀνιερῶν, καὶ τὰς στόλας τοῖς μύσταις, ἐν αἷς τύχοιεν μυηθέντες. Imo ex stolis ejusmodi initiatorum, quidam puerulorum fascias magna religionis opinione conficiebant. *C. Rhodig. ibid.* Luperci nudi discurrebant. Ovid. 2. Fast.

Ipse Deus nudus, nudos jubet ire ministros,
Nec satis ad cursus commoda vestis erat.

Pellibus tamen caprinis cincti, quo habitu, ipsum Dei simulachrum, cætera nudum, amictum fuit. *Justin. lib.* 43. Ovid. 5. Fast.

Semicaper coleris cinctutis, Faune, Lupercis,
Cum lustrant celebres vellera secta vias.

Æschines Demosthenis antagonista ipse hinnuli pelle indutus initiandos simili pelle succinxit, ut supra, *cap.* 23. diximus. Senec. Oedipo. *Mænas Nebride sacra præcincta latus.* Antigone apud Euripidem, *Phœniss. fin.*

Καδμείαν ἃ ἡ νεβρίδα Στολιδωσαμένα, ποτ' ἐγὼ

Σεμέ-

Σεμέλας θίασον ἱερὸν ὄρεσιν ἀνεχόρευσα.
Heu Cadmeis hinnulorum pellibus
Induta ego aliquando
In montibus Semeles ſaltavi ſacrum tripudium.

Bacchus apud eundem in Bacchis,

Ἀνωλόλυξα, νεβρίδ' ἐξάψας χρόος,
Ululavi hinnuli pellem induens corpori.

& chorus ibid.

Στικτῶν τ' ἐνδυτὰν νεβρίδων
Στέφετε λευκοτρίχων πλοκάμων μαλλοῖς.
Et maculoſorum veſtem hinnulorum
Circumdate candidorum capillorum Velleribus.

Et alibi in eadem tragœdia. Ovid. 6. Metam. v. 567.

—— *Lateri cervina ſiniſtro*
Vellera dependent. ——

Adde quæ notavit Voſſius in Etymologico, voce *Nebris*. Hinc & *Nebriſſa*, oppidum Andaluſiæ, ut vult Joh. Mariana, nomen ſortitum eſt; ſcilicet a Baccho, 150. annis, ante bellum Trojanum, conditum.

Supereſt veſtium forma, in qua cum ſuperſtitione luxuria certavit. Apulejus, *lib.* 11. *Metam.* dum ſacris Iſidis initiatur, ornatum ſuum ſic deſcribit: *Mane factum eſt, & perfectis ſolennibus, proceſſi duodecim ſacratus ſtolis, habitu quidem religioſo ſatis, ſed effari de eo nullo vinculo prohibeor: quippe quod tunc temporis videre præſentes plurimi. Namque in ipſo ædis ſacræ meditullio, ante Deæ ſimulachrum conſtitutum tribunal ligneum, juſſus ſuperſtiti, byſſina quidem, ſed floride depicta veſte conſpicuus. Et humeris dependebat, pone tergum, talorum tenus, pretioſa chlamyda, quaqua tamen viſeres, colore vario circumnotatis inſignibat animalibus. Hinc dracones Indici, inde gryphes Hyperborei; quos in ſpeciem pinnatæ alitis generat mundus alter. hanc Olympiacam ſtolam ſacrati nuncupant. Ac manu dextra gerebam flammis adultam facem, & caput decora corona cinxerat, palma candidæ foliis in modum radiorum proſiſtentibus.*

In ſacris Veneris quo molliores haberentur, ſexum quoque mentiti ſunt. Julius Firmicus, *cap.* 4. Aſſyrios Venerem coluiſſe

scribit: *cui aliter servire Sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effœminent vultum, cutem poliant, & virilem sexum ornatu muliebri dedecorent.* Et paulo post: *Quod hoc monstrum est, quodve prodigium? negant se viros esse, & non sunt, Mulieres se volunt credi, sed aliud qualiscunque qualitas corporis confitetur.* Philochorus, apud Macrobium, *lib.* 3. *cap.* 8. Lunæ sacrificium ait facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, quod eadem & mas æstimatur & fœmina: ideoque Carrenonum Sacerdotes pro Luna *Lunum* dixere. *vide Voss. de idolol. lib.* 2. *cap.* 5. Et Deum ἀνδρόγυνον somniavit Orpheus. *Lactant. lib.* 4. *cap.* 8, 9. Qua de re multis egit idem Vossius, *lib.* 7. *de idolol. cap.* 6. Apud Argivos festum fuit ὑβριστικὸν, in quo mulieres insolentius in maritos agebant, virilibus indutæ vestimentis, in memoriam Patriæ ab hostibus sua fortitudine vindicatæ. *Plutarch. de virtutibus mulier. Pausan. in Corinth.* Apud Coos Sacerdos muliebri veste amictus, & mitra caput ornatus Herculi sacrum facit: sicut in Attide viri ornatu muliebri, mulieres virili Veneri rem divinam faciunt. *Alex. ab Alex. lib.* 1. *cap.* 14.

Contra hunc idololatricum morem, Deum legem vestiariam, *Deut.* 22: 5. promulgasse, quorundam opinio fuit. Josephus ad disciplinæ militaris præcepta retulit, paulo liberius hunc in modum interpretatus: *lib.* 4. *cap.* 8. *Antiq.* Φυλάσσετε μάλιστα ἐν ταῖς μάχαις, ὥστε μήτε γυναῖκα ἀνδρικῇ σκευῇ χρῆσθαι, μήτε ἄνδρα στολῇ γυναικείῳ. Sed male: habet enim divina ista Lex non tam in militia locum, quam domi & in pace, atque in omni reliqua vita. Nolebat enim sexus utriusque apparatum cultumque perverti aut confundi Deus, propterea quod maxime contrarium id honestati erat, ad quam ille nos fecit formavitque: Nec aliter censet Maimonides, qui *lib. de idololatria*, *cap.* 12. §. 8. per interpretem Dion. Vossium, sic ait: *Mulier ne se ornet virili ornatu; ut imponendo capiti cidarim, aut galeam vel induendo loricam. Nec capillos virorum more præcidat. Similiter vir ne muliebri se decoret ornatu; ut indutu vestis versicoloris, vel monili aureo; iis imprimis locis, ubi sole mulieres sic ornantur. Omnia enim æstimanda pro regionis more.* §. 9. *Vir qui muliebri, vel mulier quæ virili se habitu ornavit, vapulat.* Apud alias sane gentis muliebris

liebris ornatus ignominiæ pœnæque loco fuit. Charondas ſeveriſſimus Imperator, milites ſuos, qui ordinem in acie deſeruiſſent, per triduum pro concione ſtolatos deſtituit. *Diod. Sic. lib.* 12. *cap.* 16. Apud Romanos quo pacto ornatæ pro ſuis virtutibus fœminæ ambulaverint, quæ convictæ adulterii erant, vel ex illo Martialis joco manifeſtum eſt:

Thelin viderat in toga ſpadonem
Damnatam Numa dixit eſſe mœcham.

vid. Tertull. de pallio cap. 4.

Multiplex in ſacris fuit coronarum uſus, de quo legendus Cor. Paſchalius, de coronis *lib.* 4. *capp.* 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19. Nullus tamen earum uſus in Mithræ initiis, *vid. Tertull. de coron. milit. cap.* 15.

A Corporis ornatu ad ejus inquinamenta tranſeo, quibus etiam ſe Diis ſuis gratificari credebat gentilitas: quo pertinent πηλώσεις ἢ καταβορβορώσεις, quibus quidam utebantur κακοζηλίᾳ Judæorum, a quibus & σαββατισμοὶ in eundum cenſum relati: quos merito irridet Plutarchus, in libro de ſuperſtitione. Faciebant illi ex δειλίᾳ, quod ſancti olim in luctu vel in caſtigationibus, inſternentes cinerem, 2 *Sam.* 13: 19. *Eſt.* 4: 1. *Jer.* 6: 26. *Dan.* 9: 3. Vel ſubſternentes, *Eſt.* 4: 3. *Jeſ.* 58: 5. *Jon.* 3: 6. *Job.* 2: 8. Tum ex humilitate, confitentes ſe nihil eſſe niſi cinerem & pulverem, *Gen.* 18: 27. *Job.* 42: 6. oſtendentes calamitatis ſuæ magnitudinem. *Job.* 30: 19. invitantes miſerationem Dei erga opus ſuum ex pulvere conflatum. *Pſ.* 103: 14. denique & ſpem ſuam ſignificantes, quod eos ex pulvere aliquando reſuſcitaturus eſſet. *Job.* 19: 25.

CAPUT. XXXV.

Circumlatio. Adspersio. Malluvium. Περιρραντήρια *in templis, in compitis. Aspergillum ex lauro, oliva, rore marino, hyssopo. quid* אזוב? *De numero pari, impari, inprimis ternario, septenario, etiam denario. Binarius infaustus. quare Gen.* 1: 8. *non legatur*: vidit Deus quod esset bonum. *De numero quaternario. Aquæ effusio. Ludi. Scortatio, stipes. Vestes. Saccus Syrorum. Supplicationes. Lectisternia.*

VEnio ad illas actiones sine quibus lustrationum sacra nullo modo constare poterant: talis inprimis erat circumlatio, quicquid enim vel rei lustrandæ applicabant, id in orbem ducebant, unde præpositio περὶ cum plerisque huc pertinentibus vocabulis componitur: ut, περισίαρχος, περιμάκτεος, περιθύεος, περιαγνίζειν, περιθειοῦν & περιθείωσις, περικαθαίρειν, περιβάλλεος κάρφος apud Aristot. lib. 6. de hist. animal. cap. 2. de περικαρφισμῷ gallinarum. In his & similibus inest circuitus quædam & ambitus significatio. Ut & in Ambarvalibus, & amburbialibus. 6. Æneid.

——— *socios pura circumtulit unda.*

ubi hæc Servius: Circumtulit, *purgavit. Antiquum verbum est. Plautus:* pro Larvato te circumferam, *id est, purgabo. Nam lustratio a circumlatione dicta est, vel tedæ, vel sulphuris.* Val. Flacc. 3. Argon.

Tunc picea mactantur oves, profectaque partim
Pectora, per medios, partim gerit obvius Idmon.
Ter tacitos egere gradus; ter tristia tangens
Arma simul vestesque virum.

Poly-

Polybius, lib. 4. de Mantinensibus: Καὶ καθαρμὸν ἐποιήσαντο, καὶ σφάγια περιήνεγκαν τῆς τε πόλεως κύκλῳ, καὶ τῆς χώρας πάσης. *Lustrationem fecerunt, & victimas circum urbem, & totam regionem circumtulerunt.* Vide & Scalig. in Fest. in *Amtermini.*
Graphica hujus ritus descriptio est apud Claudianum, de sexto Honorii Consulatu:

Lustralem sic triste facem, cui lumen odorum,
Sulphure cœruleo, nigroque bitumine fumat,
Circum membra rotat doctus purganda sacerdos,
Rore pio spargens, & dira fugantibus herbis:
Numina, terrificumque Jovem, Triviamque precatus,
Trans caput aversis manibus jaculatur in Austrum
Secum rapturas cantata piacula tædas.

Nec minus ad lustrationis essentiam pertinuit Aspersio, cui cognata Lotio. Qui enim Diis superis erant sacrificaturi, si fieri posset, toti lavabantur; sin autem, saltem manus: at litaturi Diis inferis, tenui aqua tantum irrorabantur, quod colligitur ex Servio, *ad 6. Æneid. v. 230.* Macrob. *lib. 3. Saturn. cap. 1.* Utriusque ergo eadem natura, eædem affectiones, imo & ritus promiscui. Nam Æneid. 6. v. 229. 230 describitur lustratio eorum, qui funere polluti erant, ideoque ad Deos inferos pertinebat, ritus autem ad superos, quod ex impare numero colligit Servius: *Licet enim*, inquit, *a funere contraxerint pollutionem, omnis tamen purgatio ad superos pertinet, unde & ait imparem numerum.* vid. ad Ecl. 8. v. 75.

Occurrunt hic instrumenta, & actionis ipsius repetitio.

Instrumenta aquam vel continent, vel applicant.

Continebatur autem aqua malluvio. Festus: *Malluvium latum in commentarium sacrorum significat, manus qui lavet, a quo malluviæ dicuntur, quibus manus sunt lotæ.* idem quod χέρνιψ, supra *cap.* 16. Alias περιῤῥαντήριον, quam vocem tria significare indicat Bourdelotius, *ad Heliod. Æthiop. pag.* 53. Ipsum aquarium sive labrum: instrumentum aspersionis, sive aspergillum: & aspersionem ipsam. Labra non in templis tantum, sed & in foro erant. Locum ex Æschine adduxit Brodæus miscell. lib. 1. cap. 38. Ὁ μὲν τοίνυν νομοθέτης τὸν ἀστράτευτον, καὶ τὸν δειλὸν, καὶ τὸν λιπόντα τὴν

τάξιν, ἔξω τῶν περιῤῥαντηρίων τῆς ἀγορᾶς ἐξείργει. *Legislator solutum militia, & timidum, & qui ordinem deseruisset extra fori labra abigit.* Cum Catilina M. Marii, a se occisi, caput ad Syllam in foro sedentem attulisset e vestigio ex amulasse lustravit, *(Plut. in Sylla)* quæ sane prope fuit. Erant & in triviis. Theophrast. charact. cap. 16. Καὶ ἐπὶ τῶν τριόδοις ἀπελθὼν ἐπὶ κεφαλῆς λούσασθαι. *Et in compitis antequam inde discedat, aqua in caput adspersa se lustrat.* Mendum hic vidit Casaubonus.

Instrumenta applicantia erant Aspergilla. Thallum dixit Virgilius in Ciri, id est, ramum.

Pergit Amyclæo spargens altaria thallo.

Theocritus, idyll. 25.

——Ἔπειτα δ' ἅλεσσι μεμιγμένον (ὡς νενόμισαι)
θαλλῷ ἐπιῤῥαίνειν ἐστεμμένον ἀβλαβὲς ὕδωρ.
—— *Postea vero sale mixtam (uti mos est)*
Florido ramo aspergere decet aquam.

Hæc ex lauro fiebant, quæ purificationibus adhiberi solebat, ut ait Plin. *lib.* 15. *cap. ult.* Ovid. 5. Fast.

Uda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda
Omnia quæ dominos sunt habitura novos.
Spargit & ipse suos lauro rorante capillos, &c.

Et in magicis lustrationibus. Locum ex Heliodoro supra, cap. 33. adnotavi. Idem lib. 6. Δάφνης ἀκρέμονι τὸ αἷμα ἀποψήσασα, τὴν πυρκαϊὰν ἐψέκαζεν. *Lauri surculo, sanguine abstersо, rogum conspergebat.* Medea autem, apud Apollonium. 4. Argon. Draconem incantatura, junipero utitur:

Ἡ δὲ μὶν ἀρκεύθοιο νέον τετμηότι θαλλῷ,
Βάπτουσ' ἐκ κυκεῶνος, ἀκήρατα φάρμακ' ἀοιδαῖς
Ῥαῖνε κατ' ὀφθαλμῶν.
Sed hæc ei noviter reciso juniperi ramo
Intincto venenis lethalibus, cum cantamine
Conspersit oculos.

Chorinæus, 6. *Æneid.* socios non lauro, sed *ramo felicis olivæ* lustrasse dicitur. Servius hanc ex Donato rationem reddit: Virgilium scilicet hæc propter Augustum mutasse. Nam nata erat laurus in palatio, eo die quo Augustus natus est, unde triumphantes coronari consueverant: propter quam rem noluit dicere laurum

laurum ad officium lugubre pertinere. Non alienum ab hoc loco est quod narrant Plinius, *lib.* 15 *cap. ult.* & Suetonius, *Galb. cap.* 1. ramulum lauri, quem gallina alba, ab aquila rapta, rostro tenuerat, & in Liviæ gremium demiserat, cum pangi placuisset, tale lauretum provenisse, ut triumphaturi Cæsares inde laureas decerperent: Moremque fuisse triumphantibus, alias confestim eodem loco pangere: observatumque esse, sub cujusque obitum, arborem ab ipso institutam elanguisse) novissimo Neronis anno sylvam omnem exaruisse radicitus.

Olivæ autem ramo Chorinæus usus est, quod ea pacis & Dei placati sit signum, quare primo Noacho a columba oblata, quæ historia, ut & ex sacris aliæ, inter gentiles non plane abolitæ, ideoque oliva velati oratores, 7. Æneid.

Centum Oratores augusta ad mœnia Regis
Ire jubet ramis velatos Palladis omnes.

Sic 11. Æneid.

Jamque Oratores aderant ex urbe Latini,
Velati ramis oleæ veniamque rogantes.

Hac etiam sacrificantes utebantur. 5. Æneid.

Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, & vina liquentia fundit.

Præterea hic olivæ ramus Trojanorum in Misenum pietatem exhibere videtur. Oedipodi injungit chorus apud Sophoclem, *Oedip. Colon.*

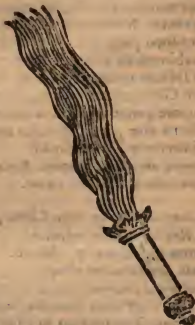
Τρὶς ἐννέ᾽ αὐτῇ κλῶνας ἐξ ἀμφοῖν χεροῖν
Τιθεὶς ἐλαίας.

Ter novem ramos oleæ ambabus manibus Offer.

Pietas pacis ac tranquillitatis mater; quod significatur nummo argenteo L. Æmilii Pauli, & C. Terentii Varronis, Quæstorum Urbanorum. A. U. C. ıↄcıv. T. Quinctio Flaminio, & Manio Acilio Balbo Coss. cujus meminit Vossius, *de idolol. lib.* 9. *cap.* 39. In eo erat cujusdam Deæ effigies, cui appositum P. ea litera significat Pietatem. Est vero Dea insignis corona oleagina: sacraque in mensa, aversa nummi parte, itidem repositus frondosus oleæ ramusculus. Scilicet Pietas parit pacem, cujus olea signum

ſignum eſt. Oliva a Virgilio felix adnominatur, ut infelici oleaſtro opponatur. 3. Georg.

Infelix ſuperat foliis oleaſter amaris.

Quid autem illud, quod præit; *Spargens rore levi?* Kirchmannus, *lib.* 3. *de funer. Rom. cap.* 9. rorem intelligit marinum, qua auctoritate neſcio. Turnebus, *adv. lib.* 13. *cap.* 21. Quanquam ad ſenſum accommodatius eſſe fateatur aquæ adſpergine & rorem intelligere: tamen aſpergillum ex oliva felici fuiſſe factum, partim ex rore marino, non inſcitum exiſtimat, cum & hæc herba ros appelletur. 3. Georg.

Vix humiles apibus caſias, roremque miniſtrat.

Judæi in ſuis luſtrationibus utebantur herba אזוב; hac, ſanguine agni paſchalis tincta, ſignabant ſuperliminare domuum ſuarum. *Exod.* 12. hac Moſes populum in fœderis promulgatione adſperſit. *Exod.* 24. hac purgabantur leproſi. *Lev.* 14. 52. Funere

nere polluti. *Num.* 19. quæ respexit David. *Ps.* 51. 9. *Expiabis me* באזוב *& mundabor*, additis lignis cedrinis, & lana coccinea. conf. *Hebr.* 9: 19. Cujus ritus & instrumenti rationem Judæi, quamvis alias satis curiosi, sibi non constare fatentur. *Hotting. Theol. Judaic. cap.* 8. *sect.* 2.

Ex hac herba, propter vocis convenientiam, hyssopum, fecerunt, quam expurgandi vim habere testantur Isidorus, Lemnius, Dodonæus. Rabbinos septem species enumerare ajunt. Junius ad *Exod.* 12. 21. a Tremellii interpretatione se discedere profitetur, eum enim antea muscum vertisset, nunc Hebræum אזוב & Tzathar Arabum, complecti dicit hyssopum, & omnia origani genera, & thymbram, & thymum, & saturejam. Salmasius, explicans locum *Joh.* 19: 29. ubi legitur ὑσσώπῳ περιθέντες, cum Matthæus & Marcus habeant καλάμῳ, ex Judæis tria hujus plantæ genera esse dicit: Primam אזוב יון hyssopum Græcanicam, quæ inter עצים sive δένδρα recensetur. Alteram אזוב רומי hyssopum Romanam. Tertiam כוחלי id est, nigram, quod foliis sit nigricantibus. Primam hyssopi speciem intellexisse ait Josephum, cum dixit Salomonem dixisse παραβολὴν ab hyssopo ad Cedrum, καθ᾽ ἕκαστον εἶδος δένδρου, ubi δένδρον idem quod עץ. Hanc Schindlerus in Lexico, & Lemnius in explicatione herbarum Biblicarum, *cap* 26. esse dicunt quæ alias adiantum, capillus Veneris, parietaria, ruta muraria, Belg. steenruit/ vocatur, quæ locis umbrosis & palustribus circa parietum aspergines, & fontium specus enascitur, quo modo & describitur 1 *Reg.* 4: 32. De ruta in genere scribit Plinius, *lib.* 19. *cap.* 8.. eam apricis locis & siccis gaudere, & terra quam maxime lateraria.

Ex hac ergo herba apud Judæos aspergillum fiebat hoc modo, ut ait in Lexico Schindlerus: fasciculus אזוב tribus caulibus constans, filo coccineo ad baculum cedrinum alligabatur. Baculus cedrinus cubiti, fasciculus vero Esob palmi unius longitudinem habebat. Hoc adspergillo cum sanguis victimarum, tum aqua lustrationis aspergebantur. De Judæorum porro lustrationibus, vide Saubertum. *de sacrif. cap.* 11.

Actiones ipsæ non sine superstitione sæpius repetitæ fuerunt: quamvis enim numeris nullam inesse efficaciam sapientibus mani-

ſeſto conſtet, maximam tamen virtutem illis tribuerunt gentiles. Parem quidem numerum, ut infauſtum abominati ſunt, cum enim dividi poſſit, mortalem eſſe crediderunt, imparem contra immortalem, quia integer dividi non poteſt. Servius, *ad Ecl.* 8. Varronem teſtem laudat, qui dicat Pythagoreos putare imparem numerum habere finem, parem eſſe infinitum; ideo medendi cauſa, multarumque rerum impares numeros ſervari. Hinc paſtor Virgilianus *Numero Deus impare gaudet*. Parem imperfectum ac mali cauſam exiſtimabant. Apud Homerum Superis paria, Inferis imparia traduntur. vide *Saubert de ſacrif. cap.* 18.

Numerus impar vel ſimplex eſt, vel compoſitus. Simplex, adeoque perfectiſſimus eſt Ternarius, qui ſimplicitur principio, medio & fine conſtat. *Plut.* 9. *ſympoſ. cap.* 3. Imo, ſecundum Ariſtotelem, 1. de cœlo, τὸ πᾶν, καὶ τὰ πάντα τοῖς τρισὶ ὥρισται. Omnia corpora trinas habent dimenſiones. Poſt: Διὸ παρὰ τῆς φύσεως εἰληφότες, ὥσπερ νόμους ἐκείνης, καὶ πρὸς τὰς ἁγιστείας τῶν θεῶν χρώμεθα τῷ ἀριθμῷ τούτῳ. *Quapropter hoc a natura numero ſumto, perinde, quadam illius lege, & in Deorum ſacrificiis uti ſolemus.* Primus ternarius omnium reliquorum eſt principium, quia per ſeipſum auctus triangulum conſtituit parium laterum, quæ prima eſt earum figurarum, quæ pluribus conſtant lateribus. Deus O. M. ita ſe in verbo ſuo revelavit, ut tres in unitate divinitatis perſonas pari honore veneremur. Cujus rei manifeſtiſſima, in rerum natura, extant veſtigia. Sed in ipſis gentilium ſacris diabolus, ut Dei ſimia, hoc numero luſit: in Jovis fulmine triſido, Neptuni tridente, Plutonis cane tricipite, adde.

Tergeminamque Hecaten, tria Virginis ora Dianæ.

quæ & τριπρόσωπος, triformis, trivia. Sic Tres Parcæ, Furiæ, & ſimilia.

Non mirum ergo ſi in ſuis ſuperſtionibus hunc numerum reſpexerint gentiles. Cæſarem Dictatorem, poſt unum ancipitem vehiculi caſum, ferunt ſemper, ut primum conſediſſet, ter repetito carmine ſecuritatem itinerum aucupari ſolitum. *Plin. lib.* 28. *cap.* 2. In magicis: Ecl. 8.

Terna tibi hæc primum triplici diverſa colore

Licia

Licia circumdo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Iterum:

Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores

Idem in Ciri:

Terque novena ligat triplici diversa colore
Fila: ter in gremium mecum, inquit, despue virgo,
Despue ter Virgo: numero Deus impare gaudet.

Theocr. Pharmaceutria.

Ἐς τρὶς ἀποσπένδω, καὶ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ.
Ter libo, terque hæc pronuntio mystica verba.

In ipsis lustrationum adspersionibus. Propert. lib. 4. eleg. 9.

Terque meum tetigit sulphuris igne caput.

4. Fast. de Claudia:

Ter caput irrorat, ter tollit ad æthera palmas.

Chorinæus, 6. Æneid.

—— *Ter socios pura circumtulit unda.*

Medea, 7. metam.

Ter se convertit, ter sumtis flumine crinem
Irroravit aquis, ternis & hiatibus ora Solvit.

Apud Athenæum, lib. 1. τρὶς δ' ἀπομαξαμένοισι θεοὶ διδόασιν ἄμεινον. quod de perfrictæ frontis hominibus dici autumat Erasmus, *prov. Faciem perfricare.* Similis illa superstitio, de qua Casaubonus, *ad Athen. lib. 1. cap. 2.* tergendi oculos tribus rosarum calyculis, quod auctor Geoponicorum dixit τρισὶ ῥόδων κάλυξιν ἀπομάξασθαι τὰ ὄμματα. In sacro ambarvali. 1. Georg.

Terque novas circum felix eat hostia fruges.

Ternarii numeri encomium comprehendit Ausonius illo grypho, qui est XI. idyll.

Numerus impar componitur etiam vel ex impariter imparibus, vel ex pari & impari. Ex impariter imparibus componitur novenarius, scilicet repetito ternario. In lustrationibus usitatissimus. Medea. 7. metam.

Terque senem flamma, ter aqua, ter sulphure lustrat.

Sic Glaucus mortalitatem depositurus 13. metam.

—— *Ego lustror ab illis,*

Et purgante nefas, novies mihi carmine dicto,
Pectora fluminibus jubeor supponere centum.

Religiosus hic numerus, & apud superos, propter novem orbes cœlestes, & apud inferos, quibus:

Fata obstant, tristique palus inamabilis unda
Alligat, & novies Styx interfusa coercet.

Hinc mortuorum Novendialia, tunc enim defunctis parentabant Romani. 5. Æneid.

Praterea si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit,

vid. Cœl. Rhodig. lect. antiq. lib. 22. cap. 8.

Ex pari & impari componitur septenarius, qui & ipse in lustrationibus observatus. Apul. lib. 11. *Confestimque discussa pigra quiete, alacer exsurgo: meque protinus, purificandi studio, marino lavacro trado; septiesque submerso fluctibus capite; quod eum numerum pracipue religionibus aptissimum Pythagoras prodidit*, &c. Quod ex κακοζηλία Diaboli depromtum videtur ex historia de Naämane Syro. 2 *Reg.* 5: *v.* 10, 14. qui jussu Elisæi Vatis septies se aquis Jordanis lavit. Multa in hoc numero latentia mysteria enumerat Philo Judæus, libro περὶ κοσμοποιΐας. Clemens Alex. *lib.* 5. *Strom.* Gentiles peculiarem in eo virtutem esse crediderunt. *Macrob. lib.* 1. *in somn. Scipionis cap.* 6. *Agell. lib.* 3. *cap.* 10. *Hieron. in Amos. cap.* 5. *Cœl. Rhodig. lect. antiq. lib.* 22. *cap.* 12. *Censor. de die natal. cap.* 7.

Ex duobus numeris imparibus ternario & septenario oritur denarius, qui & in his ceremoniis celebris, ut ex ceremoniis denariis ex Festo liquet, *vid. supr. cap.* 32. de hujus perfectione multa disseruntur a Philone Judæo, libro de decalogo, & Joach. Camerario, in commentario Græco, quem super aurea Pythagoræ carmina scripsit, & Ovidio 3, Fastor.

Annus erat decimum cum luna repleverat orbem,
Hic numerus magno tunc in honore fuit. &c.

Numerum parem a sacris exclusissimum fuisse ante dixi: contra sentit Saubertus *de sacrif. cap.* 11. binarium in expiationibus perusitatum fuisse, affirmans, ex Ovidio, 4. Fast.

Bis caput intonsum fontana spargitur unda,

Bis sua faginea tempora fronde tegit.

Imo hunc numerum duplicatum fuisse, ex eodem Ovidio judicat, qui sic canit:

His Dea placanda est, hac tu conversus ad ortus
Dic quater, & vivo perlue rore manus.

Verum hæc sententiæ nostræ ne tantillum quidem derogant. Numerum enim binarium infausti esse ominis, ipse Ovidius indicat, 1. amor. eleg. 12.

Ergo ego vos rebus, duplices pro nomine sensi,
Auspicii numerus non erat iste boni.

Duabus enim unitatibus constans, principium quidem ac finem habet, caret autem medio. Moses quidem, historiam creationis universi describens, operibus secundi diei non videtur addere solennem clausulam: *Vidit Deus hoc esse bonum.* Unde Judæi colligunt, hoc die diabolum cum angelis suis deseruisse suum principium, atque e cœlo cecidisse, adeoque eo ipso tempore infernum esse creatum. Hinc origo proverbii Belgis frequentati, quo ignavi socordiam suam tegere conantur: Maandaghs spoet / Selden goet. Gehennam hoc die factam esse videre se putant in Jesaia, cap. 30: v. 33. ubi *hesterna die (secundam* illi interpretantur) Tophet dicitur esse creatum. Aliam enim ejus loci mentem esse manifestum est: non enim de inferno, sed de valle Tophet agitur, quæ erat in conspectu Hierosolymorum, impurissimis Molochi sacris dicata, quæ palam ad portam urbis, maximo cum apparatu celebrabantur: Sic Regi Babylonio illustrissimum exitium minatur Vates, quod in oculis Ecclesiæ perficiendum conjugata & affini voce nominat, quo etiam tota ejus supplicii descriptio addita spectat. Quod vero hoc *hesterna die* paratum dicitur, synecdoche frequens est, qua pars temporis proxima, pro toto sumitur, ut *Gen.* 31: 2, 5. Moses ait secundo die cœlum esse creatum, illi vero infernum: quæ nimium quantum distant: B. Hieronymus dicebat, ideo secundâ die illud de bonitate operis præteriri, quia binarius mystice malus est; in odium scilicet conjugii, quæ ratio merito ridetur. Quomodo enim homo binarium dicat esse malum, cum Deus ipse dicat, non esse homini bonum ut sit solus, eoque ei uxo-

rem dederit adjutorium. Imo si textum Mosis recte consideres, solennem benedictionem diei secundæ revera additam videbis. Nam verba hæc versus 10. *Et vidit Deus quod esset bonum*, pertinent ad diem secundum. Ac pro eo quod nunc est versu. 9. *Et dixit*, rescribendum, *& dixerat*: quandoquidem satis constat, vocem Hebræam, & similes, nunc præteriti perfecti, nunc plusquam-perfecti habere significationem. Vel argumento fuerint illa *seq. cap. vers.* 7, 8, 9. ubi videas non perfecto sed plusquam-perfecto transferri: *Formaverat hominem: plantaverat hortum, & germinare fecerat*. Atque hæc Vossii sententia est, *lib. 2. de idolol. cap.* 67. Adeoque in S. Scriptura ne γρῦ quidem præsidii est huic superstitioni.

In loco Ovidii, quo Saubertus nititur, manifestum est, Numam duo instituisse sacrificia:

—— *Geminas Rex Numa mactat oves.*

Prima cadit Fauno, leni cadit altera Somno.

Ideoque bis se ad illa parare necesse erat. Non ergo numerus ille binarius, de binaria aspersione in una lustratione; sed de duabus diversis lustrationibus propter geminum sacrificium capiendus est.

Pergo ad quaternarium, ex duobus binariis exsurgentem. Hic Pythagoricis mysticus fuit, per quem ipse juravit Pythagoras, quem perennem rerum fontem esse judicavit. Unde in aureis carminibus, sub ejus nomine circumlatis:

Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν

Παγὰν ἀεννάου φύσεως.

Multi per τετρακτὺν nomen Dei τετραγράμματον intelligunt, quod Pythagoras a Judæis, præsertim Daniele Vate jam septuagenario, vel a Carmelitis, hoc est, Eliæ ac Elisæi disciplinam in monte Carmelo professis, didicerit. *vid. Voss. hist. Philos. lib.* 2.

In lustrationibus hunc numerum observatum fuisse non arguit Ovidii Carmen. Homines enim docti, cui multa hujus Poetæ exemplaria contulerunt, in plurimis sic legerunt:

Dic ter, & in vivo perlue rore manus.

quod ad hunc locum notavit Nic. Heinsius, qui & unica litera sublata commode legi posse monet:

Dic

Die ter, & i vivo perlue rore manus

quem loquendi modum non raro ab oscitantibus librariis interversum, erasum, corruptum multis exemplis idem docet: *ad* 3. *amor. eleg.* 3. *Heroid. epist.* 4. *v.* 127.

Eleganter Augustinus, lib. 11. de Civ. Dei, cap. 31. *Habenda est ratio moderationis atque gravitatis, ne forte, cum de numero multum loquimur, mensuram & pondus negligere judicemur.* quare multas ineptias, circa numeros antiquis excogitatas, præterimus, vide Agrippam, *de occult. Philos. lib.* 2.

Aquæ effusio Lustrantibus quoque usitata. Sic filii Israel, 1 Sam. 7: 6. *Hauserunt aquam, & effuderunt in conspectu Domini, & jejunaverunt, ac dixerunt, peccavimus Domino.* Qua ratione suam, coram Deo, humiliationem testati sunt, quasi essent tanquam aqua effusa, quæ conculcatur, diffluit, absorbetur. Sapiens illa Thekoitis, 2 Sam. 14. de luctu populi propter exilium Absalomi: *Futuri sumus veluti aqua diffluentes in terram, quæ non recipiuntur.* Ipse Messias *Ps.* 22: 15. in statu humili: *Sicut aqua effundor.* Hinc ducta metaphora, anima in orationibus effundi dicitur. 1 *Sam.* 1: 15. *Ps.* 62: 9. *Thren.* 2: 19.

Apud gentiles quoque usitata. Cratinus in Chirone apud N. Com. Mythol. lib. 1. cap. 14.

Ἄγε δὴ πρὸς ἕω πρῶτον ἁπάντων ἵστο,
Καὶ λάμβανε χερσὶ σχῖνον μεγάλην,
Χέε τάδε. τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν κρατήρων χέε.
Age vero ad auroram primum omnium consiste,
Et cape manibus juncum magnum,
Funde hac. aquam e crateribus funde.

Athenæus lib. 9. circa fin. ostendens ἀπόνιμμα etiam dici ἐπὶ τῶν τοὺς ἐναγεῖς καθαιρόντων, ex Clidami exegeticis, de lustratione hominum piaculo obstrictorum præfatus, hæc subdit:

Ὀρύξαι βόθυνον πρὸς ἑσπέραν τοῦ σήματος.
Ἔπειτα παρὰ τὸν βόθυνον πρὸς ἑσπέραν βλέπειν
Ὕδωρ κατέχεε, λέγων τάδε.
Ὑμῖν ἀπόνιμμ' οἷς χρὴ, καὶ οἷς θέμις.
Ἔπειτα αὖθις μύρον κατέχεε.
Sub vesperam sepulchri fossam excava;

Deinde

Deinde conversis in eam fossam oculis, sub vesperam
Aquam effunde, ac post, hac eloquere:
Vobis lustrationem hanc offero, quibus oportet, & quibus fas est.
Unguento dehinc fossam adsperge.

Ludos Deorum placandorum causa institutos fuisse testis est Servius, ad 3. Æneid. v. 279. *Sciendum sane moris fuisse, ut piaculo commisso, ludi celebrarentur.* Prudent. lib. 1. in Symmachum.

Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,
Cui cadit infausta fusus gladiator arena.
Heu male lustrata Phlegetontia victima Romæ!
Nam quid vesani sibi vult ars impia ludi?
Quid mortes juvenum? quid sanguine pasta voluptas?
Quid pulvis caveæ semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?
Nempe Charon, jugulis miserorum se duce dignas
Accipit inferias, placatus crimine sacro.
Hæ sunt deliciæ Jovis infernalis, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Averni.

Livius, lib. 7. cap. 2. *Cum pestilentiæ vis, nec humanis consiliis, nec humana ope levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur.* Ludi Apollinares voti & facti a P. Licinio Varo, Præt. urb. *Liv. lib.* 27. *cap.* 23. Apollini Delphico instituti ludi musici, ut placaretur ira ejus, qua putabant afflictas esse sterilitate Græciæ regiones. *August. de civ. Dei, lib.* 18. *cap.* 12. Ludi Taurii in honorem Deorum inferorum, regnante Tarquinio Superbo, instituti, cum in mulieres gravidas pestilentia, ex taurorum carne orta, incidisset. *Festus.*

Restituti ac instaurati Romæ ludi magni, ex somnio Titinnii, quod prioribus ludis præsultator Jovi displicuisset. *Liv. lib.* 2. Valerius Max. lib. 1. cap. 7. addit: *quæ res, nisi attenta ludorum instauratione* expiata esset, *secuturum non mediocre periculum.* Clarius Macrobius. lib. 1. cap. 11. *Ex Senatus itaque consulto, & Mævia lege ad* propitiandum Jovem, *additus est illis Circensibus dies is, qui* instauratitius *dictus est, non ἀπὸ τοῦ σαυροῦ, sed a*

redin-

redintegratione, juxta Varronem, qui instaurare ait esse instar novare. Cicero, *de orat. arusp. resp.* Ludos minus diligenter factos, pollutosque, ex sententia Pontificum instaurari ac renovari debere censet. In his non tantum fortuito casu, sed etiam sæpe consulto peccatum, studio eorum ad quos inde lucrum redibat, adeo ut nonnunquam decimum repeterentur, ideoque Claudius Imp. legem tulit, ut Circenses ludi per unum diem tantum reficerentur. *Dio. lib.* 60. Lege & mirare insanas ludorum pompas ab Antiocho Epiphane, & Ptolemæo Philadelpho institutas apud Athenæum, *deipnos. lib.* 5.

Præ aliis, apud Romanos cum cura celebrati sunt *Ludi Seculares*, quos Augusti tempore, ejusque jussu insigni carmine illustravit Horatius. Ritus autem quibus pro populi Romani incolumitate defungebantur, & quæ sacrificia, quibus Diis mactata, ex oraculo Sibyllino describit Zosimus, *hist. lib.* 2. quem vide, & Phlegontem *de Longævis*, *cap.* 4. Adde *Spanh*: *de numism. p.* 852.

His theatri vanitatibus, ut privati impudicitiæ consistorii, ubi nihil probatur nisi quod alibi non probatur, ut ait Tertullianus, *de spect. cap.* 17. opposuit se ipse Seneca, *epist.* 7. Junius Mauricus, de quo Plinius *lib.* 4. *epist.* 22. & Ecclesiæ primitivæ patres: Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, Arnobius, Chrysostomus, Augustinus *de* C. D. *lib.* 1. *cap.* 31. 32. *lib.* 4. *cap.* 1.

Imo ipsa Impudicitia & scortatione Deos placari credebant. Athan. adv. Gentes: Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδωλείοις τῆς φοινίκης πάλαι προεκαθέζοντο, ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος αὐτῶν μισθαρνίαν. Νομίζουσαι τῇ πορνείᾳ τὴν θεὸν ἑαυτῶν ἱλάσκεσθαι, καὶ εἰς εὐμένειαν ἄγειν αὐτὸν διὰ τούτων. *Fœminæ in idolorum Phœniciæ templis se publice prostituebant: quæ corporis sui mercedem Diis suis offerebant, quod meretricia oblatione placari, propitiosque reddi sibi crederent Deos.*

Sed & Deos suos mendicos fecerunt stipem illis offerentes. Varro, lib. 5. de ling. Lat. *Institutum etiam nunc, Diis cum thesauros asses dant, stipem dicunt.* Seneca apud Lactantium, lib. 2. cap. 2. ubi de Deorum simulachris loquitur: *Illis stipem jaciunt,*

unt, victimas cadunt. Ipse lib. 7. de benef. cap. 4. *Tamen Diis posuimus donum, & stipem jecimus.* Cereri præfertim ac Proserpinæ hoc fiebat. Jul. Obseq. cap. 45. *Populus stipem, matronæ thesaurum & Virgines dona Cereri & Proserpinæ tulerunt* & cap. 52. *Supplicatio fuit, populus Cereri & Proserpinæ stipem tulit.* Adde Lipsium, *ad Tacit. annal.* 14. *cap.* 15. Vossium, *de idolol. lib.* 2. *cap.* 53. Rosinum, *Antiq. lib.* 3. *cap.* 27. Sic & vestibus eorum signa ornabant, ut mulieres, (1. Æneid.)

Ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant.

Religionem hanc risit Dionysius Syracusanus, qui Jovi Olympio aureum detraxit amiculum grandi pondere, cavillatus æstate hoc grave esse, hyeme frigidum; eique laneum pallium injecit, quod ad omne anni tempus esset aptius. *Cic. de nat Deor: lib.* 3.

Syri, ubi piscem comedissent Venerem (quæ sc: in piscem mutata) quem *Derketo, & Dagon* vocabant, more patrio in sterquilinio sedentes, sacco operti placabant. Menander:

——— Παράδειγμα τοὺς Σύρους λαβέ.
Ὅταν φάγωσιν ἰχθὺν ἐκεῖνοι, διά τινα
Αὐτῶν ἀκρασίαν, τοὺς πόδας καὶ γαστέρα
Οἰδοῦσιν, ἔλαβον σάκκον, εἶτ᾽ εἰς τὴν ὁδὸν
Ἐκάθισαν αὐτοὶ ἐπὶ κόπρου, τὴν θεὸν
Ἐξιλάσαντο, ὡς ταπεινῶσαι σφόδρα.
——— *Exemplum Syros cape.*
Ubi illi piscem comederint, propter quandam
Eorum intemperiem, pedibus ventre
Intumescunt, saccum capiunt, tum juxta viam
Sedent ipsi in stercore, Deam
Propitiant, ut tumorem valide auferat.

De ipsa Dea vide Vossium, *de idolol. gentil. lib.* 1. 23. Placandi autem ratio per saccum & cinerem crebro etiam in sacris literis occurrit.

His tandem accesserunt Supplicationes & Lectisternia: cujus superstitionis monumentum: *Fortunam in lectisternio jacentem*, ex nummo exhibet Patinus, in nummis Impp. *pag.* 245. 246. Hoc primo factum, A. V. C 354. *Liv. lib.* 5. *cap.* 13. Sæpissime

apud

apud Livium hæc religio occurrit. Unus nunc locus sufficiet; ex lib. 22. cap. 10. *Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta. Supplicatumque iit cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum!, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum Lectisternium, & per triduum habitum, Xviris sacrorum curantibus!, & pulvinaria in conspectu fuere: Jovi & Iunoni unum, alterum Neptuno & Minervæ, tertium Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextum Mercurio ac Cereri.* Habent enim ut Arnobius ait, *lib.* 7. Dii lectos suos, atque ut stratis possint mollioribus incubare, pulvinorum tollitur atque excitatur impressio.

CAPUT. XXXVI.

Lustratorum dimissio & felicitas. Purgamentorum, addita precatione projectio. Numen Videre periculo plenum. Vultus aversio. Abjectio in mare, flumen. De fonte Clitorio. Abjectio in trivia. Ὀξυθύμια. Hircus Azazel. Exsecrati urbibus ejecti, scillis, &c. petiti: Callimachus.

SAcris jam rite peractis, solennia quædam, tum circa personas, tum circa res, cum cura & religione facta, observata.

Populus in omnibus fere sacris per ILICET, & λαοῖς ἄφεσις dimittebatur. *vid. Saubert. de sacrif. cap. ult.* Sic in Lustrationibus: Hinc illud apud Sertorium Ursatum, de notis. Rom. *pag.* 301. LUSTR. MISS. *Lustrum missum*, id est purgatio facta.

Felicitatem suam testabantur lustrati clamantes: Ἔφυγον κακὸν, εὗρον ἄμεινον. Demosth. de corona: Καὶ καθαίρων τοὺς τελουμένους, καὶ ἀπομάττων τῷ πηλῷ, καὶ τοῖς πιτύροις, καὶ ἀνιστὰς ἀπὸ τοῦ καθαρμοῦ, καὶ κελεύων λέγειν, ἔφυγον κακὸν, εὗρον ἄμεινον. *Et expians* (Æschines) *eos qui initiabantur, & extergens luto, & furfuribus, & cum surrexisses a lustratione dicere jubens: Effugi mala, reperi meliora.* Quo faciunt ea quæ ad interiora templorum jam admittendi dicebant: ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. *De tympano manducavi, de cymbalo bibi, religionis secreta perdidici.* Initiato gratulabundi accinebant: χαῖρε νύμφιε, χαῖρε νέον φῶς. Quasi ille Deo desponsatus, & novus homo factus esset. *vid. Jul. Firmicum de err. prof. relig.* quomodo & apud Hebræos חתן *Sponsus* dicitur puer quando circumciditur, sive ipso circumcisionis die Arabibus certe חתן circumcisionem notat. *Schindl. lex col.* 677, 678. Quo respexisse videtur Zippora Mosis uxor, *Exod.* 4: 25, 26. Arabice procul dubio locuta. Huc pertinet

lentum

lentum illud murmur, quo Julio Firmico teste, sacerdos unctos ad gaudium excitat:

Θαῤῥεῖτε, μύσαι, τοῦ θεοῦ σεσωσμένου,
Ἔσαι γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.

Finem enim & fructum mysteriorum esse dicebant; quod initiati post mortem cum Diis essent habitaturi, cum non initiati in cœno & luto sese essent volutaturi. Plato in Phædone: Κινδυνεύουσιν οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν καταστήσαντες, οὐ φαυλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλαι αἰνίττεσθαι, ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος, καὶ ἀτέλεστος εἰς ἅδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται. Ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος, ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ θεῶν οἰκήσει. *Videntur illi qui hæc sacra nobis instituerunt non mali fuisse, sed reipsa olim significasse, quod qui non initiatus ad inferos descenderit, in luto hæsurus: qui vero purgatus perfectusque eo venerit, cum diis sit habitaturus.* Sic Cicero 2. de legg. *Mihi*, ait, *cum multa eximia divinaque videntur Athenæ tuæ reperisse, atque in vitam hominum attulisse; tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique vita, exculti ad humanitatem & mitigati sumus; initiaque, ut appellantur, ita revera principia vitæ cognovimus, neque solum cum lætitia vivendi rationem accepimus; sed etiam cum spe meliore moriendi.* Quam vocat Tullius *rationem moriendi cum spe meliore*, eam Poetæ affirmant fuisse certam spem vivendi post mortem, si quis esset initiatus, quum non imbutos illis sacris mala apud inferos manerent: Sophocles apud Plutarchum, Πῶς δεῖ νέον ποιημάτων ἀκούειν.

Ὡς τρισόλβιοι.
Κεῖνοι βροτῶν, οἱ ταῦτα δερχθέντες τέλη
Μόλωσ' εἰς ἅδου. Τοῖς δὲ γὰρ μόνοις ἐκεῖ
Ζῆν ἐστι· Τοῖς δ' ἄλλοισι πάντ' ἐκεῖ κακά.

O Beatissimi
Illi mortalium, qui conspicati hæc sacra
Veniunt in infernum: His enim solis illic
Vivere licet: reliquis omnia illic sunt mala.

Eurip. Bacch.

Ὦ μάκαρ, ὅστις εὐδαίμων τελετὰς θεῶν
Εἰδὼς, βιοτὰν ἁγιστεύει,
Καὶ θιασεύεται ψυχὰν

Ἐν ὄρεσι Βακχεύων
Ὁσίοισι καθαρμοῖς.
O felix quicunque beatus sacra Deorum
Sciens, purificat vitam;
Et consecrat animam
In montibus Bacchans,
Sacris purgationibus.

Quam utilitatem Platonicus quidam, nec sine verborum allusione sic describit: Σκοπὸς τῆς τελετῶν ἐστιν εἰς τέλος ἀναγαγεῖν τὰς ψυχὰς ἐκεῖνο, ἀφ᾽ οὗ τὴν πρώτην ἐποιήσαντο κάθοδον, ὡς ἀπ᾽ ἀρχῆς. *Scopus mysteriorum est reducere animas in illam conditionem, unde primo descenderunt.*

Tanti fœdissimæ ineptiæ a miseris gentilibus æstimabantur, quamvis etiam prudentiores nihili has facerent, quod de Leotychida narrat Plutarchus in Laconicis, qui Philippo ὀρφεοτελεστῇ, sed prorsus mendico, jactanti omnes a se initiatos post mortem beatos fore, respondit: *Cur non moreris quam primum, quo infelicem tuam egestatem flere desinas.* Diogenes etiam ridiculum esse dixit, siquidem Agesilaus & Epaminondas, in cœno degerent, viles autem quique initiati in beatorum essent insulis: Plutarchus, *lib. supr cit.*

In rebus ipsis hoc observatum, quod purgamenta, quibus sceleris & culpæ admissæ nefas, omnemque noxam inhærere credebant, abjicerentur, additis exsecrationibus & detestationibus. Ægyptii victimarum capita abjicientes addunt: Εἴ τι μέλλοι ἢ σφίσι τοῖσι θύουσι, ἢ Αἰγύπτῳ τῇ συναπάσῃ κακὸν γενέσθαι, εἰς κεφαλὴν ταύτην τραπέσθαι. *Si quid mali, aut ipsis immolantibus, aut universæ Ægypto futurum sit, id in caput hoc convertatur. Herodot. lib.* 2. Plutarch. de Iside & Osiride: Διὸ τῇ μὲν κεφαλῇ τοῦ ἱερείου καταρασάμενοι, καὶ ἀποκόψαντες, εἰς τὸν ποταμὸν ἐρρίπτουν πάλαι· νῦν δὲ τοῖς ξένοις ἀποδίδονται. *Itaque in caput victimæ exsecrati, amputatum in flumen abjiciebant antiquitus, nunc id dant peregrinis.*

In ipsa autem projectione vultum sollicite avertebant. Numen enim oculis intueri periculo conjunctum esse Tiresiæ atque Actæonis fabulis persuasi, crediderunt. Lege quæ Illustr. Ezechiel Spanhemius docet ad Callimachi hymnum in Palladis lavacrum

vacrum. *v.* 54. Ipſe Deus O. M. ſua manu Moſem velavit: Elias faciem texit, cumglorioſæ Dei præſentiæ ſignum perſentiſceret. Nec uxor Lothi impune reſpexit in Sodomæ excidio: Tale enim erat mandatum Angelicum: אל תביט אחריך LXXII. Μὴ βλέψῃ εἰς τὰ ὀπίσω. *Gen.* 19. Cujus rei ὑπόνοιαν facunde explicat Philo Judæus in libro de ſomniis circa finem. Servator autem paucis, Luc. 9: 62. Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. *Nemo qui manu ſua admota aratro reſpexerit ad ea quæ retro ſunt, appoſitus eſt ad regnum Dei.* Et in Pythagoricorum præceptis erat, εἰς τὸ ἱερὸν ἐπερχόμενος μὴ ἐπιστρέφου. quod Simplicius ad Epicteti enchiridion. *cap.* 74. ſic interpretatur: Οἷα τὸν εἰς Θεὸν ὁρμηθέντα: οὐ χρὴ δίγνωμόν τε ἔχειν, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀντεχόμενον. *Qui ad Deum ſe contulerit, non ſit ancipiti animo, neque res humanas curet.* Apud Malchum extat ſimile Pythagoræ dictum: Ἀποδημοῦντα μὴ ἐπιστρέφεσθαι. Hac ergo ratione diabolus ſuis etiam ſacris majeſtatem conciliare voluit. Virg. Ecl. 8.

Fer cineres, Amarylli, foras rivoque fluenti,
Tranſque caput jace, ne reſpexeris.

Val. Flacc. 3. Argon.

——— *Luſtramina ponto Pone jacit.* ———

Nemeſian. Ecl. 4.

——— *Ter fronde ſacra, ter thure vaporo*
Luſtravit, cinereſque averſa effudit in amnem.

Claudian. de VI. Honorii conſulatu:

Trans caput averſis manibus jaculatur in Auſtrum
Secum rapturas cantata piacula tædas.

Euſtath. Odyſſ. x. circa finem: ἃ καὶ ἐξάγοντες τῶν οἴκων, μετὰ τὰς ἐθίμους ἐπαοιδὰς προσέρριπτον ἀμφόδοις, ἔμπαλιν τὰ πρόσωπα στρέφοντες, καὶ ἐπανιόντες ἀμεταστρεπτί. *Quæ ex domibus educentes, poſt ſolitas incantationes, in trivia projiciebant, retro faciem vertentes, & ſine converſione redeuntes.* Sophocl. Oedip. in Colon.

Αὐτὸς σύ γ᾽ αὐδᾷς, κεἴτις ἄλλος ἀντὶ σοῦ,
Ἄπυστα φωνῶν, μηδὲ μηκύνων βοῇ,
Ἔπειτ᾽ ἀφέρπειν ἄστροφος.
Pete tu ipſe, & ſi quis alius loco tuo,

Blandi-

Inaudita clamans, neque produens voce,
Deinde autem reptando abi, sine conversione.

Theoc. Heraclis.

Ἦρι δ' ξυλλέξασα κόνιν πυρὸς ἀμφιπόλων τις
Ῥίψατο, εὖ μάλα πᾶσαν ὑπὲρ ποταμοῖο φέρουσα,
Ῥωγάδες, ἐς πέτρας ὑπὲρ οὔριον, ἂψ δὲ νέεσθαι
Ἄστρεπτος.

Sub Auroram aliqua ex ancillis collectum cinerem
Projiciat bene omnem, ad fluvium ferens,
In petras praeruptas, in ventum secundum, statimque redeat
Non respectans.

Locum ex Æſchylo habet Turnebus: *adverſ. lib.* 19. *cap.* 22. Ἡ σίγ' αἵμως, ὥσπερ ἂν ἀπώλετο πατὴρ, τάδ' ἐκχέουσα γάποτον χύσιν στείχω, καθάρμαθ' ὥς τις ἐκπέμψα, πάλιν δικοῦσα τεῦχος, ἀστρόφοισιν ὄμμασιν. Addit ex Euripidis Andromacha: Εἴθε δ' ὑπὲρ κεφαλᾶς ἔβαλεν κακὸν, ἅτις τέκεν ποτὲ πάριν. *Utinam abjeciſſet perniciem ſupra caput, quæ peperit Parin.* Apollon. 3 Argon.

Ἔνθα δ' ἔπειτα θεὰν μεμνημένος ἱλάσκεσθαι
Ἂψ δ' ἀπὸ πυρκαϊῆς ἀναχάζεο. μηδέ σε δοῦπος
Ἠὲ ποδῶν ὄρσῃσι μεταστρεφθῆναι ὀπίσσω,
Ἠὲ κυνῶν ὑλακή· μή πως τὰ ἕκαστα κολούσῃς.

Ubi vero Deum memor deinde placaveris,
Iterum a rogo recede. ne vero te ſtrepitus
Sive pedum moveat, converti retro
Seu canum latratus, ne totam rem hebetes.

Ino, Odyſſ. E.

Ἂψ ἀπολυσάμενος βαλέειν εἰς οἴνοπα πόντον,
Πολλὸν ἀπ' ἠπείρου, αὐτὸς δ' ἀπὸ νόσφι τραπέσθαι.

Rurſus reſolvens projice in nigrum pontum
Longe a continente, ipſe autem ſeorſum averſus ſis.

Sic Odyſſ. K. v. 528.

5. Faſt. *Sic ubi libavit, profecta ſub æthere ponit,*
Quique adſint ſacris reſpicere illa vetat.

Apulejus (ſic vulgo inſcribitur) de virtutibus herbarum, cap. 7. *Si quis devotatus defixusque fuerit in ſuis nuptiis, ſic eum reſolves: Herba pedis leonis frutices numero ſeptem, ſine radicibus decoque*

cum

cum aqua, Luna decrescente lavato eum, & teipsum qui facis, ante limen extra domum, prima nocte: & herbam incende aristolochiam, & suffumigato eum, & redito ad domum, & ne post vos respiciatis, resolvisti eum. Hoc mandatum Orpheo, 10. metam.

Ne flectat retro sua lumina, donec avernas
Exierit valles, aut irrita dona futura.

Projiciebantur autem καθάρματα vel in Aquam, vel in terram.

In Aquam vero tum marinam, tum fluvialem.

In mare: ut Iliad. A. v. 313, 314.

Λαοὺς δ' Ἀτρεΐδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν,
Οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο, καὶ εἰς ἅλα λύματ' ἔβαλλον.

Jul. Obseq. de prodig. cap. 43. *Hostiarum cinis per decemviros in mare dispersus.* Suidas: Οὕτως ἐπέλεγον τῷ καθ' ἐνιαυτὸν συνέχοντι τῶν κακῶν· περίψημα ἡμῶν γένου, ἤτοι σωτηρία, καὶ ἀπολύτρωσις. Καὶ οὕτως ἐνέβαλλον τῇ θαλάσσῃ ὡσανεὶ τῷ Ποσειδῶνι θυσίαν ἀποτιννύντες. *Ei qui malis averruncandis destinatus erat, sic imprecabantur: Sis* περίψημα *nostrum, id est, salus & redemtio. Et sic mari injecerunt, quasi Neptuno victimam mactantes.* Ex horum sacrorum ritu est, quod narrat Homerus, *Iliad. T.* v. 266-269. Aprum super quo Agamemnon juraverat se non attigisse Briseïdam, a Talthybio in mare fuisse dejectum.

Ἦ, καὶ ἀπὸ στόμαχον κάπρου τάμε νηλέϊ χαλκῷ·
Τὸν μὲν Ταλθύβιος πολιῆς ἁλὸς ἐς μέγα λαῖτμα
Ῥῖψ' ἐπιδινήσας, βόσιν ἰχθύσιν.

Sic ait, & pecudis jugulum ferit ense recidens,
Talthybius quam mox in fluctus æquoris escam
Piscibus abjecit

In flumina: Ægyptii capita devotarum pecudum & mactatarum, si in foro peregrinos emtores non invenirent, in flumen abjecerunt, ne ullus Ægyptiorum hoc degustaret: *Herodot. lib.* 2. Phigaliam præterfluit fluvius *Lymax*, ἀπὸ τῶν λυμάτων, quia cum Rhea Jovem peperisset, Nymphæ puerperii purgamenta in hunc amnem abjecerunt. *Pausan. lib.* 8. Melampus Amithaonis filius in fontem Clitorium projecit ἀποκαθάρματα, postquam Prœti filias a βυμανία liberasset, unde hæc vis illi fonti inhæsit, ut abstemios faceret. quocirca καθαρτὴς dictus teste

Servio, ad 3. Georg. v. 550. Ovid. 15. metam.

Sive quod indigenæ memorant, Amithaone natus
Prœtidas attonitas postquam per carmen, & herbas
Eripuit furiis, purgamina mentis in illas
Misit aquas, odiumque meri permansit in illis.

Quæ Poeta sumsisse videtur de epigrammate, quod in lapide fontis inscriptum refertur apud Vitruvium, lib. 8. de Architect.

Ἀγρότα σὺν ποίμναις τὸ μεσαμβρινὸν ἤν σε βαρύνῃ,
  Δίψος ἀν' ἐσχατιὰς κλείτορος ἐρχόμενον.
Τῆς μὲν ἀπὸ κρήνης ἄρυσαι πόμα, καὶ παρὰ νύμφαις
  Ὑδριάσι, στῆσον πᾶν τὸ σὸν αἰπόλιον.
Ἀλλὰ σὺ μήτ' ἐπὶ λουτρὰ βάλῃς χροὸς, μή σε καὶ αὔρη
  Πημήνῃ τερπνῆς ἔνθος ἐόντα μέθης.
Φεῦγε δ' ἐμὴν πηγὴν μισάμπελον, ἔνθα Μελάμπους
  Λυσάμενος λύσσης προιτίδας ἀργαλέης,
Πάντα καθαρμὸν ἔκοψεν ἀπόκρυφον, εὖ τ' ἂν ἀπ' ἄργευς
  Οὔρεα τρηχείης ἤλυθεν Ἀρκαδίης.

Latine hæc vertit Gybertus Longolius, suis, ad Ovidii locum modo dictum, annotationibus:

Si pecus ex medio torret sitis improba sole,
  Clitoris unda tibi, pastor amice, subest.
Hinc haurire licet, stabulumque apponere fonti,
  Sic memor & nymphas cætera posce Deas.
At tua ne medio purges cave corpora rore,
  Ne pater Ignigenæ dona beata neget.
Odi ego, Bacche, tuas vites; sed causa Melampus,
  Arcens hic rapida Prœtidas a furia.
Purgamenque mali liquidas immisit in undas,
  Dum linquens Argos iret in Arcadiam.

Quæ in terram projiciebantur purgamenta, illis fere in triviis locus datus est. Petron. satyr. *Quod purgamentum in nocte calcasti in trivio?* Nefarium enim & inauspicatum habebatur ea vel calcasse, quia contagionem tangentibus tradere credebant gentiles. Eustathius: Φασὶν ὅτι δῖον ἐκάλουν ἱερεῖον τεθέντος Διὶ Μειλιχίῳ ἐν τοῖς καθαρμοῖς φθίνοντος Μαιμακτηριῶνος μηνὸς, ὅτε ἤγοντο τὰ πομπαῖα, καὶ καθαρμῶν ἐκβολαὶ εἰς τὰς τριόδους ἐγίνοντο. *Ajunt* Dion *apellari ovi-*

nam

nam pellem victimæ Jovi Meilichio positæ in lustrationibus, mense Maimacterione præcipite, cum ducerentur pompa, & purgamentorum in trivia ejectiones fierent. Æschyli Scholiastes Choëphoris: Παρ' Ἀθηναίοις ἔθος ἦν καθαίροντες οἰκίαν ὀστρακίνῳ θυμιατηρίῳ ῥίψαντες ἐν τοῖς τριόδοις τὸ ὄστρακον ἀμεταστρεπτεὶ ἀναχωρεῖν. *Athenienfibus usitatum, ut domum lustrantes thuribulo testaceo, illo in trivium projecto, non respicientes recederent.* Hæc purgamenta ὀξυθύμια appellabantur. Harpocration: Δίδυμος ἀναπλείδα λέξιν παραγράψας, ἐκ τῶν ἐξηγητικῶν φησι, ὀξυθύμια τὰ καθάρματα λέγεται, ἢ ἀπολύματα ταῦτα γὰρ ἀποφέρεσθαι εἰς τὰς τριόδους, ὅταν τὰς οἰκίας καθαίρωσιν. Aristarchus autem ὀξυθύμια putat esse ligna quibus aliqui strangulabantur, dicta ἀπὸ τοῦ ὀξέως τοῦ θυμοῦ χρῆσθαι. Ea vero excidentes exterminabant, comburebantque. *C. Rhodig. lect. ant. lib. 6. cap.* 12.

Quæ in trivia sic projecta erant tangere, multo magis edere nefas. Porphyrius, lib. 2. §. 44. Πάντες ἐν τούτῳ ὡμολόγησαν οἱ θεόλογοι, ὡς ὅτι ἁπτέον ἐν τῶν ἀποτροπαίοις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίοις τε χρηστέον. *Omnes in hoc consenserunt Theologi, quod in sacrificiis, quæ ad malum aliquod avertendum fiunt, ea quæ immolantur non sint tangenda, sed expiatoriis sit utendum.* Hæc ratio est, quod Diogenes, apud Lucianum inter Cynicorum cibos recenseat ὠὸν ἐκ καθαρσίου, quod scilicet ex lustrationibus rejectum ac relictum erat, conjungitque cum cœna Hecates, cui singulis mensibus in triviis sacrificantes cœnam e cibis vilissimis instruebant, qui a pauperibus diripiebantur, iis nempe, qui eo usque mendicitatis & impudentiæ venerant, ut *e flamma cibum petere* non dubitarent. In Isidori Glossario *Lustramentum* exponitur *fœtor, putor, oletum, fætulentia.* Sic *Exfir* Festus exponit purgamentum, unde adhuc manet suffitio. Nempe ab *exfio*, pro *expurgo.* vide Voss. etymol. in *Fio.* Et Ammonius περὶ διαφόρων λέξεων, καθάρματος originationem tradit, scribens:

Καθάρματα, τὰ μετὰ τὸ καθαρθῆναι ἀπορριπτόμενα.

Nihil vero mali ex lustratione ovis illis inhærere ostendit Clemens Alex. *Strom. lib.* 7: quia talia ova, si fota fuerint, vivificantur.

Victimæ piaculares extra urbes hominumque consortium ejiciebantur.

Judæi fingunt in deserto esse montem quendam Azazel, quo ab

ab alienigena deductus fuerit hircus ille, cui in festo כפורים idest, propitiationis obvenerat sors illa, qui ab eodem alienigena e sublimi loco præcipitatus ac neci datus sit. *Cun. de Rep. Hebr. lib.* 2. *cap.* 6. Moses vero, *Levit.* 16. docet, hircum hunc tanquam emissarium ac oberrantem in deserto a Sacerdote fuisse expositum, ut libere sine custode vagaretur voce עזאזל composita ex עז *Caper.*, & אזל *abiit.* quales sacras pecudes Græci ἄφετα ζῶα, *vid. Victor. var. lect. lib.* 28. *cap.* 24. & Cl. Pitiscum *ad Sueton. Cæs. cap.* 81. LXX. Interpp. ἀποπομπαῖον vocant. Illa autem in vastam solitudinem abactio, an aliud quid, quam mortem minime naturalem, aut ex fame, aut ex ferarum laniatibus minabatur? *C. Rhodig. lect. antiq. lib.* 7. *cap.* 31. *Grot. de satisfact. Christi pag.* 14. *Outram. de sacrif. lib.* 1. *cap.* 8. §. 2. *Spencer. de legg. Hebr. ritual. lib.* 3. *dissert.* 8.

Massilienses peste laborantes unum ex pauperibus, anno integro saginatum, omnibus civitatis malis illi impositis, cum exsecrationibus ejiciebant, quod jam ante ex Servio a nobis relatum est. Leucadii in Apollinis sacrificio quotannis hominem maleficum, avium pennis, aut ipsis etiam avibus onustum, de sublimiori specula præcipitem dederunt, finibusque suis cum imprecatione, ut peccata eorum auferret, ejecerunt. *Strabo.* Festus in Mamertini. *Cum incessisset pestilentia, consultus Apollo respondit, non esse persolutum votum de vere sacro, ab iis factum quod homines immolati non essent, quos si expulissent, certe fore, ut ea clade liberarentur, itaque ii patria decedere jussi.*

Creon apud Sophoclem: in Oedipo Tyranno:

Ἄνωγεν ἡμᾶς Φοῖβος ἐμφανῶς ἄναξ
Μίασμα χώρας, ὡς τεθραμμένον χθονὶ
Ἐν τῇ δ' ἐλαύνειν, μηδ' ἀνήκεστον τρέφειν.
Οι. Ποίῳ καθαρμῷ; τίς ὁ τρόπος τῆς ξυμφορᾶς;
Κρ. Ἀνδρηλατοῦντας, ἢ φόνῳ φόνον πάλιν
Λύοντας, ὡς τόδ' αἷμα χειμάζον πόλιν.

Phœbus Rex clare mandavit nobis Piaculum regionis, ut in hac terra educatum, Expellere, neque inexpiabilem nutrire. Oed. *Qua expiatione? qua ratio calamitatis?* Cr. *Si in exilium ejiciatur, aut cæde cædes rursus Luatur, quoniam hic sanguis quasi tempestate a-*

ligna

liqua vexat civitatem. Jul. Obsequens, de prodig. cap. 43. *Urbs lustrata, capra cornibus ardentibus per urbem ducta, porta Navia emissa, relictaque.*

Apud Athenienses Archon quidem in publico, civium autem quivis domi suæ βουλίμου ἐξέλασιν celebravit. Servorum aliquem viticeis verberantes ferulis per fores ejiciebant, additis his verbis: ἔξω βούλιμον, ἔσω δὲ πλοῦτον, καὶ ὑγίειαν. *Foras bulimum, intro divitias ac sanitatem.* Plut. sympos. lib. 6. quæst. 8.

Ritum universum lustrationis solennis Athenarum, ex Meursii lectionibus Atticis, *lib. 4. cap. 22.* hic habes: „Immolandis e collo caricæ suspendebantur; nigræ, illi qui pro viris, „albæ, qui pro fœminis esset. Helladius Chrestom. lib. 3. a„pud Photium, in Bibliotheca: Ἔθος ἦν ἐν Ἀθήναις φαρμακοὺς „ἄγειν δύο. Τὸν μὲν ὑπὲρ ἀνδρῶν, τὸν δὲ ὑπὲρ γυναικῶν πρὸς τὸν καθαρ„μόν. Καὶ ὁ μὲν τῶν ἀνδρῶν μελαίνας ἰσχάδας περὶ τὸν τράχηλον εἶχε. Λευ„κὰς δ' ἅτερος. Præterea in manus dabant caseum, mazam, & „caricas. Deinde septies colaphis, scillis, ficubusque agre„stibus, & aliis ejusmodi verberantes, igne cremabant ex li„gnis infelicibus instructo, cineresque in mare spargebant. Joh. „Tzezes, Chil. 5. cap. 23.

„ Ὁ φάρμακος, τὸ κάθαρμα, τοιοῦτον ἦν τὸ πάλαι,
„ Ἂν συμφορὰ κατέλαβε πόλιν θεομηνία,
„ Εἴτ' οὖν λιμὸς, εἴτε λοιμὸς, εἴτε καὶ βλάβος ἄλλο,
„ Τῶν πάντων ἀμορφότερον ἦγον, ὡς πρὸς θυσίαν,
„ Εἰς καθαρμὸν, καὶ φάρμακον πόλεως τῆς νοσούσης,
„ Εἰς τόπον δὲ τὸν πρόσφορον στήσαντες τὴν θυσίαν
„ Τυρόν τε δόντες τῇ χειρὶ, καὶ μάζαν, καὶ ἰσχάδας,
„ Ἑπτάκις καὶ ῥαπίσαντες ἐκεῖνον εἰς τὸ τότε
„ Σκίλλαις, συκαῖς ἀγρίοις τε, καὶ ἄλλοις τῶν ἀγρίων.
„ Τέλος πυρὶ κατέκαιον, ἐν ξύλοις τοῖς ἀγρίοις,
„ Καὶ τὴν σποδὸν εἰς θάλασσαν ἔῤῥαινον εἰς ἀνέμους,
„ Εἰς καθαρμὸν τῆς πόλεως, ὡς ἔφην, τῆς νοσούσης.

„ [Hæc carmina sic vertit Sanctius in Minerva sua, lib. 4.
„ *Catharma quondam tale purgamen fuit,*
„ *Si pestis, aut fames, vel alia calamitas*
„ *Vexaret urbem ira Deorum percitam,*

,, *Ad victimam deformis ante omnes homo,*
,, *Purgamen, atque pharmacus ductus fuit*
,, *Cum ventum ad aram est, caseum, ficus, ador,*
,, *Ipsi in manum dabant: deinde septies*
,, *Pudenda scillis verberabant victimæ,*
,, *Caprifico, & aliis surculis agrestibus,*
,, *Agrestiumque urebant ramis arborum*
,, *Devota membra: tum sacrum cinerem gravis*
,, *Levamen urbis ventilabant in mare.*]

,, Quæ ille omnia collegit ex variis Hipponactis locis, quæ ibi
,, repræsentat. De caricis, maza, & caseo sunt isti versus ejus:

,, Δεῖ δ' αὐτὸν εἰς τε φάρμακον ἐκποιήσασθαι,
,, Κ' ἀφῇ παρέξειν ἰσχάδας τε καὶ μάζαν,
,, Καὶ τυρὸν, οἷον ἐσθίουσι φαρμακοί,
,, Πάλαι γὰρ αὐτοὺς προσδέχουσι χάσκοντες,
,, Κράδας ἔχοντες, ὡς ἔχουσι φαρμακοί.

,, De colaphis, scillis & ficubus, ecce isti:

,, Βάλλοντες ἐν χειμῶνι, καὶ ῥαπίζοντες
,, Κράδῃσι, καὶ σκίλλῃσιν, ὥσπερ φαρμακοί.

,, Et rursum de ficubus:

,, Πόλιν καθαίρειν, καὶ κράδῃσι βάλλεσθαι.

,, A ficubus autem, quibus inter alia ὁ φαρμακὸς petebatur, e-
,, tiam κραδησίτης nuncupatus fuit. Hesychius: Κραδησίτης, φαρ-
,, μακὸς, ὁ ταῖς κράδαις βαλλόμενος. Præterea veste ornatiore induti
,, erant. Suidas in καθάρμα. ὑπὲρ τῆς καθαρμοῦ πόλεως ἀνῄρουν ἐστολισμένον
,, τινὰ, ὃν ἐκάλουν κάθαρμα. Ac deducebantur ad tibiæ cantum,
,, cujus modulus κραδίης νόμος dicebatur. Hesychius: Κραδίης
,, νόμος νόμον τινὰ ἐπαυλοῦσι τοῖς ἐκπεμπομένοις φαρμάκοις. Hactenus
,, Meursius.

In talem contemtum venerat Poëta Callimachus, propter opus αἴτιον, in quod morosa diligentia, historias ab omni cognitione remotas digesserat, (*vid. C Rhodig. lect. antiq. lib.* 12. *c.* 1.) Propertius vocat *somnia Callimachi*, quia Musas sibi scripturo per somnum affuisse finxit. Vide epistolam Criniti, quæ inter epistolas Angeli Politiani legitur, *lib.* 12. *epist.* 20. Poëta ipse κάθαρμα vocatur in Anthologia Græc. epigr. lib. 1.

Καλλίμαχος τὸ κάθαρμα, τὸ παίγνιον, ὀξύλινος νοῦς,
Αἴτιος ὁ γράψας αἴτια Καλλιμάχου.
Callimachus piaculum, ludicrum, ligneum commentum,
Auctor qui scripsit aitia Callimachi.

Κάθαρμα enim homo est nequam, & abjectis vilior algis Gloss. Græcolat. κάθαρμα, ἐπὶ ὕβρεως, *purgamentum*. Jul. Poll lib. 5. cap. 46. Τῶν ἐν τῷ τριόδοις καθαρμάτων ἐκβλητότερος. Lucianus: Καὶ ἐξονειδίζει ἀνδράποδα, καὶ καθάρματα ἡμᾶς ἀποκαλῶν. Philo Judæus: Καθάρματα, καὶ παρενοχλήματα, καὶ γῆς ἄχθη, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀποκαλοῦσι.

CAPUT. XXXVII.

Lustrationes quædam peculiares: Eorum, qui Trophonii oraculum consulturi. Item circa Insaniam: Fulmina: Somnia: Funera: Pestem: Tempestates: χαλαζοφύλακες. *monstra.*

Tandem spicilegium quorundam παραλειπομένων instituam. Fuerunt enim ritus quidam peculiares, qui a reliquis deviantes, quibusdam casibus fuerunt proprii.

Trophonii oraculum si qui peterent, antequam in ejus antrum descenderent lustrabantur ritibus a Pausania in Bœoticis, descriptis: „ Primum dierum certum numerum est ei in ædicula quadam commorandum, quæ Bono Genio, & Fortunæ „ sacra. Illic & alia suscipit expiationum genera, & interdum „ calidis ex Ercyna Fluvio se abluit. Carnes ei de victimis large „ suppeditant. Immolat enim Trophonio & filiis: Præterea A„ pollini, Saturno, Jovi Regi, Junoni Heniochæ, Cereri Eu„ ropæ, quam Trophonii nutricem fuisse perhibent. Aruspex „ cæsarum hostiarum viscera inspectat, unde vaticinatur, num „ Trophonius placatus consultorem admissurus sit. Reliqua ex„ ta pro nihilo ducuntur, præter ea quæ ea ipsa nocte, qua quis „ descendit, mactantur, ariete ad foveam cæso. Descendit au„ tem hoc modo: Sacrificuli noctu cum ad Ercynam Fluvium

„ dedu.

„ deducunt, oleo perungunt pueri duo ex oppidanis annos ferme nati tredecim, quos Hermas, id eſt, Mercurios nuncupant, qui pro ſuo captu omnia ipſis miniſtrant. Hinc ad duos amnis fontes ducto bibenda eſt Lethes aqua, quo ei cunctorum contingat oblivio; deinde Mnemoſynes, ut ne effluant ea, quæ intra penetralia viderit. Conſpecto ſimulacro, quod a Dædalo factum, nulli niſi ad Trophonium acceſſuro, a Sacerdotibus oſtenditur, votisque religioſe nuncupatis, ad oraculum progreditur tunicam indutus lineam, tæniis incinctus, ſoleis popularibus in pedes inductis. Quomodo autem oraculum audiatur, & conſultor egrediatur, tum apud Pauſaniam ipſum, tum apud Eraſmum in proverbio: *In antro Trophonii vaticinatus* eſt, legi poſſunt. De nomine autem *Trophonii* legendus Bochartus geogr. ſacr. part. 2. lib. 1. cap. 16.

Inſanorum luſtrationem ridet Diphilus, apud Clem. Alex. lib. 7. ſtrom.

Προιτίδας ἁγνίζων κόρας, καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν
Προῖτον Ἀβαντιάδην, καὶ γραῦν πέμπτην ἐπὶ τοῖς δε,
Δαδὶ μιᾷ, σκίλλῃ τε μιᾷ, πόσα σώματα φωτῶν!
Θείῳ τ' ἀσφάλτῳ τε πολυφλοίσβοιο θαλάσσης
Ἐξ ἀκαλαρρείταο βαθυρρόου ὠκεανοῖο.
Ἀλλὰ μάκαρ ἀήρ, διὰ τῶν νεφέων διάπεμψον
Ἀντίκυραν, ἵνα τόνδε κόριν κηφῆνα ποιήσω.
Prœtidas expurgans nempe, ipſarumque parentem
Prœton Abantiaden, & anum quintam ſuper illis,
Scilla una, tædaque una, quot corpora dixi?
Jungitur & ſulphur pariter, pariterque bitumen,
Oceanique frementis & alti jungitur unda.
At tu, aer, has per nebulas mihi mitte precanti
Anticyram, ut cimicem hunc fieri faciam mihi fucum.

Et Menander apud eundem Clementem, dicto libro: Εἰ μὲν τι κακὸν ἀληθὲς εἶχες, φιλιάζειν ἀληθὲς φάρμακον, τούτου σ' ἔδει. Νῦν δ' οὐκ ἔχεις. Κενὸν εὕρηκας τὸ φάρμακον, πρὸς τὸ κενόν, οἰήθητι δ' ὠφελεῖν τί σε. Περιμαξάτωσαν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ. Καὶ περιθέτωσαν ἀπὸ κρουνῶν τριῶν ὕδατι περιρρᾶναι, ἐμβαλὼν ἅλας, φακούς. *Si verus tibi morbus quis eſſet, pharmaco vero foret opus. Sed ecce reperiſti pharmacum*

macum inane, inani, quod tibi fingis, malo. Jam profuturum crede, si te fœmina lustrent in orbem, fontibus lavent tribus, jungantque lentem pariter & multum salem. Sophocles Ajace Mastigoph.

'Αλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ, καὶ παρακτίους
Λειμῶνας, ὡς ἂν λύμαθ' ἁγνίσας ἐμὰ
Μῆνιν βαρεῖαν ἐξαλύξωμαι θεᾶς.
Sed abeo ad lavacra, & littoralia
Prata, ut postquam sordes purgavero meas
Iram gravem effugiam Deæ.

Sacrificiis quoque lustrati insani. Plaut. Menæchm. act. 2. sc. 2.

Adolescens, quibus hic preciis porci veneunt
Sacres sinceri? Cy. nummo. Me. eum a me accipe.
Jube te piari de mea pecunia,
Nam ego quidem insanum esse te certo scio.

Horat. lib. 2. sat. 3.

Non est perjurus, neque sordidus: immolet æquis
Hic porcum Laribus; verum ambitiosus. & audax
Naviget Anticyram.

Hinc *Lares Grundiles* dicti. Arnob. lib. 1. *Grundiles adorant Lares.* Veteres enim pro *Grunnio* dixerunt *grundio.* Lares autem grundiles in honorem porcæ quæ triginta pepererat, Romæ constituti. *Non. cap. 2. §. 357.* Quoniam vero Diana sive Hecate, quæ Luna est, insaniæ causa videtur esse σεληνιαζομένοις, ideo illi *mena* pisce sacrificatur, nec alia quam alludentis vocabuli ratio quibusdam videtur. *Gesner. de piscibus. pag. 522.* Cum Calydonios ebrietati similis furor invasisset, Bacchus Coresi Sacerdotis, & Callirrhoes sanguine placatus est. *Pausan. in Achaicis.* Propter insaniam quandam matronis Romanis injectam clavus a Dictatore fixus est. *Liv. lib. 8. cap. 18.* Propter nimiam siccitatem Lapis Manalis in urbem protrahebatur. *Non. Marc. cap. 15. §. 32. Fest. Manalis.*

Fulmina procurabantur, vel antequam fierent, vel dum fierent, vel denique postquam facta essent.

Antequam fierent, sollicite curabant, ut ejus incommoda prohiberent, quod vite alba, & suspensis bubonibus fieri putabant. Columell. de re rust. lib. 10.

Utque Jovis magni prohiberet fulmina Tarchon,
Sæpe suas ædes præcinxit vitibus albis.
Hinc Amythaonius docuit quæ plurima Chiron,
Nocturnas crucibus volucres suspendit, & altis
Culminibus vetuit feralia carmina flere.

Fulmina præsentia vel poppyſmis vel piſciculis procurabantur.

De poppyſmis: Plinius, lib. 28. cap. 2. *Fulgetras poppyſmis adorare conſenſus gentium eſt.* Utrum vero ea voce notetur crepitus oris, quem labris coarctatis ac compreſſis, ſubitoque diductis edunt illi qui equis blandiuntur: an qui comploſis fit manibus, incertum eſt. Prius verum eſſe judicat Politianus, *miſcell. cap.* 32. Poſterius Turnebus, *adverſ. lib.* 4. *cap.* 15. qui vocem putat eſſe fictitiam ad ſoni expreſſionem. Cum tamen ποππύζειν & ποππυσμὸς e pura puta Græcia profluxerint, & ποππύσματα Heſychio κολακίσματα dicantur. *vid. Guther. de jure man. lib.* 1. *cap.* 3.

Piſciculis fulmina procurare docuit Numa Pompilius, teſte Plutarcho, lepidum autem ejus cum Jove colloquium deſcribit & Ovidius, 3. Faſt.

Cæde caput, dixit, cui Rex, parebimus, inquit,
Cædenda eſt hortis eruta cæpa meis.
Addidit hic: hominis ſumes, ait ille, capillos,
Poſtulat hic animam; cui Numa, piſcis, ait.
Riſit, & his, inquit, facito mea tela procures,
O vir, colloquio non abigende Deum.

Thraces autem, dum tonat fulguratque, Deo minitantes, ſagittas in cœlum excutiunt. *Herodot. lib.* 4. Similis fuit Caji Caligulæ impietas, quamvis enim aliquando ad minima tonitrua & fulgura tremeret, caput obvolveret, ad majora ſtrato ſe proriperet, ſub lectumque conderet, ut ſcribit Suetonius, *Cal. cap.* 51. Non ſemper tamen eum ita affectum fuiſſe colligere eſt ex Dione qui, *lib.* 59. narrat eum interdum auſum fuiſſe non ſolum vultum attollere, ſed etiam τὰ βρονταῖς ἐκ μηχανῆς τινὸς ἀντιβροντᾷν, καὶ τὰ ἀστραπαῖς ἀντιαστράπτειν, καὶ ὁπότε κεραυνὸς καταπέσοι, λίθον ἀντακοντίζειν. *Ex machina quadam tonitribus obſtrepere, ac contra fulgura fulgurare, & quoties fulmen decidiſſet, lapidem ejaculari.* Interim illud

illud Homericum addebat: Ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ. *Aut tollito me, aut ego te.* Claudius Pulcher apud Romanos instituit, ut ludis post scenam conjectus lapidum ita fieret, ut veri tonitrus similitudinem imitaretur. Nam antea leves admodum, & parvi sonitus fiebant, cum clavi & lapides in labrum æneum conjicerentur. *Fest. Claudiana tonitrua.* Non absimilis Salmonei insania Poëtis decantata.

Post fulmen fiebat expiatio & loci consecratio.

Expiatio sacrificio, & religiosa reliquiarum collectione fiebat, cui additæ preces & partium ignitarum sepultura. Sueton. Galb. cap. 4. *Avo ejus fulgur procuranti, aquila exta de manibus rapuit.* Apud Lucanum, lib. 1. Aruns:

—— dispersos fulminis ignes
Colligit, & terra mœsto cum murmure condit,
Datque locis nomen sacris, tunc admovet aris
Electa cervice marem.

Scilicet, dispersas ignis reliquias in unum redegit, deinde tacita ignotaque prece addita infra terram abscondidit, atque hic usitatum fuit, ut fulmina in lapides transfigurata, hoc est, lapides sumtos pro fulminibus, sepelirent. qui locus si accurate sciatur, nefas est integi, ita ut semper foramine ibi aperto cœlum pateat, ut in schedis Festi, a Fulvio Ursino editis, notatum est ad *Scribonianum puteal. vid. Scalig. ad Fest. Navia. pag.* 96. 97. 98. *&. pag.* 169.

Hinc tanta cura Arbores fulguritas, quas fanaticas vocabant (*Festus in Fanatica*) coinquire & procurare solebant. Plauti servus nequam, *in Trinummo*, cum senem ab agri herilis dominio avertere conaretur, cumque dominis maximo damno fuisse perhiberet: *Apage*, inquit, *Senex, a me istum agrum.*

Serv. *Magis apage dicas, si omnia a me audieris:*
Nam fulgurita hic sunt alterna arbores.

Has collucare, coercere, coinquire necesse erat, id est ea parte ramos exscindere, qua de cœlo tactæ: Ab eo *projecta* dicta, quæ Messala in explicatione XII. tab. scripsit, depellendorum malorum fulgurum, vel bonorum causa fieri. *Fest. in Projecta.* Quod ex Catonis, *de re rust. cap.* 139. verbis apertius intelligi potest.

Lucum collucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito. Si Deus, si Dea cujus illud sacrum est, uti tibi jus siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. Harumque rerum ergo, sive ego, sive quis jussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Ejus rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens, propitius mihi, domo, familiaeque meae, liberisque meis. Harunce rerum ergo, macte hoc porco piaculo immolando esto. Quod dicit Cato, *si jussu meo fecerit*, de strufertariis intelligendum, de quibus supra, *cap.* 13. dictum est. Verba Catonis lucem veteri inscriptioni afferre, & ex illa mutuam accipere possunt:

VII. ID. NOV.

SÆNIUS. DONATUS. L. FABIUS. FORTUNATUS. FRATRES. ARVAL. IN. LUC. D.D. VIA. CAMP. APUD. LAP. V. CONV. PER. C. PORC. PRISCUM. MAG. ET. IBI. IMM. QUOD. VI. TEMPESTAT. ICTU. FULMIN. ARBOR. SACR. L. D. D. ATTACT. ARDUER. EARQ. ARBOR. ERUENDAR. FERR. PENDENDAR. ADOLENDAR. COMMOLENDAR. ITEM. ALIAR. RESTITUENDAR. CAUSA. OPERISQ. INCROANDI. ARÆ. TEMPORAL. SACR. D. D. REFICIEND. EJUS. REI. CAUSA. LUSTR. MISS. SUOVETAURILIB. MAJOR. ITEM. ANTE. ÆD. D. D. B. F. A. JUNCT. N. II. ITEM. AD. AR. TEMPOR. DIS. INF. S. S. JAN. PATR. ARIET. II. JOVI. VERBEC. II. MARTI. PATRI. ULT. N. ARIET. II. SIVE. DEO. SIVE. DEÆ. VERB. II. JUN. D. D. OV. N. II. VIRGINIB. DIV. OV. N. II. FAM. DIV. VERB. N. II. MATAI. LAR. OV. N. II. FONT. VERB. II. LARIB. VERB. II. FLOR. OV. N. II. SUMMAN. PATR. VERB. ATROS. II. VESTÆ. MATRI OV. II. VESOOR. DEOR. DEARQ. OV. II. ITEM. ADOLEND. COINQ. OV. II. ET. ANTE. CÆSAR. GENIO. D. N. SEVERI ALEXANDRI. AUG. T. A. ITEM. DIVIS. N. XX. VERBEC. XX.

Quæ sic extenduntur.: *Fratres Arvales in Luco Deæ Diæ, via Campana, apud lapidem quintum convenerunt, per Cajum Porcilium Priscum magistrum, & ibi immolarunt. Quod vi tempestatis, ictu fulminis, arbores sacri luci Deæ Diæ attactæ arduerint, earumque arborum eruendarum, ferrendarum, pendendarum, adolendarum, commolendarum, item aliarum restituendarum causa, operisque incroandiaræ temporales, sacra Deæ Diæ, reficiendæ. Ejus rei causa lustrum missum Suovetaurilibus majoribus. Item ante ædem Deæ Diæ, bovem fœminam ambiegnis junctis nefrendibus duabus. Item*

Item ad Aram temporalem Diis Inferis, supra scriptis. Jano Patri, arietes duo. Jovi verbeces duo. Marti Patri Ultori arietes nefrendes duas. Familiæ Divæ, verbeces nefrendes duo. Matri Larium oves nefrendes duas. Fontibus, verbeces nefrendes duo. Floræ oves nefrendes duas. Summano Patri, verbeces atros duo. Vestæ matri oves duas. Vescorum Deorum Dearumque oves duas. Item adolendarum coinquiendarum oves duas. Et Cæsaris Genio Domini nostri Severi Alexandri Augusti taurum auratum. Item Divis nostris viginti, verbeces viginti. Inscriptionem hanc notis illustravit Gutherius, *de jure man. lib.* 1. *cap.* 4. quem vide. Idem, *eodem libro*, *cap.* 5. aliud cujusdam inscriptionis fragmentum sic explet:

C. VICTORIUS. GETA. ET. CAND. M. VALERIUS. JUNIANUS. VOLUSIUS. SATURNINUS. P. CORNEL. HERACLEO. OPTIANUS. ISDEM. COS. IN. LUCO. DEÆ. DIÆ. TI. JULIUS. JULIANUS. ALEXANDER. PER. PROMAGISTRUM. CONVENERE. CAUSA. LUCI. COINQUIENDI. ET. OPERIS. FACIUNDI. IBIQUE. VACCAM. HORNAM. IMMOLARUNT. IBIQUE. SACERDOTES. IN. TETRASTYLO. CONSEDERUNT. ET. EX. SACRIFICIO. SOLENNI. SPICIS. VITIATIS. LUCUM. DEÆ. DIÆ. SUMMOTO. ASCENDERUNT. IBIQUE. TI. JULIUM. JULIANUM. PRO. FLAMINE. MAGNAS. OPIMAS. IMMOLARE. DEÆ. DIÆ. FECERUNT. DEINDE. CORONIS. INLATIS. SIGNISQUE. UNCTIS. C. VICTORIUS. CUM. COLLEGIS. IN SATURNALIA. SECUNDA. MAG. ANNUUM. INTVLERVNT. IBIQVE. IMMOLARVNT.

Procuratio Fulminis ad Aruspices rejecta, a quibus proditum est in singulis arboribus, quot genera insita sint, uno ictu tot fulmina fieri in illud, quod fulmen concepit. *Varro de re rust. lib.* 1. *cap.* 40. Item ad triumviros. Livius, lib. 25. cap. 7. *Comitia a Pratore Urbano de Senatus sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt triumviri bini, uni sacris conquirendis* (an coinquiendis?) *donisque presignandis: alteri reficiendis adibus Fortuna, & Matris Matuta:* Quæ procuratio Fratribus Arvalibus

 com-

commissa in lucis aut arboribus attactis, cum arvorum sacerdotes essent, sacraque publica ambarvalibus facerent. Cum ædes Jovis & Minervæ de cœlo tactæ essent, Nero ex Aruspicum responso Urbem lustravit *Tacit. annal.* 13. *c.* 24. Statua Romæ in comitio posita Horatii Coclitis de cœlo tacta cum esset, ob id fulgur piaculis luendum aruspices ex Hetruria acciti, qui inimico in pop. Rom. animo, eam rem contrariis religionibus procurare cum instituissent, delati ad populum proditique cum de perfidia confessi essent, necati sunt. *A. Gell. noct. attic. lib.* 4. *cap.* 5. Alias prodigia, spretis plerunque Aruspicibus, ex libris Sibyllinis procurata asserit Varro, *lib.* 1. *de scenicis Originibus.*

Loci consecratio in eo consistebat, quod fieret statim religiosus. Festus: *Fulguritum, id quod est fulmine ictum, qui locus statim putabatur fieri religiosus, quod eum Deus sibi dicasse videretur.* Quod Cæsarem Augustum impulit, ut aream in Palatio a se emtam consecrarit, *Dio*, *lib.* 49. & Apollini consecrarit, quod de cœlo tacta esset, *ἐπειδὴ κεραυνὸς ἐς αὐτὸν κατεσκήψε.* Bidental dictus est *τόπος κεραυνοπλὴξ*, *κεραυνοβόλιον*, quod bimæ pecudes immolentur. *Non. cap.* 1. *§.* 264. & *Fest. in Bidental.* Obstita & Fanatica quoque hæc loca dicebantur, quæ nec intueri nec calcari fas esse fulgurales pronunciant libri. *Amm. Marcell. lib.* 23. Plut. in Pyrrho: *τὰ καταβαλλόμενα τοῖς κεραυνοῖς ἀνέμβατα μένειν χωρία. Loca quæ fulmine afflantur manere inaccessa.* Ideoque ara superimposita est, quæ Puteal, vel capitium, *περισόμιον, ἱερῦ φρεγμὸς, ἱερὸς τόπος περικεκλεισμένος. Gloss. vett.* Operculum vocat Ulpianus; leg. 13. §. fin. & leg. 14. D. de act. emt. Adi Salmas. *exercit. Plin. pag.* 1135-1143. Colliculus sepimine consecratus. *Apul. Florid.* 1. Puteal Libonis exhibet denarius Gentis Scriboniæ, ita ut revera Aram potius, quam Tribunal, contra eruditorum opinionem, referat. *vid. Spanh. de usu numis. pag.* 578. & *Torrent. ad Horat. lib.* 2. *sat* 6. *v.* 35. Adde quæ notavit Lipsius ad Senecam de Clementia, *lib.* 1. *c.* 7.

Somnia expiaturi Diis ea narrabant. Propert. lib. 2. eleg. 29.

Ibat & antiquæ narratum somnia Vestæ,
Non sibi, neve mihi quæ nocitura forent.

Eurip.

Eurip. Iphig. in Tauris:

> Ἃ καινὰ δ' ἦλθ' νὺξ φέρουσα φάσματα,
> Λέξω πρὸς αἰθέρ', εἴ τι δὴ τόδ' ἐστ' ἄκος.
> *Jam quæ Nox attulit recentia visa*
> *Dicam ad ætherem, si quod hoc est remedium.*

Sic solent qui in luctu sunt, quos cum ipsa solitudine sæpe loqui delectat. ut illa apud Ennium nutrix, de qua Cicero 3. Tuscul.

> *Cupido cepit miseram nunc me, proloqui*
> *Cœlo atque terræ Medeæ miserias.*

Ex Euripidis Medea:

> Ἐγὼ γὰρ εἰς τοῦτ' ἐκβέβηκ' ἀλγηδόνος
> Ὥσθ' ἵμερός μ' ὑπῆλθε γῇ τε κοὐρανῷ
> Λέξαι, μολούσῃ δεῦρο, Μηδείας τύχας.

Plaut. Merc. act. 1. sc. 1.

> *Non ego idem facio, ut alios in comœdiis*
> *Vidi facere amatores, qui aut nocti, aut die,*
> *Aut Soli, aut Lunæ miserias narrant suas.*

Theognetus apud Athenæum, lib. 3. & 15.

> Πεφιλοσόφηκας γῇ καὶ οὐρανῷ λαλῶν.
> *Philosophatus es terræ ac cœlo loquens.*

Inprimis autem narrabant SOLI. Euripid. Electr.

> Τοιαῦτα γὰρ παρόντος, ἡνίχ' ἡλίῳ
> Δείκνυσι τοὔναρ, ἔκλυον ἐξηγουμένου.

Ad quæ Scholiastes: Τοῖς παλαιοῖς ἔθος ἦν, ἀποτροπιαζομένους τῷ ἡλίῳ διηγεῖσθαι τὰ ὀνείρατα. *Veteribus mos fuit, ut Soli somnia narrarent averruncantes.* Sic egit Clytæmnestra in eadem Sophoclis Electra:

> Ἃ γὰρ προσεῖδον νυκτὶ τῇδε φάσματα διοσῶν ὀνείρων. *&c.*

Item, in eadem Tragœdia:

> Τοιαῦτα γὰρ παρόντος, ἡνίχ' ἡλίῳ
> Δείκνυσι τοὔναρ, ἔκλυον ἐξηγουμένου.
> *Hæc ex præsente, quando Soli*
> *Narravit somnium, indicante audivi.*

Ratio hujus superstitionis hæc esse videtur, quod Solem vivere ex perenni motu colligerent, imo eum ratione præditum, plurimi etiam Deum esse crediderunt. Præterea quemadmodum

Sol

Sol sua luce tenebras fugat, mundumque illuminat: ita noctis species somniaque discutere, & irrita reddere putabatur. nox enim somniorum parens habebatur, cui radiatus & lucidus Sol contrarius est. *vid. Turneb. adv. lib. 7. cap. 26.* Alias autem sacrificiis somnia procurabant, ut supra, *cap.* 9. probatum.

Funera expiabant tum absentes, tum præsentes:

Absentes ad os hominis mortui sacra faciebant. Festus: *Membrum abscindi mortuo dicebatur, cum digitus decidebatur, ad quod servatum justa facerent, reliquo corpore combusto.* Fiebat hoc si in bello, aut peregre quis esset mortuus. molestum enim fuisset ad eum locum amico exsequiarum causa evocare, ubi quis bello occubuisset, vel ubi civis Romanus inter peregrinos mortem obiisset. Legibus XII. tabb. sic cautum fuit: *Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat: Extra quam si militiæ aut peregre mortuus sit.* Hoc voluerunt Xviri; ut posteaquam crematum corpus est, ossa e cineribus legantur, statimque loco proximo in terram condantur, ne si in alium locum sepeliendi causa deportarentur, luctus & sumtus duplicarentur. Excipitur autem hac lege, si quis in militia aut peregre sit mortuus, ubi scilicet funus ei fieri non licuerit, tum enim neque luctus, neque sumtus augetur. *Plutarch. quæst. Rom.* 73. Itaque in Pandectis in sumtus funeris probatur, cum peregre mortuus in suum transfertur. *l. etsi.* 24. *§. impensa. & l. Divi fratres.* 39. *D. de religios. & sumt. fun.*

Præsentes funera tum sanguine, tum cibis expiabant.

Sanguine vel alieno, vel proprio. Serv. ad 12. Æneid. v. 606. *Moris fuit apud veteres, ut ante rogos humanus sanguis emitteretur, vel captivorum, vel gladiatorum; quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut rogis illa imago constitueretur. Tamen sciendum cautum lege duodecim tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis:* Mulier faciem ne carpito. De captivis & gladiatoribus supra cap. 22. dictum a nobis est. Idem Servius, ad 3. Æneid. v. 67. *Affirmantur animæ lacte & sanguine delectari. Varro quoque dicit, mulieres exsequiis & luctu ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant. quare etiam institutum est, ut apud sepulchra & victimæ cædantur, &c.*

Cibis

Cibis: De lacte modo Servius: de Vino inferio, cap. 25. dictum. Celebre inprimis Silicernium. De vocis notatione vide Junium, ad Tertull. *apolog. cap.* 13 & Vossium in Ætymologico. Usum indicat Festus: *Silicernium erat genus farciminis, quo fletu familia purgabatur.* Varro Meleagr. apud Nonium cap. 1. §. 235. *Funus exsequiati laute ad sepulchrum antiquo more silicernium confecimus.* Arnob. lib. 7. adv. gentes. *Quid hæc sibi volunt, apexabones, silicernia, longavi? quæ sunt nomina, & farciminum genera, hirquino alia sanguine, comminutis alia inculcata pulmonibus.*

Quid hodiernis Chinensibus in more positum sit, narrat Mendoza, *hist. chin. part.* 1. *lib.* 2. *cap.* 6.

Propter Pestem præter alias lustrationes Clavus quoque a Dictatore fixus, Liv. lib. 7. cap. 3. *Cum medios forte ludos* (Deorum placandorum causa institutos) *circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis jam Diis, aspernantibusque placamina iræ, ingentem terrorem fecit. Itaque C. Genutio, L. Æmylio Mamero* 11. *Coss. cum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab Dictatore fixo sedatam esse. Ea religione adductus senatus Dictatorem clavi figendi causa dici jussit.* Iterum, *lib.* 8. cum de veneficiis primo Romæ quæreretur, ad hoc remedium, tanquam ad sacram anchoram Patres confugerunt.

Contra Tempestates & grandines Lustratio multiplex. Palad. de re rust. lib. 1. cap. 53. *Contra grandinem multa dicuntur. panno roseo mola cooperitur, item cruentæ secures contra cælum minaciter levantur. Item omne horti spacium alba vite præcingitur, vel noctua pennis patentibus extensa suffigitur.* Senec. quæst. natur. lib. 4. cap. 6. *Quosdam peritos observandarum nubium esse affirmant, & prædicere cum grando futura sit, & hoc intelligere usu ipso potuisse, cum colorem nubium notassent, quem toties grando insequebatur. Illud incredibile Cleonis fuisse publice præpositos χαλαζοφύλακας speculatores futuræ grandinis. Hi cum signum dedissent, adesse jam grandinem, quid expectas? ut homines ad penulas discurrerent aut ad scortea? Imo pro se quisque alius agnum immolabat, alius pullum. Protinus*

autem illæ nubes alio declinabant, cum aliquid gustassent sanguinis. Hoc rides. Accipe quod rideas. Si quis nec agnum, nec pullum habebat, quod sine damno fieri poterat, manus sibi afferebat. Et ne tu avidas aut crudeles existimes nubes, digitum suum bene acuto graphio pungebat, & hoc sanguine litabat. Nec minus ab hujus agello grando se avertebat, quam ab illo, in quo majoribus hostiis exorata erat. Et cap. seq. addit, judicia constituta fuisse in eos, quibus delegata erat cura providendæ tempestatis, quod negligentia eorum vineæ vapulassent, aut segetes procidissent. Plutarch. sympos. lib. 7. cap. 7. *Grando ab iis, qui ei observandæ sunt præfecti, sanguine talpæ, vel centonibus muliebribus avertitur.* Hos magos fuisse ait Clemens Alex. strom. lib. 6. Αὐτίκα φασὶ τοὺς ἐν Κλεωναῖς Μάγους φυλάττοντες τὰ μετέωρα τῶν χαλαζοβολήσειν μελλόντων νεφῶν, παράγειν τε ᾠδαῖς καὶ θύμασι τῆς ὀργῆς τὰς ἀπειλάς. Ἀμέλει καὶ εἴποτε ἀπορία ζώου καταλάβοι, τὸν σφέτερον αἱμάξαντες δάκτυλον, ἀρκοῦνται τῷ θύματι. *Ajunt Magos, qui sunt Cleonis, observantes sublimia nubium, quæ erant grandines ejaculaturæ, canticis & sacrificiis irarum minas depellere. Quod si forte eis quandoque defuerit animal, cruento suo digito sacrificant.* Apud Amm. Marcell. *lib.* 19. dum Tertullus apud ostia in æde sacrificat Castorum, tranquillitas mare mollivit. Horat. Epod. 10.

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna tempestatibus.

Si autem monstrosa fuisset tempestas, ut si lapidibus pluerit, novendiale sacrum instituebatur, quod primo Tullo Hostilio Romæ regnante factum est. Utrum autem monitu vocis cœlestis, an aruspicum responso susceptum sit, dubium est. *Liv. lib.* 1. *cap.* 31.

Monstrosi partus e conspectu hominum abjiciebantur, igne cremabantur: Aruns apud Lucan. lib. 1.

Monstra jubet primum, quæ nullo semine discors
Protulerat natura, rapi sterilique nefandos
Ex utero fœtus infaustis urere flammis.

Jul. obseq. *L. Furio, Attilio Sarrano Coss. puer ex ancilla quatuor pedibus, manibus, auribus, & duplici obscœno natus, aruspicum jussu crematus, cinisque ejus in mare dejectus.* Alibi idem sæpe.

Andro-

Androgynus natus in mare deportatus. Liv. lib. 27. cap. 37. *Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum. Frusinone infantem natum esse quadrimo majorem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque ut Sinuessæ biennio ante, incertus mas an fœmina esset, natus erat. Id vero haruspices ex Hetruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu, alto mergendum, vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt.* Quid Christianis tali occasione faciendum doceant Danæus, *eth. Christ. lib. 2. cap. 13.* Schonbornerus, *lib. 1. Politic. cap. 6*, Voetius, *disp. 8. de creat. vol. 1. dispp. select. pag. 751.*

CAPUT. XXXVIII.

Τελεστήριον. *Lustrationes sub dio. Porta piacularis. Manes ad sepulcra placati.* Ψυχοπόμπειον. *Lustrationis tempus. Februarius. Lupercal. Anthesterion. Noctu inferis fiebat. Dardanenses.*

RESTANT non adeo multæ loci ac temporis circumstantiæ, quæ præcedentibus haud satis commode inseri potuerunt. Τελεστήριον Græcis fuit locus in quo fiebat initiatio. *Hesych. & Plutarchus in Pericle.* Lustrationibus is locus maxime idoneus visus, qui nudo sub æthere, sive sub dio esset. Plut. quæst. Rom. 4. ubi de ὑστεροπότμοις. Καὶ γὰρ τοὺς καθαρμοὺς ἐπιεικῶς πάντας ἐν ὑπαίθρῳ ποιοῦσι. *Expiationes enim omnes solent fere sub dio peragere.* sic quæst. Rom. 36. Διὸ δὴ τῷ ἱερεῖ Διὸς οὐκ ἔξεστιν ἐν ὑπαίθρῳ ἀλείφεσθαι.

Romæ fuit porta piacularis, sic appellata, propter aliqua piacula, quæ ibidem fiebant; vel, ut ait Cloatius, cum ex sacro per aliquem piaculo solvitur, ut aliqua piandi propitiandique causa immolatur. *Fest.* Signum autem loci inaugurati, atque adeo sacri, Romanis lamella fuit ærea, stellæ adsimilis,

 quod

quod ex P. Servilio augure tradit Festus. Stellani enim lætum & prosperum significare docuit Atejus Capito. In Ægyptiorum etiam Hieroglyphicis Deus stella exprimebatur. Ἀστὴρ, inquit Orus, παρ' Αἰγυπτίοις γραφόμενος, θεὸν σημαίνει.

Si defunctorum manes placandi essent, eo loco lustrationes instituebantur, ubi animæ his sacris adesse posse judicabantur. Circa sepulcrum eas hærere, donec duraret corpus, sibi persuaserunt. Ideoque Ægyptii condita diutius servabant cadavera, ut anima multo tempore corpori obnoxia, non cito ad aliud transiret. Romani contra cadavera comburebant, ut anima statim in generalitatem, id est, in suam rediret naturam. *Serv. ad. 3. Æneid. v. 67.* Opinabantur scilicet, illud quod in nobis divinum est, igneo veluti vehiculo, ad superna subvectum cœlestibus inseri, subsidente quod terrenum est. Alii vero in eo purificationem quandam intelligere maluerunt. *C. Rhodig. Lect. antiq. lib. 17. cap. 21.* Ideoque apud sepulcra hæc sacra celebrata. Sic Polyxena Achillis defuncti manes placatura

Hostilem ad tumulum, Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori. Helena apud Euripidem in Oreste:

Ὦ τέκνον ἔξελθ' Ἑρμιόνη δόμων πάρος,
Καὶ λάβε χοὰς τάς δ' ἐν χεροῖν, κόμας δ' ἐμάς.
Ἐλθοῦσα δ' ἀμφὶ τὸν Κλυταιμνήστρας τάφον,
Μελίκρατ' ἄφες γάλακτος, οἰνωπόν τ' ἄχνην.
Καὶ στᾶσ' ἐπ' ἄκρου χώματος, λέξον τάδε:
Ἑλένη σ' ἀδελφὴ ταῖσδε δωρεῖται χοαῖς,
Φόβῳ προσελθεῖν μνῆμα σὸν, ταρβοῦσά τε
Ἀργεῖον ὄχλον· εὐμενῆ δ' ἄνω γένειν
Ἐμοί τε, καὶ σοὶ, καὶ πόσει γνώμην ἔχειν,
Τοῖν τ' ἀθλίοιν τοῖνδ', οὓς ἀπώλεσε θεός.
Ἃ δ' εἰς ἀδελφὴν καιρὸς ἐκπονεῖν ἐμήν,
Ἅπανθ' ὑπισχνοῦ νερτέρων δωρήματα.

O filia Hermione exi ante ædes,
Et cape in manus has inferias, & meas comas:
Et veniens ad Clytamnestræ sepulchrum,
Dimitte ibi mel cum lacte mixtum, & vini spumam,
Instans in summo tumulo dicas ista:

Helena

Helena ſoror donat te his inferiis,
Cum non auſit ad tuum monimentum accedere, metuens
Argivam turbam: & jube ipſam propitiam
Mentem habere mihi, & tibi, & marito,
Et iſtis duobus miſeris, quos perdidit Deus:
Et quæ oportet me facere erga ſororem mortuam,
Omnia promitte dona inferorum.

Aliquando animæ placandæ ad certum locum evocabantur, qualis ψυχοπόμπειον, de quo Plutarchus, *lib. de ſera Num. vind. c.* 15. & 20. ubi Theſpecii fabula. Archilochi Poëtæ anima non quovis loco placanda, ſed homicida Tænarum petere juſſus: quomodo & Spartani manes Pauſaniæ, evocatis etiam ex Italia exorciſtis & ſacrificulis, placarunt. *Plut. ibid. Euſeb. de præpar. Euang. lib.* 5. *cap.* 18.

Temporis tantum impenderunt, quantum ad omnes ceremonias rite peragendas ſufficere dictabat ſuperſtitio. Itaque pro ſceleris expiandi gravitate aut levitate, breviatum aut productum. De ſacris Eleuſiniis, Tertull. adv. Valentin. cap. 1. *Epoptas ante quinquennium inſtituunt, ut opinionem ſuſpendio cognitionis ædificent; atque ita tantam majeſtatem exhibere videantur, quantam præſtruxerunt cupiditatem.* Alceſtis per triduum purificanda. Eurip. in Alceſt.

Οὔπω θέμις σοι τῆσδε προσφωνημάτων
Κλύειν, πρὶν ἂν θεοῖσι τοῖς νερτέροις
Ἀφαγνίσηται, καὶ τρίτον μόλῃ φάος.
Nondum fas tibi hujus compellationes
Audire, priuſquam diis inferis
Fuerit purificata, & veniat tertius dies.

Apul. lib. 11. metam. *Dies etiam tertius pari cæremoniarum ritu celebratus, & jentaculum religioſum, & teleta legitima conſummatio.* Troezenii Oreſtem in cella quadam conſiſtere juſſerunt, ubi, qui luſtrationi præfuerunt cum eo epulati ſunt, donec rite expiatus eſſet. *Pauſan. lib.* 2. Integer aliquando menſis requirebatur. Lucian. Necyom. Πρῶτα μὲν ἡμέρας ἐννέα, καὶ εἴκοσιν ἅμα τῇ σελήνῃ ἀρξάμενος ἔλουε. De ceremoniis Denariis, & tricenariis ſupra, *cap.* 32. dictum eſt. Menſtruæ purificationes fue-

runt in ſacris Matris Deûm, quas Μητρωακὰς ἁγιστείας Græci appellarunt: eas obſervaviſſe Proclum Marinus Neapolitanus teſtatur in ejus vita, ſive περὶ εὐδαιμονίας, ubi ſic ſcribit: Τὰς δὲ Μητρωακὰς παρὰ Ῥωμαίοις, ἢ καὶ πρότερον ποτὲ παρὰ Φρυξὶν σπουδασθείσας ἁγιστείας ἑκάστου μηνὸς ἤγνευεν.

Dici etiam tempus diverſum in ſacris ſuperorum, aliud in ſacris inferorum obſervatum. Scholiaſt. Apollonii, ad 1, Argon. Τοῖς μὲν κατοιχομένοις ὡς περὶ ἡλίου δυσμὰς ἐναγίζουσι. Τοῖς δὲ οὐρανίδαις ὑπὸ τὴν ἕω ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου. *Inferis quidem ſacra faciunt circa Solis occaſum: Cœleſtibus autem circa auroram ſole oriente.*

Statis & anniverſariis luſtrationibus apud Romanos ſacer fuit menſis Februarius inde nomen adeptus. Varro, lib. 5. de ling. Lat. *Ego magis arbitror Februarium a die Februato, quod tum februabatur populus, id eſt, Luperceis nudeis luſtratur antiquum oppidum, Palatium gregibus cinctum.* Id. ibid. *Lupercalia quod in Lupercali, Luperci ſacra faciunt. Rex cum ferias menſtruas Noneis Februarieis edicit, hinc diem Februatum appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in ſacreis noſtreis verbum. Nam & Lupercalia Februario, ut in antiquitatum libris demonſtravi.* Eadem fere Feſtus, voce *Februarius.* ſubſcribit Ovidius. 2. Faſt.

Menſis ab his dictus, ſecta quod pelle Luperci
Omne ſolum luſtrant, idque piamen habent.

Lupercal enim ex *luo* & *caper* compoſitum eſſe judicat Quintil. *lib.* 1. *cap.* 5. & Servius, *ad* 8. *Æneid. v.* 343. qui addit veteres pellem ipſam capri *februm* vocaſſe. *vid. Voſſ. etymol. in* Luperci. Cenſorinus, de die nat. cap. 21. *In hoc autem menſe*, Februario, *Lupercalibus cum Roma luſtratur, ſalem calidum ferunt, quod Februm appellant, unde dies Lupercalium proprie Februatus, & ab eo porro menſis Februarius vocitatur.* Sic & Plutarchus in Numa. Alias & hic menſis ſic dictus, quod inferis tunc parentetur. Varro, lib. 5. de ling. Lat. Fuit enim & olim ultimus. Plut. quæſt. Rom. Τὸν δὲ Φεβρουάριον δωδέκατον, ἐν ᾧ καθαρμοῖς τε χρῶνται, καὶ τοῖς φθιμένοις ἐναγίζουσι, τοῦ ἐνιαυτοῦ τελευτῶντος. *Februarius duodecimus, quo luſtrationibus utuntur, & defunctis parentant, anno finiente.* Ovid. 2. Faſt.

Qui ſacer eſt imis manibus; imus erat.

Ab

Ab hoc more discessit D. Brutus; qui mense Decembri fecit. Cic. 2. de legg. *Venio ad manium jura, quæ majores nostri & sapientissime instituerunt, & religiosissime coluerunt. Februario autem mense, qui tunc extremus anni mensis erat, mortuis parentari voluerunt. Quod tamen D. Brutus, ut scriptum a Sisenna est, Decembri facere solebat. Cujus ego rei causam cum mecum quærerem, Brutum reperiebam idcirco a more majorum discessisse (nam Sisennam video causam, cur is vetus institutum non servarit, ignorare: Brutum autem majorum institutum temere neglexisse; non fit mihi verisimile, doctum hominem sane, cujus fuit Accius perfamiliaris) sed mensem credo extremum anni, ut veteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur.* Alias rationes vide apud Plutarchum in quæstionibus Romanis.

Etsi autem Februarius mensis fere totus februis erat destinatus, & mortuorum procurationibus, illius tamen Kalendæ principem locum obtinebant. Tertull. lib. 5. adv. Marcionem, cap. 10. *Kalendæ si forte Februariæ respondebunt illi pro mortuis petere.* Eo enim die & Jovi Capitolino, & Junoni Sospitæ sacra fiebant. Audiamus B. Rhenanum ad dictum Tertulliani locum: *cæremonia ardentium cereorum, quos hodie Christiani eo die qui purificatæ Mariæ dicatus est, circumferimus, a Februalibus Romanorum sacris originem sumsere. Pertinaci paganismo mutatione subventum est, quem rei in totum sublatio irritasset.*

Hoc a Græcis ad Romanos transiisse observat Casaubonus, ad *Athen. lib.* 3. *cap.* 19. in diversis enim Græcorum urbibus, eadem sacra, eodem tempore celebrari solita. De Atheniensibus, testis Hesychius: Μιαραὶ ἡμέραι τοῦ ἀνθεστηριῶνος μηνὸς, ἐν αἷς τὰς ψυχὰς τῶν κατοιχομένων ἀνιέναι ἐδόκουν. Similiter Apolloniatas eodem mense solitos τὰ νόμιμα συντελεῖν τοῖς τελευτήσασι, scribit Athenæus, *lib.* 8. Mensem autem Ἀνθεστηριῶνα Novembri Romanorum respondere, adeoque hybernum esse, colligit Gaza ex nominis etymo; quod ἀνθέων στερεῖ τὴν γῆν, *floribus terram nudet*: quem Hadr. Junius, *de anno & mense*, *cap.* 4. sequitur. At Casaubonus, loco modo laudato, Februarii Romani & Martii partem complecti ait, quod etiam multis adstruit Hospinianus, *de Orig. fest. lib.* 2. *cap.* 3. ubi de Martio agit.

Majo-

Majo etiam mense multi Latinorum τοῖς κατοιχομένοις ἐναγίζουσι mortuis parentant, atque hinc forte Mense malas Majo nubere vulgus ait. *Plutarch. quæst. Rom.* Apud Athenienses mensis Μαιμακτηριών, Septembri fere respondens, Latinis plane esset Februarius. quamvis enim, ut observavit Scaliger *lib. 4. de emendatione temporum*, Febuarius Romanus, & Maimacterio Atticus situ differant, tamen plane conveniunt in ritibus, sacris, & solennibus quæ in utroque obibantur. Nam Μαιμακτήρια ad verbum Februa. & ut in Februario Feralia Deum Manium dies, ita in Mæmacterione πομπαῖα ei diei respondebant, ἀπὸ τοῦ πομπαίου Ἑρμοῦ a Mercurio animarum & Manium deductore. Denique ut Lupercalibus cæsæ capræ pelle Urbs lustrabatur, ac februabatur, ita etiam pelle victimæ lustrabantur Athenæ. Eam pellem Διον vocabant, Locum ex Eustathio huc facientem capite trigesimo supra adduximus, ubi de Athenarum lustratione agitur.

Nec interdiu tantum, sed inprimis noctu mysteria celebrabant. Apoll. 3. Argon.

> Δὴ τότε μέσσην νύκτα διαμμοιρηδὰ φυλάξας
> Ἀκαμάτοιο ῥοῇσι λοεσσάμενος ποταμοῖο.
> *Tunc mediam noctem æquatam observans,*
> *Magni fluentis lotus fluvis.*

Medea, 7. metam.

> *Fertque vagos mediæ per muta silentia noctis*
> *Incomitata gradus.*

Præsertim id tempus observatum, si inferis ac lemuribus fieret. 5. Fast.

> *Nox ubi jam media est, somnosque silentia prabent,*
> *Et canis, & variæ conticuistis aves.*

Plura habet Saubertus, *de sacrif. cap. 4.*

Ratio duplex occurrit. Prior quidem, quod animus eo tempore videatur intentior, quod in sacris maxime decet. Clem. Alex. lib. 4. Strom. διὰ ταῦτ' οὖν καὶ αἱ τελεταὶ γίνονται νυκτὸς μάλιστα, σημαίνουσαι τὴν ἐν νυκτὶ τῆς ψυχῆς συστολὴν ἀπὸ τοῦ σώματος. *Propterea & sacrificia noctu fiunt maxime, nocturnam animæ a corpore coarctationem significantia.* Euripid. Bacch. Νύκτωρ τὰ πολλά, σεμνότητ' ἔχει σκότος. *Noctu plerunque, tenebræ habent reverentiam.* Altera ab ipsa

ipsa sacrorum turpitudine jure petitur, quæ, ut opera tenebrarum, lucem ibique fugerunt. Tertull. adv. Valent. cap. 1. *Nam & illa Eleusinia, hæresis & ipsa Atticæ superstitionis, quod tacent pudor est.* Synesius, lib. de provid. Ἀγνωσία σεμνότης ἐστὶ τῶν τελετῶν· καὶ νὺξ διὰ τοῦτο πιστεύεται τὰ μυστήρια. *Ignoratio mysteriorum est illorum veneratio: propterea nocti creduntur mysteria.* Augustinus, in quæstion. Vet. & N. Test. *Quambrem pagani mysteria sua in tenebris celebrant, vel in eo prudentes. Erubescunt enim palam illudi: piacula enim, quæ illis vice legis aguntur, nolunt manifestare, ne qui prudentes se dicunt, hebetes his videantur, quos stultos judicant.* Hinc Demosthenis in Æschinem εἰρωνεία, orat. pro Corona. quia Æschines & noctu & interdiu his sacris operatus erat: Τὴν μὲν νυκτὰ νεβρίζων, καὶ κατηρίζων, καὶ καθαίρων τοὺς τελουμένους. *Noctu quidem hinnulorum pellibus, & aqua lustrans, & expians eos qui initiabantur.* Et post: Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τοὺς καλοὺς θιάσους ἄγων, διὰ τῶν ὁδῶν. *Interdiu vero præclaram illoque cœtus per vias ducens, &c.*

Dardanenses Illyrii ter duntaxat in universum, post partum, cum inibant nuptias, post mortem, lavabantur. *Ælian. var. hist. lib. 4. cap. 1.*

CAPUT. XXXIX.

Lustrationes irritæ credebantur, per imprecationes vehementes: per delustrationes, lotium. Abolitæ per Christianos doctores, concilia, Imperatores. Constitutio Constantini M. Lustrationes in Ecclesia Romano-Catholica.

SAcra hæc vulgo quidem credebantur valde efficacia, illis tamen qui naris erant emunctioris subolebat fucus superstitionis, & ipsa peccati conscientia sacrorum levitatem facile arguebat, unde illud:

Ah! nimium faciles, qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putatis aqua.

 Dioge-

Diogenes conſpicatus quendam ſe aquis luſtrantem, *Infœlix*, inquit, *quum erras in Grammatica, non abſolveris adſperſus: multo minus adſperſio te liberabit a vita criminibus.* Diog. Laërt. Idem, narrante etiam Diogene Laërtio ridiculum eſſe dicebat, ſiquidem Ageſilaus & Epaminondas in cœno degant, viles autem qui initiati ſunt, in beatorum inſulis eſſent.

Ipſi quoque vim Luſtrationum contrariis precibus retundi poſſe credebant, ſi illi qui injuria affecti, toto animo vehementer quid adverſario imprecarentur. Horat. lib. 1. od. 28.

Precibus non linquar inultis,
Teque piacula nulla reſolvent.

Et Epod. 5.

Diris agam vos; dira deteſtatio
Nulla expiatur victima.

De quibuſdam abominationibus, ſupra, *cap.* 33. *circa finem*, egimus. Magicas incantationes, amuletis quibuſdam ſe munientes, avertebant. Rutam faſcinationis remedium eſſe ait Ariſtoteles, *Problem. ſect.* 20. §. 34.

Virg. lib. 7. ——— *baccare frontem*
Cingite, ne Vati noceat mala lingua futuro.

Tibul. lib. 1. Eleg. 5.

Ipſeque ter circum luſtravi ſulphure puro.
Carmine cum magico præcinuiſſet anus.

Factas etiam incantationes reſolvebant, quod *deluſtrare* vocat Apulejus, de virtut. herb. cap. 84. *Si quis malevolus devotaverit hominem, herba aſparagi agreſtis radice ſicca, cum aqua fontana* deluſtrabis *eum, & reſolutus erit.* Græcis περικαθαίρειν Heſychius: περικαθαίρων ἀναλύων τὸ πεφαρμακευμένον, ἢ τὸ γεγοητευμένον.

Lotii etiam perfuſione maleficia atque incantamina averti ſolere gentes credidere. Unde harum rerum Apulejus peritiſſimus, *lib.* 1. *metam.* Ariſtomenem ſcribit a veneficis ſagiſque mulieribus lotio fuiſſe perfuſum. Id manifeſtius ex ſanctorum hiſtoriis colligimus: nam cum arte magica Chriſtiani miranda, quæ faciebant, patrare exiſtimarentur, Lotio inſpergi jubebantur; quomodo Numeriano Cæſare jubente, Chryſanthus, & Lucia Syracuſana virgo, item S. Iulianus, & ſocii martyres equæ urina

urina conſpergi juſſi. quod & ignominiæ cauſa factum.

Conſule rerum magicarum conſultiſſimum Delrio, *diſq. mag. lib. 3. quæſt. 3. ſect. 3.*

Hæ ſuperſtitionum vanitates, tam altas in hominum animis egerant radices, ut nonniſi maximo labore erui potuerint. Laborarunt hic multum eccleſiæ primitivæ Doctores, tum voce in homiliis ad populum, tum ſcriptis commentariis, ut paſſim in ſuperioribus indicatum. Concilium Elibertinum, in Hiſpania tempore Sylveſtri I. celebratum, plurima contra tales idololatras decreta condidit. In concilio Ancyrano, habito A. C. 308. can. 23. ſic decretum eſt: *Qui auguria, vel auſpicia, ſive ſomnia, vel divinationes quaſlibet, ſecundum morem gentilium obſervant, aut in domos ſuas hujuſmodi homines introducunt in exquirendis aliquibus arte malefica*, aut ut domos ſuas luſtrent, *confeſſi quinquennio pœnitentiam agant, ſecundum antiquitus conſtitutas regulas.* Præterea & *Saltationes* in feſtis gentilium vetitæ in Concilio Conſtantinopolitano VI. can. 62. Ne *rogi in novilunio* ritu gentili accendantur, eadem ſynodo, can. 65. prohibitum eſt. Luſtra quinquennalia jam deſierant cum Suovetaurilibus, A. C. 240. teſte Cenſorino, *de die nat. cap.* 13. qui eo tempore ſcripſit. Deſierant Cenſores luſtrum condentes, fruſtra eos reſtituere annitente Symmacho.

Laborarunt hic etiam Impp. Chriſtiani, quorum princeps Conſtantinus M. ſpectacula gladiatoria, horum ſacrorum non minimam partem, e toto orbe Romano ſubmovit: Anno U. C. pene 600. annis poſt ea inſtituta.

Agonas omnes a Conſtantino Magno ſublatos eſſe ſcripſerat Onufrius, ſed contrarium ſentit Joſ. Scaliger, *de emend. tempor. lib.* 5. quia Julianus in epiſtola pro Argivis perſpicue docet, etiam tunc Capitolinos agonas celebrari ſolitos: Et Auſonii ſæculo iidem obtinuerunt ut patet ex carmine de Delphidio Rhetore,

Tu pene ab ipſis orſus incunabulis
Dei Poëta nobilis,
Sertum coronæ præferens Olympiæ
Puer celebraſti Jovem.

 Cum

Cum autem ea tempestate nulla fuerit alia nobilis corona Olympica præter Elidensem & Capitolinam; hanc potius quam illam intelligendam esse judicavit Scaliger.

Quamvis autem sub Constante, Theodosio & Valentiniano, imo & sub Honorio omnem lapidem moverit Diabolus, ut illos ludos suo loco & honori redderet: Honorius tamen eos plane abolevit, occasione Telemachi cujusdam Monachi, qui Romæ gladiatores pugnantes, pio Zelo diducere conatus, a populo lapidibus obrutus fuit.

Extat singularis Constantini M. contra hæc sacra constitutio in codice Theodosiano, *lib.* 16. *tit.* 2. *de Episcopis, Ecclesiis, & Clericis, leg.* 5. cujus hæc verba: Imp. Constantinus A. ad Helpidium: Quoniam comperimus, quosdam Ecclesiasticos, & „ cæteros catholicæ sectæ servientes, a diversarum religionum „ hominibus, ad lustrorum sacrificia celebranda compelli: hac „ sanctione sancimus, si quid ad ritum alienæ superstitionis co- „ gendos esse crediderit eos, qui sanctissimæ legi serviunt, si „ conditio patiatur, publice fustibus verberetur: si vero ho- „ noris ratio talem ab eo repellat injuriam, condemnationem „ sustineat damni gravissimi, quod rebus publicis vindicabitur. „ Dat. VIII. Kal. Jun. Sirmi. Severo & Rufino coss. vide Brissonium de spectac & feriis *pag.* 215. *& seqq.*

Horrendum est quod narrat Jovius, *lib.* 21. quod Romæ Græculus quidam Demetrius, grassante pestilentia, taurum placando numini, in amphitheatro, ethnico ritu immolaverit quæ inanis sacrificii litatio, cum morbus sua sponte paulo post mitescere cœpisset, a multitudine efficax habita fuit. Sic diabolus gentilismum in medio Christianismo, quasi postliminii jure restituere conatus est. Factum hoc sedente Papa Adriano VI. Ultrajectino.

Sacra lupercalia Romæ, usque ad Anastasii Imptempora perduraverunt, Theodorico Amalo, Gothorum Rege in Italia regnante; quibus auctore Gelasio Papa, circiter annum Christi DXXV. reclamantibus superstitiosis quibusdam Romanis omnino abolita sunt, fierique amplius prohibita ut ex antiquo S. R. registro cognovit Onuphrius Panvinius, cujus registri copiam ipsi

ipsi fecerat Marcellus II. Papa, tunc Cardinalis S. Crucis. *Panvin. descript. Rom. lib. 2. pag.* 158.

Lustrationibus gentilium abolitis, aliæ in Ecclesia Romano-Catholica successerunt, quod ex Durandi rationali divin. offic. lib. 7. cap. 7. Eckii homil. 3. de purific. B. Virginis. Rhenani annotat. ad lib. 5. Tertull. contra. Macron. aliisque manifestum est. Sufficiet Beda, qui lib. de nat. rer. cap. 12. cum de lustrationibus, mense Februario celebrari solitis dixisset, addit: *Sed hanc consuetudinem bene mutavit Christiana religio, cum in mense eodem, diem Sanctæ Mariæ plebs universa cum Sacerdotibus ac ministris, hymnis modulatæ vocis, per ecclesias perque congrua urbis loca procedit, datosque a Pontifice cuncti cereos in manibus gestant ardentes, & augescente bona consuetudine, id ipsum in cæteris quoque ejusdem B. matris & perpetuæ Virginis festivitatibus agere didicit, non utique in lustrationem terrestris imperii quinquennem, sed in perennem regni cœlestis memoriam. Quando juxta parabolam Virginum prudentium omnes electi lucentibus bonorum actuum lampadibus obviam sponso, ac Regi suo venientes, mox cum eo ad nuptias supernæ civitatis intrabunt.* Adde Bapt. Mantuanum in Fastis:

Hic memorare libet quoddam grave temporis hujus
Crimen, & ipsius subjungere criminis ortum.
Roma Lupercales ludos antiquitus isto
Mense celebrabat. & quæ sequuntur.

Apoc. 1. *v.* 5, 6.

Τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ. Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ θεῷ, καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἈΜΉΝ.

INDEX.

Locorum S. Scripturæ, succinctius aut prolixius in hoc opere illustratorum *& explicatorum.*

2. *RE-*

INDEX.

CAP.

IN-

INDEX.
RERUM & VERBORUM.

A.

Ara-

 Deme-

B.

C.

D.

Delphi

E.

Empe-

G.

H.

K.

Labrum

L.

Lin-

N.

O.

Penates

Q.

R.

S.

Sacra-

T.

Vac-

V.

W.

Xeno-

FINIS.

ZUTPHANIÆ,

Ex officina JOHANNIS vander SPYK, Ordinum & Civitatis Typographi. 1700.

